

ગુજરાત

કૃષ્ણ પેપર માર્ટ

મંગળદાસ રોડ, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨.

કાગળ—મશીનરી—શાહી.

૨૬ ન્યુઝ પેપર, ગ્લેઝ પ્રાન્ટીંગ, કોમલેટ, કાર્ડબોર્ડ, બેકપેસ્ટ, ટાઇટલ પેપર

મોટા જથ્થામાં રાખીએ છીએ.

તારતુ શરનામું: "SUDARSHAN." રેકૉર્ડિંગ: ૬, ૮૬૭. વાજખી ભાવ-નેટ વગન.

ફોટો પાડવો હવે સહેલ છે.

અને

તે અગાશ મુદ્ર 'હિંદુગી' રીફ્લેક્ષ કેમેરા વડે

ઘણીજ સહેલાઈથી પાડી શકાય છે.

મિત્રોને તેમજ ખચ્યાંઓને બક્ષીસ આપવા લાયક ચીજ છે.

કાંમત રૂ. ૧૭, ૨૨, ૩૫, અને ૫૩.

આ શીવાય ફોટોગ્રાફીને લગતી સર્વ ચીજો મળી શકશે.

ડેવેલપીંગ, પ્રીન્ટીંગ તથા એન્લાઈનમેન્ટ સતોષકારક રીતે કરી આપશું.

એજન્ટસ:—કોન્ટીનેન્ટલ ફોટો સ્ટોર્સ,
૨૫૩, હોર્નબી રોડ, મુંબઈ.

૧૯૨૬ મોડલની

નવી બચુઈક

કુંક મુદતમાં આવી પુગનાર છે.

ઝેર કલીનર, : : : :

પેટ્રોલ સ્ટ્રેનર, : : : :

ગ્રાઈલ ફીલ્ટર, : : : :

અને બીજા ઘણાં ક મુધારા સાથે.

ભાવો ઘણાજ કમી થયા છે.

તમારી અને તમારા કુટુંબની સલામતી માટે ચાર પૈડાની ધ્રેક સાથની

બચુઈક મોગર વાપરો.

ટી. આર. પ્રેટ (મુંબઈ) લી.

હયુઝ રોડ,.....મુંબઈ.

પિતાને પડખે:

રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા ૨૭૮
પિતાના વેરીને મહાત કવવામાં વાપરેલી યુક્તિ | યજ્ઞેલા ઘોંટાળાની રમુજ કથા.

ચિત્રકાર: રા. ધનસુખલાલ મહેતા

મોહન-માયા:

રા. ખુશાલ તલકરી શાહ ૨૮૨
મધુરી મસ્કરીનો કેમ બદલો વાળે છે તેની રમિક વાતો.

ચિત્રકાર: રા. સજીવ

આપણા કેટલાક મહાજનો:

રા. મુંદરરામ ત્રિપાઠી ૨૮૫
રા. નાનાલાલ કવિનું શબ્દચિત્ર.

અર્જુનને પત્રો:

સા. બહેન લીલાવતી ૨૯૧
પોરપર મેરીમીના રસિક પત્રોનો વિશેષ ભાગ.

ઋગ્વેદ સંહિતા:

રા. ઋષિકુમાર ૨૯૩
ઋગ્વેદની સુંદર ઋચાઓ.

હાજી મહમ્મદ:

રા. નરસિંહરાવ દીવેરીયા ૨૯૫
'વીસમી સદી'ના તંત્રીનાં સંસ્મરણો.

પ્રાસંગિક ચર્ચા:

રા. સુમંત મહેતા ૩૦૩

સપરમા દિવસનું સાહિત્ય:

રા. દયાશંકર મ. ભટ્ટ ૩૦૬

સ્વીકાર:

૮ મી સાહિત્ય પરિષદ:

લવાજમ:

હિંદ અક્ષર ક. ૮.

છુટક નકલ ક. ૧.

આ 'ગુજરાત' માસિક ધી સાહિત્ય પ્રકાશક કંપની લીમીટેડ માટે 'સાહિત્ય પ્રેસ' માં નં. ૧૦-૧૪, બેકહાઉસ લેન, મેડોજ રસ્તો, કોટ, મુંબઈ મધ્ય અને નં. ૫૩, મેડોજ રસ્તોમાં આવેલી ધી સાહિત્ય પ્રકાશક કંપની લીમીટેડ તરફથી લાભશંકર પ્રજુરામ ભટ્ટે છાપ્યું અને પ્રગટ કર્યું છે.

ધોંખાનો મહેતાજી

નામું એ વેપારની અ છે. દરેક માણસ વેપારી કે નોકર કે સાધારણ હુકનદારને નામું જાણવાની રીત આવરવકતા છે. એ માણસ અવાધી અનેક લાભ યાચે છે. પદ્ધતિસર નામું શીખવા માટે ગુજરાતી ભાષામાં આ પુસ્તક પુસ્તક છે. અને પ્રતિદ્ય યતાંજ એને સારા અભિપ્રાયો મળી ચુક્યા છે. બહેનો અનુભવના સારે રુપ આ પુસ્તક છે. પંદર વર્ષની જુની અને જાણીતી ગુજરાતની ફક્ત નામું શીખવતી એક જ શાળા છે; અને તેના બાહોશ અધ્યાપકના હાથે તૈયાર થય છે.

ક્રીમિત માત્ર ૩-૪-૦ પોસ્ટેજ સાથે ૩-૧૦-૦

મળવાનું ઠેકણ: જણાભાઈ નીછાભાઈ મહેતા.

રાશી નામા સ્કૂલ, રાણી તળાવ, મુરત તથા જાણીતા બુકસેલર પાસેથી.

અ મારાં

પૌષ ૧૯૮૨ ના અંકમાં

બીબ્મ : રા. રતિપતિરામ પંડ્યા. પિતામહનું રસિક જીવનચરિત્ર.

કાંતની મનોવ્યથા : રા. પુષ્કરરાવ સાકરલાલ દેસાઈ. અયા હીવાળી અંકમાં પ્રકટ થએલી 'કિરોરી'ની વાર્તાનો વિશેષ રસિક ભાગ.

પ્રો. હીરાભાઈ : રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા. એમના ચંત્રરોધક તરીકેના જીવનની હાસ્યરસિક વાર્તા.

મી. અર્થપુજરી ગઠડીકરનાં સંસ્મરણો : રા. અંબાલાલ ખાલકૃષ્ણ પુરાણી. એક મિત્રનાં હાસ્ય રસિકસંસ્મરણો

આંધળો બહેન : રા. સદોદિત. એક પ્રહસન.

નાંગાનંદમ્ : રા. રમણિકલાલ દલાલ. રસિક નાટક.

આપણા કેટલાક મહાજનો : રા. સુન્દરરામ ત્રિપાઠી.

એક સહુગત સાહિત્યિકની નોંધપોથી : રૂ. સાહિત્યક.

સ્વપ્રેનદ્રદા, મોહન-માયા, રમણસુકુર, નવું સાહિત્ય, તંત્રીસ્થાનેથી, સ્વીકાર વગેરે આશુ વિષયો અને રસિક કાવ્યો.

ફોલોમંદ ધંધાની ચાવી

જાણો છો ?

તમારા ધંધાની જાહેરખબર આપો.

ગુજરાત

ગુજરાતી ભાષા બોલનાર સૌ કોઈ વાંચે.

ગુજરાતમાં

જાહેરખબર આપવી એટલે તમારા ધંધાની જાહેરખબર ઘેરઘેર પહોંચાડવી.

ભાવ માટે લખો:—

વ્યવસ્થાપક :

‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,

૧૦-૧૪, બેકલાઉસ લેન, કે.ટ. મુંબાઈ.

THE VALUE OF A RUPEE.

એક રૂપીઆની ખરી કદર ત્યારેજ બુદ્ધ શકાય કે
જ્યારે તમને તેની ખરી ગરજ પડે. તમારી કમાઈના
પૈસાનો અમુક ભાગ હુમારી

“ હોમ સેવીંગસેફ ” માં

ચાલુ ખચાવવાની કોશિષ કરો.

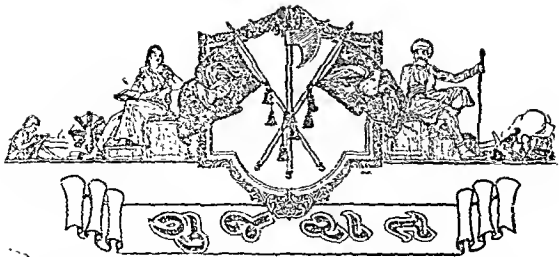
અને

અદનાથી તે આલા દરેકને એકસરખો ફાયદો મળી શકશે,
અને સુખદુઃખ વખતે તે કામ લાગશે.

હજરોએ તેનો લાભ લીધો છે. તમે પણ આજેજ
ખાતું ખોલી લાભ મેળવો.

ધી સંટૂલ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા લી.,

એસ્પલેનેડ રોડ, કોટ-મુખામ

પુસ્તક ૮]—

માર્ગશીર્ષ ૧૯૮૨

[અંક ૩

ગુજરાત અને યુગ્મધર્મ

ગુજરાતે સરકારનો નવો યુગ આરંભ્યો છે. તેની સરકારીની મહત્વાકાંક્ષા વધી ગઈ છે. તે સામર્થ્યોથી સમૃદ્ધ બન્યું છે.

એના પુરુષત્વમાં ત્યાગ છે, ઉત્સાહ છે, ઉડી ચલદારિકતા ને ઉંચી અભિલાષા છે એમાં ચલ-સ્થાશક્તિ છે ને સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ છે; મુત્સદ્દીપણું છે અને નિશ્ચલતા છે; ભવનાશીલતા છે અને સેવા-ધર્મ ને પ્રેમ છે; અને ભગીરથ તપથી માનવતા વિકસાવવાની હોંસ છે.

એના સ્ત્રીત્વમાં કુલની સુકુમારતા છે, ને છતાં સતીની અડગતા છે. એમાં રસિકતા છે ને સંરક્ષક શક્તિ છે; કાવ્યમયતા છે ને તે વ્યવહારિક છતાં બુદ્ધિ સતેજ છે; ધર્મીયતા નથી છતાં, અદ્વાઈત દૃઢ્યની શક્તિ છે; એમાં પુરુષના મુખાન યજ્ઞની શૈલ્ય છે; છતાં પુરુષને પદમેજી દેખા. રહેવાનું હદાપણુ છે; નવાનવા ઉલ્લાસો છે, છતાં દુઃખ સહન કરવાની હામિત છે. અને પુરુષો ને સ્ત્રીઓમાં વિશુદ્ધ પ્રેમની જ્યોત ભગવા માંડી છે.

જામેત્રામમાં નવયુગનું ચેતન પ્રસરી રહ્યું છે—ધીરેર નવા સરકારનો સંચાર થાય છે.

ભરોચલભરો જામા એક ને અવિભક્ત ગુજરાતનાં અંગ બને છે; અને જેમ અગ્નિએગની એકતાનતા પરથીજ આત્મા પરમાય છે તેમ ગુજરાત સરકારીના પ્રતાપી આત્માની સાક્ષી દે છે. કાર્તવ્યને પરશુરામની આ ભૂમિ આર્યસરકારનો વિજયધ્વજ લઈ ઉભી છે; અને આર્યત્વનાં સનાતન તત્ત્વો મહત્વાકાંક્ષા ને વીરતાં રવમાન ને સ્વાશ્રય; શુદ્ધિ, સ્વાતંત્ર્ય ને જ્યવરથા; તપ, શક્તિ ને સંયમ; પિતૃશક્તિ ને જીવદયા; રાષ્ટ્રજાતી સર્વાંગસેવા; અને પ્રેમ—નિર્મલ ને નિરકુશ—આ પુરાણા નવ-આચાર્યની પ્રેરણાથી દરે દિશામાં પ્રસરશે.

—ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ'માંથી

THE VALUE OF A RUPEE.

એક રૂપીઆની ખરી કદર ત્યારે જ લુછ શકાય કે
જ્યારે તમને તેની ખરી ગરજ પડે, તમારી કમાઈના
પૈસાનો અમુક ભાગ હમારી

“ હોમ સેવીંગસેફ ” માં

ચાલુ બચાવવાની કોશિષ કરો.

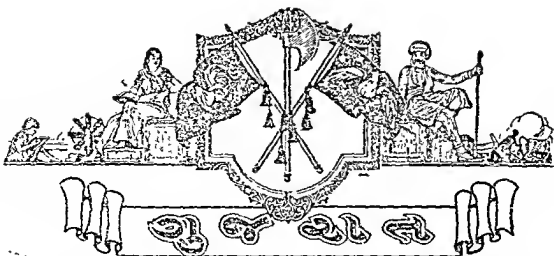
અને

અદનાથી તે આભા દરેકને એકસરખો ફાયદો મળી શકશે,
અને મુખ્યદુઃખ વખતે તે કામ લાગશે.

હજારોએ તેનો લાભ લીધો છે. તમે પણ આજે જ
ખાતું ખોલી લાભ મેળવો.

ધી સંટ્રલ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા લી.,

એરુપલેન્ડ રોડ, કોલ્-મુ'બાઇ

પુસ્તક ૮]—

માર્ગશીર્ષ ૧૯૮૨

[અંક ૩

ગુજરાત અને યુગ્ધર્મ

ગુજરાતે સરકારનો નવો યુગ આરંભ્યો છે. તેની સરકારની મહત્વાકાંક્ષા વધી અર્ધ છે. તે સામગ્રીઓથી સમૃદ્ધ બન્યું છે.

એના પુરુષત્વમાં ત્યાગ છે, ઉત્સાહ છે, ઉડી ચલદારિકતા ને ઉડી અભિલાષા છે એમાં અવન-સ્થાપકિત છે ને સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ છે; મુત્સદ્દીપણું છે અને નિશ્ચલતા છે; ભવનાશીલતા છે અને સેવા-ધર્મ ને પ્રેમ છે; અને બગીચ તપથી માનવતા વિકસાવવાની હોંસ છે.

એના સ્ત્રીત્વમાં કુલની સુકુમારતા છે, ને છતાં સતીની અડગતા છે. એમાં રસિકતા છે ને સંરક્ષક વૃત્તિ છે; કાવ્યમયના છે ને તે વ્યવહારિક છતાં બુદ્ધિ સતેજ છે; ધર્માધિતા નથી છતાં, મહાશુદ્ધ હૃદયની શક્તિ છે; એમાં પુરુષના સમાન થવાની હોંસ છે, છતાં પુરુષને પડખેજ ઉભા રહેવાનું ટકાવણું છે; નવાનવા ઉલ્લાસો છે, છતાં હુંગમ સહન કરવાની હાંમત છે. અને પુરુષો ને સ્ત્રીઓમાં વિશુદ્ધ પ્રેમની ન્યેતિ જાગવા માંડી છે.

ગામેગ્રામમાં નવયુગનું ચેતન પ્રસરી રહ્યું છે—ધેરધેર નવા સરકારનો સંચાર થાય છે.

જલદિયેજલદિયે ખંધા અંક ને અવિભક્ત ગુજરાતનાં અંજ બને છે; અને જેમ અંગ્રેજીની એકતાનતા પરથીજ આત્મા પરખાય છે તેમ ગુજરાત સરકારના પ્રતાપી આત્માની સાક્ષી દે છે. કાર્તવ્યર્થ ને પરશુરામની આ ભૂમિ આર્યસંસ્કૃતિનો વિજયધ્વજ લઇ ઉભી છે; અને આત્મતાનાં સનાતન તત્ત્વો મહત્વાકાંક્ષા ને વીરતા રવમાન ને સ્વાધ્યય; શુદ્ધિ, સ્વાતંત્ર્ય ને વ્યવસ્થા; તપ, શક્તિ ને સંયમ; પિતૃમકિત ને જીવદયા; સખંદ્યતાની સર્વોચ્ચસેવા; અને પ્રેમ-નિર્મલ ને નિરુકેશ-આ પુરાણા નવ-ગાથાવર્નની પ્રેરણાથી દરે દિશામાં પ્રસરશે.

—‘ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ’માંથી

હુન્દરાત]

[માર્ગશીર્ષ ૧૯૮

બાળદર્મ] એક ઉત્તી ગણાતી ન્યાતનો વરધોડો મળ્યો.

કુમારના અનુભવ.]

ચિત્રકાર : રા. સવિરંકર પંડિત

[પૃષ્ઠ ૩

કુમારના અનુભવ

સંપાદક:

રા. ઇંદુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક

સભ્ય, સાહિત્યસંસદ

વિતરક:

રા. રવિશંકર શિવશંકર પટેલ

૩

કુમારીઓનું કૌમારવ્રત (આશુ)

૪
પહેલી સભા અમારા ધરના દીવાન-
ખાનામાં રાખી હતી. ત્યાં સમાની
રીતે પુરશીઓ ગોઠવી હતી. તેજ આગળ
પ્રમુખની પુરશી સ્વાભાવિક રીતે પાલી હતી.
તેની જમણી બાજુએ અનુક્રમે શિરિષ, કમલિની
નલિની અને કલ્પેશ બેઠાં હતાં; અને
ડાબી બાજુએ પદ્મિની, ચંદ્ર અને સરિતા
બેઠાં હતાં. હું શિરિષની પાસે જરા અલગ બેઠો
હતો. તેટલા વખતમાં બહારના કોઈ સભા-
સદ થયા ન હતા, તેથી કોઈની વાર નેત્રાની
ન હતી. બરાબર પાંચે કામ શરૂ થયું.

કમલિની ઉભી થઈને બોલી: "હું આજનું
પ્રમુખરથાન લેવા કુમારભાઈને વીનવતી કરું છું.
તેમની યોગ્યતા તો દેખીતી છે. જરા મોટા
હોવા છતાં, તેમના નામ પ્રમાણે તેમનું દીલ
કુમારના જેવું છે આપણી બધાની સાથે
બધી પ્રેમ, પ્રેમા છે. બાળતાં શીખ્યા છે

તેજ તેમની લાઘવતા પુરવાર કરવાને બસ છે.
બાકી તેમને આ સભા ચલાવતાં કેટલી આવડે
છે તે તો થોડા વખતમાં જણાઈ જશે."
ચંદ્ર જરા હસતો હસતો ટેકો આપવા ઉભો
થયો: "કમલિનીની દરખાસ્તને હું આ લાકડી-
થી (દાઘમાં હતી તે બતાવીને) ટેકો આપું
છું. મારે એટલુંજ ઉમેરવાનું છે કે તેમની
ઉંમર જેમ વધતી જાય છે તેમ તેમની અક્ષય
જરા ઘટતી જાય છે; છતાં ઉદારતાથી તેમને
સદન કરવાને હું તૈયાર છું."

આ બધી દ્રકારને અંતિથી શ્રીસામાં મુકી
હું પ્રમુખની પુરશી પર બેઠો અને બોલ્યો:
"મને પ્રમુખપદ આપવાને માટે તમારો
આભાર માનું છું; જો કે તે સંબંધમાં વધારે
સમ્યક્તા રાખી હોત તો વધારે પુશી થાત."
"મહેરબાની કરી તેમાં કે?" ચંદ્ર
બોલી ઊઠ્યો.

સૌએ “ચુપ ચુપ” કહ્યું એટલે તે બેસી ગયો, ને મેં કહ્યું: “હવે મંત્રી હોય તે સમાનો કાર્યક્રમ બચાવે.”

પશ્ચિની ઉભી થઇ: “આજે પહેલું કામ તો મંડળના બધા નિયમો પસાર કરવાનું છે.” પછી તે મંડળના નિયમો વંચી ગઇ.

“સૌને બધા નિયમો કહ્યુલ છે?” મેં પુછ્યું.

“પછી જે પરણે તેની વાત છે!” એમ કહી ચંદ્રે પોતાની સોટી જરા ફરકાવી. પશ્ચિનીએ તેની સોટી લઇને દૂર ફેંકી દીધી.

નિયમો બધાએ કહ્યુલ કર્યા એટલે મેં તે પસાર થયા છે એમ જાહેર કયું.

પશ્ચિની બોલી: “હવે બીજું અને અરે-અરું કામ તો ‘કેમ ન પરણવું?’ એ વિષય પર ચર્ચા કરવાની છે.”

“પણ કોઇને પરણવું હોય તો?” કલ્લોલ હસીને બોલી ઉઠ્યો; પણ તે કોઇએ મધ્યું નહીં.

મેં કહ્યું: “હવે આ વિષય પર જેને હાવે તે ચર્ચા કરુ કરે.” સૌએ એકબીજાના તરફ આંગળી કરીને હસવા માંડ્યું. પણ કોઇ કશું થયું નહીં.

મેં ભગામ હાથમાં લીધી: “કોઇ ઉઠવું નથી તેથી બોલવાનો ક્રમ પણ ફુજ નક્કી કરીશ. જમણી બાજુના પહેલા નંબરથી તે કાબી બાજુના પહેલા નંબર સુધી અનુક્રમે બધાને બોલવાનું ફરમાવવામાં આવશે ચાલ, જિરીયા શરૂ કર.”

“કેવો રોક?” ચંદ્રે બોલ્યો. પંજુ એકંદરે આ વાત બધાને ગમી.

જિરીયા ચર્ચા ચકચકાવતો અને મગજને સતેજ કરતો ઉભો થયો.

“મારા અરજો કુંકા અને વપ્પા છે.

મનુષ્ય અને પશુ વચ્ચે જે કોઇ ખરેખરો ફરક હોય તો તે સુદ્ધિનો છે. સુદ્ધિજ મનુષ્યો-નું સર્વોત્તમ શૂલ્ય છે એમ હું સમજું છું. તે વડે મોટાં પુરતકો લખાય છે અને મોટી શોધો થાય છે—બવદાર અને રાજ-દારમાર પણ તે વડેજ સધાય છે. તે વડેજ મોટા ધર્મો અને સાત્તાજ્યો રથપાયાં છે. તેના વિકાસથીજ તે ખીલ્યાં અને વિનાશથીજ તાલ પામ્યાં છે.

“માથુસને એક બીજી શક્તિ જન્મનિર્મતા-એ આપી છે—અને તે હૃદય. પણ તે તો સુદ્ધિના કાણુમાં અને તેના સાંવન તરીકેજ વાપરવાને નીર્માએલું છે. જીવનસફરમાં સુદ્ધિના હાથમાં સુકાન હોય તોજ લાગણીના પવનનો સદુ-ઉપયોગ થાય. પણ જે સદ અને સુકાન પવનને શરણે રહે તો થોડી વારમાંજ વદાણના-જ છુટા ઉડી જાય.

“કુર્માએ મનુષ્યજાતિના બે અંગની વચ્ચે આ બે શુણની વિષમ વહેંચણી થએલી છે. પુરુષોમાં વિચાર પ્રધાન છે અને તે હું ઉપર ગણાવી ગયો તે પ્રમાણે યોગ્ય છે. ત્યારે સ્ત્રીઓ ભાવપ્રધાન છે અને તે અતિશય અયોગ્ય અને હાનિકારક છે સામાન્ય સ્ત્રીપુરુષો તો પોતાનામાં ન હોય તે જાહે છે. અને તેથી એકબીજાને પરણે છે. અને હું એ પણ કહ્યુલ કરું છું કે સ્ત્રીઓ સુદ્ધિની દારી વિના અથડાઈ પડે એમ હોવાથી તેમને ભ્રમ તો લાજલાયક પણ છે. પણ અમને પુરુષોને તો આ શુણો સુંદર પ્રમાણમાં મળ્યા છે તેથી અમે તો જેમ ભેરક કુનીઆમાંથી વિરકત રહીએ તેમજ અમને તો ખરો લાભ છે. તેથી હું (પોતાની નબળી ટાતી જરા આગળ કાઢીને તે બોલ્યો) તોમોટા ભાગના મારા ભાઈઓ અડક જરાએ સુખ્યપરેલું અમાધાન બધાને

નથી—મારા વિચારના પવિત્ર વાતાવરણને
ઓની નિકારી હવાથી જરાએ અપવિત્ર કરવાનો

જરૂરી છે અને એ જ બનેલા સાચા અભિલન-
થીજ મનુષ્ય દેવ બને છે. હું કશું કરું છું
કે એકલી લાગણીથીજ માણસે ન દોરાવું
જોઇએ. પણ પ્રેમ કે દયા વિનાના, માત્ર
અજ્ઞાનના મોરા માણસને પણ દુષ્ટ રાક્ષસ
નથી કહેના? સુકાની રિના વહાણ અજાણ
ભવ એ વાત ખરી છે. પણ સદા ને પવને
ન હોય તો વહાણ એક ઠેકાણેજ
ઉઠું રહે. અથવા નદીતાજ પ્રવાહને
શરણે થઇ ગમે ત્યાં ચાલું જાય.

“આથી ઓળો વીરો તો તેમણે
મંબીર લુલ્લ કરી છે—જો કે
તે વીરો તેમને મારી આપવાને
હું તેઆર છું. પણ પરીવાર
માની લાગે, કે તેઓ કહે
છે તેમ પુરુષોમાં બુદ્ધિ-
નું તેમ ઓળોમાં
ભાવનું પ્રમાણ વધારે
હોય છે, તોપણ પહેલું-
જ પ્રમાણ લાગે, અને
ખીણું ખોડું કેમ? શું

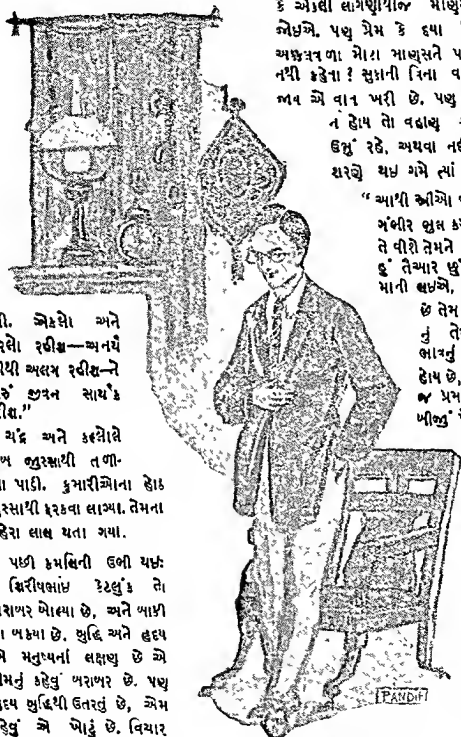
પરમેશ્વર પુરુ-
ષોનો પક્ષપાત
કરે અને
ઓળોનો દ્રવ્ય
કરે? ઉલટું
તેણે દેખાતી
રીતે ઓળોને
શરીર વધારે
ઠામલ આ-
પ્યું છે તેથી
તેનું સાદું
વાળવાને તેને
અંતરની
સમૃદ્ધિ જ

નથી. એકલો અને
વિરલો રહીશ—અન્યથે
દેવીથી અલગ રહીશ—ને
મારું જીવન સાચું કે
કરીશ.”

ચંદ્ર અને કહ્યોએ
ખુબ જુરસાથી તળા-
ઓ પાડી. કુમારીઓના હોઠ
જુરસાથી ફરકવા લાગ્યા. તેમના
ચહેરા લાલ થતા ગયા.

પછી કમલિની ઉભી થઇ:
“શિરીષભાંષ કંટક તો
જરાજર બોલ્યા છે, અને બાકી
તો બક્યા છે. બુદ્ધિ અને હૃદય
એ મનુષ્યનાં લક્ષણ છે એ
તેમનું કહેવું જરાજર છે. પણ
હૃદય બુદ્ધિથી ઉતરતું છે, એમ
કહેવું એ ખોટું છે. વિચાર
અને લાગણી બંને સરખા

શિરીષ ચરમા અચ્છાવતો... હશે થયો

વધારે આપી છે. પરમેશ્વરને પ્રસન્નપાતી, એટલે
આપી કરાવવામાં શિરીષભાષણ પોતેજ ગંભીર
આપે કહ્યું છે.

“આથી હું તો આંખોને તેમજ પુરુષોને
મોટે લેમેંતી ભાવનાને દોષ નથી દેતી. ‘અન્યોન્ય
કેરી ન્યૂનતા પુરે અતુલ્ય દેવાને’ એ વાક્યને
પણ યોગ્ય માતું છું. પણ દુર્ભાગ્યે જ્યારે
આંખોમાં પ્રેમ અને ભક્તિ કાયમ રહ્યા છે
ત્યારે પુરુષોમાંથી જ્ઞાન અને શૌચનો લોપ
થયો છે. આંગે રામ અને કૃષ્ણ જેવા, ભીષ્મ
અને અર્જુન જેવા—કે એથી સોમા દરજ્જાના
નરવીરો આપણા દેશમાં ક્યાં પાકે છે?
આંખોનું સતીત્વ તો કાયમ રહ્યું પણ પુરુષોએ
દેશને કુખાળ્યો. અને હવે પણ દેશભક્તિનાં
અણુગાંડુકે છે તેમજ મોટી ચોપડીઓમાં
ગાંધી આય છે, તોએ નથી આપણા પૂર્વજોને
પહોંચી શકતાં, કે નથી પરદેશીઓની જરાજરી
કરી શકતા.

“તેમનામાં મહાની નથી એ તો સદ્ભાગ્યે
પુરવાર કરવાની જરૂર નથી. તેમ ન હોત
તો આપણે પરાધીન કે નિઃશસ્ત્ર ન હોત.
અને એ ગદ્યગુજરી વીસારે મુખીએ તોએ
આંગે કેટલા પુરુષો પોતાની સ્ત્રી અને બાળકો-
નું જીવન કરવાને ચોર કે લુટારાની સામે
ધોંધ્ય છે? કોઇનામાં હીમત હોય તો તે
જંગલરત હોય છે અને બહેલા બાલક હોય છે.
નહીં; અમારે પરણવાનો વખત હજી
નથી આવ્યો. હજી વાર છે. જ્યારે પ્રેમશૌચ-
ની નવી મૂર્તિઓ પેદા થશે ત્યારે અમેજ
વિજયમાળથી તેમને વધાવી લઇશું.”

ચંદ્ર કેંક બોલવા જતો હતો, તેને પશ્ચિમી-
એ અટકાવ્યો. હવે નલિનીનો વારો આવ્યો.
“શિરીષભાષણે કમલિનીએ સચોટ જવાબ
આપી દીધો છે એટલે મારે જહુ કહેવાની

જરૂર નથી. પણ મારા કારણે તુંદન જીવ્યાં છે.
કમલિનીને તો કોઇ પણ દિવસ સુયોગ્ય પતિ-
ને વરમાળ પહેરાવવાની હોંમત છે—”

“મેં વરમાળ નહીં, પણ વિજયમાળ કહ્યું
છે.” કમલિનીએ વાંધો લીધો.

“—પણ મને આવી કેં હોંમત નથી, તેમ
જમ પણ નથી. પાંચ આંગળીએ પુજવા જેવો
સંપૂર્ણ પતિ મળે તોપણ મારે તો નજ
અપે. મારા વાંધા હંકા અને અંગત છે.

“પુરુષોના દીલમાં હીમત નથી તેમ
કામળતા પણ નથી. મને હંમેશાં પુરુષો
મેલાધેલા, કઠણ હેમાના અને જરા જડસા
જેવા લાગે છે. લાગણીની ગ્રીષ્મવટ તો તે
સમજેજ નહીં. કલાતું તેમને જ્ઞાન નહીં.
રસતું તેમને જ્ઞાન નહીં. પ્રેમની વાતો પણ
પીછાને નહીં. નાનાં ભોળાં બાળકોની તેમને
હીમત નહીં. એવાને પનારે પડી મારી છંદગી
ફાકટ કરવા હું માગતી નથી.

“પુરુષોમાં લામણી નહીં છતાં શરીરમાં
જેર વધારે. અને કહેવત તો બળ્લીતી છે કે
“નમળો માટી યેચર પર શુરો.” બહાર
જેમ ઓછું જેર ચાલે, તેમ ધરમાં વધારે
અજભાવે. જે મારે નહીં તે ધમકાવે, હુકમ
કરે, રીસ ચલાવે, બાળકોને સતાવે, એક કે
બીજી રીતે ધરને જંગલ જેવું બનાવી મુકે.
આવા જંગલીપણાને કેંક અંશ સારામાં
સારા પુરુષોમાં પણ હોયજ છે. એટલે તેઓ
સંગ કરવાને લાયકજ નથી.

“તેથી આવા કોઇ પણ જંગલીની ગુલામી
કરવા તૈચાર છું નહીં, અને કદી ચપ્પા પણ
નહીં.”

હવે કલ્પોલનો વારો આવ્યો. તેને કોઇએ
પહેલેથી શીખવી મુક્યું હતું, તે પ્રમાણે હસતો
હસતો બોલ્યો: “મને પરણવાનું તો બહુજ

ગમે છે—”
“બાંધેલો, બાંધેલો” એવા અવાજ
ચોતરફ થયા.

—પણ સાંભળો તો ખરાં—પણ પરણ્યા
સામે મારે એક ધણો સખત વધો છે. પૈસા
ખરચીને પરણું—બંગલો વસાવું અને પછી
કોઈક દિવસ પલંગ પરથી મારી બેરીને
કોઈ પરી અદર લઈ જાય તો હું તો બનીજ
નહી, અને મારી ફજેતી થાય. તેથી હું કદી
પરણવાનો નથી.”

હવે સરિતા જ્યે સ્વપ્નમાંથી જાગી હોય
તેમ ટટાર થયને ઉભી: “હું બુદ્ધિને બદલે ધર્મને
જ મનુષ્યમાનતું ખરું બૂધણ માનું છું. પ્રભુને
પિતા સમાન ગણી તેનું સ્મરણ કરવું, જગતના
સૌ સ્ત્રીપુરુષોને બાંધબહેન ગણી તેમના
પ્રત્યે સમાન પ્રેમ રાખવો—જકચેલન સમગ્ર
સૃષ્ટિને પ્રભુનીજ લીલા પીછાતવી અને બને
તેટલો વખત પ્રભુબક્તિમાંજ લીન રહેવું,
એમાંજ મારા જીવનની સાચકતા માનું છું—”

“ત્યારે સાંછુડી થય જા” ચંદ્ર બોલી
ઉઠ્યો.

“—મને એકજ રસ ખપે—પ્રેમબકિતનો;
મને એકજ જ્ઞાન ગમે—આત્માના મોક્ષનું; મને
એકજ કામ ગમે—ગરીબની સેવાનું; મને એકજ
આનંદ ગમે—ભોખાના ભાગ્યનકીર્તનો. આવા
ભાવને સમજી પણ શકે, એવા પુરુષો થોડા
હોય છે. તેવા ખરેખરા ભાવવાળા તો હોતાજ
નથી. જે કોઈનામાં હોય તેનામાં પણ સ્ત્રીઓ
ના જેટલો તો હોય નહીં અને જુલેચુક જો
કોઈ સાચા ભક્તરાજ ગમે તો તે પરણે નહીં,
અને વળી જો પરણે તો તે સ્ત્રીને પોતાની
નોકરજ ગણે. એટલે મારી ભાવનાવાળી કોઈ
સ્ત્રી તો પરણી શકેજ નહીં.

“હું” ત્યારે જાગતા ઝીનારા પર બેસીને
રેતાનો લાંબો પટ—સામે વાદળમાં યુગ થતો
વાંકોચુકો રુપેરી પ્રાદ્ય—નદીની ચોતરફ કુહાં
લીલાં ખેતરો અને તેના પર ધીમેધીમે છવાતી
સંધ્યાકાળની સુરખી—જો બધું નીહાળું છું
ત્યારે હું તેમાં એટલી બધી તક્લીન થઈ
જાઉં છું કે મને ત્યાં કલાકોના કલાકો સુધી
બેસી રહેવાનું મન થાય છે. તે ધ્યાનમાં
કોઈ મિત્રોના મીઠા સુર પણ મને ખુબ; તો
પછી પતિરાજના કઠોર હુકમ સાંભળતાં તો
મને મુર્છાજ આવે.

“એટલે આપણે તો કદી પરણવાનાંજ
નહીં—આભવમાં કે પૈસાં ભવમાં.”

હવે સૌની નજર ચંદ્ર પર પડી. થોડાની
માફક જરા હલુહણટ કરી ને ઉભો થયો.

“અત્યાર સુધી બધાં એક વાત બુલી
ગયાં છે તે જોઈને મને ધણી નવાઈ લાગે છે.
સ્ત્રીઓમાં (સરિતા સામે જોઈને) ધર્મનું
ધર્મી ગમે તેટલું હશે અને તેમનાં દીલ ગમે
તેટલાં વેવલાં હશે, પણ એક વાત તો ચોક્કસજ
છે કે તેમના શરીરમાં તો કે દમ હોતોજ
નથી. આખી દુનીઆ એ વડેજ ચાલે છે—
ખેતી અને સીપાછીરી. ખેતી ન હોય તો
ખાંવાતું ન મળે અને સીપાછ ન હોય તો
એકની મહેનતનું ફળ બીજને ખાઈ જાય. અને
બંને કામ તો પુરુષોની તાકાતથીજ થાય છે.
ખીયારી સ્ત્રીઓનું તો તેમાં આમળા જેવું
મોડુંજ છે.

“આ ઉપરથી દેખીતું છે કે સંસારમાં
સ્ત્રીઓ પોતાના પગ ઉપર ટકી શકેજ નહીં,
તેથી તેમણે પુરુષોના તાબેદાર થવુંજ જોઈએ.
અને અહીંઆ કોઈએ લગ્નની રીત માટે
પુરુષોના પરદીકા કરી છે તેને બદલે ખરું

જોતાં તો તેમનો ઉપકાર માનવો જોઈએ કે
શ્રીઓ ગાય ભેંસના કરતાં ધણીજ ઓછી
ઉપયોગી હોવા છતાં તેના કરતાં પણ તેમને
વધારે સારી રીતે પાળે છે.

“પણ કુર્માએ શ્રીઓ આ વાત બરાબર
સમજતી નથી અને તેથી તેમના પતિનો
જોઈએ તેટલો પાક માનતી નથી. તેમાં વળી
જે જરાક પણ બચે છે તે તો અબણ કરતાંએ
ઓછું કામ કરે અને છતાં તેમના મીઠાજનો
તો પાર નહીં ! એટલે હું તો એવા નિશ્ચય
પર આવ્યો છું કે શ્રીઓ પુરુષોની બરાબર
કદર કરી શકેલાં સુધી તેમને જાહેરે એકએ
સોંપા નોકર રાખીને બધું કામ લેવામાંજ
વધારે લાભ છે.

“સદ્ભાષ્યે મારી જાતનું મને બહુ
અભિમાન છે અને મારા કાંડામાં ઠીક જોર
પણ છે. તેથી મારી બેરી જો મારા એક
બોલને જરા પણ ગણકારે તો હું તો લાકડી
ને ફરી વળું. પણ આમ કરતાં રાજ મારી
સુખશાંતિનો ભંગ થાય તે કે’ મને પાલવે
નહીં. અને ભોગજોગે જો વધારે વાગરાથી
એ પીડા છેક પતી જાય તો વળી મારે ફાંસીએ
લટકવાની તરફી લેવી પડે. તેથી હું તો સૌ
વીર પુરુષોને છાતી ઠોકીને સલાહ આપું છું કે
કોઈએ કદી પણ પરણવુંજ નહીં.”

હવે પશ્ચિમી ઉભી થઈ. ચારે બાજુએ
ચમકતી આંખો ફેરવી, પાસે બેઠેલાં સૌને
જાણે નજીવા ગણતી હોય એમ કે’ દૂર દૂર
નજર ફેરવતી તે બોલી:

“મને શિરીષમાછની દલીઓની દરકાર
નથી. પણ, અત્રે ત્રણ કુમારીઓએ જે દલીલ
આપી છે તેથી હું જરા ચરમાઈ છું.
કમલિનીને કૃષ્ણ અને રામ, બીષ્મ અને
અર્જુન જેવા યશા પતિ જોઈએ છે. પણ

આ વીર પુરુષોને ક્રીની કેટલી કીમત હતી તે
એ છેકજ જાણી ગઈ હશે છે. કૃષ્ણને ફક્ત
૧૬,૧૦૮ શ્રીઓ હતી, અને તેમાં માત્ર
૮૦૦ પટરાણીઓ હતી રામ પરણ્યા તો
એકને, પણ તેનુંએ પુરું જતન ન કરી શક્યા.
અને છેવટે લદીને તેને છોડાવી લાવ્યા તે
પછી એક નજીવા ધોખીનો બોલ પોતાની
ગમવતી શ્રી કરતાં પણ તેમને વધારે કીમતી
લાગેા. બીષ્મ પોતે તો અલ્પચર્યા પાળ્યું પણ
તેથી પોતાના ભાઈઓને માટે ત્રણ રાજકન્યા-
ઓનું જોડણીલમથી દરજી કરતાં તેમને દરકત
ન આવી. અને તેમાંથી એક તો મનથી
એક રાજાને વરી સુકી હતી, તેથી છેવટે તેને
છોડી દેવી પડી—તેથી તે ન રહી ધરતી કે
ધાટની—અને છેવટે તેને ચિતોમાં
ભરમ થવું પડ્યું. અને સૌ બાણાવલીઓનો
શિરોમણી અર્જુન ! દ્રૌપદી જેવી સતીને
પરણીને પણ તેને સંતોષ થયો નહીં, અને
મન લઈને ૧૨ વરસના વનવાસે નીકળ્યો.
ત્યારે ભટકતે ભટકતે પણ જે સુંદરી જુએ
તેના પર મોહિત થઈને પરણી જાય. આ
ઉપરથી હું તો એટલુંજ કહેવા માગું છું
કે આ બધા ગમે તેટલા ડાહ્યા અને યશ
હશે તોપણ શ્રીઓની તો તેમને કાઢીનીએ
કીમત ન હતી—તેમને મન શ્રીઓ ને દાસીઓમાં
બધું ફેર ન હતો. એટલે ઋષિઓના જે
કાળને હાથ સાતમે આસમાન ચઢાવવામાં
આવે છે તેમાં પણ લગનની ભાવના તો
ધણીજ જંગલી હતી

“નલિની નથી પરણતી કારણકે તેને
પુરુષોના બગની બીક છે. તેણે પુરુષોનું જે
વર્ણન કર્યું છે તે એકંદર ખરું છે. પણ
પરણવું એ બીજી રીતે યોગ્ય હોય તો માત્ર
બીકથીજ ન પરણવું એ તો આવશ્યકપણું

હેવાય. હું તો ગમે તેવા સંકલ્પથી પણ

ખીલ નહો. તેની મગદુર નથી કે મારી સુયવે છે. તેના જેવા સૌ આખાખોલા

મંદુરિમાંથી

તીર નીકળે

તેની સામે

એક પગલું

પણ આગળ

ભરી શકે."

"સાખા

છે" બોલી

ચંદ્ર પશ્ચિની-

ની પીઠ ઠેકવા

લાગ્યો.

પણ તેણે તેનું

મથું પકડી

જોરથી બેસા-

દી દીધો.

"સરિતાને

ધર્મમાં મગ્ન

થયું છે, પણ

તેને માટે આ કુનીઆ નથી.

તેને તો આ લોકનું સ્વર્ગ

બનાવવું છે, અથવા તો

સરોહે સ્વર્ગ સંચરવું છે.

તે ગમે તેટલું સારું હોય

પણ એ કે બચ્ચની સામે

કે દલીલ નથી.

"ને ચંદ્ર તો મુરખ

છે—"

"હું આની સામે સખત

બાધી લઈ છું" ચંદ્ર જોરથી

બોલી ઉઠ્યો, પણ ફરીથી

પશ્ચિની એ તેની અરજ

જાણી.

નથી હોતા પણ
તેમના મનમાં લખલખ
એવું જ કે હોય છે.
માત્ર તેની માફક
લખ્યાં કરી જવાને
બદલે પુરષો એક
પછી એક અક્ષર
કાઢક એકી વખતે
બને તેટલી આગેને

મારી જોરને કાઢી પરી અક્ષર લઈ બચે તો...

પછી એકાદી દાસી બનાવે છે—કાંઈ તેને રમકડાંની માફક
વેળે છે, નો દાસ તેને નેમ્મતી અક્ષર પામે

છે અને કોઈ સખી અને સંહયરીના મીઠા બોલથી સ્ત્રીઓની પરાધીનતાને શોભાવવાને વ્યર્થ પ્રયત્ન કરે છે.”

“પણ મારો વાંધો પુરુષોની વર્તણૂક કરતાં પણ તેમની નીચી જાવનાની સામે છે. પુરુષો પશુબળમાં ચઢીઆતા હોવાથી હઝારો વરસથી તેમના મનમાં વસીજ ગયું છે કે સ્ત્રીઓ-પછી તે પુત્રી કે માતા, બહેન કે સ્ત્રી હોય તોયે-પુરુષોથી ઉતરતીજ હોવાથી તેમની ગુલામી કરવાનેજ બંધાએલી છે. અને આ વાત ધણીખરી ભોળી સ્ત્રીઓ માની લે છે એમાંજ તેમની ખરેખરી ગુલામી સમાએલી છે. સમગ્ર સ્ત્રીજીવન એટલે ગુલામી-બાળપણથી છુટકાપણ સુધી માત્ર તેના માલીક બદલાયાં કરે-એ તો મનુષ્યદારાજે પણ ચોખ્ખું કહી દીધું છે. અને ગુલામીનું સર્વોચ્ચ સંપૂર્ણ કેન્દ્રસ્થાન એ લગ્ન. જીવનના બધા સંબંધ તેમાંથી જન્મે છે તેથી તેમાંજ પુરુષોએ પરંતંત્રતાને પરાકાષ્ટાએ પહોંચાડી છે. તેમાંથીજ જીવનનાં સર્વ ક્ષેત્રોમાં, સમાજમાં અને રાજ્યમાં, ઉદ્યોગમાં અને વેપારમાં, આ ગુલામીનું ઝેર વર્ણા કરે છે. તેથી જ સ્ત્રીઓને કુટુંબમાં તેમજ સંસારમાં ખરેખરા સ્વતંત્ર થવું હોય તો ગુલામીના મુળ કાઢવાનેજ તોડા, એટલે દુશ્મન જોતજોતામાં સર યશ.

“આ વાત ખીચારી અબણ સ્ત્રીઓ તો ન સમજે. પણ જે એકેએક સંસ્કારી સ્ત્રી પરણે છે તેને હું અંદોહી માનું છું. ખેર! પણ આપણે થોડાંધણાં પણ ટકી રહીશું તો તેમાંથી કોઈ દિવસ મોટું સૈન્ય જન્મીશું—પુરુષોની સામે જંગી બળવો કરીશું—અને આધાવતમાંથી સ્ત્રી જાતિનો—ખરું જોતાં મનુષ્યત્વનો વિજયકે આખી આલમમાં જમાવશું.”

જાણે કોઈ લક્ષ્મીના સેનાધિપતિ તરીકે તેજ વખતે હઝારોની આગળ વાવટો ફરકાવી હુકમ આપતી હોય એવા જીરસાથી પશ્ચિની બોલી. ધડીવાર તો હું પણ અંગ્રંછ ગયો—આ ચર્ચા કેવી રીતે સમેટવી, તેના વીખરાએલા તાર કેવી રીતે જોડવા તેની મને સમજ ન પડી. થોડીવારમાં બધી આંખો મારા ઉપર એકત્ર થઈ એટલે હું ઉભો થયો.

“તમે બધાએ આ વિષય પર આવી સુંદર ચર્ચા કરી છે તે માટે તમને સૈને અભિનંદન આપું છું. શિરીષે પુરુષોનો પક્ષ ઠીક રજુ કર્યો છે. અને પશ્ચિનીએ ધણી જાણી સ્ત્રીઓની લડાયક તરફદારી કરી છે. તે બેની વચ્ચે ત્રણે કુમારીઓની દલીલો જોડવાનું જન્ય છે. કલ્પોલે બાળક મત પણ ઠીક રજુ કર્યો છે, અને ચંદ્રે સ્ત્રીઓને જોળે વીંટીને ઠીક ગાળ આપી છે.

“કાણુ કોનાથી ચઢીઆતું છે, એ વિષયમાં ઉતરવા હું નથી માગતો. સદીઓની તાલીમથી જે સ્વરૂપે સ્ત્રીઓ અને પુરુષો આપણને દેખાય છે તે કેં કુદરતી કહેવાય નહીં અને વળી આપણી ચર્ચાને માટે તો બને જાતિના ગુણના કોમત આક્રવાની કે જરુરજ નથી, કારણ કે આપણો સવાલ તો બને વચ્ચેના એક ખાસ સંબંધનોજ છે. હું એકદમ કષુલ કરીશ કે પ્રાચીન કાળથી પુરુષોમાં ધણી અવનતિ થઈ છે, પણ મારે ન્યાયની ખાતર ઉમેરવું પડશે કે સ્ત્રીઓમાં પણ કે પ્રાચીન ગૌરવ ને સંસ્કાર રહ્યાં નથી. જે રામ અને કૃષ્ણ હાલ દેખાતા નથી, તે સીતા અને દ્રૌપદી, ગાર્ગી અને મૈત્રેયી પણ નજરે નથી પડતાં. હું એ પણ માનું છું કે કુદરતી જંગલી અવસ્થાનાં ગુણ સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે અંશે

એમેચ્યુઅર સીપાઈ

લેખક:

રા. ગોવિંદ

ચિત્રકાર:

રા. રમણ

સાં તાકુઝ, અંધેરી, ધાટકુપર. એ બધાં પાંચો ગોરીનાં મધક ગણાય ખરાં, પરંતુ એનાં પણ અનારું સાંતાકુઝ તો જાણે મુખ્ય. ચોરોને તે એકદમ પસંદ કેમ પડી ગયું છે, એ તો કાણ જાણે? પણ હું માનું છું કે ચોરો તેમની પસંદગીમાં ગભીર ભુલ કરે છે, કારણ કે હવે કે પહેલાંની જેમ સાંતાકુઝમાં ખુલ્લી જ આપેલી રહી નથી. હવે તો જ્યાં ત્યાં જંગલોએ બંધાયેલા છે તે વચ્ચે પણ એટલી બધી વધી ગઈ છે કે ન પુછો વાત એ હિસાબે તો ચોરોને નહું ઠેકાણું ખાર વધારે સગવડભર્યું થઈ પડે. આજુબાજુ વિશાલ ખેતરો જ્યાં એટલે નાસી જવાની કેટલી બધી અનુકૂળતા ઉપરાંત સાંતાકુઝના મચ્છરો ચોરોને કેટલું તુકશાન કરે છે એનો તો એમને ખ્યાલ પણ નહીં હોય.

બસે સાંતાકુઝના રહેવાસીઓ એકદર બંધી એ મચ્છરોને ઉતારી પાડે-છેડે એમની અવગણના કરે પણ હું તો કહું છું કે એ મચ્છરો સાંતાકુઝનીવાસીઓની બહુ બહારી સેવા બજાવી રહે છે.

રાત્રે વચ્ચે પડેલો હોળ, કુતરાં બસતાં હોય અને એ વાગે એ વેં કરતી એક મોટર પત્રાર થા. પોર્વેસની સીન્ટી સંભાળાય, એ વખતે થેડીથેડી વારે રાહક કરેલો પોલીસ, સીપાઈ લોકોને જાગ્રત કરવા મહેનત કરે ખરો, પણ એ જરા દૂર ગયો કે લોકો તો હાથી જવાના-એટલે એની મહેનત તો નામીજ ને? સુરત તરફ દાડીઆ કરે છે ને લોકોને જાગ્રત રહેવા સુચના આપે છે; પણ તે પણ કે એકજ મકાન આગળ થોડા બેસી રહે? પરંતુ અમારા સાંતાકુઝના મચ્છરો તો ધરની દરેકદરેક બંધી હાથી ન જાય એટલા માટે, પોતાના કુટુંબ સહિત અખંડ રાત જાગરણ કરી. એને જરાપણ ઓડું ન આવે એની કાળજીપૂર્વક સંભાળ રાખે છે. એ પણ કે જેવો તેવો ઉપકાર! અને અલખત આ દુનીઆમાં તો રાખથી માંડીને તે રક્ત સુધી સર્વે પોતાનાં પેટ માટે વેઠ હાથે છે, હાંસર આ મચ્છર ખીચારા, આટલી મહેનતના પ્રયત્નોમાં પેટપુરવું પાવાનું માત્ર એમાં આપણે જો એમને દાપ દાપે તો તે આપણે જ દાપ નહીં તો ખીચું છું.

ચોરો સાંતાકુઝના રહેવાસીઓ નહીં જ હોય એ ચોક્કસ, નહીં તો એમના ધંધાને પહોંચતી આટલી દાનિનો ખ્યાલ જરૂર એમને આવવો જોઈએ. આમ લોકો આખી રાત જાગે તો ખીયારા ચોરો પોતાનો ધંધો શી રીતે ચલાવી શકે ? જો ચોરો સાંતાકુઝમાં રહેવા આવે તો જરૂર એ મચ્છરોને ગમે તેમ કરીને પણ દેશપાર કરે, અને ત્યારે જ સાંતાકુઝના નણુશા લોકો મચ્છરની કદર કરે. સારાની કદર તો નરસા મળે ત્યારે થાય. એ સીવાય નહીં જ-એ પણ ફેટલું ત્રિચિત્ર ! પણ ફુનીઆજ ખેડકર છે લાં, વધુ શું કહેવું ?

સાંતાકુઝની ખાસ ખુશી તો એ છે કે મુદ્દતની ચોરી પોલીસચોક્કી ઉપર જ થાય-સીપાઇઓ પણ ખીયારા શું કરે ? ચોરી તો વધતી જતી હતી. ખીજે દિવસે લોકલોમાં એની એ જ વાતો સંભળાય. ચોરો કે પહોંચોને કેમ પકડવા-કેમ દંડાવવા વગેરે સુચનાઓ અપાય. હોમલની મોટી મોટી વાતો થાય-અને જ્યુજીસ્ટની નવીનવી યુક્તિઓ શોધાય, પણ બધું બેલવા માંજ.

ધણું લોકોએ તો રીવાજવરો પણ રાખ્યા છે, અને સાંજ પડે ત્યારે જાણે દીવાળી જાગી હોય તેમ, દરેક પોતાની રીવાજવરની જાહેર ખબર આપવા ખાલી બાર કરી રહે છે, અને આજુબાજુના લોકો, પડોશીઓની રીવાજવરના પ્રમાણ સાંભળી, પોતાની સલામતી સમજી સંતોષ પામે છે. પણ રાત્રે જ્યારે પેલી મોટરનો વખત થાય, ધર પર કાંકરા પડે ને પોલીસ આપડો સીસોટી કુંઠી કુંઠોને હાથી જાય, એ વખતે એ બધા રીવાજવર-વાળાઓને, આટલા બધા મચ્છરો છતાં કેમ ઉધ આવી જતી હશે એ સમજવું નથી !

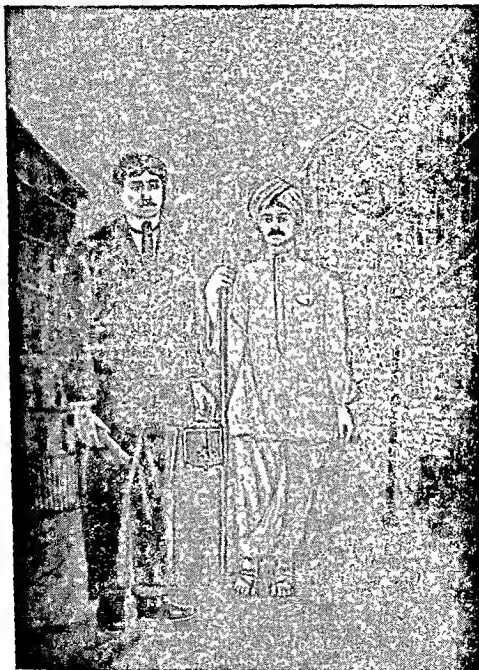
આવી રીતે રોજનો ત્રાસ પણ શી રીતે મદન થાય ? એટલે પછી તો અમે અકળાયા અને રાત્રે રાઉંડ ફરવા માટે સ્વયંસેવકો ભેગા કર્યા. અમે બધા ૧૦૦ સ્વયંસેવકો મેળવી શક્યા. દર રાત્રે ૧૦ જણાની વારી આવે અને તે પાંચ પાંચની બે ટુકડીઓમાં વહેંચાઈ જઈ રાત્રે ૧૨ વાગ્યાથી તે ચાર વાગ્યા સુધી સાંતાકુઝની ગલીએ ગત્રીમાં ધુમી વળે. વચ્ચે અડધા કલાકની વિશ્રાંતિ મળતી જે દરમિયાન કોઈકને ત્યાં ચઢાપાણીની સગવડ બની રહેતી.

તે રાત્રે રાઉંડ ફરવાની મારી વારી હતી. શરુઆતમાં રાઉંડ ફરતા સ્વયંસેવકોનો ઉત્સાહ પ્રશંસનીય હતો, પણ જેમજેમ દિવસો વધ્યા તેમતેમ સ્વયંસેવકોની હાજરીમાં ઘટાડો થવા લાગ્યો અને તે દિવસે તો અમે માત્ર છ જણ ભેગા થયા એટલે ત્રણ ત્રણની બે ટુકડીઓમાં વહેંચાઈ જઈ અમે અમારી રાઉંડ શરુ કરી.

મારી સાથે હપંદરાય અને નવીનચંદ્ર હતા. હું ને હપંદરાય સહેજ આંગળ નીકળ્યા. હપંદરાય જરા બડાબોર હતા. ટ્રેનમાં જો ચોર કે પહોંચની વાત નીકળે તો એમને એવું તો શરુ ચઢવું કે ન પુકો વાત ! પછી ચોરો સાથે કેમ મામ સેવું એની નવીનવી યુક્તિઓ ચોંજતા અને સુચનાઓ પણ એટલી મોટથી આપના, કે આજુબાજુના છ છ ડબ્બાઓમાં પણ ખેડેલા લોકો એમની સુચનાઓનો લાભ લેવા લાગ્યાશો બનતા.

“લાઇ હપંદ ! આજે જો આપણને એક પહોંચ મળે તો તો ત્રણેને પુરો પડે કેમ ખરેને ?” મેં વાત છેડી. મને ખાતરી હતી કે પહોંચનું નામ સાંભળી એ ઉજ્જેરાશે અને અમને બે ધડી ગમત મળશે. આમ કેક તોફાન કે ટોળાટપાં ન કરીએ. અને ગંભીર કાર્યો લખને જો રાઉંડ ફરવા બેઠીએ તો તો

આરથી તે આર વાગ્યા સુધીતો વખત આંવારા- પાણી મેળવીએ-કાઢને ખીવકાવીએ વગેરે
માં ફરતાં ફરતાં કાઢવો બહુ મુશ્કેલ થઇ પડે. તોફાન ફડકે અને આમાં ફરવા બહુ મુશ્કેલ.

હું ને હર્ષદરાય સહેજ આગળ નીકળ્યા.

• રાજક ફરવાની રાત તો તોફાનમાંજ કાઢવાની ।
કાઢને બનાવીએ-કાઢને એ વાગે જગાડી ચઢા-

“તમે પણ ગળગળ કો ?” હર્ષદરાય

[નહુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૩૩૪]

એક અર્ધ અનાયાસ ગાન

લેખક:

રા. કુસુમાકર

ચાલ ચાલ અનિવારક થઈને સત્ય લોક સરી જશું,
અમરભૂમિના પાન્ય પ્રિયે ક્યાં । પાતકી ક્યાં જગ પાંશુ;
સખી રે । પાતકીઆ જગ પાંશુ ? ૧

સ્વર્ભંદાકિની સુભગ તટે પશુકુટિ દહ બાંધી,
બુદ્ધાદ જડતા જશે થું દેશે સુવણ્ સાંકળી સાંધી,
પ્રણયની સુવણ્ સાંકળી સાંધી. ૨

કુસિત જગની સહુ કુટિલના, સુસાલિક સ્વર્ગ સમીરે,
જશે જશે, પ્રિય કિંમિય કદંબ નવ સુરંગગા તીરે,
ચાલ ચાલ સખી તહીં રે. ૩

ના આર્તિ, આધિ, આશંકા, આહ્વાદિની એ છેળે,
ઉર ઉઝરડાના એ ઉટગે, પ્રેમ ઝલક ઝમકોળે;
ચાલ એ અમરચારતા ખોળે. ૪

કાપલ્ય તણા આ કારાગારે, શાને સખી રે રહેવું ?
ધાતક આ જગ-ધોળ મહી પ્રિય । ઉર શીઘ્ર રીખી દેવું ?
સખી રે । અયાગ અહીંઆં રહેવું. ૫

અંશુનાથના કિરણે કિરણે ચાલ ચાલ સખી નહાણું,
અખંડ ઉરની અમૃતધારા પીશું ને સખી પાશું;
અહીંની અધોગતિ બુલી જશું. ૬

ગોરગોના

લેખક:

રાહેનશાહ નેપોલીઅન બોનાપાર્ટ.

અનુવાદક:

રા. ચીમનલાલ મુખજીભાઈ હુડાર,
બી. એસ.સી.

—0—

નોંધ:—ઈ. સ. ૧૯૨૪ ના ઓગસ્ટની ૧૬મી તારીખના ‘રેડીઅર’માં આ વાતો પહેલીજ વાર પ્રગટ થઈ હતી. રાહેનશાહ નેપોલીઅન બોનાપાર્ટની અમસિદ્ધ બે વાર્તાઓ છે જેમાંની ‘ગોરગોના’ એક છે. મુળ ફ્રેંચ ભાષામાં રાહેનશાહે લખેલી, તેનું ઇંગ્લેંડ ભાષાંતર રેડે થી મેસીગલ્ડમાં ‘રેડીઅર’ માટે કરેલું. ‘ગોરગોના’ બે વાર્તામાંથી હાંખી છે, અને ફ્રેંચ મૂળએ કે.સાંકા ટાપુમાં ફરતી નિર્દયતાથી રાજા-રાસન આરંભ્યુ હશે તેની હાંખી કરાવે છે.

રૂપે ન જવા માટે લીવોન જાંઢર-
થી ફૂં નીકળ્યો. પવન પ્રતિકુળ
હતો એટલે અમારા વહાણને ગોરગોના નજીક
લંગર નાખવાની ફરજ પડી.

ગોરગોના અહીં માહલના ક્ષેત્ર પર પથરાતો
સીધા ઢોળાવવાળો મોટો ખડક છે. આસપાસ
ક્યાંએ આશ્રયનું સ્થાન દેખાતું ન હતું. ગાજાં
પડી જવાથી અમારા વહાણની સ્થિતિ ભયંકર
થઈ ગઈ હતી; એટલે આત્મરક્ષણ માટે
તારકાલિક સુઝ્યું એમ અમે ક્યું.

આ નાનકડો દ્વીપ મહાન સમુદ્રની બે
ભુગ વચ્ચે મુનોં હોય એમ લાગતો. ખરબચડા
કાનારા ઉપર મોઝાં નિરંતર અથડાઈ ભયંકર
મસ્તી કરતાં. છતાંએ આ દ્વીપ ઉપર પ્રકૃતિનું
સૌંદર્ય એટલું જવચંત હતું કે ધડીભર નંચન

તૃપ્તિ કરતાં બધું વીસરી જવાનું. તાંડવ નૃત્ય
કરતા સમુદ્રની ભીંચ કૃતતામાંથી અથવા
મોતને આંમળે ઉઘેતો ખલાસી અહીંયાં
લણીએ વાર અથવા મેળવતો. છતાં ગોરગોના-
ના વિશાલ રાક્ષસી ખડક પર ફેટકાંએ
વહાણો ભાંગી શુકો થઈ જતાં.

ત્રાસજનક સમુદ્રમાં તોફાનો વેઠતાં અમે
થાકે લોથપોથ થઈ ગયા હતા. બધા ખલાસીઓ
સાથે હું પણ આ બેટ પં. ઉત્તરમાં છાંટગીમાં
પહેલીજ વાર અમે આ દ્વીપ જોયો અને તેમાં
વસતી હશે કે કેમ તેની કામને ખબર નહોતી.

અવશેષ રહેલી મારી શક્તિનો ઉપયોગ
દ્વીપનું અવલોકન કરવામાં કર્યો, અને અનુમાન
ક્યું કે માનવીનો પગસંચાર આનવાસ
ક્યાંએ થયો ન હતો મારું અનુમાન ખોટું હતું
તેની અને તરત ખબર પડી, કારણ કે થોડે દુર

રોટ હેલીનાની રમ્ય તળેટી.

જાનનામાં જીલ્લો થઈ ગયેલી ફેટલીક દીવાલો
મારા જોવામાં આવી આખી (Ivy) ના
વેલાઓ વગેરે દીવાલની લગભગ એટલા
બધા ગીચ પથરાઈ ગયા હતા કે કોઈ કોઈ
વાર તો દીવાલ પણ જોવી મુશ્કેલ થઈ પડતી.
મનુષ્યો પહેલાં વસી ગયાં હશે એવા એક
સ્થળે મેં મારો તંજુ ઉભો કરાવ્યો, રાત્રિ મેં
તંજુમાં ગાળી.

નાગરેલા વઢાણમાં ખલાસીઓ સુતાં.
માત્ર હું એકલોજ દ્વીપ પર રહ્યો. રાત્રિનો
ફેટલોક સમય મેં દ્વીપના વિચારમાં ગાળ્યો.
માનવીનાં રસાકસી, લોભ અને ઉત્તલ લાલસા-
ઓથી દૂર-ધણે દૂર આનંદ અને મોજમજહ
અપાવે એવી નાનકડી સૃષ્ટિમાં હોઈ એમ
મને લાગતું. સંપૂર્ણ સુખમાં તો નહીં, પણ
સંતોષ અને આરામ પકડી શા માટે અહીંઆંજ
જીવન ન શુભઃવું?

વિચારમાળા ફેરવતાં હું નિદ્રાવશ થયો.
રોબીન્સન કુઝો સાથે મને તમે સરખાવો
તો નવાઈ જોઈ નહીં. કુઝો માફક સમસ્ત

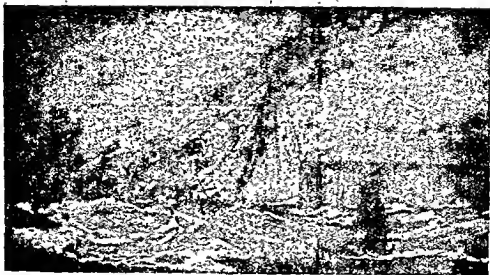
દ્વીપનો હું રાજા હતો.

નિદ્રાના આલિંગનમાં થોડીક વાર પડ્યો
હોઈશ, ત્યાં અચાનક મથાલનો પ્રકાશ અને
અચાનક પમાડે એવી યુમોયી હું સફળો
જાગ્યો. “શનુઓને મારો, કાપો” એવા
છટાલીઅન ભાષામાં પોકરાએલા હોકારા
સંભળી મારી કુતુહળનાં ભયમાં પસટાઈ ગઈ.

લાકડી સીવાય મારી પાસે બીજું કંઈ આર
નહોતું. પાથરણું દૂર ફેંકી દઈ મેં લાકડી
સંભાળી. તંજુના દરવાજા માટે મેં ફાંફાં માર્યાં
પણ તે બંધ કરી પુરી દેવામાં આવ્યો હતો
એમ મને જણાયું.

શું કરવું તેના વિચારમાં હતો ત્યાં
એકાએક તંજુને આગ લાગી. બહારથી યુમો
પર યુમો સંભળાઈ: “બધા આમજ મોતના
પંજામાં જાઓ!”

ભયંકર શાપની ત્રાસજનક યુમો માંભળી
મારું લોહી રથંબી ગયું. મદામુરીઅતે થોડીક
દ્વીપત એકઠી કરી ધુમાડાના ગોટામાં હું
અહીં રહેવાઈ જવા લાગ્યો તે જેમતેમ તંજુની

ગાખડાં પડી જવાથી અમારા વઢાણની સ્થિતિ બચકર હતી.

બહાર નીકળી બચવા પાડ્યો. આવી નિર્દયતાથી ખુન કરનાર શત્રુને માટે આસપાસ ડાફરીઆં મારવા લાગ્યો. પણ નહોતું ત્યાં દોષ અને નહોતી સંભળાતી છુમ! શી મારી દાસ્યજનક સ્થિતિ ?

ભયમાંથી મુક્ત થવા છતાં મારી છાતી ઘડકતી હતી. ધીર અધારી રાત્રિએ સમુદ્રની રાક્ષસી ગળનાઓ સાંભળી મારી દોષત સરી પડતી અને વાયુના સુસવાટા વચ્ચે વઢાણ પર સુતેલા મારા માથુસોની સ્થિતિ કદપતાં મારું હૃદય બેસી જતું હતું. મરમીભૂત, કસ્તી જવાલાઓના પ્રકાશમાં મારા તંબુ તરફ મેં દૃષ્ટિપાત કર્યો. મને ભારે જોણસ થયું કે સમસ્ત વિશ્વ નાશવંત છે, એક દિવસ મારે પણ આમ નાશ થવાનોજ.

પાએક કલાક જાગતાં માફક ઉભો હોઈશ ત્યાં પગરવ સંભળાયો. અને પલ પછી બે માથુસો આવ્યા.

નિરાશ હોવાથી હું તંબુની ઓથે ભરાઈ ગયો એમ કહી શકતાં મારે શરમાતું ન બેઠ્યું. આંતરું નિર્દય, અમાતુષી કમ કસ્તી પ્રેમજન શું હશે તે જાણવા હું

આતુર હતો. જનતા પ્રત્યે આટલી અસ્વાભાવિક દયાવિહીન લાગણી હોવાનું ખરું કારણ શું હશે તે જાણવા હું તલપાપક બની ગયો. નીચેના શબ્દો મારે કાને પડ્યા પછી મારા અચંબાને પાર રહ્યો નહીં:

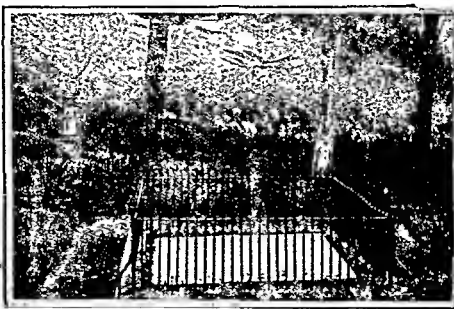
"મારી દોડરી! મોતને આગણે ઉભેલા તારા જર્જરિત બાપને આ ધીર પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવું પડશે! એ પ્રભુ! કૂસ્તાનો ભોગ થઈ પડેલા કમનસીબની હેલ્લી પ્રાર્થનાનું સાંભળજે! બેટા! જે પરમાત્માએ આટલો વખત આપણું રક્ષણ કર્યું તેની તે પ્રાર્થના કરતો હશે! અરેરે! આ તે શું કર્યું? કદાચ આપણા દેશબંધુઓના રોદ આતર તે એક દેશબંધુનો ભોગ આપ્યો હશે તો? નહીં! નહીં! આ ધાતકી કામ બેવા પછી મારું જીવન જાય છે. નિષ્કામ ભક્તિ ન્યાં સુધી મારામાં હતી ત્યાં સુધી મારા જન્મશ્રમિ, કુટુંબ અને મારા પોતાનાં સુખ દુઃખ હું વેળી રહ્યો. પણ અફસોસ! આ હંમે મારાં ધોળાંમાં ધુળ પડી! કપાળે કલંક ચોંટ્યું! મારી વઢાલી દોડરી! તને હેલ્લા પ્રણામ! મારા પાંખનું પ્રાયશ્ચિત હવે કરીશ! ખસ જા

સળગતી જ્વાલાઓમાં મારું પાપ ધોષ નાખીય. બેટા! તને હું મારી આપું છું. મારી પછગ મારું વેર લેજે. અને આપણી મતૃભૂમિને દુઃખ દેનારને તો કદાપી છોડો જવા દે-ય નહીં. તારા બાપના મૃત્યુનું વેર તેમની ઉપ- લેજે!”

આ કરુણાજ ક હૃદયારોગે મારી દોમત પાછી આણી. મારી એ વખતની વિચિત્ર સ્થિતિનો ખ્યાલ આપવો કઠણ હતો.

જદ્દ પુરુષને મેં પુછ્યું: “કાકા! જનતાથી દૂર વસવાતી તમને શી ફરજ પડી?”

તેણે નીચે પ્રમાણેનો અહેવાલ આપ્યો: “કાસીકા મારી પરમપ્રિય જન્મભૂમિ છે. તેની સ્વતંત્રતા એ મારું સર્વસ્વ હતું. આગળ અમારા ઉપર છનોષક શાસન ચલાવતા. પચ્ચીસ વર્ષની ઉંમરે જન્મભૂમિની સ્વતંત્રતા માટે હું પહેલીજ વાર સંગ્રામમાં ઉતરી. માત્ર દસ વર્ષ પહેલાં અમારા શુભી શાસન-

સેઠ હેડીનામાં વીર નર નેપોળીયનની કબર.

આ સદગુણી જદ્દ પુરુષને હું પાચે પંડ્યો. “કાકા,” મેં કહ્યું, “હું એક છિંચેજ છું. તમારો મિત્ર છું, દુરમને નહીં. નસીજ સહેલું તે સંપર્કે અકસ્માતમાં આત્રી પડ્યો અને હૃદયની મજાજ પુગી યાત, પશુ. તમારા બોલેલા શબ્દો મને દીવાસારુપ નીવડ્યા છે.”

મારું બોલવું સાંમળી જદ્દ પુરુષ ખુશ થતો લાગ્યો, અને તેની ગ્રહમાં મને લઈ ગયો. અમારા વચ્ચે ચાલેલો વાર્તાલાપ લખવા મેં તે આ વાર્તા પૂરી ન થયે. આવાથી

કર્તોઓ ઉપર મારા બાહુબળથી મેળવેલી ફતેહનાં ગાન મારા હૃદયમાં બાંધેલાં—મારા સાથીઓ ગાતા.

“થોડ વર્ષ પછી અમને વશ કરવા માટે છનોષકે જમીનોની મદદ માગી. પરંતુ તેમાં તેઓ ફાયા નહીં. માત્ર એટલું જ કે કોઈકોઈ વાર અમારા બલવાન પવંતવાસીઓ ઉપર પરદેશી હુકમતનો વાવટો ફરજી જતો.

“જમતના દુષ્ટાચારીઓ લગભગ દેશમાં [વધુ મદદ લેવા ૪૪ ૩૩૪]

गुजरात]

पराजित नेपालीयन सेट देवीनारे पं०

[मार्गशीर्ष १९८२]

अनुराध]

[मार्गशीर्ष १९८२]

औरतुलसी पाछवा पायाभां दृष्टि करी—त्यां तो सुलभा स्नान करी रही हनी.

ઉરના જવાલામુખી

લેખક :

અ. રમણલાલ કનૈયાલાલ ડાંગર

ચિત્રકાર :

સૈ. જયરામદેવ ચીમનલાલ વીણ

૧

ઉ મળાય (એલ. સી. પી. એસ.)
 શકતની પરીક્ષાના છેલ્લા વર્ષમાં
 હૈદરાબાદ (સીવ)માં અણુનો હતો, ઉચ્ચ
 વર્ષના પંદરેક ગુજરાતી બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીનું
 બધું મંડળ ભેળું જુદો એક મુકામ રાખી
 રહેતું હતું બધાજ સાધરણ રિયતિના દત્તા
 સીધામાં ગુજરાતી રસોઈએ પણ મળી શકે
 તેમ ન હતું. આપા, દાયેદાય તેઓ વાગ-
 કરતી રાંધતા; સંપ તથા કુટુંબનેદથી કામ
 વહેચી લેતા; અને મરનીભર્યો નિદોષ કલ્પોત્ત
 મયાવતા અમદાવાદ દાખલ થતામાં મુરોલી
 આવે તે સર્વન દૂર હૈદરાબાદ સુધી અજવાસ
 માટે જવું પડે છે. હૈદરાબાદની વેદક સાળા
 ભગ્ન, સુંદર અને સધનસંપન્ન છે; શિક્ષણ
 પણ સારું છે. જ્યાં પરદેશીઓને રહેવાની
 પુરી અગવડ નથી. તેમાં પણ કઠીઆવાડી
 બધુંઓને ભાગવત પણ કપાંથી હોય ? આ

વિદ્યાર્થીઓ, બધાખરા બુનાવડ, જામતમર,
 મેંડળ ખરે રૂપકોનાં કુંડા ખર્ચમાં, આલ્હી
 શાળ, ભાખરી તથા ચાણી ન બધી વાર સંતપ્ત
 મની લેતા; શાક કે ભાતની અદ્દ દગ્ગા ન
 કરતા. પરંતુ ગુજરાતી મદમનો માટે તે ને
 સદમાવ હૃદયને સ્પર્શે તેઓ હતો; તેઓ
 પ્રેમ-સેવાભાવ અન્ય હતા.

આજ સાયકાળે, નિયમ મુજબ, શાળા-
 માંથી પંચાગી કેટલાક સીધું નદીને કાનારે
 દૂર કરતા નીચી ગયા છે; કેટલાક ખેડામાં
 ભગમ ગંગામાં જ સર્ગી અજવાળ, દૂર ગંગાના
 થવા અનુપણુ મીડા અ જાને નંજારત મરકરી
 કરે છે; એતણુ જણુ બહાર જોડે ચોપડી
 લામ ખાંચવામાં તણીન થવા છે; ત્યારે રા
 વર્ષનો એક પુત્રાન કમળાપ કપાની અમ સી-
 માં. એક 'મંમ' પાસે એસી અજવાસની અધી
 ચિતા વીનારી, ખેતની પ્રિયના સુત્રકાનાં
 જુન,ચકાનાં રસમરડાનાં મરકાવ બની, ચેલબી

અતિશય પ્રિય વાંસળી છેડી રહ્યો હતો. સીધુ-
ની મીઠી અનિલ લહરી નવો ઉત્સાહ પ્રેરતી
હતી, અને ઢાડથી લસતી એની ગૌર મુખાકૃતિ
ઉપર મુશોભિત વાળની લટ ફરફરતી હતી.
તેવામાં, એક ટચાકી મિત્રે ઉપર આવી,-

“જરા પુરસદે આ જાળીસાહેબનો પત્ર
વધાવશે.”—એટલું લટકાંથી ખોલી પત્ર
નાખી જતો રહ્યો. એક બાળુ સૂચીસ્ત ને
ખીજ બાળુ ચંદ્રોદય થવા લાગ્યો. બંસરીના
ઉન્માદમાં તેને લાગ્યું કે એ પત્ર તે પોતાની
સુલભાજ સાક્ષાત્ હતી; અને એ સંગીતથી
મુગ્ધ થઈ નૃત્ય કરવા તત્પર થઈ હતી. પણ
તેવામાં એકદમ દ્રશ્ય બદલાયું અને સુલભા
ઓધાર આંસુથી રડતી હોય તેવો અમંગળ
આલાસ થયો. અને વાંસળી હાથથી સરી
ગઈ! એને લાગ્યું કે ‘મારી જીવન બંસરી
બસુરી બની રહી!’

એકદમ, હૃદયસરસો લઈ, અધીરાઈથી
પત્ર ફેડ્યો ને બહારના જાંખા તેજમાં, જેમ
વાંચતો ગયો તેમ તેનું મુખ લાય, ચિંતા ને
શોકથી કરમાઈ ગયું. ફરી ફરી વાંચતાં અશ્રુ
સરવા માંડ્યા.

જીનગદ, સવાર.

વહાલા,

મને છેત્રણ દિવસથી સખત તાવ આવે છે;
પણ આને કંઈ ઠીક છે. મારે કે લખવું નથી, છતાં
કાંઈ બાળુ કેમ લખી જવાય છે. મને માફ કરો? મારા
જીવનમાંથી રસ નહ થયો છે; મારી સુંઝવણ
પારાવાર છે; હું નિસ્તેજ બની છું, ને મને કશુંજ
સુંઝવું નથી. મારો સ્નેહ તો એવા ને એવાજ છે;
પણ હું ઢવે તમારે યોગ્ય રહી નથી. મારું દુઃખ
કદી કહેવાય તેવું નથી. તમે મારી તરફ પછા
હદાર પ્રેમ રાખી મને પોતાને હેયે જડી દીધી છે
તો આ મારી નમ્ર આછછ-લીનતી સ્વીકારણ;
ઢવે પછી કદી આ બાબત વીરો મને પુછ્યોજ નહીં.

પ્રભુએ સ્નેહની લીલી કુંજવાડીનાં દિવ્યદર્શન
કરાવી, આશા નિરાશાજ કરાવી! આજ કે વધારે
લખવાને મારી કલમ ઉપડતી નથી. જે મને તમે
ચાહતા હો તો કદી આ વીરો કશુંજ પુછરો નહીં.
અહીં બધાં સાત છે. મને ધીરેધીરે સારું થઈ
જશે, મારે ડાકટર સાહેબ! ચિંતા ના કરો.
પાસ થઈ વહેલા આવશે. તમારી આશાએ
જીવું છું.

તમારી સુલભા.

પોતે મારીરે ગૌર વર્ણનો, ઉચો ને તેજસ્વી
હતો. કસરતથી ને આહારવિહારના નિયમેથી
શરીર સારું કેળવ્યું હતું. પોતે બહુ મનોબળ
વાળો હતો. નાની ચિંતાઓથી કદી તે મુંઝાયે
ન હતો. એ દંભેશ માનતો અને કહેતો.
વિપત્તિના ખાંડામાં કે સંપત્તિના શિખર
શાખાઓ કદી અંતરની શાંતિ ત્યાગતા નથી
પણ, આજજ તે નરમ બની ગયો. પોતાના
જ્ઞાન મળી જતું લાગ્યું. અંતરમાં એવું
અણગણાટી થવા લાગી કે સૂચીસ્તનાં કિરણોમ
તેનાં અશ્રુ ચળકવા લાગ્યાં. કેટલોક ઉં
ચિચાર કરી નિશ્ચય કર્યો કે આ બાબત
સુલભાને કે પુછાવવુંજ નહીં. એક માસ
પછી છેલ્લી પરિક્ષા આપી જીનગદ જવાને
હતો. તેણે પોતાનાં આત્મબળ તથા પ્રભુશક્તિ
ને એકઠી કર્યાં...

અગાથીમાં આંદની સરસ ખીલી રહી
ત્યારે નીચે વાળુનો સમય જનાં ધાંધળ મર્ચ
રહી; કેલેજમાં સીધી પ્રોફેસરની વર્તણૂક.
ને પરીક્ષાની કટાકટીનો પ્રસંગ તથા જાવિન
પ્રશ્નો વારાફરતી ચર્ચાયા. બધાએ કમળરાજને
જરા બનાવ્યો: “જાળીસાહેબનો વિયોગ કામજ
આવે જરા વિશેષ માલેના?” કમળરાજે, માધુ
સખત દુઃખે છે કદી જમીને તંત, પોતાનાં
નાની જીદી ઓરડી હતી તેમાં જઈ બેસ્યા.

ના વખતમાં એને જરા પરસેવો થઈ પરદા હતા તે તેમને એક પુત્ર નવો
પોતાની પરિસ્થિતિને બધો વિચાર મન ગૃહસ્થ શ્રમનો હતો. જોરમાન માતાનો સ્વભાવ
મી રહ્યો. ઘણી તીખો ને અદેખો હતો ને પિતા જીનો
એની માતા દસેક વર્ષથી દેવલોક પામી સંસાર વીસરવા લાગ્યા હતા. કમળરાયના

એના
એકાદ
રી, રજ-
ની નોકરી-
નાનકડું
ન મેળવી,
ત થઈ
ગઈ આખા
એને
કે બહેન
હતા; તથા
સ નિકટના
બંધીઓ
યુ થોડાજ
ને તે
ગામ નોકરી-
ન હતો.
મળરયાનાં
લોક વર્ષથી
ન થયાં
તાં; અને
કેદારા જે વર્ષ-
ની સહવાસથી
તેને તે સુલભા-
નો જીવ મળી

ગયો હતો; અને ઉડ્ડવળ ભાવિના સોનેરી ગઠ
મીઠી કલ્પનાથી બાંધતાં સુલભાને સત્તર વર્ષ થયાં
હતાં. એના પિતા જીનાગઢની દરબારી બેઠકમાં
નોકર હતા. એને નાની બે બહેનો હતી; પણ
માતા થોડાં વર્ષથી દેવલોક પામનાં પેતા નવી

“જરા કુરસદે આ બાબીમાહેબનો પત્ર વધાવશો...”

પિતા કૌસ્તુભરાય વઢાલસોયા ને કેક પ્રતિષ્ઠા-
પાત્ર ગૃહસ્થ હતા તેમને રાંધી પીરસવા,
દરરોજ સવારે સુલભા સાસરે જતી, તે રાંધી,
જમી, પરવારી બપોરે એક વાગ્યાના સુમારે
પીવર આવતી. પછીથી પીવરમાં થાય નેટલી

સેવા કરતી. નેત્રે થોડુ થોડું વાંગતી. એણે
છ ચેપડીનો અબ્બાન કર્યો હતો. ગુજરાતી
વાંચનનો તથા નરેન્દ્ર ન્યેડીનો રમ કમળગણે
રાત્રિની શાળામાં સત્રે કેળવ્યો હતો. નાની
બહેનોને પણ શીખવતી. સુસલા આશા ને
ઉલ્લાસમાં દિવસો ગાળતી; ને પાનિ દાકતર
થતાં પોતાનું જીવન ધન્ય બનશે એમ માનતી!

કમળનાં પત્તા મન આગળ આપી રત
સૌંદર્ય, યાવન ને શંભલી શોભતી પ્રખતમાની
મૂર્તિ ખડી થઈ દી! બહુ વિચાર કર્યા નહીં
અપરમાણુ કેંક માનું દરે; અને એનું ત્યાં
ગાંધી નથી માટે મુઝતી દશે. નવા સંનામાં
સુગ બ લા સનગ, એકના કમળાંધા ઘેર
આવતા હેય એટલે સુસલા ઉરની વરાળ ક્યાં
કદી શકે? ખસ તાવ આવેનો દશે ને કુટુંબ
હલેસ આ બંનેથી મુંઝાઈ ગઈ દશે; પણ
મરે હવે ક્યાં બહુ દિવન રથ છે! મહેનત
કરી પાસ થઈ બહુ-પછી ન રાત!

આ ! તંત્રે નાં સવારે-હેક સવારે ચાર
વગે આંખ મળી ગઈ.

૨

જુનાગઢમાં, કેરતુભરય એકાદ વર્ષથી
વાનપ્રથ જી ન ગાળતા હતા. સરીરે પ્રયંડ,
ગેર ને ઋષ્ટપુષ્ટ હતા, મોટી મુઝે તથા
થોભીયા મળતા. આખો તેજવાળી ને મન-
રપસી હતી. જીવન એક દરે સારી રીતે ગાળી
જોમ રજાનું હતું કંકસરથી દીકાને ભણા-
વાય ને રતે પડવાય તેટલ. પૈસાના સ્વેચ
કર્પો હતો. દન વધતી પોને ત્રિધર હોવાથી
શાકનામમાં ફેંક વળ્યા હતા. જુનાગઢ
આખા પછી, સવાર રત-સંધ્યા વગેરે
પરવારી જગનમાં આંટો ખાતાં જ ! પુરંતકા-
લમાં આંટો ખાતા. બપોરે જમી સહજ

આરામ લેતા ને ધર્મશાસ્ત્રો ગુજરાતીમાં
વાંચતા. એકટાણું કરતા હોવાથી સાંજે
જૂતનાથ મદદેવમાં જઈ કથાવાર્તા શ્રવણ
કરતા ને ગામગણા પણ મારતા રત્રે
તાલું કુધ પી મળા ફેવી મુધ જતા તેમને
ફક્ત પાન ને તમાકુનો ધણે શોખ હતો.
ઉનાળામાં બાંગ બહુજ રસથી પીતા.

પોતની કુતવધૂ માટે એમનો અભિગ્રામ
સારો હતો. સુલભા સખત મલગે પાળતી;
અને કેરતુભરય તેની સાથે ખાસ જરૂરની
મુદાસરજ વાત કરતા. વડુ ધણી ઠાવજી,
ચણી ને રૂપાળી હોવાથી ડોસા પોતાના
દીકાને ભાખશાળી માનતા.

કમળરાય ડાક્ટરની ઉલ્લી પરીક્ષા આપવા
હેલ્થવાઈ ગયા ને થેડો સમય થયા પછી,
એક દિવસ પરજાળની મેડીમાંથી તમાકુ યુકવા,
કેરતુભરયે પછલ વાડામાં દષ્ટિ કરી-ત્યાં
તો સુસલા રનાન કરી રહી હતી. ડોસા યુકવાનું
જુલીજ ગયા, અને અનિમિષ નેત્રે સૌંદર્યની
રખાના નંદાળના ત્યાંજ દરી ગયા! સુસલા
કેના રૂપ રૂપની વેલ! એ પેતની કુતવધૂ છે
એ વાત વીસરાઈ ગઈ! હંમેશ પીસતી વખતે,
વડુનો મુખચંદ્ર ન દળાનાં હુપાયશેજ હોય, ફક્ત
ગુલાબી પાની સીત્ય કેંજ ના દેખાય આજ એ
સ હતો ચંદ્ર સોળે કળાએલ જોઇ. ડોસા મુગધ
થઈ ગયા! પરવશ બની ગયા! ત્યાં ને ત્યાં
એક બાલુ ઉભા રહી, સુસલા રેશમી વસ્ત્ર
પરથી સંસાડામાં ગઈ ત્યાં લગી તેમણે જોયાજ
કપૂ! બીચારી સુસલાને સહેજ પણ શ્વનો
ખાસ હેય કે નહીં-જુદ બ્રટ થતાં હવે
કુટુંબ મુખનો કંકેકમ અસ્તજ થવાનાં!

આ પછી ડોસના મનમાં નિહંત થઈ
ગઈ. જ્યારે જ્યારે સુસલા નંદાળ વાડામાં

જાતી, સારે ડોસા અખુર રસથી જાનામાના
સંતાદને ન જોવાનું દૃશ્ય જોતા ! ધીરેધીરે,
એમનાં કદાપણ, જ્ઞાન, અનુભવ ને પિતાતુલ્ય
વાતસલ્ય સરી ગયાં. આખો દિવસ તેમની
આમળ સુલભાનું સૌંદર્ય જ નૃત્ય કરતું. અંકાર
સુલભા પીરસતાં પીરસતાં તેમની આંખમાં
કેંક ફેરફાર કરી ગઈ; પણ કશું જ સમજ
તા શકી. તેના હૃદયમાં કેંક ઝળઝળાટી થયા
લાગી ને સહેજ ગમગીન રહેવા લાગી. ક્યારે
હાઠતર આવે ને શાંતિ ને સુખ પુરું અનુભવે !

ડોસા રોસક
ખનના ગયા,
દૌવનનાં રસ-
રમરણે જગત
થયા સામ્યાં.
વાતચીતને
વધારે પ્રસંગ
શોષયા સામ્યા.
વિલાસને
ઉન્માદ તેમના
તનમનમાં જનક
હરી રજો !
જે કોરુંકરાય
જમતાં જમતાં
ભાગેજ પહેલાં
ઉચું જોતા તે

“જેટા, હું માફ કરે પણ મણ માફ કરે ?”

હવે મહેજ સુલભાને છેડો સરે તે, મુખમાં પાણી
આવનાં, રસથી જોદ : હોવા થેક દિવસમાં રસ-
શૃંગારના જાવોએ એવું દુષ્ટ મયાવ્યું કે રૂનાએ
એકાએક ભાગદર નિભય કર્યો ને પુત્ર ધૂરે
ફસારવાની સચોટ યુક્તિ રચી ! માધારણ રીને ડોસા
જમીને ઝાસરીને હોંચકે એમતા ને ત્યાંજ
પાન ખતા. પછીથી વજુ વા-શુ નાજે ત્યારે
પોત રેલીની મેડાએ રોક્ષીઆ ઉપર પડ્યા

પડ્યા છાપું ગંચતા, આજ ડોસા પ્રતું જમ્યા
વિના તખીયત દીક નથી દહી પરમાજની
મેડીએ સુખશરણમાં જઈને સુતા. તે દિવસે
તે એરડી તેમણે સવારથી અવનાંતિન રસથી
શણગારી હતી કેમ દિવસ નહો ને એમણે
થોડી વર પછી રસટકું કર્યો : “જમી રહ્યા
હો તો જરા પાનની રકેખી ઉપર આપીજાએ
તો.” આ અવાજમાં કેંક અવનવો યડો
હતો. સુલભાનું હૃદય જાણે અમંગળની
કલ્પનાથી ધડકવા લાગ્યું. દૃષ્ટિવેગે રમરણ

કરી, જાજ
કાઠી, રકેખી
દાદર ઉપર
ચુકી. ત્યાં તો
રોસા ફરીથી
જામડવા :
“માર્યા હોડાય
તેમ નથી.
રકેખીનાં જરા
પાન કરો તો,
ને પેલી દવા
(જે સુધી
તેજ હતું) માથે
ધસો તેનામાં
વિના ડોણ મેરા
કરે ?”-એમણે

જરા સ્મિત-કાશ રચું. સુલભા પોતે
પવિત્ર દેવાથી ને વડીલ વાતસલ્ય-
ભાવભળ્યા હેવાથી કપટ પાછો જરાજર સમજ
ના શકી, -તે કે એને ચંચું તો ખરું કે
‘વટુ-એટ !’ જેવું સંભોષન કે ભાવ
ન દર્શાવે ! જાણે એ ચતુરને પણ જુલમી !
એણે પાસે જઈ પાન ફરી આપું; તે ડોસાએ
મેમથી રવઈ ફરીને લીધું. પછી સુલભા પાસે

એસી દવા ચોળવા લાગી તેવાજ ડોમાએ એનો હસ્ત અત્યંત આવેશથી પકડી લીધો । “સસરાજી ! સસરાજી ! આમ હોય ?” એમ તુટક દદના શબ્દો કુજાતે, એણે ઉચ્ચારવા માંડ્યા—પણ કામાતુરે ભવ સજ્જનને તિલાંજલિ આપી દીધી !! x x x

બીજે દિવસે સુલભા માંદી પડી; અને રાંધવા જતી બધ થઇ ગઇ. ગામમાં કેં કેં વાતો થવા લાગી—હો હા થઇ; છતાં પુરું સસ કોણુ સમજી શકે ? આઠેક દિવસ પછી તાવ ઉતરે. તે અરસામાં હૈદરાબાદ લખેત્રો પત્ર આપણે વાંચી ગયા. ત્યાર બાદ તેના પિતાએ સાસરે રાંધવા જવાનો જરા આગ્રહ કયો ને સાવકા માએ કેંક મહેણાં માર્યાં પરંતુ સુલભાએ મક્કમ રહી જણાવ્યું કે તેને ચકરીનો રોગ થએલો હોવાથી તે કેં કામ નહીં કરી શકે. એટલે પછી એમ નિશ્ચય થયો કે મહીના માસમાં તખીવત સુધરશે ને કમળરાય પણ બધીને આવશે, પછી બધુ સરખું આવી રહેશે...

કૈરતુજરાયને તેજ સાંચકાળથી ચેતાના પાપનો પશ્ચાતાપ થવા લાગ્યો. ચેતાના અધઃપતનનો વિગાર કરતાં શોકમાં ડુબી ગયા. બહુ બહાર નીકળના બંધ થયા, લકિત-માત્રમાં વિશેષ સમય ગાળવા લાગ્યા. વિશેષમાં ચેતાનું રાંધી લેવાની ફરજ પડી તેથી કેંક ઉદોગી પણ રહેવા લાગ્યા. અંદરથી જીવ તો બહુ બળતો કારણ કે ઘોળામાં ધુળ પડી; પણ તમાચો મારી મેં રાતું રાખી ફરવાની ફરજ પડી.

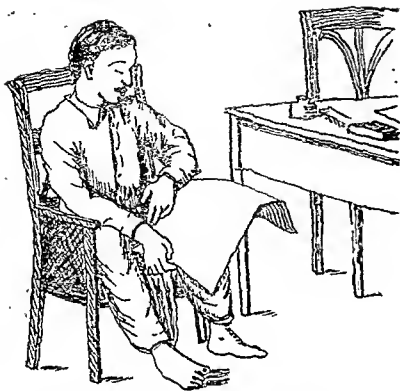
૩

કમળરાયને કેંક અકથ્ય ચિંતા મનમાં વસી ગઇ હતી; છતાં મનોબળ કેળવી, મહેનત કરી, પરીક્ષા આપી, હૈદરાબાદથી બધું સંકેલી

બનતી ઉતાવળે જુનાગઢ આવ્યો. સુલભાનું શરીર કેંક સુખયુ હતું તેમાં પતિના આગમનથી હોંસ ને ઉત્સાહ આવ્યાં; અને તેજ દિવસથી તે સાસરે રહેવા આવી. કમળરાય સાંચા વિચોગ પછી હયાના ઉન્માદમાં ને ઉન્માદમાં પ્રિયતમાને મળ્યો; પણ સુલભાના હૃદયમાં શું જળતું હશે તે ખાસ કળી નાં શક્યો. પતિના સુખ માટે ને કુટુંબની આબરુ માટે સુલભાએ. માગી લીધું હતું કે એ બાજત વીશે કેંજ દાલમાં એને પ્રુછવું નહીં. કમળરાયને પિતાશ્રી તરફ ધણો પૂન્ય-ભાવ તથા પ્રેમ હતો. એણે એટલુંજ જોયું કે કૈરતુજરાય દવે થોડુંજ બોલતા ને સંધ્યા-પુજા તથા વાચન વગેરેમાં વિશેષ સમય ગાળતા; તથા ધણો વખત મૌનના નિયમે પાળતા. પિતાની અવસ્થાની આવી સાત્વિક દૃષ્ટિ જોઇ પુત્ર વધારે પ્રસન્ન થયો.

એક માસ પછી કમળરાયનાં પાસ થયાનો તાર આવ્યો. તે રાત્રે દંપતી અપૂર્વ પ્રેમથી બેઠ્યાં ને કેંકે ભાવિ જીવનની આશાનાં સુંદર કિરણો પ્રકાશ્યાં ! તેજ પ્રસંગે અંતર બધામાં સુલભાથી બોલાઇ ગયું: “કોણુ જાણે મને શું એ યાવ છે. અમંગળ વિચારો ને સ્વમાં આવે છે; અને ઉગ્રસની પાછળ અધકારના પડદા ખુલતા લાગે છે. તમે સુખી થજો, પણ મારું કેં કહેવાય નહીં.” આવા શબ્દો સાંભળતાં કમળરાય કંપી ઉઠેતો. સુલભા શરીરે ને મને બધી નજળ પડી ગએલી તેને લાગી. છતાં, તેણે સુલભાને ધજાજ ડોમળ ભાવથી ક્ષાતિ ને હાંમત પ્રેરી: ‘કુ’ ઠાકતર થયો ને તને સારી નહીં કરી હજી ? તું મારી સાથે રાજકોટ આઇ—પછી આપણે આનંદ ધારો નહીં હો.’

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૩૪૩]

અગ્રલેખનું લેખન

લેખક:

રા. વિનોદકાંત

ચિત્રકાર:

સૌ. જગદાવધન વીણુ

હું 'અર્ધ' નિદ્રાવસ્થામાં 'કોનીકલ'ને હાથમાં ઝાલીને બેઠો હતો.

શ નિવારે બપોરના બે થયા હતા, ને દહાડે સાંજે અમારા પત્ની રવિચારની આજ્ઞા તૈયાર થઈને બહારગામ રવાના થવી જોઈએ. તે અંક માટેનું બધું કામ ખલાસ થયું છે એમ માનીને હું નિદ્રાવસ્થામાં 'કોનીકલ'ને હાથમાં ઝાલીને બેઠો હતો...

“અરે વિનોદરામ! આ હું કરો છ તમે? કાલનું પેપર કાઢવું કે નૈ? કે પછી-પછી અં...અં...અં...બહારગામનાં પાર્સલ બધાં મોઘાં જહે જો!” હું ઝબક્યો, ગળ્યો અને કાલેંલરવનું સ્મરણ કરાવતા અમારા પ્રીન્ટરને-છાપખાના વિભાગના મુખી નારણને-મારી સામે ઉભેલો જોયો.

“કેમ, શું છે? રવિચારની 'મેટર' તો મંળી ગઈને તમને?”

“અરે હું મળી ગઈ, કપાળ? અં...

અં...અં...અગ્રલેખ કદાં છે હજુ? આપવો-છ કે આપવોજ નથી આ વખતે?”

“હે! અગ્રલેખ નથી આપ્યો? એ શું? એમ કેમ બન્યું?”

“એ તમે જાણો, મને હું પુછો? મારી પાંહે તો કેએ આપ્યું નથી. મોકલો જલદી, જલદી, ને તો મેનેજર શુભ મારેછ કે પાર્સલ નહોં જપ તો અં...અં...પ્રેસને તુકસાન, તુકસાન જહે, કરો જલદી કરો, વેકો.” અને એ બબડતો બબડતો ચાલ્યો ગયો.

હવે શું કરવું? અગ્રલેખ લખ્યા વિના તો છુટકો ન હતો. પણ અસારે, ને ઉતાવળે શું લખવું? મારું મગજ હમેશાં ધીમેથી વિચાર કરે છે. હાથને પણ ઝડપથી લખવાની ટેવ નથી. પણ અહીં તો, જો પાંચ મીનીટમાં શરૂઆત નહોં કરું તો નવો સગાહો આવવાનોજ જેની મને ખાતરી હતી.

મારાજ ટેબલ પર સામે બેઠેલા અમારા રીપોર્ટર કાદ્દલાસે મારી દયામણી રિયલ બેઠને સહ આપી; “આમાં ગમનારો છે શું, વિનોદકાંત? આ ‘કોનીકલ’ છે કે નહીં? એના લીડરનું કાપાંતર કરીને ઠેકાને! ક્યાં તમારા પેપર વાંચનારા-પેન્ના મારફીટના કાન્કુને દેશી વેપારીઓ-‘કોનીકલ’ વાંચવા જવાના છે? હું...અમારો” તેણે બંને આંખો ખુલ વીંચીને, હેઠ પીસીને, અને વેપ

પણ કહોણીઓ ટેબલ પર ટકવીને બે હાથ વચ્ચે મથું દબાવું.

આપનો હોય તેમ જમણી યુગી દવામાં ઉછાળી.

“પણ એમ-એમ કરાય? ‘કોનીકલ’ વાળા પછી ફરીઆદ મારે તો?”

“મીસ્તર!” લાદલાસને મળવા આવેલા એક સાહસિક પારસી પત્રકારથી ન રહેવાયું; “મીસ્તર, મને માફ કરો, પણ તમે લખાજ બીલીકન દેખાઓછ. તમે લીડુ લોકોએ જમું” એમને એમજ ગુમાવીડ. તમે જમ રહ્યા

સરરાજ...તમારી જમણે ફું હોઈ કેની, તો આમ ‘કોનીકલ’ને ‘તાઈમ્સ’ બેઠુના આરતી. કલ પરથી એવો સે જમે મળેનો આગતીકલ બનાવી કાદ્દલું કે કે પરખાય નહીં; અને લોકખી ખુપ ખુપ થઈ જાય.”

એટલામાં દાંડલો નાખ્ય પાછો આવ્યો. “એહ, વિનોદરામ, મોકલો છ લેખ. કે હું મેનેજરને?”

“અરે મોકલું મોકલું, કાદ્દ, એમ ઉતાવળો ચાનો થાય છે? દજ તો બે પજ—”

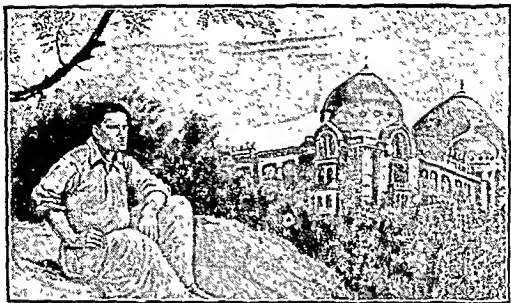
“હા, તે બે ગઢ્યા એ તમારા મનથી બો વહેલું આઠે, કેમ? અને તમને ધોમધોરે લખનાં દજ તો કલાક થાઠે. એનું કેમ? અને હજુ તે લખનારા બી બ-અ-” ને લખનારાઓની રીતનેટવ વીશે પોનાના નીખાલમ મત ઉચ્ચારતો જાવખાનામાં ગયો.

તેની પાછળ રીપોર્ટર ને તેનો કાદ્દખંધ પજુ ચઢા પીવા, અને લીમત

રાખવાની શીખાખજ આપીને, બહાર ગયા. અદેખી આંખોએ લહેરીઓને પસબર ફું જતા બેઠ રહ્યો. પછી કહોણીઓ ટેબલ પર ટકવીને બે હાથ વચ્ચે મથું દબાવું; કંઈ ગ્રેરણા થઈ આવે તેટલા માટે આંખો ગીચી પ્રજ્ઞનું ખ્યાન કરવા લાગ્યો.

ગુંચરણ એ દત્તી કે કયા વિષય પર લખવું? ‘તાઈમ્સ’ આદ્દ હાંલીઆ’ ને બેઠાએ

[૩૫ મઠે જુઓ પાક ૩૫૧]

સ્વ મ દ્રષ્ટા

લેખક:

રા. કનૈયાલાલ બાલુકજીભાઈ મુનશી,

બી. એ., એસ.એસ. બી., એડવોકેટ;

પ્રમુખ, સાહ્યકસંસદ.

ચિત્રકાર:

શ્રીમાત્ પુરુષોત્તમ,

સભ્ય, સાહ્યકસંસદ.

અને

શ્રી. જયજીવદેવ ગ્રીમનજીભાઈ વીણ.

આગતાં પ્રકરણોનો સાર

આખું જાના એટલે જીવનનું સુખાનંદનું જીવન અને ધારામવાના સ્વભાવના જીવોદનવચ્ચે તેમના જાતભિત્ર ને બાકિ વહેવાર રા. બ. પ્રયોગશાળાના મેથલ યાચ છે. નેઓ માથે વડે દેરે જાય છે. રા. બ. પ્રયોગશાળાના પુત્ર સુદર્શન કોણેમાં બી. એ. નો અભ્યાસ કરે છે. તેને સ્વદેશભક્તિની પુન લગી છે. તે અનેક સ્વપ્નાં રચે છે. તેને મળવા તેઓ બને કેલેજનું દેશી-સીમાં જાય છે. પરંતુ તે પ્રે. થીવના બાધકમાં ગયા છે એટલે રા. બ. પ્રયોગશાળાના લોકો છે અને ના. જયજીવદેવજી તેમના સળ શાખાઈને લ્યાં રા. બ. તે અને સુદર્શનને જમવાનું નિમંત્રણ આપી જાય છે.

થોડી વારે સુદર્શન આવે છે અને ગિતાપુત્ર મળે છે. દેશની પરિસ્થિતિ વીશે વિવાદમયત્ર ચર્ચા થાય છે. રા. બ. સુદર્શનને લઈ નામદાને લયા તેમના કુટુંબને ને સુવેચનાને-તેની બાકિ પત્નીને-મળવા પછી શાખાઈને લ્યાં જવા તેઓર યાય છે. સુદર્શન કચ્છાને મળે જાય છે.

સમજાવેને ત્યાં રાવબહાદુરની મોઝલી દીકરી-સુલેખના-આજે તેને બાપ પતિ મળવા આવનાર હોઈ તેનો વિચાર કરતી બેઠી છે. સુદર્શનનો વિચાર આવતાં તે તેને 'બાપા' મળી હસી કાઢે છે.

મોહસય અને સુદર્શન ત્યાં આવી પહોંચે છે. વડીલો કેટલાંક અંગત્યનાં કામમાં રોકાય છે અને એક ખંડમાં સુદર્શન અને સુલેખના-બાપિ વરવહુ-અવકાશથી એકમેક સાથે ભેઠે રહ્યાં છે. આખરે સ્પષ્ટ વાર્તાલાપ શરૂ થાય છે. અને સુદર્શન સુલેખનાને પોતાનું જીવનધ્યેય સમજાવતાં એકમેકનો પટ્ટા નહીં મેઢે અને તેથી તેની સાથે લગ્ન નહીં કરવાનું સુલેખના પાસેથી વચન લે છે.

સાંજના રાવબહાદુર અને ના. જમમોહનલાલ-પોતપોતાને સ્થળે વિદાય થાય છે.

સુદર્શન રૂમ ઉપર પાછો જાય છે. રસ્તામાં હોઈની-સ્થિતિ વીરો વિચાર કરવા મઠે છે અને હોઈ દેવીની મૂર્તિને સેવાની આજ્ઞા કરતી જુએ છે. થોડી વારે આ સ્વપ્નમાંથી જાગેર થઈ તેના મિત્રોને જાણ મળે છે અને તેના મિત્રમંડળ સાથે સાંકેતિક સ્થાને-બીમનાથના તળાવે-મળવા તૈયાર થાય છે. સુદર્શનનું બાહજીવન કાઠપણું જતના અમલાર વિના, બાહુચંકર મહેતાજીની નીરાળો પાટી પર ધુળ નાખ્યાના દિવસથી શરૂ થાય છે, તેને આઠ વર્ષે યજ્ઞોપવિત આપી બ્રહ્મચારી-બ્રહ્મણુ-જતાવે છે; અને તેને લાગે છે કે તે કૌશિકાદિ ઋષિવરોની સાથે બેસવા યોગ્ય બન્યો છે. નાટકો જોતાં, ઇતિહાસ વાંચતાં તત્કાલના વિચિત્રાંક-તેમની બાવના-સાથે તેને મૈત્રી થાય છે; અને તેને તેની મદદથી તેઓ પોતાનું કાર્ય સાધતા લાગે છે.

મુસલમાન રીવાસત વાંચતાં હોંદુ મુસ્લીમ વિરુદ્ધ ઝગુનથી ઉરેરાઈ જાય છે. પરંતુ બંનેમીમાંકાકા કોરેની તેના પ્રતિની મીતિ જોતાં તે એસરી જાય છે. આ રીતે તે નાનપણથી જન્મ્યાબિલાથી સ્વપ્ને સેવતો દિવરોદિવસે મોઢા થતો જાય છે.

સુદર્શન તેના પિતા સાથે ફરવા જાય છે અને રસ્તામાં એક અંગ્રેજ ધોડેસ્વાર મળે છે. ગોરા સવાર બને બાપદીકરને બીજે દિવસે તેની સ્ત્રીના જન્મદિવસ નિમિત્તે આમંત્રણ આપે છે.

ગોરા અમલદારને ત્યાં બીજા નાગરિકો માધવલાલ, માબાઈ અને દલાલ વગેરે આવે છે. પરંતુ ગોરા અમલદારની વિચિત્ર અને અબિમાનભરી વર્તણૂકને વાતચીતથી તેને પોતાનું, પોતાના પિતાનું અને બીજાઓનું ખરું સ્થાન શું છે તે સમજાય છે.

માધવલાલ, માબાઈ અને દલાલ તેમજ તેના પિતાના ખુશામતબર્થો હલનચલનથી તેને પોતાના દેશીઓ ગોરા પ્રમ આગળ કટકા ટુકડા મઠે પુંછડીઓ પટપટારતા જ્ઞાનસમા લાગે છે. અને તેના હૃદયમાં ડામ હેઠે છે.

તેને તેના સ્વપ્નમિત્રો ઉપર, તેના પૂર્વજો ઉપર ઘણો ક્રોધ થઈ છે.

સુદર્શને મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કરી. અને વેકેશન બહારનું વાચન વધારવામાં ગાળી. પડોસની બમન સાથે એક દિવસ લગ્ન વીરો ચર્ચા થઈ. તેમાં તેને હોંદુસમાજ ને માબાઈનું પ્રબલસ્થાન જણાયું. આ સાથે તેના સ્વપ્નવિલાસી મને જળવે ક્યાં. તેને બાહ્યજીવનની માત્ર નીરાળીઓ તરફ તરસ્કાર થયો. તેને નેપોલીયનનું જીવન પ્રેરણા પાઠ રહ્યું. વાચનની મર્યાદા તેણે વિસ્તૃત કરી. અને અમદાવાદની કોચિસ અને હોઈના મેટ્રીકી સુરેન્દ્રનાથના બાપણે તેનામાં રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા જાગેર કરી.

તેને દેશની અને સમાજની ગુલામી અવસ્થાનું વીમ જાન થયું ને તે જળી હક્યો. ઇતિહાસ અને વીર નરોનાં જીવનચરિત્રોએ તેને વિશ્વવની પ્રેરણા પાઠ. તેણે તોડડું, ફેડડું ને ભાંગડુંનું એમ સ્વપ્નો જોયાં કર્યાં. અને આ બધા વિનાશને અતિ એક નવી સૃષ્ટિ-તેની કાલ્પનિક સૃષ્ટિમાં તે વીહરવા લાગ્યો.

જીવનપાને રશીઆને-યુરપને-પડકાર કરવાને શુદ્ધ આરંભ્યું. સુદર્શને આ વિગ્રહથી આપો બેશીઆ ખંડ કુબકર્ણી હંધમાંથી હકેતો જોયો. તે 'એશીઆની એકતા'નાં સ્વપ્નામાં પલવાર મુગ્ધ થઈ ગયો. પછે 'લોડ' કઈનનાં અપમાનબર્થો 'ચંદ્રેશી', અને બંગાલના બાગલા પાડવાનાં સંસ્કારોના ઠરાવથી તેને ઓડીશ હકુમત નીચે કબાડતા હોઈની સુલભી દર્યાનું સ્ત્રીને જાન થયું, ત્યારે એ સ્વપ્નોનાં રમી ગયાં.

“જાગી જિંદગીમાં તમને મા ગીતથી ‘માની અર્પિયિત’ અને ‘આકર્ષક’ બાંધેલા પ્રગટાવી ભાવે સ્વદેશનું એક પરમ તેજસ્વી જીવંત વ્યક્તિ સંપાદિતું જિવ સુદર્શનની દૃષ્ટિ સમક્ષ ખડું થયું. ત્યાં ને ત્યાં તેને ‘માતા’નું દર્શન થવા લાગ્યું.”

સ્વદેશમાં તે પોતાને ધીર ગયો, અને એક દિવસ મામ બહાર દૂર એક ટેકરી ઉપર ફરવા ગયો, ત્યાં તેને એક તેજસ્વી સ્ત્રીનું અચાનક દર્શન થયું. પેલી સ્ત્રીએ પોતાના જીવનની કદબરી કહાણી સુદર્શનના આગળથી તેને કહી સંભળાવી. “હું સેંકડો વર્ષે થયાં વીર માનવતાની પ્રતિમા રૂપ મારા પતિની—મધુની વાદ્ય નેત્રી બેઠી છું પશુ હજી તેના દર્શન થતાં નથી, ઘણાંએ પુછ્યો અને મારા પુત્રો વચન આપી ગયા છે પશુ એકે હજી પૂછ્યું થયું નથી ને હું અધમાધમ દશા સોજતી રહી છું.” એમ કહી તે સુદરી આંસુ સારવા લાગી. “મા! ગંભીરશો નહીં, એમને હું લઈ આવીશ.” એમ કહેતો તે હંચું નેવા લાગ્યો. એટલામાં તો પેલી સુદરી અદ્વય થઈ ગઈ.

“મા! મા! હું તમારા પ્રાણ પાછા લઈ આવીશ—નહીં તો પ્રાણ જતા કરીશ” એમ બોલતો તે ટેકરી ઉપરથી ઉતરી પડ્યો.

પશુ ‘મા’ના દર્શન પછી સુદર્શનને તેની ઝંખના વધી ગઈ. બંગાલના ‘બંગાલી’ પત્રે, ત્યાંની સ્વદેશીની હીતચાલે, બારીસાલની કોન્કરન્સે તેના વિચારોને અનેક રીતે પોષ્યા.

અરવિંદ ધેમે વડોદરાની કોલેજમાંથી આજ અરસામાં રાજનાથનું આપ્યું. તેમણે એક ઉદ્દેશ બાંધ્યો પશુ આપ્યું અને તેજ રાત્રે કેટલાક દેશાભિમાની યુવકો બીમનાથને તળાવે ઠેક કરવાની હુમ્મણી એકઠા થયા.

સુદર્શન, પાક, કેરશાસ્ત્ર, સનતકુમાર નેપી મોહનલાલ પારેખ, પંડ્યા, બીરબાઈ શાસ્ત્રી, ગિરજાકેર શક્તિ, નાદલબાઈ ખેલ, શિવલાલ અને અંબલાલ દેસાઈ એમ સૌ એકઠા થયા અને હાંદને કેમ સ્વતંત્ર કરવું તેની યોજના તેમણે ઘડવા માંડી.

કોઈએ ધર્મપ્રચારક થઈ, તો કોઈએ હુપાં મંડળ દ્વારા, કોઈએ રાજદ્રોહી સાહિત્ય દ્વારા તો કોઈએ રચનાત્મક સંસ્થાઓ દ્વારા ‘મા’ને મુક્તિ અપાવવાના વિચારો રજૂ કર્યા.

(હવે આખળ વાંચો.)

પ્રકરણ ૭ મું—(ચાલુ)

ભીમનાથને તળાવે

“હવે પાઠક તમે શું કહો છો?” કેરશાસ્ત્રે પુછ્યું.

“તમે પોતેજ કહોને.”

“તમે કહો.”

“ના તમે.”

“હવે તમારી યોજના શી છે?” નારણબાઈ

એ કેરશાસ્ત્રને પુછ્યું.

“કેરશાસ્ત્રે” સિંહની માફક માથું હંચું કરતાં કહ્યું: “આ બંધી યોજનાનો પાયો પહેલો

હાથ કરેલો જોઈએ. જરૂર ચાલુ સૌ કરે પહેલાં

પૈસા આવે તો બધું થાય. હું હવે મુંબાઈ જવાનો છું. મને કેટલાક રૂના વેપારી જોડે સંબંધ છે. આવતે વર્ષે તમારે જોઈએ તેટલા પૈસા હું પુરા પાડીશ. હું તો અંકેક ડગલું આગળ વધવામાં માનું છું.”

“માત્ર મારી યોજનામાં પૈસાની જરૂર નથી” છાતી કાઢી સનતકુમાર નેપીએ કહ્યું.

“ગામેગામ અખાંડ કરવા ને ભીમસેનો તેઓ કરવા—એમાં જોઈએ માત્ર હવા ને કસરત.”

“—ને પીવા જોઈએ દુધ” કેરશાસ્ત્રે કહ્યું.

“જુઓ એક કામ કરીએ, એક વર્ષ આપણે બધા આપણી યોજના પ્રમાણે આગળ વિચાર કરીએ. આવને વર્ષે આપણે જરૂર કે કાર્યારંભ કરી શકીશું.”

“પણ અત્યારે મળેલું મંડળ છુટું પડ્યું નહીં નેત્રએ” નારણભાઈએ કહ્યું.

“નહીં નેનો.” માહનલાલે કહ્યું. “અત્યારે મંડળ રચાયો. એક પ્રમુખ, ને એક મંત્રી નામો. બધા એકબીજા સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવો. ને આવને વર્ષે એક વો.”

“પણ પાહક તમારી સી યોજના છે ? છે કે નહીં ?” ગિરિજાશંકર શુક્લે પુછ્યું.

“મને તો આ બધા હવાઈ કીડસા લાગે છે.” હું પેટે પાહકે કહ્યું. બધા જરાક અચંબો પામી, અધીરા થઈ પાહકના તેજસ્વી મુખ તરફ જોઈ રહ્યા. “તમે નાનાં બાળકની માફક વાત કરો છો !”

“કેમ ?” હાથા ફાટી કેરશારપે પુછ્યું.

“કેમ શું ?” પાહકે નિરરકારથી ચલાવ્યું : “આ તમારાં દીંગત પોલીઆંત્રી સમતથી બોલી શકતી નથી ગલદાવાની છે ? ને ગલદાશી તો પણ તમે કેરશા શું ? તમે બધા તેત્રીસ કરોડ થેટાં શું ઉકાળવાનાં છે ?” સુદર્શન સ્તબ્ધ બની આ તેના પ્રિય મિત્રની પ્રજ્ઞાવલિ સાંભળી રહ્યો.

“થેટાં !” સતતકમારે હુમ પાડી. બધા શુભામાં બેઠા રહ્યા પણ પાહકની શાંતિ અભંગ હતી.

“થેટાં પણ નહીં, લોપી ! તેત્રીસ કરોડ થેટાં પણ એક લાખ ભરવાનાં હાથમાં રહે નહીં.”

“તેનો રસ્તો શો ?” કેરશારપે પુછ્યું. સુદર્શન તેના પ્રિય મિત્રનો ભયંકર વચનો સાંભળી દિંગ થઈ ગયો. પાહક આટલો અશ્રદ્ધાવાન હતો તેની તેને ખબર નહોતી.

“કે નહીં પણ માનું લાવિ તો છે !” હિરણી જઈ સુદર્શને કહ્યું.

“મા ! જોતે તમે ‘મા’ કહી સંબોધો છો, સદુભાઈ, તે ખરેખર શું છે તેનો ખ્યાલ છે ?” સુદર્શને જવાબમાં કોપદષ્ટિ ન ખા.

“ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિઆમાં નોકરી લો- નોકરી” નારણભાઈએ કહ્યું.

“તમારી સલાહ પછી પુછીશ.”

“ત્યારે તમે મંડળ કરવાની વિરહ છો ?”

“તદ્દન. ને હું બેઠાવાનો પણ નથી. કહો તો ચાલ્યો જાઉં.” બધા પર નિરત્સાહની શાંતિ પ્રસરી. શું કરવું તે કોઈને સમજું નહીં. કેરશારપ ચેતી ગયો.

“જવાની જરૂર નથી” તેણે કહ્યું. “તમારી પ્રમાણિકતામાં અમને વિશ્વાસ છે. પાહકને ન પસંદ પડે તો ભડે દૂર રહે. શરૂ થી નહીં પણ કાર્પોથી એને આપણા કરીશું. ચાલો હવે મોકું થાય છે.”

“કેરશારપ ! તમે પ્રમુખપદ લો” સુદર્શને કહ્યું.

“હા.” શિવલાલ ઓફે અનુમોદન આપ્યું.

“ને સદુભાઈ તમે મંત્રી ચાઓ.”

“મારાથી—”

“સદુભાઈ ! તમેજ લાયક છો” કેરશારપે કહ્યું. ને સદુભાઈએ પદ સ્વીકાર્યું. “ચાલો ત્યારે વદેમાતરમ પાહક ! રાતના જરા વિચાર કરજો.”

“મેં તો ધણે કર્યો છે” નિરરકારથી પાહકે કહ્યું. સુદર્શન તેના તરફ ધુરકર્યો. તેના અંતરમાં વસેલો મિત્રભાવ ડમાઈ ગયો.

“ચાલો ત્યારે વદેમાતરમ-વદેમાતરમ—” એક બીજાની બધાએ રંગ લીધી.

“સદુભાઈ !” અંબેલાલ દેસાઈએ કહ્યું :

“મુંબાઈ પરીક્ષા માટે આવો ત્યારે મારે ત્યાંજ ઉતરજો.”

“નહી તો મારે ત્યાં.” શિવલાલ શ્રેદ્ધે કર્યું.

“જરૂર,

જરૂર” કહી સુદર્શન ત્યાંથી ચાલ્યો.

૪

સુદર્શનને આગતો પ્રસંગ એ નિહાસિક લાગ્યો. આગના મિત્રોમાં દેશાકારક મહાસંસ્થાનું બીજા તેને દેખાયું. અને પોતે ને સંસ્થાનો મંત્રી છે એ ગર્વથી તેની યોગના ને સ્વપ્નાઓનો વેગ વધ્યો. એક વર્ષમાં બધી યોગના પરિપકવ કરી, એક મહાન પ્રવૃત્તિ ‘મા’ના ઉદ્ધાર માટે ખારલવી એ તેને મન સહેલી વાત લાગી. ધાર્મિક ઝનુન. અખાલાનો બ્યૂલ, લશ્કર, પૈસો, હાથાં,

પરદેશમાં સદચારી મંસ્થાઓ—અને એ બધું એક બ્યવસ્થિત મંડળના કબજામાં; પછી શું જોઈએ ?

‘મા’ના પ્રાણ પાછા આવવાના પગરવના

વિચારેમાં તે એવા તત્ત્વીન યજ્ઞ રહ્યો હતો કે પાછળ પાઠક આવી જોયો તે પણ તેણે જોયું નહીં.

તેને બંધુકાર સંભળાયા.

પાંદકની દોહટી તેનું હૃદય ચીરાઇ ગયું. એને-મન પાંદક-ભાઈથી વધારે હતો. તેની પાકાઈ, શક્તિ, ને સાહસ્ય પોતાનાંજ છે એમ એ સદાએ માનતો; પણ તે અધમતાની આવી તિરસ્કારણીય દશામાં પડ્યો છે તેનો તેને ખ્યાલ નહોતો.

મુગા મુગા બને મિત્રો પોતાની રૂમમાં આવ્યા ને કપડાં કાઢી સુવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. થોડી વારે કૃત્રિમ હાસ્યથી પાંદકે કહ્યું: “Good Night સદુભાઈ! નીરતિ ઉઘમ્મે.” મૂક તિરસ્કારમાં સુદર્શને જવાબ પણ ન વાળ્યો.

સુદર્શને ઉઘવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે સફળ થયો નહીં. થોળનાઓની પરંપરા તેના મગજ આગળ રમી રહી. અરવિંદ ઘોષનો સંદેશ તેના કાનમાં જુદે જુદે રુપે સંભળાયા કર્યો. બીમનાથના તળાવ પરની વાતચીત ફરી ફરીથી તે સાંભળવા લાગ્યો. કોલેજ આગળ જોએલી ‘ભારત માતા’નું ભવ્ય મુખ આખો વખત દેખાયા કર્યું. અને પ્રલયનોદ્ધાન પર ચડેલા ઉત્સાહસાગરની પ્રચંડ ઉર્મિઓ ઉછળ્યાન કરી.

અત્રત સ્વપ્નામાં મસ્ત બનેલો સુદર્શન વહેલો ઉઠ્યો, ને છળમાં ખુરશી પર બેસી દેશના ઉદ્ધારના વિચારો કરવા બેઠો. વિચારોમાં તે એવો તલ્લીન થઇ રહ્યો હતો કે પાછળ પાંદક આવી લેલો તે પણ તેણે જોયું નહીં.

પાંદકની આંખમાં મૈત્રીનો ભાવ હતો. તેની મોટી આંખો ઉજાગરા ને ખીજતાથી લાલ થઇ ગઇ હતી. ક્યાં સુધી તેણે મૃદુતાથી સુદર્શન તરફ જોયા કર્યું.

“સદુભાઈ!”

સુદર્શને જવાબ નહીં આપ્યો. દેશદોહી તેના વિચારોમાં ખલેલ કરે તે તેને ન ગમ્યું.

“સદુભાઈ! મારે તમારી જોડે વાત કરવી છે.”

“મારે ને તમારે હવે વાત કરવાની શી હોય?” સુદર્શને દબાએલી સાગણીથી કાંપતા સ્વરે કહ્યું.

“ઘણી છે. સાંભળો.” સામે આવી સત્તાથી પાંદકે કહ્યું: “હું તમારો મિત્ર છું. વર્ષેથી મેં તમને જોળખ્યા છે—ને મારા હૃદયમાં સ્થાન આપ્યું છે. અત્યારે તમે કુવામાં ભુસ્કો મારવા તૈયાર થયા છો ત્યારે એતલવા મારી ફરજ સમજું છું.” કહી પાંદકે સુદર્શનના ખભા પર હાથ મુક્યો.

“હું પુષ્ટ વિચાર કર્યા વિના કેં કરતોજ નથી,” કહી ફૂરતાથી સુદર્શને પોતાના ખભા પરથી પાંદકનો સ્નેહભર્યો હાથ ખસેડી નાંખ્યો.

“તમે ગળવિદારી છો. કાલે મળેલા બાકીના બધા મુખો છે. એ બધાને મન કાલની વાતો હવાઈ કાઢ્યા છે—તમારે મન તે ખરી વસ્તુ છે. બાર મહીને આમાંના કોઈને કેં યાદ પણ રહેવાનું નથી.”

“અશ્રદ્ધાવાનને આશ્વા નંથી હોતી—આલોકમાં કે પરલોકમાં” સુદર્શને સૂઝે ઉચ્ચાર્યું.

“મને જે કહેવું હોય તે કહો. તમારામાં ભુદ્ધિ છે, મહત્વાકાંક્ષા છે, શક્તિ છે. કીર્તિ, પ્રતાપ, પૈસો તમને સહજમાં મળશે. એ છોડી ઉછરતા જીવનમાં આમ બધા પર પાણી ફેરવો છો, તે જોઇ મારું દીલ દોઝે છે.” આવેશમાં પાંદકે કહ્યું.

“તમારું દીલ દોઝે છે તો દીલગીર છું. તમારા સૂત્રો ટાઇ બીજા માટે રાખો તો તમને ને તેને બંનેને ભણું થશે. ‘માનાં કીર્તિ’, પ્રતાપ ને સમૃદ્ધિ સીવાય ખીજની મને લિપ્સા નંથી.”

“પછી શું થશે તે વિચારું?”

“ખીજનો મને ભય નથી.”

“કમોતે મરશો તો ?”

“કેટલા કરોડો મરે છે. એક વધારે.”

“તમે મેઝીની જેવાં સ્વપ્નાં રચો છે, પણ આંખડાલી નથી—હોદ છે.”

“મારાં સ્વપ્નામાંથી મારે જગલુંજ નથી. શું કામ ફાંફાં મારો છો ? ગઈ કાલ રાતથી આપણે છુટા પડ્યા છીએ. તમે ગુલામોની પણ ગુલામગીરી કરી કાંઈ દેશી રાજના હાથી પર ચઢી પીછી ઉરાડજો. હું કાંઈ જોલના ખુણામાં સડીશ, નહીં તો કાંઈ ‘ગીલોટીન’ ઉપર મારા શરીરને વધેરીશ. આપણા રસ્તા જુદા છે. તે કદી નહીં મળે.”

“આપણી મૈત્રી—”

અધીરાઈથી સુદર્શન ઉડી ગયો. “‘મા’ના કાકત સીવાય બાળની મૈત્રી મને વળ્યું છે.” અને પથગંબરની બેપરવાઈ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પાઠકની આંખમાંથી આંસુ પડ્યાં.

આખો દિવસ પાઠક બેચેન રહ્યો ને રાતના બ્યારે સુદર્શન સુવા આવ્યો ત્યારે તેના હાથમાં એક કવિતા મુકી. આંસુથી છંટાએલ પત્ર પર પાઠકે હૃદયની વ્યથા કાઢી હતી.

સુદર્શને ટાઢાશથી તે વાંચી :—

આ પ્રેમા દીલ પરિહુ
શીદ પળી પેલી સોંપ
હો ખાટી નિહુરને
જાતે ન કાં એ રેંસડ ?

મમતાજી બોલું આપડું

કો વળ સમ સાથે મળ્યું

ના જાણુંજ ગરીબડું

મુજ નાવ હા ! ખડકે ચડ્યું !

કુલ્લ કુલ્લો જામ મળે

તે યાચ કુરતને બળે

તકલીર તેનાં સાંપડે !

બીજા બીચારા શું કરે ?

ધારી નીહાળી સોંપાયું

દેશાક્ષીને મેં જાણી ખરે !

બેમહેર જાલીમ નીવડ્યું

તે વાંક કીસ્મતને અરે !

ફરીઆદને તે દાદ શી ?

ઠર વાગીઆં હાથે ક્યાં !

ખમવે ખરે ! છુટકો યશી

હુઝો ખુદે વઢોરી લીધાં.

બેહયા આ શોર શો

ખુદ દોરત ફરા જોરનો !

કુકુતથી ના સંખાય તો

મૃત્યુથી બહેતર તોર શો ? *

એક પલવાર સુદર્શનના હૃદયમાં મૈત્રીના ભાવનો સંચાર થયો. તેણે ખાટલા પર પડેલા પાઠક તરફ જોયું ને તેના વાંસા પર હાથ મુક્યો.

“પાઠક ! માફ કરો. હું જરા જંગલી છું. આપણે મિત્ર છીએ ને મિત્ર રહીશું. પણ આપણું ભાવિ તો આપણે આપણી જુદી જુદી રીતેજ રચીશું.”

“જેવી મરજી. પણ આપણે મિત્ર રહીએ તો બસ.” અને એ એકમેકનો હાથ દાખ્યો ને અંકિત મૈત્રી સાંધવાના પ્રયત્ન અને કરી રહ્યા.

પ્રકરણ ૮ મું

પ્રોફેસર કાપડીઆની દૃષ્ટિ

૧

સુમેચના માઆપ જોડે મુંબાઇ પહોંચી અને પોત નું હંમેશનું જીવન શરૂ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો; પણ એ પ્રયાસ ધાર્યો હતો ને તે સહેજાઈથી સફળ થયો નહીં. નામદાર જગમોદનજીવ નેની સાથે અકસાઈથી વર્તતા; નેની મા તેને પટારની હોય એમ વાત કાર્યા કરતી. એ બંધાનો મુકો તે સમજતી હતી-એ મુકો પેલું 'બોમ્બીયું' હતું.

એકીટોપી, ઉપાડો કાટ ને મેક્ષા ધોતીઆમાં દોડેલા 'બોમ્બીયા' ને પીસરવો છેક મહેલું નહોતું. એક તો નેની વિચિત્રતા વાઃ રહી નવ એવી હતી; બીજું, એને કારણે માઆપની ફેરવાએકી વતીજીક સાધ્યા કરતી; અને ત્રીજું પોતાના જેવી આવા 'બોમ્બીયા' માટે છે એમ કાંઈ પણ ધારે એ હીણપત તેનાથી સહી શકાઈ નહીં.

આ ઉપરાંત સુદર્શનનું અમાનુષી માંનીર્થ જાણે નેની આપવાસ વીંટાઈ રહ્યું હોય એમ તેને લાગત જ હતું. નામદાર જગમોદનજીવના બંધાની લાગકમાં, એકીનિયત કાંચેજના મોજાવા વાતાવરણમાં, રોજના અવસરમાં ને રમનગમનમાં તોફાનમાં પણ એક ન કળાય એવું કાળું વાદળ કિનિજ પર આવી ચડતું; અને નેની મંબીર ઇંચામાં મોજ, શોખ, ગમ્મન ને તોફાન પડેલાં જેવી લહેરથી અનુભવ તાં નહીં. આ ફેરફાર 'બોમ્બીયા'ના રમરમથી થાય છે એમ સુમેચનાને લાગ્યું; ને સુદર્શનને પોતાનું દુર્દૃષ્ટ 'evil genius' લેખવા લાગી.

આ દુર્દૃષ્ટની અમર તેને એક વખત રપજ દેખાઈ. વડોદરેથી આગા પછી આડેક દિવસે

કેકી રૂખ એક ટેનીસની ટુનમિંટ હતો. ટુનમિંટ પુરી થઈ એટલે તેના રાખેતા મુજબ ને સુમેચનાના ચરણમાં વિજય ધરવાને માટે તેને શોધનો આવી પહેંચો. સુમેચના એક બાન્ડી પર બેઠી હતી.

“કેકી! આજે તો તું splendid (અદ્ભુત) હતો!” સુમેચનાએ પ્રશંસા ઉચ્ચારી.

“થેકન નામદાર!” સુમેચનાને તેના મિત્રો 'homologable' (નામદાર)ના નામથી સંબોધના. “મેં તો તારા તરફ જોઈને લગાવેજ રા”યું.”

સુમેચના આ ખુશામતથી કુલાઈને હતી: “તમારા કરસે તો હદ વાળી”

‘મારે રેકેટ માપ આમજ રાખવું પડતું- કે બોલ સડસડાટ જતો’ કેકીએ રેકેટથી ફટકો દેખાડ્યો.

સુમેચના મગરૂરીથી હતી. પણ જેવી તેણે ઉભી આંખ કરી કેકીના મોઢા સામું જોયું- કે પડેલો છતાં ચોંટી રહેલા ચુંછળાવાળા વાળ. ખમીસની ને કાટની સફાઈ નેની નજરે પડ્યાં; અને અણધાર્યાં ‘બોમ્બીયા’ના બેઠકારીથી રાખેલા વાળ, મંદું ખમીસ, ને એકેલી ટોપી વાદ આખ્યાં. કેકી કેવો સ્વરૂપવાન હતો, તેજે વીચાર્યું; પણ કાણ જાણે કેમ નજર આગળ પેલું કાળું વાદળું વિગત વાર આવ્યું; ને તેના અધકારમાં કેકી કૃત્રિમ, નફટ, છીછરો ને અભિચારી દેખાયો. તેણે તેના દુર્દૃષ્ટને બે ગાળ દીધી ને હમીને ઉઠી.

“કેકી! હવે હું ઘેર જઈશ.”

[ત્રિ મઠે જુઓ પૃષ્ઠ ૩૧૬]

ન. બી. વી.

અનુવાદ]

[માર્ગશીર્ષ ૧૯૮૨]

"મારે રેકેટ માત્ર આમન રાખવું પડતું-કે બોલ મઝસગાર નતો—"

[युगशात]

नैसर्गिक सौंदर्य.

[भार्गवशास्त्र १८८२]

चित्रकार: २८ शैल रत्न.

સ્નેહીને

લેખક :

૨૧. રમણિકલાલ જયચંદલાલ દલાલ,

બી. એ.

૧

પ્રિય ! મૈન કેમ ધરી રહ્યો ?
ક્યમ લાવ સર્વે હડી ગયો ?
વાયુ કઠોર વિદ્રોહથી કરમાવી પલ્લવ શું ગયો ?
અતિ દૂર પસતો તું થયો—
સ્મરણો મીઠાં ભુલી શું ગયો ?

૨

તારી સદૈવ શી ઝંખના !
તારી વિચાર પરંપરા !
ચિંતા અનંત દીવે ભરી સેવા નિરંતર સાધવા—
તારા મુખે મુખીઓ થવા :
નવ અન્ય લહાવા માણવા.

૩

પ્રિય ! બોલ : બોલ મધુરવું :
અદુર્લુ જીવન હો સાલવું—
સહચારનાં રસીયાં સ્મરણ ક્ષણ ના કદી વીસરી શકું—
હો શૂન્યકાર પ્રસારતું !
હો સ્વામ રાત્રિ સહાવતું :

x

x

x

તદપિ મધુરું બોલીને—લખીને—મુધા વરસાવ તું ;
હર બેઠતાં શંકા તથાં દૂર શલ્ય સર્વ નિવાર તું.

લેખક અને ચિત્રકાર :

રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા,

સભ્ય, સાહિત્યસંસદ

માણસ ધારે છે શું અને પ્રજા નીપજાવે છે શું? આપણને જેમાં કશું લાગતું વળગતું નહીં હોય તેમાં આપણે કેંક નિઃસ્વાયં શુદ્ધિથી, કેંક સ્વાયં શુદ્ધિથી, કેંક પોતાના આનંદને ખાતર માથું મારીએ છીએ તેમાં પરિણામ કેવાં જીવંત લુદાં આવી શકે છે? જો આપણે વિજયી થયા તો આરે તરફથી વાદ વાદના પેકાર પડી રહે છે અને જો આપણને પરાજય મળ્યો તો તો—

અમારા એક રનેહીને લાંબાં બનેલી વાત માદ આલે ક. રંગીલદાસ મીળજના મએલા હતા. વાની સાથે લડી શકે તેમાંના હતા; અને ધરમાં તેમની પત્ની, તેમનો એકનો એક પુત્ર રમેશ અને એક પુત્રી, તેમજ ધરમાંના ચાકર-નકરો બધાં એમના મીળજથી ત્રાસતાં હતાં. પણ આ મીળજની સાથે વળી તેમનામાં એક બીજી ખાસીઅત હતી. મુંખાઇના એક સબખામાં પોતે રહેતા હતા અને બંગલો પોતાની માલેકીનો હતો. આશપાસ નાનો સરખો કંપાઉડ હતો. આ બંગલામાં અને કંપાઉડમાં કે પણ બાંગેતુટે કે કે પણ

નવું કરાવતું હોય તો સોમાથી નવણું વખત રંગીલદાસ તે જાતેજ દુરસ્ત કરાવતું માથે લેતા અથવા તો નવું પણ પોતેજ બનાવવાની દીમત બીડતા. સુધારતું, લુદારતું, ધજનરતું, કઠીઆતું વગેરે કોષ્ટ પણ કામ જેવું નહીં હોય કે જેમાં રંગીલદાસ બાંગેડો ન વાટે. અને આ કામ કરતી વખતે ધરમાં બધાંને તલવારની ધાગ ઉપરજ ચાલતું પડતું. છતાં માથે પડી વિશ્વદેવા કરીને ધન્નાં બધાં ગમે તેમ કરીને નીભાવી લેતાં. છેલ્લામાં છેલ્લાં પરાક્રમે રંગીલદાસે બે કર્બોં હતાં: એક તો લગભગ દોઢ મહીનાની મહેનત પછી તેમણે પોતાના આગલા દરવાજા આગળજ એક સસલાતું મોટું પાંજરું બનાવ્યું હતું અને બીજું: એક વખતે પોતાનો આગલો નળ બગડો ગયો હતો તેને સુધારવાને માટે કોષ્ટ ધજનરને બોલાવવાને બદલે, પોતે જાતેજ બરાબર અઢી દિવસ સખત મહેનત કરીને તે નળ બરાબર કર્યો હતો. અલખત. આ અઢી દિવસમાં એક પણ મીનીટના વીલામા ચિના નળનો ધોધવો ચાલુજ રહ્યો હતો અને પરિણામે રસ્તા ઉપર ખાસો ચારથી સાત

ઈચ્છા કાઢવ યશ્ન ગયો હતો. સસરાના પાંજરાંથી પશુ ગંદકીનું પ્રમાણ કેંક અંશે વધુ જ હતું.

એક ખારીના પાડોશીએ અંજી કરી અને એક દિવસે સવારે રસ્તામાં જ સેનીટરી ઇન્સ્પેક્ટરનો અને રંગીલદાસને મેળાપ થઈ ગયો. ઇન્સ્પેક્ટર નવો જ હતો. એટલે રંગીલદાસના તેજમાં હજી અંગળો નહોતો. વાતચીત બરા સખત થઈ અને પોને તે દિવસે સાંજે પાંજરાં તેમજ રસ્તાની સ્થિતિ જોવા આવશે એમ ઇન્સ્પેક્ટરે જણાવી દીધું.

રંગીલદાસે ઘેર આવનાં જ પરના માણસોને જણાવ્યું કે આજ રંગીલદાસને વધુ મોક્ષાવવા જ નહીં. જુની સાઈકલ કાઢી નાખી તેને બદલે નવી સાઈકલ લેવાની દરખાસ્ત મુકવાની તક રમેશ શોખાંબ કરતો હતો અને તે આજે જ અવસર સંધારી એમ માનતો હતો. સાં એણે આ નવી સ્થિતિ જોઈ. દરખાસ્તને હાલ તરતને માટે જીની મુકવામાં જ માથું છે એવો રમેશ નિશ્ચય કરી લીધો. મદનોના અને ફરોકાના ચહેલા પૈસા લેવાને માટે આજે દરજી આવવાનો હતો તેને બાહોશીથી જ વીદાય કરી દેવો

એવી સંતલસ મા અને દીકરી વચ્ચે થઈ ગઈ અને તેથી પુત્રીનું બધું જે ધ્યાન એટલા ઉપર જ ચોંટી ગયું. રંગીલદાસે માળીને તતકાળે જોવાની જોતરાં ઉતારી નાખ્યાં. રમેશને પણ એમણે સંભળાવી દીધું કે હાલ

“મોટા સુઝામાં” રંગીલદાસે ખુશી ઉપરથી કાપથી જોયા થઈ જતાં કહ્યું.

જો ધોરણે રિલાબ્યામ ચાલે છે તેજ પ્રમાણમાં ચાલ્યા કરતો તો રમેશ મેટા થતાં ખુશીથી કાન રોશન ઉપર પોરતરનો માનવંત ઓહો દીપાવશે. પણ હાંછગાએલા સિંહને તરત

જો ધોરણે રિલાબ્યામ ચાલે છે તેજ પ્રમાણમાં ચાલ્યા કરતો તો રમેશ મેટા થતાં ખુશીથી કાન રોશન ઉપર પોરતરનો માનવંત ઓહો દીપાવશે. પણ હાંછગાએલા સિંહને તરત

મોહન માયા

(હાસ્યરસપ્રધાન ચતુરંશી નાટક)

લેખક:

અઠ્યાયક ખુશાલ તલકરની શાહ
સભ્ય, સાહિત્યસંસદ.

ચિત્રકાર:

શ. શિવરાવ સહપ,
એ. એમ.

—૭૭૭૭૭—

મુખ્ય પાત્રો

—:૦:—

પુરુષવર્ગ

અંબાલાલ શેઠ...	...	અમદાવાદમાં રહેતા મુંબાઈના એક ગાંધીવેલછામાં ગરકાવ થએલા વિધુર ધનાઢ્ય.
નરોત્તમદાસ	...	અંબાલાલ શેઠનો જમાન, મધુરીનો વર.
સારાલાલ	...	અંબાલાલ શેઠનો તફન ધુરોપીઅન થઇ ગએલો પુત્ર.
મોહનદાસ	...	નરોત્તમદાસનો બાલમિત્ર.
જીવરાજ	...	અમદાવાદના મુખસિદ્ધ વૈજરાજ, નરોત્તમના સહાધ્યાસી.
સરદાર હીરાસિંહ	...	પંજબનો એક અગ્રેસર તાલુકદાર.
સીવાય નાનાલાલ કવિ,	...	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, સી. એફ. એ.કુઝ, મોહનદાસ ગાંધી અનુપરાય ભોમીઓ.

સ્ત્રીવર્ગ

માયાવતી...	...	અંબાલાલ શેઠની બહેન—કવિકલાધૈલી બામિની.
મધુરી	...	અંબાલાલ શેઠની મોટી દીકરી, નરોત્તમની પત્ની.
પુષ્પા	...	તેની નાની બહેન.

નોકર, ચાકર ક્ષત્રાદિ.

આગલા પ્રવેશોનો ટૂંક સાર

ગાંધીબજત શેઠ અંબાલાલના બંગલામાં અનુ લોખીઆ પ્રેક્ષકોને ગાંધીજી, ટાગોર અને કવિ નાનાલાલની પ્રતિમાઓ સંબંધી વિગત જણાવી રહ્યા છે. તેટલામાં શેઠનો પુત્ર સારાભાઈ જે પારીસમાં જવેરીની પેટીમાં મેનેજર તરીકે કામ કરે છે તે આવી પહોંચે છે, અને પોતાની નાની બહેન પુષ્પા સાથે વતોા કરી પિતાની પોતાના તરફ ફેવી શક્તિ છે તે જણાવવા પ્રયાસ કરે છે, અને મધુરી અને નરોત્તમના જીવનકલહની વાતચીત કરી પોતાની મહત્તાનાં બહુમાલું ફુકી, ગુસ્સે રહેવા ત્યાંથી ચાલ્યા જાય છે. જીવરાજની કબજામાં નરોત્તમ અંબાલાલ તથા માયાવતીની પ્રજ્ઞાલિઓને પ્રબળ રીતે દાંભિક કરે છે અને જીવરાજ સહિત ચાલ્યા જાય છે. એટલામાં ગાંધીજી તથા રવિબાળુનો વિરોધી હીરાસિંહ આવતા તેમની વચ્ચે ફેટલેલ વાદવિવાદ થતાં અંતે તે ખીજાંધને ચાલ્યા જાય છે. પુષ્પા ને મધુરી ઢાસ્યવિનોદ કરતા હોય છે ત્યાં નરોત્તમ આવે છે. અને મધુરીને પરસ્પરની પ્રજ્ઞાવચ્ચે દૂર કરવા સમજાવે છે, પણ નિચારની ત્રિહૃદતા પડતાં મધુરી નરોત્તમને તિરસ્કારી પુષ્પા સાથે ફરવા ચાલી જાય છે. નરોત્તમનો જીવો મિત્ર મોહન વિશ્વની યાત્રા કરતો આવી તેને મળે છે. એની વાતચીતમાં નરોત્તમ તેને પોતાના જીવનની વાત કહવા મંડે છે; એટલામાં ટાગોરનો પત્ર તથા ફેટો આવતાં મોહનની ખુબીથી બને મધુરીને વચ કરવાની માર્મિક પેરવી રહે છે. અંબાલાલ સહકુટુંબ બહારથી ફરેને આવે છે, તે અરસામાં ટાગોરજી મોહનની અચાનક પધરામણી થાય છે. પુષ્પા અને ટાગોર-મોહન એકલાં પડતાં સંદર્ભ કોને કહેવું, કેમ પારખવું જોરે વાતચીત કરે છે. જમતાં જમતાં લલિત કલા ઉપર ચર્ચા ચાલે છે. જમણું પુરું કરી સર્વે આરામગૃહમાં મુખવાસ લેવા બેસે છે. આ અસહકાર, રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ અને પંચવથ બહિષ્કારને લગતી સામાન્ય ચર્ચા ચાલે છે. થોડી વારે સંગીતનો જલ્લસો શરૂ થાય છે. ત્યાર બાદ કાવ્ય અને તેના અર્થ ઉપર ચર્ચા ચાલે છે. અંતે કૃતિની સ્વતંત્રતા ઉપર સંવાદ થતાં નરોત્તમ મોહન સાથે ગુસ્સે થઈ ચાલ્યા જાય છે અને સો સમય થતાં વીખરાય છે. બીજે દિવસે સવારમાં મોહન અને નરોત્તમ મળે છે. અને હવે બાજુ કેમ પાર પાડવી તે વારો વિચાર કરે છે. મોહનના કે પ્રજ્ઞાવિશ્લેષણો વાંચ્યાથી પુષ્પા કેષિત થઈ ચાલી જાય છે. નરોત્તમ મોહનને ટાગોર યોજમ ફુકે છે વગેરેનું અંબાલાલના કૃદ્ધ બને યથાસ્થિત બાન કરાવી કંટાળો ઉપજાવવા કહે છે અને યોજમ પણ આપે છે. મોહન આ પસંદ નથી કરતો. મોહન તથા માયાવતી વચ્ચે લંઘમાં ઘોર વાગવા વીરો અનિષ્ટ સંવાદ શરૂ થાય છે. માયાવતી થોડાંક ચાલી જાય છે. મોહન અંબાલાલ સાથે ગાંધી નીતિ વીરો હજીએક ચર્ચા ચલાવે છે અને તે પણ થોડાંક, બીજે દિવસે ગાંધીજીના હાન્વીમાંજ વધુ ચર્ચા ચલાવવાનું નક્કી કરી છુટા પડે છે. મધુરી આવી લાગે છે અને મધુરી તથા મોહન વચ્ચે વાતોલાપ શરૂ થાય છે. ફેટલેલ સમય ટાગોરનાં જીવનમાત્રમ કાળોની અને તેની મોહનજીના ચર્ચા ચાલે છે. મધુરીને આ ચર્ચામાંથી ટાગોર હેમબજત, દંભી અને આસક્તિવાન પુરુષ છે એમ લાગે છે. આ વાર્તાલાપની વચ્ચેજ નરોત્તમ એકાએક પત્ર મુકવાને બહાને અંદર આવે છે. ટાગોરની સ્વાર્થી પ્રેમજીવિની મધુરી નરોત્તમની સ્નેહબંધિત પારખી રાખી છે; તે તેને ભેતાં એકાએક ભર્મિવશ થઈ નરોત્તમને બાજી પડે છે. પુષ્પા મોહનને નરોત્તમ તથા મધુરી સુરોગ કરાવી આપવા પ્રાર્થના કરે છે. મોહન તેના અમેાથ ઉપાય તરીકે ફેટલીક આનાજાનીને અંતે પુષ્પાને તેની સાથે પરજુવા જણાવે છે. પુષ્પા આ આજુધારી મામણીથી નિરંમત થાય છે. એટલામાં ટાગોર અંબાલાલને ત્યાં છે, તેમ હીરાસિંહને ખબર પડતાં શોધ કરેતા તે આવી ચડે છે. અને ટાગોરને બધી મંડળી કેળતાં તિરસ્કારે છે. નરોત્તમ તેને મુક્તિમુક્તિથી આ ટાગોર નથી પરંતુ સર મોહનદાસ માધવદાસ બેરોનેટ છે એમ સમજાવે છે. અંબાલાલ જતાં નરોત્તમ મોહનને હીરાસિંહ સાથે લડવાનું મુકી દેઈ પલાયન કરવાની સલાહ આપે છે. મોહન તેમ કરવા ના પાડે છે અને તે પુષ્પા સાથે પ્રેમમાં પડ્યા છે એમ જણાવે છે. નરોત્તમ સાનંદ આશ્ચર્ય પામે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી મોહન ટાગોર વેપધારી બની રહે ત્યાં સુધી તે કામ અશક્ય છે એમ જણાવે છે. મોહન તેને સ્વાર્થી કહે છે અને ચર્ચા ચાલે છે. અંબાલાલ આવે છે અને ટાગોરને તેમના એક જીવો મિત્ર મળવા આજ્ઞાનું જણાવે છે. ફેટલીક આનાજાની પછી તે મળવા જાય છે. સંસારજમાઈ હીરાસિંહથી ટાગોરનું કેમ રક્ષણ કરવું

તેના વિચાર કરે છે. અને આખરે, જાંધીજીને બોલાવવાનું નક્કી થાય છે. અંબાલાલ સંમતિ આપે છે. સારાભાઈ જાય છે અને નરોત્તમ જાંધીજીને આમંત્રણ આપવા જાય છે. પુષ્પા ટાગોર સાથે પ્રેમમાં છે, એમ ગોતે મધુરીને કહે છે. મધુરી ગુરસે થાય છે અને આ અથોચ્ચ છે એમ જાણે છે. તે ઉપરથી પુષ્પા અને મધુરી વચ્ચે ટાગોર વીરો લંબાણથી ચર્ચા ચાલે છે. પુષ્પા તેના અનેક બહારથી જાણતા શ્રેણી ઉપર મુગ્ધ થઈ છે, જ્યારે મધુરી તેને અધમ અને નીચરિદામણી ગણી ધિક્કારે છે. એટલામાં માયાવતી આવે છે, તે પણ મધુરીના અભિપ્રાય સાથે સંમત થાય છે, અને વેશધારી, ટાગોર તે સર મોહનદાસ માધવદાસ બેરોનેટજી હોવાના સબળ પુરાવા આપે છે. ટાગોર અંબાલાલ તૈયબજીને મળવા ગયેલા છે એમ જાણી આ કુપા બેદની બાતમી મેળવવા માયાવતી પણ તૈયબજીના ઘર તરફ રવાના થાય છે. પછી અંબાલાલ રોકેતા પુત્ર સારાભાઈ વેશ બદલીને ત્યાં આવે છે. મધુરી પહેલાં તેનાથી છેતરાય છે પણ પાછળથી ઓગળે છે. પુષ્પાના પ્રેમની સારાભાઈને ખબર પડતાં તે અજયબ થાય છે, અને મધુરીને પોતાના પતિ ઉપર ક્રોધ ન કરવા સમજાવે છે. અને તેનો પતિ તેને કેટલું ચાહે છે તેનો પુરાવા ટાગોરનો વેશધારી-નવું નાટક લખતી છતી લેવા જે પ્રયત્ન કરે છે તે જણાવે છે. આખરે બાઈબહેન નરોત્તમને પણ બનાવવાની-વેર લેવાની શક્તિ ધડે છે. સારાભાઈ ટાગોર બને છે અને તેમ દિવસે બને વેશધારી ટાગોરે એકાદ આરડામાં મળે છે. અને મધુરી વિના સૌ અજયબ થાય છે અને ખરા ટાગોર ક્રોધ તે વીરે પ્રગ્ન રહે છે.

(હવે આગળ વાંચો.)

અંબાલાલ

મોહન

ભાઈ-એ...

અને હું તમામ બાળી નાખું છું.

સારાભાઈ

અંબાલાલ

અમારામાંનો એક વેશધારી હોવો જોઈએ.

પણ ભાઈ નામપત્ર ?

મોહન

મોહન

ત્યારે, બાકી મોવાનું એટલું જ કે કોણ

મારે પાસે એક અવશેષ હતું તે, આપને

અસલ અને કોણ નહીં.

કાલ મોકલાવ્યું હતું

અંબાલાલ

સારાભાઈ

પણ, સાહેબો ! આપની પાસે કે

અને મારું પણ એમજ થયું-ફેર

જાળીતી-પુરાવા-હશે તો ખરા. કે નહીં તો

એટલેજ કે મેં આજે મોકલાવ્યું.

કાગળો.

સારાભાઈ

મોહન

હા, હા. [ખીરના તપાસવાનો ટોંગ]

[નરોત્તમને હળવેથી] ધીરજ રાખ.

પણ આજ તો એકે નથી.

મને આ પણ નક્કી આસામી લાગે છે.

મોહન

નરોત્તમ

[એજ ટોંગ] અજબ સમાજોગ. પણ

[ગભરાયેલો] હોયજ નહીં. મઠ કાલનો

મારી પાસે પણ નથી.

મધુરી પર આવેલો ફોટોગ્રાફ યાદ કરને.

સારાભાઈ

અંબાલાલ

હું મારા તમામ પત્રો સામાન્યતઃ ફાટી

પણ ત્યારે નિષ્કૃંપ કરવો કેમ ? આપ

ફેંકી દઉં છું.

સાહેબો બંગાળીમાં બોલશે ?

સારાજીવ

ગાઈક "હાસ છસ્ટ નિટ્ટ આંડેર ન." ૧૦ ૧૧/૧

જીવનમાં જીવનની જેમ જીવે-આ
જીવનની જેમ જીવે-આ જીવે-આ
"સે લા મેમ જીવ. મોહન."

જીવનની જેમ જીવે-આ જીવે-આ
જીવનની જેમ જીવે-આ જીવે-આ
કાળનું વર્ણન આપેલ-જીવનની જેમ જીવે-આ

૧૦ ૧૧/૧ નિરોજીભાઈ : શયતાન-હસર્ગજીવ, લેતો જા.

મોહન ૧૦

મને તો જીવે-આ જીવે-આ જીવે-આ
જીવનની જેમ જીવે-આ જીવે-આ
જીવનની જેમ જીવે-આ જીવે-આ

...માસં જીવનાં પુસ્તકે તો સૌ જીવે-આ
સેંકડો દેશમાં દળે-આ ટીકાકારોએ તેને જીવે-આ

નાખ્યા છે. કહો તો હું મારા નવા અંધનું
ખ્યાન કરું—એનું નામ “દેવ-વાણી” છે.

સારાભાઈ

અને મારા નવા અંધનું અભિધાન—
“બોક-વાણી” છે.

અબ્બાલાલ

પણ ત્યારે આ તોડ કેમ લાવવો?

હીરાસિંહ

મેરા બેટાને કિસે બદકાયા? બોલ
હરામજાદે.

મધુરી

[આ વાત સારાભાઈને કરવી ભુલી ગઈ
છે. એટલે ગભરાઈ] ઓ!

સારાભાઈ

વો પીછે બનાવજે. અબી ચેહ સુતો.

મોહન

તોડ કરવો મુશ્કેલ નથી, શેઠી!

અબ્બાલાલ

માર્ગ બતાવો—કવિ.....સાહેબ.

મોહન

[સારાભાઈને] આપણે બેઠ જશું પાંચ
મીનીટ એકાંતે વાત કરીએ તો?

સારાભાઈ

હું એજ અજ્ઞ ગુજરવાનો હતો. બે
પણ વાર્તા કરવાથી આ ધાંધલ તમામ
પતી જશે.

અબ્બાલાલ

સારે અમે સૌ અળગાં થઈ જઈએ.

સારાભાઈ

હાથ. એટલી મહેરબાની કરો.

નરોત્તમ

પાંચ મીનીટ માટે. [નરોત્તમ બાજને
ફરવાળે અને અબ્બાલાલ જમણે દ્વારે જાય છે.]

હીરાસિંહ

અચ્છા, મગર પાંચ મીનીટ બાદ.....
[બીંધામણી નજર કરે છે.]

માયાવલી

કપર આવો—સરદાર સાહેબ! આપણે
કુછ નમ્ર ચીજ દીખલાઈ, [હીરાસિંહને લઈ
જાય છે બાગમાં.]

મધુરી

પુષ્પા અહીં આવ! આપણું પણ અહીં
કામ નથી. [એ પણ જમણે દ્વારે જાય
જાય છે.]

સારાભાઈ

આવો, સાહેબ, હવે રહ્યા આપણે બે.
ક્યાં સુધી વેપ ચલાવવો છે, સર મોહનદાસ!
આપ ટાંગોર તો નથી.

મોહન

અને આપ પણ નથી.

સારાભાઈ

અલગત નહીં.

મોહન

એ તો મારી ખાતરી હતી. પણ
ત્યારે.....?

સારાભાઈ

છ. હું આ પરનો સપુત—સારાભાઈ
અબ્બાલાલ—સાત વર્ષ વીલાયત વસેલો, અને
હાલ પેરીસમાં ઝવેરી તરીકે મરાફુર બનેલો—
સેવક આપની તહેનાતમાં હાજર છે.

મોહન

સારે તો તમે મીસીસ નરોત્તમ અને
મીસ પુષ્પાના સહોદર.

સારાભાઈ

નિઃસંદેહ—આપને મળી સેવકને અત્યાનંદ
થયો.

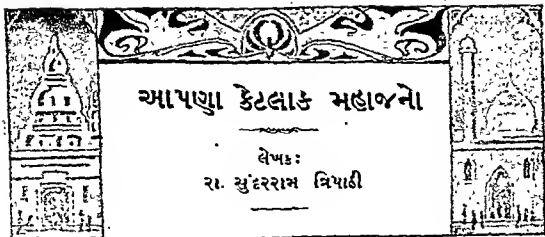
મોહન

ટકોર બધ કરો, સારાભાઈ! તો મારે
પણ એજ કહેવાનું છે.

સારાભાઈ

ટકોર. તમે પણ માર દહ કરી છે.
મધુરી તમામ બાહ્ય બધી ગઈ છે.

[વધુમાં: બુઝા. પૃષ્ઠ ૩૧૧]

આપણા કેટલાક મહાજનો

લેખક:

રા. સુંદરરામ ત્રિપાઠી

૩

કવિવર નાનાલાલ

આ પણા મહાજનોમાં કવિ નાનાલાલ-
તું સ્થાન અનોખું છે. એક
નજરે આજના ગુજરાતમાં કવિ સૌથી મોટા
મહાજન હોય એમ કોણક વાર લાગે છે;
બીજી નજરે.....

x

x

x

માણસ અને તેના કાવ્યને સાધારણ રીતે
છુટાં પડાતાં નથી. કાવ્ય ઉપરથી માણસ વીશે
અથવા માણસ ઉપરથી તેના કાવ્ય વીશે તક
કરી શકાય છે; પણ કવિ નાનાલાલ વીશે એમ
કરવા જતાં ગણતરીમાં જીલ આવવાનો સંભવ
છે. કવિનું જીવન અને કવન એ બે એકમેકથી
જુદાંજ છે; કેક વિરોધી પણ છે. કવિનાં કાવ્યો-
માં જે સંસ્કારી રસિકતા, કુમાસ કે માર્દવ
જણાય છે તે કોણ જાણે કેમ એમના જીવનમાં
જણાતાં નથી. મારા ભાષ્યએ કવિને પ્રેક્ષી વાર
જોઈને કહ્યું હતું: “આ કવિ-આમણે ઈંદુ
અને જવાબદાર લખ્યા? હોય નહીં.” હજી
એ એમજ માને છે કે કોઈ જગતા માણસને
જતાવી મેં એમની મશ્કરી કરી હતી. મેં
મારા ભાષ્યની ખાતી કરી ના આપી કારણ કે

એ બીચારાની સુંદર મનસ્વી મૂર્તિ ભાંગવાતું
પાપ કરવાની મને ઇચ્છા નહોતી. પણ એ
જીદી વાત છે. “સાહિત્યમાં છે તે જીવનમાં
કેમ નથી?” એ પ્રશ્ન ના પુછશો. આપણે
ત્યાં એવુંજ છે. કેટલાક વિદ્વાનો આર્થિકમનાં
પુસ્તકો લખે ખરા પણ આર્થિકમનાં કહો
પણ એમના જીવનમાં ઉતર્યો દશે કે કેમ એ
વીશે ઘણીએ શંકા કરી શકાય. બધેજ એવું
છે. પછી રસેન્દ્ર કવિના જીવનમાં રસ ન હોય
એમાં આશ્ચર્ય શું છે? આપણું સાહિત્યજ
કલ્પનાતું અથવા અભ્યાસતું છે, જીવનના
અનુભવતું નથી.

કવિના જીવનનું મુખ્ય લક્ષણ કયું એ
કહેવું કઠણ છે: કોઈ કહે છે કે અહંભાવ. પણ
એ સાચું નથી લાગતું. કેટલાક ઘણાજ નાના
માણસો એમના પ્રશંસક છે. તેમને ત્યાં વચર
બોલાવે એ ઘણીએ વાર જાય છે એમ સંભળ્યું
છે. એમના પ્રતિપક્ષી કેસ્વતંત્ર સમોવડીઆને
ત્યાં બોલાવ્યાએ ન જાય એવા એ છે એ
જીદી વાત છે. જાતની જાત કલ્પનાઓ
કરનાર માણસ જીવનમાં વધારે વિશ્વાસ

દંડિ ના હોત તો કવિ અનુબલ્લવનનાં ટેલકાંકિ. — દત્તે કે. સુવંદ, કાકગંગ, ચિત્રકાંઠ, — કવિ જે સુદર તરવેા જોઇ ને અનુભવી શકત. પણ લેખક જેમ એક જાતની સેવા કરે છે, એ પોતાના અભિપ્રાયો જેમ પરમ સત્ય છે એમ લોકની જેમ એક કળા છે તેવીજ—કદાચ માની સામાવાળા નડે ઘેષાટ કરી લદવા નમાવને વધારે ઉપયોગી કર્યા ઘાળી, સુચાર ગમે પછી સામાનું સૌંદર્ય જડે કંઠથી ને તેથી દર્શનમની કિંજી છે. શા માટે આપણે

કવિને કવિપદનું હું દ ધણું છે. એ અમને પણ એટલુંજ માન નથી આપતા? હુપદમાં દુનીઆનું ધણું સૌંદર્ય એમણે પણ આ માણુમ જરા નથી પકિતતા દત્તે એટલે જોયું ગુમાવ્યું દશે. કવિ તો એજ માની એની દલલ સરકારી નહોત; પણ એનો બેઠા લાગે છે કે કવિએ ન હોય તો દુનિઆ મુદ્દો ધણે અંશે ખરો લાગે છે. આપણા

ચલિજ નહીં. મુનશી કદાચ એમ માનતા દશે કે નવલકથા ના હોય તો ગુમા કુવારો રહી જાય ખરો તો એ છે કે 'મારિત્ય-પ્રેમાંગની' નાનકડી દુનીઆ બહાર વિશાલ વિશ્વ છે જેને કવિએ ને સાહિત્ય કારની જેશએ તમા નથી અને એક રીતે એ ખરું પૂણું છે. કોઈ સારું લંબે, કોઈ સારું ચિત્રો દોરે કે કોઈ સારા-

ધણા, સારો કવિ હોય તેમાં શું યધું? એમાં વાંકડીયા વર યને લોકો કેમ મહાસત્તા દશે? એમાં બધાં એમને માન આપવું જોઈએ, એવી નજરથી શા માટે કરતા દશે? છે, હિતમ સેવા જે; અમુક અંશે માનને ગેરમ છે, પણ તેથી કે બધા કપર જોડકમી કરવાનો પરવાનો મળી જતો હોય એમ માનવું એ તો, આપણી પુષ્ટિને અપમાનવા જેમ છે એક જણ કહેવો

બહાર પડી ચુકી છે!

સંસ્કૃત-અથવા ગાલિ

સૌ બાત લીલાવતી કૃત

રે ખાંચિ ત્રે

અને

બીજા લેખો

મુદ્રય: રૂ. ૩-૦-૦.

સાહિત્ય કારો અને કવિઓ સુધી જાય છે કે માણુમ તરીકે કવિત્વ શક્તિયા નહીં પણ માણુસાધ્યા માનના વાધિક રી યવું જોઈએ. અને માણુસાધ તો ધ્યાને રીખવા પડશે એમ લાગે છે.

x x x

કવિ નાનાલાલ 'અશ્વરાતિતિ આર્યતા' ના હીમાવતી છે; એમ નામિત તરીકે ધણાઓ

એમની મહેમાની અનુભવે છે. ત્યારે આની પ્રતીતિ થાય છે પણ ખરી; પણ આતિથ્ય વગર એ આર્યતાનાં બીજાં કે લક્ષણ છે કે કેમ એ વંશે કેટલાક શંકા કરે છે. દા.કે એક જણ આગળ એમની સખત ટીકા કરેલી; પ્રભુ ખરું નાનાલાલની વાણીને dirty language એમ કહેલું એવું માદ છે. આ ખરું હોય તો એ બેમાંથી કોઈને પણ આર્યતાનું જાન દશે કે કેમ એ વિચાર કરાવે છે. અને હવે

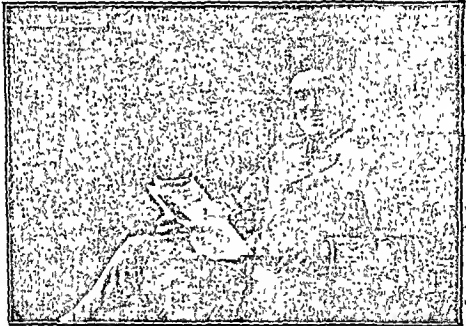
નોનાલાલજીવારે નરસિંહરાવકે પદસલસાધ
પદેલ વીરો વાતો કરે છે હ્યારે એમના આર્થિક
વીરો શ્રુતિ વંશારે ગણવાનું મળેછે મુંશીને
માટે એમને "સખત" વિરોધ પુનમે પુનમે
અભિવૃદ્ધિ પાપતો નતો બોધએ છીએ સારે
પણ એ આર્થિક પર વારે અંજવાળું પડે છે.
"નાનાલાલ" મરણપાંક્ષી છે. એક વાર
અમદાવાદના ચળુરોની આગેવાની માટે એમણે
પ્રયાત કરેલો. જ્યારે પછાને એમ સાગતું
રહ્યું છે.

પચામ દુન્યારે
ચળુરોની
સેના સુધે
નાનાલાલ
કવિ ભદી
સેનાપતિ તો
નહીં ત્યાજ
જાયઃ પણ
નશીબની
દેવીમાં કલ્પ
ના છેજ
નહીં એટલે
બધું પડી
ભાંગ્યું ને

દીલ્લી તરફ
જવાને જાહેલે તે સંજો બીયાના દીલ્લી દરવાજા
જદાર હલીલાઈની વાડીએ આવ્યા. શું દરીએ?
માણસ સંજોગેને આધીન છે: નહીં તો
આપણામાંથી કોણ શુ ન યદ જાત એ કેમ
કહી શકાય? કદાચ કોઇક શિવાજી મહારાજએ
અંજ જાત.... નાનાલાલને આ પ્રસંગ પછીજ
એતિહાસિક તારીખે અમદાવાદનું સુગંધ હોય તો
નવાઈ નહીં જા.

ડિ: નાનાલાલનું કવિજનન સિદ્ધાંતને અંદોષીય
છેલ વડીલ શ્રી. ગોવર્ધનભાઈ પછી ગુજરાતમે
નવીન આદર્શ આપનાર કોમ હોય તો તે કવિ
નાનાલાલ. જ્યારે સરજી ગુજરાતને એમણે
જીવંતને એક નવો આદર્શ આપ્યો. પણ
એથીએ અધીકડી છે એમની સાદિત્વસેવા.
શીબળ બોલ્યો:

"અન્યતુ તો એક વાંકું આપનાં અંદાર છે-"
એમ શીઆજોની કલ્પના કરતા ગુજરાતને

પ્રિ નાનાલાલ
દિમાદ્રિની રોગચાળાઓનું દર્શન કરાવનાર કવિ
નાનાલાલ. દયારામ જેવા રસરવામીની પણ
ધણે અંશે કુકેશ લાગતી સાધામાં મુમાસ
કવિ નાનાલાલે ખીલવી. નાનાલાલ નાં હોતે
તો "સલાટ કેપના તારલીયાના એ તો અદ્વિ
અક્ષરેય" જેવા શબ્દચમત્કાર ગુજરાતી
માં આવતાં બીજા બે સૈકા યાત. અમે એ
નાજેત તો રુઢિપદ ગુજરાતી સાધા રંદતર
ક્યારે થીત તે પણ કોણ જાણે. સાચું અર્થ

આપણી ભાષામાં એસબડી, માવબડી, કોવબડી અપેક્ષા પ્રવેશ પામ્યા એ માટે પણ કવિ બેવાબદાર છે.

આજના લગભગ બધા સાહિત્યકારોની ભાષામાં ગોવર્ધનરામ અને નાનાલાલની ભાષાનાં છાંટણાં જણાશે. ખબરદારે નાનાલાલનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં ના હોત તો છે એટલી મૃદુતા પણ એમની ભાષામાં ના આવત.

કવિની કલ્પના અસામાન્ય છે; એમની રસસમૃદ્ધિ અપૂર્વ છે; અને એમની ભાષાનું પદલાલિત્ય અતુલ્ય છે. શુજરાતમાં મોહન રીઝુ' પ્રકટ થતું હોત તો નાનાલાલ અને એવળુ ખીજા શુજરાતી સાહિત્યકારો રવીંદ્રનાથ ટાગોર પેઠે વિવેચનસદૃશ થઈ પડ્યા હોત. પરંતુ સરખામણીમાં પોતે પામર છે એ માની લીધેલા ભ્રમથી શુજરાત છુટશે ત્યારે આપણે નિષ્ઠાન મટીશું: અને જ્યારે પરથી કલ્પના થએલાં રાતાંપીળાં છતરશે ત્યારે આપણે જોઈ શકીશું કે આજના કેટલાક શુજરાતી સાહિત્યકારો વીલાસતના સ્વોત્તમ સાહિત્યકારોને કારે બેસાડે એવા નહીં તોએ એમને હંફાવે એવા તો છેજ. આપણે હવે 'બરદીવાં શાં ખોટાં?' ની જુની યાદેલી કડી છોલી જવી જોઈએ. પણ એ જુદીજ વાત છે. નાનાલાલના સાહિત્યનો થોડોક ભાગ તો વિશ્વના સાહિત્યમાં મુકી શકાય એવો છે.

x

x

x

નાનાલાલને બહુનો બહુ શોખ છે. ગાંધીજી એ જેમ સ્વરાખ્યને સોંધું અને સુલભ કરી મુકયું હતું તેમ નાનાલાલે અનંત-બહુ અને બહુમાંડને: સાહિત્યમાં "દોહીઆનાં દોહ શેર" જેવાં સરતાં કરી "મુકયાં છે. આનું કારણ 'શોધવું' અશક નથી. નાનાલાલની કલ્પના એટલી બધી જનતાથી પર જનારી છે કે

'આકાશનાં વેલવણાં' વનેઈ, સીવાય એ ખીજા: કશાથી રાચી શકતી નથી. આજ કારણને લીધે એમનાં પાત્રો ગિરિમહાવરનાં વસનારાંઓ છે, અને એટલા પુરતા એ મુન્દર છે. એને લીધેજ એમની ઉષા એક અશક્ય સ્ત્રી છે: કવિની બધી રસસામગ્રી કલ્પનાની છે—અનુભવની નથી: અને કલ્પના પણ શુદ્ધિની—હૃદય-ભિન્ન-પ્રેરિત નહીં. એથી એમનાં પાત્રો બધા વિચારો છે—માણુસો નથી. અને આ ઉનતાને લીધે કવિનું સાહિત્ય ચિરંજીવી થવાનો સંભવ જોણે લાગે છે.

આજના શુજરાતમાં કળા નથી માટે નાનાલાલ લોકપ્રિય છે. શુજરાતના જીવનમાં કળા આવશે ત્યારે નાનાલાલ લોકપ્રિય મટી જશે એવી ખીજ રહે છે. આ કથનને ત્રણે સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર લાગે છે. નાનાલાલની કળા કેંકવિધ Romantic છે—Realistic નથી. Realism—તાદૃશ્ય કળાની સમજ વધારે વિકાસ પામેલી કળાવૃત્તિજ કરી શકે છે. આજના શુજરાતમાં ડીકન્સ સફળ નહીં થાય. બાળકોને realistic વાર્તામાં મગ્ન નહીં પડે—કનચ ને મમજશે પણ નહીં: અને પરીજો ને રાક્ષસોની વાતોથી તે ખુશ-ખુશ થઈ જાય છે. નાનાલાલની જ્યાં એક પરી છે: અને આજનું શુજરાત નાનું બાળક છે. તે મોહું થશે ત્યારે પરીની વાતો તેને સંતોષશે નહીં.

Romanticism ની દાષ્ટ્યે પણ નાનાલાલની કળા સંપૂર્ણ નથી એમ લાગે છે. આમ તો Realism અને Romanticism એ બે ઉદય અને અસ્ત પેઠે ફુટીઆ અને માનવ જાતિના જીવનમાં આવેજ. જાય છે: એટલે સંપૂર્ણ Romanticism ને ચિરંજીવી થવાનો પુરો સંભવ છે. પણ પરીજોની

[પણ માટે જુઓ: પૃષ્ઠ ૩૫૫]

અજ્ઞાતને પત્રો

લેખક:
પ્રોફેસર મેરીમી

ભાષાંતર કર્તા:
સી. બહેન લીલાવતી,
સભ્ય, માહિલ સંઘ

બાલક પ્રોફેસર મેરીમી

માર્ચ-૧૯૪૩.

મ હું ચારપાંચ નેજન ચાલ્યો હોઉં
એટલો ચાકી ગયો છું પણ આ
જતનો ચાક પણ એટલો રુચિર લાગે છે કે
માવો અનુભવ ફરી કરવાનું મને મન થાય છે.
પહેલેથી ગોઠવી રાખેલી યોજનાઓ સફળ થતી
નેવાને હું હંમેશા ટેવાએલો છું તો એ આપણા
સ્પર્ધનને સાંગોપાંગ પાર ઉતરેલું નેહ તમારી
માફક મને પણ અનન્યથી થાય છે. દુનીઆથી
આટલાં દૂર અને બંધનોથી આટલાં છુટાં રહેવું
મને તેઓ સુધરેલી દુનીઆએ સંજ્ઞાવેલાં સાધનો-
નો લાભ લઈને; એ શું મજાદ પડે તેવું નથી!

પેલા સુંદર હાઈએસીઝનાં છોડની મેં એકન
કળી કેમ તોડી તે ખબર છે? કારણ કે ખીજ
વાર જઈએ તો પાછી કેટલીક હોય તો અપ
લાગે એવો મારો ઉદ્દેશ હતો. શું મારો છો?
ઉપરાંત નકશામાં નેતાં મને જણાય છે કે
આપણે છેટાની તો ખેડીજ ગણતરી કરી હતી.
અને આડે રસ્તે તો એએક માઈલજ ગયાં હોઈશું.
આપણે વધારે આગળ ગયાં હોત તો એ બાબત
પણ દીક્ષગીર શાને થયું? ખીજ વાર વળી આથી
વધારે સારું જણવાનું મળશે. પહેલી વાર નેતાં
કે ખરાબ તો નજ ગણાય.

ને તમારો જાલુ તો કે જોર હતો. 'એ'જ

તમને આપ્યું તે તમે પાછું વાળો છો એમ કહેવા-
માં તમે મને નવું તો કે કયજ નથી. પણ તમને
આમ કહેતાં સંત્રાગવાં એજ મારે મન અનેરો
આનંદ છે. આથી, પેત્રા અશુભ દિવસના
અમંગળ ચોંટાડીએ તમે કહી નાખેલાં ફૂર વેણે
વિચાર કર્યા વગર ઉતાવળેજ ખોડી નખાયાં
હતાં ને સિદ્ધ થાય છે. આજ તો હું એ બધાં
વીસરીએ ગયો. મારા મસ્ત્રો અને તોછડાઇ ભુલી
જવાની તમેએ મહેરબાની નહીં કરો ?

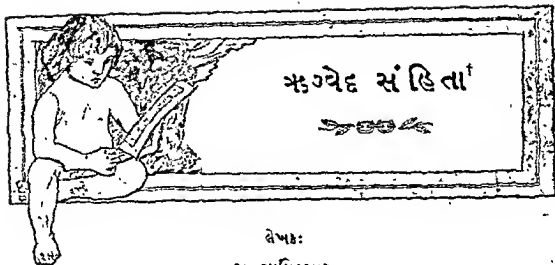
હું આત્માના અતિત્વમા માનું છું કે નહીં
એમ તમે મને પુછો છો. પુરેપુરું તો નહીં. તેમ
છતાં હું જ્યારે કેટલાંક વસ્તુઓનું ચિંતન કરું
છું ત્યારે મને આ અનુમાનની તરફેણમાંની
દલીલો જડે છે ખરી. તે આ પ્રમાણે. એ સજીવ
પદાર્થો સંયોગથી જે પ્રકારનું સવેદન આપે છે
અને અનુભવે છે, અને જેમનો સંયોગ એની
સાથે જોડાએલા ભાવોને લીધેજ નિરસ થતો
અટકે છે તે નહીં તો કેમ શક્ય બનત ? જ્યારે
એ પ્રેમીએ સુમે છે ત્યારે જે પ્રકારનું
સવેદન તેઓ અનુભવે છે તે નરમમાં નરમ
મશરુને સુમવા કરતાં જુદાજ પ્રકારનું હોય છે
એમ કહેવાની આ તદ્દન પાંડિત્યપૂર્ણ રીત છે.
પણ આ દલીલ એક રીતે વજનદાર તો છેજ.
ત્યારે આપણે બીજી વાર મળીએ ત્યારે તમને ગમે
તો અધ્યાત્મ જ્ઞાન વીશે વાદવિવાદ કરીશું આ
એવો વિષય છે કે જેમાં મને સદાએ રમ પડ્યો છે
કારણ કે કોઇ દહાડો એનો પાર આવતોજ નથી.
સોમવાર પહેલાં આપણે ફરી કયાં મળી શકીએ
એ જણાવવા મને લખજો લખજો ત્યાં આપણે
ઠેરવેનાં કલ્પાકને ટકારે પહોંચવું જોઇએ.
ટકારા પછી અરે કલ્પાકે નહીં તે જરૂર યાદ
રાખજો ભુવરો નહીં. કારણકે આપણે અર્ધા
કલાક પછી તો નીકળવું જોઇએ. સુમજ્યાં કેની ?

સાડા ચાર વાગ્યા છે તે મારે સવારે કમ
વાગ્યા મહેતાં તો જુમવું જોઇશે.

પેરીસ, સપ્ટેમ્બર ૧૮૪૩.

વારંવાર તમે જે વાક્ય વાપરી ડોળ કરો છો
તે વાક્યમાં કહું તો તમારા વિના મને બીલકુલ
ગમતું નથી. આપણે છેલ્લાં મળ્યાં સારે મને
એમ ચોખ્ખું નહોતું લાગ્યું કે લાંબા વખત
મુઠી આપણે પરસ્પરને મળવાનાંજ નથી. ત્યારે
શું આપણે ફરીવાર એક બીજાને નહીં જોએ ?
આપણે કે પણ બોલ્યા વિના-અરે એક બીજાના
મામેએ જોયા વિના છુટાં પડ્યાં. આગળ પણ
એકવાર એવુંજ થયું હતું. તે વખતે મને જે
શાંત સુખની લાગણી થઇ આવી, તેની સાધારણ
રીતે મને યતી નથી. કેટલીક પળ સુધી તો
જગતમાં એથી વધારે ઇચ્છવા યોગ્ય બીજું કે
મને લાગ્યુંજ નહીં. આયું સુખ ફરી આપણે
અનુભવી શકીએ તો શા માટે આપણે તે ન
મેળવવું ? ધારો કે આપણે તકરાર કરીએ; પણ
એવી તો આપણે ઘણીએ વાર કરી છે. પણ
સમાધાનના આનંદમાં તકરારનું સ્મરણ તે શી
વીસાતમાં આ વિષયમાં મારાથી અધુરું એ તમને
લાગતું હોય તો તમે ફરી ફરવા આવવા માટે
જરૂર આતુર થાઓ. આવતા અડવાડીએ
હું બહારગામ થોડા વખતને માટે જવાનો છું.
શનિવારે અથવા તે પછીના મંગળવારેએ તમને
ફાવે તો આપણે મળી શકીએ.

મેં તરત તમને કાગળ ન લખ્યો કારણકે
તમારી તરફથી આપણાં જંગલમાં ફરવા જવાનું
સૂચન અવશે એમ મારા મનને મનાવવાનો
મેં પ્રયત્ન કર્યો. હશે, મેં ભુલ્યું તો કરી. પણ તેનું
મને બહુ દુઃખ લાગ્યું નથી. મને ઘણી વસ્તુઓ
જુલાવવાનો જાદુ તમને આવડે છે ને લાગણીને
સ્થાને શુદ્ધિ રાખવાનું તમે મને શીખવે છો. પણ
ફરી એક વાર તો તમને મળવા દો. હું તમને
જરાએ છપકા નહીં દઉં; આમ સ્વપ્ન જોવા જેટલું
શક્તિમાન રહેવું, વેટલું એ સદ્ગુણનું તો
વધુ માટે જોઇએ.

લેખક:

રા. મગ્ગિકુમાર

મગ્ગેદ સંહિતાના ચુકતોમાં એમ એક દેવનું આરાધન કરવામાં આવે છે, તેના રચયિતા મગ્ગિનું અભિમાન આપવામાં આવે છે, ને અમુક છંદમાં તે શૂક્ત રચાયેલ છે તે છંદ દાખવાય છે, તે રીતે અહીં પણ થયેલ વાચક તેજ સ્પર્શે: અદ્ય, અધ્યાય, મંડળ, અને અનુવાકનાં નામ વા સખ્યા અહીં આ પ્રથમ પ્રયત્નમાં નિર્દિષ્ટ નથી થઈ શક્યાં તેએ વાચક પ્રમાણી શકશે

વર્ગ ૨

૧ જગત્તે એવા મત ને અમુત યજ્ઞ પર વીરાગેલ એ સંતિમતી-સક્રિયતી પ્રિયતમે! તારા પિરાટ સ્વરૂપનું અનન્ય સરણુ અમે ચાલી રહેલ છીએ: આવ, ઉગાર અમને: ઉદાર અમને!

૨ સારાએ અમ પૂજન વિધાનકાળે અર્દનિશ તુષ્ઠ મનોમત પ્રાર્થના અમે આદરી રહેલ છીએ: તારા પ્રકટ પરિણામને અંખી રહેલ છીએ: શુભની, સાન્નિધ્યની, સમાધાનની સંજીવની તારી અમુલ્ય વધી સદેવ અમ પર વપતી કીલી રહેલ છીએ: આ નિદર ને નિશ્ચય, આ તીવ્ર ને તરણુ! આવ, ઉગાર અમને: ઉદાર અમને!

૩ પ્રત્યેક પદ તારા વિશ્વવિદ્યાલ મહામહા- ને કાજ અમ દેહાત્માનાં જ્વલંત શુવંત યલિ સનાતન શોભી રહેલ છે: ઉરપ્રાણની અમ એ અનન્ય આલુતિ તારી પરમ સ્વીકારણ- ને પાત્ર વિલસી રહેલ છે: મોડ્ડમૂળા અમી ગળેના મહાપરિણિ તારા નિરંતરના આમંત્રણને કાજ લોકલોકાન્તર પ્રસરી રહેલ છે: આવ: એ જલિ, એ જનિ, તારી કરુણા, તારી પ્રસન્નમુદિતા, પામી રહે: આવ કલ્યાણકારિણી! આવ, ઉગાર અમને: ઉદાર અમને!

૪ સારીએ આ પૃથ્વી પર કોઈજ અમારું સગું વા સંબંધી નથી; દોષજ અમારું અનન્ય મિત્ર વા જંધુ નથી: સારાએ આ

† મગ્ગેદ સંહિતાના છંદ: અદ્યના બીજા અધ્યાયમાંના મંડળ આઠ ને અનુવાક ચોથાના પ્રથમ શૂક્ત પરથી સૂચિત.

લોકમાં—અનિત્ય ને અસુખ આ જીવનમાં—
કોઈજ અમર રક્ષા વા સુશુભા કરી રહેલ નથી:
તુંજ, ઓ સુખજે ! તો તુંજ તારા અસુખ્ય
ને અપ્રતિમ દેવસહોદર સાથે અમને ચરણદ્વં
દષ્ટ રહે: નિત્ય જય ને નિત્ય લાભની તારી
કરુણાધારા સદૈવ અમ પર વર્ષા રહે: આવ,
ઓ કીર્તિમતી પ્રિયતમે ! આવ, ઉગાર અમને:
ઉદ્ધાર અમને !

૫ કર્મ ને અકર્મ અમે કળી શકતાં
નથી: સારું ને નરસું અમ જુદી પ્રમાણી
શક્તી નથી: સત્ય ને અસત્ય, શુભ અને
અશુભ, સૌંદર્ય ને અસૌંદર્ય, રનેદ ને વિલાસ,
ચેતન ને અચેતન, જ્યોતિ ને અધાર,
અમૃત ને મૃત્યુ—અહીંનાં અમ પામર
જીવન જાણી શકતાં નથી: માત્ર તુંજ
ભક્તિવિધાન પીછાની રહેલ છીએ: માત્ર
તુંજ યશગાન અમે ગળવી રહેલ છીએ: તે દારા
ઓ પ્રિયતમે ! તારા એક પુણ્ય પ્રદાનની
યાચના કરી રહેલ છીએ: દિવ્ય તે અશુ અમ
ઉપાડી રહો: ભેદ ને રહસ્ય, ધૃત્વરી સૌ
ગદનતમ હૃદય, અમ નયનસરસાં સર્વથા
પ્રકાશી રહો: અમે તારાં સદાનાં યાચકો છીએ:
તું અમ સદાની યજમાન છે—દાતા છે. આવ,
ઉગાર અમને, ઉદ્ધાર અમને !

૬ અમે તુંજ સુરક્ષાનાં પૃથ્વીવર્યાં પાત્ર
છીએ. ઓ જગદે ! એક કાળ તારા
અલૌકિક નામર્થ્ય થકી અજ્ઞાત એવો અમ
વીતી ગયો ! સારોએ અમ એક અધાર—સુખ
તારા પ્રતાપપ્રભાવનાં પુણ્યતમ દર્શન—વીહોણો

વીતી ગયો ! એક કાળ, સારોએ એક અમ
ભવ અપાર્થિવ તુંજ ઓજસવીલા ઝીલ્યાં—
વીહોણો વહી ગયો—વીતી ગયો ! પશુ
આજ—દર્વા અમે તને જાણીએ છીએ:
પુરેપુરું તને પીછાનીએ છીએ: તારી શક્તિ,
તારી સમૃદ્ધિ, તારા શિવત્વને ઓળખીએ
છીએ: આવ, તો ઉગાર અમને: ઉદ્ધાર
અમને !

૭ દિવ્ય ઓ વીરાંગને ! બહુશીમમાના
દૈમવતી ઉમે ! તારી પ્રસન્ન મૈત્રી અમે
કજીલીએ છીએ: તારી વિશાલ વિભવતા અમે
અતુલક્ષીએ છીએ: તારી પ્રભા, કીર્તિ ને
કાંતિ, સદૈવ અમે અનુભવીએ છીએ: અનપૂર્ણ
અમ સદૈવ પ્રસન્ન રહો: ધનધાન્ય વડે અમ
દ્રવ્યકાપ સદૈવ ભરચક—ભરપુર રહો: તેજ ને
વીર્યવર્તા આત્મજ ને આત્મના વડે અમ ગૃહ
દેવમંદિરમાં અદ્વનિશ ઓપી રહો: ગાય ને
અઢિવી, ઘેટાં ને ઘોડા વડે અમારા ધરના
વાડાઓ આનંદન પ્રકુલ્લી રહો: પુષ્પમતી
સુપ્રસન્ન વાટિકા સારાએ અમ ગૃહને ફરતી
સુસુંદર પ્રેરણા ને આદિજન સદૈવ પ્રકટી
રહો—પ્રેરી રહો. અમુલ્ય ને અનંત સલ-
સમૃદ્ધ, દાક્ષિણ્યસમૃદ્ધ, ધર્મનીતિજીવનસમૃદ્ધ
અમૃત પ્રભાવપ્રકાશનાં પુસ્તકો અમારા ઉરપ્રાણ
સદૈવ અજવાળી રહે: અખંડ શાંતિ ને
આનંદ, અખંડ સુખ ને કલ્યાણ, દસ દિશ
અમ ફરતાં પ્રસન્નપ્રાણ પ્રકાશી રહો: ઓ
જીવન સુંદરી ! ઓ વિશ્વદેવિ ! આવ, ઉગાર
ઉદ્ધાર અમને !

હાજી મહમ્મદ

(‘સ્મરણમુકુર’-લેખાશ્ક ૩૦ મે)

લેખક:

રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ,

બી. એ., સી. એસ.

૬. સ. ૧૯૨૧ ના નવમ્બરની ૨૨ મી તારીખે એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં નવા સ્થપાયેલા ગુજરાતી મંડળનું ‘મંગલ લાપણુ’ હું કરતો હતો, તે વખતે મહેને ખબર નહોતી કે હેને આગેજ દિવસે એક વિરલ સાહિત્યસેવક અલ્લાહના દરબારમાં ચાલી ગયા હતા. તા. ૨૩ મીની સાંજે મહારી પુત્રીએ કશું કે હાજી મહમ્મદ ગુજરી ગયાની ખબર સુખાઈમાં કોક કનેથી મહારા જમાઈ સાંભળી આવ્યા. આ પછી પાંચ છ દિવસે વિક્ટોરિયા ગાર્ડન્સના મ્યુઝિયમના ક્યુરેટર રા. ચૂનીલાલ ઘોડી સાંટા-કુડ રેશનની બહાર મહેને મળ્યા, હેમણે આ શોકભરી વાતને સાચી કહી: હાજી મહમ્મદ જોડે મહારા પરિચય માત્ર છ વર્ષનો જ હતો; પરંતુ આ આઘાત મહેને હેવો લાગ્યો કે જાણે લાંબા સમયનો મિત્ર મહેં ગુમાવ્યો હોય. મહેં અન્ય સ્થળે કશું છે કે—જીવનનું માપ વર્ષો

વડે નથી થતું, પ્રસંગોની તીવ્રતા, બળ, ધ્વિષ્ટિ-થી થાય છે. છ વર્ષના દૂકા ગાળામાં હાજી મહમ્મદ સાથે એટલા સતત, નિકટ, પરિચય-પ્રસંગો આવેલા કે હેમની જોડે લગભગ તેર ચૌદ વર્ષના કાલમાનથી જ મપાયેલા અનુભવવાળા કરતાં દશગુણ મહારું જોળખાણુ અને સ્વભાવ-પરીક્ષા હતાં. તદ્દરુ.

આ આઘાતની સાથે જ મહારા મનોગગન-માં અનેકાનેક સ્મરણતારકગણ તરવરી રચ્યા. એ તારકોનાં પ્રતિબિમ્બ પાડવાનો પ્રયાસ આજ કરું છું.

સમય—ઈ. સ. ૧૯૧૫ ના નવમ્બરની ૧૪મી તારીખની સાંજ; સ્થળ—ખેતવાડી મેઘન રોડના દ્વાર રેશનથી ચૂનામલકી રોડ તરફ જનારી ગલી. પ્રસંગ આ હતો: દક્ષિણ આફ્રિકા-થી આવેલા મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી તથા હેમનાં પત્ની સૌ. કસ્તુરબાના સત્કારાર્થે મેળા.

પડો. ત્યાં હું, મ્હારો પુત્ર નલિનકાન્ત, તથા પુત્રી લવંગિકા દ્રામમાંથી જિતરીને ગલીમાં જતાં હતાં. એ જ દ્રામમાંથી જિતરેલા. ઊંચા, ફલગે ભરતા, તરુણ ખોળ ગૃહસ્થે આવીને હમને પકડી પાડ્યા. નલિનકાન્તે ઝોળખાણ કરાવ્યું : આ હાજી મહમ્મદ અક્ષારખ્યા શિવજી.—આ કાણે ખીજ રોપાયું. કાલક્રમે સ્નેહના અંકુર ફૂટી મનોહર વૃક્ષ પ્રગટ થયું.

ઝોમાર ખ્યામની ફિફઝ જેરાલ્ડ કૃત રૂપાયાતો અનુપમ સંગ્રહ, વિવિધ પ્રસિદ્ધિયોના, સંચિત, હાજી મહમ્મદને ઘેર છે એમ બહુ વખતથી સાંભળેલું. જઈને જોવાના મનોરથ કરેલા. નલિનકાન્ત જ ત્યાં લઈ જવાનો હતો. પણ એ દોઢ માસ પછી હેવટની માંદગી બોગવી બે માસની અંદર જીવનનો પ્રયાણનો દરવાજો વટાવીને ચાલ્યો ગયો. તેથી વાત અટકી પડી. આમ ઝોળખાણ કરાવી ઊડી જનારા વિરલા આત્માને વિધયશૂત કરનારા કાવ્ય-સ્મરણ-સંહિતાની પ્રસિદ્ધિમાં હાજી મહમ્મદ લવિષ્યમાં સંકાયજીત થયા, એ સ્નેહલોકનાં સૂક્ષ્મ બળોનું અણુગોઠ્યું જ પરિણામ હતું. કેટલાક માસ પછી સ્નેહીવર્ગ સાથે હું એ સંગ્રહ જોઈ આવ્યો. મ્હારી પત્નીથી હાજી મહમ્મદના મકાનના સખત દાદરા ચડવા અસાધ્ય હતા; તેથી એ સંગ્રહને મુખ્ય મુખ્ય ભાગ હાજી મહમ્મદ ખીજે પ્રસંગે મ્હારે ઘેર, વાંદરામાં, લાવીને ખતાવી ગયા. કાલક્રમે સ્નેહના તન્તુના તાણાવાણા વણાયા. ‘સ્મરણસંહિતા’નું કાવ્ય મ્હારે ઘેર હાજી મહમ્મદ આવીને સાંભળી ગયા. ગમ્યું. છપાવવા માટે ચિત્રોની યોજના, પુસ્તકના બાહ્ય સ્વરૂપની ઘટના, ઈત્યાદિ હાજી મહમ્મદે પોતાની ઈચ્છાથી માથે લીધું, ને પાર જિતાર્યું. આ માટે કેટકેટલી દુકાનોએ, કેટકેટલા કસાકારો પાસે, એ અને હું જતા હતા, તે

ગણાવવા જતાં કંટાળો આવે—સાંભળનારને. આ સર્વ હમારી મુલાકાતો અને સહકારિતાના થોડે હાજી મહમ્મદ જોડે જે હૃદયની નિકટતાથી પરસ્પર વાતો થતી તે મિત્રતાના મન્દિરના અમૂલ્ય મુવલ્યુંલેપનું કાર્ય જ કરતી હતી. દ્રામમાં, વિક્ટોરિયામાં, હીકતા, મ્હોટા રસ્તામાં, ગલીગૂંચીમાં, નાટકમાં, સિનેમામાં,—સર્વ સંયોગોમાં હાજી મહમ્મદે મ્હને પોતાની જોડે ફેરવ્યાના અનેક પ્રસંગો મનોનયન આગળ ઉપસ્થિત થાયછે, ત્હારે આ પરિચય, વિસ્તારમાં તેમ જ ઊંડાણમાં, અમેય થતો લાગેછે.

હાજી મહમ્મદની સ્વભાવઘટનામાં હાસ્ય-રસને સ્થાન હતું ?—આ પ્રશ્ન શા માટે પૂછું છું ? મ્હારો અનુભવ પ્રમાણ આપવાને બસ નથી ? પણ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થવાનું કારણ છે. હાજી મહમ્મદ સ્મારક ગ્રંથમાં એક શાણા લેખકે લખ્યુંછે કે હાજી મહમ્મદના મ્હોટા મનમાં મીઠી મગ્ગ—મગ્ગકભરી નિન્દા-જેવી ન્હાની વાત ફદી જ આવી સકતી નહિ. મીઠી મગ્ગ અને પરનિન્દા સમર્થ શક્તિવાળા અને શુદ્ધિશાળી પુરુષોને “મ્હોટા બાળક” બનાવેછે એમ એ શાણા લેખકે સૂત્ર રચાવ્યું હતું; શા પ્રયોજનથી તે તે જાણે અને પ્રભુ જાણે. હું તો “મ્હોટા બાળક” ગણાવામાં ધન્યતા જ માનીશ હાજી મહમ્મદ પણ “મ્હોટા બાળક” હતા હેના અનુભવ મ્હને અનેક વાર થયોછે. હેણે કોની મીઠી મગ્ગ કરી નથી ? હેના “વીસમી સદી” માં અનેક હાસ્યરસના લેખોને સ્થાન મળ્યાંછે, ત્હેના ઉત્પત્તિ ઇતિહાસથી મ્હને વાકેફ કરીને હાજી મહમ્મદે પોતે હેવા “મ્હોટા બાળક” હોવાની ધન્ય પદવી પ્રાપ્ત કરી જ હતી એમ મ્હું જાણ્યું હતું. કિંવા પ્રસંગો વર્ણવું ? એક જ બસ યશો : “વીસમી સદી” માં એક લેખમાં, એલિફન્ટાની ગુફા જોવાને એક

મહામંડળ ગયેલું. તેની આપવીતી રસ લેખને હેવી વણુવાઈ હતી. એ બનાવનો પડદા પાછળનો ઇતિહાસ હાજી મહમ્મદે મ્હારે ઘેર એક વાર સવિસ્તર કહેલો. તેમાં હેમનો મીઠી મગકનો સ્વભાવ બિહારાઈ જતો હતો. એલિફન્ટા જવા માટે શીશી મુસીબતો પડી, હાજી મહમ્મદે એ ટાળવામાં શી શી સડાયતા કરી,

પાછા આવતે આગ-બોટને હોડી સાંધીને મંડળને મુંબાઈ લાવવામાં શા પ્રસંગો ઉત્પન્ન થયા, આગ-બોટમાં આવનાર ગૃહસ્થે, અગાધુમાં જ, એ મંડળના નેતાને કેવી વાણીથી વધાવી લીધા, છત્વાદિ કયા રસિક રીતે અને રસ લઈને હાજી મહમ્મદે મ્હારા કુટુંબમંડળ આગળ કવી; તે જોઈ સાંભળી હોય ને તો હાજી મહમ્મદની હાસ્યરસ-નઃ વૃત્તિ માટે શંકા આણે જ નહિં.

હાજી મહમ્મદ-

તો વિસ્તીર્ણ મિત્રવર્ગ હોવાને લીધે વિવિધ પ્રકારની મૂર્તિયોતો મુકે અનુભવ થયો હતો. હેમના માગામાં હેમની નીચેના ખંડમાં જ એક મિત્ર-મને બોમ્બ-તરણુ વધના રહેતા હતા. હેમની સાથે અસલ જુહાપારમાં હાજી મહમ્મદને સંબંધ હતો, કડવા અનુભવ થઈને હેમનાથી છૂટા પડ્યા

હતા, છતાં મિત્રતા, હાજી મહમ્મદની સુગમતાને લીધે જ, યાદુ હતી. હેમની એ ઓદિસ રૂમમાં અનેક વાર ઉત્તમ મ્હા પીવા હમે ખેડેલા, તે વખતે એ ગૃહસ્થના જાપાન વગેરે દેશોની મુસાફરીના અનુભવોનાં વણુનોની રસિકતા હજી મન ઉપર મ્હોટી રહી છે. 'મસ્તફીર'ની સંસાથી લેખો લખનાર આ ગૃહસ્થની ઓદિસ-

રવ. હાજી મહમ્મદ

રત્નજી ભટ્ટના નિકટના સગા એ તો નીકળ્યા. 'મસ્તફીર'ની એક ખાસિયત જણાઈ; લેખ લખવાની શક્તિ પોતાનામાં નથી એમ હેમણે ક્યૂલ ક્યૂલ લેખતો વિષય લેખરૂપે જ બોલી ગયો. બોલે નેમ તેમ બીજે લેખ બીટારી લે, તો જ હેમની શક્તિ ખીજે; એ વિશ્વક્ષણ શક્તિ-અશક્તિ હેમની હેમણે જણાવી; અને પોતે

માં હતા. હેમનો પરિચય હાજી મહમ્મદે પોતાના ઉપરના નિવાસના ખંડમાં મુકે કરાવ્યો તે બુલાય એમ નથી. 'વીસમી સદી'ના આરંભ કાળમાં બિલાડાના સંવનનની કયા બહુ જ રસમય રીતિમાં પ્રગટ થયેલી મ્હોં વાંચી ત્હારથી એ ભાઈની રમૂજ લેખક તરીકે શક્તિ માટે મુકે ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેથી "મસ્તફીર" ને બોલાવ્યા, બોળ-ખાણુ કરાવ્યું; મ્હારા મિત્ર રવ. મણિશંકર

ધારેલા ઘણા લેખોનાં ખોખાં,—ખોખાં શું, સમગ્ર લેખ જ,—મહારી સમક્ષ ખોલી જઈને આનન્દ મહેને આપ્યો. હોરાણની મગકનાં ગીતો,—“ફાગત તતો કરો, ગધેરા ફાગત તતો કરો,” એમ શરૂ થતું ગીત, ‘નદરભાઈની જન’-નું ગીત જેમાં ઘેડે ચઢેલા ‘નદરભાઈ પતાક લઈને પરા,’ ઇત્યાદિ રમૂજભરી પંક્તિયોવાળું ગીત, વગેરે અનેક રમૂજ ગીતો ‘મસ્તફૂજી’ના મુખમાં જે શોભા પામતાં જોયાં છે તે અન્યના મુખમાં અલભ્ય છે. હુમાંના એક ગીતની નકલ એ ભાઈ કનેથી હજી મહારે દેહણી છે. કોઈ દિવસ વચન, સાંભરશે તો, પાળશે ખરા.

આ અનુભવ પછી હું કેમ કહીશ કે હજી મહમ્મદ મીઠી મગકના સેવક, “મહોટા બાળક”, નહોતા ?

રા. નહાનાલાલ દલપતરામ કવિની સાથે મહારે એક પ્રસંગે ગેરસમજ થયેલી : “ગુર્જર સભા”માં એક વાર કોઈકનું ભાષણ હતું, સ્વ. ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખ પ્રમુખરથાને હતા; ભાષણ શરૂ થતા પહેલાં હું પ્રેક્ષકમંડળમાં બેઠા હતા, ત્યાંથી ગોકળદાસને મહેને પુનઃ પુનઃ આગ્રહ કરીને પોતાની પાસે બોલાવી લીધો.

રા. નહાનાલાલ પ્રેક્ષક મંડળમાં હાજર હતા; હુમને આ વાત ના ગમી (પાછળથી મહેં એ બાબતનો ખુલાસો રા. નહાનાલાલને કર્યો તે વખતે હુમણે એ અરુચિ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવી હતી; હજી મહમ્મદને ઘેર જ;—પણ હું આગળ દોડી જઈ છું—). એ ભાષણ પછી બધા શ્રીતા-જનો ટોળે મળીને વાતે વળગ્યા; નહાનાલાલને મહેં સોધ્યા, મિત્રમંડળથી વીંટાઈ ગયેલા નહાનાલાલ અદસ્ય હતા, હું ચાલ્યો ગયો. આ પછી બીજે કે ત્રીજે દહાડે એક મિત્રે મહેને પ્રછયું : “નહાનાલાલને ત્હમે મળ્યા ?”, મહેં કહ્યું : “હા.” આ પાત નહાનાલાલને કાને પહોંચી. વૈમનસ્ય થયું.

મહેને ખબર પડી. હજી મહમ્મદે વાત જાણી;—જણ્યામાં મહારી જ કનેથી જાણી. થોડા દિવસ પછી હજી મહમ્મદે પોતાને ઘેર હમને બંનેને—નહાનાલાલને તથા મહેને—બોલાવ્યા; સાથે જમાડ્યા; કાંઈ જ બન્યું નથી એમ વાતો થઈ. આ વખતે પેલી ગોકળદાસની વાત મહેં ખુલાસા રૂપે કહી, હું નિરુપાય હતો તે કહ્યું. તો કહે : “I did not like that on Gokaldas' part.” ગોકળદાસના સતત આગ્રહને ધુતકારી કાઢવો એ મહેને હીક લાગ્યું નહોતું. આ મહારો બચાવ. આ વાતને આટલું બધું મહત્ત્વ શા માટે આપ્યું હશે ? પ્રશ્ન જાણે.

પેલી બીજી બાબત—“નહાનાલાલને મળ્યા ?”, ઉત્તર :—“હા”, એ બાબત—વિશે મહેં ખુલાસો કર્યો : ત્હમને બહુ સોધ્યા પણ મિત્રમંડળમાં ત્હમે ઘેરાઈ ગયા હતા એટલે મહેં પ્રયત્ન છોડી દીધો. આ વાત કાંઈક મનમાં ઊડી રાખીને બીજા એક અન્ય ગૃહસ્થ સાથેના પ્રસંગ વિશે રા. નહાનાલાલે પોતાનું એક વર્તનસૂત્ર કહી સંભળાવ્યું : “I believe in reciprocity” (પરસ્પર સમાનવર્તનને હું સત્કારું છું). હું પ્રગટ બોલ્યો કે નહિં તે યાદ નથી, પણ મહારા અંતરમાં વાકયનો ધ્વનિ થયો : reciprocity શી રીતે સંધાય ? આરમ્ભ બેમાંથી કોણે કરવો ? આમ બંનેએ કસુંબા પીધા. હજી મહમ્મદની પ્રજાળ ધ્રુજાને બળે જ આ સિદ્ધિ થઈ.

સૂરતમાં પાંચમી સાહિત્યપરિષદનો પ્રસંગ;—‘વસન્ત’ને એ સંયોગમાં મહારી છબી જોઈતી હતી. તાજી છબી એક પણ નહોતી. સુંબાઈમાં મરાઠી સાહિત્યસંમેલન, જણ્યામાં માધવબાગમાં મેડા ઉપર ભરાયું હતું. હું અને મહારો જમાઈ, પ્રિયવંદ મહેતા, અને હજી મહમ્મદ ત્યાં ગયા. પ્રમુખની પુરાણી યુવા જેવી કથાથી હમે કંટાળ્યા હતા. અંદર અંદર વાતો હમે

ગૂંચપૂંચ કરતા હતા; આ છખીની વાત નીકળી. તન્કાળ સિદ્ધિસાધક હાજી મહમ્મદ બીઠ્યો; બિઘડી બિઠ્યો વેગે હાજી તહિ. “ચાલો, હમણાંજ તારાપુર ફોટોગ્રાફરને ત્યાં.” હમે ત્રણે બિપડ્યા. તારાપુર હાજી મહમ્મદનો પૂર્ણ રનેહી હતો. ખીજાં કામ ઝટ આટોપાવી દઈને મ્હારો ઘાટ ધડવાનું શરૂ કરાવ્યું. હાજી મહમ્મદે અનેક સૂક્ષ્મરસિક કલાસાધક સૂચનાઓ તારાપુરને આપી, અને છખી પડી — નેઈ. પછી યાદ આવ્યું, હંજમત વધેલી હતી — ભક્તે, એ પણ સ્વાભાવિક દર્શન સારું જ ગણ્યું.

છખી છપાઈ તૈયાર થઈ ગયા પછી ઘણે દહાડે હાજી મહમ્મદ મ્હારે ઘેર એક વાર આવેલા ત્હારે એક વિધાન હેમણે કર્યું : આ છખી ત્હમ્હારી સ્વર્ગ છખીઓમાં ઉત્તમ છે; અને pose કે વો છે ? “હવે ક્રિયા સાક્ષરને બિપડ” અને હેનો ઘાટ ધડું ! એમ વિચાર ત્હમે કરતા લાગેછો !” આમ મીઠી મજાક એ “મ્હોટા બાળક” કરી. — સૂરતમાં સાહિત્યપરિષદની એક ભરાઈ હતી, લાખણો વગેરે ચાલતું હતું, તે વખતે ટપાલ આવી ત્હેમાં ‘હિન્દી પંચ’માં મ્હારા ગિત સાથે એક રમૂજ દુચકો આવ્યો હતો તે હાજી મહમ્મદે મોકલેલો મળ્યો. આરસપાસ બેઠેલા મિત્રોને મ્હેં એ બતાવ્યો “મ્હોટા બાળક” હાજી મહમ્મદની ‘મીઠી મજાક’નો આ વળી વધુ નમૂનો.

હાજી મહમ્મદને ફોટોગ્રાફ પાછળ બહુજ થેલાઈ હતી. પોનાના પુત્ર કને મ્હારી છખી હેના મકાનની સાંકડી અગાશીમાં મ્હરાણે મ્હને બેસાડીને લેવડાવી તેટલાથી ના ધરાનાં, એ પુત્રને બધી ફોટોગ્રાફની કામગીરી લઈને બાંદરે મ્હારે ઘેર મોકલ્યો; કુટુંબના અનેક જણની છખીઓ બંગલા નીચેની જગામાં પાડી. પછી ધરની અંદર મ્હારી બીઠવા બેસવાના રૂમમાં,

ચોપડીઓનાં કોઈપણ આસપાસ રહેલાં, હું આરામ ખુરશી ઉપર ધરનાં કપડાં—ધોતિયું, સાદો કાટ, — મ્હેરીને બેઠેલો, હેવી છખી લીધી. અને એ ખરેખરી ઉત્તમ નીવડી. મ્હારી કને એક જ પ્રત છે. તે પણ ક્રાઈક કનેથી પાછી આવશે ત્હારે.

હાજી મહમ્મદના સયોગથી અનેક વ્યક્તિયો સાથે મ્હારે ઓળખાણ થયાની વાત હું કહી ગયો છું. કેટલાં નામ ગણાવું ? ત્રિઘાવિજયજી, મન્દવિજયજી, અને ત્રિજગજ્ઞાનસૂરિ, એ જૈન સાધુઓને અગ્રથાને મૂકું ? હેમાંના પ્રથમ એ જણા હાજી મહમ્મદને ઘેર પ્રથમ મળ્યા; પછી ગોરીજીના અપાશરામાં ત્રણેની મુલાકાત હાજી મહમ્મદ જોડે હું ગયો ત્હારે થઈ. ત્યાં એક તરણ, તેજસ્વી, સાધુનો સમાગમ થયો; નામ—મુનિ ન્યાયવિજય. હેમની જોડે ગુજરાતી શબ્દોની અમુક વ્યુત્પત્તિ વિશે ચર્ચા થતાં એક ઉત્સર્ગ વિશે એ હા પકડી રહ્યા; બીજી વાર મ્હેં એ ઉત્સર્ગની પ્રશ્નિવાળાં જથ્થાબધ ઉદાહરણો ટાંકી બતાવ્યાં. ઉત્તર મળ્યો નહિં. “અખ્યાત-તત્ત્વાલોક” નામનો હેમનો રચેલો અન્ય મ્હને ભેટ મળ્યો; પછમાં છે; વિવેક જ્ઞાનનો છર્તા કાવ્યમાં પ્રસાદગુણ, વાણીમાં માધુર્ય, વગેરે સુન્દર લક્ષણો હેમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. વાત આડી ગઈ. — એ ત્રણ સાધુઓને યાગે ઇંગ્લાંડની રોયલ એશિયાટિક સોસાયટીના તંત્રી અને ઇંડિયા ઓફિસના લાયબ્રેરિયન, ડૉ. ટ્રોમસ જોડે પરિચય થયો, જે પરિચય કાયમના સંબંધમાં પરિણામ પામ્યો છે. આ પરંપરાલાલ એ હાજી મહમ્મદને ખાતે જમે કરું છું.

રવિશંકર ર.વળનું ઓળખાણ સાંટાકુડમાં સહજ થયું હતું—રા. હિંમતલાલ અંબારિયા. એ રસ્તામાં મળી જતાં કરાવેલું; તે હાજી મહમ્મદના સાક્ષર-નિરક્ષર-અર્ધ સાક્ષર-અખાડામાં

પાકું થયું અને સારા પરિચયમાં પરિણામ પામ્યું. એ ચિત્રકારનો લાભ છે એકાદવાર લીધે પશુ ખરો: “વીસમી સદી” માં “ત્રેમરહસ્ય,” નામે પુસ્તક અને ઉર્વશીના કલ્પિત સંવાદરૂપે લેખ લખ્યો તે માટેનાં ચિત્ર રચિતકર રાવળ કને કદાવ્યાં; એ ચિત્રમાં મહારા મનગાનતા ફેરફાર સ્થાનિકમાં હોમને મેર મળીને હું સૂચવતો, એ અગલમાં આણુતા; કાંઈ રીતે માહું લગાડતા નહિં. એક ચિત્રમાં સૂતેલી ઉર્વશીના વસ્ત્રસંસ્થાનાદિકમાં કાંઈક બહુ ઊભાડાપણું આવેલું મહેં ટંકાવ્યું. હોમજે તરત અમલ કર્યો

ચિત્રકાર દુરંધરને ઘેર “સ્મરણસંહિતા” માટે પૂંકા ઉપરની છાપનું રેખાચિત્ર કરાવવા હાજી મહમ્મદ મહેને લઈ ગયેલાં; તે પ્રસંગે પછી દુરંધરનું ઝોળખાણુ થયું. ગોરદાકર ચિત્રકારે તો “સ્મરણ સંહિતા”ની અંદર મૂકેલાં ચિત્રોમાં નાં કેટલાંક કરી આપેલાં; તે પ્રસંગે મહારા કામના અંતર્ગત ભાવ સગમીને ફેરફાર કરાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. દુરંધરને ઘેર અનેક વાર હાજી મહમ્મદ જોડે જયું પડ્યું.—કલાકારને સુલભ કાર્યની શિક્ષિતતાને લીધે. તે પ્રસંગે પડોશમાં શ્રીમાન પુરુષોત્તમના નિવાસમાં મહેને હાજી મહમ્મદ લઈ ગયો. ઝોળખાણુ કરાવ્યું. હોમની ચિત્રકલાના નમૂના બતાવડાવ્યા.

ખરી ચિત્રકલાના ઉપર પ્રભુત્વ અદ્વિત્ય જેનું હતું હોવે ચિત્રકાર મૂલર નામનો કોણે નથી જાણ્યો? મુંબાઈના કલાપ્રદર્શનમાં હોણે ચાંદ મેળવેલું રાગસીતા વનવાસનું સમર્થ ચિત્ર હોશ મહારાં મનોનયન સમક્ષ તરેછે. એ કલાનાથનું ઝોળખાણુ પશુ હાજી મહમ્મદે કરાવ્યું. શ્રીઅર રોડ ઉપર એક મકાનના બે માળ ઉપર ન્હાની ઝોમડીમાં હોનો નિવાસ હતો; અત્યંત સાદા જીવનનાં ચિહ્ન નજરે પડતાં હતાં; માત્ર ચિત્રકલાના નમૂના ચારે બાજુ આકર્ષણ

કરતા હતા. એ હીન નિવાસસ્થાનમાં હાજી મહમ્મદ મહેને લઈ ગયો. અડધા કલાક ઉપરાંત ઉચ્ચ આનંદમાં ગાળ્યો.

હાજી મહમ્મદને પ્રતાપે મુંબાઈની રંગ ભૂમિના કેટલાક ઉત્તમ નટની કલાનું દર્શન મહેને થયેલું. તેમાં “ફાંકડો ફિતૂરી” ના નાટકમાં ‘માસ્તર’ મોહન અને મિસ ગોહરની અદ્વિત્ય સંગીતકલા અને પ્રતિભામુક્ત અભિનયકલાથી હું મુગ્ધ થયો હતો. અર્ધશિક્ષિત તરગાળા-ગણુમાંના નટોને ધિક્કારી કાદનારાએ આ ખરી કલાનું દર્શન કરેલું જ ના હોવું જોઈએ.

એક હીન સ્વભાવના, હીન દેખાવના, હિન્દી ભાષાના સાહિત્યસંવકને નહિં બૂલું. “ત્રેમીજી” તખલ્લુસથી એ પરિચિત છે. “વીસમી સદી” માં “દેશદર્શન” નામનો લેખ હિન્દીના બાબાનંતર રૂપે આવ્યો હતો (બંધુયામાં હવે પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થયોછે), તે લેખને આંખે “ત્રેમીજી” ને હોના મૂળ લેખકે બહુ હેરાન કરેલા વગેરે ઠરણુ વર્ણન હાજીમહમ્મદને ઘેર હોમજે કરેલું; કાટમાં ઘસડવાની ધમકીએ વગેરેને પરિણામે બનારસ વગેરે રથને અગડાવું પડેલું ધત્તાદિ લીંગતો અહિં અસ્થાને છે. એ “ત્રેમીજી” નો ઉત્તરેણ હમણાં મોડી વાર પછી પ્રસંગશાત આવશે. આ શિવાય અનેક મૂર્તિઓના સમાગમ હાજી મહમ્મદના મખરચપણુથી થયેલા ગણતે તાગ નહિં આવે. કાંઈ મૂર્તિ મહેને મુરખી દાવો કરનારા જેવા પ્રતો પૂછે: “લાખમાં આપની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ શી ચાલેછે?” હું ઉપરજેલા ઉત્તર વાળી દેતો. કાંઈ વળી કાંઈ ખીજ જ રમજ આવે. એ બધું ચિત્રદર્શન ચાલ્યું ગયું.—એક ગૃહસ્થને નહિં બૂલું; હાજી મહમ્મદની પત્નીના બન્ધુને રા. કૃષ્ણલાલ ઝવેરીને ઘેર હાજી મહમ્મદ લાવ્યા હતા; હોણે પોતે ધરિાનનો પ્રવાસ કરેલો, ત્યાં કેવું મોજાવું જીવન ગાળેલું, ધત્તાદિ અત્યંત રસ પડે

હેમાં વધુની કરીને પોતાની જીવનકથાનો ભાગ સંભળાવેલો તે નવી જ દુનિયાનું દર્શન કરાવનારો હતા.

હાજી મહમ્મદે “વીસમી સદી” માસિકનું સાદસ વિષય સંમેગો સ્લામો યુદ્ધ કરીને કાઢ્યું હતું, તે વિષયમાં જો તો ખૂબાઈ જશે; એ સાદસનો યુધ્ધપક્ષ જ કાયમ રહેશે. એ માસિકને અમેરિકન માસિકોના નમૂના ઉપર ચલાવતા હતા. હેમાં એક પ્રશ્નાવલી મહોટા પુરુષોની પાસે ઉત્તર લખાવવા માટે કાઢી હતી. “ત્હમારું પ્રિય પુસ્તક કિયું?” “ત્હમારું પ્રિય કુસુમ કિયું?”—છત્યાદિ પ્રશ્નો હતા. મ્હને આ યોજના ગમી નહોતી. વારું. આ માસિક માટે અથાગ શ્રમ હાજી મહમ્મદ કરતા હતા. મ્હને અંગે પ્રખ્યાત પુરુષોને પકડવા, હેમના ફોટોગ્રાફ લેવા, હેમને પ્રશ્નો પૂછવા, છત્યાદિ પ્રકારો હાજી મહમ્મદ ઉઠાસથી પ્રયોગમાં આણતા. આ પ્રયોગમાં સર જગદીશચન્દ્ર બોસને હાથ કરવા માટે શી શી મુશીબતો નડી એ મહાપુરુષનું જાહેર પ્રત્યક્ષી રક્ષણ કરનારા ચોક્કાદારો—મુંબાઈના પ્રસિદ્ધ પુરુષો સ્વનિર્માણથી બનેલા ચોક્કાદારો—કેવા હેમને નડ્યા, સર્વ વિધ્ન ટાળીને પોતે કેવો વિજય મેળવ્યો,—એ કથા હાજી મહમ્મદે મ્હને રસમય રીતે કહેલી.

આ પ્રયોગમાં રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને હાથ કરવાનો મનોરથ હાજી મહમ્મદને થયો. એ કથા રમણીય છે. કહું? અમદાવાદની સાહિત્યપરિષદ ઈ. સ. ૧૯૨૦ માં પૂર્ણ થઈ તે પછી રવીન્દ્રનાથ મુંબાઈ આવ્યા; કોતાબામાં એસ આર. અમનજીના ઘરમાં જીતયાં. જોડે હેમનો નિયત મદ્યારી મિત્ર મિ. એંડ્ર્યૂઝ હતો. અમદાવાદ જતે રવીન્દ્રનાથ સર લલ્લુભાઈ સાહનના ઘરમાં એક દિવસ હતા, તે વખતે, મિ. એંડ્ર્યૂઝ જોડે જોગખાણુ મ્હારું રવીન્દ્રનાથે કરાવ્યું હતું. હમારો ચેના પારલા સાથે મંડાવા દન્ય. મ્હારો

રવીન્દ્રનાથ જોડે હેમના પિતા, મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ, તથા બન્ધુ સત્યેન્દ્રનાથ એ બેની દ્વારા મ્હારા પિતાના વખતથી નિકટ પરિચય હતો. આ બધી વાત હાજી મહમ્મદથી અગળણી નહોતી. મ્હને હાજી મહમ્મદે આ દુર્ગ જીતવામાં સહકારી બનાવ્યો. એક દિવસ હમે બંને રવીન્દ્રનાથને જીતારે ગયા. અમનજી બંને એંડ્ર્યૂઝ બંને બહાર ગયા હતા; શિકાર સુલભ હતો. હમે ઘરમાં દાખલ થયા. રવીન્દ્રનાથ ખાનગી ખંડમાંથી—હમને ચાલી જેવા ભાગમાંથી જતા જોઈને—આવ્યા—પસાર થતે અનાયાસ નજરોનજર મળી જવાથી હેમણે ધશારત સાથે કહેલું:—એસો આવું છું. હમે અમલગમમાં જઈને બેઠા. રવીન્દ્રનાથને હાજી મહમ્મદનું જોગખાણુ કરાવ્યું. બહુ સારી રીતે વાતો કરી. પછી હાજી મહમ્મદે બહાર પોતાનું છોડ્યું: આપનો “ફોટો લેખડાવવાની મ્હારી પ્રબળ ઇચ્છા છે.” (“વીસમી સદી” માટે જ; તે કહ્યું.) અત્ર સફળ થયું. “આવતી કાલે નવ વાગ્યે આવજો”—ફોટોગ્રાફરને લઈને આવવાનું હતું. (એક જણે તો હેમને એક ખૂણાખોચરિયા મકાનમાં વિષમ દાદરા ચઢાવીને ફોટો લીધો હતો. આ તો ઘેર બેઠે બધો વિધિ થવાનો હતો.) હાજી મહમ્મદે પેલી “પ્રશ્નાવલી” (“Confessions”) બતાવી; મ્હને હાજી મહમ્મદને એ વાત માટે દબાણ કરવાની ના કહી. રવીન્દ્રનાથે મ્હારા અભિપ્રાયને અનુમોદન—કદર સાથે—આપ્યું. હમે વઢાય લીધી. મિ. એંડ્ર્યૂઝ આવી પહોંચ્યા. હાજી મહમ્મદને મ્હને જોગખાણુ. હાજી મહમ્મદે સાધનકલામાં ખામીનું પગલું ભર્યું. એકદમ જ એંડ્ર્યૂઝને કહ્યું: “I want your photo.” ઉત્તર કાંઈક અપ્રસન્નતાથી આવ્યો: “No, Thanks.” મ્હને લાગ્યું કે પોતાની ચોક્કા નહોતી તે વખતમાં રવીન્દ્રનાથને હમે પકડ્યા તે

હેને રુચ્યું નહિ.—થયું. વિષમતાનું ખીજ વવાયું. હમે દેવારે ફોટોગ્રાફરના Studio માં ગયા. આવતી કાલ્ય માટે સર્વં યુદ્ધસામગ્રીના બંદોબસ્ત કર્યો. આ તા. ૧૪ મી એપ્રિલ ૧૯૨૦ ની વાત.

ખીજે દિવસે રહવારે સાત વાગ્યે વાંદરેથી ઊપડીને હું મુંબાઈ ગયો. કોટમાં દેવારે ફોટો-ગ્રાફરના studio માં ગયો. એ સર્વ સાધન સાથે તૈયાર હતો. હાજી મહમ્મદની વાચ્ય જોઈ. આવ્યા. વિક્ટોરિયામાં કેમેરા વગેરે સામગ્રી ભરીને હમે બધા ઊપડ્યા. કોલાબા રોશન પાસે હાજી મહમ્મદે હમને ઘોળાવ્યા. અમુક ટ્રેનમાં ‘પ્રેમીજ’ (ઉપર નામ વગેરે કહેલું છે તે) આવ્યા. હેમને રવીન્દ્રનાથનાં દર્શનની ઇચ્છા હોવાથી હાજીમહમ્મદે આ સરગસમાં ભેગા રાખવાની યુક્તિ સાધી હતી. મહેને આ ખેલ ના ગમ્યો. ખમનજીને ઘેર બધો વરધોડો ગયો. ખીજ બધાને નીચે રાખીને હાજીમહમ્મદ તથા હું ઉપર ગયા.—“કવિ માંદા છે ! જરાક તાવનો અણસારો છે.” હું ખેડો. ઝોંડ્યૂઝ તથા ખમનજીએ આ ખેલ રમ્યો. મ. માસીના આવ્યા; જોઈને ગયા. હાજીમહમ્મદને તો ખમનજીએ પ્રથમ પગલે જ ઠંડા કરી દીધા: “મહેં ત્હમારું આ appointment (મળવા માટેનું યોજન) નથી કયું.”—એમ ! એ ચોકાદાર મારફત જ કામ કરાય ! નહિં તો આમ કથળાવે. “કાલે આવજો” એમ કાંઈક કહ્યું. પણ હાજીમહમ્મદ સમગ્રી ગયા; કંટાળ્યા. નીચે હમે બંને ઊતર્યા; દેવારેને વીસે મહોએ પાછો મોકલ્યો. હાજીમહમ્મદ, હું અને પ્રેમીજ કોલાબા રોશનથી સાદાનવની ટ્રેનમાં ઊપડ્યા. પ્રેમીજ બિચારા નિરાશ થયા;

રવિનાં દર્શન સ્યામ ધનમંડળના આવરણને લીધે ના થયાં ! “રાજા, ચૌર પ્રમ” એ નામનું પુસ્તક હિન્દીમાં રવીન્દ્રનાથના બંગાળી ગ્રંથનું ભાષાન્તર પોતે કરેલું ‘પ્રેમીજ’ લાવ્યા હતા; એ મહાપુરુષને ભેટ હું આપીશ, એ પ્રસન્ન થશે, હું ધન્ય થઈશ,—હેવા હેવા પ્રેમીજના હૃદયના છાના ઉલ્લાસ હૃદયમાં જ સમાઈ ગયા !—એ પુસ્તક ટ્રેનમાં ‘પ્રેમીજ’ એ મહેને ભેટ આપ્યું ! હેમાં શો સંતોષ ? પણ વારું.—હમે પોતપોતાને ઘેર ગયા. વિનાવકપ્રસાદેન ઇ. વાળું બોધવચન આ પ્રસંગે અનુસર્તા નહિ તેથી હાજી મહમ્મદે વિજય ના મેળવ્યો.

હાજી મહમ્મદના સ્મરણચિહ્ન તરીકે હેની એક પણ જામી મહારી કને નથી. એક ઉત્તમ પ્રકારની અમેરિકન hot water bag (શેક કરવા માટેની ગરમ પાણી ભરવાની રબરની કાથળી), વગર પ્રયોજને, વગર માગ્યે, કેવળ પોતાના હૃદયના ઉછાળાથી, હાજી મહમ્મદે મહેને ભેટ આપેલી સંધરી રાખી છે. વાપરિયે પણ છિયે—જામી નથી ત્હેમાં શું ?

નથી તો શું બાકું ? મુજ હૃદયમાં હેનીં છબિ જે જપાઈ મ્હોટી તે સ્થિર રહી કહિં નવ ન બોજે. કદી કાળે પેલી જડ છબિ વિનાશે પડી જશે, અને આ તો મ્હારે હૃદય જડીં તે ત્હડાં જ જડીં તે.

મ્હારા મનોગગનમાં રમી રહેલા આ સર્વ સ્મરણતારકગણ પ્રથમ આઘાત સમયે તરવરી રહ્યા, ને બ્રમણ કરી રહ્યા, ત્હાં અતૈકિક ઉધા આવી જ ઝગમગતી, અને એ અમર આત્માનું દર્શન થયું !

પ્રા સં ગિ ક ચ ચાર્

૨૬

લેખક :

દા. મુમંત બ. મહેતા,

સભ્ય, સાહિત્ય સંસદ.

—૭૭૭૭૭—

ગુજરાત યુનીવર્સિટી

ગુજરાતમાં કેળવણીના પ્રદેશમાં ગયા
તથા દરમ્યાન બે ભણવાભેગ અગત્યની
દ્રષ્ટીકાળ બની છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠની
સાથે જોડાએલી ઇટલીક સંસ્થાઓ, (વિનય
મંદિરો) વિદ્યાપીઠથી છુટી પડી છે અને તેને
લીધે બારે કચવાટ અને થોડું હુલ્લમચન
થયું છે. સરકારી વિદ્યાપીઠ એટલે યુનીવર્સિટી
જોડે સંબંધ ન રાખવો એવો નિર્ણય અપદ-
કારીઓએ કર્યો; પણ જો એ સંસ્થાનું જંધરણ
બદલાય, અને તેને અન્ય પ્રકારની સંસ્થામાં
દાખમાં આવે તો શું કરવું એ પ્રશ્ન ઢવે
ખડો થશે, કારણ કે મુખ્ય યુનીવર્સિટીને
સુધારવા માટે જે સમિતિ નીમાઈ હતી તેનું
નિવેદન બહાર પડ્યું છે. એ નિવેદનમાં એવી
સૂચના થઈ છે કે મહારાષ્ટ્રમાં જુડી યુની-
વર્સિટી સ્થાપવા માટે અનુકૂળ વાતાવરણ છે.
અસહકારથી રંગેલા ગુજરાતે એવી માગણી

કરી નહોતી, સાક્ષી આપવા માટે પણ શિશુ
હારો તથા નેતાઓ ગયા નહોતા અને અજો
પણ ગુજરાત યુનીવર્સિટી માટે હીલચાલ થાય
તો તેને ગુજરાતમાંથી દેખા મળે કે કેમ એ
મેટા પ્રશ્ન છે તેથી આ ખાબનનો વિચાર
ચવાની જરૂર છે. અમે એવું સ્પષ્ટ માનીએ
છીએ કે ગુજરાતમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠને માટે
સ્થાન છે. આજ યુગીનાં એ સંસ્થા મારફત
કેળવણીના પ્રદેશમાં ખુબ ચળવળને પરિણામે
નવા ખાગે શેરવાળા છે અને દરેક વ્યક્તિ
કામધરો; પણ સાથે સાથે સરકારી યુનીવર્સિટીના
આદર્શો તથા કેળવણી આપવાની પદ્ધતિમાં
પણ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. અને જો
મુખ્ય યુનીવર્સિટી સમિતિ બાધાદારી શિશુ
આપવાની હોય, જો એ સંસ્થા યુરોપીય
સાહિત્ય, ઇતિહાસ, તરવચાન, સમાજશાસ્ત્ર
તથા સંસ્કૃતિનો ખાસ અભ્યાસ કરવા માટે.

• પ્રાસંગિક અથવા અપ્રાસંગિક પ્રશ્ન થતા અભિપ્રાયો માટે લંબી જવાબદાર નથી.

હોય, જે તેમાં પાશ્ચાત્ય અને હિંદી સંસ્કૃતિને સમન્વય કરવાની વિશિષ્ટ અભિનિષ્ઠા હોય તો તે સંસ્થા ભલે જુદી રહે અને ગુજરાત યુનીવર્સિટીમાં જુદાજ આદર્શો તથા જુદીજ પદ્ધતિ સ્વીકારાય ગુજરાત યુનીવર્સિટીનું અંધારણુ ગમે તેવું ઉદાર અગર પ્રગતીય તત્ત્વવાળું હશે તો પણ તેમાં જે વર્ગ આજે વિનીત કહેવાય છે તેવા સભ્યો આવશે. દશ વર્ષો સુધી હિંદુસ્તાનને અંગ્રેજ સરકારની જરૂર છે એવું માનનારો પણ ગુજરાત વિદ્યાપીઠના આદર્શો તથા શિક્ષણ પદ્ધતિને વધાવી શકશે નહીં. ગુજરાત વિદ્યાપીઠનું મુખ્ય કામ રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવકો તૈયાર કરવાનું છે, એટલે જે યુવકોને સરકારી નોકરીમાં જોડાવાનો મોહ નહીં હોય તે તથા જેમને સરકારી કોલેજો-વૈદ્યકીય, ખેતીની, કે ઇજનેરી-માં જોડવું નહીં હોય તે વિદ્યાર્થીમાં દાખલ થશે. આમજીવન ખીલવવાના અનેક માર્ગો છે, તેને માટે ખાસ કેળવણી સ્વયંસેવકોની જરૂર પડશે. ગામગામડાંમાં પ્રચાર કરવા માટે જે ઉપદેશકો જોઈશું તે વિદ્યાર્થીમાં તૈયાર રહી શકે, અને જ્યારે ૧૯૨૦-૨૧ ની સ.સ. જેવી બારે ચળવળ ફરીને જાગશે ત્યારે પણ અસંખ્ય સૈનિકોની જરૂર પડશે. વિદ્યાર્થી અને ગુજરાત યુનીવર્સિટીમાં કેટલક વિષયો બેવડાજ એ બનવાળેગ છે, વખતે અનિવાર્ય છે: તે છતાં ગુજરાત યુનીવર્સિટીની અગત્ય નથી એમ કોઈ કહી શકશે નહીં. સામાન્ય રીતે એક કરોડ માંખણે ગુજરાતી બાપા બોલે છે અને તેમને માટે એક યુનીવર્સિટી સ્થપાય એ હમ્મજવા જેવું છે. મદારાષ્ટ્રમાં એક યુનીવર્સિટી સ્થપાશે માટે આપણે મારણી કરવી એ દલીલમાં બહુ દબનથી; પણ એ યુનીવર્સિટીઓ મારદત સ્થાનિક અમર પ્રાંતિક બાપાનું સાહિત્ય

ખીલશે અને પ્રાંતિક સંસ્કૃતિનું વ્યક્તિત્વ જાગશે. વડોદરા રાજ્યમાં તેમજ ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદમાં વર્નાક્યુલર યુનીવર્સિટી વીશે મારણી થતી હતી તે આ -રને પર પડશે. કેટલાક કોઈ એમ માને છે કે જે “મદારાષ્ટ્ર યુનીવર્સિટી” સ્થાપવામાં આવશે તો ખેતીવાડીની તથા ઇજનેરી કોલેજોના લાભ તથા ઉપયોગ ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓને નહીં મળે. આ બંને કોલેજો દલાકની (એટલે પ્રેસીડરસી) કોલેજો છે અને તેમાં આખા દલાકાના વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવાનો હક્ક રહેવોજ જોઈએ, અને શિક્ષણ પણ સૌ સમજી શકે એવી બાપામાંજ મળવું જોઈએ. આ બાજતમાં ગુજરાતી ભાષાઓએ જાગના રહીને પોતાના દક્કો સાચવી રાખવાના છે. ગુજરાતમાં યુનીવર્સિટી થાય એટલે તરત ગુજરાતમાં વૈદ્યકીય કોલેજ, ખેતીવાડીની કોલેજ, તથા ઇજનેરી કોલેજ કાઢવી એવી માન્યતા સામાન્ય લોકોમાં છે તે ખેતી છે યુનીવર્સિટીમાં દરેક પ્રકારના શિક્ષણનો ખીચો હોવોજ જોઈએ એ માન્યતા બરાબર નથી. યુનીવર્સિટીમાં સારા અધ્યાપકો હોવા જોઈએ, જુદી જુદી કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓને તેમના શિક્ષણનો લાભ મળે, વિદ્યાર્થીઓમાં અમુક પ્રકારના આદર્શો કેળવાય એવું વાતાવરણ ઉત્પન્ન થાય એ યુનીવર્સિટીનું કર્તવ્ય છે. પ્રાંતિક અને હિંદી સંસ્કૃતિની ખીલવણી થાય, જુદી જુદી સંસ્કૃતિઓનો સમન્વય થાય, વિદ્યાર્થીઓમાં ઉત્તમ નાગરિક અને હિંદી થવાની અભિનિષ્ઠા પેદા થાય, પુરુષાર્થ કરી જતાવવાની તીવ્ર હમ્મજ થાય, અભ્યાસને માર્ગે કે રોવાને માર્ગે દેશદિનનાં કાર્યો કરે, જ્યાં શારીરિક, માનસિક, નૈતિક, ધાર્મિક ખીલવણી માટે યોગ્ય સાધન મળ્યા દરનું હોય તે યુનીવર્સિટી કહેવાય આખું એક રથાન ગુજરાતમાં

વધતું હોય તો તેને આવકાર આપવાનો હોય, તે મેળવવા માટે મહેનત કરી જોઈએ. ચુસ્ત અસહકારીઓ તેમાં વંખતે આગળ પડે. ભાગ ન લે પણ ખરું જોતાં એ સંસ્થાનો અમલ પ્રત્યક્ષ હાથમાં આવી જાય એવો પ્રયત્ન કરવાનો હોય. ગુજરાતને કમનસીમે જે પક્ષ વિનીત કહેવાય છે તે અત્યંત નરમ છે પ્રજામાં શુદ્ધ જુદા મતને માટે સ્થાન રોવું જોઈએ, અને જે લોકોને સરકાર સાથે પ્રલસ કે પરોક્ષ રીતે સંબંધ ધરાવતી સંસ્થાઓને અડકવાની સુગ ન હોય તેમણે ગુજરાત યુની-વર્સિટીનું કામ ઉપાડી લેવું જોઈએ. ૨૫૭? મ્યુનીસિપાલિટીઓ, ડીરેક્ટોરિયમો, ધારાસભા, પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ, અને સદકારી મંડળો સાથે આપણે ધીમે ધીમે સંબંધ કરતા ચલા છીએ. આ બધી સંસ્થાઓ સાથે સરકારને યોગ્ય ધણો સંબંધ છે. જે કે તે

બધાં ખાતાં દોદી મંત્રીઓના હાથમાં આવ્યા છે. ફેળવણી ખાતું પણ દોદી મંત્રીના હાથમાં છે, અને યુનીવર્સિટીઓનું જવિધ્ય ધણે અંશે આપણા હાથમાં જ રહેશે. આવી પરિસ્થિતિની અંદર ગુજરાતી ભાષાઓ હાથ જોડીને તટસ્થ બેસી રહે એ અમુલ્ય છે અને પાટનગર અમદાવાદ તથા સુરત, વડોદરા, ભરૂચ, નડીઆદ તથા કાકીઆવાડના ગુજરાતી ભાષાઓ જે ઉચ્ચ ફેળવણીમાં રસ લે છે, તેમણે આ કામની ચર્ચા તથા યોજના કરી દેવી જોઈએ જે વિદ્વાન ગુજરાતીઓ મુશ્કેલીમાં વસે છે અને પ્રજાકીય જ્ઞાનની જાગૃતિમાં સારો ભાગ લઈ શકે છે, જે રાજકીય ચળવળ વખતે પાછળ પડી ગયા હતા, તેમને ગુજરાતની સેવા કરવાની ઉત્તમ તક મળે એમ છે. તે ભાષાઓએ ઉદ્દેશીન ન રહેતાં આ મહાન કાર્ય ઉપાડી લેવું જોઈએ એવી ગુજરાતની વીનંતી છે.

નોંધ:—અમારા ચિત્રકાર મંડળના એક ચિત્રકાર સ. ચેખ રજાએ જ્યાં એકટોબરનાં પુના ખાતે ભરાયેલા પ્રદર્શનમાં 'નિઃસ્પર્શ સ્પર્શ' નો લાઘવ રસી રજુ કરેલો અને તે પ્રદર્શનને પાપ નીવડેલું; તેનું ચિત્ર અમે અન્યત્ર રજુ કરીએ છીએ; અમે આ આશ્ચર્યજનક લાઘવને અસિનિહન આપીએ છીએ

—ઉપતંત્રી.

છપાય છે]

થોડા દિવસમાં બહાર પડશે

[છપાય છે

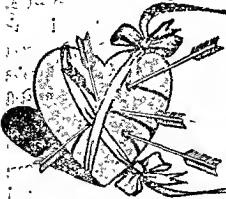
સ. કનૈયાલાલ મુનશી કૃત

કોનો વાંક ?

(બીજી આવૃત્તિ)

લખો:

ગુજરાત કાર્યાલય: ૧૦-૧૪, બેઝહાઉસ લેન. કોટ-મુંબાઇ.

સપરમા દિવસનું સાહિત્ય

સપરમા

લેખક :

રા. દયારાંકર મ. ભટ્ટ

‘દી

વાગીની અસરે સાહિત્ય ઉપર એ શાય છે’ એની તમને નવાઈ લાગે છે, નહીં ?

પણ જુઓ, આપણા સામાન્ય લોકને તો દીવાળી એટલે સપરમા દિવસોઃ અને આ શુભ દિવસોમાં લોકો જમેદાર જીવનતા ને સમાજના મેળવે; કેક નવા વેપાર ખેડે અને અનેક નવી દિશામાં સદમ આદરે; તો અમારી સાહિત્યસૃષ્ટિમાં એ દીવાળી ન આવે ? શું અમે પણ સારાંસારાં લુગડાંલતાં પહેરી શકીએ અને બહાર ન પડીએ ? x x x એ તો ઠીક. હવે આ દીપોત્સવીની રસસાસમીતિ કેક રસાસ્વાદ કરીએ.

‘ગુજરાતી’ના દીપોત્સવી અંક વર્ષોથી એકજ પ્રચલિત સાચવી રહ્યો છે. તેણે દીદની મોગલ સિદ્ધકળાના ઉત્તમ નમુનાઓનાં ચિત્રથી ઓપતો અંક વાચકોને સાદર કર્યો છે તમે તો કેટલીએ વખત આદમમાં, દેવેલના દંડીઅન આદિના પુસ્તકમાં કે નજગેનજર આ કળાની પ્રસાદી ચાખેલી દશે એટલે તમને આમાં કે નવીનતા નહીં લાગે; પરંતુ મારા જેવા પ્રાચીન મૂળકોને અને ગામડામાં વનનાર તેના વાચકોને આમાં નવીનતા જણાશે અને આકર્ષણ પણ લાગશે.

વાચન વિભાગમાં તો એને હર વખતે કેક

વિચારથી કે પછી તદ્દન પ્રાચીનતાનું કહેવાનું હોયજ. આ વખતે પણ ‘શું ગોઠવણ બોલે હતા ?’ વાળો વિદ્ય ભૂપણ બોલેને લેખ આપણે ત્યાં નહીં ચર્ચાએલી બજીને ચર્ચે છે.

બાકી તમને ‘જીવાત્વા,’ ‘વેદાન્તતત્ત્વ પત્રાવલી’ વગેરે વાંચવા કેમ ગમશે તેનો હું એ વિચાર કરું છું. પણ ‘વાર્તાઓ મોર,’ ‘કચ્છના ગણ,’ ‘સ્વર્ગના કમેલવારોને ચેતવણી’ વગેરે તમને રસદાયી જણાશે. અને ‘લેખકો કેમ લખે છે’ એમાં તમને રસ તો કદાચ નહીં પડે પરંતુ રા. બલવંતગાય કાકોરના લેખ તરીકે, વખતે કેક પણ નવીન જાણવાનું મળશે-કોઈનાં હોતરાં ફોતરાં માલમ પડશે એમ ધારીને એ વાંચવાની વૃત્તિ તમે કરશો તો મારી ના નહીં; બાકી અડધેથી પછી કંટાળી મુકી દો તો તેમાં કોનો વાંક ? અને કનિષ્ઠ પ્રકારનો હાસ્યરસ આખરો હોય તો ‘ગોર મહારાજનો પ્રભાવ’ પણ જરા જોઈ જશે.

પણ બધી રીતે જોતાં ગુજરાતીની સાહિત્યપ્રીતિ ને ધર્મપ્રીતિ મારે; અને આ ક્ષણિક વાચનના સમયમાં પણ આખનાં જવાં ભેગાં કરે તેવું વાચન આપવાની, જીવ

અને આત્માની કાળજીપૂર્વક ઝોળખાણ આપવાની ધગશ માટે અને તો માનજ ઉપર છે, અને તેમની આ સેવાઓ માટે જનતા ખરેખર કોઈક દિવસ ભવિષ્યમાં પાડ માનશે.

‘મુ’બાઈ સમાચાર’નો ખાસ લાભી-પહેળો રા. રાવળના તરુણ ભારતના ગાવવાહી ત્રિંગી ચિત્રથી આપનો અંક, ‘ગુજગતી’નો અંક હું વાંચી દર મુકું તે પહેલાં તો આપીને પડે છે.

તમે જાણીને ખુશ થશો કે ‘મુ’બાઈ સમાચાર’નો હીપોત્સવીનો ખાસ અંક આપવાનો આ પ્રથમજ પ્રયાસ છે અને તેમાં તેને સારી સફલતા મળી છે. શ્રી. ધુરંધરનાં અને રા. અર્ધદાખણનાં ત્રિંગી ચિત્રો, ‘સિદ્ધકળાના નમુનાઓ અને દેશના સામાજિક ને રાષ્ટ્રીય જીવનના નેતાઓ અને નાયકોનાં ચિત્રો, આ અંક પ્રથમ દષ્ટિએજ તમારી આંખમાં વસે છે.

જગતની સર્વ પ્રવૃત્તિ-ઓનું મધ્યમિંદુ ગુજરાતજ જોઇ રહ્યા અને ગુજરાતનીજ અસ્થિતા અને સંસ્કૃતિના પાછળ માંડા થએલા તમારા આત્માને બંગાળના અને મદારાષ્ટ્રના લેખકોના લેખો વિચારણીસ ને નૂતનતાવાળાં હશે તો ન નદો ગમે તે હું જાણું છું એટલે તેને ઉદ્દેશ નજરે કરું: બાકી આ અંકમાં કોણ જાણે કેમ સ્ત્રી-મદારથીઓએ ખુબ જોર દાખવ્યું છે અને તો એમજ થઇ ગયું કે આ તે સ્ત્રી-

અંક છે કે સ્ત્રી સામ્રાજ્યમાં હું વસું છું! શ્રી. હંસા: બહેન કોઈ કોઈ વખતેજ વગે છે; પણ લખે છે ત્યારે હૃદયનાં ભાવ સચોટ રીતે વ્યક્ત કરે છે તે અનારકળીમાંથી તમે જોઇ શકશો.

અને એક આશ્ચર્ય થયું અને તો સૌ. વિદ્યાબહેન જેવાં કહે કે ‘કન્યાઓ માટે જુદી કોલેજો’ કાઢો તે જોઈ બાકી ‘મુ’બાઈ સમાચાર’ના અંકમાં કેળવણી, સમાજ અને

ગૃહને લગતા અનેકવિધ પ્રશ્નો લેખમાં પોતપોતાનાં દૃષ્ટાંતથી યોગ્ય રીતે ચર્ચા છે, અને આના શુભ પ્રયાસ માટે આના વ્યવસ્થા-પકોને અભિનંદન આપું છું.

‘શારદા’ પણ આવ્યું છે એનું મુખપૃષ્ઠ જોઈનેજ આપણે પેલા અમરેલી પાસેના ગામમાં ૨. — ભાઈના ધરતી કંકુ ને સિંદૂરથી રંગેલી ઝાકડીઓ જોઈ નેમની રસિકતાની જે સુંદર નારીકે કાચખંખ ‘ચન્દેમાં’ કરી હતી તેની તારીફ કરવાનું અને મન થાય છે. તમે જોઈપર તરફનાં મકાનો જોયાં છે? તેના ઝરખાના રંગેરંગ આ મુખપૃષ્ઠ ઉપર તમે જોશો. અને ‘શારદા’ આ રીતે પ્રાચીન સંસ્કૃતિ તરફ તમને દોરે છે એ તેની જેવી તેવી સેવા ન ગણું.

એના ત્રિંગી ચિત્રમાં તમને આકર્ષણ દેશ્ય ન માલમ પડે પરંતુ પ્રાચીન સંસ્કૃતિની ભક્તિપરાયણતાની તો તમે જરૂર નોંધ લેશોજ.

પ્ર પ્ર પ્ર

અર્નાચીન સાહિત્ય મન્વંતર-
ના મનુસમાન એક સદ્ગત
સાહિત્યકની ગુમાઈ ગયેલી
આત્મકથાની એક પ્રત
હાથ લાગી છે. એ વાંચવી
હોય તો આવતા અંકથી
આહુક થાઓ.

પ્ર પ્ર પ્ર

બાકી 'રંગભૂમિ'એ આપેલા અભિનયનાં ચિત્રો આ અંકમાં ન આપ્યાં હોત તો ચાલત ખરું એમ કહેવું જોઈએ.

'શારદા'ની વર્તીઓ વાંચી એટલે કદાચ પશ્ચિમની અદ્ભુત કથાઓના શોખીન તમારા રજાતમાને ગગનગામી ઉડુપનતો નહોં મળે પણ જાણે તમે ધરમાંજ રમતાં હો તેવી મીઠાશ અને નિઃસંકેપતાનો અનુભવ તમને થશે.

'૧૯૮૧નો કાપડીઓ,' 'વેણી સંદાર,' 'રંગુ અને ગંગુ' 'અભિમન્યુનું લોકસાહિત્ય' 'પ્રાણુ વિનિમય' 'દયારામ' વગેરે વાંચનારને એને આનંદ મળે તેવા લેખો મળ્યા.

નવચેતન પણ શારદાની સાથેજ મળ્યું છે. નવચેતનને તો 'વીમમી સદી'ના અનુગામી યવામાં જોર લહેજત આવે છે, એટલે મુખ-પૃષ્ઠ ઉપરજ તેની નિલાસિતાની છાપ તમે તરતજ જોઈ શકશો. અંદર રા. ધુરંધર, રા. મજમુદાર અને રા. રાવળનાં ચિત્રો તમારું સહેજે ધ્યાન ખેંચે એવાં છે.

'રા. ધુરંધરની કળા' કળારસિકોને અચ્છો રસસ્વાદ કરાવે છે. જ્યારે 'વીરપૂજ,' 'પૃથ્વી અને સ્વર્ગ' 'વાન્ડાઈક' કારો કાગળ 'સીનેમા શ્રીફમનો પહેરવેષ' 'એન્સાઈક્લોપીડીઆ ડોશીઓકા' વગેરે જ્ઞાન (information) સાથે ગમ્મત આપશે.

નવચેતનને એની એક લાક્ષણિકતા—સીનેમાનું જ્ઞાન લોકોને આપવાની,—માટે ધન્યવાદ આપીએ તો અરધાને મળ્યા.

હૃદિસ્થાનનો દીપોત્સવી અંક દીક્ષણીને આગેલે દિવસેજ મારા હાથમાં આવ્યો. કાણ જાણે કે મેં રાત્રે વીજળી લાઇટના પ્રકાશમાં જોયો ત્યારે તો આકર્ષક લાગેતો પણ દિવસે જોયું ત્યારે તો જણાયું કે એમાંનાં મણાં ચિત્રો તો

'Advocate' ની રવિવારની આવૃત્તિમાં આવેલાંજ છે.

રા. શાદનો Back to Nature, A plea for Eugenics in India, The Fallen Sister, 'અણીના અવનર,' 'સાખી રાજુલ' અથવા 'દિવ્ય દંપતી,' 'ભારતિ,' વગેરે સારા ને સરસ લેખો છે.

સૌ. ઉર્મિલા મહેતાનો 'સમાજ સ્વામિત્વ-વાદ અને સ્ત્રીઓ'વળા લેખ તો જરૂર તમને આકર્ષશે. અને ટાગોરના 'રુદ્રિને બલિદાન'નો રસિક અનુવાદ તમને ગમી જશે અને હોંસે હોંસે વાંચી જશો.

ગમેતેમ પણ આ અંકના કેટલાક લેખો વાંચ્યા વિના તો તમને નથીજ ચાલવાનું એની મને ખાત્રી છે.

'નવયુગ' સાદા ને સ્વચ્છ પોષાકમાં તમારી તહેનાતમાં હાજર થાય છે. નવયુગની પાછળ રાષ્ટ્રીય એકતાનતાની અને ભક્તિભાવની ભાવના ભરી છે.

ત્યાગની અને કર્મયોગની વાતો વાંચવી હોય; સમાજને સુધારવાની અભિલાષાઓ જાણવી હોય; રાજકીય અને સામાજિક યુદ્ધામીનાં દરજો જોવાં હોય તો નવયુગનો અંક ગમે ત્યાંથી મેળીને પણ વાંચી જશો. માત્ર તેનાં રુપરંગમાં અને કંપોમા સહેજ કઠારસિકતાની ઉણપ જણાય છે. કદાચ રા. મયરુવાળાના કલાવિરોધી સંપ્રદાયનું પ્રતિનિધિત્વ તંત્રીમંડળમાં ડોહીઆં કરતું હશે એમ માની ચલાવી લેઈશું ?

'અર્ધા વર્તમાન' પણ 'શુદ્ધરાત'ના ભાનથી વિમુખ નથી એમ જાણીને તમે જરૂર ખુશ થશો. રંગુન જેટલે દૂર એટ્ટે પણ રાષ્ટ્રીયતાની ચીજુગારીઓ તે અગ્રકાવી આપણને તેના અસ્તિત્વનાં ભાન કરાવે છે.

ખર્મોના રાજકીય ને સામાજિક જીવનને જગતા ધણા પ્રત્નો તે અર્થે છે. અને આ ખર્મો લેખો વાંચી તમને તો એમજ થશે કે ખર્મો એ ગુજરાતનો કોઈ એક જીવ છે. ગુજરાત અને ખર્મો વચ્ચેનાં હઝારો માઈલનાં અંતર પણ તમે વીસરી જશો.

એણે સરકારી અને પ્રજાકીય સેવકોના લેખો મેળવી ખર્મોના પ્રજાજીવનને નવીન રસ ચખાડ્યો હોય તો તેની ના ન પડાય અને તેના આ કામ માટે તેને અભિનંદન આપીએ તે જોઈતાં તો ખરાં જ ને ?

‘સમાજ જીવન’નો દીપોત્સવી અંક સ્ત્રીઓની સામાજિક સ્થિતિ કીડી ચીતરે છે પણ સમાજજીવન જેટલું વિશાલ નામ છે તેટલો વિશાલ કર્તવ્યપદેશ રાખે એ પણ હજીવા જેવું છે. બાકી જે લેખો અને વાર્તાઓ આખાં છે તે જોઈને નેને માટે ખુબ આશાઓ બંધાય છે.

વ્યક્તિત્વને દાખી દેનાર સમાજ અને તેના સાંકડા યાનિવાદાઓ સામે તમારો પ્રયત્ન વિરોધ છે એ તો હું જાણું છું. એટલે તમને ‘મેટ માર્ટિન’, ‘કોપોળ’, ‘રેકવ’ વગેરે તરફ ખાસ આકર્ષણ નહીં થાય. પરંતુ સમાજ પક્ષને પણ જોવો જોઈએ એ વિચારે જુઓ તો જણાશે કે એ લોકો પણ વ્યક્તિત્વવાતંત્ર્યને સ્વીકારે છે અને વ્યક્તિ અને સમાજ બંનેનું હિત સધાય તેવા પ્રયત્નો કરે છે.

આજ અરસામાં એક ત્રૈમાસિક અને એ માસિક જન્મ લે છે.

‘પુસ્તકાલય’ નામનું ત્રૈમાસિક વડોદરામાંથી રા. નાનાભાઈ ચંદ્રશેખર દીવાનજી પ્રસિદ્ધ કરે છે. ગુજરાતનાં નાનાં મોટાં પુસ્તકાલયો તેનાં પુસ્તકો અને અથો વગેરેની અંપૂર્ણ વિગતવાર માહિતી મળે દેશપરદેશની લાયબ્રેરીઓને વીશે પણ નવું જાણવાનું મળે એમ અનેક દૃષ્ટિબિંદુએ આ નવા ત્રૈમાસિકને તેનું સ્થાન છે અને પોતાના ક્ષેત્રમાં તેને સફળતા મળે એમ હજી તેને હાદ્દિક આવકાર આપીએ છીએ.

‘સચિત્ર યુગધર્મ’ની રાખમાંથી’ કાઢીએ કરેલું તેમ જો માસિક ઉત્પન્ન થયાં છે; એક તો તેના પૂર્વાગ્રમને અનુસરતું ‘પ્રસ્થાન’ અને તેની ઉત્તરાવસ્થાની વિશિષ્ટતાઓ સાથેનું ‘સુવર્ણમંલા’. આ બંને માસિકો પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં નવો ઉગ્મસ પાડશે અને ધણું કરી શકશે એ સુખદ આશા સાથે અભિનંદન આપીશું ને ?

‘ગુણસુંદરી’, ‘એ ધડી મોજ’ના પણ દીપોત્સવી અંકો પ્રગટ થયા છે. અને ‘સૌરાષ્ટ્ર’ તેમજ ‘કર્મભૂમિ’એ પણ યોગ્ય દિવસ ઉપર એના જયંતી અંક બહાર પાડ્યા છે. એ સૌને તેમની શાહિયપ્રીતિ અને સમાજ-સેવાઓ માટે અભિનંદન ધટે છે.

હવે આટલું તો ધણું થયું માનવું પડે. વળી કોઈ વખત અવકાશ પાછી આપણે આ ‘શ્યામકુટલવ’ કરીશું.

થોડા દિવસમાં]

સંસદ-અધ્યક્ષ-૧૦.

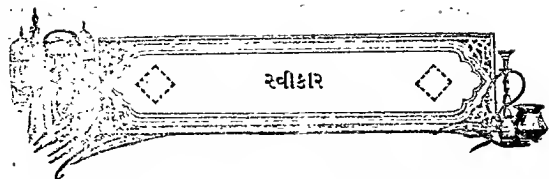
[બહાર પડશે !

મારી કમલા અને બીજી વાતો

(બીજી નવી વાતો સાથે).

લેખક:-દા. કનૈયાલાલ મા. મુનશી.

‘ગુજરાત’ કાર્યાલય: ૧૦-૧૪, બેંગલોર રોડ, ૩૮-મુંબઈ, ૧.

સ્વીકાર

સામાજિક ટુંકી વાર્તાઓ અંચ ૧ લો.
લામ ૧ થી ૪. પ્રકાશક: સરતુ માદિત્ય વર્ધક
કાર્યાલય અમદાવાદ અને મુંબાઈ મૂલ્ય રૂ.
૨-૦-૦.

તત્ત્વાખ્યાન (ઉત્તરાધ) લેખક: રા. મંગલ-
વિજયજી મદારાજ. પ્રકાશક: ઓ. સંકેટરી
શ્રી પશોવિજય જૈન અંધમાલા લાવનગર
મૂલ્ય રૂ. ૪-૦-૦.

યોગતત્ત્વ: લેખક: રા. નર્મદાશંકર
ખાલાશંકર પંડ્યા. પ્રકાશક: સરતુ માદિત્ય વર્ધક
કાર્યાલય. અમદાવાદ અને મુંબાઈ. મૂલ્ય:
રૂ. ૧-૦-૦.

તમને એ નદી સમગ્રતઃ અનુવાદક રા.
મનુ. ક. દેસાઈ. પ્રકાશક: યુગધર્મ અંધમાળા
અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૦-૦.

અમારું તે અમારા માટે. લેખક: રા.
મંગળદાસ પકવાસા. મુંબાઈ.

નવાં ગીત બા. ૨. લેખક: રા. ત્રિજુવન
ગૌરીશંકર વ્યાસ. મૂલ્ય: ૦-૪-૦

મુદ્દ લતિકા રા. કૃષ્ણસાસ નર્મદાશંકર
પંડ્યા.

વાર્તાનું શાસ્ત્ર રા. ગિરમજાંકર ભગવાનજી -
બધેકા ભાવનગર.

રોલરસ્ટોય અને સિમ્લુ-ત્વારે કરીયું. શું?
અનુવાદક રા. પાંકુરંગ વિક્રમ વળામે.

શૈવલિની અને રાસ તરંગિણી: ૨૪.
ખોટાદકર.

મહાવીર જન્મેદસવ: મુનિ દશન વિજયજી.

હીપોક્રીટીઝમ અથવા જીવતું વશીકરણ.
લેખક: ઝવેરી સાકરચંદ માણેકચંદ ધડીઆળો,
મુંબાઈ.

વીરની વાગે: લેખક: રા. તારાચંદ્ર
પોપટલાલ અડાલગ વડોદરા.

ચિતોદવાટિકા: લેખક તથા પ્રકાશક: રા.
દરિયાંકર દમપતરામ ત્રિવેદી. વાવ. મૂલ્ય.
રૂ. ૦-૧૨-૦.

બોધક: લેખક: રા. જગનલાલ ઠાકોરદાસ
મેદી. સુરત.

ચિતોડનો રુદાવતાર: લેખક: અને પ્રકાશક:
વજ્રલાલ પરમાનંદ વર્મા, મૂલ્ય ૦-૪-૦

નામનો મહેનાજી: (૧ લો ભાગ) કર્તા
જીજ્ઞાષા નીજામાઈ મહેતા, રાણી તળાવ
મુંબ. મૂલ્ય રૂ. ૩-૪-૦

મુંબાઈનો વ્યાપારી અનુભવ: લેખક અને
પ્રકાશક: મુલજી નાયજી કોઠરી મુંબાઈ. મૂલ્ય
રૂ. ૧-૮-૦

ભક્તિદર્શન અથવા આત્મપ્રસન્ન: અનુ-
વાદક: ચતુ ભાઈ બાબાભાઈ રતેજ, કુંજરાવ-
આણંદ. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૬-૦

સામાજ્યવતીનું સંસારચિત્ર, ચોખક
કદાનજી ધર્મસિંદ. રાજપોટ, મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

વાંદેતો વધોડો: લેખક: રા. પ્રાણલાલ
મુનશી. વડોદરા. મૂલ્ય: રૂ. ૦-૫-૦.

નર્મદ સાર: સંપ્રદર્શક રા. દરિયાંકર
ત્રિવેદી. ભાવનગર મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦

મજાવેદાર પાને મયુરાની તીર્થવાતા:
લેખક: રા. કર્ણસિંદ લાલસિંદ ઠાકોર.
ગાટવા. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦.

મોહન માયા

~~~~~

[અનુસંધાન ૫૪ ૨૮૧ થી].

મોહન

[દસે છે.] અચક્ય. એ બનેજ કમ ?

એને જાણવાનો રતો નથી.

સારાભાઈ

હતાં મને તો જોલેજ બધું કહ્યું-ત્યારે
મધ્યું.

મોહન

ખરેખર !

સારાભાઈ

એટલી તો કે ધે બરાબ છે-એટલી તપી
મધ છે.....

મોહન

યુક્તિ સમજી જાય તો તો પછી અવસ્થ
એમને કોઈ અદે ભેલું કારસ્તાન રચ્યું છે.

સારાભાઈ

એનાથી અને તો એ આ પહે એના
વરથી છુટાકેડા કરે.

મોહન

ત્યારે નરોત્તમને દેવ રહેયો છે.

સારાભાઈ

હા. પણ મેં મનનીવી ફેક ચાંત
પાડી છે.

મોહન

શુક ખુરાના !

સારાભાઈ

ભલે; પણ એક શરતે ! હવે એને
દસવાનો વાગે જોઈએ છે. એના પર આ
હાંમીનું વેર લેવું છે એમાં અન્યાય કે નથી.

૫

મોહન

એ તો તદન વ્યાજબી છે. એમ મારે
પણ કમુલ કાંઈ જોઈએ.

સારાભાઈ

અને એટલા માટેજ સેવક પણ ટાગોર
વેપકારી થઈ આવ્યા છે.

મોહન

હવે સમજ પડી.

સારાભાઈ

વારું ત્યારે, કહો જોઈ, મારા બનેલીને
શું લાગે છે ?

મોહન

અત્યારે તો ખીચારો કંટક સંધ્યામાં
સુતો હોય એના એની દશા છે. એક તો
એની નજર દુઃખી; અને બીજી આંખે સાચો
ટાગોર અહીં આવવાની વધી છે. એટલે
એમજ માને છે કે તમે ખરેખર એને જમીન-
દોષ કરવા સાક્ષાત્ રૂઢ મદદદેવનો અવતાર
લઈ, ટાગોર બની આવ્યા છો. [હાથ
દસે છે.]

સારાભાઈ

એ માન્યતા હાલપરી રહેવા દેજો. જરા
એતાવરો નહીં. તમને ખબર ક્યાં છે એ ક્યાં
ગયો તેની ?

મોહન

ના, ચોક્કસ ખબર નથી. પણ હું ધારું
હું કે એની પ્રયોગશાળામાં ગયો હશે. મધ્ય
બહેન હાથ નેટલો પ્રેમ નથી પડ્યો તે સૌ
એણે એના રસાયણસામ્રાજ્યમાં નાંખ્યો છે.
[જાગમગાંથી મધુરી આવતી જણાય છે.] આ
આખ્યાં મીસીસ નરોત્તમ તું જાણ કે ?

સારાભાઈ

એક એ મીનીટ અજાણ થાયો તો અમારી
તદખીર પણ રામજાણ થઈ જાય. [મધુરી
આવે છે. મોહન તેને માયાથી નમી જાય છે.]

મધુરી

કેમ, મારા વરને વહેમ છે કે ?

સારાભાઈ

ખીલકલ નહીં. એ તો સ્ટેશન પર ટાગોરને ન મળવાથી એમજ ધારી બેઠો છે કે હું ખરેખર ટાગોર-મદદેવ એનો નાશ કરવા અવતર્યો છું. હવે તારાથી અને તેણી એના પર દસી લે

મધુરી

હવે છોડું કે ? જાણી જોઈને એની પ્રયોગ-શાળા પાસેથી દમણાં તારી પાસે આવી. એની ગમ નવર પણ ના કરી; અને છતાં મારી પક્ષી નિહા છે કે એ મારી પાછળ જોઈ રહ્યા હતા.

સારાભાઈ

ત્યારે એણે અહાં આવતી જોઈ દશે.

મધુરી

હા, અને હવે તો મોદનભાઈને પણ અદ્વીતી નીકળતા જોયા દશે. એટલે એમજ મમજશે કે આપણે બે એકાંતમાં લાડ કરતા હોઈશું જો. સારું, હવે વખત ના ગુમીવ. [ટાગોરની મૂર્તિ પાસે પડેલા એક કાચ પર તેને એમાડે છે] એસ-મારી પાસે એસ. અહુજ નજીક લરાઈને એસ. [સારાભાઈ પાસે આવે છે.] હવે મને પ્યાર કરવા માંડ.

સારાભાઈ

કરવોજ પડશે ?

મધુરી

અલખત !

સારાભાઈ

તારા વરને આટલો દડા પુરતો નથી. એ ખીચારો તલપાપડ યજ રહ્યો દશે.

મધુરી

હવે તો તોલ્લાની એક રતિ પણ શિક્ષા યજ નથી.

સારાભાઈ

કેવી કાનાબોર છે. નકરી જાણે આપનીજ બેટી ! [હસે છે]

મધુરી

હવે તારે મારી સાથે પ્યાર કરવો છે કે નહીં ?

સારાભાઈ

હા, હા. [એની વધારે નજીક આવે છે.] કેમ કરું ?

મધુરી

પહેલાં તો તારી આંખમાંથી ચંદ્રકરી કાઢી નાખ. મારી સામે એકાદમે જોવાનું; અવાજ ટૂંક કોમળ, અને સાથે અધીરો તેમજ કમિલો બનાવવાનો.

સારાભાઈ

[કહ્યું તેમ વેષ ધરવા પ્રયત્ન કરે છે.] વારું પણ બોલું છું ? અને તો લાગે છે કે એણે-તારા વરે-પ્રયોગશાળા છોડી પ્રવાણ ચાલુ કયું દશે.

મધુરી

હવે વાત કર. મુગો ના એમ. કે બોલ તો ખરો.

સારાભાઈ

પણ શું બોલું ? પ્યાર તો મૂક મોઝેજ કરાય-મધુ બહેન !

મધુરી

વારું મૂક રહે. પણ હાવભાવ ! મારો વર પુરેપુરો છેતરાવો જોઈએ. નહીં તો આ બધી ભવાઈ નકામી.

સારાભાઈ

હાવભાવ ? [મોટેથી હાથ પર ચુંબન કરે છે.] આમ કે ?

મધુરી

અતિ સર્વજ્ઞ વર્ણિત. બહુ ડોળ કરીશ તો
વેષ પાધરો થશે. જરા મોં ગંભીર રાખ.

સારાભાઈ

[બાગ તરફ નજર કરી] જો, તારો
વર આવે છે. હવે આ મૂકમરતી નહીં આવે.
અને મને ટેવ નથી એટલે બરાબર આવડતી
પણ નથી.

મધુરી

તારે કે બોલવા માંડ.

સારાભાઈ

તે ખરું, પણ શું બોલું! [બાગમાં
દૂરથી નરોત્તમ છાપું વાંચવાનો ડોળ કંતો
આવતો દેખાય છે.] જો આવે છે, પેલો.

ધુરી

તને ગમે તે બોલ.

સારાભાઈ

ચક્રાચકલીની વાતો કરું ?

મધુરી

હા. હા વહેલોને.

સારાભાઈ

પણ નરોત્તમભાઈ નહીં આવે તો ?

મધુરી

આંખો વિના રહેજ નહીં. અદેખાઈ એવું
હવે કોરી ખાય છે.

સારાભાઈ

[નરોત્તમને પાસે આવતો જોઈ. ટોંગી,
રમસ અવાજો બોલે છે.] ઓ! મીસીસ
નરોત્તમ! કેવી અપૂર્વ સુંદરતા! એકુ ચાર,
ચાર કુ આડે.....

મધુરી

[નરોત્તમને બરાબર મંલળાપ નેમ
આવમળ અવાજો] પણ કવિરાજ-પ્રજો-દેવે-જી કરતાં-દતાં-અને-હમણાં ક્યાં અસોપ થઈ

આ તો આપ અતિશયોક્તિ કરો છો. આ
રંક કિંકરીમાં એવું ને શું સૌંદર્ય હોય કે
જેથી આપ જેવા દેવાંશીઓને મોહ થાય.

સારાભાઈ

[નરોત્તમની ખુંક વળી છે એટલે] હા!
હા! એકડે એક-પાપડ સેક. [હળવેથી-મધુરીને]
જો વળ્યો. હવે જરૂર અંદર આવશે.
હવે તું બોલ-તારો વારો છે.

મધુરી

[નરોત્તમ વળી પાસે આંખો-તેને
મંલળાવવા] નહીં, મારાથી નથી મનાતું કે
આપને આવી લાગણી હોય.

સારાભાઈ

[તેજ પરમાર્થે] પણ વિચાર કરો. પ્રિય
મખા! [નરોત્તમ ધરભણી વળે છે.]
આંખો હોં.

મધુરી

[હળવેથી] હાય પકડ-ચુંબન કર જઈ.
[સારાભાઈ મોટેથી મધુરીના હાથને ચુંબન કરે છે.]
[હવે નરોત્તમ ભોજનશાળામાં આંખો હશે. દૂર
નહીં હોય તેને મંલળાવવા મોટેથી] જવા દો,
કવિરાજ! મારો હાય છોડી દો. હું દત્તભાગિ-
ની-મારા નશાએ આપ જેવું રત્ન ક્યાંથી મળે ?
તમારાં ચુંબનો મને લાપ લગાડે છે. તમારાં
આભિંગન મને કંપારી કરાવે છે. [હળવેથી
સારાભાઈને] અહીં આવ, ટાંગેરનાં પુતળા
પાછળ છુપાઈ જઈએ. [ભાઈ બહેન ટાંગેર-
ના પુતળાં પાછળ સંતાઈ ગય છે.]

[નરોત્તમ બેઠાકો આવે છે]

! .. નરોત્તમ

ક્યાં મ્યાં ? હમણાં અહીંયાં ખ્યાર
અસોપ થઈ

નયાં ? [ટાંગોની ચુતિ પાછળથી ચુંબનનો
અવાજ આવે છે.]

સારાભાઈ

પ્રાણપ્રિયે !

[નવું ચુંબન]

મધુરી

વહાલા !

નરોત્તમ

ઓ ! પ્રભો ! દવે નથી રહેવાતું
[ખીમામાથી પીરનોત્ર કાઢી દોડ્યો ટાંગોર-
ની ચુતિ પાસે જાય છે. સારાભાઈ મધુરીની
કેડે હાથ વીંટાળી બદાર આવે છે. તેના
પર નરોત્તમ પાસ્તોત્ર ઉગામે છે] શયતાન-
દરામખોર, લેતા જ.

સારાભાઈ

[એનેદો દનો-એટલે એનો હાથ પકડી
લે છે] અય છુગખ, અહીં કેમ આવ્યો ?
એકાંતવાસ છે, દેખ્યો નથી. [મધુરી મોં
આગળ બે હાથ દબાવે પર બેસી જાય છે.
એની છાતી ઉમરાની દેખાય છે. ખસા હાલે
છે. પણ તે રડવાથી કે દસવાથી તે નરોત્તમ
નથી સમજી શકતો.]

નરોત્તમ

ચોર, દરામી ! સાચામાં છુપાએલા શયતાન.
હું તને હાર મારીશ.

રંગભાઈ

હું તમને મનાઈ કરું છું, નરોત્તમ શેઠ.

નરોત્તમ

મને તારી મનાઈની પરવા નથી !

સારાભાઈ

તમારી કુદ્ર, નીરસ હૃદય તમે જોખમ
માં નાખો તો તમારી દુઝા. મારું મહત્ત
પ્રતાપી જીવન હું જોખમમાં નથી નાખવા
માગતો.

નરોત્તમ

તે દવે તમારી દુઝાની વાત નથી રહી.
[સારાભાઈનું ગળું પકડવા જાય છે.] તને
હાર કરી હું આપવાત કરીશ. પણ પહેલાં
તારા જેવા ડોળ ધાણું, ટોંગી કવિનો સલા-
નાશ જરૂર વાળીશ.

[મધુરી હસતી, હસતી, એક હાથ અંગગોલી
દશ્ય બેઠી રહી છે.]

સારાભાઈ

સખુર ! તમાગ નિરપરાધી સાળાને મારવા
આગ્યો છો ?

નરોત્તમ

હૈં ! શું કહ્યું ? મારો સાળો !

સારાભાઈ

[હસતો હસતો] જ હા, ઝનામે આવી !

મધુરી

[પાસે આવે છે. દસે છે.] મારા મોટા
ભાઈ, સારાભાઈ અંબાલાલ શેઠ !

સારાભાઈ

[મિત્રકર્મ] કૌસમાં સર સારાભાઈ ! પણ
આપણે અસહકારીને પ્રહાન કેવો ?

નરોત્તમ

સારે આ શું બધી મરકરી ?

સાડાભાઈ

બીજું શું ?

મધુરી

તમારી જવાબનો અદબો પ્રિયતમજી !

તનમનની મહેનત કરનારાં !

અંકુર
નમુનેદાર ચાટણ

તમે વાપર્યું

કેસરી જીવન

કે?

સુશોભિત—સુવાસિત—સ્વાદિષ્ટ—પૌષ્ટિક

રસાયનરૂપ હીન્નાં રસદાર
આમળાં સાથે રસસિદ્ધ, અમ્બક,
કેસર, કસ્તૂરી અને ખીર્ણ દીપન
પાચન તથા પૌષ્ટિક આપશે
મેળવી બનાવેલું

માંદાં હો કે સાજાં હો
નખળાં હો કે સખળાં હો
નાનાં હો કે મોટાં હો
સ્ત્રી હો કે પુરુષ હો
તમે જો હો તે

મહારસાયન

અંકુર કેસરી જીવનનો એક પોટ
આજેજ લઈ જાઓ : આજેજ મંગાવી લ્યો :
તનમનની મહેનત મારે તૈયાર થયા માંડે

અંકુર : : :
ફાર્માસ્યુટિકલ : : :
વર્કસ, લી. : : :

કારખાનું : એલ્ફીન્સ્ટન રોડ મુંબાઈ ૧૩

મુખ્ય દુકાન : કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ ૨

કેસરી જીવન-રતલ ૧ ના રૂ. ૫, રતલ બાના રૂ. ૧૫, બનો રૂ. ૧૫

કેસરી જીવનનું માહિતીપત્ર તથા આયુર્વેદિક દવાઓનું સુચીપત્ર તાકીદે મંગાવો

સ્વપ્નદ્રષ્ટા

[અલ્પસંધાન પૃષ્ઠ ૨૭૬ થી]

“મારી ગાડી આવી છે. સુકી દઉં.”

“મારી ગાડી પણ આવી છે.”

“તમારી carriage (ગાડી)” કેટીએ કહ્યું: “પાછળ પાછળ આવશે.”

“હા, ચાલો” કહી સુશોચના દોડતી દોડતી પોતાની ચોપડીઓ લેવા ગઇ. રુખ ગરજ વાર તેની સુરેખ દેહલતા જોઇ રહ્યો ને બળડ્યો: “fine girl that!” (સંરસ છોકરી છે.)

ચોડી વારે સુશોચના દોડતી દોડતી દાદર ઉતરી. તેનું મોં લાલ થઇ રહ્યું હતું. તેનાં રુપાળાં નરકારામાંથી શ્વાસ ઝપાટાબેર આવતો ને જતો. એક સુમધુર હાસ્ય તેના મોં પર હતું.

જેવી તે આવી એટલે સામા બારણામાંથી ગમન દલાલ આવ્યો. ઉચો ને ધાટીસો ગમન છટાથી કેડે હાથ દઇ, દાદર પરથી ઉતરતી સુશોચનાને હસતો હસતો, નફટાધથી જોઇ રહ્યો હતો. તેની નાની ટોપી અસાધારણ તોછડાધથી માયાનો ચોથો ભાગ ઢાંકી રહી હતી. એક નાની, મોનેરી છેડાવાળી સીગારેટ તેના હાથમાં હતી. તેના પંપ-શુઝમાં ચારે તરફની જમી પડી રહેતી.

“હલો! નામદાર સાહેબ! ક્યાં ચલાવ્યું-આટલી ઉતાવળથી?” હસતો હસતો તે બોલ્યો ને બારણા આડે હાથ દઇ ઉભો.

સુશોચના આગળ જતી અટકી ને હસી; “દલાલ! How do you do? (કેમ છે?)”

“Ai” (ધણજ સરસ) સુશોચનાએ જવાબ દીધો.

“બોચીયાના કે સમાચાર?” ગમને

મગ્ગમાં પુછ્યું. સુશોચનાએ વડોદરથી આવી ને કેટલાક મિત્રોને પોતાની નવી ઓળખાણની વાત કરી હતી; અને પરિણામે સુશોચનાના મિત્રોમાં ‘બોચીયા’નો ઉલ્લેખ સામાન્ય થઇ પડ્યો હતો.

“Waiting—waiting for the marriage day!” (લમના દિવસની વાટ જોતો બેઠો છે) સુશોચનાએ કહ્યું, ને તે પણ નફટાધથી હસી.

પણ આ નફટ હાસ્યની સાથે ન સમગ્રય એવો કચવાટ પેદા થયો. એ ‘બોચીયા’ને જોયા પછી આ કચવાટ કેમ થયાં કરતો હતો?

એટલામાં તેમનો અવાજ સાંભળી કેટી રુખ આવ્યો. “નામદાર! ચાલો છ કે?”

ગમન ક્યોં ને કેટી ને તેની આંખ મળી. બંને પર મુંબાઇનું પાલીશ ફ્યુ હતું એટલે તેઓ હસ્યા ખરા, પણ અંતરમાં રહેલો એક-બીજા તરફનો તિરસ્કાર તેમની આંખમાં સ્પષ્ટ દેખાયો. સુશોચના પુરુષ દેયામાં વિનાશ પ્રસારવાળ જન્મી હોવાથી બીલકુલ ડરી નહીં; તેણે હસીને ગમનને કહ્યું: “દલાલ! આવો છો અમારી સાથે? અમે કેટીની ગાડીમાં જઈએ છીએ.”

“With the greatest pleasure” (ધણજ આનંદથી) કહી ગમને ટોપી કાઢી નીચા નમી કુર્સ બગવતી.

કેટી પણ ઉત્તાદ હતો: “ચાલ દલાલ! જરા drive લઇ આવીએ.”

તેણે જણાં હસતાં, હસતાં, મગ્ગ કરતાં ચાલ્યાં.

૨

સીતા હૃદયમાં સ્વપ્નાવગમ્ય બે ઇચ્છાઓ સદાએ વાસ કરે છે.

એક ઇચ્છા પુરોની પ્રશંસા મેળવવાની. એ ઇચ્છા સતોવાવા પૈસાદાર સ્ત્રીઓ વાળ સમારવામાં ને મોં રંગવામાં, પચરંગી પટકુલો ખરીદવામાં ને પહેરવામાં, અલંકારના ટ્રેવિશ્યથી આંજવામાં આખો અવતાર પુરો કરે છે. કેળવાએલી સ્ત્રીઓ તેજસ્વી ગણાવામાં, વાતચીતથી મોહ પમાડવામાં, શુભામોની પરંપરાને જળમાં પકડી રાખવામાં વિદ્વાનોનો વ્યય કરે છે. અને ગરીબ ને અભણ સ્ત્રી પતિ કે પતિના મિત્રોની પ્રશંસા મેળવવા રાંધે છે, પાણી ભરે છે, વંતરું ફેરવે છે, અપવાસ કરે છે, છોકરાં ઉછેરે છે.

એની બીજી ઇચ્છા શાતા મેળવવાની ને આપવાની. આ ઇચ્છા ઘણી વખત નષ્ટ દેખાતી નથી; ઘણી વખત દબાઈ રહે છે. પણ ગમે તેવી સ્ત્રીના અંતરમાં પણ કોઈ કેદાએ નીરાને ખેંસવાની, ને કોઈને નીરાંત કરી આપવાની હોંસ હોય છે. અર્થાત, ભક્તકલ્યાં, લીલુભાગી કે ભુખડીઆરસ શ્રવનમાં પણ સ્ત્રીનું એક અસ્પષ્ટ છતાં અચળ સ્વપ્નું દ્રામને ખોળે શાંતિ મેળવવાનું, ને કોઈને શેતાના ખોળામાં શાંતિ આપવાનું હોય છે.

આ બે વિરોધી ઇચ્છાઓથી ખેંચાઈ, તણાઈ દરેક સ્ત્રીના શ્રવનનું ઝાઝ ઝગમગા દરે છે. કોઈક વાર એમાંથી એક પવન પ્રાજ્ઞ્ય પામતાં ઝાઝ ઝપાટાએ ચાલે-કવચિત્ એ પવન એક દિશાના થતાં ઝાઝ કોઈ અનુપમ તીરે લંગરાઈ મુસાફરી પુરી કરે છે.

સુલોચનાને બીજી ઇચ્છાનું ભાન નહોતું; અત્યારે ઉગતી વયે માત્ર પહેલીજ ઇચ્છા તેને ખેંચી રહી હતી. ગમન દક્ષા ને કેટલી રમ્પ જેવા ફક્ક સદાખાવીઓની પ્રશંસા કંઈ કેસેજઅનનું અભિમાન નહીં પોયે ?

કેટલી ને ગમનની ખુશામનમાં મમે થઈ રહેલી સુલોચનાને ટોળકીમાં કેટલો રસો ગયો

તેનું પણ ભાન રહ્યું નહીં. પણ ચનીંદોડ આગળ તેમની ગાડી એકદમ અટકી એટલે તેણે ચમકીને જોયું તો નામદાર જગમોહનલાલ બીજી ગાડીમાંથી તેને બોલાવતા હતા. સુલોચના ગભરાઈ ગઈ. તેના પિતા તેને આમ જોશે તો શું કહેશે તેના તેણે વિચાર કર્યો નહોતો. તેણે એકદમ પોતાની ચોપડીઓ લીધી ને મિત્રોને કે પણ કહ્યા વગર તેનીએ ઉતરી.

નામદાર જગમોહનલાલ ટ્રાંકમાંથી પાછા ફરતા હતા. એમની ગાડીની આગલી બેઠક પર શ્રીફેગો પડી હતી; એટલે તેમણે હાથવતી સુલોચનાને પોતાની પાસે ખેંચવા સુચવ્યું. સુલોચના બેઠી ને તે ગાડી આગળ ચાલી.

“આ શું સુલોચના ?”

“શું પપા ?” નિર્દોષ મુખે સુલોચનાએ પ્રશ્ન કરવાની હીમત કરી. તેણે જોયું તો નામદારના મુખ પર સખ્તાઈનાં વાદળ ઘેરાઈ રહ્યાં હતાં.

“આ છોકરાઓ જોડે લટકવામાં સાર નથી” તેણે નિશ્ચયાત્મક અવાજે કહ્યું.

“એ તો અમે કોલેજમાંથી સાથે આવતાં હતાં પપા !”

નામદારના કપાળ પર કરચલીઓ બેગી ચર્ચ ગઈ. “તું જાણે છે કે તું ઘણી હૈંદીઆર છે કેમ ? એ નહીં ચાલે. સીધી સીધી નહીં ચાલશે તો કોલેજમાંથી ઉઠાડી લઈશ.”

“પણ મેં શું કર્યું ?” સુલોચનાએ જરાક તોરમાં પુછ્યું. જગમોહનલાલના પાકા મગજને આ તોર નહીં રુચ્યો. તેણે એકાગ્રતાથી સુલોચના તરફ જોયું.

“છોકરી ! એ બધો માનજ રહેવા દે. લણીગણીને શરિણી થવાનું છે-નામ બોળવાનું નથી, સમજ ? પહેર પરણીને આસરે જ્યાંનું છે.” તેણે આજ્ઞા કરી.

“પેલા વડોદરાવાળાને ત્યાં તો નહીંજ”
લાડકી દીકરીએ જવાબ વાલ્યો.

“કોને ત્યાં જવાનું તે મેં તને નહોતું
પુછ્યું. કહું તે પ્રમાણે ક્યાં કર. આજ પછી આ
છોકરાઓ જોડે ફરવાનું બંધ કરજે.” અપમાન-
કારક અવાજે નામદારે કહ્યું.

સુસોયના બાપનો સ્વભાવ ઓળખતી હતી,
એટલે તે સુખ થઇ ગઇ. બાપ ને દીકરી ક્યાં
સુધી મુઠાં રહ્યાં. નામદાર જગમોહનલાલ ઉડા
વિચારમાં બેસી રહ્યા હતા.

થોડીવારે નામદાર એકદમ ટટાર થયા.

“લાલુ” તેણે થોડાવાળાને કહ્યું: “પ્રેફેસર
કાપડીઆને ત્યાં ગાડી લેજે.”

‘હુ’ કહી લાલુએ ગોવાળીઆ તરફ
ગાડી ફેરવી.

સુસોયનાને કંટાળો આવ્યો. પ્રેફેસર
કાપડીઆ નામદારના કોલેજના મિત્ર હતા, અને
અચારનવાર તેમને ત્યાં આવતા. સુસોયનાને
તેનું મોહું કદરૂપું કપાળ, ઝીણી ઉંડી આંખો,
મુકલકડી નાનું શરીર, નાની પોતડી કે
કરચળીઆળી પાટલુન ને ચવાએલા જોડા જોઇ
દમશા ત્રાસ છુટતો. તેના પિતા જેવા તેજસ્વી
માણસને આવા ઇતિહાસના પુરાણા પ્રેફેસર
સાથે કેમ મંત્રી હોઇ શકે તે તેને સમજતું
નહોતું. કોઇકજ વાર એ એ જાણુ મળતા,
પણ જ્યારે નામદાર પ્રેફેસરને ત્યાં જાય ત્યારે
બેચાર કત્તાક સીંચાય આવતા નહીં; અત્યારે
કાણુ જાણે યુએ માથાકુટ સાંભળવાની નશીબમાં
હશે—તેણે વીચાધું.

ગોવાળીઆ તળાવ આગળ એક એક
માળતા ઘર આગળ ગાડી ઉભી રહી. “લાલુ!
જા, જાને જોઇ આવ કાપડીઆ શું છે?”
ગાડીવાળો ઉતરી ઉપર જઇ આવ્યો. “જા!
આપને બોલાવતા છે.”

“સુસોયના તું આવે છે?”

સુસોયનાને ના કહેવાનું મન થયું, પણ
ઉચ્ચ થએલા પિતાને રીઝવવા તેણે આ તપશ્ચર્યા
સ્વીકારી. “હા” કહીને ઉતરી.

“લાલુ! જા બાપને કહી આવ કે હું ને
બહેન ઘેર મોડા આવીશું.”

૩

જ્યારે નામદાર જગમોહનલાલ ને સુસોયના
ઉપર ગયાં ત્યારે પ્રો. કાપડીઆએ બાસુ
ઉઠાડ્યું.

કાપડીઆને ત્યાં આવતાં સુસોયનાને થએલો
અણગમો તદ્દન સ્વાભાવિક હતો એમ પ્રેફેસર
પર દષ્ટિ નાખનાર કોઇ પણ કહી શકત. તેણે
એક નાનું પંચીઉં પહેલું હતું અને નામદારના
આગમનના માનમાં ખભે પહેરણ નાખ્યું હતું.
તેનું શરીર નાનું હતું; ને છાતીના પારીઆનું
માપ વગર કુટે લઇ શકાય એમ હતું. એટલા
ડચીંગાંથી, ઘાંત આગળ દેખાતા. ઝીણી ઉંડી
આંખ પર મોટાં, જડાં ચશ્માં ખીરાજતાં. અને
કપાળ, જ્ઞાનના ભારથી આગળ લગી આવી કેક
હાથીના માથાનો ખ્યાલ આપતું. તેનું માથું
સાફ હતું—માત્ર પાછળ ચોટલીના બેત્રણ વાળ
હાથ્યા કરતા.

“જગમોહનલાલ! આવો” પ્રેફેસરે જેને
તે રિમત કહેતા હતા તે મુખ પર લાવી આવકાર
આપ્યો અને હાથ મેળવ્યા.

“કાપડીઆ! સુસોયનાને ઓળખે છે?”

કાપડીઆ સુસોયના તરફ ક્યાં ને બોલ્યા:
“સુસોયના! પહેર જોઇ હતી.” પ્રેફેસરે કપાળ
પર હાથ મુક્યો. “હું” કેટ્ટુઆંરીમાં આવ્યો
હતો—સત્તરમી હું ધારું છું.”

“મેં એને એલ્ફીન્સ્ટનમાં મુકી છે.”

“અમારી કાલેજ ગામડી પડી કેમ? આતો બેસો.” બે ખુરશી પરથી ચોપડીઓ ભોંય પર નાખતાં કાપડીઓએ કહ્યું.

કાપડીઓના દીવાનખાનામાં ચાલતું એ મુશ્કેલીની વાત હતી. ચારે બાજુ ભીંતે કપાટો ને ઘોડીઓ પર ચોપડીઓના થર ને થર પડ્યા હતા. ખંડમાં ત્રણ ટેબલ હતાં તેના ઉપર ને નીચે ચોપડીઓ બંધ, ઉપાડી ને અર્ધઉધાડી, ગમે તેમ પડી હતી. જેટલી ખુરશીઓ હતી તેના પર, તેની નીચે, તેની બાજુમાં પણ તેની જ રીતે ચોપડીઓ પડી હતી. અને આ પછી જે દુરનાની જગ્યા હતી ત્યાં ભોંય પર ચોપડીઓના ને કાગળોના ઢગણ પડ્યા હતા. આ પુસ્તકાલયી ઉભરાના ખંડમાં સ્વચ્છતા કે વ્યવસ્થાનું નામ કે નીચાન ન હતું; અને આ ચોપડીઓ જોઈએ ત્યારે કેમ જડે એ કાપડો ઉકેલતાં શુદ્ધ મૂર્ખા પાળી જાય એમ હતું.

આ પુસ્તકાલયી સ્વેચ્છી શુદ્ધિમાં કાપડીઓ જીવન પીનાયના. ને પાછલા ખંડમાં એમની માત્રી એમને માટે રાંધેલી અને એક ઘાડી કામકાજ કરતો.

જેટલું પ્રેક્ષકનું જ્ઞાન હતું તેટલી જ જીવનની સામાન્ય તરુડીઓ તરફ તેમની બેદરકારી હતી. કેટલાંએ વર્ગો થયાં કાંઈએ એમને પગાર નહોતો વધાર્યો; અને સામાન્ય રીતે પગાર મળ્યો કે કેમ તે યાદ રાખવાની ને તરડી લેતા નહોતો. દિવસ ને રાત તે પુસ્તકાલયમાં દટાઈ રહેતા; ને જેમ ફેફસાં હવા એ તેમ તેમાંથી જ્ઞાન એવી કાઢતા. એ જ્ઞાનનું પ્રદર્શન કરવાની કે તેની કીમત અંકાવાની તેને પડવા નહોતી; અને ધણીએ પ્રેક્ષકો એમને આપેલા આધાર પરથી પુસ્તક લખી પૈસા ખનાવના તો તેનો એમને અસંતોષ નહોતો.

સામાન્ય વ્યવહારમાં તે એક નાના બાળક જેવા હતા.

“જગમોદનસાહે! સારું થયું તમે આવ્યા.” પ્રેક્ષકે કહ્યું; “મને એક મુશ્કેલી આવી છે.”

“શું? ચોપડીઓ મંગાવી દરો.”

“હા.” પ્રેક્ષકે, નાના છોકરાના નીખાલસપણાથી હસવા માંડ્યું; “ને આપવાને પૈસા નથી.”

નામદાર જાણતા હતા કે આ પુસ્તકલેખા પ્રેક્ષક ચોપડીઓની કીમત સીવાય કદાપિ બીજા માગતા નહોતા. “કેટલા રૂપીયા છે?” કહી તેણે ગજવામાંથી એક શુક કાઢી.

“પાંચસે યોગણચાલીશ, પંદર આના.”

નામદારે મુઠે મોઢિ એક લખાં ને કાપડીઓ ને આપ્યા.

“હું પછી આપી દઈશ” પ્રેક્ષકે કહ્યું. નામદાર હસ્યા. કેટલાંએ આવા એક તેમણે આપ્યા હતા. “શીકર કરશે નહીં, મારે કે પાછું લેવું નથી.”

“બોલો હવે કેમ અ બા છે?” ચરમાં નાક પર ગોઠવી કાપડીઓ બે થ્યા.

“હું બોલો; હવે તમે તો બેસો. ત્યાર વગર કે વાત થાય.” જગમોદનસાહે કહ્યું. અધીરી સુજાચનાના પેટમાં તેણે રેડાયું. “મારે તમને કંઈ પુછવું છે.”

“બોલો.” કહી પ્રેક્ષક એક સ્ટુક પરથી ચોપડીઓ ફેંકી તેના પર બેઠા. “શું કહેવું છે?” હાથજનક ગાંભીર્યથી તેણે લખણાં પર લાય મુક્યો.

“તમે ચાલુ હાયાં તો લાંબો છોને?” પ્રેક્ષકે ડાઘાવતી લા કહી. “હમણાં બંગાળમાં ચાલતા તોફાન વીરો શું ધારો છો?”

પ્રેક્ષકે આંગળી ને અંગુઠો બે લખાં પર મુક્યાં. “ફેફસાં રીતે!”

“તમે એને શું લેખો છો?”

“નવા જન્મેલા રાષ્ટ્રે રડવાનું શરૂ કરી, જીવનું શરૂ કર્યું છે.”

“પણ ધણા તો એને સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રીયતાનો ઉદ્ભવ માને છે.”

“મુખર્ખા! મુખર્ખા!” કપાળ પર આંગળી ઠોકી પ્રેફેસરે કહ્યું. તેની ઝીણી આંખો ખીલાડીનું અનુકરણ કરતી ઉધાડમીય થવા માંડી. “ઇતિહાસનું અગ્નિ! સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રીયતા Geographical compactness (ભૌગોલિક સુસંબદ્ધતા) વગર સંભવતી નથી.”

“ત્યારે શું આપણે Geographical Unit (ભૌગોલિક વ્યક્તિ) નથી?”

“નામદાર! નામદાર!” ચીદવાઇ કાપડીયાએ કહ્યું: “તમારા જેવા કાયદાખાજ આવો થોટાળો કરે છે! ભૌગોલિક વ્યક્તિ થઇ કે રાષ્ટ્રનું હાડપિંજર તૈયાર થયું. ખસ એટલુંજ. જ્યારે તેમાં ભૌગોલિક સુસંબદ્ધતા આવે ત્યારે nervous system (તંતુરચના) તૈયાર થાય. પછી જ્યારે રાષ્ટ્રીયતાનું જ્ઞાન થાય કે પ્રાણ આવે ને રાષ્ટ્ર ઉદ્ભવે.”

“પણ અંગ્રેજી રાજ્યથી Geographical compactness તો આવી ગઇ.”

કાપડીયાએ પાછું કપાળ કૂટ્યું: “સાંભળો નામદાર! વચ્ચે વચ્ચે માથું નહીં ઝીંકા” પ્રેફેસરે કલાસમાં શાંતિ પ્રસારતા હોય તેમ કંહું. સુશોચનાને ગમ્મત પડી. તેના આપ જોડે કાંઇ આવી તોછડી રીતે વર્તે તે તેને અત્યારે ઘણું ગમ્યું.

૪

“જ્યારે રાજકીય જીવન પ્રગટ્યું” પ્રેફેસરે આગળ ચલાવ્યું: “ત્યારે પહેલી પ્રગટી નાગરિકતા. એક નગર એ ગામડામાંથી પહેલી ભૌગોલિક વ્યક્તિ થઇ. એથન્સ, સ્પાર્ટા જેવા નાનાં નાનાં

શહેરોમાં ભૌગોલિક સુસંબદ્ધતા તે તો રમત વાત હતી. ઝપ દઇને બધા ભેગા મળી શકતા ને વિચારની આપણે કરતા. આ સુસંબદ્ધતાથી પ્રગટવા વિશિષ્ટ સંસ્કાર. સમજ્યા?” પ્રેફેસરે પુછ્યું.

“પણ રોમનું શું?”

કાપડીયાએ નાકે આંગળી ધરી ને નામદાર મુગા રહ્યા. “એ વિશિષ્ટ સંસ્કારમાં આવી અસ્થિતા—એટલે પેદા થઇ નાગરિકતા. સમજ્યા? આ નાગરિકતા પ્રાચીન ઇતિહાસનું એક મહાબળ. સમાજના જીવનમાં unit (વ્યક્તિ) જોઇએ તો નગર. તેમાં રહેનારામાં નગર વ્યક્તિ છે એ જ્ઞાન આવે તે નાગરિકતા. રાજ્યવ્યવહારમાં, યુદ્ધોમાં એજ વ્યક્તિઓની મારામારી, રસાકસી, struggle for existence, જીવન વિમરોમાં તકડાટ. હવે રોમનું પૂછો છો? પ્રગ્નસત્તાક રોમમાં પણ ભૌગોલિક વ્યક્તિત્વ ને સુસંબદ્ધતા—ને કદી ન થઇ એવી નાગરિકતા. *Civis Romanus Sum* (હું રોમન શહેરી છું) એ મહામંત્ર. સમજ્યા? રોમનો કુતરો એ મંત્ર જુણી સીરીઆ ને ગોલમાં સિંદ થઇ બેઠો. ખીસર ને સ્પેનના વિજેતાની પણ નગર, આશા ને બક્તિ હરેલી ટાઇબરને તીરે. રોમના બજારની નાની તકરાર એજ તેને મન સુટિકમ. સમજ્યા?” કાપડીયાએ શ્વાસ ખાધો ને તપકીરનો ચપટો ભરી તેને આંગળીવતી નાકમાં મુકી આપવાની ક્રિયા પુરી કરી, છીંક ખાધી ને નાક લુછ્યું.

“આપણે ત્યાં પણ એ નગરધર્મ પ્રવર્તતો, ને તેનાં ફાટાંટુટાં ચીંધરાં આ રહીબદ્દ દેશમાં હાલ પણ જોડે છે. મોઢ ને શ્રીમાળી પોતાની જાતને નીરાળા લેખે છે ને માંચોમાંચ પરણે છે, ને મોઢરા ને શ્રીમાળની નાગરિકતાના લીસોટા રમવા કરે છે. વડનગર ભાગે સદીઓ થઇ, પણ

લાંના એક વખતના વાસીઓનાં હૃદયમાં રહેલા નગરધર્મના પડ્યા આજે પણ દરેક નાગરવાસમાં પડે છે. ને એ જુલો જીવી જોઈતી વિશિષ્ટતા કાઢ કાઢ વાર ડેડીયાં કરે છે. જ્યારે દુનીઆનો ધણો ભાગ નાગરિકતા છોડી રાષ્ટ્રીયતા પહેંચવા લાગ્યો ત્યારે બળદના ગાડાંમાં મુસાફરી કરનાર હરિ નાગરિકતાનો સીમાડો છોડ્યો નથી. સમજ્યા ?” કહી પોતાની હોંશીઆરી પર કાપડીઆ હસ્યા. જગમેદનલાલ એક ચિત્તે સાંભળી રહ્યા હતા. સુમેચનને પણ રસ પડ્યો.

“પણ આપણે તો રાષ્ટ્રીયતા—” જગમેદનલાલે પુછવા માંડ્યું.

“પાછા વચ્ચે જોડ્યા ?” કાપડીઆએ આંગળી ઉઘી કરી. “તમારે તો એકડો ઘુંટતાં પહેલાં પસાખાં પુછવાં છે. શાંતિ રાખો.” હાથ-જનક તોડથી પ્રેફેસરે કહ્યું. “જુઓ રોમે નાગરિકતા વીકસાળી વ્યક્તિત્વ મેળવવા. પણ જીવનવિષદમાં વિજેતા થવા Pax Romana (રામન શાંતિ) નો મંત્ર સ્મરણો. Pax Romana એટલે વ્યવસ્થિત હરામખોરી. બીજા દેશો હતવા, નિર્વાર્ધ કરવા, ને તેનું રક્ષણ કરવાને બદલે નિઃસરવા કરવા. પછી તેના પર રોમની ધુંસરી નાંખવી. રોમની ધુંસરી એટલે દુનીઆને ખર્ચે એક નાગરિકતાને શ્રેષ્ઠ ગણાવવી ને એક નગરને સમૃદ્ધ કરવું. રોમનો દમાલ સીરીઆમાં પ્રીફેક્ટ થાય. રોમન સામ્રાજ્ય એટલે દુનીઆની વ્યવસ્થિત હુંટ કરવાનું એક નાગરના વાસીઓનું કાર્યું. બીજી રીતે કહું તો જેમ પહેલાં એક રાજા પોતાની સત્તા ને શોખ ખાતર આખા ગામને બીજા રાજાથી સંરક્ષેના, ને પોતાના લાખ માટે તેનો ઉપયોગ કરેના, તેમજ રોમે જૂમજ સમુદના કીનારા પરના દુનીઆને બીજાથી સંરક્ષી તે માત્ર પોતાના ઉપબોધ માટેજ.”

“જેમ આજે ઈંગ્લાંડ કરે છે તેમ—”

“અરે નામદાર—” કાપડીઆએ ચીઠાઈ ને કહ્યું: “તમે દાળ વાટતાં પહેલાં તેલ પી જઓ છો.” નામદાર ને સુમેચનના હસ્યાં.

પ્રેફેસરે પાછું ચલાવ્યું: “પ્રગતિનો ક્રમ કોઈને બંધીને એસવા દેતો નથી. રોમે નાગરિકતાનો સિદ્ધાંત વીસારી, ઇટાલીને એક વ્યક્તિ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આખા દેશમાં, ઘોડા ને બળદના દિવસોમાં ભૌગોલિક મુસબહતા ક્યાંથી આવે ? પરિણામે નગરધર્મ લોપાયો, ને રોમ પડ્યું.” કાપડીઆ એ ફરીથી તપટીર સુંધી. ખરું જોતાં તે તપટીર મુંઘતા નહોતા, પણ બને તેટલી તપટીર નરોરામાં આંગળી વને ધોંસી દેતા હતા. પછી એમણે પંચીઆ વતી નાક લુછ્યું.

“રોમ પડ્યું ને યુરોપમાં નાગરિકતા પુરી થઈ ગઈ. આપણે ત્યાં ચીનાડમાં, પાટણમાં છેક મુસલમાન આખા ત્યાં સુધી રહી. આ દેશમાં ઇતિહાસ ને ઉદ્ધાંતિની પરવા વિના જુની વસ્તુ કેમ સચવાય છે એ પણ જોવા જેવું છે. રોમે રસ્તા સારા કર્યા હતા. જુદા જુદા લોકોને સાથે આપ્યા હતા. અને રોમન સામ્રાજ્યના કચરામાંથી નવી ઘટના થઈ ત્યારે ભૌગોલિક સ્વાસ્થ્ય ભોગવતા લોકો પોતાને એક માનવા લાગ્યા. ટુંકમાં દેશ એક ભૌગોલિક વ્યક્તિ થવા માંડ્યો—ઇટાલી. ફ્રાંસ, ઈંગ્લાંડ.” કાપડીઆએ એક મોટી છીંક ખાધી ને આસ લીધો.

“જુઓ હવે રાષ્ટ્ર કેમ થયાં ?” હાથ ધસતાં ધસતાં કાપડીઆએ કહ્યું: “ઇટાલીમાં નાનાં નાનાં રાજ્યો ને રોમન ન્તાનું વાદસ કેયોલીક ચર્ચ. એટલે ત્યાં ક્યાં સુધી ભૌગોલિક વ્યક્તિત્વ ન આવ્યું. બીજું તો ક્યાંથીજ આવે ? ફ્રાંસમાં ભૌગોલિક વ્યક્તિત્વ આવ્યું—ને મુસબહતા આવી. વિશિષ્ટ વંશકારનું જ્ઞાન થયું. રાષ્ટ્રીય

અસ્થિતા પ્રગટી. પણ જેમ રોમે નાગરિકતા કેળવી તેમ ઇંગ્લાંડે રાષ્ટ્રીય ભાન ધણુંજ કેળવ્યું. શું સમજ્યા? જુઓ” ફરીથી હાથ ધમ્મતાં પ્રેફિસરે કહ્યું: “પ્રકૃતિએ ઇંગ્લાંડને ભૌગોલિક સ્વાસ્થ્ય ને વ્યક્તિત્વ બંને આપેલાં. ચારે તરફ દરીઓ. ખીચારા કાંમે પહેલ કરી ખરી, પણ ચાર તરફ દરીઓ ક્યાંથી લાવે? ને ભૌગોલિક સુસંબદ્ધતા ઝપ દધને થાય એટલે નાનો વિસ્તાર. એડીન-બરોથી લંડન આવતાં વાર શી? લંડન તે માત્ર અગ્રેજ ફ્રાન્સ. ચારે દિશાથી ઝપ દધને બધા આવી પહોંચે. રાષ્ટ્રીય ભાન પ્રગટવા માટે કેવું સરસ સ્થાન! જોઈએ તેટલું નાનું, જોઈએ તેટલું મોટું. પરિણામે અગ્રેજ ન્યાં બધ ત્યાં ‘I am British’ એ ભાન, એનો મુનીઅન જેક, એનો ‘God Save the King’ લગ્ન મા. તે આક્રોશના જંગમોમાં, કે રીપતાની શીતજ્વાળામાં કુનારને ફરે પણ એની દૃષ્ટિ જોઈએ તો ટેમ્સ તીરે આવેલા એના રાષ્ટ્રીય ફોરમ પર-જંડન પર. ત્યાંનો પરિવેશ તે વેશ, ત્યાંની ભાષા તે દેવવાણી, ત્યાંની લહેર તે એનો આનંદ, ત્યાંની કલા તે સૌંદર્યની પરાકાષ્ટા, ત્યાં ગણાતો વીર તે એનો દેવ, ને ત્યાં જઈ મડપણમાં, કાષ્ઠ નિજીવ પરામાં, ગરીબાઈમાં મરવું તે એને મન મોક્ષ. જુઓ! કેટલા મુગ્ધાઈ ને પેશવા સરદારોએ સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું-કાષ્ઠ અગ્રેજ વાઈસરોયને એવું સ્વપ્નું પણ આવ્યું છે? અરે દોઢસો વર્ષ પર વોરન હેસ્ટીંગ્સ મોગલાઈ ભલક છોડી ત્યાં સડવા જઈ રહ્યો. આ રાષ્ટ્રીયતા-સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રીયતા. સમજ્યા?” કહી કાપડીઆએ છીંક ખાધી ને પાછી તપશ્ચર સુંઘી. એના વિષયમાં એ તદ્દલીન થઈ રહ્યા હતા ને સજ્જો ઉપરાછાપરી, એક-બીજામાં ધુંધવાતા બહાર પડતા.

“હવે માપો નામદાર! આપણી રાષ્ટ્રીયતા.

ભૌગોલિક સ્વાસ્થ્ય આવ્યું છે, છતાં દેશનું કંઈ પોણા યુરપ જેવડું. પોણા યુરપમાં કેટલા રાષ્ટ્રધર્મ છે? ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય ને ચંદ્રગુપ્ત ગુપ્તે રાજકીય એકતા આણવાને પ્રયત્ન કર્યા પણ પતો નહોં ખાધો; કારણ કે એક છોડથી ખીજે છોડે હાથી પર બેસી જતાં કેટલાં વર્ષો જોઈએ! બ્રાહ્મણોની પરંપરાએ ધણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ ભૌગોલિક સુસંબદ્ધતા વિના એકલા સંસ્કાર શું કરે-કચુંબર.” કહી પ્રેફિસર હસ્યા. “જુઓ હવે ટુંકામાં કહું. બ્રીટીશ સલ્તનતથી ભૌગોલિક સ્વાસ્થ્ય આ યું છે. ભૌગોલિક વ્યક્તિત્વ પ્રગટ્યું છે. પણ સુસંબદ્ધતા સત્તર લાખ ચોરસ માઈલમાં કેમ આવે? કલકત્તા ને મુંબાઈ વચ્ચે ટેલીફોન થાય; મદ્રાસથી લાહોર બે દિવસમાં જવાય ત્યારે એ સુસંબદ્ધતા આવે. સમજ્યા? પછી એક સંસ્કારનું ભાન આવતાં કેટલાંયે મુગો જશે. ઇંગ્લાંડ જેવા સદ્ભાગી દેશમાં નવમા સંક્રાંતિ માંડીને સત્તરમા સૈકા સુધી-એડવર્ડ ધી કનફેસરથી વીલીઅમ ને મેરી સુધી છવન ઉઠ્યા કયું ત્યારે સાંસ્કારિક અસ્થિતા આવી. હવે આપણી મુશ્કેલીઓ ગણો” પ્રેફિસરે આંગળીઓ છુટી છુટી કરતાં કહ્યું “એક: અગણિત પંથો વીસરી રાષ્ટ્રધર્મ સ્વીકારતાં કેટલાં વર્ષો ગયે! બે: જુદી જુદી ભાષા જુદી એક ભાષા કેટલે વર્ષો આવે? ત્રણ: દેશી રાજ્યોનો નાશ કરી રાજકીય એકતા કેટલે વર્ષો આવે? ચાર: ત્રણ વરસ જ્યારે આવે ત્યારે સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રીયતા ખીજે. હાલની ચાલે આ પુરાણો દેશ ક્યારે રાષ્ટ્રીયતા પામશે? સમજ્યા?” કહી પ્રેફિસર હસ્યા.

૫

“Thank you (ઉંઘાર થયો). એટલે તમારા ધારવા પ્રમાણે આ વિપ્લવવાદીઓ કે કરવાના નહીં. મને નીરાંત થઈ.”

“હું એમ નથી હોતો. મેં જે ગણતરી કરી તે હાથ આપે છે, તે પ્રમાણે. પણ કેટલાક હુંકા રસ્તા છે. વિશ્વવ તેમાંનો એક છે.”

“તે કેમ?” જરા ચિંતાતુર અવાજે નામદારે પુછ્યું.

“વિશ્વથી વિશ્વવ એટલે ઉત્ક્રાંતિક્રમ હુંકા વખતમાં પુરો કરવાનો અખતરો. એક એવો વિશ્વવ થાય કે જે ધાર્મિકને જાતીય બેદોનો એક અટકે વિનાશ કરે ને રાષ્ટ્રધર્મ પ્રસારે, તો આમ રાષ્ટ્રીયતા આવે. વિશ્વવશ્વતિ એવી છે. જ્યાં ઐતિહાસિક સુસંબદ્ધતા ન હોય ત્યાં પણ એકતા કરે છે; ને એક પ્રકારની આદિમતા અપ દધને પેદા કરે છે. વિશ્વવ ફરી વળો-કે દસ વર્ષમાં દોઢસો વર્ષમાં ન થાય એવું પરિણામ આવે.”

“ત્યારે તો આ વિશ્વવવાદી કેનું કેં કરે.”

કાપડીઆં હસ્યા. મગરૂરીથી: “ગમરાશો નહીં. તમારું નામદાર પદ ને તમારી લાષ્ટ્રકાટ કોઈ લઈ નહીં લે. આપણા લોકોમાં વિશ્વવ કરવાનું મીઠું નથી.”

“અંગાળમાં કેવું કેવું થાય છે?”

“ઉમરા-કુખના. જ્યાં સુધી ભાવના ખાતર પરભવની પરવા જાય નહીં ને આ ભવમાં બુદ્ધિ મરવાની હીમત આવે નહીં ત્યાં સુધી વિશ્વવ થકય નથી. આપણે ત્યાં ધર્માધિતા છે; ને નીગતિ રહેવાની સિખા છે. એ પરભવ ને આ ભવ બંનેનો પોટનો છુટવાનોજ નથી. અને ગરીબ વર્ગ એટલે નિર્માત્ર ને અનુનવીણો છે કે તે ઉત્તરીને વિશ્વવ પ્રસારશે નહીં. ગરીબ વર્ગના વિશ્વવ માટે બુખમરો ને જુલમ જોઈએ. શીટીય સરકાર પાટી છે. તે છેક કાઢને બુદ્ધિ મરવા નહીં દે. ને તમારી કોટી જુલમ હોય ત્યાં પણ જુલમ નથી એ ખ્યાલ બેસાડવાનાં

સાધન છે. એટલે Sans culotte (કપડાં વગરનો)નો વિશ્વવ અહીંયાં શક્યજ નથી.” પ્રોફેસરે એકદમ ઉભા થઈ જઈ રહી ગયેલી રીવાની બતી ઓછી કરી ને પંચીઆની ઓટી સખત કરી.

“સુરેન્દ્રનાથ, અને તેના અનુયાયી નીશાળીઆઓ વિશ્વવ તો લઈ બેઠા છે.”

“વિશ્વવ સાથે રાજ્યસત્તાનો જુલમ આવવાનો. ને જુલમ જોરવવાનું જળ આપણામાં દેખાય છે? વિશ્વવ માટે તો સમગ્ર લોકની, નહીં તો તેના બજવાળા વિભાગની ચોગદમથી ભરતી આવવી જોઈએ મુંબાઈ જગશે તે પહેલાં કલકત્તાને કચરી નાંખશે. વિશ્વવ માટે થોડી વધારે ભૌગોલિક સુસંબદ્ધતા જોઈએ.”

“પણ તમે ખીજા હુંકા રસ્તા કયા તે કયા? મને તો જ્યારથી આ વિશ્વવવાદીને જોયો છે ત્યારથી કે રસ્તો સુઝો નથી.” એક પણ સુધી પ્રોફેસર મુંગા રહ્યા.

“ખીજો રસ્તો રાષ્ટ્રીય મરકારનો છે.”

“એટલે?” નામદારે પુછ્યું.

“જાપાનમાં થયું તેમ. પાંચસાત દીર્ઘદંડી”

મુન્યદોઓના દાયનાં રાજ્યતંત્ર આવે તો પચીસ વર્ષમાં રાષ્ટ્રીયતા આવે. જુલમથી, દેરથી, જોઈએ તો અન્યાયથી તેઓ રાષ્ટ્રીયતા પ્રસારી શકે. આખી કેલવણીને રાષ્ટ્રીય કરે. ધાર્મિક ને જાતીય ચિરોધોને વીસરાવે, નહીં તો કચરી નાંખે. નેપોલીઅન કે માકર્સિસ છોટા જેવો કાઢ પ્રયંત ઈશ્વરશક્તિવાળો સર્વસત્તાધિશાળી જોઈએ.”

“પણ શીટીય લોક એવું નહીં કરે?” નામદારે પુછ્યું.

કાપડીઆં ખડખડ હસ્યા.

“એ ન્યાયી છે, સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી છે.” જગમોદનલાલે કહ્યું.

“નામદાર ! તમે પણ મુરખના મુરખજ રહ્યા. મારું બધું બોલવું નકામું ગયું.”

“કેમ ?”

“તમે પેલા શીરોન્નશાદ મહેતાના અનુયાયી છો. એ બીચારા અસલી જમાનામાં ઇંગ્લાંડ જઈ શ્રેડો, બ્રાઇટ, ને ફ્રેસેટની ઝગની લગાડી આપ્યા છે. એ ધારે છે કે પોતે હાંદી પાર્સી અને જશે ! બીચારા ! એને તો માત્ર ચીકટોરીઆ યુગની વ્યવસ્થાત્મક ચળવળના એકડા આવડે છે.”

“તમે પણ પેલા વિશ્વવ્યાદી સુદર્શનના જેવું બોલો છો.”

“હું બોલું છું તે આ ઇતિહાસના અભ્યાસની દૃષ્ટિએ. ઇંગ્લાંડ ન્યાયી છે, ને સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી કે-અંગ્રેજો માટે. બીજા માટે એ માત્ર ગેમ છે. એ Pax Britannica (બ્રીટીશ શાંતિ) ને નામે પોતાની શક્તિ ને સમૃદ્ધિ વધારવાનાં સાધન શોધે છે. એ તમને અધ્યાન ને રસીખવતી બચાવે છે-પણ પોતાને મારું વૈતરું કરાવવા માટે. Pax Romana ની માફક Pax Britannica એટલે વ્યવસ્થિત સ્વાર્થ. બ્રીટીશ સામ્રાજ્ય એટલે દુનિયાને ખરેખરે બ્રીટન એક ને સમૃદ્ધ થાય એવા પ્રયોગ. એ તો શાંતિ ને વ્યવસ્થા રાખે નહીં તો નીરાંતે ઇંગ્લાંડ વાસીઓ દુનિયાનું ધન એકઠું કરે ત્મ ! નામદાર ! બ્રિટન, નવર, ને રાષ્ટ્રના જીવન વિચ્છેદનો વિચાર કરતી વખતે ન્યાય ને સ્વાતંત્ર્ય પ્રેમની વાતો વીસારી દેજો.”

“તમે બ્રીટનને ધત્રો અન્યાય કરો છો. ત્યાંની પ્રજા છેક એટી નથી. બક, શ્રેડો ને બ્રાઇટનું શું ?”

“હું અન્યાય કરતો નથી. કારણ કે મને

માત્ર ઐતિહાસિક સત્ય પ્રિય છે. મને કાષ્ટપ્રગ કે દેસનો પક્ષપાત નથી. હું તો ઇંગ્લાંડને રામનો નવો અવતાર માનું છું. જનસમાજને વિસ્તૃત જીવનનો અનુભવ કરાવનાર એક પ્રયત્ન સાધન માનું છું. જે શક્તિથી તેણે સર્વોપરિતા મેળવી છે તેને હું વખાણું છું. જે ખુબીથી એ હાંદને જાગવે છે તે જોઈ હું મુગ્ધ બનું છું. System-glorious system-અપૂર્વ વ્યવસ્થા. પણ નામદાર ! હું બક, શ્રેડો ને બ્રાઇટથી અંજતો નથી. ફેટલ ક હોસક જીવડાં ભક્ષ્યને આકર્ષવા lures (આકર્ષણ) બીજાવે છે. બક, શ્રેડો ને બ્રાઇટ ને અંગ્રેજ કલ્પણી એ બધાં ઇંગ્લાંડનાં એવાં lures (આકર્ષણ)-બીજું કે નહોં ઇંગ્લાંડ-રાષ્ટ્ર તરિકિ-સર્વોપરી સત્તા મેળવવા મથે છે. દરેક વસ્તુ એ પ્રદત્તિનાં સાધન છે. એમાંજ ઇંગ્લાંડની મદદના ને એની ‘દુર્બલતા’ છે ને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગિતા છે” કહી કાપડીઆએ પાછી તપકાર મુંઝી. “શીરોન્નશાદ મહેતા ધારે છે કે પોતે વ્યવસ્થિત ચળવળથી સ્વાતંત્ર્ય મેળવશે. એને નથી અનિહાસિક દૃષ્ટિ ને નથી મનુષ્યહૃદય પારખવાની નમ્રતા. સો વર્ષ થય પણ આપણે-ક નો પતો ખાતો નથી. શીરોન્નશાદ ઇંગ્લીશ હિતની જરાક સામે જશે કે ઝપ દબને મોસાળ મોકલી અપશે.”

“અમે ઇંગ્લાંડ જઈ પાતંબલહ આવીશું” નામદારે જુસ્સાથી કયું.

“હા, રામમાં પણ મીસર ને ગોલના મિસુકા મહેરજાની માંગવા જતા હતા. જગમોહન લાહ ! તમારાથી અંગ્રેજોની દૃષ્ટિ સચોટ છે. તેમને સામ્રાજ્ય રચનાં ને સાચવનાં આવડે છે. તમે નીરાંતે રહેા એટલી શાંતિ તે આપશે. મુખે દુકડો ખાઈ વિપ્લવ ન કરો. એટલી વ્યવસ્થા

આપશે. તમે ઝનુન ન કેળવો એટલો ન્યાય આપશે. પણ સ્વાતંત્ર્ય તો ઇંગ્લાંડમાં જ રહેશે; નર તો ટેમ્પ્લ પરજ. તમને બહાર ઉભા રહી નર માંગણી કરવાનો દમ્પ એ સદાએ આપશે. જગમોહનબાઈ, જરાક અંતિહાસિક કદપના તો કેળવો ! જરા કદપો. મહાન સુલા કે દૈવી જુલીઅસ આગળ તે રખતના ખીટનના વાસીઓ જઈ હક્ક મરત કે 'જેવા તમે રોમમાં છો તેવા અમને અમારા દેશમાં થવા દો ! મુરખ્ખી ! તમે અમારી રાષ્ટ્રીય સરકાર થાઓ !' જવાબ શો મળત ? હા. હા. હા." કાપડીઆ ખડખડાટ હરયા નામદારને પણ હસવું આવ્યું.

“વારુ” થાકી નામદારે કહ્યું : “દવે બીજો કે કુંકો રસ્તો છે, કે બધા આવી રહ્યા ?”

“બીજોતો કુંકો રસ્તો વિધિ કરી આપે નો એક છે, એવું બને પણ ખરું. પણ એ અંતિ-હાસિક આગાહીનો વિષય છે, સિદ્ધાંતનો વિષય નથી.”

“શું તે તો કહે ?”

“જ્યાં સુધી હું જેમ શકું છું ત્યાં સુધી જેમ રોમે પાછળથી છટાવીનો નગરસંઘ ચેતાની સાથે રાખ્યો તેમ ઇંગ્લાંડ રાષ્ટ્રસંઘ રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પૂર્વમાં જે જપાન ચીનને મદદમાં લે તો એક રાષ્ટ્રસંઘ પ્રગટે. રશીઆ ને જર્મનીનો એક રાષ્ટ્રસંઘ થનો જાય છે. ઇસ્તાંબુલથી કાશુલ સુધીના સુસત્રમાનો રાષ્ટ્રસંઘનાં સ્વમાં સેવે છે. આ મંદોમાનો એક પણ ઉભો થયો તો ખીટીશ સામ્રાજ્ય જોડે લટકાવાનો-અને એવે વખતે, હીંદની સરહદ એ સમરાંગણ યાચ તો હીંદને સફળ કર્યા વિના ઇંગ્લાંડનો છુટકો નથી. વિશાળનાં માધનો, વિનાશનાં સત્તો, બધાં અહીંઆં લાવી આ કરો ?-હીંદને લશ્કરી

ધાણીમાં પીલવા દસ વર્ષ જે ખેસાડી દે તો એ વિગ્રહને અતે હીંદ પ્રતાપી રાષ્ટ્રીયતા કે રાષ્ટ્રસંઘની લાવનાનું પ્રતિનિધિ થઈ બહાર પડે. પણ એ દીન કસે કે મીયાં કે પાંઉમે જુતીયે. હા. હા. હા.” પ્રેફેસરે અટ્ટહાસ્ય કર્યું ને તખ્તીરનો સ્પર્ક લીધો. ઘડીઆલમાં નવના ટકારા થયા.

“ઓહો, નવ વાગ્યા.” નામદારે કહ્યું “ધજોળ આભારી થયો. તમારાં અંતિહાસિક દૃષ્ટિબિંદુઓ ધણાં જ સરસ છે. પણ વ્યવહાર રાજકીય નેતા તરીકે મારે ધણી વસ્તુ જોવી પડે છે. મને ઇંગ્લાંડમાં શ્રદ્ધા છે.” પ્રેફેસર હસ્યા. “મને આપણી જુદામાં વિશ્વાસ છે. સંતુષ્ટ હીંદ ઇંગ્લાંડનું સહચારી છે-અસંતુષ્ટ હીંદ ઇંગ્લાંડને ગળે ધંટીનું પડ છે.” એ મત અગ્રેજી મુત્સદીઓ સમજે છે. ઇંગ્લાંડને પડખે લોક-શાસન આપણે જરૂર પામીશું.” પ્રેફેસરે હસીને નાક જુલ્યું. “તમે ભણે હસો. મેં નિશ્ચય કર્યો છે. હું ખીટીશ સામ્રાજ્યમાં સમાનતા પ્રાપ્ત કરવાની યોજના ધડું છું. હું વિશ્વવવાદીઓને પુરા પડીશ. હું તમારા જેવા નિરાશાવાદીને ખોટા પાડીશ હું પુરવાર કરી આપીશ કે હીંદ ને ઇંગ્લાંડની મંત્રીમાં દૈવી કૃપા છુપાએલી છે.”

“દેવી કૃપા ખરેખર !” પ્રેફેસર મસ્કરીમાં હસ્યા.

“જો જો, મેં વિચાર કર્યો છે. હું હવે ખેસી નહીં રહું.”

“ધણું સારું. મુદાઓ સ્પષ્ટ થશે.”

“તમારા વિચારોથી મને ધણું સમજાયું છે.”

“Thank you (ઉપકાર થયો)” પ્રેફેસરે કહ્યું.

“કીક; હા. ઉમા, યતાં નામદારે કહ્યું:
“સુદર્શન કરીને મારા મિત્રનો છાકરો
ઓકટોબરમાં અહીંયાં આવશે. તે વિશ્વવવાદી
છે. જરા એને થોડુંક શીખવજો.”

“મારું સાંભળે તેને શીખવવા હું તો
તેઆર છું.”

“આસો માહેબજી! સુસોચના ઉઠા! ઓકાં
આપ છે શું?”

સુસોચના આંખો ચોળતી ઉઠીને આપ
દીકરીએ રજા લીધી.

ન્યારે સુસોચના પ્યારણામાંથી અદૃષ્ટ થઈ
ત્યારે કાપડીઆને લાન આપ્યું કે તે એક સુંદર
બાલાની હાજરીમાં એ કલાક હતો. તેણે બારી
એથી સુસોચનાને ગાડીમાં બેસતાં જોયું; અને
ન્યારે તે પોતાનાં પુસ્તકો તરફ ફેર્યો ત્યારે તેના
અંતરમાં કેક ન સમજાય એવી તૃપ્તિ હોય એમ
લાગ્યું.

[આ રસિક વાર્તાનો વિશેષ ભાગ આવતા અકમાં]

બહાર પડી ચુકી છે !!

હાંદુ સંસારના ગૂઢ પ્રશ્નો જાણવા હોય,—સમાજનાં અસામાન્ય લક્ષની વેદી, અને તેનો ભોગ
જોતો હોય,—રાગી ધર્મ ગુરુઓ અને ભોળી સ્ત્રીઓનાં વર્તન જાણવાં હોય,—બાહ્ય
દીટકડીવાનાં પરાક્રમ વાંચવાં હોય,—અનેક રહસ્યમય ઘટનાઓ જાણવી હોય તો
આજેજ મંગાવો.

“રાસિકા ઉર્ફે આદર્શ આર્ય બાબા.”

ભાગ ૧-૨. સંપૂર્ણ ડીમન રૂ. ૪-૦-૦ (વી. પી. જી. હુ.)

પ્રિન્ટ—૧૯૦૦ પાનાનો દગદાર મંથ, અનેક ગુદર ચિત્રો સહિત

મળવાનું ઠેકાણું:—

માણિક મીન્ટીંગ પ્રેસ,

૩૨ ન્યા બીલીંગ, ગર્નરિય જંકશન, મુંબઈ.

કુમારના અનુભવ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫૨ થી]

પુરુષોમાં રહ્યા છે-પુરુષોમાં પશુખળ તેમ પશુરુતિ પણ કેક વધારે જોવામાં આવે છે. તે આથી એ પણ સ્વીકારવાને તે આર છું કે સ્ત્રીઓના સ્વભાવ ધર્મને કે વધારે અનુકૂલ છે; જોકે દુનીઆના સૌ મોટા ધર્મ તો પુરુષોએ રચાયા છે એ બુદ્ધી જવું ન જોઈએ. છતાં લગ્ન જે સરખે-સરખાની સોખત હોય-ખને પક્ષ એકખીમના યુગ્મને યોગ્ય માન આપી શકતાં હોય તો તેની સામે કે વધી આવત નહીં. તેથી પશ્ચિમીએ જણાવ્યું તે પ્રમાણે લગ્નની સામે ખરેખરી હસીલ તો એકજ રહે છે કે તે સંબંધ સરખા મિત્રોના જેવો નથી પણ માણીક અને શુભામના જેવો છે, અને કદાચ તમને જાણીને નવાજ લાગશે કે હું પુરુષ હોવા છતાં મારું પણ ન પરણવાનું કારણ તેજ છે.

“આમ છતાં પશ્ચિમીની માફક મને પુરુષ વર્ષની તરફ યુરસો કે તિરસ્કાર નથી આવતો. હિતિહાસનો થોડો પણ અભ્યાસ કરતાં માલુમ પડે છે કે એક જમાનામાં જે રીત કુદરતી લાગે છે, તે ખીજ જમાનામાં કાયંકર અને ત્રાસદાયક લાગે છે. પશ્ચિમમાં લાખો પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને બાળકોને પણ ધર્મના મતભેદને લીધે રીજાવી રીજાવીને મારી નાંખવામાં આવ્યાં છે. આપણા દેશમાં આજ સુધીમાં લાખો સ્ત્રીઓ પતિના શબની સાથે બગીને લસમ થઈ છે. આ વીશે વિચાર કરતાં આજના યુરોપીઓને તેમજ આર્યોને કમકમાટી છુટે છે, તોપણ તેથી પહેલાં જ-એલાં માણસો કુદરતી રીતેજ ફૂટ હતાં એમ કે નહેવાય-નહીં. સાત જમાનાઓના રીવાજનેજ

દોષ દે છે. તેજ પ્રમાણે લગ્નને વીશે અત્યાર સુધીમાં જે અનાચાર થયા છે, તે સામે મારું લોહી ઉઠાગે છે, છતાં પહેલાંના કે આજના લોકોને હું દોષ દેતો નથી. આજે આખી દુનીઆ પશુઓની હિંસામાં પાપ સમજતી નથી. પણ કોઈ દિવસ દુનીઆમાં પશુઓ તરફ પરમ દયાનો જમાનો આવશે-આજે તેની કલ્પના પણ કરી શકાતી નથી-પારે તે આજના લોકોને રાક્ષસી કહેશે તો તે શું થોડા ગણાશે ?

“આવી રીતે વિચાર કરતાં જેમ રાગદોષ શૂંએ છે તેમ યુગે યુગે પ્રગતિ કરવાની ફરજ પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે. પહેલાંના યુગની રૂઢિનો વારસો આપણને મળે તેમાં આપણો દોષ નથી. પણ તે વીશે પાપ જણાયા પછી તેને નબળાઈથી કે નાહીંમતથી એમને એમ રહેવા દેવી એ મને અસહ્ય લાગે છે. લમના રીવાજ વીશે આપણું દોષ જાગ્રત થયું છે, તેથી આપણે તો તેના પર આપણી છાપ પાડવીજ જોઈએ.

“પણ તે કેમ પડાય ? કોઈ કહે છે કે સારાં લમ કરી, આદર્શ જીવન ગાળી દુનીઆ આગળ દાખતો ખેસાડવો. હું આ વાતનો ઇન્કાર કરું છું. પશ્ચિમીએ કહ્યું છે તેમ પુરુષોના તેમજ સ્ત્રીઓના ખમોરમાં જુની બાવના એટલી હંડી પેસી ગઈ છે કે સારામાં સારા સ્ત્રીપુરુષોના લમ સંબંધમાં પણ તે સદ્મરુપે પણ આવ્યા વિના રહેજ નહીં. મારે ક્યુત્ર કરવું જોઈએ કે મારા આટલા કુમાર વિચારો છતાં હું પણ પરણું તો મારાથી પણ અજાણ્યે કે આવેશમાં અસાચાર થઈ જાય એવો મને ભય રહે છે. અને કદાચ પત્નીપુત્રમાં નિમગ્ન થઈ જઈ તો વળી તેનાથી દોરાઈને મારો સાચો માર્ગ ખુશી જઈ! તેથી

ધણે વિચાર કરતાં મારી તો ખાત્રીજ થઇ ગઇ છે કે જેમ અજણું થયા પછી થોડા ઉપવાસ કરવાથી લાલ છે, તેમ આપણા દેશમાં સદીઓથી લગનની અનિશ્ચયતા થવા પછી થોડા વખત ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષોએ કુંવારા રહેવાયાં તેમને અને સમગ્રજન લાલ છે. તેજ તેમનામાં રહેલા જીના સંસ્કારો પોપણને અભાવે બળીને બસ થઇ જશે. અને તેઓ વધારે સ્વતંત્ર અને સમતોલ સંબંધ બાંધવાને લાયક થશે.

“આ ઉપરાંત હમ ન કંવામા મારો બીજો પણ એક હેતુ છે. લવિષ્યાના જમાનામાં લગન મને તેટલું પરિત્ર અને દિવ્ય બને તોપણ કેટલેક અંશે તે ગાનુપી રચૂલ ગ્રંથિ તો ગણાશેજ. પણ જે સ્ત્રી અને પુરુષની વચ્ચે દિવ્ય લગની લાગી હોય અને જેમના આત્મા અને અંતઃકરણ, જીવન અને કવન કોઇ ‘અંતર હેતુ’થી બેઝકીએ ઝુકતાં હશે, તેઓ લગનની ‘બાલ ઉપધિ’ના શા માટે દરકાર રાખશે? અને આવા સર્ગીય મદ્યારની કોઇ કોઇ વખત આંખી થાય છે. તેથી તેને માટે મારો માર્ગ ખુલ્લો રાખવાને હજારના કુસંસ્કારથી મારા દીનને ક્ષુધિત ન કરવાને પણ મેં કોમ્પ્રમીસ લીધું છે.

હવે, અંતમાં આપણે નિદોષ ભાવે લીધેલું જીવનમત પ્રશ્ન પાર પાડે એ-લી પ્રાર્થના કરીને આ સલાહ હું બરખાસ્ત કરું છું.”

પ

આવી કેટલીએ મર્યાબો થઇ ગઇ, અને જોકે બધા શબ્દો ગભીરપણે વપરાયા ન હતા તોપણ મને તેમાંથી સૌના સ્વભાવ અને વિચારનો ઘણો મદ પરિચય થયો.

આમ કેટલાએ મહીના પરી ગયા તે

ના ગામડામાં બને તેટલું રખડ્યો બને લાગ્યો. પણ માંગ આનંદનું ખરું કેંદ્રસ્થાન તો આ ઘર હતું. દરેજ નવી પ્રકારી આ નવી રચના. નવા વાતો-ખરી અને કલ્પન-નવા તરંગો અને હવાઇ સ્વપ્નો કેંક ને કેંક તો હોવાજ. ઘણે વર્ષે જીના ઉત્તરો નવા ઉત્સારથી ઉજળ્યા અને નવા કેંક ઉજવતાં શીખ્યો. દીવાળીમાં મેં બધાના પર ફટકા ફેંકીને ‘મહા હેમન ઠયાં’ હતાં તેના બદલામાં એડી-થુમને દિવસે મારા બાળાનામાં ચારે પાનથી -સીથી ખેંધાથો અને હોળીને દિવસે પીચકારીથી રંગાથો. એક દિવસ ધરની પાસેનાં ગરીબ છોકરાંની પાસે દારત કરાવી છનામ આપ્યાં બીજે દિવસે અમે સૌએ એક આમતા આત્માવાડીઆમાં આપો દિવસ મોજ કરી અને મીઠામીની ઉડાવી.

ઉવટે મારો તંબુ ઉપાડવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો એટલે માંગ સ્વભાવ પ્રમાણે મારું મન પાંચું બદરના જીવનમાંથી અંતરમાં વધારે વળવા લાગ્યું. નવા અનુભવનું ફરીફરીને સમજી કંવા માંડ્યું, તેનાથી યજ્ઞેલી અસરનો કયામ કંવા લગ્યો અને હવે મારું ભવિષ્ય ‘પુ’ રચાશે તેની કલ્પના કરવા લાગ્યો. ઉલ્લેખ વિચાર કરતાં જરા હિંમત થયા વગર ન રહેાયું. આવી કેંક કેંક દશામાં બહારથી ફરીને એક દિવસ સાંજે ઘેર આપો ત્યારે બાળનંડળ ઉપરની એરડીમાં જામેલું હતું. માત્ર શિર્ષવ આગમખુન્ડીમાં બેસીને વાંચતો હતો. કુમરારાઓ ગાદી ઉપર અને આસપાસ બેસીને ધીમેથી વાતો ક-તી હતી અને ચંદ્ર અને કહ્નોડા કુસ્તી કરતા હતા. મારે થોડાજ દિવસ રહેવાનું હતું તેથી મારો ભાવ સદાજ વધ્યો હતો. એટલે મને તાંતજ ગાદી પર

શેતરું પર લંબાઈ. ચંદ્ર આખા ચક્રની વચ્ચે મથાવા ગયો તેને સૈ.એ મળીને ગજબની પાડ્યો એટલે તે મારી પછળ તરીઆ પર ખેડો.

“કેમ દમણું દમણું કે ઉદાસ જણાઓ હો?” પકિનીએ પુછ્યું.

“મને પણ એમ લાગતું હતું.” કમલિની બોલી. અને સૈ.એ “મને પણ.” “મને પણ.” એમ ચલવ્યું.

“તમારી બાંધાંતી માયા લાગી છે એટલે જવાનું નથી ગમતું.” હું ગભીર થતો બેઠો.

“તારે રહી જાઓ. અહીંયાં વધીલાલ કર્યો.” પકિનીએ મુવવ્યું.

“એ તો ઠીક, પણ હું દમણું કરવા ગયો હતો સારથી મને કાચુ જલે અ વિચર અ.અંજ કરે કે આપણે અંધાં દમ જાર વર્ષ પછી ક્યાં હોઈશું, અને શું કરવા હોઈશું?”

“ખાતાં, પીતાં અને ખેતનાં હાલુ” ચંદ્ર બનડી ઉઠ્યો.

“આને તોફાન નથી કરવાતું” સમજ્યો કે; નહીં તે અખાલીયું” પકિનીએ શ.સક સ્વરે કહ્યું.

આથી નરમ પડ્યો હોય તેમ ચંદ્ર તરીઆ પર જ લંબાઈ.

પછી કમલિની બોલી: “તમારો સવાલ તો ધણોજ સરમ છે આપણે આવો વિચાર કેમ નહીં કરનાં હોઈએ?”

“તે” નહીં કર્યો હોય. મેં તો બરાબર કર્યો છે” નક્કિની બોલી.

“કહે જોઈએ?” સૈ.એ કહ્યું.

“હું એકલી ચ ની કહું-નાની બનવા ને. બંધાં કહેનાં હોય તો હુંએ કહીશ.” નક્કિની બોલી.

“સૈ.એ વરફરતી જાગ આપણે, પણ પહેલી તુંજ બોલ” પકિનીએ ફરમાવ્યું.

“હું તો મેટ્રીક થતો પછી દોહરીની કોલેજમાં ગાન-ર થઈશ” નક્કિની બોલી.

“કમાઈને મોજ કરવાને?” કમલિનીએ પુછ્યું.

“નહીં. હું તો કોઈ નાના ગામમાં જીવો અને બાળકોનું દવાખાનું અને દરખાસ કાઢીશ, તે ગામડે ફરતો લોકોને દવા આપીશ.”

“તું તો નક્કી થવાની હતીને?” ચંદ્ર પુછ્યું.

“નક્કીના કગતાં દાકતરનો દરજ્જો ચઢીખતો, એટલુંએ સમજતો નથી? વળી નર્મ થઈ તો ગમે તે ધરખાનામાં મંદા પુરખાની પણ સારવાર કરવી પડે, પણ મારે તો ફક્ત સ્ત્રીઓનીજ સેવા કરવી છે.”

“પણ આનાં તો પૈ ના કમાવાને બદલે ખર્ચ તો પડશે તેનો વિચાર કર્યો?” મેં પુછ્યું.

નક્કિની જરા ચુંચવાઈ “પૈમા.....પૈમા તો બાઈ (પિતા) આપણે; નહીં તે કપરાવીશું. તમારા જેવા બધા શું કરવાના છે?”

“પણ બીજાના પૈમાથી કામ કરશે તો બહુજ સાદાથી રહેવું પડશે.”

“તે તો અમે બધાએ સાદાથીજ રહેવાના છીએ. અમે પેલી.....ની માફક કે રોફ મારી ચળકવા કે ચમકવા નથી માગતા” પકિનીએ સૈ.નો માથું સરળ કર્યો. પછી બેલી: “કમલિની દલે તું જોલ.”

“હું તો બી. એ. થઈ શિશુશુસ્ત્રીને અભ્યાસ કરવા અમેરીકા જાશ, અને પછી એક સારા મજના ગામડામાં નાના હોસ્પિટાલમાં નીશાળ અને બે ડૉક્ટર ચલાવીશ. મારો નાનો સ.એ બંધો, તેની આસપાસ ગાય, પાસે પાસે નીશાળ અને બોડીંગનાં

સાદાં સુધક મકાન અને તેની વાડીઓ, અને તે બધું ગળવી મુકતાં નિર્દોષ બાળકોના કીલકીલાટ એ બધું તો અત્યારથીજ મારી આંખ આગળ તર્યાં કરે છે.”

“તારે એમ કહેને કે અમેરીકા સુધી બહુ આવીને છેવટ ગામડાની મહેતીજ થશે.” ચંદ્ર બોલ્યો.

“મહેતીજ ! એટલે તું શું સમજે છે ?” પછી તે મારી સામે જોઈને બોલી :

“તમે નથી માનતા કે આપણા દેશની હિતિનો ખરો આધારજ ગામડાના આવા શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ પર રહેલો છે ?”

“મને તો તારો વિચાર બહુજ ગમે છે” મેં ઉત્તેજન આપ્યું.

“વળી હું તો એ પણ માનું છું કે નાના બાળકોની કેલવણી મોટે ભાગે સ્ત્રીઓના હાથમાંજ હોવી જોઈએ પુરુષોને તે આ કામ બરાબર આવડે ?”

“એ પણ કશુંલ”

“અને ગામડામાં રહેતાં હોઈએ તો ત્યાંની સ્ત્રીઓના-અને કોઈક પુરુષોના સંજંધમાં અવાય અને સૈને થોડાં ઘણાં સુધારી શકાય.”

“તુંજ સુધરજોને એટલે બહુ છે. ચાલ સરિતા હવે તું બોલ.” ચંદ્રે હુકમ કર્યો.

“તારે પણ જવાબ આપવો પડશે બહુ રોક મારે છે તે ?” સરિતાએ જરા ચીઠાઈને કહ્યું.

“હું તો તમારાં સૈના કરતાં ક્યારનોએ તૈઆર છું.”

પછી સરિતા બહુજ ધીમેથી બોલી : “મેં કે બહુ વિચાર નથી કર્યો, પણ એટલું તો નક્કીજ કે હું નથી ચલાવવાની નીશાજ કે દવાખાનું. એવા બધા કામમાં તો શોકોની સાથે બહુ બળતું પડે-તેમને ઘેર જઈને પૈસા પણ ભેગા કરવા પડે-કોઈ આપે તો કોઈ

એ ટુંકારા પણ કરે. આ કેં મારાથી સહન થાય નહીં. તેથી મને તો એમ લાગે છે કે હું બહુશી તેટલું બહુશીને આ બધાં જ્યાં કામ કરતાં હશે, ત્યાં ફાવશે ત્યારે ફરીશ, અલગ રહીને બધું જોઈશ, ખાસ કરીને કવિતાની અને ભક્તિની ચોપડીઓ વાંચીશ, આવડશે તો કેંક લખીશ, અને મધુકરની માફક સર્વે સ્થળેથી સાર મઢણ કરી એકલી એકલી ગુંજારવ કરીશ. મારા ગાનમાં અને ધ્યાનમાં નિરંતર ગુજરાતના રહીશ.”

“પણ તું તો બગતું પહેરીને સંન્યાસિની થવાની હતીને ?”

“બસ કર. પણ હવે તું શું હોળવાને છે તેજ કહે ને ?” પંદ્રનીએ પુછ્યું.

“હું ?” ચંદ્ર ખેડો થઈને રોકથી બેઠ્યો : “હું તો મુબાઈની મેડીકલ કોલેજમાં ફર્સ્ટ ક્લાસમાં પાસ થઈશ—”

“અહીંયાં તો નંજર નીચો રહે છે, અને અત્યારથી વર્ગની વાત કરતાં શરમાતો નથી ?” કમલિનીએ ટાંણી માર્યો.

“તેમાં શું ? વચમાં ન બોલ. પછી વીલાયતમાં પણ ઉંચી ડીગ્રી લઈશ અને પછી મુંબાઈમાં પાટીલ ગારી મોટો ઠાકટર થઈશ. અને મોટી મોટર રાખી મજા કરીશ.”

“કેટલો બધો સ્વાર્થી-મેસો !” સરિતા બોલી.

“છે તો ‘હ’ જોવો અને પાછો વીલાયત ધોળી આવીને મોટર રાખવી છે !” કમલિની થી પણ ન રહેવાયું.

“એ તો મુરખોજ છે. ચાલ હવે પલ્લિની તું બોલ.”

“મારે તો સાયન્સ ખુબ બહુવું છે કારણ કે હું તો તેમાંજ આપણા દેશનું ખરું અવિષ્ય જોઈું છું.”

“સાવન્સ તો વધુએ ઠેઠ વીલાપત સુધી જઈને બધીને આત્મા; અને ન પોને કમાયા કે ન દેશને લાસ થયો” હું બોલ્યો.

“પણ અત્યાર સુધી પુરુષોજ સાવન્સ શીખ્યા છે અને તે વળી કમાવાને, હું તો જીવનને સ્વચ્છ, સુવ્ય અને તંદુરસ્ત બનાવવાને, ગામડાંની અને શહેરોની રહેણીકરણી અને સુખાકારી સુધારવાનેજ માટે સાવન્સ ઉપયોગી ગયું છે. અને આ કામ તો સ્ત્રીઓજ બરાબર કરી શકે કારણ કે બોરાક, કપડાં, સરસામાન અને એકંદર ધરના જીવનનો ખ્યાલ સ્ત્રીઓનેજ હોય શકે.”

“પણ તું એટલી બધીને શું કરશે?” મેં પુછ્યું.

“હું જમની જઈને પુરો અભ્યાસ કરીશ. પાછી આવીને હોંશીઆર છોકરીઓને સાવન્સનું શાસ્ત્રીય તેમજ ધરગથ્ય જ્ઞાન આપવા ને કોલેજ કાઢીશ. એવી અનેક કુમારિકાઓ બધી નીકળશે, તેમનું સાલ્વેશન આર્મીના જેવું મોડું મંડળ સ્થાપીશ-અને તેની મારફત જીવનને શહેરે શહેરે અને ગામડે ગામડે નવું ચેતન પ્રકટાવીશ.”

“જે પશ્ચિની આવી કોલેજ કાઢશે તો હું જરૂર તેમાં પ્રેફેસર થઈશ. નહીં તો પછી બીજી કોઈ રાષ્ટ્રીય કોલેજમાં. પણ સ્ત્રીઓના મંડળની અને ગામગામડે નવા ચેતનની વાતો તો મને શેષચલ્લીના જેવી લાગે છે.” શિરિષ જોડીતો બોલી ઉઠ્યો.

“તમે એક વાર કોલેજમાંથી મને છુટી કરજો ને પછી મારો સપાટો જોઈ લેજો.” પશ્ચિની ગુમાનથી બોલી.

“પણ હાલ તમારી હાઇસ્કૂલનાજ લગ્ન થાય છે તમારું કેટલી છોકરીઓ દોય છે તે જાણો છો?” મેં તપાસ શરૂ કરી.

“એ કે ત્રણ.”

“તો પછી કોલેજમાં કેટલી આવશે?”

“હું બધી આવું ત્યાં સુધીનાં કે નહીં વધે?”

“ધારો કે બમણી થાય અને તેમાંથી અડધી કોલેજમાં આવે તો પણ દર વર્ષે ત્રણ કોલેજમાં આવે, તેમાંથી બે પચણી જાય અને તમારા મહામંડળને માટે દર વરસે એક કુમારી બચે.”

પશ્ચિની જરા ઠંડી પડી. “તે ... છોકરીઓ ન આવે તેમાં કે? અમારો વાંક?”

“તે હું ક્યાં કહું છું? હું તો એટલું જાણવા માગું છું કે તું ધારે છે એટલી સપાટાખંધ સ્ત્રીઓની કે દેશની ગાદી ચાલવાની નથી.”

“ઠીક હવે, પણ તમે શું કરવાના છો તે તો કહો.”

“મારે તો નવું કરવાનું છેજ નહીં. દસ વરસે થોડા વાળ વધારે ધોળા થશે-જરા વધારે ધરડો દેખાઈશ-મુંજાઈમાં કું છું તેને બદલે કદાચ પાસેના કોઈ સખખમાં બગલો રાખી રહીશ-વઢીલાતથી કંટાળીશ ત્યારે દેશમાં રખડીશ અને ખીસું ખાલી થશે ત્યારે પાછો અસીલોને છુંડીશ-આ મારા જીવનનું રહસ્ય સમજવું.”

“આવી જંગમી તે કેમ ગમે?” પશ્ચિનીએ સહેજ દયાભાવથી કહ્યું.

“ત્યારે ખીલું શું કરું?”

“અમારી માફક મેદાનમાં કેમ પડતા નથી?”

“એટલે શું કસરત શીખવા માંડું?”

“ના, એમ નહીં. કે લડનમાં જંપલાવો, કે સુધારાનું કામ ઉપાડો, કે સરસ ચોપડી લખો.”

“તે તો થોકું થોકું કરવાનોજ. જ્યારે રખડવા નીકળું છું ત્યારે સૌ સારા કામમાં મદદ તો કરુંજ છું! તેમ તમે બધાં આજે કેંકો છો તેવું કેં કરશો તો તમનેએ પહેલો મદદ કરીશ-છેક સાધુ થવાનું કોઇ દિવસ મન થશે તો વળી તમારા કોઇના રાજ્યમાં કોઇ ગામડે ગોઠવાઇ જશ અને ત્યાં બેસીને મારી સુમાફરી અને અનુભવની ચોપડીએ પથુ ચીતરીશ.”

“ખરેખર, તમારે તો અણુજ કેં કરવું જોઇએ. મારી કોલેજ કાઢીશ ત્યારે તમને બોલાવીશ” પદ્મિની બોલી.

“મારી નીશાળમાં આવજો” કમલિનીએ આમંત્રણ આપ્યું.

“મારી ઇરખીનાશની વ્યવસ્થા કરજો” નલિનીએ પણ તોતરું આપ્યું.

“મારા દવાખાનાના કંપઉન્ડર થજો” ચંદ્રને પણ બોલ્યા વિના નજ આપ્યું.

તે તંદુર ધ્યાન આપ્યા વિના દૂર નજર નાખી સ્વપ્નમાં હોઊ તેમ હું બોલ્યે: “પદ્મિની! સામે આકાશમાં નક્ષત્રો અને તારા ચળકતા દેખાય છે?”

“હારનો” જરા ધ્યાનની અસર થતી હોય તેમ તે બોલી.

“અત્યારે આ બધાં ગોઠવાયાં છે તેમજ સવારે પણ દેખાશે?”

“નહીજ વળી; દરેકની જુદી જુદી ગતિ. કાંઇ ક્યાં જશે અને કોઇ ક્યાં.”

“આ સંસારના માનવીનું પણ એવુંજ સમજવું. આપણે ધણુંએ એમ ધારીએ કે અમુક સંગ તો ટુટેજ નહીં, પણ કાળની ગતિ ન્યારીજ છે.”

સૌના ચિત્ત ઉઝા અનંત આકાશ પર-તેમાં ચળકતા તારકગણ પર-તેનીજ આકૃ

મગજમાં ચમકનાં લાગિબનાં સ્વપ્ન ઉપર ફરવા લગ્યાં. સૌ ક્ષણજર વિચારમાં લીન થયાં-સૌના દીલ પર લાગુર શાંતિ છવાઇ રહી-સૌના અત્મા અનંતમાં એકતાન થયા. એટલામાં જમવાનો વખત થયો એટલે અમે સમેત થકને વીખર્યાં.

આ પછી ત્રીજે દિવસે સંધ્યાકાળે હું મુંગાઇ જવા નીઃજ્યો. પ્રેકેસર અને ફર્ગો પ્રણામ ક્યાં અને રંગ લાધી.

સમગ્ર બાલમંડળ મને વીઢાય આપવાને બંધનાના ખારણમાં આવી ઉભું. મને જરા ખિન્ન જોઇને સૌનાં દીલ જરા દયાથી પીગળ્યાં. પાસે ચંદ્ર ઉભો હતો તેના ખભા પર મેં હાથ મુક્યો. બીજો હાથ કદલોલે પકડ્યો.

“હવે ગયા આજે, કાલે જજો.” કમલિની જરાક મજાકમાં બેલી.

“એ કેં ચલે? મારો સામાન પણ ગાડીમાં ગોઠવાઇ ગયો.”

“કોઇ દિવસ ન ગમે ત્યારે અમને કાગળ લખજો” નલિનીએ સલાહ આપી.

“તમે કોઇ જવાબ આપશો તો લખ્યાં કરીશ.”

“જવાબ તો જરૂર આપીશું.” પદ્મિની પણ બોલી.

આમ વાત કરતાં અમે બાગના દરવાજા આગળ આવી પરોંચ્યાં.

“ચાલો ત્યારે સાહેબજી.”

“સાહેબજી, સાહેબજી”ના પોકાર થયા. છેવટે સૌની સાથે હાથ મીલાવ્યા. ચંદ્ર નો છોડેજ નહીં, તેને જરા જોરથી નમાવ્યો. કદલે લને ઉચકીને ધ્રુવ દબાવ્યો. ગાડીમાં બેસતો હતો એટલે ફરીયા કેટલેએ મહીને સૌની એકત્ર નયનજ્યોત મારા પર વરસી. પહેલે દિવસે તેમાં અર્વનો તનમનાટ

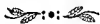
હતો. તેથી દૂર જઈ બચી ગયો હતો. આજે તેમાં રોહનાં અમી દતાં, તેથી તે મેં આનંદથી ઝીલ્યાં—તે મારી રંગરંગમાં પ્રસન્ન—અને અંતરમાં ઉડાં ઉડાં સદાશયને માટે સંવર્ણાં.

હું ગાડીમાં બેઠો. તે રોશન પર ચાલી. બજારમાં એક ઉંચી ગણાતી ન્યાતનો વરઘોડો મળ્યો. સ્ત્રીઓએ ભારે કસળી અને પારદર્શક કપડાં પહેરેલાં—અંગેઅંગ સોનારુપાના ભારથી લાદેલાં દતાં—આંખો ઠાઠાથી ખુલ્લે અંકાએલી હતી. નાની કુમારીઓ અને પ્રોહ

સ્ત્રીઓ, સોના ચટ્ટરા ઉપર કુદ્ર વાસના અને સંસારી ભાવ અંકાએલા દતા. સૌ ચીસ પાડીને કકંઈ સ્વરે ટોર ગીત ગાતાં દતાં. મને વિચાર અ.બોઃ “ક્યાં આ—ક્યાં એ?” ઘણું ઘડીને ટોણ સુંદર સ્વપ્નમાંથી જાગ્યો હોઉં એમ લાગ્યું. આવી સાદી ને સંસ્કારી, સરિવક ને સુંદર કુમારીઓ આપણા કુટિલ સંસારમાં કેમ હોઈ શકે ને તેમની કોમથી આપણું પ્રમાણજીવન ફેટલું સુગંધી ને સુખડ બનશે તે વીશે અસંખ્ય કલ્પનાઓ કરતો કરતો હું મુઝાઈ તરફ વીદાય થયો.

એમેચ્યુઅર સીપાઈ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫૫ થી]

હરયા, “આપણે આવા ત્રણ ત્રણ મુછાળા મળ્યા ને એક પઠાણને ન પહેંચીએ? યદ રહું ને ત્યારે તો! આપણે બધી વાતે પછાત રહીએ છીએ એનું કારણ આ આટલુંજ. મુળ હીમતજ નહીં.”

“પણ જો એતણ પઠાણો સામા મળે તો?” નવીનચંદ્રે મારો પ્રશ્ન સુધાયો.

“તો પણ શું? તરતજ સીસોટી વગાડી આપણે આપણી બીજી દુકડીને બોલાવીએ.” હર્ષદરાય બોલ્યા: “અને પછી વધીજ શું આવે? પઠાણો પણ માણસજ હોય છે, કેં રાક્ષસ તો નથી કે આટલું ગભરાવાનું. પણ લાઇ નવીનચંદ્ર!” હર્ષદરાય એકદમ ગંભીર થઈ બોલ્યા: “હું તમને એટલું કહી રાખું છું કે જો પઠાણ કે કોઈ મળે, તો તમે મારો આકળો સ્વભાવ જરા સંભાળી લેજો હોં. હું એ મારી ખામી સારી રીતે સમજું છું, અને એ વખતે ક્ષાંતિથી કામ લેવું જોઈએ એ પણ ખરું, પણ મારો સ્વભાવ તો તમે જાણો છોને? એકવાર ગુસ્સે થયો તો પછી મારા હાથની વાત રહેતી નથી. માટે તમને કહી રાખું છું કે કેં મારફાડ કરી એસું એની પહેલાં મને સંભાળી લેજો.”

પુરા એંસી રતલનું વજન, અને સોટી જેવું જડું શરીર છતાં હર્ષદરાયનાં ઉપલાં વાક્યો સાંભળી મને અને નવીનને તો એટલું હસતું આવ્યું, પણ હર્ષદરાય અમારાથી ઉંમરમાં થણા મોટા રથ્યા એટલે કહેવાય પણ શું? —જે કે મઝા તો બહુ પડી.

“ના, ના; તમે બીલકુલ નથીત રહો.” મેં બનાવ્યા “જે જે વળી કેં મારફાડ ન

કરી એસતા. એમ કરવાયા તો આપણે ઉભટા કાયદાની બારીકીમાં આવી જઈએ અને ખરા છતાં ખોટામાં ઠરીએ. લાઇ! સ્વભાવ તો શાંત રાખવો જોઈએ. હવે તો ગાંધીયુગ ચાલે છેને!”

આમ ઠંડા પહોરનાં ગપ્પા ચાલતાં હતાં ત્યાં તો દરથી અમે એક મોટર આવતી જોઈ.

“હં સંભાળજો. આપણે એ મોટરને અટકાવી તપાસ કરીશું.” મેં કહ્યું.

“જવા દોને! મારા સાહેબ!” હર્ષદરાયે સલાહ આપી “હજી તો કેં એ મોટરનો વખત થયો નથી. પેલી તો બરોબર જે વાગ્યેજ આવે છે.”

અમને તકરારનો વખત ન હતો. મોટર તો પાસે આવતી મઘ, એટલે અમે તે અટકાવવા કૃતનિશ્ચય બન્યા.

“ઉમા રહો હોં. હું હમણાં આવું છું.” એમ કહી હર્ષદરાય ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

મેં અને નવીનચંદ્રે મોટરવાળાને મોટર ઉભી રાખવા કહ્યું. કાર ધીમી પડી. ઉભી રહી. કોઈ સાહેબ અને મઝમ જુદા તરફ જતાં હતાં એમ ખુલાસો મળ્યો.

તેમને આમ અટકાવવા માટે મેં માથી ચાકી. સાહેબ પણ પુરા વિનયી હતા. તે હરમા અને કહ્યું: “કેં નહીં. એમાં શું? અમે જરા મોઝાજ છીએ. વળી તમારે તો તમારી ફરજ બજાવવીજ જોઈએને?”

મેં ફરીથી એમની ક્ષમા ચાકી અને કાર ઉપડી.

“કેમ મેં નહોતું કહ્યું કે મોટરકારને અટકાવવી નકામી હતી?” હર્ષદરાય હસતાં હસતાં બોલ્યા. એમનું તો જાણે હવે ચઢી વાગ્યું: “હું તો પહેલેથીજ જાણતો હતો. તમે જરા વધારે બીક રાખી ફરો છો. વિનેહકાંત!” હર્ષદભાઈએ ટકોર કરી:

મોટર અટકાવતી વખતે બીક તો કોને લાગી હતી એ સમજનારા સમજતા હતા પણ મારી પર આવેા આક્ષેપ મુકાયો એ મને ન ગમ્યું. એટલે મેં કહ્યું: “ના, બીક તો કેં નહીં, પણ આપણે જ્યારે રાઉંડ ફરીએ છીએ ત્યારે ચોક્કસ રહેવામાં અને સાવચેતીથી કામ કરવામાં કેં ખોટું નહીં. કામ કરવું તો પછી સારી રીતેજ કરવું જોઇએ.”

આ પછી અમે બીજી ત્રીજી વાતો કરતા અમારી રાઉંડ ફરતા હતા ત્યાં તો “મુવા હાર.....ઓ...આપરે.....” ની જુમ દૂરથી સાંભળી અમે ચોંક્યા.

“અવાજ તો પાનાયંદ શેઠના બંજરા તરફથી છે. ખરુંતે?” મેં પુછ્યું.

“હા, મને તો અવાજ પણ શેઠનોજ લાગે છે.” નવીનચંદ્રે કહ્યું.

“ઓ ભગવાન...હવે તો થઇ ચુક્યું.” ફરી પણ શેઠનોજ અવાજ સાંભળ્યો. નવીનની જાંકા ખરી હતી. ત્યાં સું દરો ?

અમે ઉતાવળા એ તરફ જતા હતા ત્યાં તો થોડે દૂર ખેતરામાં એક આકૃતિ દોડી જતી. અંધારું છતાં પણ હું સ્પષ્ટ જોઇ શક્યો.

“જો...જો...નવીન !” મેં તે નવીનને કેખાતી કહ્યું: “પેશે કોણક નાસી જાય છે. તું અને દર્પદાસ શેઠને બંજરે પહોંચો ને હું એ દરામખોરની પાછળ પડું છું.”

“અરે ! પણ દર્પદાસ ક્યાં ?” નવીને સવિરમય પુછ્યું.

“રેડી ગયા દરો પાછળ, તે આવતા દરો. હાથ જુમ સાંભળી આપણી પહેલાંજ એ શેઠને બંજરે પહોંચ્યા દરો. તું તો જા.” એમ કહી હું પણ તે નાસી જતી આકૃતિ પાછળ દેખ્યો. વધારે રોગાઈ તો ખેલા ચોરને હું

શી રીતે પકડી શકું ? અને ટોળીમાંના એવા એકને પણ જો પકડી શકાય તો પછી તો આખી ટોળી હાથમાં આવે અને રોજના ત્રાસમાંથી છુટીએ. ગમે તેમ કરી એને તો પકડવોજ જોઇએ.

અમારી વચ્ચે અંતર ઓછું ને ઓછું થતું ગયું અને જ્યારે એ મારો અવાજ સાંભળી શકે એટલા પાસે અમે આવ્યા ત્યારે મેં જુમ પાડી: “ખડા રહો ! કોન છે ?”

તે કોઇ ચોરજ દતો એની મને ખાતરી થઇ ગઇ, કારણ મારો અવાજ સાંભળી એના તો રામ રમી રહ્યા અને તે વધારે ત્વરાથી દોડવા લાગ્યો.

તે હવે ખેતરામાં વાંકાચુકા રસ્તા લેતો હતો. અંધારું પણ વધારે હતું એટલે ધડીમાં દેખાતો તો ધડીમાં મારી નજર બદાર નીકળી જતો. છતાં હું તો એની દિશામાં દોડવા લાગ્યો. પછી તો છેકજ નજર બદાર થઇ ગયો. એ કઇ તરફ ગયો દરો એ વીચારવા હું જરા ઉભો રહ્યો અને ત્યાં તો પાસેના પાણીના ખાઓચીઆમાં કેંક ધમાકો સાંભળી હું ત્યાં પહોંચ્યો.

“મારશક મત કરના બાઇ” મને જોઇ ઉતાવળથી પાણીના ખાઓચીઆમાંથી નીકળવાનાં ફાંફાં મારતા દર્પદાસને ગભરાતો અવાજ સાંભળી હું તો વિરમવથી આજોજ બની રહ્યો.

“અરે દર્પદાસ ! તમે હતા ? બરા માણસ” મેં કહ્યું; ચીક તો એવી ચઢી કે ન પુન વાત. મને એમજ થયું કે આટલો વખત મેં નકામે ખોગો તે દરમિયાન ત્રીયારા પાનાયંદ શેઠનું શું થયું દરો ? હથેર ખીયારાને બચાવે ! દર્પદાસને કેં પણ કરેણું નકામુંજ હતું છતાં મારાથી રહેવાયું નહીં. એટલે મેં કહ્યું:

“પણ તમને ઉભા રહેવાનું કહ્યું છતાં પણ કેમ ના પાડી?”

“મને વહેમ હતો કે મારી પાછળ પઠાણજ દોડે છે.” હર્ષદરાયે ખુલાસો કર્યો: “તેમાં તમે દોડુરતાનીમાં ખોટા એટલે મારો વહેમ દબતર થયો. મારા સાહેબ! શુભરાતીમાં ભરતી મરતાં શું થતું હતું?” હવે તે મારી પર ચીઠાયા. સામો મનેજ દોષ દેવા લાગ્યા.

“પણ તમે મારો અવાજ વર્તી ન શક્યા?” મેં ગુસ્સો દર્શાવી પૂછ્યું.

“તમે પણ કેવી ચક્કમ જેવી વાતો કરો છો?” વળી હર્ષદરાય ગુસ્સે થયા; “દોડતાં દોડતાં તે લોકો અવાજ સાંભળવા અથવા તો તે જાનો છે એનો વિચાર કરતા હશે? અને આમ વિચાર કરવા ખેસે તે દરમ્યાન તો જે પઠાણ પાછળ પડ્યો હોય તો હરો ભોડી ચાલ્યો જાય, અને પછી સ્વર્ગમાંજ કોનો અવાજ હતો એ નિર્ણય કરવાનો પુરતો વખત મળે.”

હવે ત્યાં વધારે ઉભા રહેવામાં કે હર્ષદરાય સાથે દલીલ કરવામાં સાર ન હતો, જેથી હું તો ઉતાવળો પાનાચંદને બંગલે પહોંચ્યો.

હું ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે તો શેઠના બંગલા આગળ મોટું ટાણું ભેજ ચઢ ગયું હતું. પણ હજી અંદર કેમ કોઈ ગયા નહીં હોય? મને નવાઈ લાગી.

પાનાચંદ શેઠનું બારણું બંધ હતું. “ચાલો અંદર તો જઈએ” હું અધીરો બન્યો. કેમ તમે બધા હજી અહીંજ રોકાયા છો?” મેં પૂછ્યું.

“પોલીસ સીપાઈ કોઈકની રીવોલ્વર મેળવવા ગયો છે. એ આવે એટલે જઈએ” ખુલાસો મળ્યો.

“ઓ ભગવાન હવે તો તારું શરણુ છે.” અંદરથી વિજયાબહેનનો ગભરાએલો સ્વર સંભળાયો...અને સાથેજ કાનને વીંધી નાખે એવી ઠારમી ચીસો સાંભળી અને બહાર ચપરીજ રહ્યા.

“રીવોલ્વર તો આવે ત્યારે. અરે ભગવાન! અંદર ખુનામરકી ચાલે અને આપણે આટલા બધા આમ વાટ જોઈ રહીએ? ગમે ને થાય, ચાલો આપણે અંદર.” મેં સુચવ્યું.

બધા જોઈજ રહ્યા. હું ઉશ્કેરાયો હતો એટલે આમળ જઈ બારણું ઠોક્યું. પછી તો બધાજ સામેલ થયા.

“બારણું ખોલો. એકદમ ખોલો.” એમ પોકાયું છતાં બારણું તો નજ ઉઘડ્યું. અમે વધુ ઉશ્કેરાયા અને હવે બારણું ન ઉઘડે તો તે ફાડીને પણ અંદર જવાનો અમે નિશ્ચય કરી લીધો.

“ગભરાશો નહીં પાનાચંદ શેઠ! અમે છીએ. અમારી પાસે હવે રીવોલ્વર પણ છે. પોલીસ સીપાઈ પણ આવી ગયો છે. બારણું ખોલો. ધ્રુવર બધું સારું કરશે” મેં પાનાચંદ શેઠને હાંમત આપવા કહ્યું.

“કોણ વિનોદરાય તમે?” પાનાચંદ શેઠે મારો અવાજ પીછાંપ્યો. “કેમ શું છે?” સામો પ્રશ્ન પૂછાયો.

“પણ બારણું તો ખોલો” હું ચીઠાયો. તરતજ બારણું ઉઘડ્યું અને ઉશ્કેરાએલા અમે બધા પઠાણોની શોધમાં અંદર ધરયા.

આ જોઈ પાનાચંદ શેઠ તો આભાજ બની રહ્યા, સ્મરણ ગયા. “ઓ બાપરે.....પણ છે શું તે કોઈ કહેશે?” આટલું કહી માથે હાથ દઈ તે ફસડાઈ પડ્યા.

હરી વિજયાબહેનની પેલી ભયંકર ચીસ સાંભળી અમે એ તરફ ગયા. બીકથી તેમને હીસ્ટીરીઆની શીટ આવી ગઈ હતી.

પાનાચંદ પશુ મઝરાએલા ઉકેરાએલા અમારી તરફ આવ્યા.

“પશુ છે શું તે તો કોઇ સમજાવો?” મઝરાએલે સ્વરે શેઠ પુછવા લાગ્યા.

“શેઠ! જરા ધીરજ રાખો.” મેં કહ્યું; “હવે તો આપણે આટલા બધા છીએ. કહો શું હતું? પકાણુ ક્યાં નાહા? ચોર ક્યાં છે?”

“હેં શું પકાણુ!—ચોર! એ આપરે! મારા ઘરમાં! ક્યાં દીકા તમે તેમને?” ફાટેલે ડોળે શેઠ મને જોઇ રહ્યા.

પાનાચંદ શેઠ એકદમ નરમ પ્રતિના દતા પશુ આવા બીકણુ હશે તે તો આજેજ બધું.

મેં તેમને માંડમાંડ ધીરા પાડ્યા. અને પછી નીરાંતે પુછ્યું. “શેઠ થોડા વખત પહેલાં તમે ‘મુઆ ધાર’ ‘ઓ.....આપરે’ વગેરે મઝરાટની જુમો પાડી હતી ને અમે રાઈડ ફરતા હતા તેથી તમારી જુમો સાંભળીને અહીં હેડી આવ્યા; કહો શું હતું? હવે તો મઝરાવાનું કે કારણ નથી ને?”

અહો... એટલાજ માટે તમે આ ધમાલ મચાવી મુકી? કેરા બધા અક્કલ વગરના છો!” શેઠ બોલ્યા. મઝરાટનાં ચિન્દ હવે તેમના વદન પર નહોતાં.

“અમને તો કેજ સમજ ન પડી કે શેઠ શું કહેવા માગતા હતા. અમે વધારે મુંઝાયા અને ખુલાસા માટે શેઠ સામે જોઇ રહ્યા. “શેઠ શું હતું?” મેં પુછ્યું.

“કેં નહીં રે. તમે કાગનો વાથ કરી મુક્યો.” શેઠ ખુલાસો કર્યો. “એ તો ફું અને આ

બીઝીક રમતાં હતાં તેમાં એણે પાંચસો, પંદરસો અને પીસ્તાળીસસો સપાટામાં બધ નાખ્યા. ફું છતી શકું એમ ન લાગ્યું તેથી મેં કહ્યું કે ‘મુઆ ધાર, હવે બાજુ હાથમાંથી મઈ.’ શાંત વાતાવરણ એટલે કદાચ તમે મારી જુમ સાંભળી હશે. પશુ કેં એવી જોરથી જુમો નહોતી પાડી.” શેઠે કહે પેટે જવાબ આપ્યો. “તમે બધા નકામા મઝરાઇ ગયા. પશુ માફ કરજો...આવી મોડી રાત્રે.....”

મેં એમનો વિવેક અટકાવી ગુસ્સે યઇ જઇ પુછ્યું: “પશુ તારે તમે તરત બારણું કેમ બોલ્યું નહીં?”

“બહાર તમારો કોલાદલ સાંભળી એ સમજ કે ક્યાં પાડવા પકાણુ આવ્યા હશે અને બીકથી એને હીસ્ટીરીઆની શીટ પશુ આવી છે તે હજી ચાલે છે.” શેઠે ખુલાસો કર્યો.

ત્યારેજ સમજાયું કે બહાર ઉભા ઉભા અમે ખુનામરજીની કલ્પના કરી તે વખતે એ તો હીસ્ટીરીઆની શીટમાંજ વિજયાબહેનની ચીસો અમે સાંભળી હતી.

“પશુ તમે બારણું શા માટે ન બોલ્યું?” વળી એક જણ અમારામાંથી ગુસ્સે યઇ ગયો, ને શેઠને પુછવા લાગ્યો.

‘જોડું શું કામ હતું? મને પશુ એનો વહેમ ખરો લાગ્યો, તેથી ખાતરી કરવાજ મેં બારણું બોલવામાં વિશંખ કર્યો. પછી તો વિનોદભાઈનો અવાજ સાંભળ્યો ત્યારેજ મેં બારણું બોલ્યું. હમણાંના વખત કેવા છે! સંભાળીનેજ ચાલતું જોઇએ.”

શેઠનાં વાક્યો સાંભળી અમે બધા મનમાં તો એવા ચીંતાયા. પશુ ઉપાય શું? ફું તો બહુ કંટાળી ગયો હતો. એક તો હર્ષદરાયે

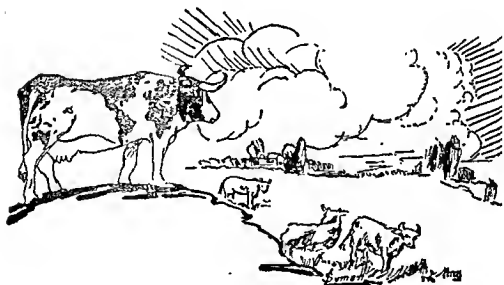
નકામો દોડાવ્યો, અને હાંફતો હાંફતો અહીં
આવ્યો ત્યાંજ તે આવો ધોટાળો!

ખીઝીક જેવી નિમોશ્ય વાતમાં હિસ્કેરાધ
જમ રોકે પથ જમરી કરી.

સાંતાકુઝમાં ચેરીનો વા વાયો હતો એટલે

દરેકના ખપાલમાં ચોર ને પકાણો રમી રહ્યા
હતા એટલે આવા ધોટાળા થવા પામતા હતા.

તે દિવસ તો હું બહુ જ થાક્યો હતો
એટલે બધા કરતાં અડધી કલાક વહેલો ધેર
જમ મુખ ગયો.

ગોરગોના

૧૯૦૪

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૬૦ થી]

હાલ જીવ છે; એવી રીતે ફ્રેન્ચો અમારે હાથે થઈ સહન કરી આખરે હાલ્યા. અમારી હાર થઈ. મોટા પ્રતિષ્ઠા અને સ્ફુર્તિ પડ્યાં. સ્વદેશની સ્વતંત્રતા હાંસલ પાછી જીવવા નહીં છતાંનારા મારા સાથીઓને મોખરે હું ઉભો રહ્યો.

“મદામુસીનતે પેઓલી ડે રોસ્ટીનો (Paoli de Rosino) અમારો વડે ન્યાયાધીશ અને સૈન્યાધિકારી નીમાયો. દુસ્મનોને અમેએ દેશમાંથી હાંકી કાઢ્યા. આખરે મીઠી સ્વતંત્રતા પાછી મેળવી એમ લાગ્યું. પણ સ્વતંત્ર પ્રજાના કદા દુસ્મનો મળ્યાતા ફ્રેન્ચ લોકો ફરીથી દુશ્મિઆરખાં આવી પહોંચ્યા. એ વરસની અંદર પેઓલીને નસાદી મુક્યો અને પરતંત્રતાની ખેડી પુનઃ અમારી ખૂમિને વળગી.

“મારાં સગાંસંબંધીઓ સાથે મેં તેો આઠ વર્ષ લડત ચલાવી. એ અરસામાં મારા ચાળીસ સાથીઓ રાજદ્રોહના ગુન્હા બદલ કતલ થઈ ગયા. સ્વદેશની સ્વતંત્રતા માટે લડતા અમે અવશેષ રહેલા સાઠેક માણસો હતા. અમારા સાથીઓનું વેર વાળવા અમે કુંઝરામાંથી ઉતરી આવ્યા. તળેટીના પ્રદેશમાં કે નહીં તેો સો ફ્રેન્ચોને અમે કળજે કર્યાં. તેમને પકડી અમારા રહેઠાણ તરફ લઈ જતા હતા તેવામાં ખજાર મળી કે દુસ્મનોએ અમારા રહેઠાણ પર છાપો માર્યો હતો. મારા માણસોને પાછળ મુકી હું એકલોજ માઝા દુઃખી બાપની મદદે દોડ્યો. જોયું તેો મારા બાપને મેં લોહીમાં તરબોળ દીઠા. જાણી રહેલી ઇતિહાસ એકઠી કરી તે બોલ્યા: ‘મેટા !

મારું વેર વાગજો. કુદરતનો એ કાયદો છે. મારી માથે તારું પણ મૃત્યુ થાય તેો પ્રીડર નહીં, પણ ફ્રેન્ચોના શાસનને જીવન પર્વત ધીક્કારજો.’

“મારી માતાની તપાસ કરવા હું આગળ વધ્યો. તેનું નમ શરીર મારા હાથમાં આવ્યું. ઠેઠાણે તેને ધા વાગ્યા હતા. તેની સ્થિતિ જોતાં લલલલાને ત્રાસ વધુતે ! મારી સ્ત્રી અને ત્રણ ભાઈઓને મરા હરમાંજ કતલ કરવામાં આવ્યા હતા. મારા સાત પુત્રો જેમાંના ત્રણ પુરં પાંચ વર્ષની ઉંમરના નહોતા, તેમણે પણ એજ સજા ભોગવી હતી. અમારાં ઝૂંપડાંઓને આગ લગાડવામાં આવી હતી, અને અમારા દેશ (ધેટાં)નું લોહી અમારા સંબંધીઓના લોહી સાથે વહી રહ્યું હતું.

“મારી દીકરીની તપાસ ચલાવી, પણ તેનો પત્તો ન હતો. ગાંડા જેવો હતો બની ગયો. વિધવા કાંધ મારે અંજેઅંગ વ્યાપી રહ્યો. મારા કુટુંબીવન શક્ય થયુંઓને હાથેજ મરવા હું નાસી જવા તૈયાર થયો !

“પણ મારા સાથીઓએ મને રોક્યો. મારા કમનસીબ કુટુંબીઓની ભારોને અમે દફનાવી ! અને પ્રજા જણે છે કે અમે શું શું નિશ્ચય કર્યા. આખરે વાલ જેવા નિર્દય જનુઓથી બચવા શાપથીડિત જન્મભૂમિનો ત્યાગ કરવાનો અંતિમ નિશ્ચય કર્યો.

“અમારું વહાણ ગોરગોનાને કીનારે નાંગર્યું. મારી પ્રતિનિધિ અનુકૂળ આ દીપ લાગ્યો અને અહીં મેં વાસ કર્યો. માત્ર ત્રણ બંદુક અને ચાર પીર દારુગોળો મારી પાસે મે રાખ્યો. મારા સાથીઓએ દટાવી તરફ મુસાફરી આરંભી. ભારે હૃદયે મેં તેમને વીદાય આપી. ત્રણ દિવસ ચાલે એટલે ખોરાક મારી પાસે હતો. કુનીઆબરમાં એવી જગા પછી ઝોછી

દરો બ્યાં માથુસને નિર્વાહ માટે કેં ને કેં ન મળે. તમે જે દીવાલો બેઠ તે એક પ્રાચીન મઠની છે, અને તેનું ભોયરું હજુ મોજુદ છે. માછલાં, બીજાં જળચર પ્રાણીઓ અને નિરંતર લીલાં દેખાતાં આ એક ઝાડ (oak tree)ના ટેટા મારા ખોરાક છે. એક પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો અધિકારી હું મને માની રહ્યો છું. ખડકા ઉપર ધણાં પક્ષીઓ વાસ કરે છે, પણ તેમનો હું શીકાર કરતો નથી. તેમને હું મારી પ્રજા ગણું છું. તેમને હું કદાપિ ભાળતો નથી એટલે મારવાનો વિચાર પણ આવતો નથી. આદત પર આદતનો સીતમ મારી આગલી જીંદગીમાં ગુજરી ગયો, અને મારું જીવન વિષમ થઈ ગયું લાગે છે. સ્વપ્નનો પ્રકાશ મને સ્પર્શતો નથી. રાત્રેજ હું ખુલ્લી દવા ભોગવું છું. સ્વતંત્રપણે પહાડી પ્રદેશમાં વસનારા મારા બાપદાદાઓની કડવી ાદ રાત્રે મને આવતી નથી. પાસે દેખાતા રાષ્ટ્રના વૃક્ષના જંગલમાંથી જરૂરીઆત ઉપરાંત કાઢ મળી શકે છે, અને રાત્રે દીવાની ગરજ સારવામાં તેનો ઉપયોગ ચાલુ છે. પેલી મશાકોના પ્રકાશ પર અમે જીવન ગુંજરીએ છીએ. મુસાફરીમાં, માછલાં પકડવા જતાં આ તારો અમને દોરે છે, તે જો કે તમારા તારા જેટલો પ્રકાશમાન નહીં હોય છતાં ન્યાયી મનુષ્યોના પંથ પર અજવાળું ફેંકે છેજ.

“જાણવાભેગે એક પણ બનાવ વિના મેં વધે વીતાવું ! ઢીસેઅર માસમાં એક દિવસે બરાબર આ વખતે ગુફાની બાહુએથી થોડાં તાપણાં જોયાં. મને લાગ્યું કે માથુસો દીપ પર આવ્યાં હોવાં જોઈએ. અવાજ ક્યાં વિના લપાતો હું નજીક જઈ પહોંચ્યો. એડી અને સાંકળે જકડેલા ત્રણ કેદીઓ સાથે સાત

તુકેને જોયા. કેદીઓને તેઓ છુટા કરતા હતા એમ મને લાગ્યું. એકને તેઓએ મારી નાખ્યો, અને બીજા બેને ખોરાક આપ્યા વિના છોડી મુક્યા !” .

આ કામ ક્યાં પછી તેમણે પાછી સફર આરંભી. નવીન આગન્ટુક ફ્રેંચ નહોતા એમ ખાત્રી થઈ સારે તેમને આશ્રય આપવાનું મને મન થયું. હું પાછો મારા મુકામે ગયો અને મોટું તાપણું સળગાવ્યું. તેઓ મારા તાપણાં તરફ આકર્ષાયા અને નજીક આવ્યા. મારી પુત્રીને મેં ઓળખી કાઢી ! બીજો ફ્રેંચ યુવક હતો. મારી પુત્રીના અસંત આશ્રદયથી મેં તેને જીવતો રાખ્યો.

મેં કહ્યું: “બાપ ! તને ચેતાવું છું કે હું તારા દેશનો દુશ્મન છું અને જેમણે મારા પ્રભુનું અપમાન કર્યું છે તેની આગળ મેં કસમ લીધા છે કે તેમના ઉપર હું મારું વૈર વાળીશ. માટેજ તું અહીંથી રવાના થા અને અહીંથી દૂર તારો વાસ કરી લે. સુર્યાસ્ત થાય નહીં ત્યાં સુધી બહાર નીકળીશ નહીં. તને તારી જીંદગી પાછી આપું છું નહીં તો તને અહીંયાંજ પુરો કરત”

ત્રણ વર્ષ વહી ગયાં, તે દરમિયાન તે દીપ પર રહે છે કે નહીં તે જાણવા સરખો પણ મને વિચાર ન આવ્યો. આખરે મેં તેની તપાસ કરી અને તેનાં ઢાઝકાંનો પણ પત્તો ન લાગ્યો ! તેનું શું થયું તે હું જાણતો નહોતો, પણ મારે હાથે એને મારી નાખવાનું પાપ વહોરવાનો પ્રસંગ ન આવ્યો એ માટે ધન્યરો ઉપકાર માન્યો.

સાર પછી છ વર્ષે એક દિવસે બંદુક અને તોપના બડાકા સાંકળી હું ચમક્યો. ગુફામાંથી બહાર નીકળવાનું ધણું મન થયું, પણ પ્રતિગ્ધા તોડવાની દૌમત નહોતી. રાત્રિ

સુધી હું થોભ્યો. દિવસને અંતે અધિકાર પૃથ્વી પર પથરાયો ન પથરાયો ને મોઢું તાપણ સળગાવી દીધું. ત્યાર પછી દ્વીપની પ્રદક્ષિણા મેં શરૂ કરી. સાત માણસોને પાચરણ પર મુતેલા બેધા. બીજા ચાર તેમની સારવાર કરતા હતા. તેમણે મારા ઉપર હુમલો કર્યો.

કેવો બેવકુફ! મારું રક્ષણ કરવાની પણ મારી અક્ષત મારી ગઇ. મારી દાઢી પકડી તેમણે મને માથે, મારી હાંસી કરી અને મને જંગલી કહ્યો. પાણી માટે તેમણે મને આગ્રહપૂર્વક પુછ્યું. મને મારવા બદલ મેં ચોખ્ખી ના પાડી. તેઓ ફ્રેંચ લાગતા હતા. એવામાં મારી પુત્રી જે દેખેલાં મારી સાથે રહેતી હતી તે આવી પહોંચી. મારી રિયતિનો ખ્યાલ આવતાં તેણે બંદુકવતી બે બદમાશોને ઠાર કર્યા. બીજા બે ભાગી ગયા. આ લોકોનું વઢાણ થોડે દૂર હતું. ખરાબાવાળા કીનારાને લીધે તે નજીક આવી શકે એમ હતું નહીં. પાછા આવવા મેં તેમને જુમે મારી. તેમના હાથ સાથીઓને આણવાનું કહ્યું. ત્રણને તેમણે મોડદ્યા. તેઓ કીનારે તરી આવ્યા. મેં તેમને ખધાને વઢાણ પર પહોંચાડ્યા. વઢાણ પર સ્વાર થતાંની સાથેજ તેમણે જીજી દીવાલોને મારું રહેઠાણ સમજી ગાળીતાર કર્યા. ત્યાર પછી છત્તર સમક્ષ મેં ફરીથી કસમ ખાધ કે કોઇ પણ વખત ફ્રેંચ બચ્ચાને જીવતો જવા ન દેવો. થોડા વર્ષ પહેલાં મેં બે ફ્રેંચ વઢાણો ખડક પર અથડાઇ ચૂક્યાં થતાં બેધાં હતાં. તેમાંના કેટલાક કુશલ તરનારાઓ કીનારે આવી પહોંચ્યા. પણ અમે તેમને ઠાર કર્યા. મનુષ્ય તરીકે અમે તેમને મારી નાંખ્યા.

ગઇ સાલ કોર્સિકા અને ફ્રાંસ વચ્ચે મુજાદરી કરતું એક વઢાણ અહીં અથડાઇ પડ્યું. કમનસીબ માણસની દયાજનક જુમે

સાંભળી મારું હૃદય દ્રવી ગયું. આવો નબળા મનનો યદ્ધ જવા માટે હું મારી જાતને ઘણીએ વાર ઠપકો આપતો! પણ શું કરું? હું પણ માણસ છું. રાજ અને પ્રધાન જેવા હૃદય રાખતાં આપણામાં ઉદ્ભવતી નૈસર્ગિક કુમળી લાગણીઓને દબાવી દેવી પડે છે, અને કે નહીં તો અગીઆર વર્ષથી હું રાગજ છું! તેથીજ તે લોકો કીનારે ઉતરી શકે એવી જગાએ મેં તાપણ સળગાવ્યું અને કુખતા બચાવ્યા. તમે ધારશો કે તેઓએ મારો ઉપકાર માન્યો દશે. પણ નહીં? આ રાક્ષસો જેવા કીનારે ઉતર્યા કે તેમણે જીલમ કરવો શરૂ કર્યો. બે સારા લાગતા માણસોએ તો એક ગુન્હેગારને મળે ફાંસી દઇ મારી નાખ્યો અને તેને વઢાણ પર પડતો મુક્યો. તેણે શું ગુન્હો હતો એમ પુછ્યું ત્યારે તેમણે જણાવ્યું કે તે એક બદમાશ કોર્સિકન હતો, અને કોર્સિકાના બધા લોકો ફ્રાંસીનેજ લાયક છે. મારો કેાષ નિઝીમ પ્રદીપ્ત થયો! અને તમે પ્રશ્ન કરશો કે મારું શું થયું? મને તેમણે કોર્સિકન તરીકે જાણખી કાઢ્યો અને તેમની સાથે મને લઇ જવા તૈઆર થયા. ખરેખર હું ગદો હતો-શિક્ષાને લાયકજ હતો! તેમણે મને બેડી પહેરવી દીધી અને જાહેર ક્યુ' કે મને પકડી લઇ જનારને મોઢું ઇનાંમ આપવામાં આવશે. બચવાનો મારે એકે ઉપાય નહોતો. મારી વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે હું અસહ્ય શિક્ષાને ભોગ યદ્ધ પડીશ એમ લાગ્યું. મારા ઉપર શુસ્સે થતા મારા વડીલોનું વેર ન વાળી શક્યો! પિતૃદ્રોહ માટે ઉલટા તેઓ મારા ઉપર વેર વાળશે એમ લાગ્યું. પણ છત્તર જે મારું હૃદય જાળખતો હતો તેણે મને બચાવ્યો. સાત દિવસ લગી તેમના વઢાણને રોકાઇ રહેતું પડ્યું. પીવાનું પાણી તેમની પાસે ખુદી

મધુ. મીઠા પાણીનો ઝરો શોધી કાઢવાની તેમને જરૂર પડી અને મને છુટો કર્યો. મારી બેડીઓ દૂર થઈ. આ તકનો મેં લાભ લીધો અને ફૂગડીઓની છાતીમાં મારું તલસતું ખંજર બેંકડી તેમના પ્રાણ લીધા. સ્વારેજ્ય મેં પહેલીવાર મોટામાં મોટો તારો જોયો. તેનું તેજ આંછ નાખે એવું હતું. આ દોઢીઓને તેનું તેજ શી રીતે સ્પર્શી શકે ?

“પણ મારી પુત્રી મારી માફક બંદોબસ્ત વઢાણ પર હતી. નસીમયોગે આ નઃપિશ્ચયો તેની જાતિ ઓળખી શક્યા નહોતા. તેને અચાવવા મારે યુક્તિ શોધવી પડી. વિચાર

કરી એક મરી ગયેલા સીપાઇનો યુનિફોર્મ મેં પહેરી લીધો. તેની બે પીરતેલ, તલવાર અને મારાં ચાર ખંજર પાસે રાખી હું વઢાણ પર આવ્યો. કમાન અને કેબીન બોય (cabin boy) પહેલાં મારાં શસ્ત્રોનો ભોગ યથ પડ્યા. બીજાઓ મારા પ્રદારોના ભોગ યથ પડ્યા. ખલાસી લોકોનો બધો સરંજામ એકઠો કરી તેમના શયને મારી, પ્રાર્થનાની જગ્યાએ મેં ઘસડી આપ્યા; શયને મેં આગ મુખી !

“મારા પ્રશ્નને આ નવી જાતનો ધુપ બહુ પ્રિય થતો લાગ્યો !”

બ હા ર પ ડી ચુ કી છો !

સંસદ-અંશાવલિ પુસ્તક-૮

સૌ. બહેન લીલાવતી કૃત

રેખાચિત્રો અને બીજા લેખો

(સચિત્ર)

૩૦૦ પૃષ્ઠનું દળદાર પુસ્તક]

[મૂલ્ય: રૂ. ૩-૦-૦]

જેમણે નામ નોંધાવ્યાં હોય તેમને પુસ્તક લઈ જઈ લેવાની છે.

વ્યવસ્થાપક: ‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,

૧૦-૧૪, બેકડાઉસ લેન, કોટ, ગુજાઇ.

વળી, કોરતુમરાયને છેલ્લો પત્ર, તાર પરેલાં, આવેલો તેમાં પિતાએ દીન બની, પુત્રની બગના હાથે, માશી માગી હતી. હંદયમંથનમાં રાત્રિ માળી, ઉઘ્ર ધનની ભાવનાથી પ્રેમ, દાકતર સગરે જુનાગઢ ગયા. થેર પરેખ્યા તારે કોરતુમરાયની સ્થિતિ ધણીજ વિતાગ્રન્ધ હતી. સન્નિવાતનો આજો ઉપડ્યો હતો-હુદુઝવાયું એ લગ્યાજ કન્ટા; "મારો કમળ આવ્યો?—મારો દીકરો ડાકટર ને. મારે આમ વેઠવા વાગે?—જૂતનાય! શિવ! શિવ!—અને સદાચ કરે—એકજ જુન-ક્ષમા કરો-કોઈ બચવો—" આમ લવરીમાં ડોસાને ડાકટરની જાંખી થઈ, અને ડોસા ગળગળા થઈ વળગી પડ્યા; પડે લાગી, માશ માગી. બનેતી આંખમાં અશ્રુ હતાં; "એટા, તું માશ કરે પણ પ્રશ્ન માશ કરે? પણ એ કરેણુસિન્ધુ નથી?—શિવ! શિવ!" કમળરાયે એકરસે જોઈ માથું પંપાળી થોડાજ સહોદા કહ્યા: "પિતાજી બધું હવે નિશ્ચય છે; પ્રભુમાં ચિત્ત જોડે-પતિને તાંવા એજ સમજ છે—આમાનું કલ્યાણ સાધી—" આ સગદો પુગ, સાંભળવા વિના, ડોસા ભાગ્યુંગુટ્યું-ગુટેલી વીણાના બસરા અવાજ જેવું ગજુનવળ; "જીવ બળે છે-હું વેરી થયો-પણ હસ, હવે જગ સાંતિ—" બોલતજ ડો-ગુમરાય પંચતર પડ્યા...

વર્ષ પુરું થતાં, જુનાગઢનું ધર ડાકટરે લેખી નાખ્યું. વર્ષના બાળકને જન્મનગર તેના મોલાજામાં ઉઠરવા વીદાય કર્યો; અને પોને રાત્રકોટમાં કાચમ રહેવાના નિશ્ચય કરી, જુનાગઢનો સંદાને મોટે ત્યાગ કર્યો જુનાગઢ ઊડવાને અગરે દિસ સજે નિરિ ઘાટી ને કુંડામરેદર એ ગયો. ત્યાં સ્નાન કરી એણે બહાની અંબલિ આપી ત્યારે અધધારા અતલ

વહી રહી! યુગયુગને માયો સાક્ષી ગિરનાર એ કરણ દરવ જોઈ રહ્યો!

૪

આ બધી વાતનું દસ વર્ષ પીતી ગયાં છે. કુસુમરાય દસેક વર્ષનો જન્મનગરનું શળામાં બણે છે ડાકટર તેને ખાસ મળતા નથી; પણ દ્વિથી રખાય નેટલી સંભાળ રાખે છે. આટલા સમયમાં ડાકટરની પ્રતિષ્ઠા ધણીજ વધી છે. ગરબો પાસેથી કોઈ જાતની શી લેતા નથી; આથી તેમનો ધધો ધીડો આલે છે. આવક સારી હોવાથી ડાકટરે પોનાને અનુકુળ એવો નાનકડો બંગલો રવતંત્ર બાંધ્યો છે; અને એ બે માનમાંજ પોનાનું દવાખાનું છે. સાથે દસ વર્ષની અવિરત સેવાથી ડાકટર સમજસુધાન્ધ તરીકે વિખ્યાત થયાં છે. 'સંસા સુનાગ મંડળ' રધાપ્યું છે. આપણું સામાજિક જીવન નિર્મલ તથા સ્વચ્છ બનાવવા ભાવણો આપી, પત્રિકાઓ છપવી, વિવિધ પ્રવૃત્તિ આદરી રહ્યા છે. અપનપામનાં મામોમાં ને ગામડામાં પણ ડાકટર બણી વાર જાય છે ને લોરાનું ન્દ શીટાડવા અશન ફરે કરવા મહેનત કરે છે; સમાજના ધણા અનિષ્ટ રીવાજો સામે તેમણે જુબેસ ઉઠવી હતી. બાળકઓની થતી દાગિઓ ઉપર તથા સંલુકાં કુકુંભોમાં પડતી નાની વઢુઓની મુઝવણો ઉપર ડાકટર બજાજ આવેલથી મોલના. તેઓ માનના અને કહેતા કે વિશ્વ વીં ઉણી ના રહે ત્યાં મુખી નેણે પરણતુંજ ના જોઈએ. પોનાનું ને આમંત્રિત અભિચિન મંદશણ ના કરી શકે ત્યાં દગી લગતો આધારજના રેસ શકે હન કેવળણી તથા કક્ષમાં સ્ત્રીની સંમતિ વશે પણ દંડ વિચાર તેઓ પડાગુ. બાળ વિજ્ઞાનનેના કરેણુ જીવનનો અધાર હાથને રપશે નેવાં રહ્યું કરતા; અને

“પણ મારામાં તમે ધણી અપૂરું તાઝે બેસો; હું તમારે લાવક નથી.”

“તમારી આકૃતિ, છુદ્ધિ ને શક્તિથી હું મોહ પામ્યો; અને તમારા આદર્શના તથા સેવાભાવથી હું મહાત્મ થયો છું. આપણે એક કેંદ્ર વિધિના નિર્માણ જેવો નથી?”

ધીમે ધીમે નર્મદાનો સુખમળ દસ્ત ડાકટરના હાથમાં સરી ગયો. ચંદ્ર સામે બને સજ્જન નયને પ્રભુનો આલાર માનતાં જોઈ રહ્યાં. ડાકટરના જીવનમાં દસ વર્ષે અને નર્મદાના જીવનમાં પચેલીજ વાર પ્રેમનો મીઠો રસ ઉત્તરાયો. છતાં આ રસમાં અપૂર્વ ચૂંકના તથા લોકું દઈ હતું. તે બંનેનાં હૃદયમાં હવે અનુભવી રહ્યાં.

“ડાકટર! તમારા પુર્ણાશ્રમ વીશે તો તમે કેં દશ બેસનાજ નથી! હવે મને ના કહો!” નર્મદાએ વાત છેડી.

“નર્મદા! એ વાત તમે શું કામ સંભાળે છો! હૃદયનો જ્ઞાણમુખી પાછો બાજુથી ઉઠશે.”

“મારા હૃદયની કોળી તો તમે સમાવી શક્યાને?”

“બંધાં અમિ હું મારા ઉઝાં મમાવી શકું. પણ મારું હૃદય શહે ત્યારે કોણ એ વશગતી ના ત્રાસે!”

૬

ડાકટર કમળરાય તથા વિધવા નર્મદાનાં બન્ને અર્થનમાજની સત્કોર વિધિ (સામગ્રી) મંજૂર ગવાને આજ એક માન વીતી ગયો છે. નર્મદા ડાકટરનાં પુર્ણાશ્રમની વાત હવે પુછી નહીં ને ડાકટર તે કહેતાં નહીં. આજ પંચમાની રાત્રિ હતી. ડાકટર પુરુષદાસે

ખીમેલી આંતનીમાં બંગલાની અગાસીમાં બેઠો છે. એક નાનકડી જાળી દયમાં લઈ ડાકટર તેની સામે એક ચિત્તથી નીહાળી રહ્યા હતા. જુનાં સ્મરણોના સંગાથી તરિકે અશ્રુઅંજલિ આવતા હતા; અને બેળામાં એક લાંબી ને પાતળી ચીજ રેશમી કપડામાં વીરેલી પડી હતી. ડાકટર ધ્યાનમાં મગ્ન હતા. જાળી હૃદય-સરસી દબાવી, બેળાની ચીજ તરફ જોઈ ઉઠે નિઃશ્વસ નાખ્યો!

હાથમાં દૂધ-પૈઆની બે જમનની વાકરી તથા ચમચા-લઈ, અગાસીમાં આવતી નર્મદા આ કરણ દશ્ય જોતાં, એક બાજુ ઉભી રહી ને રતબ્ધ બની ગઈ. કમળરાય સુમ્મલાની જાળી સાથે સમાધિ ધાળ્ય કરી નીચે દતો. કેટલીક વારે, નર્મદા ધીરથી પાસે આવી, સામી ખુશી ઉપર બેસી ગઈ એટલે, ડાકટર એકદમ ચેંકા-કેં સમજ્યા વિના જોઈ જ રહ્યા. થેડીવારે જરા શંત થયા. નર્મદાએ પાણી લાવી અપ્યું. ડાકટરે પેલી ચીજ ને જાળી સંભાળી બાજુ ઉપર મુક્યાં.

નર્મદાએ હેતાળ રવરે કહ્યું: “જરા ઉચું તો જુઓ-સુખાકરની કેવી સુધા વરસે છે! કેમ, મારાથી શું છુપાવો છો! પેલી જાળી તો કોની છે તે જાણું છું. પણ આ બીજી ચીજ શી હશે?”

“એ પ્રતોજ પુછાનાં જગા છે તો રેવું સારું!”

“હું હવે તમારીજ બનીને રહી છું. તમારા કોમળ પ્રેમી મારું જીવન તમે સુખી બનાવ્યું છે. માતાનાં કુલુદયની દૃષ્ટિ નથી તમારી જીવ વ્યથા જગતે દુઃસહનું તો પણ દઈ રહ્યાં ના જુસી શકું તે તો હું માનું છું; છતાં, પંપાળીને જંગર દલકું તો કરી શકું ને?”

અમરેખનું લેખન

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૬૮ થી]

કોનીકલે' તે દિવસે એકજ વિષય પર—શ્રી. જ્ઞાત્રી અને શાહી પરિષદ વીશે—લખ્યું હતું. એ મેં પત્રોમાંથી તકડંચી કરવાની છુટ કોષ કોષ દેશી, છાપાવાળા લે છે; મેં પણ કોષ વાર લીધી, દશે. પણ આજે તો મારા મનમાં આ તુકડો ઉઠ્યો હતો કે એટલા બધા પરનત્ર રહેવું, હોય તો સ્વતંત્રતા માટેના આપણા બધા પછાડા શા કામના?

પછી 'એક ખીજું સુઝ્યું'. અસહકાર વીશે લખ્યું? સહેલું ને સઠ. પણ તન્ત્રજ મને લાગ્યું કે એ બાબત તો ગએજ અઠવા-દીએ મેં ચએલી. અને લોકો પણ હવે એટલા બધા અસહકારના બળુકાર છે કે એમના 'જાનમાં હું ઉમેરે કરી શકું એ અશક્ય લાગ્યું'. અત્યંત સીધતથી નિરર્થક પુનરુક્તિઓ કરીને ચીતરવાં હોય એટલા કોલમ ગમે તે સંજોગોમાં અસહકાર વીશે ચીતરી શકાય છે, પણ મને કેંક નવું કરી બતાવવાનું બૂત વગર હતું. ત્યારે કરવું શું?

ઘણીવાર મને પેન્સીલ ધડતાં પ્રેરણા યથ આવે છે. ને ઉપાય પણ. પેન્સીલની અણી તુરતની કાઢેલી હોવા છતાં, અજમાવી જોયો. તથા વખત બાણી જોઈને અણી બટકાવી નાખી પણ પ્રેરણા તો ન યથ તે નજ યથ.

હવે? મગજ ધુમતું હતું, તેમાં વળી આગલી રાતે ઉપ પ્રુખ મોઢી આવેલી. એક—બે—ત્રણ એમ ઉપરાઉપર બગાસાં આવ્યાં, પાણી મંગાવીને આંખે છાંટ્યું. હોટેલમાંથી કોરી લાવતા સીવાઈને મોકલ્યો. અને તે આવે

લાં સુધી નિદ્રાવશ. યમને ખુરશીન 'ઓઠીંગણું' પર માથું ઢાળ્યું.

"સાબ, પ્રીટરને વો દીયા."

પ્રીટરની લેખ માગતી ચીઠ્ઠી અને કોર્સી સાથેજ આવ્યાં: મેં તારણને લખી મોકલ્યું કે તારે હવે શીકર કરવી નહીં. મને પ્રેરણા યવા માંડી છે, અને લખાય તેમ તેમ લેખનાં પાનાં તને તાજાનોજ મોકલવા માંડું છું.

જે બાબત વીશે વાંચનારાઓ બહુ થોડું જાણતા હોય તેને વીશે જખરા ડોળાદમામ સાથે લખવું એ પત્રકારનો ધર્મ છે. આમ કરવાથી આપણી વિદ્વાતાની છાપ સારી પડે, અને જુલો પકાઈ આવવાની ધારતી ન રહે. આ સિદ્ધાંતોને આધારે પશ્ચિમના દેશોની પ્રગતી જાટકણી કાઢવાનો વિષય ઠીક પડશે એમ માનીને મેં આખરે શરૂ કર્યું:—

"પશ્ચિમની પુણ્યહીણી પ્રજાઓના પાપનું માપ મધ્ય મયાવ તેવું હવે રહ્યું નથી. તે અમાપ છે, અગાધ છે. અસાધ્ય છે મેરુ કદીક ચળશે, સમુદ્ર કદીક માઝા મુકશે, શેષ કદીક શિવે ડાલાવશે, પૃથ્વી કદીક ગંધ તજશે, પ્રકાશ કદીક તિમિર યશે, સપ્ત કદીક ચંદ્ર બનશે, ચંદ્ર કદીક તારો બનશે ને દરેક તારો કદીક ધૂમકેતુ યથ જશે,—પણ આ પાપિણી પાશ્વર્ય પ્રજાઓ કદી-કદી પણ પુણ્યપરાજ સોહાગવંતી નહીં થાય તે નહોજ થાય!"

એ ફરો મેં ફરીફરીને બેત્રણ વાર વાંચ્યો. તેના સૈદ્ધ્ય પર હજી હું મોઢી રલો નહોતો ત્યાં તો બીજું રત્ન મારી કલમમાંથી ખરી પડ્યું:—

"શી રીતે થાય? નજ થાય! તેના આજના રંગદંગ તો જુઓ! આજના તેના કારમા કુછંદ તો જુઓ! તેના રાજપુરો

મહાભારત લખ્યા.* સવણરાજનાં નહીં તો કોનાં સ્મરણ કરાવે છે? તેના ધધાદારીઓ ને મુડીવાદીઓ, દુર્યોધન-મામા શકુનિ સમા નથી તો કોણ છે? તેની નીતિભ્રષ્ટતા જોટલી નીચ છે તેટલીજ તેની ન્યાયનષ્ટતા ગલીચ નથી શું?".....

“કેમ કેં યાંકું કે જવા દઉં પેપર એમ ને એમ?” નારણનો ચીચવાતો સ્વર મારી કલ્પના સૃષ્ટિમાં સૂણાયો. મેં એ સૃષ્ટિમાં રહે રહેજ-પેલાની સામે જોયા પણ વિના, નીચે માથે લખ્યા કરતાં-તેને ખેલોકમાંથી લખાએલાં પાનાં ફાડી આપ્યા અને આગળ ઝુકાવ્યું:—

‘ત્યારે હવે તંવી પ્રગ્લઓનું ભવિષ્ય કેવું થશે તે કહેવાની જરૂર છે? અમારી માફક જોઓ. તે વાંચી ચકે છે તેમની આંખ સમક્ષ તો તે ધમધમતા અમિ-અક્ષરે આકાશના ઉપરામા અદ્વિનિશ લખાએલાં નજરે ચઢે

* અહીં ‘રામાયણ લખ્યા’ જોઇએ એમ કોઇએ અનુપાસની ઝમક માટે આમ લખ્યું છે.

છે. તે ભવિષ્ય શું છે? તે ભવિષ્ય: આ છે-ઓ યુરોપ! ઓ અમેરીકા! ઓ આયમણ દેશોની દુષ્ટ પ્રગ્લઓ! પાપનાં પ્રાયશ્ચિત્ત હવે શરૂ કરો, તમારો નાશ નજીક છે-નજીક છે!”

“બસ કરો બંધ કરો, હવે જગ્યા નથી બંધ કરો” કહેતાં કહેતાં મદદનીશ પ્રીટરે આવીને, આગળ ઝુકવા તલસી રહેલી મારી પેન્સીલ પર હાથ મુક્યો. મને પણ લાગ્યું કે પયર્ગંબર ચેતવણીના પુકાર પાડે તેવા પુકાર સરખા એ છેલ્લા ભયાનક વાક્ય સાથે લેખ યુરો થવાથી તેના અસરકારકપણામાં ખુબ વધારો થશે. એટલે પેલાને ઉતાવળે કાગળીઆં એમ્માં કરવામાં મદદ કરીને રવાને કર્યો.

એ ગયો એટલે પેન્સીલ ટેબલ પર નાખીને મેં ‘કોનીકલ’ પાછું ઉઘામવા માંડ્યું. અને લેખનાં પ્રુફ તપાસીને ક્યારે ધરને રસ્તો લેવાનું બની શકશે તેની ગણતરી ધડીઆળ તરફ જોઇને કરવા માંડી.

પાછળથી ધ્યાન બે ચિહ્ન. મેં કહ્યું: ‘ભા-ભા’ ના

હજી વખત છે.

ઈન્કમટેક્ષ બચાવવા માટે મળો.

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈદ્યની કું.

ઈન્કમટેક્ષના અનુભવી.

પંહેલો માળ, લાલસિંગ ખીલ્ડીમ, મંગળદાસ મારકાટ પાસે, મુબાઇ.

પિતાને પડખે

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૮૧ થી]

પાડી દેવી પણ મિત્રોને કામ જરૂરનું હતું જીજ્ઞે દિવસે રમાનાર ક્રીકેટ મેચમાંના ખેલાડીઓની ચુંટણી તેજ વખતે કરવાની હતી. રમેશને ગયા વિના છુટકો ન હતો. તેને એમ થયું કે એમાં કેટલી વાર લાગવાની હતી! હમણાં પાંચે આવ્યો રહીશ. આમ ધારીને પોતાની સાઇકલ ઉપર ચઢતો કે મિત્રોની સાથે ચુંટણીના મદતના પ્રશ્નો ઉકેલવા પાસેના મેદાનમાં અદરથ થઇ ગયો.

ચુંટણીમાં કે કેટલા મતફેર પડ્યા. લગભગ મારામારી સુધીની વાત આવી એટલે રમેશને પાછા આવતાં મોડું થયું એટલામાં—

આ તરફ રંગીલદાસજી ખાંધને સારી પેટે નિદ્રાદેવીની આગમના કરીને ઉઠ્યા હતા એટલે તામસી પ્રકૃતિના માણસો સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રમાણે ધણીવાર આનંદમાં આવી જાય છે તે પ્રમાણે રંગીલદાસ હૃદયની બહુજ મીઠી શાંતિ અનુભવતા આખા જગત પ્રત્યે ભાતુભાવ ધારણ કરી રહ્યા હતા. એટલામાં ઇન્સ્પેક્ટર આવ્યો. સવારે રમેશ સાથે થએલી વાતચીત રંગીલદાસ જુનીજ ગયા હતા. તેમ ત્યાં આ વાતનું સ્મરણ કરાવવા માટે રમેશ હાજર પણ ન હતો. આથી રંગીલદાસે તો બહુજ વિવેચી પેલા ઇન્સ્પેક્ટરને વરંડા ઉપર બેસાડ્યો. ઇન્સ્પેક્ટર પણ પોને નવો હતો અને પોતાને મધ્યજ અંગલાણીઓ સાથે સારું રાખવું હતું એટલે ત્રિનવથી વાતચીત કરતો બેઠો. સાં, ચઢા તેમજ પાનસોપારીને છનંદા અપાયો અને પછી પેલાં સસત્રાંના પાંજરાં બધી જવા. રંગીલદાસ તેમજ ઇન્સ્પેક્ટર બંને કપડાં બતાવતાં જતાં, પોડીથી તો નાહક

સનાબ્યાજ કરે એમ ઇન્સ્પેક્ટરે કહીને રંગીલદાસનું મન જીતી લીધું પણ ફરીઆદ થઇ એટલે સાધારણ તપાસ તો કરવીજ જોઇએને —આમ બોલીને સસત્રાંના પાંજરાંની તપાસની માગણી એણે કરી અને તે રંગીલદાસે કમ્પ્લ પછી કરી દીધી.

બંને જણ વાતો કરતા ચાલ્યા. તળનું પાણી કેવી રીતે વહી ગયું એ પણ રંગીલદાસે સમજાવી દીધું. સસત્રાંનું પાંજરું આવ્યું. ઇન્સ્પેક્ટરે તેની આમપાસ ફરીને જોઇ લીધું. પણ રંગીલદાસ ખીલ્યા હતા. તેમને આટલેથી સંતોષ થયો નહીં. તેમણે કહ્યું: “તમે માનશો? મેં આ પાંજરું જાને બનાવ્યું છે, સુધારની પાસે કરાવીએ તો ખાસ પચીસ પચાસ રૂપીઆ લઇ જાત.”

“પણ કદમાં જરા મોટું થઇ ગયું છે, ખરું?” ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું.

“એક પંથ ઓર દો કાજ” પોતે માપમાં કરેલી જુલ કમ્પ્લ નહીં કરતાં તેમાં પણ પોતાની કે સીફત છે એમ બતાવવાનો વતન રંગીલદાસે કરતાં કહ્યું: “હેં હેં હેં! દાદીની દાદી ને સારણીની સારણી સસત્રાંનું પાંજરું પણ કહેવાય અને જરૂર પડે માણીનું ઝુંપડું પણ થઇ જાય! જરાક ભેજી ચલાવીએ તો આપણે બધું કરી શકીએ. પણ હમણાંના જીવાતીઆઓને હાથે કામ કરવાનુંજ આગસ. જરા અંદર આવીને જુઓ તો ખરા.” આટલું બોલીને રંગીલદાસે બારણું ઉઘાડ્યું. પોતે અંદર પેસતા અંધ છે ત્યાંજ તેમનો આગલો પગ બારણા આગળજ ખાડો કરીને દાટેલી બાલકીમાં પડ્યો. બાલકીમાં એકંદાડ, ગંદું ગંદરું પાણી વગેરે હતાં. પગ ધુંટણ સુધી અંદર ધુસી ગયો. રંગીલદાસ બેઠાકે કરતો બેસી ગયા અને એમના મોંમાંથી હજી તો

અપકરમાં અપકર ગાલિપ્રદાનની અખંડ ધારા
 તહેવાની શરૂઆત યદ્ય ચુકે છે ત્યાં તો બારણા
 ઉપરજી અરામર કેંક અવાજ થયો. રમેશના
 મગજની અદ્ભુત શક્તિએ ઉપગ્રવેલી ચોળના
 અરામર ફેલેમંદ નીવડી. એક નાની સરખી
 બાલદી ભરીને લાલ રંગ અને ખેલ તેલ
 રંગીલદાસના માથા ઉપર ઠલવાઈ ગયાં. પેલો
 ઇન્સ્પેક્ટર તો આ જુદુષ સસલાના પાંજરાથી
 પ્રથમ તો મભરાઈ જાયો પછી પછી ગંદા
 માણી અને એકવાડથી રંગીલદાસનો નીચલો
 ભાગ અને લાલ રંગ અને ખેલ તેલથી તેમનો
 ઉપલો ભાગ કોઈ કાળે પછી કલ્પનામાં નહીં
 આવી શકે એવી અદ્ભુત રીતે રંગાએલા
 જોઈને અને સાથે રંગીલદાસની જીલ્લીની
 પ્રચંડ શક્તિને સંપૂર્ણ દશામાં ખીલેલી
 દેખીને મહા પ્રભાસે પોતે પોતાનું હાસ્ય ખાળી
 શક્યો અને લાંથી જતાં જતાં માત્ર એટલુંજ
 બોલી શક્યો કે "મીસ્ટર રંગીલદાસ! પેલી
 બાળતમાં દેવે કેં શીકર કરતા નહીં."

રંગીલદાસ પોતે કેવા સ્વરૂપમાં છે એનું
 જરા પણ ધ્યાન રાખ્યા વિના ધર તરફ
 દોડ્યા. દોડતાં દોડતાં પછી ચારે દિશા પોતાના
 પ્રચંડ લાંટાથી આ ઘોર કૃત્ય કરનાર પ્રત્યેની
 માળાથી ગળવતા જતા હતા. ધરમાંથી બધાં
 માણસોએ રંગીલદાસના માથા ઉપરથી તેમજ
 ઉપલા અડધા શરીર ઉપરથી લાલ રંગ
 ટપકતો જોઈને કોઈ ભારે અકસ્માત થયો છે
 અને એથી રંગીલદાસના માથા ઉપરથી
 લોહીની ધારો પડે છે એમજ માની લીધું.
 અને આવે પ્રસંગે જેમ બને તેમ મોટી
 ચીસો પ્રાઠવાથીજ આવા અકસ્માતોમાંથી
 બચાવ શકે છે એની પ્રચલિત માન્યતા
 માણસોએ ચીસો પાડવા માંડી.
 તો, આટલુંજ જોઈને હતું.

અજાણ્યા યુનેહગારને બુદ્ધે તેમણે ધરના
 માણસોનેજ પકડ્યાં. "બેવકુદો! આસપાસના
 બધા બંગલાવાળાઓ આગળ મારી ફરેલી
 કરાવવી છે? સસલાના પાંજરાને રંગવા હું લઈ
 આવેલો તેજ રંગ આ કોઈ હરામખોરે આ
 પ્રમાણે મારા માથા ઉપર નાખ્યો છે."

આ સાંભળીને રમેશની નાની બેનથી નહીં
 રહેવાયું; તે બોલી ઉઠી: "શું બાપુજી, તમને
 પાંજરા આગળ આ થયું? ત્યારે તો રમેશભાઈ
 એજ પેલા ઇન્સ્પેક્ટરને હેરાન કરવા આન કરી
 રાખ્યું હતું. પેલા ઇન્સ્પેક્ટરને કેં નહીં થયું?"

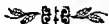
બસ ખત્રાસ! આખા વરંડા ઉપર
 ભયાનક શાંતિ પ્રસરી રહી. રમેશની જીંદગીને
 માટે તેની માને ચિંતા થવા લાગી. પળવારમાં
 ત્રાડ પડી: "ક્યાં છે એ નાલાયક, પાછો છોકરો?
 સાળાના શરીરનું એકેએક દાડ લાંગી નાખું."

ગમે તે પ્રકારે રમેશને એની મહાન
 યોજનાનું પરિણામ પહોંચાડવામાં આવ્યું.
 રંગીલદાસ સુધ ગયા ત્યાં સુધી એને ધરમાં
 આવવા નહીં દીધો. છતાં પછી સવારે એને
 થોડી ઘણી તો શિક્ષા યદ્યજ. સાઇકલ (જુની)
 બે દિવસ સુધી રમેશે વાપરવીજ નહીં એવી
 આજ્ઞા યદ્ય મળ. અલબત્ત, નવી સાઇકલનાં
 તો નજદીકના બવિધ્યમાં સ્વપનાંજ રહ્યાં.

માણસ શું ધારે છે તે શું યાચ છે!
 પિતાને પડખે ચઢીને તેમના જીવને મહાત્
 કરવાની આ મહાન યોજના સફળ યદ્ય હોત
 તો શું યાત? અને અફળ યદ્ય તો શું થયું?
 જ્ય અને પરાજય વચ્ચે કેટલું થોડું અંતર છે,
 છતાં પરિણામમાં કેવડો બેધો તફાવત છે!
 જમનીને માણ કેર, કાંસના મરહુમ
 નેપોલીયન વગેરે મહાન વ્યક્તિઓએ આ સત્ય
 સ્વાનુભવથી સમજ લીધું હતું. રમેશે પણ
 પોતાની નાની પ્રથમાંજ એ બાણી લીધું.

આપણા કેટલાક મહાજનો

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૯૦ થી]

વાતો અને Romanticism માં ફેર છે. નાનાલાલની કળામાં જેટલે અંશે શુદ્ધ Romanticism છે તેટલે અંશે તે ચિરંજીવી છે. જેમાં પરીઓ આવે છે તે ચિરંજીવી નહીં યાવ. પરીઓની વાતો ચિરંજીવી થઈ સાંભળી નથી—બાળક જન્મતા અપવાદ સીવાય. અને ગુજરાત મોટું યશ પછી નાનાલાલનાં 'કાલન'માં પણ ક્ષતિ દેખાશે. સંગીતના ઉસ્તાદને સારીયમ છુટવામાં મગ્ન નથી પડતી.

x x x

કદાચ કવિ અસહકારમાં જોડાય ના હોત તો આપણે વધારે સંપૂર્ણ Romanticism ની કૃતિઓ પામત. પણ કવિના હવેના સાહિત્યથી તો બધાજ નિરાશ થયા છે. એમનો રસવેશન ઘટી ગયો લાગે છે; એમની રસિક કલ્પનાના પ્રદેશના બેખડો જણાવા માંડી છે. એક કવિ પોતાનો કવિતા પ્રદેશ મુકી બીજે જવા માંડે ત્યારે નાનાલાલના 'રાજર્ષિ ભરત' જેવું પરિણામ આવે. ઇંદુ, જ્યાં અને પેલાં રસની અમૃતધારાઓ ઉરાડતાં નાનાં ગીતોના ગાયક નાનાલાલ 'ભરત' લખે એ કમનસીબની બીના છે. કાષ્ઠ તો કહેતું હતું કે એમનાં મોઝલ સમયનાં નાટકોમાં તો મુસલમાન

પાત્રો લગભગ સંસ્કૃતમાં જોડે છે. હોય, હવે તો જે ન યાય તે ઓછું. એમણે 'પ્રલપાંદી'નો ઉપોદ્ધાત લખ્યો ત્યારથી અસહ્ય ઘટનાઓ થવા બેઠી છે એમ તો મને પણ લાગતું હતું.

માંધીજીએ રાજ્યરમતમાં જેવો જામરડો કર્યો તેવોજ કવિએ સાહિત્યના ટીકાકાર થઈ કર્યો હતો. રવે રવે કર્મજ્યામિત્તઃ સંસિદ્ધિ લમતે નરઃ! એ સૂત્ર આવા મહાજનો પણ કેમ જીવી જતા હશે? કવિના જીવનમાં ત્રણ વાતો બની ના હોત તો કવિ નાનાલાલ ગુજરાતના કર્વીર થયા હોત. એ ત્રણ બીનાઓ: કાઠીઆવાડનો લાંબો વસવાટ, અસહકારનો ઉનાવળો, સ્વીકાર અને ટીકાકારનો નાદક આપવહોયો ધર્મ: પણ કીરમત બલબલાને જીલાવે છે: બીજું શું? નહીં તો રાવણ જેવો ધર્મ: પડત સીતાદેવીતું હરણ કરવા શા માટે જાય? ગદ્દના કર્મગોગતિ: !

x x x

આવું છે, બાકી કવિની કવિતા સંખ્યા તો એમના એક સમ-સાહિત્યકે કહ્યું હતું કે 'નાનાલાલ જેવી કવિતા તો સાત જન્મે અમે નથી લખી શકતાના.' અને એ ખરું છે. નાટકકાર, નવલકથાકાર કે મદ્યના લેખક તરીકે નહીં પણ કવિ તરીકે નાનાલાલ ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક અને અજોડ છે—જીલકણ ગુજરાત બધું જીલકણ પણ કવિનાં ચંદ્રી જેવાં મધુર ગીતો કદી નહીં વાંસરી શકે

બહાર પડી ચુકી છે !

અસહ-અંધારાવાલ-૬

શાપ સંબંધ અને બીજી કવિતાઓ

લેખક: નર્મદાશંકર પ્રજ્ઞાન ભટ્ટ

“ગુજરાત” કાર્યાલય: ૧૦-૧૪, બેકલાકસ લેન, કોટ-મુંબાઈ ૧.

અજ્ઞાતને પત્રો

૨૨૨૨૨૨૨

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૬૨ થી]

સોમવાર રાત્રિ,

માર્ચ, ૧૮૪૪.

મને લાગે છે કે હવે મેં મારો કાયદો ઉકેલવા માંડ્યો છે. ઉડા વિચાર કરતાં સહજ અનુમાનથી હું નીચેના નિષ્કર્ષ પર આવ્યો છું કે તમારું હૃદય છતપામાં માંગે ભયંકર દુઃખન અથવા મારો જખરો હરીફ-જે એ શબ્દ તમને વધારે યોગ્ય લાગતો હોય તો-જે કહેા તે માત્ર તમારું આત્મમાનજ છે. એ જ્યારે ધયાય ત્યારે તમારો ક્રોધ ભુલકી ઉડે છે. નહીં બાજતમાં પણ કદાચ અગણતાં આનો વિચાર તમને છોડતો નથી દાખલા તરીકે, તમારા હાથને હું ચુમુ ત્યારે તમારું અભિમાન સતોપાતું નથી! તમે મને કશું હતું કે "એથી તમને મુખ થાય છે. ને તેથી તમારી જાનને તમે એ સવેદનને આધીન સકાય વિના થવા દો છો." પણ ખરું કારણ તો એ છે કે ક્રોધની દીનતાનું દર્શન તમારા ગર્વને સતોપ છે. હું એક પુતળા જેવો હોઉં ને તમને ગમે: તેથી તમે મારા આત્મામાં છવનતો શ્વાસ મુકી શકો. પણ તમારો વારો આવે ત્યારે તમે એવાં પુતળાં જેવાં થવા ખુશી નથી એટલુંજ નહીં પણ તમને એમ પણ નથી લાગતું કે સુખની આ સમાનતા અન્યોન્ય હોવી જોઈએ. સમાનતા જેવી વસ્તુજ તમને તો ગમતી નથી.

આ બધાનું મારે શું કહેવું? મારી નમ્રતા અને આનાંકિતપણાથી તમારા અભિમાનને જે સતોપ થતો હોય તો અત્યારે સુધીમાં એજે કપાદનું સતોપાતું જોઈવું હતું. ને તમારું હૃદય

એની સદૃશતિનેજ અનુસરે તો એને સદાયે આધીન રહેવા ખુશી છું. હું તો મુખ અને અભિમાનને કદી એક દારમાં ગણવાતોજ નથી. અને તમે મારી નમ્રતાને જે નવું સ્વરૂપ ધારણ કરવાનું સૂચવશો તે હું તો જરાએ અચકાયા વિના ધારણ કરીશ. પણ, આપણી વચ્ચે અભિમાનનો-એટલે કે સ્વાર્થનો-પ્રશ્ન ઉભોજ શું કામ થવો જોઈએ? કાંઈકને ખાતર આત્મ-વિસ્મરણના આનંદ ઉપર તમને વિરક્તિ આવે છે? તે અદ્ભુત રનેહની લાગણી જે આપણે બંને કાંઈકાંઈ વાર અનુભવીએ છીએ, ને દાખલા તરીકે, જે આજે સવારે, જ્યાં જવાનું આપણને જરૂર કારણ ન હતું ત્યાં લઇ ગઈ-તેના જેથી લાગણીની અસર અહંતાથી યોગ્યએલી રાક્ષસી અસર કરતાં વધારે મીઠી અને તીવ્ર નથી લાગતી શું? આજે સવારે તમે એવાં મીઠાં હતાં કે તમને ટપકાભરું કૈંપણ કહેવાને હું નાખુશ અને અચકત બંને છું. પણ અત્યારે તો હું જાનવર જેવો-મીઠાજમાં છું.

મેં તમને વાત કરી હતી કે એક કંટાળા-ભર્યાં જમણમાં મને આમંત્રણ હતું. દહાડો વાદ રાખવામાંજ મેં ભુલ કરી ને એ લોકોને ખુબ ખોટું લગાડ્યું. એ દિવસે મને એમજે આવવો ધાર્યોજ નહોતો ને મનેએ એમજે કંટાળાથી અધમુરો કરી નાખ્યો. અફસોસ કરી આખી સાંજ બગાડી કે ઘેર રહી એકલાં એકલાં વિચાર કર્યો હોત તોએ સારું થાત. હવે તમારા તરફથી અણગમતા કાગળની રાદ જોઈ રહો છું. તેથી તો મેં પહેલાં લખ્યું કારણકે પરમ દિવસે તો હું ખુબ ગુસ્સે થવાનો એ ચોક્કસ. તે દહાડે ચરદી લાગી હતી કે! ને આજની ચરદીએ લડકાવની નથી! મને સમજાય નથી પડતી કે કાલ તમે બંદાર જાઓ તે દીક કે નહીં. તમને સલાહ આપવાનું જોખમ એટલું

મને તો બીક લાગે છે ને તમને તમારે હાથેજ નિર્ણય કરવાનું સોંપવું કીક લાગે છે. તમારે વધારે નમ્ર થવાનો એક પ્રસંગ.

પેરીસ, સોમવાર, સપ્ટેમ્બર ૧૮૪૪.

તે દિવસે આપણે અન્યોન્ય ખુબ ચીદવાઈ ને છુટાં પડ્યાં 'એમ કરવામાં આપણે બંને ખોટાં હતાં કારણ કે વાંકે જુએ તો આવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરનાર સંયોગબળનો દતો. ઘણા લાંબા વખત સુધી ન મળ્યાં હોત તો કીક થાત. આપણે પરસ્પરને મળીએ ત્યારે આપણી વચ્ચે વિવાદ થયા વિના રહેતો નથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે. આપણે બંને જે કદી બંને નહીં તેની ઇચ્છા રાખીએ છીએ. હું પુત્રનાં જેવો થાઉં એ તમારી ઇચ્છા; તમે એવાં ન થાઓ એ મારી ઇચ્છા. આ અસંભાવ્ય ઇચ્છાની અશક્યતા વીશેનો દરેક નવો પુરાવો આપણા વચ્ચે કડવાસ ઉત્પન્ન કરે છે.

મારે લીધે તમને કેપણુ કલેશ સહન કરવો પડ્યો હોય તો તે માટે દીલગીર છું. મારા અનર્થક ક્રોધને તામે મારાથી તરત ચઢજ જવાય છે. પણ એમ તો બરફ ફૂટે છે તેથી તેની સામે ક્રોધ કયે શું વળે ?

હવે તો મને માફ કરશો એવી આશા રાખું છું. હવે મારાથી યુરસે રહેવાનું નથી, માત્ર અતિશય દીલગીરીજ થાય છે. આપણે જેવી રીતે છુટાં પડ્યાં તેવી રીતે ન પડ્યાં હોત તો મને આદરું બધું દુઃખ ન લાગત. જય જય ! કેમકે આપણે તો દરથીજ મિત્રો રહી શકીએ તેમ છે, આપણે ધરડા ચઢ્યું ત્યારે કદાચ ફરી આનંદપૂર્વક મળીશું. ત્યાં સુધી સુખમાં કે બ્યથામાં મને બુલતાં નહીં. કેાણુ જાણે કેટલાંએ ત્રણ પહેલાં મેં આજ માચું હતું. સારે તો

લાએજ આપણે ધાયું હશે કે આપણે તકરાર કરવાનાં છીએ ?

એક વાર ફરી, સ્નેહસ્મરણો મારામાં કહેવા જેટલી હીમત બાકી છે નેટલામાં તો ફરી લઉં ?

પેરીસ, જુલાઈ ૨, ૧૮૪૮.

ગયા અઠવાડીઆના દુઃખદ અનુભવ પછી મારામાં જરા ઉલ્લાસ આણવાને તમને મળવાની મને અત્યંત જરૂર લાગે છે; ને નેધી મેં ધારવાની હીમત ફરી હતી તેથી વહેલાં તમારો પાછા આવવાનો વિચાર જાણી મને ખુબ હર્ષ થાય છે પેરીસ હમણાં શાંત છે અને થોડા વખત સુધી એવુંજ રહેવાનું. મને લાગતું નથી કે લોકવિગ્રહ અથવા સામાજિક વિગ્રહ પુરો થયો છે પણ ગઈ વખત જેવી ભયંકર લડાઈ નો હવે અશક્ય લાગે છે. એવી લડાઈ આણવામાં અગણિત સંયોગો એકઠા મળ્યા હતા. ફરી એવાજ સંયોગો બંને એ અસંભવિત છે.

તમે આવશો ત્યારે એ સુદનાં થોડાંજ ત્રાસદાયક ચિન્હો-જેનાં કાષ્ઠપનિક ચિત્રો તમે ક્યારનાંએ સર્ગ્યાં હશે-તેને તમે જોશો. એમાંનો ધણો ભાગ તો કાચ જડનારાઓએ અને ધર રંગનારાઓએ ક્યારનોએ ભુંસી નાખ્યો છે. છતાં હું સહેલાઈથી કહી શકું છું કે તમારી આંખે અમે કેવા દેખાઈશું તે: લાંબા ડાચાવાળા અને તમે ગયા ત્યાર કરતાંએ વધારે દીલગીરીમાં હુબી ગએલા. પણ તેમાં અમે શું કરીએ ? આનંદાલનો એ શીરસ્તો યદ્ય પડ્યો છે અને અમારે પણ એનાથી ટેવાવું નેહએજ. ધીમેધીમે આપણે એવી સ્થિતિ પર આવી જઈશું કે આવતી કાલની વાટ જોવાને બદલે સવારમાં જવતા ઉઠીએ તોજ આપણી જાતને નશીબદાર માનતા ચઢ્યું.

પેરીસમાં મને ખરેખર કશાની નબત્તા લાગતી હોય તો તે તમારીજ છે. અને તમે જો અહીંયાં હોત તો બીજી બધી પરિસ્થિતિ વધારે મજબૂત બનત. છેલ્લા ત્રણ દિવસથી વરસાદ પડ્યાંજ કરે છે. અત્યારે તો એ પડે છે તે હું જરાકે ધ્યાન આપ્યા વગર જોયા કરું છું પણ અહીં લાંબો વખત આમ ચાલ્યા કરે તે તો નહીં પોસાય.

તમે તમારા આવવાનું એવું અચોક્કસ રીતે કહ્યું છે કે મારે શુ ધારવું તેનો કે આધાર નથી. આ ત્રિશંકુની દશામાં કેટલો કાગ કાઢવો પડશે તે જાણવાને હું આતુર છું. તમે છેલ્લાં જતાં પહેલાં મન્યાં ત્યારે જ અફવાડીયાં કહ્યાં હતાં અને તમે કહ્યું છે કે

તમે તેથીએ પહેલાં આવશો. કેટલાં પહેલાં મારે એજ જાણવું છે. મારા મનમાંના ઉત્સવમાં જે તોપો અને અંદુકાના વાર સાથે ઉજવાયો હતો—તેમાં આવતાં જે નાપસંદ બનાવને લીધે તમારે અટકવું પડ્યું હતું તે ત્રીશે પણ મારે સાંભળવું છે.

જય જય! ધૈર્ય રાખવા માટે તમારા તરફથી વારંવાર સાંભળવાની મને જરૂર પડશે. ઉત્તર તરત લખજો. ને કે સ્મરણચિન્હ પણ મોકલાવજો. હું સતત તમારોજ વિચાર કર્યા કરું છું. રુ મેં છંદ એન્ટોઇનના વસ્તીથી ત્યજ્યેલા ધરોમાં જોતી વખતે પણ મેં તમારો જ વિચાર કર્યો હતો અને આરતીલની ઝપાઝપી વખતે પણ તમારોજ.

દરેક ઘરમાં રાખવા લાયક મુશોલિત, આકર્ષક અને ત્રિરંગી ચિત્રો

‘ગુજરાત’

ના ગ્રાહકોને આપેલાં

નકલજ. દ્રૌપદી વસ્ત્રહરણ, અને શ્રી કૃષ્ણનાં ચિત્રો

નકલના અનુક્રમે છ આના અને ચાર ચાર આના રાખવામાં આવ્યા છે.

ગણ્યાંગાંઠ્યાં ચિત્રો હવે રહ્યાં છે

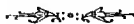
વી. પી થી નહો મોકલવામાં આવે.—પોસ્ટેજ આઠ આનાની ટીકોટો બીડો

વ્યવસ્થાપક,

‘ગુજરાત’ કાર્યાલય.

૧૦-૧૪ બેકડાઉસમેન, મુંબાઈ, ૧.

આઠમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

પત્રિકા નં. ૧

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પહેલવહેલી સન ૧૯૦૫ માં અમદાવાદમાં લોકવિખ્યાત સરસ્વતી-ચંદ્રના કર્તા સદ્ગત ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી. આ પરિષદની ખીજ બેઠક સન ૧૯૦૭ માં મુંબાઈમાં ડૉ. બા. કે. દ. ધ્રુવના પ્રમુખપણા નીચે યજ્ઞ હતી. પરિષદની બેઠક ગુજરાતમાં જુદે જુદે સ્થળે થતી આવી છે અને સૌથી છેલ્લી બેઠક ૧૯૨૪ માં ભાવનગરમાં સદ્ગત રા. બા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીના પ્રમુખપણા નીચે યજ્ઞ હતી, તે વખતે આગામી બેઠક અત્રે ભરવા સંબંધી અત્રેની સાહિત્ય સંસદ તરફથી તેના પ્રમુખ આપણા જાણીતા નવલકથાકાર રા. કનૈયાલાલ મુનશીએ નિમંત્રણ આપ્યું હતું અને તેનો સ્વીકાર પરિષદ તરફથી કરવામાં આવ્યો હતો.

આગામી બેઠક ભરવા સંબંધી ગોઠવણ કરવા ગઈ તા. ૮-૧૦-૨૫ ને દિવસ જાહેરસભા બોલાવવામાં આવી હતી અને તેમાં કારોબારી મંડળની નીમણૂક થઈ હતી ત્યાર બાદ કારોબારી મંડળે પોતાના અધિકારીઓની તથા વ્યવસ્થાપક આદિ જુદી જુદી સમિતિઓની નીમણૂક કરી કાર્યની શરૂઆત કરી દીધી છે. અને પરિષદની બેઠક આવતા ઇસ્ટરના તહેવારોમાં ભરવાનું નક્કી થયું છે.

આમ સમસ્ત ગુજરાતના વિદ્વાનો અને સાહિત્યવિલાસીઓને એકત્ર કરી તેમને સત્કાર કરવાનો પ્રસંગ મુંબાઈને પ્રાપ્ત થયો છે. મુંબઈ એ માત્ર મુંબઈ છલાકામાંજ નહીં પણ અખિલ હિંદુસ્થાનમાં પ્રથમ પંકિતનું શહેર છે અને અમારી ખાતરી છે કે પોતાના નામને શોભે એવી રીતે આ પરિષદની બેઠક યશસ્વી કરવામાં અને સાહિત્યરસિક સદ્ગનો તથા સજ્જનોને સત્કાર કરવામાં પાછી પાતી દર્શશે નહીં. વળી પરિષદને અંગે પ્રાચીન પુસ્તકો તથા વસ્તુઓનું તેમજ લલિત કળાનું પ્રદર્શન ભરવાની પણ યોજના કરવાનો વિચાર ચાલે છે. આપ જાણો છો કે પરિષદ યશસ્વી નીવડે તે અર્થે કાર્ય કરનારા ઉપરાંત નાણાંની જરૂર છે.

સત્કાર મંડળનું લવાજમ રૂ. ૧૦. રાખવામાં આવ્યું છે. તે અથવા અન્ય સર્વ પ્રકારની બનતી મદદ સૌ કોઈ યથાશક્તિ નીચેને સરનામે મોકલી આપશે કારણ કે ઉંચા પ્રકારના સાહિત્ય વિના કોઈપણ પ્રગ્ન કે દેશની કદી ઉત્થાન થતી નથી, અને સાહિત્ય પરિષદ જેવી પ્રતિષ્ઠા વિના પ્રગ્નને સંગીન અને ઉચું સાહિત્ય પુરુ પાડવાનું તથા તેને લોકપ્રિય બનાવવાનું કામ સર્વથા અશક્ય છે.

સાહિત્ય પરિષદ આખી ગુજરાતી બોલતી સર્વ પ્રગ્નનું કેંદ્ર છે; એ રાજકીય, સામાજિક ને ધાર્મિક બેદ વિના આખા ગુજરાતને એકતા અનુભવવાનું સ્થાન છે. અમને આશા છે કે મુંબાઈનું ઉસાહી ગુજરાત આ તકનો લાલ લઈ, સમસ્ત ગુજરાતને યોગ્ય આદર આપશે.

સાહિત્ય પરિષદ કાર્યાલય,
૮/૦. સાહિત્ય પ્રેમ,
નં. ૧૦-૧૪, બેકલાઉસ લેન,
કોટ, મુંબાઈ.

કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી,
પ્રમુખ, કારોબારી મંડળ.
વિશ્વનાથ પ્રભુગમ વૈદ્ય,
જાહેરાતી જમશેદજી વીમાદલાલ,
ઉપપ્રમુખો, કારોબારી મંડળ.

પત્રિકા નં. ૨

નિબંધો માટે માર્ગદર્શક યાદી

—:૦:—

૧ ભાષા અને વ્યાકરણ.

ભાષાશાસ્ત્ર.

ગુજરાતી ભાષાનો વંશાવતાર.

પ્રાંતિક ભેદો.

જોડણી.

લિપિ.

વિદેશી ભાષાશાસ્ત્રીઓના ગુજરાતી ભાષા વિશે વિચારો.

ગુજરાતી વ્યાકરણ.

૨ સાહિત્ય.

હંદ:શાસ્ત્ર.

રસ તથા અલંકાર.

સમાસોચનાની કળા, તથા વિવેચન.

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ.

ગુજરાતી સાહિત્યકારોનાં ચરિત.

લોકગીત.

લોકકથા.

ભજનો.

સંસ્કૃત અંગ્રેજી આદિ સાહિત્યની ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપર અસર.

ગુજરાતમાં ઉદ્ભવેલાં ઇતર સાહિત્યો.

૩ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન.

સાહિત્યકારોના ધર્મ કે તત્ત્વચિન્તન સંબંધે ચર્ચા.

૪ ઇતિહાસ.

ગુજરાતનો રાજકીય, ધાર્મિક તથા સાંસારિક ઇતિહાસ.

ગુજરાતની જૂગોળ-હિંદુ મુસલમાન અને મરાઠી સમયની

પુરાણ વસ્તુશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ.

ગુજરાતને લગતું પુરાતત્ત્વ.

૫ કલા.

કવિતા, સંગીત, ચિત્ર, સિંધ, અભિનય, નૃત્ય.

૬ રંગભૂમિ.

૭ વિજ્ઞાન.

આહમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની બેઠક મુંબાઈમાં ભરાવાની છે, તે સંબંધી નીમાએલી કાયવાદક સભાએ કામની વહેંચણી કરવા માટે જુદી જુદી પેટાસમિતિઓ નીમી છે. એમાંથી ત્રણ સમિતિઓની બેઠકો ગયા માસ દરમ્યાન મળી હતી, તેમાં નીચે પ્રમાણેનું જાણવાનું કામ થયું છે:—

૧

વ્યવસ્થાપક સમિતિ

આ સમિતિની બેઠક તા. ૫-૧૧-૨૫ ના રોજ મળી હતી, તેણે ઠરાવ્યું છે કે પરિષદની બેઠક ૧૯૨૬ માં, ઈસ્ટરના તહેવારોમાં ભરવી; અને તે માટે સત્કાર મંડળના સભ્યો નોંધવાનું કામ ચાલુ થયું છે.

પરિષદ માટે સ્વયંસેવક મંડળ તૈયાર કરવા, મુંબાઈમાં પરિષદની બેઠકને લોકપ્રિય કરવા જુદા જુદા લઠાઓમાં જાહેર સહાયો ભરવાની જોડવાણુ કરવા, તેમજ નાણાં ઉધરાવવાની વ્યવસ્થિત યોજના કરવા માટે વ્યવસ્થાપક સમિતિએ પેટાસમિતિઓને કામ સોંપ્યું છે.

નાણાં ઉધરાવવા વીશે વ્યવસ્થિત યોજના તૈયાર થાય તે દરમ્યાન, જાહેર પ્રગ્ન જોગ એક વીનંતીપત્ર (જુઓ આ સાથે છાપેલી પત્રિકા નં. ૧) બહાર પાડવાનું ઠરાવ્યું છે.

પરિષદની ઓશીસ સાહિત્ય પ્રેસની ઓશીસ (૧૦-૧૪, એકઢાઉસ લેન, મેડોઝ સ્ટ્રીટ, કોટ)માં રાખવામાં આવી છે.

૨

વૃત્તાંત સમિતિ

વૃત્તાંત સમિતિની બેઠક તા. ૧૨-૧૧-૨૫ ના રોજ મળી હતી. તેણે પરિષદને લગતી પત્રિકાઓ વખતેવખત તૈયાર કરીને વર્તમાનપત્રોમાં પ્રકટ કરવાની જોડવાણુ કરવા માટે સાત સભ્યોની એક પેટાસમિતિ નીમી છે.

૩

નિર્બંધ સમિતિ

આ સમિતિની બેઠક તા. ૧૩-૧૧-૨૫ ના રોજ મળી હતી, તેણે નિર્બંધો માટે એક માર્ગદર્શક યાદી (જુઓ પત્રિકા નં. ૨) તૈયાર કરી છે, અને પરિષદમાં વંચાવા માટે સ્વીકારાએલા નિર્બંધો બનતા સુધી છપાવીનેજ પરિષદ આગળ રજુ કરવાનો સમિતિનો ઇરાદો હોવાથી, નિર્બંધ લખવા ઇચ્છના ગૃહસ્થોને, પોતાના લેખો મોકલમાં મોકલ તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૨૬ સુધીમાં મોકલી આપવાની વીનંતી કરવાનું ઠરાવ્યું છે.

મુદ્રણકળાનાં મુખ્ય અંગ

મુંદર અને આકર્ષક કામ
ઓર્ડરની તાત્કાલિક બાબતથી
નવાં ને સર્જણ સાધના

અનુભવી કામદારની સેવા
કે. વ્યવસ્થાપકોની દખલખા
ને સાથે કીકાયત ભાવ

આ મય'નો સામરો લાલ લેવો હોય અને પુરેપુરો સતોષ પામવો હોય તો
તમારું સઘળી બાબતું શુદ્ધરાતી તેમજ અંગ્રેજી છાપવાનું કામ

સાહિત્ય પ્રેસ—

માં આપો

ભાતભાતનાં આતિ મનોહર ને મજાશુભ આઈડીય ઓ અમારી

રૂપરચનાડીટી છે.

આજેજ ઓર્ડર આપો એટલે હંમેશા આપશે

એક વખત કામ આપો એટલે અનેક

વખત આપવાનું મન થશે.

મનેજર, સાહિત્ય પ્રેસ,

૧૦-૧૪, બેકડાઉસ લેન, મેરોજ રફીટ,

કાટ, મુંબાઈ નં. ૧.

અનાજ અને વનસ્પતિમાંથી સુવર્ણ બરમ જેવી મજબુત
સ્વાદીય ચીજો બનાવીને ઉત્તમ પ્રકારનો ખોરાક
લેવાની ઈચ્છા હોય તો તમારી જહેનોને,
માતાઓને, પુત્ર વધુઓને અને તમારી
ગૃહીણીને અવશ્ય વંચાવો.

(મારવાડી જહેનોએ અવશ્ય આ ગ્રન્થ વાંચવો.)

અન્નરૂપ, શાક, જાત જાતનાં પકવાનો બનાવવાની
રીત દર્શાવનાર પુસ્તક.

દરેક કુટુંબમાં રાખવા લાયક—નાની બાળાઓએ
અભ્યાસ કરવા લાયક.

પકવાન પોથી

અથવા

પાકશાસ્ત્ર.

લેખક તથા પ્રકાશક,

ગં. સ્વ. લલિતાગારી સામરાવ, તથા

ગં. સ્વ. વિમલાગૌરી મગનલાલ.

નવીન સુધારેલી બીજી આવૃત્તિ.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦; સોનેરી ગીલટનું પુકું રૂ. ૩-૮-૦.

આ પુસ્તકની અંદર ૬૦૦ થી વધુ તરેહ તરેહનાં

ખાવાનાં પકવાનો બનાવવાના જુદા જુદા પ્રકારો

દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

પકવાન પોથી અથવા પાકશાસ્ત્ર સંબંધી થોડાક આલમ્રાયા.

અલ-કમાલ; મે ૧૯૨૪.

“પકવાન પોથી યાને પાક શાસ્ત્ર નામનું એક ઉપયોગી પુસ્તક જે હીન્દુ બાઈઓ ગં. સ્વ. લલિતાગૌરી શામરાવ તથા ગં. વિમલાગૌરી મગનલાલની કલમથી લખાયેલું બાહર પડ્યું છે. રાંધણકળા એક એવી કળા છે કે જેની ક્ષીમા નથી. જોરાકના કાચા પદાર્થોમાં જે સ્વાદ કુદરતી સમાયેલો છે તે રાંધણકળામાં ત્યારે જ નળવી રાખી શકાય છે ત્યારે કોઈ પાકશાસ્ત્રમાં ખરેખર અવીણ હોય છે. ખરી ખુબી દરેક વાનિમાં મસાલા વગેરેનું પ્રમાણ નળવી રાખવા ઉપર ટકી રહે છે. આંગળ ત્યારે રસોઈકળા ઉપર સી વર્ગનો અજળ મોહ હતો ત્યારે હાલના સંમંચમાં તે દીનપર દીન ઓછો થતો જાય છે. અને જેઓ પકાવી નજી છે તેઓ બધાજ તે પદાર્થોનો કુદરતી સ્વાદ રાંધણકળામાં નળવી શકતાં નથી. આ ખામી દુર કરવાની હેતુથી ઉપલી જાને બાઈઓએ પોતાની પકવાન પોથીમાં જે કાંઈ સમજાવ્યું છે તે ઉપર અમલ કરવામાં આવે અને સંગીન રાંધણકળા શીખવા માટે એ પુસ્તકનો ખાસ અધ્યાસ કરવામાં આવે તો તેનો જરાજર ઉપયોગ કરવામાં આવે તો હાલના બારીક અને મોઘવાદીના સમયે હાથે સ્વાદિષ્ટ વાનિઓ તૈયાર કરવા સાથે ઘણી ઠરઠસર કરી શકાય એમ છે.

અલમત્ત, આ પુસ્તકમાં જે વાનિઓ પીરસવામાં આવી છે તે ગોશ, મચ્છી, ઈંડાં વીજેરે હજમ કરી કરાંળી ગયલાઓ માટે એક મોટા આશીર્વાદ સમાન અમો લેખી છીએ. એક ગરીબમાં ગરીબ હીન્દુને ઉપયોગી થઈ પડે

એવી વાનિઓથી તે રાજરત્નવાહાઓને અનુકુળ થતી વાનિઓ ઇનાવવાની રીતે આ પુસ્તકમાં ઘણી સહેલી, સારી અને સરળ રીતે એવી તે સીક્ષતંથી અંપવામાં આવી છે કે એકાદ ઈન અનુભવી પણ પોતાને મન ગમતી અને અને ગમતે પેથ પડતી વાનિઓ પોતાને હાથે તૈયાર કરી શકે. દરેક જાતનાં શાક, દરેક જાતનાં અંધારા, દરેક જાતની ચટપટી, કચોરી, ચુરુચુ, સરળતો હલવા વીગેરેની ઇનાવટથી આ પુસ્તકને શણગારવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તકની અંતર્યામીમાં 'ધર ઉપયોગી ગદ્યની પરીક્ષા' ના ગદ્યાનાં હેઠળ દ્રઢ, ખાંડ, માખણ, મખ, હીંગ, આચા વીગેરેની પરીક્ષાની જે સગમ દુકમાં આપવામાં આવી છે તે પ્રમાણે ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. પુસ્તકમાં આ એક જાદુજ ઉપયોગી પ્રકરણ છે, જે ઉપર અમારા વાંચકોનું ખાસ લક્ષ્ય જો રહે. છીએ.

આ રીતે ઉપલા જાને હીન્દુ બાઈઓનો સાહસ જેમ વખાણને પાત્ર છે તેમ ઉત્તેજનને પાત્ર છે. જેની નકલ કરવા અમારી મેહોમેદન ખાતુએ લક્ષ્ય દોરાવ્યું હોય એ અમારા લક્ષ્યમાં નથી. આ પુસ્તક ૨૮૫ સફાઓનું છે અને તેની પ્રી-ટીંગ, પુકું અને છપાઈ વીગેરેનું ગેર-અપ ગણાયું હોવા છતાં તેની કદત રૂ. ૩ની પ્રી મત નાખવામાં આવી છે, જે દરેક કોમ કે દરેક વર્ગના મોકાનોમાં જળવાઈ રહેતું જોઈએ છે."

ગુજરાત ભ્રમ તથા ગુજરાત દર્શન,

તા. ૧ લી જુન ૧૯૨૪.

"ઉપલા નામનું લગભગ ત્રણો ઉપર સફાનું ચુદર ગૃહઉપયોગી પુસ્તક, જે હીન્દુ જાનેના ગ. રવ. લલિતાગૌરી સામંશવ તથા ગ. રવ. વિમલાગૌરી મગનલાલે રચીને બહાર પાડ્યું છે, જે ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઘણું આવકારદાયક.

લેખાશે. ઉપલા પુસ્તકને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાખીને મીઠા-
નની વીવીધ જાતની વાનીઓ, શીયાળાની મોસમમાં
ખાવાના પુટીકારક પાકો, અને દરરોજ ખાવાના ખોરાકની
સમજ, સાધારણ લઘુલી જહેનો પણ વાંચી સમજી શકે
એવી સરળ ભાષામાં સમજાવવામાં આવી છે. તે પારખવાની
રીત પણ આપવામાં આવી છે.

અન્ન, શાક ખાનારાઓ (વેજીટેરીયનો) ને એ પુસ્તક
હંમેશા ઘરમાં રાખવાથી બહુજ ઉપયોગી થઈ પડશે. આ
પુસ્તક હીંદુ, મુસલમાન તેમજ પારસી—સર્વ કોમોને
ઉપયોગી છે. તેમજ તેનું ઉપયોગીપણું જોતાં રૂ. ૩ ની
કીંમત વધારે પડતી નહીંજ લેખાશે.

શાળામાં આભ્યાસ કરતી બાળાઓને આવાં પુસ્તકો
હતામમાં વહેંચવાની હંમે મનજીવત લલામણુ કરીએ છીએ.”

સત્ય મિત્ર, તા. ૨૫ મી જુન ૧૯૨૪.

“ પકવાનપોથી અથવા પાકશાસ્ત્રની ખીલ આવૃત્તી
એક વર્ષ જેટલી ટુંકી મદતમાં પ્રગટ કરવી પડી છે તે એ
પુસ્તક જાણસમાજ વચ્ચે કેટલું બધું લોકપ્રીય થઈ પડ્યું છે
તેનો જીવંતો જાગતો પુસ્તવો છે. પાકશાસ્ત્ર એ એક એવી વિદ્યા
છે કે જે આપણા દેશમાં સ્ત્રી વર્ગે જાણવી આવશ્યક છે. આ
શાસ્ત્ર ખોટી કીશીયારીને લીધે આપણે સ્ત્રી વર્ગ જીવંતો જતો
હતો, પણ એ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન તો એક જાતનું ભુલેલું છે અને
પશ્ચિમના લોકો પણ તેમાં રસ લેવા લાગ્યા છે એવી આપણા
લોકોની ખાતરી યતાં પાકશાસ્ત્ર તરફ લોકોનું લક્ષ પાછું
ખેંચાવા માંડ્યું છે અને હવે તો શાળાઓમાં પણ સંપ્રસુકજાનું
શીક્ષણ આપવામાં આવે છે. શાળાઓમાં આ વિષય દાખલ

થયો છે અને સ્ત્રી વર્ગ આ વીધમાં સામાન્ય રીતે
 રસ લેતા થતો ગયો છે ત્યારે પાકશાસ્ત્રના પુસ્તકની
 જરૂર પડે એ સ્વાભાવીક છે. આ સાહિત્ય નંદ્રીયાદનીવાંસી
 ગંગાસ્વરૂપ લક્ષ્મીતાગૌરી શામરાવ અને ગંગાસ્વરૂપ
 વીમલાગૌરી મગનલાલે લખી પુર પાડ્યું છે. પુરૂષો
 ક્રમાઈ લાવે છે પણ ઘરમાં તેમની સગવડ સાચવી સ્વાદીષ્ટ
 ભોજન જમાડવાનું કામતો સ્ત્રીઓનું છે. જો સ્ત્રીઓ ગમે તેવી
 હુશીયાર, બાહોશ અને ભણેલી હોય પણ સ્વાદીષ્ટ રસોઈ
 કરવા જેટલી આવડત ધરાવતી ન હોય તો સમાજમાં તેની
 ગણના આદર્ય સ્ત્રી તરીકે થતી નથી. અનાજને પણ કેળવીને
 ખાવાનું છે. એકજ જાતના ઘઉંમાંથી રોટલી અને પકવાન
 બને છે પણ રોટલી અને પકવાનની બનાવટમાં ફેર છે. આ
 પુસ્તકમાં જુદા જુદા અનાજને જુદી જુદી રીતે કેળવવાથી
 કેવા સ્વાદીષ્ટ બને છે તે સારી રીતે બતાવવામાં આવ્યું છે.
 ભાષા પણ એવી સરળ છે કે બોધી ભણેલી સ્ત્રીઓને પણ
 સમજ પડી શકે તેમ છે. લખનાર સન્નારીઓ નંદ્રીયાદના
 સંસ્કારી નાગર કુટુંબનાં છે અને પાકશાસ્ત્રના તેમને અનુભવ
 છે તેનો તેઓ સમાજને લાભ આપે છે તે માટે તેમને ધન્ય-
 વાદ ઘટે છે. સાહિત્યની પણ તેમણે એક પ્રકારની સેવા
 બજાવી છે. સાહિત્ય એક અંગી કે એક પક્ષી હોવું જોઈતું
 નથી. આ પુસ્તક નીશાળોમાં ચલાવવા જેવું, કોઈ બેરીમાં
 રાખવાં જેવું અને પરણતી વખતે કન્યાઓને ભેટ આપવા
 જેવું છે. મેસર્સ એન. એમ. ત્રીપાઠીની કુંપની આવા ઉપ-
 યોગી પુસ્તકનો પ્રચાર માટે ભારે પ્રયાસ કરી રહી છે. પુસ્તક
 ગમે તેવું કીમતી અને અંગત્યનું હોય પણ જ્યાં સુધી તેનો
 પુરતો પ્રચાર થતો નથી ત્યાં સુધી જનસમાજને તેનો લાભ
 મળતો નથી અને પુસ્તકની કીમત લોકો સમજી શકતા નથી.
 ત્રીપાઠી કુંપનીએ આ રીતે અંધ લખનારી સન્નારીઓની

તેમજ સમાજની સેવા ઈનવેલી ગણી શકાય. આ પુસ્તકની પાંકી બધાંમણી સોનેરી સુંદર નામ અને તેનું કદ તથા સ્વચ્છ સફાઈ જોતાં તેની કીંમત રૂ. ૩૦ લાગ્યેજ વધારે પડતી ગણાશે.”

જાહેરજ મહેલ, તા. ૧૨ મી જુલાઈ ૧૯૨૪.

આ પુસ્તકની નોંધ-ચોડાંક માંસની વાંત ઉપર અંમેજે લીધી હતી, પણ તેની પહેલી આવૃત્તી સઘળી ખપી જવાથી હાલ બીજી આવૃત્તી બાહિર પાડવામાં આવી છે. માંસ જે એકજ ણીના આ પુસ્તકનાં ઉપયોગી પંથોનાં પુરાવો છે. પણ એવું એક ઉપયોગી પુસ્તક બાહિર પાડવા માટે તેના કતો બાઈ લલિતાગૌરી શામરાવ અને વિમલાગૌરી મંગલદાસને મોટો ધન્યવાદ ઘટે છે. હાલનાં જમનામાં જોરાકીની લગભગ દરેક વસ્તુમાં લેજસેજ થાય છે. આથી દુધ, ઘી, ખાંડ, તેલ, આટો, મધ વગેરેની લેજસેજ પારખવાની રીત આ પુસ્તકમાં આપી છે. વળી જોરાક કેવો અને શી રીતે ખાવો તે સમજાવ્યું છે અને માંસ વધારનારા તેમજ શરીરને ચરબી આપનારા પદાર્થો કયા છે તે વીગેરે વીશે આ પુસ્તકમાં વીવેચન કર્યું છે. તે પછી કરોજનાં ખપની તેમજ મીઠાઈ વગેરેની તરેહવાર વાનિઓ પકાવવાની રીત આપી છે. તેમાં અથાણાં, સુરખા, ખીચડી, કઢી, ચટણી, ચેંડા, ખરકી, શીયાળામાં ખાવાના પાક વગેરે તરેહવાર ચીજો સમાઈ જાય છે. પુસ્તક કપડાના પાકા પુઠામાં બાંધેલું અને સોનેરી નામ સાચવું છે. હીંદુઓ તેમજ ક્ષત્ર શાકનો જોરાક લેનારા બીજા સઘળાઓ માટે ઉપયોગી છે.”

તયાર છે ! તયાર છે !

મોતીના પડદા સંગ્રહ

ભાગ ૧ લો.

લેખક:—

સૌ. મંગળાગૌરી ચુનીલાલ હરીલાલ સેતલિવડ.

ક્રમિક ક્રિપિયા ૩-૦-૦. વી. પી. તથા પોસ્ટલ ખર્ચ છુટું.

આ ભાગની અદર આવેલા પડદાઓની

અનુક્રમણિકા

પડદા

- નાં ૦ ૧ લો.—સર્વતીના કુલની તરેહ... ૧
- નાં ૦ ૨ જો.—સદા સૌભાગ્યનાં કુલની તરેહ... ૧૭
- નાં ૦ ૩ જો.—કુલની તરેહ... ૩૨
- નાં ૦ ૪ થો.—શુભાળની ઠળી એને વાંચોલેટ કુલની તરેહ. ૫૦
- નાં ૦ ૫ થો.—કુલની તરેહ... ૮૦
- નાં ૦ ૬ ઠો.—કુલથી ભરેલી ખાસકેટની તરેહ... ૧૦૨
- નાં ૦ ૭ મો.—કુલની તરેહ... ૧૩૨
- નાં ૦ ૮ મો.—સેવતીનાં કુલની તરેહ... ૧૫૪
- નાં ૦ ૯ મો.—શુભાળ, ચબેલી ને પીળા શુભાળની... ૧૮૦
- નાં ૦ ૧૦ મો.—શુભાળ ને મુરખ મુખીનાં કુલની ભેગી તરેહ. ૨૦૨
- નાં ૦ ૧૧ મો.—કુલની તરેહ... ૨૨૦
- નાં ૦ ૧૨ મો.—શુભાળ તથા સદા સૌભાગ્યનાં કુલની તરેહ. ૨૬૨

નાં ૧૩ મો—પાતરાં સાથના પીળા ગુલાબ ને ખંરા

ગુલાબની તરેહ.... .... ૨૮૭

નાં ૧૪ મો—સાબરનો પડદો.... .... ૩૧૧

નાં ૧૫ મો—કુંવની તરેહ ૩૪૬

ખીલ આવૃત્તીની પ્રસ્તાવના.

મહારી આ ચોપડી લગભગ ચાર વરસ થયાં બહાસ થઈ ગયેલી હતી. ખીલ આવૃત્તિ કાઢવાને ઘણાજ વિચાર કયો હતો પણ નાદુરસ્ત તબીયતને લીધે ગુજરાતી વાંચક વર્ગ આગલ મુકવામાં લીલ થઈ હતી, તેની ક્ષમા માગું છું. આ વખતે વાંચક વર્ગની સરળતાને માટે બે ભાગમાં બહાર પાડી છે. મુને આશા છે કે જેમ પહેલી આવૃત્તિને વાંચક વર્ગ ને ખાસ કરીને આપણી ખેડેનો પ્રત્યેથી જે આદર સત્કાર થયો હતો તેવોજ આદર સત્કાર આ મહારી ખીલ આવૃત્તિને થશે એમ ધન્ય છું. છાપવામાં કોઈ પણ ભુલ રહી ગઈ હોય તો તેને માટે દરગુજર કરશે એવી આશા છે.

સુચના.

મુતળીમાં એક સફેદ મોતી પોરવી તે મોતીની સામેની બાજુએથી ખીલ તરફનો છેડા કહાડો, જેથી મોતી આંટીમાં આવી જશે. હવે જાંને છેડા એકઠા કરી સરખા કરો અને પહેલાં મુતળીમાં જે મોતી, આંટીમાં નાખ્યું છે, તે મોતી સાથે જે પડદામાં દરેક હારમાં જેટલાં મોતી પોરવાનાં હોય તેટલાં પોરવાં. પડદાની સેર હંમેશાં નીચેથી શરૂ કરી તેને ઉપર મુખી લેવી એટલે એક સેર તૈયાર થઈ, તેના જાંને છેડા લાકડીની નીચેના સારમાંથી ઉપર લો. ઉપર લીધા પછી બે છેડાને છુટા પાડી જે પેલી લાકડાની પટી

ઉપર સુતરાઉ પટી જડેલી છે તેની બે બાજુએ અઢેક છેડા
 રાખી, તે પટીને બંને છેડાની વચ્ચે લઈ તેની ઉપર મુજબ
 દશ બાર ગાંઠ મારવી અને પછી બાકી રહેલી સુતળી કાપી
 નાખવી. આ પ્રમાણે દરેક સેર પોરવવી અને તેને ગાંઠવો.
 હવે પછી કે.ઈ પશુ પડદામાં વારંવાર સેર ગાંઠવાં કે સેર કેવી
 રીતે પોરવવી તે મુચવવામાં આવશે નહીં. ભરનારે પડદાની
 સેર ગાંઠતી વખતે ગાંઠો મજબુત વાળવાની સંભાળ રાખવી
 કે જેથી પડદો નીચે ધરસી આવે નહીં. પડદાની લોકડીને
 બંને છેડે ભે તમારે કેડી જડાવવી હોય તો પિત્તળની કેડી
 અગર ભે હક જડાવવા હોય તો તે જડાવવા અને જે સુત-
 રાઉ પટી, અને દોરી મુકવાની પડદામાં દર્શાવવામાં આવેલી
 છે, તે સુતરાઉ પટીમાં મુકીને તે બેવડાવવી, ને લોકડીને
 બંને છેડે નાની લોખંડની ચુંકોથી મજબુત જડી લેવી. લોક-
 ડાની પેટીને હંમેશાં પડદા બનાવતાં પહેલાં સારી પોલીશ
 કરાવવી, જેથી લોકડું સાફ અને સાફ લાગશે. આ પડદો
 બનાવવામાં લોકડીને કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે આ મુચ-
 નામાં જણાવ્યા સીવાય બીજી કોઈ પણ વખતે એટલે દરેક
 પડદામાં બતાવવામાં આવશે નહીં. પડદો બનાવનારે મોતી
 બધાં એક સરખાં લેવાં, નાના મોટાં લેવાં નહીં, તેમજ
 આગલી સેરના મોતીની બરાબર બીજી સેરના મોતી આવી
 રહે છે કે નહીં તે ભેદ સરખાવીને લેતાં જવું. પડદો બનાવ-
 નારે આ મુચના ખાસ ધ્યાનમાં લેવી, અને પછી શરૂ કરવું.
 આ પડદો હોલમાં મુકવાથી ઘરનો સર સામાન અને હોલ
 ઘણો જ સુથોભીત લાગે છે. પડદા બનાવવામાં હંમેશાં
 પથરીઆ મોતી વાપરવાં કેમકે આવાં મોતીના પડદાઓ
 ઘણા સુથોભીત લાગે, અને દેખાવ પણ ઘણો સુંદર આપે છે.

શ્રી ઊપયોગી પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

અમર ચરિત્ર. ભા. ૧-	શ્રી હિત શિક્ષક. ૪. ૦
૨-૩-૪.... .... ૧૬ ૦	વનિતા વિનોદ. ૨. ૮
સરસ્વતિચંદ્ર. ભા. ૧-	કુસુમાવલી. ૧ ૧૨
૨-૩-૪. .... ૧૨ ૧૨	અરેબીયન નાઈટસ. ૧૦ ૦
સતિધર્મ પતિસેવા.	કરણ ઘેલો. ૨. ૮
ભા. ૧-૨ .... ૫ ૮	કથા સરિત્સાગર. ....
પતિવ્રતા સતિઓ-	ભા. ૧-૨. .... ૬ ૦
(સચિત્ર) ૩ ૮	નવલગંગા. ભા. ૧-૨ ૪ ૦
પદવાન પોથી અથવા	પ્રેમાનંદ કાવ્ય. ૫ ૦
પાકશાસ્ત્ર. ૩ ૦	મણી અને મોહન. ૨ ૮
વેતરવા તથા શીવવાની	વહેમી વનિતા. ૨ ૮
કળા. ૨ ૦	મોહનત કે મુસીબત ..
ગુંથણ કળા ભાગ. ૨. ને	(સચિત્ર.) ૫ ૦
તથા ૩ ને. ૫ ૦	કલાપીનો કેકારવ. ૪ ૦
લીલાવતી જીવન કલા ૧	ફળતું વહાણ. ૪ ૦
ઝાંસીની રાણી ૩ ૦	સેનીકની સૂંદરી. ૪ ૦
ગુજરાતની બુની વારતા ૩ ૦	શ્રીમતિ વિજયા ૩ ૦
પૃથુરાજ ચૌહાણ અને	મણીકાન્ત કાવ્યમાલા. ૩ ૮
અંદખરદાઈ ૩ ૦	પ્રેમઘેલી પત્તા. ૩ ૮
વહુને શીખામણ. ૧ ૪	રહારી કમલા અને
સતી મંડળ. ભા. ૧-૨ ૭ ૦	ખીજ વાતો ૧ ૮
પંચરત્ન ગીતા. ૨ ૦	ભક્તમાલા. ૨ ૮
ગૃહવ્યવસ્થા. ૧ ૦	કાવ્ય માધુર્ય. ૨ ૮

પંચીકરણુ ૨	૦
નીલમ માણિક. ભા. ૧	૦
થી ૮.... ૧૨	૦
મેધદુત. ૩	૦
વાલ્મીકી રામાયણુ.... ૭	૦
શંકરાચાર્ય પંચરત્ન.... ૧	૪
હિંદુસ્તાનની તીર્થયાત્રે ૭	૦
ભર્તૃહરિનાટક(સચિત્ર) ૨	૮
કલાસ માનસ સરોવર ૨	૮
મધુ રાણી ૩	૦
પ્રમાદધનની પ્રભુતા	
(સચિત્ર). ૪	૮
કુકનં અને કુસુમ. ભાગ.	
૧ થી ૮. .... ૧૦	૦
નીલમ માણિકની સંતતિ.	
ભાગ. ૧ થી ૪. .... ૪	૦
અકવર્તી હરીર. ૩	૮
વિશ્વ મોહીની. ભાગ.	
૧ થી ૮... .... ૧૬	૦
ભારત લોક કથા. ભાગ.	
૧ થી ૬.... .... ૧૮	૦

વસંત વિજય ભાગ. ૧-	
૨-૩-૪. .... ૧૩	૦
વેરતી વસુલાત. ૩	૮
પાટણની પ્રભુતા. ૨	૮
વિર અને વીરપૂજા. ૩	૦
વિવિધ સુખાભાસ. ૩	૦
લીખ ચરિત્ર ભા. ૧.... ૩	૮
મોતી ગોરી. ૨	૮
સતી ત્રીવેણી. ૧	૮
હુખીને દિકાસો. ભાગ.	
૧ થી ૭. .... ૫	૪
શુદીસ્તાનનું શુભ. ૫	૦
કળીરવાણી. ૩	૦
શુભાળ સિંહ. (મ. ન. કૃત) ૩	૮
લીખચરિત્ર ભા. બીજો. ૨. .... ૮	
મોતીના પડદા સંગ્રહ	
ભાગ ૧ .... ૩	૦
કાકળરી (જ.હ.પંડય) ૪	૦
ભાગ્યનો પારસ. ૨	૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

કાલબાહેવી રોડ મુંબઈ.

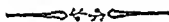
બાળકો સાટે પુસ્તકો.

લોખ અને કાલિદાસ. (સચિત્ર)	૪	૦	૩. આ.
ધંસપકૃત કલિપત વાતો લાગ ૧, ૨. (સચિત્ર)	૨	૮	
લોહ ચેસ્ટર શીલ્ડનો પોતાનો પુત્ર-પ્રતિ ઉપદેશ	૧	૮	
ગોલસદગોધવાંતાશતક	૧	૮	
કાઉન્ટ ટોલરેટાઇની વાતો	૦	૮	
નવરંગી બાળકો	૦	૮	
ટચુકડી સો વાતો લાગ ૧, ૨, ૩, ૪.	૪	૮	
દીધાંયુપી: શી રીતે થવાય	૨	૦	
રિશુસદગોધમાલા લાગ ૧, ૨, ૩.	૧	૪	
નાટ્ય કથારસ. લાગ ૧, ૨.	૨	૮	
મધુગિન્દુ. (સચિત્ર)	૧	૦	
બાલકોડ રામાયણ	૧	૪	
નવી જીન્દગી.	૩	૦	
ચેરલોકે હોમ્સનું નવું પરાક્રમ	૧	૦	
સ્વદેશ. (સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર કૃત.)	૧	૦	
બાલકોને અ નંદ લાગ ૧, ૨	૧	૮	
મૂર્ખો.	૦	૧૦	
ચતુરસિંહ.	૦	૮	
કોતકમાલા અને ગોધ વચન	૧	૦	
પંચ તંત્ર.	૧	૮	
હિતોપદેશ. (છપાય છે.)			
મનોરંજક વાર્તાવલી લાગ ૧, ૨	૨	૦	
હાસ્યજનક વાર્તાલાપ, (ફરીથી છપાય છે)			

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

કાલબાદેવી રોડ, અંબઇ.

વૈદકનાં પુસ્તકો.

	રૂ. આ.
શારંગધર સંહિતા. મૂલ તથા ગુજરાતી ભાષાંતર.....	૧૨ ૦
ચરક સંહિતા. મૂલ તથા ગુજરાતી ભાષાંતર ભા. ૧	૫ ૦
ભાષે પ્રકાશ-વૈદ્યુત્ત્સ ૧, ૨...	૧૫ ૦
શુશ્રુત સંહિતા. (મૂલ તથા ગુજરાતી ભાષાંતર)	૧૨ ૦
માધવ નિદાન	૨ ૮
ગુજરાતી મટીરીયા મેડીકલ	૮ ૦
આયુર્ ભિષક	૪ ૮
ધર વૈદુ	૬ ૦
આરોગ્યની કુચી	૧ ૪
જીવન રસાયન-શાસ્ત્ર	૧ ૮
નારી દેહ તત્વ	૧ ૪
છુપાં સંસારીક દુઃખ દરદો	૪ ૮
વૈદક વિજ્ઞાનચક્ર વૈદ્યુત્ત્સ ૧, ૨	૧૫ ૦
નેત્રરોગ (Diseases of The Eye)	૬ ૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

કાલબાહેવી રોડ, સુભાષ.

(સચિત્ર) વાર્તામાળા.

	રૂ. આ.
નીલમ-માણેક-ભાગ ૧ થી ૮ આખો સેટ :	૧૨ ૦
નીલમ-માણેક, સન્તતિ-ભાગ: ૧ થી ૪ :	૪ ૦
નિરંજની અથવા વરઘેલી વનિતા	૩ ૦
મધુરી અથવા પ્રેમઘેલી પ્રમદા	૪ ૦
મંદારિકા અથવા મદઘેલી મનોરમા	૩ ૮
સહચરી અથવા સ્નેહઘેલી સુંદરી	૨ ૮
અન્નકળા.....	૨ ૮
ઝેરીસ્ટરની ઝેરી	૨ ૮
લીના અથવા બ્રીફલેસ ઝેરીસ્ટર	૨ ૦
શાન્તિ-પ્રિયા	૩ ૦
નવલગંગા ભાગ ૧-૨	૪ ૦
બહાદુર કલો ભાગ ૧-૨	૪ ૦
લાલન વણબરી	૨ ૦
પૃથુકુમાર	૨ ૮
મહિલા સમાજ	૨ ૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

કાલ્યાણેરી રોડ, મુંબઈ.

લાંબા વખતની માગણીને માન આપીને બહુજ મહેનત-
પૂર્વક દાખલથી તૈયાર કરેલ અને અનુભવીઓના
અનુભવ જેમા છે, એવું પુસ્તક નામે

મુખ્યધના

“વેપારી બજારોનો ભાંસીઓ.”

મુખ્યધના દરેક હાજર તથા વાપદાના વેપારી જેવા કે રૂ, મુતર, શાક, સોનું, ચાંદી, હાડી, નોટ, ઘેર, ખાંડ, અક્ષરી, ધરૂં વિગેરે સીડસ અને અનાજની દરેક જાત, ઊન, રેશમ, ખારદાન, લોખંડ, લાકડ, અને કાલસા ઉપરાંત કરીઆણાની વીજળી અને તે દરેક કયા કયા તોલથી વેચાય છે તેના મેઠા અને કદો, તથા તેની ઉપજ નિકાશ ક્યે ક્યે સ્થળોએ થાય છે તેનું વર્ણન, ચાલુ સાંકળું દરેક વીજ વસ્તુની જગાતનું ધોરણ, દરેક વીજના બજાર ધારા અને તેને લગતી એસેસીએશનના ધારા, વક્તાર, વટાવ અને ખારદાન મુકાદમી વિગેરેની બરપૂર હકીકત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવી છે.

આ ઉપરાંત મોટી, હીરા અને ઝવેરાતની જાણના જેવી હકીકત અને હિસાબ, કમીશન એજન્ટની પેઢીઓના શીવાજ અને આડત, દલાશી, હકાશી અને ડીપાજીટના ધારા ઉપરાંત વોમેા તુર, રીમેટ, ડ્રોએક અને ટાઈનડયુરીના રીતરીવાજ, અગ્રેજી હાડીના તૈયાર હિસાબ, વ્યાજના અને ખમાર ગણવાના મેઠા, તાર, ટપાલ અને ધનકમટેક્સ, સુપરટેક્સ અને તેનું રીફંડ કેમ લેવું તેની માહિતી વિગેરે છુદા છુદા ૫૧ વિષયોથી બરપૂર હકીકતવાળું મજબૂર પુસ્તક અનાવવામાં આવેલ છે.

આહિતીઆને તેમજ કમીશન એજન્ટની પેઢીવાળાઓને આ પુસ્તક એકસરખું ઉપયોગી છે, નવો વેપાર ખેડનારને માહિતી મેળવવા માટે ખાસ ભોમીઆ રૂપે છે, અને અનુભવીને તો કદ ને કંઈપણ ઉપયોગી જણવા જેવી હકીકત મળે એવી આ હીરકંટરી છે; કેમકે તેમાં દરેક લાઈનના અનુભવીઓનો અનુભવ, હાજર અને વાપદાના વેપારની નાની નાની ઝીલ્લુટ અને ગુચવણીઓ, અને ચાલતા જમાનાની બીજ દેશો સથેની સરખામણી સહિત દરેક વેપારની રીઠી (System) બતાવવામાં આવી છે.

સારાંશ કે દરેક ધધાને ઉપયોગી માહિતી હુંકમાં અને સર-
ળાથી આપેલ હોવાથી એક વખત આ પુસ્તક હાથ ધરનારને
પુરતો રરતો દેખાડનાર ભોમીઆની ગરજ સારશે.

કીમત રૂ. ૭-૮-૦.

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

માત્ર જુન નક્કલો રીલીકમાં છે.

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂપિયા
ગુલીસ્તાનનું ગુલ	૫-૦
રીયમંડ વીલાનો વારસ	૨-૮
આઈતાંપર કોઈતું	૫-૦
માકી ચવીત્રી	૪-૦
જલુ ગોરાણી	૪-૦
અક્કલના સમુદર	૪-૦
ખેમાન સંગ્રહ	૫-૦
ખુશ દરપણુ	૪-૦
રંગભુમી ઉપર રખડ	૪-૦
ગુલવાડીનું ગુલાબ	૩-૮
તાલેવંતની તેહમી	૫-૦
સોનેરી ટોલી	૪-૮
પાટલી પુત્રની પડતી	૪-૮

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

કાલ્યાણેવી રોડ, મુંબઈ.

આજનો આંકનો વધારો

ગુજરાતનો ગૌરવરૂપ

એક નવું સાહસ

શ્રેષ્ઠ સાહિત્યકારો અને કાર્યકર્તાઓનો પૂર્ણ સહકાર ધરાવતું

ક પ્રસ્થાન ક

[દર પૂણ્ણમાએ નિયમિતપણે પ્રગટ થતું માસિક]

તંત્રી:

પ્રકાશક:

અ. રામનારાયણ વિ. પાઠક

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર

આપણે ત્યાં માસિકો તો ઘણાંયે છે, પરંતુ વિનાશના મહાંમાં હોમાઈ જતા આપણા હાલના લોકો-જીવનનો આગ્રહૂળ ચિતાર આપનાર અને તેમાંથી બચવાના ઉપાયો ચર્ચનાર

ક્યાં એકે માસિક છે ?

છેલ્લાં કેટલાંક વરસોમાં નહતી તેટલી વિકટ-ભયંકર સ્થિતિ અત્યારે આપણી છે. આપણું સમાજ-શરીર અનેક સ્ત્રીઓ અને રાજપ્રકરણી બંધનોથી જકડાઈ ગયું છે. બહારથી પવિત્ર જણાતાં આપણાં ગામડાં ભયંકર ઝેરી વાયુથી ભરેલાં છે. દિનપ્રતિદિન આપણી આર્થિક સ્થિતિ વધુ જોખમમાં આવતી જાય છે; અને વિનાશક દારિદ્ર પોતાનું વિકરાળ જડખું પહોળું રાખી આખી જનતાને સ્વાહા કરી જવાની દાનતથી છલંગ મારતું ધસી આવે છે.

આ શાથી ? આનો ઉપાય શા ?

આ માસિક આ અને આની ની ઉદ્ધારભાવથી

વિશેષતાઓ

સાહિત્ય: વાર્તા: આમાં અર્થ-ચિનાની વાણીવિલાસવાળી તુચ્છ વર્તઓ નહિ, પરંતુ સારી કળાથી ગરતી પ્રેરક વાર્તાઓ આવશે.

કાવ્ય: કેવળ શબ્દલક્ષરવાળાં નહિ, પરંતુ જીવનને સંસ્કારી બનાવે એવાં ઉચ્ચ પ્રતિનાં કાવ્યો આવશે.

નાટક: પ્રતિભાશીલ લેખકોનાં આયુત્તમ નાટકો આવશે.

લોકચર્યા: ગુજરાતના ગ્રામ્યાદિ વિવિધ પ્રકારના જીવનની અને અન્ય પ્રાન્તો તથા દેશોની ગુજરાતને ઉપયોગી થાય એવી માહિતી.

જ્ઞાનગોચરી: જ્ઞાનના વિશાળ ક્ષેત્રોમાંથી માર્ગસૂચક અને ખુદ્દિપ્રેરક સામગ્રી.

નેધ: વર્તમાન જીવનમાં આવતા વિવિધ પ્રશ્નોનાં નિરૂપણે ઉદ્ઘાષોહ.

આ સિવાય કળાના અને તત્ત્વજ્ઞાનના, સાહિત્ય અને સાહિત્યચર્યાના, કેળવણી અને લોકશિક્ષણના, સંપ્રદાય અને નાતજાતના, હુન્નર ઉદ્યોગ અને વ્યાપારના, વિજ્ઞાન અને હિંદની ગ્રામીન સંસ્કૃતિના વિગેરે વિષયક તજજ્ઞશી નિબંધો અને લેખો આવશે.

તંત્રી:

પોતાનું સમસ્ત જીવન ગુજરાતની સેવામાં અર્પણ કરનાર, છ સાત પુસ્તકો શારદાને ગરણે ધરી સાહિત્યગ્રંથિમાં પ્રખ્યાત થયેલ અને 'યુગધર્મ' ના એક વખતના સાહિત્યવિભાગના તંત્રી. અ. રામન.રાયણુ વિશ્વનાથ પાઠક આ માસિકના તંત્રી રહેશે.

આ મનોરથો અને આવનારો સિદ્ધ કરવા ખાતર નીચેના વિદ્વાનોનું એક તંત્રી મંડળ નીમ્યું જ છે.

તંત્રી મંડળ:

ડૉ. સુમન્ત મહેતા: 'યુગધર્મ' ના એક વારના તંત્રી.

અ. રસિકલાલ છો. પ્રરીણ: ગુજરાત પુરાતત્ત્વ મંદિરના મંત્રી અને.

'પુરાતત્ત્વ' ત્રિમાસિકના તંત્રી

અ. ત્રિકમલાલ મ. શાહ: ગુજરાત વિદ્યાપીઠના મોજ મહામાય

અ. નંદલાલ મ. શાહ: ગુજરાત મહાવિદ્યાલયના અધ્યાપક.

શ્રી ૦. ગજનન વિ. પાઠક: સ્થાપત્ય અને કળાના ઉદ્ધા અભ્યાસી

તંત્રી અને તંત્રીમંડળના સભ્યો ગુજરાતની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં

આગેવાની ભર્યો ભાગ લેતા હોવાથી તેમજ ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ લેખકોના

પરિચયમાં આવેલા હોવાથી માસિકમાં આવતી દરેક વસ્તુ સંગીન

અમારો પહેલો અંક.

નિવેદન:—તંત્રીજી: આપની હાલની વિકટ સ્થિતિનું સ્પષ્ટ દર્શન અને આપણા કાર્યપ્રદેશની સુંદર રુપરેખા.

કાવ્યમાં વર્ણનું મહત્વ:—અ. રામનારાયણ વિ. પાઠક: ગુજરાતી કાવ્ય-શાસ્ત્રમાં નહિ ચર્ચાયેલી એક અંગેની સુંદર સમીક્ષા.

અનુપમા અને ગૌરી:—શ્રી પ્રાણલુવન વિ. પાઠક: ‘આરણ્યક’ ના ઉપનામથી ‘અનંતા’ નાટક લખી મથકુર થયેલ નાટ્યકારની કલમથી લખાયેલું અદ્ભુત વસંતર્યુ એકાંકી નાટક.

ખગાડ:—ડૉ. સુમન્ત મહેતા: આપણી બેઠકકારીથી થતા કરોડો રૂપીઆના ખગાડનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ અને તે અટકાવવાના ઉપાયો સૂચવતો એક મનનીય નિબંધ.

કમળા:—રા. મુસિકાર: ગૃહલુવનમાં અકાળે કરમાઈ જતી એક તરુણી યુવતીની હૃદયારી લુવનલીલા.

બેકાત્રીનું ઓસડ:—શ્રી. હનનસાલ ન. જોશી: આપણી હાલની આર્થિક મુશ્કેલીઓનો ઉકેલ સૂચવતો એક સંગ્રાટ લેખ.

હિંદની સાંપત્તિક નપાસ:—હિંદુસ્થાનની સાંપત્તિ સ્થિતિની તપાસ કેવી રીતે કરવી તે માટે અરંકાર નામેલી કમિટીના રિપોર્ટની તારવણી, તે ઉપરની સંગ્રાટ નોંધ સાથે.

લોકચર્ચા:—નવીઆઠ તાકુકાના અંત્યજોની થયેલી ધાર્મિક, સામાજિક, અને આર્થિક ઉન્નતિ દર્શાવતી ઉંડા અભ્યાસવાળી ચર્ચા.

નોંધ:—મહાસભાનું અધ્યક્ષસ્થાન, વહોનકોમની દેખવણી, મહાસભિતિ, અખિ-લભારત કાંતનાર મંડળ, વિદેશી યાપણ વગેરે વગેરે.

જ્ઞાનગોથરી. મુક્તકપરિચય-વગેરે નિવર્તિન અંગે.

અમારા મનોરથો અને ભાવનાઓ તો

તમે વાંચ્યાને ?

અમારા આ મનોરથો સિદ્ધ કરવાનો આધાર મહાગુજરાતના વાચક વર્ગ પર જ છે. આ સાહસ દરેક વાચક પોતાનું જ માની લઈ પોતે આહુકે થઈ જ્યાં જ્યાં લાગવજ પડે એ ત્યાંથી આહુકો મેળવી આપવા પોતાની ફરજ માનશે એટલું માગી લઈએ છીએ.

તમારાજ જીવનની-ચિંતા કરનાર માસિક વિના તમારું ઘર નહિજ શોભે; અને આજસ કરશે તો જેમ 'યુગધર્મ'ના શરૂઆતના અંકો વિના અત્યારે ઘણા વાચકો રસ્તાય છે તેમ તમારે પણ પસ્તાવું પડશે.

રાયલ આંક પેશ, ગ્લેઝઝ કાગળ, દરમસે. પૃ. ૬૪ થી ૮૦

વાર્ષિક લવાજમ: પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૫-૦-૦, પરદેશ: રૂ. ૬-૮-૦

ખાસ લાભ:—યુગધર્મ અન્ધમાળા (પૃ. ૧૨૦૦, ખાસ ઘટાડેલું લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૪-૮-૦) ના આહુકોને આંક આના ઓછા.

તો આજેજ આહુક તરીકે નામ નોંધાવો.

લખો:—

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર,

રીવીરોડ—અમદાવાદ.

યુગધર્મ અન્ધમાળા યોજના.

[પૃ. ૧૨૦૦. લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૪-૮-૦]

આ અન્ધમાળામાંથી પ્રકાશિત થતા અન્યો બહુ સાધનાથી અને વિચારપૂર્વક પસંદ કરવામાં આવે છે. અત્યારસુધીમાં બહાર પડેલ દરેક અન્યની પ્રસિદ્ધ સમાવેશકો અને વિદ્વાનોદ્વારા પ્રશંસા યથેતી છે.

વાર્ષિક આંક દસ પુસ્તકોમાં ધાર્મિક, સામાજિક, ઐતિહાસિક, શુદ્ધ સાહિત્ય વિષયક, સ્તીર-યયક, બાળવિષયક, તેમજ મદાન પુરુષોના જીવનચરિત્રો આપવામાં આવે છે.

વિશેષતા

(૧) પુસ્તકો ખાસ અભ્યાસીઓ પોસ્ટેજીઃ તથા કરાવાય છે.

(૨) ગ્લેઝઝ કાગળ, સુંદર છપાઈ, આર્થિક ખાઈ-રૂઝ હોય છે.

(૩) અમારાં બીજાં પ્રકાશનો ઉપર ખાસ લાભ અપાય છે.

આજેજ નામ નોંધાવી આહુક થાઓ.

લખો:—

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર
રીવીરોડ, અમદાવાદ.

જાહેર ખખર આપવા
માટે આ માસિક
ઉત્તમ સાધન રહેશે.
ભાવતાલ માટે છાપે-
લી પત્રિકા મંગાવો.

કલકત્તામાં ડા. ખોઝની લેબોરેટરીમાં બનેલો

બે અમુલ્ય દવાઓ

એલીકઝીર વાઈટા ગ્લીસરો ફોસ

ઢેની અઝનથી ઘણા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે તે વાઈટામીન્સ તત્ત્વ આ દવામાં ધોવાથી હોદના નામીયા ડાક્ટરો ખાત્રીનું શક્તિવર્ધક અને ધાનુષ્યોદ્ધિક તરીકે આ દવાથી દર્મેમાં ખાસ હિત્રામણુ દરે છે. ચિના તેમજ અતિ મહેનતને લાંબે લાગતા થાક તેમજ લોહીનું કમીપણું, ડાઈપણું માંદગીમાંથી ઉઠવા પડીની નયગાઈ, અગ્નિ મંદ, અંધારું, ગદહગમી, હાડકાનું પોચાપણું તેમજ વળી વસ્તુ અને નખુંસકપણું વિગેરે રોગોમાં ધનુષ્ય લેવાની છે. આથી લુગ સારી લાગે છે તેમજ દસ્ત સાફ આવે છે. પહેલીજ આટલીથી એનો શુભ માસમ પડશે.

છ ઑંસની આટલીની કીમત રૂ. ૨. તથા વીસ ઑંસની આટલીની કીમત રૂ. ૫-૮-૦.

અશોક કોર્ડીઅલ વાઈટામીન્સ

સ્ત્રીઓને લગતા અનેક રોગો પર અમુલ્ય

ગર્ભશયોનાં દરેકો તેમજ સ્ત્રેન પ્રદર, અતિ થાવ તથા ઝોડો થાવ. ઝનુ થાવનું અનિયમિતપણું, વિગેરે પર ખામ ઉપોગી છે અને તેથી આવેથી લીલના, નયગાઈ, અકરનું આપનું, જંગ તેમજ કમ્મરનો દુખાવો વિગેરે તરતજ દૂર થાય છે તથા નર્મ શરીર પુષ્ટ, આરોગ્યપૂર્ણ અને સંતતિ ધારણ માટે યોગ્ય ગને છે. સ્ત્રીઓના ઉપદના દરેકોને આ દવા એક ખરો આશીર્વાદ છે.

કીમત ૪ ઑંસની આટલી રૂ. ૨-૦-૦, ૧૬ ઑંસની આટલીની કીમત રૂ. ૬-૦-૦.

આ બને દવા ઘણી પ્રસિદ્ધ થવાથી

દરેક દવાવાળાને ત્યાં મળે છે.

સોલ એજન્ટ્સ:—

ઈંડીઅન ડ્રગ એંડ ફાર્માસ્યુટિકલ કંપની.

મોરારજી ગોકળદાસ મારશીટ, મુંબાઈ નં. ૨.

પ્રાં. ટી. કે. ગજજરની “આયોનીક” દવાઓ.

લેગ, કોલેરા, તાવ, ઇ. માટે શાસ્ત્રીય છલાળો.

ફીવર ડોઝ (નવરખિંદુ) કપીનીન કરતા સરલ ન સાફ રૂ. ૧-૦-૦ અને ૦-૫-૦.
એન્યુમીફ્યર: મેલરીઆ રેગ્યુ તથા ટાફીઆ તાવ માટે રૂ. ૧-૦-૦
ઈન્ડુલ્જેન્સ: પ્રીવેન્ટીવ-ક્યુરેટીવ ઉધરસ બ્રાંકાઈસ ઉપર અકસેસીર રૂ. ૧-૦-૦.
લેગ, કોલેરા, સાઈયુશન:-૮૦ ટકા અતિ ઉત્તમ ફાયદા રૂ. ૦-૧૦-૦.
જામાસાઈડ:-ચેપી તાવ, રોગે અટકાવનારી દવા રૂ. ૦-૧૦-૦.
લીવર સાઈયુશન:-રેચની દવા તાવમાં સરખાતમાં બહુ ગુણકારી છે રૂ. ૧-૪-૦.
ક્યુ પાવડર, દરાજના મલમ, કફની ગોળીઓ, રક્તરોધક, દાનિક યીગેરે.

વધુ માટે લખો:—

મ. જે. ગજજર. એમ. એ.

ચાલેક, આયોનીક ફાર્મસી.

૧ એ ખેતવાડી મેનરોડ, ગીરગા

ફેન્સી લેધર ગુડસ

ચામડાના ખીસાના પાકીટ, નોટ્સ, ચામડાના બેગ, હેન્ડ બેગ, શુટ કેસ બેલ્ટ, સીગારેટકેસ વિગેરે અને છે. કેટલોગ નાટે અરેધો આનો મોકલો.

ગોલ્ડ ફીલ્ડ બ્રન મેન્યુ. કંપની,

અને મુખીરીઅર લેધર વર્કસ

૭૧, કાલગાદેવી રોડ, મુંબઈ.

રોડમ:-આનંદમુવન પ્રોપ્રીસ સ્ટ્રીટ, નવી દલુ માન ગલીના નાકે.

રોલ્ડ ગોલ્ડ બંગડી

કાચ ઉપર મહેલી સુંદર નળીવાળી ચાર બંગડીના રૂ. ૨.

કચકડા ઉપર મહેલી સુંદર નળીવાળી બંગડી ચાંચ સાથે કી. રૂ. ૩-૪-૦

પેટ્રીંગ, પોપ્ટેજ બુક્સ, લખો:—

માણેકલાલ માણલાલની કંપની, રીચીરોડ-અમદાવાદ

અખુટ રક્ષિત આપનાર અનુભવસિદ્ધ ઉપાય

મ.દન.મંજરી ગોળીઓ.

આ દ્રવ્ય ગોળીઓ લોહી તથા વીર્ય પુરુષ વધારે છે. પાચનશક્તિ મુધારી દરેક સાફ લાવે છે; તથા નબળાઈને લીધે થતાં દરેક દરદો નાશ કરી અખુટ બળ તથા નરુ જીવન આપે છે. કી. ગોળી ૪૦ ની ડબી ૧ નો રૂ. ૧).

નપુંસકત્વારિધૂત.

(૨૯૨૨૬)

આ લેપ લગાડવાથી પુરુષની બૃહદ્ભાગની દરેક ખામીઓ દૂર થઈ અને ખરૂં પુરુષત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. કી. ડબી ૨ નો રૂ. ૧) એક

રમણવિલાસીની વટીકા.

(૨૯૨૨૬)

કુદા એક જ ગોળી ખાવાથી મજા મુજબ રમણન થઈ શકે છે. કી. ડબી ૨ નો રૂ. ૧) એક. દરેક દવાની સંપૂર્ણ માહિતી માટે વૈદ્યવિદ્યા પુસ્તક મફત મંગાવી લાંચો.

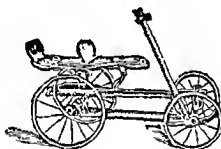
રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી. હેડઓફીસ:-જામનગર (કાઠીઆવાડ).

બ્રાન્ચ:-૩૯૩ કાલગાદેવી રોડ. લાટીઆ મહાજનવાડી સામે, મુંબઈ, મોરમાસા તથા કમ્પાસાનાં એજન્ટ-સી. ડી. શાસ્ત્રીની કાંઠા પો. બો. ૧૫૬.

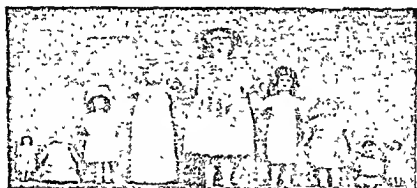
માના બન્ધ્યાંઓ જેસી શકે તેમજ સૂઝ શકે તેવી સગવડવાળી
કોલ્ડીંગ બાબા ગાડી.

બાળકો પગને બદલે હાથથી ચલાવી શકે તેવી બાળક ગાડી.

તેના

આંખ ઉધાડ
તી બને મીઠી
તી તરેલવાર
ફેન્સી ડ્રેસે
માં સજ્જ થ
ચેલી નાની મો
ટી પુતળીઓ.

અમારી મારફત વણીજ સસ્તી કીમતે મંગાવી શકાશે.

સોલ એજન્ટસ:—

કેવળરામ એન્ડ કું.

મુસફ ખીલ્દીગ: એસ્પેનેડ રોડ,
મુંબઈ.

ટેલીફોન. { ૨૪૫૯૯
                  { ૨૩૫૮૧
તાર: KECO
પોસ્ટ બોક્સ, ૭૫૫.

સાચી સમજણ
મળે તો
સાચી જાણ

જગપ્રસિદ્ધ

કાટવા માટે

વગર

સાચી જાણ
મળે તો
સાચી જાણ

મલ્ટી કોલર

વાપરા

આ ગોળના બાકસમાંથી આ સાલુથી વાપરી બનતી નથી અત્રે કાળી યાર બાકસના કાળી
વી.પી.એ. ૩૪૫ | પાડતી નથી દરેક કોલર દેવાય છે | વી.પી.એ. ૩૪૫

સી.સી. મલ્ટી કોલર કુલ મુંબઈ

THE VULCAN INSURANCE CO., LTD.

સહર સ્વદેશી વીમા કંપની.

ધી વલ્કન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની, લીમીટેડ.

ચેરમેન:-સર જમશેદજી છલ્લાઈ, બેરોન

આગતો

વીમા

મોટરનો

વીમા

અમે

મકાનો

ગોશ્થાલો

ફરનીચર

ઘરેણાં અને જવેરાત

વેપારના નફાનો

મકાનના બાડાનો

વીમા ઉતારીયે છીએ.

દરીયાઈ

વીમા

અકસ્માતને

વીમા

મુંબઈના વીધ એજન્ટો:-મેસર્સ કરીમભાઈ ઇબ્રાહીમ એન્ડ સન્સ.

અમદાવાદના વીધ એજન્ટો:-સર ચીનુભાઈ માધવલાલની કંપની.

મેનેજંગ એજન્ટો:-જે. સી. સેતલવડ એન્ડ કંપની.

હુડ ઓફીસ: બેથમ પાસ બીલીંગ, રેમપાર્ટરો, કોટ, મુંબઈ.

વેપારીઓ વગેરેને ખુશ ખબર.

દરેક ધંધાદારીઓને વંશપરંપરા ઉપયોગી.

એક નહું પુસ્તક.

વ્યાજ દર્શિકા

અથવા :

વ્યાજના તૈયાર હિસાબોની સંપૂર્ણ જાણ

જો તમે તમારા મહાન ધંધામાં અમૂલ્ય સમય બચાવવા ઇચ્છા રાખતા હો.
 જો તમે મગજની મહેનત અને હિસાબોની કડકકુટથી બચવા માગતા હો.
 જો તમે પા રૂપીઆથી એક લાખ રૂ. સુધીનું એક દિવસથી એક વરસ સુધીનું અને પા આનાની તેરીખથી સોળ આના (૧ ટકા)ની તેરીખ સુધીનું સંપૂર્ણ વ્યાજ રૂપીઆ આના અને પાઇમાં કોઇ પણ પ્રકારની કસર કે ભુલ વગર જોવા ચાહતા હો.

તો તમે વ્યાજના હિસાબોની સંપૂર્ણ જાણ—આજેજ ખરીદો.

દરેક વ્યાપારીઓ—શરદ્દા—મુનીઓ—વડોઓ અને ધીરધાર કરનારોઓને ખાસ ઉપયોગી થઈ છે.
 દરેક પેદીઓ—ઓર્ડીઓ—ખેડો અને દુકાનોમાં હમેશના ઉપયોગી ચોપડા સાથેજ દાખલ થઈ છે.
 અનેક ગૃહસ્થો તરફથી ઉત્તમ અભિપ્રાયો મળ્યા છે અને આ પુસ્તક સર્વ કોઈને બહુજ પસંદ પડ્યું છે.

અનેક વ્યાજ ગણતારી સંસ્થાઓમાં આ પુસ્તક એક અવાજે વખણાયેલું છે. જેથી તેના વિશેષ વખણ કરવાં તે સોનાને ગીર ચલાવવા જેવું અને સર્વનો પ્રકાશ બતાવવા દીપકની સહાય લેવા જેવું હોવાથી તમે પોતેજ

જાતે જુઓ અને ખાત્રી કરો.

પુસ્તક ઘણાં વગરો સુધી અચાગ પરિશ્રમ લઈને તૈયાર થયું છે. તેમજ હિસાબોનું કામ બારીક અને અધક હોવાથી અનેક વખત હિસાબો ગણેલા છે. સાગ કાગળ—નંદર છાપ, ચોક્કા મોટા આંકડાઓથી છાપાયેલું અને કાયમ ઉપયોગી હોવાથી પાકા પુઠાથી બંધાયેલું તેમજ મોટી સાઇઝનું હોવા છતાં

કદમત માત્ર રૂ. ૫) પાંચ. પોસ્ટેજ જુદું.

તૈયાર છે.

તૈયાર છે.

વ્યાજગણિત

જેમાં ચાર આનાથી એક લાખ રૂપીયા સુધીનું, એક દિવસથી ત્રણસો નેવુ દિવસ સુધીનું વ્યાજ ગણી સર કાઢેલા છે. ઉપરાંત વિચાયતની હુંડીયામણના ભાવ—રૂપીયાના પાંડ અને પાંડના રૂપીયા—પણ કાઢેલા છે. પુસ્તક ૫૦૦ પૃથ્થનું હોવા છતાં કદમત માત્ર રૂ. ૪-૦-૦ રાખવામાં આવી છે. પોષ્ટ ખર્ચ માફ.

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:

રા. રા. શ્રીપતંગાય રામચંદ્ર ચીખલે.

મીન્ટર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

૬. વાસવાળા બીલ્ડીંગ, પહેલે માળે, • પોપાવાડી, મુંબાઇ નં. ૧૨.

ડા૦ મેરી કારમાન્કલ રોપ્સ, ડી. એસ. સી. પી. એચ. ડી. લંડનની યુનીવર્સીટી
કોલેજનાં ફેલો, ફર્લાઈ ફેલો

જાતિ શાસ્ત્ર

(સાંસયુક્ત સાયન્સ)

જેણે સ્ત્રીપુરૂષના જાતીય સંબંધ વીશે જનસમાજના વિચારોમાં અદ્ભુત
પરિવર્તન કરી નાખ્યું છે.

પુસ્તકમાં નીચેના વિષયો ચર્ચામાં આવ્યા છે.

ભાગ ૧ લો—લગ્ન અને તેના ફાયદા, લગ્નની યોગ્ય ઉંમર પસંદગીના નિયમો;
પ્રેમનું પૃથક્કરણ; પસંદગી કરતાં પુરૂષે ટાળવા યોગ્ય વિધિઓ; સ્ત્રીઓની જનનેન્દ્રિય;
પુરૂષની જનનેન્દ્રિય; વિષય વાસના-તેનો ઉપયોગ અને ગેરઉપયોગ; બ્રહ્મચર્ય; સંતાતિ પ્રાપ્તિની
દ્રવ્ય; અદર્શ સંતાતિ નિર્માણ શાસ્ત્ર નિયમો.

ભાગ ૨ લો—પ્રત્યેષિત; ગર્ભધારન; ગર્ભાવસ્થા-તેના ચિન્હો અને સમય; કસ-
વાતક; પ્રસવકાળ; સુતાવડીની માવજત; વગેરે.

ભાગ ૩ લો—ગર્ભનો નાશ; સ્ત્રીઓના ખસ દરો અને તેનાં કારણો; પુરૂષોના ખસ
દરો અને તેનાં કારણો; દસ્તદોષ; વંધ્યતા અને નપુંસકતા; સ્વર્ગાત્મક વિષયો; સુખી મૃદચ્ચવન
તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયો; સંધ્યાકાળની ઉંઘ; સંતાતિ નિયમન; વગેરે.

૧૦ ભાષાઓમાં પ્રકટ થઈેલા આ જગતપ્રસિદ્ધ પુસ્તકમાં અનેક વિષયો સરળ અને રસિા
ભાષામાં ત્રિગતવાર ચર્ચામાં આવ્યા છે. ૧૭ મી આવૃત્તિની ૪,૮૧,૫૦૦ ઉપરાંત નકસો ખપી
મુદ્ર છે.

ક્રં. રૂ. ૬; શિ૦ ૧૦ (પોસ્ટેજ સાથે.)

વર્તમાન પત્રોના અભિપ્રાય,

બ્રિટિશ મેડીકલ જર્નલ—“પરજેનાં કે પરજુનાર સૌ કોઈને આ પુસ્તક ધણું મદદરૂપ
થઈ પડશે.”

કેમ્બ્રિજ ટ્રીબ્યુન—“જાતિય સંબંધના પ્રશ્નના ઉકેલ માટે અગ્રેષ્ઠ વાચકોના લાભાર્થે
લખાએલું અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.”

ન્યુયોર્ક વર્લ્ડ—લગ્નના વિષય ઉપર આપણી ભાષામાં લખાએલું એક
સર્વોત્તમ પુસ્તક.”

લેન્સેટ—“પુસ્તકમાં દર્શાવેલા પ્રમાણો અન્ય કોઈ સ્થલે ઉપલબ્ધ નથી.”

વીમેન લીડર—“મહેર યગ્નની દાક્તરી માગણી પુરી પાડે છે.”

મંગાલતા માટે લખે.—

ધી ઇન્ટર નેશનલ પબ્લીશીંગ કંપની.

ઇન્ટર નેશનલ બીલ્ડીંગ્સ,

લુધીઆના (દિલ્હીસ્તાન.)

શુદ્ધ ઉનની સ્વદેશી બનાવટ

હિન્દુસ્થાનમાં પહેલીજ વખત

હિન્દુસ્થાનમાં અગાઉ નહિં બનેલાં ગરમ કાપડ અને શાલો.

દરેક માણસને પસંદ પડે તેવાં બારીક, સફાઈદાર, તરેહ તરેહની ડીઝાઇનવાળાં, વિવિધ અને સુંદર રંગોમાં સુટ, કોટ વગેરેનાં ગરમ કાપડ તથા શાલો અમારી મીલમાં બનાવવામાં આવે છે. કુમાચ અને રંગમાં ઈંગ્લીશ માલની દરીફાઈ કરે તેવાં અને વપરાશમાં મજબુત છે.

આ ઉપરાંત બનાવટી “ફેલોઇડ” લેધર કલોથ, કોચ સોફા, મોટરકાર, રેલ્વે વગેરેના વપરાશ માટે તથા “આઈલ ફેલોઇડ” (રાઈબર બ્રાન્ડ) મીથુકાપડ ઉંચી ભાતનું ટકાઉ અને સરતુ, દરેક રંગમાં લથા તરેહમાં બનાવીએ છીએ.

વધુ વિગત માટે લખો:

ધી ધરમશી મોરારજી વુલન મીલ્સ લીં.

અમ્બરનાથ (દેવાણુ પાસે)

જી. આઇ. પી. રેલ્વે.

હું ઓફીસ:

મુદામા હાઉસ, ૩૨ સ્પ્રિંગ રોડ, બેલાર્ડ એસ્ટેટ, કોટ, મુંબઈ.
ગરમ કાપડ તથા શાલોના સોલ એજન્ટસ:—

વલ્લભદાસ સુન્દરદાસ એન્ડ કું.

ચોક ગલી, મુળજી જેઠા મારકેટ,

મુંબઈ નં. ૨.

સ્વાતું સૌંદર્ય

તેમના

લાંબા, રેશમ જેવા,
કાળા વાળને અંગે
રહેલું છે.

વાગતું સૌંદર્ય

કામીનિઆ

ઓઈલ

થી પ્રાપ્ત થાય છે.

તમે નર્સી વાપરતા હોય તો
આજે જ શરૂ કરો.

એક રાત્રી કામીનિઆ ઓઈલની લાગે અને તે વાપરે
શું ફાયદો થાય છે તે એક
અકાશીઆના માલમ પડશે.
ખીન તેલેમાં પેમા ખરમના
પરેલાં કામીનિઆ આપવો

અનુભવ લેવાની અનંત ફાનદે થશે. લાગે ત્રીપુરોએ વાપરી આવી
કરી છે અને રજી વાપરે જ. તે જ તેની સાબાસ છે. કામીનિઆ
આપમાં ફેરવી શીની ખુશખો મનો પત્રોજ આનંદ આપે છે તમજ
તમા યુગો પણ અત્યંત હ.

તમુના મફત મંગાવો.

‘યુજન’ના વંચનાનગરને અજખાશ માટે તમુનાની શીની તદ્દન
મફત તમા દવાખાને મોકલવામાં આવશે. આજે જ લખો. ‘યુજન’ના
નામે નામે લખો.

દી. ૧ શીની રૂ. ૧-૦-૦, પોસ્ટેજ ૭ આના તથા: ૩ શીની રૂ.
૨-૧૦-૦, પોસ્ટેજ ચાર આના વડે તમામ માનના ચેપડી પમેશ ન
એ તા પરનાર નમારી પાને ૪ મંગાવો. કામીનિઆ ઓઈલ તિયાય
ખીનું લેવા નહીં.

એન્ડ્રો ઇન્ડીઅન ટુગ એન્ડ ડેમિકલ કંપની,

(વી. પી. લાખરમેન્ડ)

નં. ૧૫૪ જુમા મસ્જીદ, મારકેટ, મુંબઈ નં. ૨.

WHITE KERR & Co., Ltd.

EXPORT AND IMPORT AGENTS.

SOLE AGENTS FOR

RADIOLITE, RICE-MILLS, HOME-CHARGES,
AND
VITAMITE & QUASUL.

DEALERS IN:-

Power-Pumps, Agricultural Machinery, Geysers,
Hand-Mills, Cultimotors, Radio-sets, Champion
Dye and Stain Remover, etc. etc.,

Apply for particulars to:-

WHITE KERR & CO., LTD.

53, Meadows Street, Fort, BOMBAY No. 1.

—: ઘણા દિવસથી ઘર કરી બેઠેલ:—

હસ્તાની અટકાવત, જરૂરિયાતની મંદતા, સ્વખર્ચ, લોહીનો ખર્ચ, અશક્તિથી
લાગી જતો થાક, છાતીની નયળાહ, હાથપગની કળતર અને માથાનો દુઃખાવો
વગેરે દરેક યોગ્ય દિવસ પણ ચાલુ રાખેલ આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ ખાવાથી નાશ
થાય છે, લગભગ અડધી સદી થયાં તેની ફતેહ વધતીજ રહી છે, અને દરદીઓના
ચાલુ આશીર્વાદો તેની પ્રખ્યાતિને દુનિયામાં વધારે વધારે ફેલાવતા જાય છે. તે
આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ નાકુરસ્તીની જગાએ તંદુરસ્તીને, નયળાહની જગાએ બળવાન-
પણને, ચિતાને ટેકાણે મતોળને અને કંઈપણ કામ કરવાના અણગમને ટેકાણે
અણુટ કિસાદને સાતી મુકે છે.

કિંમત—ગોળી : ૨ ની ડબ્બી ૧ નો ૩ થીએ ૧ એક.

વિશેષ હકાકતથી વાકેફ થવા માટે પ્રાપ્તસિદ્ધિ મળાવો.

પ્રાન્ય ઓર્ડીસ:—

કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ

વૈવશાસી મણિરાંકર ગોવિંદજી

આતંકનિગ્રહ ઔપચાલય, જામનગર-હાલીઆવાડ.

જગાવખ્યાત જર્મન ડોક્ટરોનાં.

ઉંડા અભ્યાસ, ખંડોળા અનુભવ અને નવિન શોધને પરિણામે
રચેલી “ફૅરમ્યુલા” અતુસાર

હાયમખર્ગરની ઔપધીય અને વૈદકીય સંસ્થા

એ બનાવેલી અને પ્રસિદ્ધિમાં મુકેલી દવાઓ

ગુણમાં અકસીર અને અસરમાં રામખાણ છે

એમ યુરોપ અને અન્ય દેશોનાં ડોક્ટરો અને દરદીઓએ ખાસ અનુભવ લઈને
ખરી ખાત્રી કર્યા પછી બહાર કહ્યું છે.

એ દવાઓ લેવામાં કરી કે પરહેઠની જરૂર નથી

ન્યુરા લેસીથીન પર્લ્સ (NEURA LECITHIN PEARLS)

જીવનનાં અણુઓમાં ‘મોતી’ સમાન છે. એક એક “મોતી” મ્લચ્છ લોહીનાં એક
દળર દીપાં જેટલું નવિન ચતન બંધે છે. પુરૂષ, સ્ત્રી તેમજ બાળકોને કોષ પણ
કારણથી આવેલી શારીરિક અને મગજની નબળાઈને દુકે સમયમાર્જ દૂર કરે છે.
અરૂચી, અશક્તિ, અનિદ્રા, શબ્દતા, અસ્મૃતિ, ચીડીયાપણું એ સર્વેને મટાડવા માટે
સોસો “મોતી”ની એજ બાટલી બસ છે, છતાં બાટલીની કીમત તદ્દન સસ્તી છે.

સેનગ્વીનલ ફૂડ—(Sanguinal food) માંદગી દરમ્યાન તેમજ સાર પછીની
સ્થિતિમાં અથવા તો કોષ પણ પ્રકારની નબળાઈનાં પ્રસંગોમાં આ બનાવટ આરતીવૌદ
સમાન છે. પચવામાં અને વળનમાં અતિશય દબકો હોવા છતાં નવું તાણું રચ્છ
લાલી બનાવે છે અને નવિન ચેતન બંધે છે. ચુસ્તમાં ચુસ્ત વૈશ્રવો પણ આ દવા લેતા
અચકાતા નથી કારણકે તેમાં ચરબી, દાડડાં કે લોહીનો કોષ પણ પ્રકારે ભેગ કે
ઉપયોગ થતા નથી. તેની ‘ફૅરમ્યુલા’ ખુદલી છે.

હાઇડ્રોટીવ સોલ્ટ—(H. B. D. Salt) હેલા પચ્યાસ વર્ષથી વપરાતું અને
પ્રસિદ્ધ થયેલું આ ‘સોલ્ટ’ હોજરી અત પાચન શક્તિને લગતા દરેક ખતનાં અનિયમ
અને વ્યાધિને દૂર કરે છે. મંદાગ્ન, અપચાવ, અરૂચી, ચૂક, આફરો, ખાટા હોડકાર,
છાતીનો દાદ, તરખર, અને કાળજાનાં દુઃખાગા માટે અકસીર ધલાજ છે. એકજ ચમચી
લેવાથી તુરતજ કાયદો જણાય છે. હમરો લોકો આ સોલ્ટન ચાલુ વપરાશમાં દ્યે છે.
ઉપરાંત, ખાસ, દાદર, ખરજવા, જેવા લોહી વિકાર અને ચામડીનાં દરદો તેમજ
પ્રમેહ દરસ વિગેરે સર્વ પ્રકારનાં વ્યાધીઓ માટેની દવાઓ દરેક જાણીતા વેપારીને
સાંધી મળી શકશે.

ઉપરની દવાઓ મળવાની ખાસ દુકાનો:—

સોલ એજન્ટસ:—

મેસર્સ—શાહ એન્ડ કું.0.

પ્રી સેસ રટીટ.

મેસર્સ—ભણસાલી બ્રધર્સ.

રેલ્વે હોટલ સામે, ચતીરોડ બંકચન.

કેવળરામ એન્ડ કું.0,

યુસફ બીલીંગ, એરબેન્ડ રોડ, કોટ-મુંબઇ.

તાર: KECO- ટેલીફોન { ૨૫૫૯૯

પોસ્ટ બોક્સ: ૭૫૫ { ૨૩૫૮૧

એક અગત્યની સુચના

કુટુંબ પ્રત્યેની લાગણી ક્યારે દાખવી શકાય કે જ્યારે તમે જીંદગીનો વીમો ઉતરાવશો ત્યારેજ. તો પંછી આજેજ વીમો ઉતરાવો ને ફરજ સુકત થાઓ. લખો,

ધી ન્યુ ઈરા ઇન્સ્યુરન્સ કું. લીં.

આગાખાન બીલીંગ, દલાલ સ્ટ્રીટ, ટાટ-મુખાર્જી,
જેમાં વિમાની અનેક ઉદાર અને ઉત્તમ યોજનાઓ રાખવામાં આવી છે.
ગામેગામ એજન્ટો જોઈએ છીએ.

સ્થાપી ૧૮૬૫.

એકજ દામ.

સુરજમલ લલ્લુભાઈ

ની કું, હીરાના વેપારીઓ.
DIAMOND IMPORTERS.

અમારા એકજ દામને લીધે

કોઈન પણ કાચાની ધાત્તી મેળેતી નથી.
કોઈ વીજ પસંદ ના આરે એક અકાચ-
ડીઆમાં પાડી આપી શકાય છે.

જેથીજ { કલકત્તા, રંચુન, મદ્રાસ,
એન-સીઝ { એન્ટવર્પ, આમસ્ટરડામ.
નં ૨૨૫, કાલમાદેવી રોડ, મુખાર્જી.

સોના ચાંદી તથા ઝવેરાતના દાગીનાના પ્રખ્યાત વેપારી

સો
ની

નરોત્તમદાસ ભાઉ

ઠેકાણું—

ઝ
વે
રી

ખીજ દુકાન—

શાખ મેમન સ્ટ્રીટ,

સુનાર ચાલી,

મુંબઈ

ટેલીફોન:
૨૦૫૬૫

મુંબઈ

અમારે ત્યાં પ્રેમંટ આપવા લાયક
સોના ચાંદી અને ઝવેરાતના દાગીનાઓ
મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે

અને

ખડારગામના ઓડેરોપર પૂરતી દબરેખ
રાખવામાં આવે છે.

તમારા છેકરને સારી રીતે કેળવવો છે ?

હવાપાણી સારાં

કેળવણી સારી

ટેખરેખ સારી

મુંબઈ હાલકામાં એકજ સંસ્થા છે.

પંચગની હાઈ હાઈસ્કુલ

છેલ્લામાં છેલ્લી ૮મે એકડે એકથી મેટ્રીક સુધી લાં કેળવણી મળે છે;

અને આ હાઈસ્કુલ હવે બહાર સંસ્થા થઈ છે. તે

પંચગની હાઈ એજ્યુકેશન સાસાયટી

ચલાવે છે ગ્રેડેયા અને જમવાની સગવડ સાથે માસિક ફી માત્ર રૂ. ૫૨)

વ્યવસ્થાપક મંડળ:

પ્રમુખ

રા. કર્નયાલાલ માણિકલાલ મુનશી, બી. એ. એલ. એલ. બી., એલ. એલ. એલ.

ઉપ-પ્રમુખ

રા. મંગળદાસ એમ. પકવાસા, બી. એ. એલ. એલ. બી., શોલીસીટર

રા. જમનાદાસ એકળદાસ ડોસા

કોપાધ્યક્ષ

રા. હવણલાલ મુનીલાલ ત્રીનાથ

રા. રામચંદ્ર મધવરામ ભટ્ટ

મંત્રીઓ

રા. લક્ષ્મીભાઈ વિ. ખાંડવાળા

રા. હવ્યાબુદાસ એચરદાસ

રા. એમ. વી. પંડિત બી. એ.,

સહયા

રા. મગનલાલ માણિકલાલ ઝવેરી

રા. સાકરચંદ મોતીચંદ શેઠ, બી. એ.,

રા. જગજીવન ઉગ્રમશી મુલગ

રા. દુષ્યંતરાવ વી. પંડિત, બી. એસસી.

રા. કાર્તીનાથ વી. પંડિત

રા. વી. જી. હલમકર

લખો:—

પંચગની હાઈ એજ્યુકેશન સાસાયટી.

૮૦ 'સાહિત્ય પ્રેસ', ૧૨-૧૪, એકનાડિસ લેન, કોટ, મુંબઈ.

गुजराल

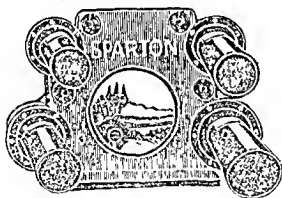
सावित्रीसंहिता

મોટરના વેપારીઓને તથા માલીકોને ખાસ અંગત્યનું

તમારી મોટરો સારી સ્થિતિમાં રાખવાને માટે
મલ્ટીબેસ્ટોસ, બ્રેક લાઈનીંગ, કલચ ફ્રેઈસીંગ
અને

અમેરીકન હેમર્ડ પીસ્ટન રીંગ્સ વાપરો
અને

કોઈ પણ જાતના અકસ્માતમાંથી બચવાને માટે
સ્પાર્ટન ઇલેક્ટ્રીક હોર્નનો ઉપયોગ કરવાથી તમારે જરૂર ફાયદો થશે.
હરેક આબરુદાર વેપારીઓને ત્યાંથી કીફાયત ભાવે મળે છે

**American
Hammered
Piston Rings**

સોલ ડિસ્ટ્રીબ્યુટર:

ટેલીગ્રાફ:
સ્પાર્ટા પ્લગ.

બોમ્બે ઓટોમોબાઈલ્સ.

ટેલીફોન:
૪૨૪૪૮.

હયુમીસ રોડ.

હરેક માલ હમેશાં મોટા જગ્યામાં રહે છે.

હરેક સ્થળે ઓજન્ટો મેઈએ છીએ.

ગુજરાત

પુસ્તક ૮

ફાલ્ગુન ૧૯૮૨ ની અનુક્રમણિકા

અંક ૬

— ૭૭૭૭૭ —

— ચિત્રદર્શન —

ત્રિયે! અમે આપને નાહક શ્રમ આપ્યો
જલદેવી સરીખડી તિલોત્તમા
દેવકી પરમાનંદ વાસુદેવ
કવિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા માધ પડિત
મહાત્મા ગાંધી
આઠમી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ
પ્રો. કાપડીઆએ ખારણું ઉઘાડ્યું

રા. રવિશંકર પંડિત
રા. દત્તાત્રેય

સૌ. જડાવખડેન ચી. વીજી

— લેખ સૂચિ —

નાગાનંદમ :

રા. રમણિકલાલ દલાલ ૫૭૭

નાયક નાર્મિકાનાં લગ્નોત્સવની રસિકકથા

ચિત્રકાર : રા. રવિશંકર પંડિત

અપરાજિતા :

રા. મંજુલાલ મજમુદાર ૫૮૨

નાગ કન્યાની અદ્ભુત રસમરી વાર્તા

ચિત્રકાર : દત્તાત્રેય જોશી.

બૈહર :

સૌ. હીપકબા દેસાઈ ૫૮૭

વીરાંગનાઓના આત્મસાગતું રસિક કાવ્ય

એ તો કોલેજઅનો :

રા. મનહરનાથ ઘાટેખાન ૫૮૨

કોલેજઅનોની નિર્દોષ મસ્કરીઓનાં મંબીર પરિણામની હાસ્ય રસિક કથા

ચિત્રકાર : રા. હરિલાલ પ્રેમજી ત્રિવેદી.

ગુજરાતના ન્યોતિર્દેશ :

રા. કર્મયાલાલ સુનરી ૫૯૩

સાંસ્કારી ગુજરાતના નેતાઓનો જવલંત જીવન પરિચય

માણસીઓ :

રા. સતતકુમાર વીજી ૫૯૭

જલજગત પરિચય કરાવતો લેખ

કુમારીના અનુભવ :

રા. રતિપતિરામ પંડ્યા ૬૦૦

એક હીંદુ સ્ત્રીની કરુણ આત્મકથા

ચિત્રકાર : રા. જગમોહન મીશ્રી.

અરવિંદનાં આંસુ :

રા. કુસુમાકર ૬૦૫

પ્રેમદર્શની રસિક જીવન કથા

ચિત્રકાર : ગોરસાગર.

આઠમી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ :

રા. હીરાલાલ પારેખ ૬૦૯

રા. બ. રમણલાલ નીલકંઠનું જીવનચરિત્ર

એક પ્રેમ 'કથા':

રા. ધનંતુખેલાલ મહેતા ૬૧૧૨

રોહી દંપતીની રસિક: જીવન કથા

ચિત્રકાર: રા. સુશીલ.

મારી હકીકત:

:કવિ નર્મદનો વિશેષ પરિચય

કવિ નર્મદાશંકર ૬૧૭

રક્ષા:

બદુભાઈ ઉમરવાડીયા ૬૧૬

એક અપૂર્વ જીનો જીવન વ્યવહાર: એકાંકી નાટક

ચિત્રકાર: સા. જડાવખહેન વીણ.

સ્વપ્નદ્રષ્ટા:

રા. કનૈયાલાલ મુનશી ૬૨૨

સુદર્શનના મુંબાઈના જીવનનો વિશેષ રસિક લાગ

સાહિત્ય સંસદનો અહેવાલ:

૬૨૫

નવુ સાહિત્ય:

રા. દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રી ૬૩૧

ગુજરાત યુનીવર્સિટી:

૬૩૨-ક

ગુજરાત યુનીવર્સિટીના કામચલાઉ ન્યવસ્થાપક મંડળની માહિતી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ મંડળ:

૬૩૨-ખ

સ્ત્રીકાર:

૬૩૨-ચ

ઉગતું સાહિત્ય:

રા. કનૈયાલાલ મુનશી ૬૩૩

લવાજમ: હાંદુસ્થાનમાં રૂ. ૮-૦-૦. પંદરેશમાં ૧૦-૦-૦. છુટક નકલ રૂ. ૧.

આ 'ગુજરાત' માસિક થી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લાંબીટક માટે 'સાહિત્ય પ્રેસ' માં નં. ૧૦-૧૪, બેકહાઉસ લેન, મેડોલ રફીટ, કોટ, મુંબાઈ મધ્યે અને નં. ૫૩, મેડોલ રફીટમાં આવેલી થી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લાંબીટક તરફથી લાલસાંકર પ્રજુરામ બટે હાથુ અને પ્રગટે કપું છે.

શુદ્ધિ પત્ર: એ તો કોલેજીઅનો: અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૬૪૨ ને બદલે ૬૫૦ વાંચવું.

શ્રી આર્યપથિકા શ્રમ

લોજીંગ એડ બોર્ડિંગ હાઉસ

૨. એડેસ, 'આર્યપથિકા' ૪૦ ઠીરગામ બેંકરોડ, દુવારકાદાસ મેનશન. [૨. નં. ૪૨૩૮૨.

- - - રા. સાહીત્ય - - -

ની કલમે લખાયેલ

અને

શ્રી. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

ના ઉપાદ્યાત સાથે

દિલ્હીના મોગલ સમ્રાટ

ખાદશાહ “ઝફર”

ઉં

સર્વાંગ મુંદર સચિત્ર ઐતિહાસિક પુસ્તક બહાર પડી ચુક્યું છે

એમાં

• ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવાનો ઇતિહાસ અને ૧૭ કર્ણાટકી દુકી
શાહી કુટુંબીઓની કથા છે.

કે ‘સાહિત્ય’, ‘સૌરાષ્ટ્ર’, ‘સાંજ વર્તમાન’, ‘ગુજરાત’, ‘મુંબાઈ સમાચાર’ તથા ‘મોડર્ન રીવ્યુ’-
એ સારા અભિપ્રાયો દર્શાવ્યા છે.

ચિત્રો ને ફોટા સાથે લગભગ ૩૫૦ પૃષ્ઠનું એ પુસ્તક માત્ર
રૂ. ૩-૮-૦ માં મળી શકશે

લખો:—

ઇરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,

પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૫૦૨૧, ૧જી. મુંબાઈ ૬.

સ્વચ્છતા અરીદનારે ‘એ-પડી મોજ’ ઓશીસ પાવધુની મુંબાઈથી મંગાવવું.

અમારા અધિક ચૈત્રના
ખાસ

સાહિત્ય પરિષદ અંકમાં

ગુજરાતી સાહિત્યનો સચિત્ર ઇતિહાસ :
પ્રવર્તમાન સાહિત્યને ઘડતાં પ્રેરક તત્ત્વોનું દિગ્દર્શન :
ગુજરાતી સાહિત્યકેનાં સચિત્ર રેખાચિત્રો :
ગુજરાતની જુદી જુદી સાહિત્ય શાળાઓનો પરિચય :
સાહિત્ય પરિષદનો ઇતિહાસ :

આ ઉપરાંત સ્વપ્નદ્રષ્ટા, નાગાનંદમ, મારી હકીકત, અરવિંદનાં આંસુ,
રક્ષા, નવું સાહિત્ય, તંત્રીસ્થાનેથી વગેરે ચાલુ વિષયો, અને કાવ્યો.

આવતો અંક અધિક ચૈત્ર સુદી પૂર્ણિમાએ બહાર પડશે.

‘ગુજરાત’ના

ગ્રાહકોને ખાસ સુચના

કાર્યાલય સાથે પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે ગ્રાહક નંબર ખાસ જણાવવો. ગ્રાહક નંબર શીવાયના કાગળો ઉપર ક્યાન આપવામાં આવશે નહીં. ઠેકાણું બદલવા બાબત તે તે માસની અમાસ સુધીમાં ખબર આપવી. તે પછીના કાગળોનો અમલ બીજે મહીને કરવામાં આવશે. સઘળો પત્રવ્યવહાર વ્યવસ્થાપક, ગુજરાત કાર્યાલયના શીરનામે કરવો.

વ્યવસ્થાપક : ‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,

C/o ‘સાહિત્ય પ્રેસ’, બેકહાઉસ લેન, મેડાઝ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઈ ૧.

આખું મહાભારત વાંચવાનો તમને વખત છે ? - - -
 ર. ત્રીસ કે પચાસ સુધી ખર્ચવાની તમને ઇચ્છા છે ?
 મહાભારતથી અજાત રહેવાનું તમારા આય હૃદયને ગમે છે ?

સમય ને સાધનનો બચાવ કરવો હોય તો ઐતિહાસિક પ્રસ્તાવનાવાળું

સંક્ષિપ્ત મહાભારત

જરૂર વાંચો.

પૃથ લગભગ ૪૦૦. મૂલ્ય માત્ર રૂ. સાડાચાર. હોળી સુધી રૂ. ચાર (પોસ્ટેજ ગુરુ.)

આટલુંએ સાંઘું પુસ્તક લેતાં વિચાર કરશો ?

૫૨૮ બ્રોક્સ, રાયપુરા,
 વડોદરા.

લખો :

રતિપતિરામ ઉ. પંડ્યા.

વ્યાજગણિત

જેમાં ચાર આનાથી એક લાખ રૂપિયા સુધીનું, એક દિવસથી ત્રણસો નેત્રુ દિવસ સુધીનું વ્યાજ ગણી સર કાઢેલા છે. ઉપરાંત વિભાગતની હુંડીયામણના ભાવ-રૂપિયાના પૈડ અને પૈડના રૂપિયા—પણ કાઢેલા છે. પુસ્તક ૫૦૦ પૃથનું હોય છતાં કીંમત માત્ર રૂ. ૪-૦-૦ રાખવામાં આવી છે.

પોષ્ટ ખર્ચ માફ.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું :

શ્રીપતરાય રામચંદ્ર ચીખલે.

પ્રીન્ટર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ,

ડે. ધાસવાળા બીહોંગ, પહેલે માળે, પોલ્યાવડી, મુંબાઈ નં. ૧૨.

THE VALUE OF A RUPEE.

એક રૂપીઆની ખરી કદર ત્યારેજ બુદ્ધ શકાય કે
જ્યારે તમને તેની ખરી ગરજ પડે. તમારી કમાઈના
પૈસાનો અમુક ભાગ હમારી

“ હોમ સેવીંગસોફ ” માં

ચાહુ અચાવવાની કોશિષ કરો.

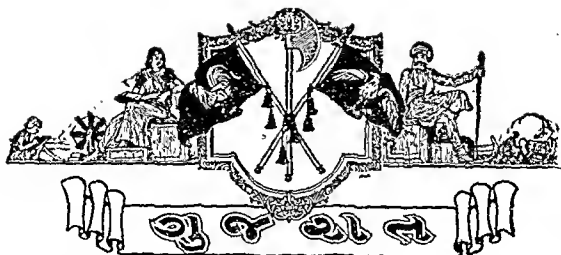
અને

અદનાથી તે આલા દરેકને. એકસરખો ફાયદો મળી શકશે,
અને મુખ્યદુઃખ વખતે તે કામ લાગશે.

હજારોએ તેનો લાભ લીધો છે. તમે પણ આજેજ
ખાતું ખોલી લાભ મેળવો.

ધી સંટ્રલ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા લી.,

એસ્ટેબ્લિશ્મેન્ટ રોડ, કાર-મુંબાઇ

પુસ્તક ૮]

ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૨

[અંક ૬

ગુજરાત અને યુગધર્મ

ગુજરાતે સંસ્કારનો નવો યુગ આરંભ્યો છે. તેની સંસ્કૃતિની મહત્વાકાંક્ષા વધી ગઈ છે. તે સામગ્રીઓથી સમૃદ્ધ બન્યું છે.

• એના પુરુષત્વમાં ત્યાગ છે, ઉત્સાહ છે, ઉડી અવહારિકતા ને કંચી અભિલાષા છે. એમાં બલ-સ્થાસક્તિ છે ને સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ છે; મુક્તસદીપણું છે અને નિશ્ચલતા છે; ભાષનારીક્ષતા છે અને સેવા-ધર્મ ને પ્રેમ છે; અને ભગીરથ તપથી માનવતા વિકસાવવાની હોંસ છે.

એના સ્ત્રીત્વમાં કુલની સુકુમારતા છે, ને છતાં સતીની અડગતા છે. એમાં રસિકતા છે ને સંરક્ષક પ્રતિષ્ઠા છે; કાવ્યમયતા છે ને તે વ્યવહારિક છતાં હુદ્દિ સતેજ છે; ધર્મીયતા નથી છતાં, મહાશૂર હૃદયની શક્તિ છે; એમાં પુરુષના સમાન યવાની હોંસ છે, છતાં પુરુષને પડખેજી ઉભા રહેવાનું હઠાપણું છે; નવાનવા ઉદ્ભાસો છે, છતાં દુઃખ સહન કરવાની હોંસ છે. અને પુરુષો ને સ્ત્રીઓમાં વિશુદ્ધ પ્રેમની નિર્મિત ભજવા માંડી છે.

ત્રિએકામમાં નવયુગનું ચેતન પ્રસરી રહ્યું છે—પરંપર નવા સંસ્કારનો સંચાર થાય છે.

અર્થેશ્વર્યવશે બધા એક ને અવિભક્ત ગુજરાતનાં અંગ બને છે; અને જેમ અજિઅંજની એકતાનતા પરથીજ આત્મા પરમાય છે તેમ ગુજરાતી સંસ્કૃતિના પ્રતાપી આત્માની સાક્ષી દે છે. કાર્તવ્ય ને પરશુરામની આ ભૂમિ આર્યસંસ્કૃતિનો વિજયધ્વજ લઈ ઉભી છે; અને આચત્વનાં સનાતન તત્ત્વો મહત્વાકાંક્ષા ને વીરતા સ્વમાન ને સ્વામ્ય; શુદ્ધિ, સ્વાતંત્ર્ય ને વ્યવસ્થા; તપ, શક્તિ ને સંયમ; પિતૃભક્તિ ને છવદયા; શબ્દશ્રદ્ધની સર્વોચ્ચ સેવા; અને પ્રેમ-નિર્મલ ને નિરકુસ-આ પુરાણ નવ-આચાર્યની પ્રેરણાથી દસે દિશામાં પ્રસરી.

—ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ 'માંધી.

ચન્દ્રનાથ]
—નાગાનંદન]

નાયક : [નાયિકાનું મુખ ઉઘું કરી લુએ છે] પ્રિયે! કુસુમાકરોચાન
જેવાના કુન્દલથી અમે આપને નાદક થમ આપ્યો.

[દિશ્યુન ૧૯૮૨
—૫૪ ૬૪૨]

શ્રી હર્ષદેવ પ્રણિત
(પંચાંકી નાટક)

અનુવાદક :

રા. રમણિકલાલ જયશંકરભાઈ દલાલ શ્રી. એ.

ચિત્રકાર :

રા. રવિશંકર શિવશંકર ખંડેલ ખી. એ.

૧૯૨૭-૨૮

પાત્રો

સૂત્રધાર.....	.....નટી
જમૂતવાહન (નાયક).....	.....મલયવતી (નાયિકા)
વિદ્યુષક.....	.....ચતુરિકા (ચેટી)
મિત્રાયમુ.....	.....મનોહારિકા (ચેટી)
વિદ.....	.....નયમાલિકા

આગલા પ્રવેશોનો સાર

નાટીના અતિ વિશાળવંશ જમૂતવાહન તેના મિત્ર વિદ્યુષક સાથે પ્રવેશ કરે છે. જમૂતવાહનનાં માતા પિતા સંન્યસ્યાશ્રમમાં છે અને જમૂતવાહન તેમની સેવા કરે છે. માતાપિતાની આજ્ઞાથી તે તેના મિત્ર વિદ્યુષક સાથે મલયપર્વત તરફ કુલકુવાદિ લેવા જાય છે. મલયપર્વત પાસે સિદ્ધકુમારી મલયવતી યોગ્ય પતિ મેળવવા ઝેરીના મંદિરમાં પૂજા કરે છે. મલયવતીને ઝેરીએ રાત્રે સ્વપ્ન આપ્યું હતું તેનું પૂર્ણતે તે તેની સખીને કહે છે. તે વિદ્યુષક અને નાયક એક જાડની પાછળ છુપાઈ સાંભળે છે. અતિ વિદ્યુષકના આશ્ચર્યથી બને જના થાય છે અને મલયવતી તથા જમૂતવાહન વચ્ચે સ્નેહનું આરોપણ થાય છે.

મલયવતી પોતાની પ્રેમપીડા ચેદીને કહે છે અને એકાંત શોધવા અંદનલતા શુદ્ધમાં જાય છે. ત્યાં સ્નેહ-થી વ્યાકુળ થઈ નાયક અને તેનો મિત્ર વિદુષક આવતા હોય છે એટલે તેઓ બંને એક જાડ એટલે સંતાપ જાય છે. નાયક મનને કેંક સાંત કરવા તેની પ્રિયતામાંથી ચિત્ર એક શિલા ઉપર આંકે છે. મલયવતી એ સમજી શકતી નથી એટલે પોતાનો સ્નેહી કોઈ અન્યને ચઢાય છે એમ માની ચેદીને દૂર કાઢી ફેંસો ખાવા તૈયાર થાય છે. અને તે વખતે તે પકડાઈ જાય છે. નાયક મલયવતીને તે ચિત્ર કોણનું નહીં પણ તેનું જ છે તેની ખાતરી કરાવે છે. ત્યાં લગ્નની વેળા સૂચવનારા શ્લોક સંભળાય છે એટલે સૌ જાય છે.

(હવે આગળ વાંચો)

અંક ત્રીજો

સુરાના નશામાં અકચર થઈ હાથમાં તેનો નમ રાખી, વિચિત્ર ને વિદુષક વેષવાળો વિઠ, અને હાથમાં સુરાનું પાત્ર ખેંચે ઉચ્ચાઈ ચાલતો ચેટ પ્રવેશ કરે છે

વિઠ

[હર્ષથી.]

નિત્યે સુરા નશામાં, સખી તણો પ્રિયમંગ સદા કરતા; માલું દેવ ખરે એ-કામદેવ, બલદેવ, બેલ મોઢા.

[દારુના ઘેનમાં ધુણતો] ખરેજ! સફલ છે મારો અવતાર! ધન્ય છે શેખરકના જીવનને— વસઃ સ્થળે દ્વિતા મુખે નીલાં પદ્મમંધી મહિરા; ને મખેડે હંમેશાં પુષ્પો મંજરી મહીં ગુર્યાં-સોઢાં [ઠોકર ખાતો.] અરે! કોણ મને ધક્કો મારે છે? [હર્ષથી] અવશ્ય નવમાલિકાજી મારી મશ્કરી કરતી હશે.

ચેટ

શેકજી! નવમાલિકાબા હજી નથી આવ્યાં.

વિઠ

[રોષથી] મલયવતીબાના વિવાહનું મંગલ-કાર્ય પહેલે પહોરેજ પુરું થઈ ગયું છે. છેક પરાદીપુંએ થયું. તોએ એ કેમ ન આવી? [વીચારીને: હર્ષથી] પણ...આજે તો મલય-વતીબાના વિવાહના મંગલ પ્રસંગનો મહોત્સવ થનાર છે. એટલે બધા સિદ્ધો ને વિદ્યાધરા પ્રિયા સાથે મલ્લપાનની મોજ માણવા કુસુમાકરોવાન-

માં ક્યારનાએ પહોંચી ગયા હશે. કનાય નવ-માલિકા પણ મારા પહેલાંજ ત્યાં પહોંચી, મારી વાટ જોઈ રહી હોય. ચાલ! હું પણ ત્યાંજ જઈ. નવમાલિકા વિના શેખરક કેમ હોઈ શકે! [અથડાતો ને ઠોકર ખાતોખાતો પ્રયાણ કરે છે.]

ચેટ

આ બાલુ શેજી! આ બાલુ: કુસુમા-કરોવાન આ રહ્યું. અંદર પધારો, મહારાજ! [બંને જાય છે]

વસ્ત્રો ખેંચે નાખેલાં છે તેવા વેરે વિદુષક પ્રવેશ કરે છે.

વિદુષક

મને ખબર મળી છે કે પ્રિયમિત્ર આજે કુસુમાકરોવાન તરફ જનાર છે. ચાલ, હું પણ એજ રસ્તો લઉં! [‘ચોડું’ ચાલી, નીલાળનાં] આજ કુસુમાકરોવાન જણાય છે. લાવ, અંદર જઈ. [પ્રવેશતાંજ મધુકરો પજવે છે] અરે! આ કુદ્દ લમરાએ મારી ઉપર કેમ લમે છે! [પોતાનું શરીર મુંઝી] હાં! હાં! સમજી પડી. હું તો જન્માધરાજનો ખાસ ભાઈબંધ છુંને? એટલે મલયવતીના સંબંધીઓએ બહુ બદ્ધવાનાં કરી મારા શરીર પર સુત્રધીસ પદાર્થોનો લેપ કર્યો છે. વળી આ સંતાનક પુષ્પોની મંજરી મારે માથે ચઢાવી છે, ખરેખર! એ બધો આદરજ અભારે મને

પીડા કરે યદ પડ્યો છે. હવે હું શું કરું ?
મલયવતીએ વળી આ રાતાં વસ્ત્રો આપ્યાં છે;
એને સાલ્લા પેટે ઓઢી હુમટો તાણીને જવા દે!
પછી જોઈ કે આ દુષ્ટમધુકરો મને કેવી રીતે
સતાવી શકે છે ? [તેમકરે છે]

વિદ

[નિરુપથ્ય
કરી, હર્ષથી]
અરે ચેટા!
[આંગળીથી
અતાવી દસતાં]
આ રહી નવ-
માલિકા! હું
મોઢો આબો-
ને, એટલે
શુસ્તે યદ મોહું
સંતાડી બીજી
દિશામાં ચાલી
જાય છે. લાય,
એને આલિંગન
દઈ મનાવી
લઉં. [એકદમ
ધરી જઈ,
વિદૂષકને ગળે-
થી પકડી,
તાંબુજ આપ-
વાની ચેષ્ટા
કરે છે.]

વિદૂષક

[મુરામંથ મુચવતો] હટ! હટ! દૂર યા.
[નાક દાબી પીઠ ફેરવી] અરે! એક દુષ્ટમધુકરો-
ના વૃથથી માંડ માંડ છુટ્યો ને વળી આ
બીજા મધુપાન કરનાર પાસે ક્યાંથી આવી
ચલ્યો!

વિદ

અરે! શેષથી અવળી કાં વળી ગઈ? હશે
બાઈ! લાવો તમારે પગે પડું. માનો, બાઈ
સાહેબ માનો! [પ્રણામ કરી, વિદૂષકના પગ
માથે મુકી] મનાઈ જાવ! નવમાલિકા! મનાવ!
ચેટી પ્રવેશ કરે છે.

ચેટી

કુમારીબા
મલયવતીનાં
માતાજીએ મને
કુમુમાકરોઘા-
નમાં જવાની
આજ્ઞા કરી છે,
અને માલજી
પલ્લવિકાને
તમાલવિધિકા
બરાબર તૈયાર
રાખવાની મુચ-
ના કરવા કહ્યું
છે.

કારણ કે
મલયવતીબાની
સાથે જમાઈ-
રાજ ત્યાં પધાર-
નાર છે. એ
પ્રમાણે પલ્લ-
વિકાને તો હું

ધન્ય છે શેખરકના જન્મને—
કહી આવી. પણ આથી બીયારો શેખરક આખી
રાતનો વિયોગીજ રહ્યો. કેટલો બધો ને આતુર
યદ રહ્યો હશે! લાવ! પ્રિય શેખરકને શોધી
કાઢું. [જોઈને] આ રહ્યો શેખરક! [શોધે
ભરાઈ] આતો બીજી બીને મનાવી રહ્યા
જણાય છે! જોઈ તો ખરી કે એ વળી
કાણ છે!

વિટ

દુહિરિહર ને બ્રહ્માએ કહી નમાવી શકે ન ગર્વાને—
એ શેખરક પાદે તારા હે નવમાલિકા ! નમશે.

વિદૂષક

અરે ! દુષ્ટ નશાળાજ ! ક્યાં છે અહીં
નવમાલિકા !

ચેટી

[નીહાળી હસતી] નશાના ધેનમાં આર્થ
આત્રેયને નવમાલિકા માની આ શેખરક મનાવી
રહ્યો છે. ચાલ, જરા દમ કરી બંનેને બનાવું.

ચેટ

[નવમાલિકાને જોતાં શેખરકનો હાથ
હલાવી] અરે શેષ ! મુકી દો ! મુકી દો
આને ! એ તો ન હોય નવમાલિકાયા ! એ તો
આ આબ્યાં રાત્રી આંખે ધુરંકતાં—

ચેટી

[આવી પહોંચી] શેખરક ! કોને
મનાવો છો ?

વિદૂષક

[ધુમટો દૂર કરી] મને—અભાગણીના
છોકરાને—

વિટ

[વિદૂષકને જોતાં રોપથી ઉભા થઈ જઈ]
અથા વાનરમુખા ! મને...શેખરકને...
બનાવ્યો ? અયં ચેટ ! પકડ આને. એટલામાં
હું નવમાલિકાને મનાવી લઉં.

ચેટ

જેવી શેષજીની આજ્ઞા.

વિટ

[વિદૂષકને છોડી દઈ, ચેટીને પગે પડે
છે] કૃપા કરો, નવમાલિકા ! ના રીસાવ !

વિદૂષક

[મનમાં] નાસી જવાનો ખરો લાગ છે
[ભાગી જવા ધારે છે.]

ચેટ

[વિદૂષકને જનોઈથી પકડે છે: જનોઈ
તુટી જાય છે] અથા વાનરમુખા ! ક્યાં નાસી
જાય છે ? [ઉત્તરીય ગળે વીંટી ખેંચે છે.]

વિદૂષક

અરે બાઈ ! આ નવમાલિકા બહેન ! જરા
કૃપા કરો ! મને છોડાવોને !

ચેટી

[હસીને] જમીનને માથુ અરાડી મારે પગે
પડે તોજ છોડાવું.

વિદૂષક

[રોપથી કંપતો] હું ગંધર્વરાજનો મિત્ર
વળી બ્રાહ્મણ...તારા જેવી દાસીના પગે પડું !

ચેટી

[આંગળાથી ધમકાવતી હસતી] હમણાંજ
પગે લગાડું છું. શેખરક ! ઉભો થા ! તારા પર
હું પ્રસન્ન છું. જો, આ તો આપણા જમાઈ
રાજના પ્રિય મિત્ર છે. વળી બ્રાહ્મણ છે એમનું
તેં અપમાન કર્યું છે. કુમાર મિત્રાવસુ કદાચ
આ વાત જાણશે તો ગુસ્સે થશે; માટે આદરથી
એમનું સન્માન કર.

વિટ

જેવી નવમાલિકાની ધરજા. [વિદૂષકને
આલિંગન દઈ] આર્થ ! તમે તો અમારા
સંબંધી થયા એટલે હું તો જરા હસતો હતો.
[વિદૂષકનું માથું હલાવી] જુઓ ! આ શેખરક
દારડીઓ છે કે ?

વિદૂષક

ના, ભાઈ ! ના.

વિટ

[દર્શથી] તો અસ. હવે હસવાનો ખેલ
ખલાસ. [ઉત્તરીય ગોળ ઉઠાણાની રીતે વાળો
વિદૂષક માટે આસન બનાવે છે] બીરાજીએ
મહાભાગ !

વિદૂષક

[મનમાં] ચાલો ઠીક થયું કે આતો નશો ઉતરી ગયો. [એસે છે]

વિદ

નવમાલિકા ! તમે પણ આમની સાથે એસો; એટલે તમને બનેને સરખું માન આપું.

ચેટી

[હસીને એસે છે.]

વિદ

રે એટ ! લે ! ભર આ ખાલી સ્વાદિષ્ટ મુરાથી.

[ચેટી ખાલી ભરે છે.]

[માથેથી પુખ્તો લઈ ખાલીમાં નાખે છે] હે નવમાલિકા ! અધરામૃતે પવિત્ર કરી આમને આપો.

ચેટી

[સ્મિત કરી] વહ લા શેખરકની જેવી ધરજા. [તિમ કરે છે]

વિદ

* [વિદૂષક આગળ ખાલી ધરી] નવમાલિકાના-મુખપરથી આ મુરાની મીઠાશમાં કે જોર વધારો થયો છે. આ શેખરક પિના એ પ્રસાદ મેળવવા હજી મુઠી કાઢજી લાગ્યશાળી થયું નથી અનુપમ મુધાપાન સમોવડું મુરાપાન કરો. આથી તમારું વધુ સન્માન થી કરું ?

વિદૂષક

[ગુચવાતો-હસી] પણ શેખરક ! હું તો બ્રાહ્મણ છું.

વિદ

બ્રાહ્મણ હો તો તમારી જનોઈ ક્યાં ?

વિદૂષક

[ચરીર પર યજ્ઞોપવીતની ખોળ કરી] તે તો આ એટે એથી એટલે તુટી ગઈ.

ચેટી

[હસી] એમ છે તો ભાઈ ! વેદનો મત્રોચ્ચાર તો જરા કરો.

વિદૂષક

બાઈ મુરાની ગંધથી મરા વેદમત્રો પણ સંધાઈ ગયા છે. પણ તમારી સાથે વિવાદ કેવો કરવો ? હો આ બ્રાહ્મણ તમારે પગે પડે છે. [પગે પડવા ભય છે.]

ચેટી

[અટકાવીને] હાં, હાં, આર્ય ! એમ ન કરો. [શેખરકને] શેખરક ! આ ભાઈ બ્રાહ્મણ છે [વિદૂષકને પગે પડીને] ખોટું ના લગાડશો હોં ! સંબંધી થયા એટલે જરા મસ્કરી કરીએએ ખરાં.

વિદ

લાવ ! હું પણ એમને મનાવી લઉં. [પગે પડીને] કૃપા કરો ! કૃપા કરો ! આર્ય ! નશામાં ને નશામાંજ મેં આપનું અપમાન કર્યું છે. હું તથા નવમાલિકા હવે મધુસવમાં જઈએ છીએ.

વિદૂષક

બધુંએ માફ છે. જાઓ ભાઈ ! ખુશીથી સીધાવો. હું પણ પ્રિય વયસ્કને જઈ મળું.

વિદ

આર્ય ! તથાસ્તુ !

[નવમાલિકા સાથે વિદ અને ચેટ ભય છે]

વિદૂષક

હાથ ! હવે નીરાંત થઈ. આ બ્રાહ્મણ અકાળ મૃત્યુથી બચ્યો. દારૂડીઆના સંમેથી હું દૂષિત થયો છું એટલે આ સરોવરમાં સ્નાન કર્યા પછીજ મિત્રને જઈ મળીશ. [તેમ કરે છે. નેપથ્યે નજર નાખી] પ્રિયબંધુ પણ આવી પહોંચ્યા. મત્રમવતી પણ સ્વયં સ્વયંવર લક્ષ્મી [વધુ મોટું જુઓ ૫૪૬ ૬૪૧]

લેખક :

રા. મંજુલાલ રણછોડલાલ મજમુદાર

બી. એ., એલએલ. બી.

ચિત્રકાર :

રા. દત્તાત્રેય જોગલેકર, એ. એમ.

ધી મે ધીમે દિવસ નમી ગયો, સંધ્યાની લાલ સુરખી ઝાડનાં ઝુંડમાંથી જણાઈ. સાથે સાથે પૂર્વ તરફથી બાલચંદ્ર, પશુ કુવંદલથી તિલોત્તમાની માછલીને હોજનાં સોનેરી પાણીમાં નહાતી જોવા બહાર નીકળી આવ્યો.

તિલોત્તમા એક ઝરણામાં રહેતી. ઝરણું ઉંડું અને એકાન્ત જગ્યામાં હતું. જંગલનાં ઝાડની ધટાને લીધે બનેલી ભુલભુલામણીમાં એ એવું તો ઢંકાઈ ગયું હતું કે ત્યાંનાં પક્ષીઓને પણ એની ખબર ન હતી. નજીકના નગરવાસીઓ પણ ત્યાં ભુતાવળ છે એમ ગણી તેની પાસે આવવા હોંશિયાર કરતા નહીં.

એ હતી તો અપ્સરા; પણ એનો પિતા નાગ પાતાલ લોકમાં રહેતો; અને તેથી ઝરણુ ઉપર એ એકલી છતાં એનાં સંબંધીઓની પાસેજ હતી.

તિલોત્તમાના રૂપની સ્પર્ધા કરે એવું તો ફક્ત ઝરણામાં દેખાતું એનું પ્રતિબિંબજ હતું.

તેની આંખો ઝરણુનાં જલ જેવીજ કાળી અને ઉડી હતી. એના દેહનો વર્ણ પારદર્શી કપ્પારસના જેવો હતો. વર્ષાનું પુર આવતાં, નદીનાં પાણી ખડકમાંથી ધુમરડી ખાતાં, વસોવાતાં બ્યારે બહાર વહેવા માટે અને ઉપર દુધ જેવું શીથલ તરતું દેખાય તેના જેવો એનો વર્ણ રમેત હતો.

ઝરણુના કલકલ અવાજ જેવો એનો મધુર સ્વર હતો. એનો કેશકલાપ એટલો તો લાગી હતો કે પોતાના આખા શરીરને એમાં એ ઢાંકી શકતી.

જલદેવી સરીખડી તિલોત્તમા અસારે સહસ્ર-દલ કમલ ઉપર જમણો હાથ ટેકવી બેસી હતી. તેના ડાબા હાથમાં સુરુ કમલ હતું; અને ગોળાકાર રહેલા પગ ઉપર ઝૂલી રહેલા વાળની લટ ઉપર તેને રમતમાં મુક્યું હતું.

અર્ધમાંચેલી આંખોથી પેટ્રી માછલીને હોજમાં કુદાકુદ કરતી એ જોઈ રહી હતી. એનાં પોપથાં અર્ધા ખીડાઈ જતાં હતાં; અને જરા ઉધમાં આવી હોય એમ લાગતી હતી. એટલામાં પાછળ ઝાડીમાં કે ખડખડાટ સંભળાયો.

* * તિલોત્તમા—એક અપ્સરા સૃષ્ટિની વાર્તા—એ નામના લેખકના અમસિદ્ધ પુસ્તકમાંનું એક પ્રકરણ.

અચાનક બીકની મારી એ એકદમ ચમકી ઉઠી; અને “ઓ રે ! પાછો પેત્રો મુઝો મદન આવતો હશે !” — એમ બોલતી, પગ સકેરી ઝરણામાં પડવા તૈયાર થઈ ગઈ.

મદન કુરુપતાનો નમુનો હતો. તિલોત્તમાના ઝરણથી થોડેક દૂર, ન્યાંથી જંગલનાં ઝાડની ધટા બંધ થાય છે ત્યાં આવેલી એક નગરની લાગોળમાં તે રહેતો.

મદન કુરુપતાનો નમુનો હતો

સર્જનદારે તિલોત્તમાને બનાવ્યા પછી, એ સૌંદર્યમૂર્તિના સંપૂર્ણ વિરોધની તરીકે જ જાણે એને સરળતા હતા; કારણ કે તે વડે અહ્યાને તિલોત્તમાના રૂપગુણનો જગતમાં પરછો પાડવો હતો.

પદેપદે તાલ લગવાળું ગીત બસુરી વીણા ઉપર જાણે વગાડતું ન હોય તેમ એના શરીરનું દરેક અંગ એક બીજા સાથે મેળ ખાતું નહીં. એના દેહધાટના પ્રમાણમાં માથું ઘડા જેવું મોટું હતું. કસેવરના પ્રમાણમાં પગ માંઘા હતા મેંના પ્રમાણમાં હોઠ લાંબા હતા.

આંખો નાની અને એકબીજાથી વાંસુ જેતી હોય એવી રીતે ભાવમાં ગોઠવાયેલી હતી. એના જ્ઞાન ઘડાના જેવા હતા; અને એ સાંભળવાના ઉપયોગ કરતાં જાણે એને એક દેહાણેથી બીજે દેહાણે ઉચકાને મુકવા કામ લાગે એવા હતા.

એ રવરૂપમાં એવો તો અદ્વિતીય હતો કે એના પાડોશીઓ પણ એની મોં કળાથી ટવાઈ ગયા ન હતા. કોઈ અગ્નિપ્રેરણા એને જેતો તો એ પેટ પકડીને ખુબ દરેનો; વિધાતાએ બીજું જ કે ઘડનાં ઘડતાં મનુષ્યના કસેવરમાં આશ્ચર્યનો બધો સાર જાણે દાહવી દીધો ન હોય એવો એ દેખાતો.

ગામમાં એ દરવા નીકળતો ત્યારે લોકો એને જોઈ એજાળીઓ કરતા; આમ હંમેશ થવાથી, કોઈની પણ આંખે ન ચડાય તેથી પોતાના પડછાયા સીવાય બીજા એકે સાથી વગર પોતાનું કામકાજ છોડી એ એકલો ભટકતો અને જાણે પડછાયો પણ સાથે આવે તે ન ગમતું હોય તેમ, ન્યાં સૂર્યનાં કિરણ પેસી ન શકે એવા ગીચ જંગલમાં નાસી જતો.

એક વખત ભોગભોગે એવું બન્યું કે પોતાના તરંગમાં ને તરંગમાં તિલોત્તમાના ઝરણ આગળ મદન એક દિવસ જુલો પડ્યો. જંગલમાં પેદા પછી ક્યાં નીકળાશે એવું એને ભાન ન હતું. ‘રખેને ઝાડના થડ પાછળથી કોઈ આવીને એને જોઈ લેતું ને મશ્કરીમાં ઉડાવતું !’ એવી બીકથી એ આધુપાધુ એ જોવા રહ્યો નહીં.

તિલોત્તમાએ આ આશ્ચર્ય મૂર્તિને જોઈ; અને એની આંખમાંથી ક્રોધના ધુવારા ધુટી રહ્યા. પોતે પોતાનો સત્તાવાહી અવાજ વધારે કડક બનાવી એ બોલી: “જતો રહે અહીંથી, ઓ અભાગી! મારા એકાન્ત ઉપર હુમલો કરનાર તું કોણ?”

અને મદન, કોઈ પાળેલો હાથી કહ્યું કરે તેમ પાછો ફર્યો; પંતુ તિરસ્કારથી એ ધુવાં-ધુવાં થઈ ગયો હતો. તિલોત્તમાને તો થયું કે “આ તે સ્વપ્ન કે સાચું? આણું કદરૂપું શરીર મેં કદી દીધું નથી!”

તિલોત્તમાને અત્યારે એજ ફાળ પડી હતી. “પાછો પેસો મુઝો મદન તો નહીં આવતો હોય?” પણ એમ વિચાર કરનાં કરતાં, સહજ ડોકું પાછળ ફેરવતાં, એ તો ત્યાં જડાઈજ ગઈ; અને અંદર ભુસ્કો મારવાને બદલે કોણ જાણે કેમ એ તો જેમની તેમ અવાજની દિશામાં જોઈ રહી. એની આંખે શુએ નજરે પડ્યું કે એ તો કોઈ આરસની પુતળી હોય તેમ સ્થિર બની ગઈ.

એકજ પલક પહેલાં ભયને લીધે શીયા-વીયા થઈ ગઈ હતી તે ખીજજ દારૂ કૈંક જાદું થવાથી કૈંક અણધાર્યું જોવાથી બદલાઈ ગઈ. ભગવાન અનંગનું ઝેર પાએણું બાણ સહસા હૃદયમાં વાગ્યું હોય અને એના વિષનું ઘેન ચડ્યું હોય તેમ ધવાએલી હરણી જેવી એ હતી તેવીને તેવીજ ઉભી થઈ રહી.

આ ઘડીએ યુવરાજ નંદકિશોરની નજર એના ઉપર પડી.

નંદકિશોર. મદન જે નગરની લાગોળ રહેતો તે નગરનો યુવરાજ હતો. એ હતો તો અઢાર વર્ષનો; ને એને રાજતિલકાએ હમણાંજ થયું હતું; છતાં એને એકે સ્નેહ-રાણી નહોતી વરી તેટલા પુરતો તેના સચિવ મંડલને તથા સ્મરત પ્રજાજનને અસંતોષ હતો. એનું ખાસ

કારણ તો એ હતું કે સર્વ તરફ એક ગરુડ જેવી વૃત્તિથી જુએ તેવીજ દષ્ટિ સ્નાં તરફ એની હતી.

યુવરાજના સ્વભાવમાં આવી સ્ત્રી-મતિ પ્રત્યેની સુગ કે અણુગમે પૂર્વ જન્મનાં કૃત્યોના પરિપાકરૂપ ન હતાં. એના પિતાજ એવા ઉછેરના ઉત્પાદક હતા. કારણ કે પુત્ર કરતાં પિતા વધારે સુંદર હતો. જુવાનીમાં સ્ત્રીઓ એની દેવમૂર્તિ હતી; પણ પરિણામે સૌંદર્ય મૂર્તિના પુનરીની અવગણના થઈ. પુનરીની પ્રાચીનાઓથી એ સ્નેહ દેવીઓનાં વજ્ર હૃદય પીગળ્યાં નહીં. અને આમ તેના પ્રણય જીવનમાં ઝેરી કાંટા રોપાયા હતા.

ભૂર્ત્તરિની પેઠે ‘યાં ચિન્તયામિ સતતં મયિ સા વિચ્છા’ એવો અનુભવ રાગને એક વખતે થતાં, કોઈ પાયમાલ થઈ ગયેલો જુગારી છેલ્લી હોડ ગુમાવી બેસતાં આશાનાં બધાં દ્વાર બંધ થએલાં જુએ તેમ એને થયું. એણે આખી સ્ત્રી જાત તરફ મેં મરડ્યું.

એણે ધાર્યું: “સૌંદર્યના વિષ વૃક્ષની છાયામાં લહેરાં લેવાનું મારું દુર્ભાગ્ય હતું; તેણું મારા યુવરાજનું ન હતો!” અને તેથી ‘પુત્ર ધીમેધીમે બાલક મરી કુમાર થયો અને કુમાર માંથી યુવરાજ થયો તે વખતે યૌવનની મસ્તી તેના અંગે અંગમાં જણાય તે પહેલાં પિતાએ એ વાતસત્યના રોપા ઉપર શીખામણનાં પુખ જળ સીંચ્યાં; અને એ કુમળા છોડને પોતે કલ્પેલા વિચિત્ર વલણમાં વાળવા માંડ્યો.

પુત્રના યૌવનતરૂની આસપાસ ઉગી નીકળનાર સ્વાભાવિક સ્નેહના અંકુરો ન્યારે એની નજરે ઉગેલા જણાયા ત્યારે તેને તરત નીદી નાખવાની એણે ખાસ કાળજી રાખી; અને તેથી એ કુમળા છોડનાં ડુંડામાં ભરાતા કુધ-કણુ ખાવાને ચોપાસ બમ્યા કરતાં પંખેરુ જેવાં સ્ત્રી-અનુચરોને પણ રાગએ એની પાસેથી તરત ઉરાડી મુક્યાં.

પોતાના અંગત પ્રવર્તનો અને સાવચેતી ઉપર પુરતી શ્રદ્ધા ન રહેતાં રાગ્યએ, એક કુસળ ખેતી કરનારની જેમ પુત્રનું રખોપું કરવાને માટે

તેથી એમના પ્રામળ કંખના વિપને ઉતારે એવી અકસીર જડીબુટ્ટીઓ તેઓ જાણતા હતા. એ બધાએ એકઠા થઈ યુવરાજ ઉપર અસંખ્ય

આ પરીએ યુવરાજ નંદકિયોરનો નજર એના ઉપર પડી.

સાધુઓ, સન્યાસીઓ અને સ્ત્રી-જાતના વિરોધી સમગ્ર પંડિતોને એકઠા કર્યા.

તેઓ સ્ત્રીસાગરની પેલેપાર જઈ આવ્યા હતા: ને સાગરને નરી પાર ઉતર્યા હતા અને

અનુભવના અક' ઠાકાઓ, જેથી અમે તેણે સ્ત્રી-છેર તેને ચઢી ચડે નહીં.

અને ખરેખર, ધારેલો હેતુ ખર આવ્યો હોય એવું પિતાને લાગ્યું પણ ખર; કારણ કે

પંડિતોના ડહાપણ ઉપર ઝ્રુમતો યુવરાજ હવે પોતાને અભેદ માનતો હતો; અને સંયમ-અળ નો આત્મવિશ્વાસ વધી જવાથી એ કહેતો:

“ સ્ત્રીના મદ્યેનનો સાગર પી જવો એ મારે મન અગત્ય ઋષિની જેમ નહીં રમત હતી! અને ભગવાન નીલકંઠ હલાહલ પી ગયા હતા છતાં તેમાંથી કેટલાક છાંટા રહી જવા પામ્યા હતા તેમ તેટલા છાંટાએ રહેવા દઉં તેમ નહોતું.”

છતાં યુવરાજને ખબર નહોતી કે પંડિતોની વાતો જાણ્યા છતાંએ સ્ત્રી તે સ્ત્રી! જ્યાં સુધી શત્રુઓ દારૂગોળાથી, લાંચથી કે વિશ્વાસઘાતથી ગામડું પાડી કાઢતી દીવાલોમાં પેદા નથી લાં સુધી ધણાએ કીલ્લાઓ દુર્ભેદ મનાયા છે! તેમ ગમે તેવો તાપ ખમી શકે એવું પથ્થરના જેવું કઠણ બનાવેલું તોએ એ હૃદય આખરે માખણ હતું. અથવા તો લાકડા જેવું લાગતું ધાતુનું દીમચું પાણી ઉપર ફેંક્યા વગર ક્યાંથી કહી શકાય કે તે તરશે કે નહીં?

તિલોત્તમા અવાજની દિશામાં અનિમિષ આંખે જોઈ રહી હતી તે વખતે ફક્ત એકજ સેવક સાથે નંદકિશોર જંગલમાં મૃગયા કરવા નીકળી પડ્યો હતો. લાં પુષ્પધન્વાની ધારણા હશે તેથી એનો ઘોડો એક રાફડાની સાથે ઠાકર ખાઈને પડ્યો અને લુલો થયો.

એટલે નગરમાંથી ખીજે ઘોડો લઈ આવવા યુવરાજે પેદા અનુચરને માકલ્યો. એની વાટ જોઈ કંટાળે આવતાં જંગલમાં તે આમનેમ ફરવા લાગ્યો. અને મદનને પગલે પગલે એક પગથીએથી ચાલતાં અણુધાર્યો પેદા ઝરણુ આગળ એ આવી ચડ્યો.

તિલોત્તમાને એણે જોઈ એટલે એકદમ એ પાછું થઈ ગયો, અને તિલોત્તમાને થયું તેથી વિરૂદ્ધ લાગણીનું આશ્ચર્ય એને થયું.

ભારે મુઠવણ થતાં એ, ભોલ્યો: “ નક્કી, આ તો કાંઈ સ્ત્રી છે. અહીંયાં એ શું કરતી હશે? લાગે છે તો આરસ જેવી શ્વેત અને પાર્શ્વ-નાથના પુતળા જેવી. પણ મને થાય છે, મેં એને હાલતાં જોઈ ખરું?”

આમને આમ બારીકાઈથી જોઈ રહેલો યુવરાજ એ શાંત અને લોકોત્તર આકૃતિને એકાંતમાં દેખતાં ભારે ગુંથવણમાં પડ્યો; વળી પોતે પણ એકલોજ હતો એનું લાન થતાં એની ગુંથવણ વધી.

નંદકિશોરના મનમાં કુતુહલ જાગત થયું અને એની મરજી વિરુદ્ધ એક અણુઅનુભવેલ લામણી એને સર કરી બેઠી.

એનું મોં પણ પ્રસંગ સમજ્યું હોય તે અમશ્યું હસવા માંડ્યું. ફરીથી એ વિચારમ પડ્યો. એને થયું: “ આવી સ્ત્રી મેં કદી દી! નથી; કારણ કે ઉજળા દુધથી જાણે એ નવરાની ન હોય એવી એ શ્વેત છે?”

તિલોત્તમાને પણ ગએલું લાન ધીક પછ આવ્યું. ઉડો શ્વાસ લઈ એ લવી: “ હાર ઠીક થયું કે કુબ્જી મારતાં પહેલાં એના સાં એકવાર મેં જોઈ લીધું! નહીં તો મારા જીવનના ધન્ય પળ હું ગુમાવત-અને તેમાંએ તે ન્યારે હું કામરૂપને જોવાનું ધારતીતી ત્યારે!”

સહસા એ હસી પડી; અને હાસ્ય-પ્રલડાં ચોપાસ વેરાયાં. જંગલના નિઃશબ્દ એકાંતમાં તેના હસવાનો પડ્યો પડ્યો અને પાછો શમી ગયો.

તિલોત્તમાએ કાજળ કાળા વાળની લાંબી સેરે શરીરની આસપાસ કંચુકીની પેઢે વીંટી લીધી; અને ફક્ત એના હાથ, પગ તથા ડાબી બાજુના ગળાનો લાગ-એટલું ખુલ્લું રહ્યું હતું.

[વધુ મારે જુઓ ૫૭ ૬૪૫]

જો હર *

લેખક:

સૌ. દીપકબા દેસાઈ

૦૦૦૦૦૦૦૦

(અનુક્રમ)

રણુશીર્ષા વગાડતાં મુદ્ધમાં મુબટી પળે:
બલિ નેહરનો દેવા રૂપસુંદરીઓ મળે.

(છંદવળ)

જો ! મેં થયે સીંદુર રમ્ય પુરી,
વીરાંગનાઓ દીપતી મધુરી;
જાણે છબીલી મળા રાસરંગે,
અમિ સમીપે જતી શા લગ્નજો !

(સોરઠો)

વદન વીકાસી કાલ ગળવા ઉભો વિશ્વને:
તેમ ચિતામિ લાલ જો ! ભણુકી રહ્યો !

* રાજપુતોના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ “કેસરીયા” ને ધરતો જરાજ રાજપુતાણીઓ “નેહર” થી વાળી એ પ્રસંગ હાંદવાસીઓને નવો નહીં લાગે. પશ્ચિમી, રાજેશ્વરી વગેરે જેવી રાણીઓનાં યરોગીત-માં આ નેહરનાં કાળજી કંપાવનાર અને હૃદય ચીરનાર વર્ણન બહુ બહુમકમરી વાણીમાં લખાએલાં મળી આવે છે.

(મંદાકાતા)

જો પ્રાસાદે દુઃખદ પ્રસર્યું વાદળું શ્યામ આજે ।
 ને પખીઓ પણ કકળતાં ઝાળથી સ્તબ્ધ થાએ;
 જ્યાંત્રાઓથી કર પ્રસરતો વહ્નિ આલિંગવાને,
 રુકું ભુકું નવ સમજતો સર્વજાણી જરાએ ।
 રે । રે ! કિંતુ જીલ લગકતો રા તું કાં ન લાજે ?
 આજે કાષા કનક સરીખી સુંદરીજીવંદ આજે.
 હાં હાં જાણ્યું ! શરીવદનીને જોટવા જાન જોણું;
 જે સૌંદર્યે મુનિવર ચળ્યા—વહ્નિ તારું ગળું શું ?

(વસંતલિલકા)

અન્યાય કાં કરું ? હશે દીલ શુદ્ધ સાચે,
 ફેલી રહ્યો સતીતણું શીલ રક્ષવાને;
 જવાલા ધીકાવી ઝટ નિજ ઉરે સમાવે;
 ના દુઃખ થાય, જઈ દિવ્ય પદે વિરામે.

(ઉદ્રવિજય)

કશી ચંપકશી રુપસુંદરી કેા ઉર કાંતતુ ખ્યાન ધરી મલકાતી,
 પદતી કેા હૃદય શું જોડી 'મળશું સગતી ! સુરમંડલ માંડી,'
 તહીં વાદ કરે સરખેસરખી 'કરું પહેલ મને નવ રોક સખી ! તું,'
 હસતી રમતી જયમ પુલટડે ત્યમ પશ્ચિનીદલ અગ્નિ સમતું

x

x

1x

x

(વસંતલિલકા)

ઝંકાર ઝંઝર તણા ન હવે સુણાએ,
 કદનોલતું સદન હા ! સુનકાર લાસે !
 તત્ત્વો મળ્યાં પ્રકૃતિમાં પગમાં, છતાં શું ?
 એ પુણ્ય રાખ મહો ઉડતી કીર્તિરેણું !

એ

તો

કોલેજ અને

લેખક:

રા. મનહરનાથ માલુકનાથ
ધારેખાન

ચિત્રકાર:

શ. હરિલાલ પ્રેમજી ત્રિવેદી

મા ચર્ચીની તા. ૧૦ મી. થઈ ગઈ હતી. કોલેજને બંધ થઈ ગઈ હતી. પરીક્ષાના દિવસો પાસે આવતા હતા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પોતાને વતન ગયા હતા. કેટલાક વિદ્યાર્થીગૃહમાં હતા અને કેટલાક શહેરમાં હતા.

“કમ દલાલ, આને આવડું છે કે વિચાર માંડી વાળ્યો ?”

“ના, આને તો ટેકરી ચઢવી નથી. જરા વાંચીશ. એકાદ કલાક તેમાં જાય છે; હવે તો પરીક્ષા પાસે આવી, તેથી વખત બગાડવો નથી.” દલાલે કહ્યું.

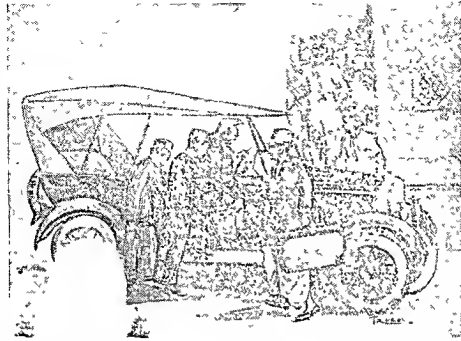
“જોને દજ સાધાણ હંડી છે. જરા કસરત થશે તો વાંચવાને શરીર પડોંચશે આને તો દજ ૨૦ મી માસ” થઈ. પરીક્ષાને દજ વાર છે, માત્ર.” એમ કહી, દલાલનું મન ફેરવવા મહેતાએ કોમળનાથી પ્રયત્ન કર્યો.

ખુબ્બમાં હંડીના દિવસોમાં મલખાર દીલની

ટેકરી ચઢી, હેઝોંગ ગાર્ડન્સમાં સવારમાં જરા વહેલા ફરવા જવાનો રીવાજ છે. દલાલે લોકો સાં નજરે પડે છે. આ રીવાજ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ પણ અનુકૂળતાએ પાળે છે.

મી. દલાલ અને મી. મહેતા એ યુવકો કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ છે. એમણે પોતાને વતન નહીં જતાં, હોટેલમાંજ રહી વાંચવાનું યોગ્ય ધાર્યું હતું, અને પરીક્ષા પછી જવાના હતા. તેઓ પણ હંડીમાં વહેલા ફરવા જતા હતા. સાધાણ હંડી પછી દલી, પણ સવારમાં ફરવા જવાનું તંદુરસ્તીને પોષતું હતું, તેથી તેઓએ ફરવા જવાનું જારી રાખ્યું હતું. માસની ૩૦ મી દહાડની અને પરીક્ષા પાસે આવતી હતી તેથી દલાલનો વિચાર મંદ હતો પણ મહેતાએ જરા નમ્રનાથી કહ્યું તેથી બંને જવાના વિચાર પર આવ્યા.

“સારાંજ કપડાં પહેરી લેને; આલ્મની

એક ટેકસી, હેમંતરાયના બંગલાના પોર્ટિકો નીચે આવીને અટકી ને તેમાંથી ત્રણ છોકરા નીચે ઉતર્યા, અને સામાન હાથેહાથ કિતારવા માંડ્યા.

એમના ધણી-
ઓ સામે
બંડ ઉઠાવડા-
વ્યાં, અહિંસા-
ને નામે હજારો
નિર્દોષ મનુષ્યો-
નો સંહાર
કરાવ્યો,
અસહકારને
નામે સહકાર
કરાવ્યો—ઠીક
છે. એ તો
બધું સ્વરાજ
અપાવવાને
બહાને સત્તા
લેવાની અને
કુરોડો રૂપિયા
ભેગા કરી

ટોપી લે, એટલે તારે મોટા શણગાર સજવા પડશે નહીં અને જલદીથી બહાર નીકળાશે” મહેતાએ સુચવ્યું.

“ઠીક લાવ તારે તારી ખાદીની ટોપી; આજ પહેરીએ. તારી આપવી પડશે. ખાદીએ તો પોલીટીકસની ધડીઆળાનો કાંટો સો વરસ પાછો ફેરવ્યો. પણ લાવ અત્યારે ચાલશે.” દલાલે જવાબ વાળ્યો.

“કેમ, અત્યારે પોલીટીકસમાં ઉતરવું છે? હું તો તૈયાર છું. પણ આ સમયમાં તેની માથા ફેાડી કરવી છે?” મહેતાએ પુછ્યું.

“ના, પરીક્ષાના દિવસ છે એટલે વાચનની એકાગ્રતા હોડવી નથી. નહીં તો હું પણ મારો કક્કો સાખીત કરવા તૈયાર છું. છોકરાઓ વંદાવ્યા અને ધણીની જીંદગી ખરાબ કરાવી, તેમના માબાપોને દુઃખી કર્યા. સ્ત્રીઓ પાસે

બહુથી ઉરાડી દેવાના! પણ તું કહે છે તે પ્રમાણે હમણાં ક્યાં માથાફાડી કરવી? આ વાત પડતી મુકી—બસ?” દલાલે ઉપસંહાર કરતાં ટુંકાણમાં જ પતાવ્યું.

જેને લાઝમ્ થો આલ્યા, અને તેમની હારદેલ ચોપાટીની નજીકજ હોવાથી, ટેકરીની તળેટીમાં આવી પહોંચ્યા. ધીમેધીમે ઉપર ચઢ્યા. ગાર્ડન્સમાં પહોંચ્યા એટલે અરુણોદયનો આભાસ દેખાતો હતો. એક ચક્કર લીધું. પછી થોડી વાર બેસવાનો વિચાર કર્યો. બેન્ડસ્ટેન્ડ પાસેની એકાદ બેંચ ઉપર બેસવાનો વિચાર કર્યો. એક બેંચ પર એક સાધારણ વયોવૃદ્ધ ગૃહસ્થ તથા બે બેરો બેઠેલાં હતાં, તેથી તે બેંચ પસંદ ન કરતાં, તેની પાછળની બેંચ પસંદ કરી, તેના ઉપર વિશ્રાંતિ લેવા જગ્યા લીધી.

થોડી વાર શાંત બેસી રહ્યા પછી, મહેતાને

કૃ વાદ આવ્યું હોય તેમ તે બોલી ઉઠ્યો: “અરે દલાલ, પેલા પ્રમોદ દેસાઈને તો આવવાનું બંધ રહ્યું.”

“ક્રમ, એ તો પરમ દિવસે બપોરના આવવાનો હતોને? અને ચોથે દિવસે તો એનો વિવાહ થવાનો હતો; સાકર અને રૂપીઓ અપાઈ ચાંદ્યો થવાનો હતો?” દલાલને નવાઈ લાગતાં પુછ્યું.

“હા, એ બધો ગ્રોગ્રામ તો હતો, પણ એનો પ્રોફેસર વચ્ચમાં આવ્યો. એક મોટો પ્રયોગ કરી બતાવવાનો છે, તેથી બધા છોકરાઓ એક અઠવાડીયા માટે રોકાઈ જવાના છે, અને તું એમ ધારે છે કે વિવાહ થવાના નિમિત્તે તે રજા માંગી શકે?”

“ના, એ નિમિત્તે તો એનાથી રજા મંગાય નહીં. ત્યારે ખીચારાના વિવાહનું શું થશે? એના સસરાજીને તો બહુ ઓછું આવશે.”

“જો, તને એમ લાગતું હોય કે એના સસરાજીને બહુ ઓછું આવતું હોય તો પછી એક રસ્તો કાઢીએ. પેલા પ્રમોદ દેસાઈ છે ને? તે સ્વરૂપે બરાબર પ્રમોદના જોવાળ છે. તેને પરમ દિવસે સવારમાં જ અથવા બપોરે ટ્રેનના ટાઈમે સામાન સાથે લઈ જઈએ. એ પણ ખીચારો જરા સારી મહેમાનગીરી બોગવશે અને હેમંતરાયને ઓછું આવશે નહીં. બંનેનું કામ થશે અને આપણને આનંદ મળશે.”

“અરે મહેતા, તું કહે છે એ તો ઠીક, પણ ચોથે દિવસે વિવાહ થવાનો તેનું શું? કે પ્રમોદ જોડે વિવાહ તો નજ થવા દેવાય?”

“આપણે એમ મુચ્ચીશું, અણધાર્યું મુદ્દત તોરસ અને ત્રીજ; અને ત્રીજ હવે પાસેજ આવે છે. વેકેશનમાં ઠીક પડશે, માટે અક્ષય-તૃતિયા ‘પરજ રાખો’ મહેતાએ રસ્તો શોધી આપ્યો.

“ઠીક છે, પ્રમોદ સ્વરૂપે તો બરાબર મળતો આવે છે. આપણે એ બંનેના આટલા બધા સમાગમમાં આવ્યા છીએ તો પણ ઘણી વાર ભુલમાં પડ્યા છીએ તો હેમંતરાય અને એમના ધરનાં ભુલમાં પડે તો નવાઈ નહીં. આપણે મી. દેસાઈ કહીનેજ વાત કરીશું, એટલે શંકા રહેશે નહીં” દલાલે મુચ્ચ્યું.

“ચાલ દો જઈએ. આજ તો મોકું થઈ ગયું. ચોપડીઓ રાહ જોતી હશે.”

બંનેને મિત્રો ઉઠ્યા, અને વાંચવાનો ગ્રોગ્રામ કરતા કરતા હોસ્ટેલમાં ગયા.

“બીરીઆ, સ્નાન કરવાને પાણી અને કુંડી?” પ્રમોદરાયે પુછ્યું.
“રોક આ રહ્યો,” રૂબી અને કાચલી બતાવતાં નોકરે કહ્યું.

૨

હેમંતરાય, એમનાં પત્ની સૌ. ધનલક્ષ્મી અને એકની એક પુત્રી વનશ્રી પણ ગાર્ડનમાં ફરવા આવ્યા હતાં; હેમંતરાય અને તેમનાં પત્ની દલાલ અને મહેતાની પાછળજે એમાં દતાં. અને વનશ્રી જરા દૂર કુખના ક્યારા પાસે બેસી હતી. બંને મિત્રોની વિનોદ મેળવવાની વાત આ દંપતીએ સાંભળી હતી, તેથી વિચારમાં પડ્યાં અને તેઓ થોડીવાર બેસી, પોતાના બંગલા તરફ વીધાય થયાં.

ધેર જઈ દીવાનખાનામાં બેસતાંજ સૌ. ધનલક્ષ્મીએ વાત ઉપાડી અને પુછ્યું: “આ તોફાન માટે શો રસ્તો શોખો?”

“હું એજ વિચારમાં છું. પેલો પ્રમોધી-ઓ આવે તો બરોબર આપકાર આપે. આપણે કે જાણતાંજ નથી એમ રાખવું, અને હું કહું તેની હા-હા પાડવી અને તે પ્રમાણે કરવું. આપણે પણ મીઠી મરકરી બનાવશું. લઈવું નહીં અને ઠંડા રહેવું.” હેમંતરાયે પણ જણે કાલેજના વિદ્યાર્થીજ હોય એવું સ્પષ્ટ થયું અને કહ્યું.

“તમે પણ બરોબર તે છોકરાઓ નેવાજ આપારે દેખાઓ છો. કાલેજ અને તેની છાંદગી કે યાદ આવી કે શું?” ધનલક્ષ્મીએ જરા ટકારમાં કહ્યું.

વનશ્રી તો વિચારમાં ગરકાય થઈ ગઈ હતી. તેને આ વાતમાં સમજણજ પડતી નહોતી.

ત્રીજે દિવસે બપોરના લગભગ એક વાગે એક ટેક્સી, હેમંતરાયના બંગલાના પોર્ટીકો નીચે આવીને અટકી. તેમાંથી ત્રણ છોકરાઓ નીચે ઉતર્યા, અને સામાન હાથોહાથ ઉતારવા માંડ્યા.

“એ વીરીઆ, જે પ્રમોદરાય શેઠ આવ્યા; આમન બે” હેમંતરાયે પોતાના નોકરને ધારે.

પાડી કહ્યું; અને સૌ. ધનલક્ષ્મી તે સામાન પ્રમોદરાયના ઓરડાનાં મુકાવવામાં રોકાયાં.

હેમંતરાય ત્રણેને લઈને દીવાનખાનામાં આવ્યા.

થોડી ઘણી વાતો કરી, દલાલ અને મહેતા રજા લઈને ઉઠ્યા માંડ્યા.

“જરા બેસોને, તમે પણ તમારા મિત્ર સાથે અહીંજ જમજો.”

“ના, હવે પરીક્ષા પાસે આવે છે., એમાં વખત બગડે, તેથી અમને તો રજાં આપો.”

“ત્યારે, કાલે તમારા મિત્રો વિવાહ થવાને છે, તો કાલે આવશોને? આ અવસર પર મિત્રોઓ તો હાજર રહેવુંજ જોઈએ” હેમંતરાયે વિવેક દર્શાવ્યો.

“આપનો ઉપકાર માનીએ છીએ, પણ મી. દેસાઈએ અને અમે વિચાર કર્યો છે કે ‘અણધારું’ મુદ્દત તોરસ ને ત્રીજા-ત્રીજા પાસે આવે છે તો વિવાહનું કાર્ય અક્ષયનૃતિયાને દિવસેજ રાખવું કે જોથી વેકેશનમાં અમે બધા મિત્રો આવી શકીએ” મહેતાએ કહ્યું.

“મારો પણ એજ વિચાર છે. મી. દેસાઈએ ટેકા આપ્યો.

“તારો તો એજ વિચાર હોયને” સૌ. ધનલક્ષ્મી મનમાં બળજ્વાળા

બંને મિત્રોએ રજા લીધી અને સાંથી હસતા હસતા વીધાય થયા.

“વીરીઆ, પ્રમોદરાયશેઠને એમના ઓરડામાં લઈ જા. -રાયજી, પધારો સારે આપના ઓરડામાં; સાંજ સ્નાન વગેરેની સગવડ રાખી છે. જોઈએ તે માગી લેજો. જુદાજ ગણતા નહીં. ધરજ સમજજો” હેમંતરાયે કહ્યું.

પ્રમોદરાય તો ધરનો ઠાઠ જોઈને આમો બની ગયો. દીવાનખાનામાં શું કીમતી ફરનીચર?

[અંત આજીવન ૫૪ ૧૪૨]

गुजरात]

[क्रि.श. १९८२]

शिवदेवी सरीसृप निमोत्तमा

—आपदाविदा

—पृष्ठ ५८२

૨

હેમંતરાય, એમનાં પત્ની સૌ. ધનલક્ષ્મી અને એકની એક પુત્રી વનશ્રી પણ ગાર્ડ-સર્ગાં ફરવા આગ્યા હતાં; હેમંતરાય અને તેમનાં પત્ની દલાલ અને મહેતાની પાછળજ બેઠાં હતાં. અને વનશ્રી જરા દૂર ધુવના ક્યારા પાસે બેઠી હતી. બંને મિત્રોની વિનોદ મેળવવાની વાત આ દંપતીએ સાંભળી હતી, તેથી વિચારમાં પડ્યાં અને તેઓ થોડીવાર બેસી, પોતાના બંગલા તરફ વીદાય થયાં.

ધેર જઈ દીવાનખાનામાં બેસતાંજ સૌ. ધનલક્ષ્મીએ વાત ઉપાડી અને પુછ્યું: “આ તોફાન માટે શો રસ્તો શોધ્યો?”

“હું એજ વિચારમાં છું. પેલો પ્રમોધી-ઓ આવે તો બરોબર આપકાર આપવો. આપણે કે જાણતાંજ નથી એમ રાખવું, અને હું કહું તેની હા-હા પાડવી અને તે પ્રમાણે કરવું. આપણે પણ મીઠી મરકરી બનાવશું. લટવું નહીં અને હંડા રહેવું.” હેમંતરાયે પણ જાણે કાલેજના વિદ્યાર્થીજ હોય એવું સ્વરૂપ ધાર્યું અને કહ્યું.

“તમે પણ બરાબર તે છોકરાઓ જેવાજ અત્યારે દેખાઓ છો. કાલેજ અને તેની છાંદગી કે વાદ આવી કે શું?” ધનલક્ષ્મીએ જરા ટોકારમાં કહ્યું.

વનશ્રી તો વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગઈ હતી. તેને આ વાતમાં સમજણજ પડતી નહોતી.

ત્રીજે દિવસે બપોરના લગભગ એક વાગે એક ટેક્સી, હેમંતરાયના બંગલાના પોર્ટી કે નીચે આવીને અટકી. તેમાંથી ત્રણ છોકરાઓ નીચે ઉતર્યા, અને મામાન હાથોહાથ ઉતારવા માંડ્યા.

“એ વીરીઆ, જે પ્રમોદરાય શેઠ આગ્યા; સામાન લે” હેમંતરાયે પોતાના નોકરને ધરો

પાડી કહ્યું; અને સૌ. ધનલક્ષ્મી તે સામાન પ્રમોદરાયના ઓરડામાં મુકાવવામાં રોકાયાં.

હેમંતરાય ત્રણેને લઈને દીવાનખાનામાં આગ્યા.

થોડી ઘણી વાતો કરી, દલાલ અને મહેતા રગ લઈને ઉઠ્યા માંડ્યા.

“જરા બેસોને, તમે પણ તમારા મિત્ર સાથે અહીંજ જમજો.”

“ના, હવે પરીક્ષા પાસે આવે છે... એમાં વખત બગડે, તેથી અમને તો રજા આપો.”

“ત્યારે, કાલે તમારા મિત્રો વિવાહ થવાનો છે, તો કાલે આવશોને? આ અપસર પર મિત્રોઓ નો હાજર રહેવુંજ જોઈએ” હેમંતરાયે વિવેક દર્શાવ્યો.

“આપનો ઉપકાર માનીએ છીએ, પણ મી. દેસાઈએ અને અમે વિચાર કર્યો છે કે ‘અણધાર્યું’ મુદત્તે તેરસ ને ત્રીજા-ત્રીજા પાસે આવે છે તો વિવાહનું કાર્ય અદ્યતન તિથાને દિવસેજ રાખવું કે જેથી વેકેશનમાં અમે બધા મિત્રો આવી શકીએ” મહેતાએ કહ્યું.

“મારો પણ એજ વિચાર છે” મી. દેસાઈએ ટેકા આપ્યો.

“તારો તો એજ વિચાર હોયને” સૌ. ધનલક્ષ્મી મનમાં બગડ્યાં.

બંને મિત્રોએ રજા લીધી અને સાંધી હસતા હસતા વીદાય થયા.

“વીરીઆ, પ્રમોદરાયશેઠને એમના ઓરડામાં લઈ જા. -રાયજી, પધારો સારે આપના ઓરડામાં; સાંજ રનાન વગેરેની સગવડ રાખી છે. જોઈએ તે માગી લેજો. છુદાઈ મજબૂત નહીં. ધરજ સમજજો” હેમંતરાયે કહ્યું.

પ્રમોદરાય તો ધરતો હાથ જોઈને આજો બની ગયો. દીવાનખાનામાં શું કામની ફરતીયર?

[અમારું જીવન ૧૪ ૧૪૨]

ગુજરાત-એક મહાવૃક્ષ:

ગુજરાતના જ્યોતિર્ધરે

લેખક:

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી,

બી.એ. એચ.એલ. બી., એડવોકેટ,
પ્રમુખ, સાહિત્ય સંસદ

અનેક વર્ષો પહેલાં મેં લખ્યું હતું કે ગુજરાત એક મહાવૃક્ષ છે; તેના મૂલમાં શ્રીકૃષ્ણનો કર્મયોગ છુપાયો છે; નેને દયાનંદ ને ગાંધીજીની કુપરો લાગી છે. આ માત્ર એક ચિત્રાત્મક વર્ણન નહોતું. જેમ હું વિચાર કરું છું તેમ ગુજરાતના સાતસનું મને લાન થતું જાય છે. એક ને અવિચોજ્ય ગુજરાત જગતાં ને સ્વપ્નમાં-ધણીવાર-નજર આગળ રમી રહે છે. ને મને એ સાતસના મણુકારુષ મહાત્માઓ એક હારમાં આવતા દેખાય છે...

આ એક ખરાબ આદત થઈ ગઈ છે. આ મહાત્માઓની વણતુડી હાર ચોખ્ખી ને ચોખ્ખી દેખાતીજ જાય છે;—દરેક જણ એક તેજસ્વી જ્યોતિ હાથમાં લઈ, એક પછી એક, ભૂતકાલના અસ્પષ્ટ-પ્રદેશ તરફ ધીમેધીમે ચાલ્યા જાય છે;

ને એ જ્યોતિનાં તેજ આઠાં થઈ, ભેગાં મળી મારી ચારે તરફ વીંટાઈ રહેલાં છે; અને મારી પાછળ પશુ એ બધાનો પ્રકાશ ક્ષિતિજ સુધી પ્રસરે છે. આ જ્યોતિઓની હારમાંથી પ્રગટેલો પ્રકાશ મારો પંચ ઉગળે એવી શ્રદ્ધાથી હું તેમાં ને તેમાં રહેવા મથું છું. એ પ્રકાશમાંજ મારાં ચક્ષુઓ જોઈ શકે એવી મહેનત હું કરી રહું છું. ગુજરાતી સંસ્કાર ન મળે તો અંધ રહેવા હું પુરુષ છું.

આ જ્યોતિર્ધરે મારે મન માત્ર કદપના નથી—પશુ સજીવ વીરો છે. તેમને હું કાઢને કાઢી રીતે મળ્યા કરું છું. તેમની સજીવતાનું રહસ્ય પારખવા મથું છું; તેમનો સંદેશ સાંભળવા કાંઈ મારું છું; ને સંદેશ સંભળાય તો સંભળાવવા ઉત્સુક છું.... આ જ્યોતિર્ધરે

ઘણીવાર એકજ રીતે દેખાયા કરે છે...આ એક રીતમાં કે રહસ્ય રહું હશે શું ?...

ભૂતકાલની અધિકારમય ઉગતી ઉપામાં હું વ્યવન ભાર્ગવને આદોદ સામે વૈદ્ય પર્વત પર જોઉં છું. અશ્વિનોએ દીધેલી અપૂર્વ યુવામાં જળહળતા મુનિ મુગ્ધ બનેલી સતીનો વિચાર કરતા ઈંદ્રને ડારી રહ્યા છે. એની આંખમાં ભયંકર દર્પ છે. માત્ર મૈત્રીથીજ એ મધવાને સોમ દેવા ખુશ છે. દેવધિદેવનો તેને ડર નથી. ,

—અનૂપ દેશના માદિભૂમતીને સીમાડે, નર્મદા તટે ખેડેલા પ્રચંડ ને વિકરાલ સહસ્રાણું ન કાર્તવીર્ય ને નવા વિજયો યોજતો હું જોઉં છું. અજમેરથી તાપી સુધી સામ્રાજ્ય સ્થાપી, મદ-મસ્ત થઈ રહેલા આ હૃદય આઘ સમ્રાટની ભયાનક ગજનાથી દેવોને ગભરાતા જોઉં છું. એની આંખમાં વિજયની ફૂર વિનાશકતા છે. એના બાહુમાં સદસો દળને સંહારવાનું બળ છે. ગર્વમાં ફાટેલા, આ ગરશાહુર્વની મહત્વાકાંક્ષા દશે દિશોના કચ્ચરધાણુ વાળવા તત્પર થઈ રહેતી જણાય છે.....

—અને જમહગ્નિનો પ્રતાપી પુત્ર-ધ્રુવરના અવતાર સરખો-સંસ્કારી ને ઉગ્ર વિનાશક ને ત્રણ-રામ કોષવાર નક્ષત્રીના નિશ્ચલ સંકલ્પો કરતો જોઉં છું; અને કોષવાર એકવીસવાર કરેલી નક્ષત્રીના ગર્વમાં આ કાર્તવીર્યના વિજેતા ને શૂર્પારકમાં વાસ કરી રહેલા હું જોઉં છું. સમારંગણોથી શ્રમિત થઈ મુદ્ધ વિદ્વાના પાંડો પઢાવતી, રેવા કે સમુદ્રને તીરે ઉભેલી પ્રચંડ, તેજસ્વી, સ્નાયુવાળી એકલી મૂર્તિનાં ત્રદાયચ્ચાનાં ઝાંખા પડતાં તેજથી તરંગો નીહાળી રહેતાં નયનોમાં પણ સંસ્કાર ને શક્તિની વિજય ધ્વજ દેખાય છે. એસીરીયા ને મીસરનો પૈસો વહીલાવતી ગુજરાતી પ્રજા એ તેજની ભવ્યતાની ઓથે ઝુમે છે. ને બીજા ને

કણુ જેવા ઉછરતા, મુદ્ધાકાંક્ષી યુવકો મહા-શુરની કીર્તિનાં સ્મરણોથી પોતાની માનવતા ધડે છે. અને એના છત્ર નીચે આર્યાવર્તના સંસ્કારસજ્જાઓ રેવાતટને ત્રસ્યાઓથી ગળવે છે.....

—તાપી નદીને તીરે આવેલા મુંડ આશ્રમ-માં સૌમ્ય ને સત્યપ્રિય માંડેડય ઉભા છે: અનેક શિષ્યોને સંસ્કાર ને મલ્લના આદેશો દેતા. તેના વિશાલ ભાલ પર ઇતિહાસપુરાણું જ્ઞાન ચમકે છે. હર્ષિન્દ્ર જેવા રાજવીનાં ચરન્નું રહસ્ય શોધવા, શીખવવા તે મંડ્યા રહ્યા છે. આર્યાવર્તનું, ગંગાતીરનું, પરમવિશુદ્ધ મુનિઓનાં આશ્રમોનું વાતાવરણ તે ગુજરાતમાં પ્રસારી રહ્યા છે.

—અને મને દેવકીપરમાનંદ વાસુદેવ નગરે પડે છે: દેવોથીએ દેહીપ્રમાન ને મદ્મોથી પણ મજબુત. એની આંખમાં દરામખોરીનાં ઉડાણું દાંકતાં શુદ્ધિનાં તેજ ચમકે છે, ને વિશ્વાસના તરંગો નાચે છે. ગુજરાતની તોફાની, વિત્રાસી, ને મુત્સદ્દી પ્રજાનો પ્રાણ; સમગ્ર ભારતને નચવતો-મગધ અને આસામને કંપાવતો-હસ્તિના પુરના સિંહાસન સાથે ખેલનો-પાર્થ દ્રાપદીનો સહચાર સાધનો ને રુદ્રમણીના ક્રોડ પુરનો પિતાંગર દ્વારકાની વૈભવભરી શેરીઓમાં વીચરતો હું જોઉં છું. એને જોવો એટલે આકર્ષાવું-આકર્ષાવું એટલે પ્રણિપાત કરવો-પ્રણિપાત કરવો એટલે જીવનમુક્તિ પામવી...

—અને પછી દેખાયા કરે છે મહાક્ષત્રપરદામઃ કાર્તવીર્યનાં છિન્નભિન્ન થએલાં સામ્રાજ્યનાં અંગોને ભેગાં કરી સજીવન કરતો વીર ને મુત્સદ્દી; મીક ને ગુજરાતી સંસ્કારોને ભેળવતો મહા પરાક્રમી ચોદ્દો.....

—ને દહો-ભરૂચની બૃમિ કંપાવતો ધ્રુવાંતા જ્વાળામુખી સમાન ઉગ્ર ને એકાગ્ર ચોદો

ગુજરાત]

[ફાલ્ગુન ૧૯૮૨]

કવિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા માધ પંડિત

—ગુજરાત-એક મહારક્ષ

—૫૪ ૫૯૫

ગુજરાત]

[ફાલ્ગુન ૧૯૮૨

એક અને અનુસરેલા ગુજરાતના આ અગ્રગણ્ય લેખનિધિ.

મહાત્મા ગાંધી

—ગુજરાત-એક મહાગ્રંથ—

—૪૪૧૩

ચારે તરફ હવે પ્રસારતો જણાય છે.

—અને કવિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા માધવંડિત શ્રીમાળના સરોવરને તીરે અર્થગૌરવ ને પદલાક્ષિત્યનાં ગૂઢ રત્નો શોધતા શબ્દશ્વજની એવા કરતા, પંડીતાઈને સરસ કરી રહ્યા છે. તેના અંતરમાં કાલિદાસની સ્પર્ધા કરવાની હોંસ છે. તેના હૈયામાં અમર-ત્વની આશા તે પોષે છે. અને પંડિતયુગના આ પ્રતિનિધિ ‘શિશુ-પાલવધ’ રમી ગુજરાત-નું ગૌરવ દીપાવી રહ્યા છે.

—અને મોલંકીઓ ની મદતનાં જાણી મૂલરાજ પાટણુને સિંહાસને જણાય છે: શ્રીમાળથી ને કલ્યાણ-થી સંસ્કારી બ્રાહ્મણો-ને ગુજરાતમાં આવવા નિમંત્રણ પાઠવતો. એનાં વિશાલ ચક્રો-માં મોખતાં રાષ્ટ્ર-વિધાતાનાં ગદન નેજથી કચ્છ, સોમલ ને લાટને ગુજરાતમાં સમાવવાનો પંથ બાળતો, તે ‘ગુજરાત’નો ડોકો

ચારે તરફ વગડાવવા આતુર છે; અને શાણપણ કે ભક્તિની ઝનુનમાં ‘જય સોમનાથ’-ની વિજય ધોપણ પ્રસારે છે...

—અને બીમદેવ બાણાવલી, લોહી તરસી આંખે, ને ધવાએલે અગે-નિરાસ સેનાનો આશાવાન નાયક-મવનોને ડારતો સોમનાથ

ભગવાનનું ગર્ભદાર રક્ષતો ઉભો રહેતો દેખાય છે. પૂર્વજોના પૂજ્યદેવની પવિત્રતા સાચવવા તે મરણીઓ થયો છે. એના હાથ થાક્યા છે,—પણ હાથ થાકી નથી. એનું સૈન્ય તુટ્યું છે; પણ શ્રદ્ધા ચળી નથી. સ્વતંત્ર ગુજરાતની મૂર્તિ-સમે તે મહામદ ગઝનવીના દારુણ ઘણે ડારતો ઉભો રહ્યો છે .....

—અને કાર્તવીર્ય સમે મહત્વાંકાંક્ષી ને મહાક્ષત્રપ સમે દુર્ધર્ષ —અનેની કીર્તિની સ્પર્ધા કરતો પરમભટ્ટાઈ જય-સિંહ સિદ્ધરાજ મને નજરે ચડે છે. વહેમી ને ઝનુની મોલંકી અપત્તિને જીતી સદ્અ-લિંગને તીરે માલવગજ-ને દડ આપતો, ને ચારે તરફ હાતાઈ દાખવતો હું જોઉં છું...ને ગુજ-રાતના મહાપ્રતાપી નરવીરને સ્વતંત્ર ગુજ-રાતને ગૌરવાન્વિત કરને જોઉં છું... અજમેરથી કોલ્હાપુર ને સિંધથી બુદ્ધલખંડ કુશ્મુદધ્વજનો ફરકતો ત્રાસ જોઉં હું ઉચું

: : અધિક ચૈત્રનો : :
ખાસ

- - સાહિત્ય - -
- - પરિષદ અંક - -

વિદ્વાનોના હાથે લખાએલ
ગુજરાતી સાહિત્યનો યુગવાર
— સચિત્ર ઇતિહાસ —

પ્રવર્તમાન સાહિત્યને ઘડતાં પ્રેરક
તત્વો ને સાહિત્યકોનાં સચિત્ર

- - - - રેખાચિત્રો - - - -

ગુજરાતની જુદીજુદી સાહિત્યશાળા-
ઓનો સરસ ને સુચોટ પરિચય

વગેરે વગેરે વાંચવું હોય તો
આ જે જ આ હું ક થા ઓ.

આવે છે.

—કાર્તવીર્યના આ મધ્યકાલીન અવતારની : પાછળ આવતા રાનીઓના મોર એવા કલિકાલ-સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય હાથમાં ઓધો લખવાલી આવે છે. એરીસ્ટોટલથી વધારે સર્વમાલી બુદ્ધિનું તેજ તેના મુખ પર ચમકે છે, ચંકરની સદ્મહાશ્વિનું

સ્મરણ તેનાં નયનો કરાવે છે. પાણિનિ ને મમ્મટની સ્પર્ધા કરવાની ઉત્કંઠા તેનું અંતર બાળે છે. અને જીવન લાલસાઓ, તટપર ઉભેલાને સ્પર્શ્યા વિના સરિતાનાં તરંગો ચાલ્યાં જાય તેમ આ અરાગીને સ્પર્શ્યા વિના ચાલી જાય છે. શુદ્ધની સુકુમાર અનુકંપાને બદલે તેના અંતરમાં તીવ્ર અહિંસાની ધુન લાગી છે; અને તેને પ્રસારવાને ચાણાક્યની કુટિલતા સેવવાથી ડરતા નથી. ગુજરાતી શુદ્ધની આ અદ્ભુત મૂર્તિ-શાંત ને સ્વસ્થ નિશ્ચલતામાં મારા અંતરને કંપાવતી-ચાલી જાય છે; ને હું-પૂજ્યભાવ સ્પષ્ટ કરવાને સ્વસ્થ નહીં એવો-દિગ્ધ થઇ જોઇ રહું છું.

—ને ક્ષુદ્રક લાગતો નરસિંહ નાગર, તુટેલી જુપડીને ઓટલે કીરતાલ લઇ અંતર વલોવતો દેખાય છે. તેની ભક્તિની નજર બ્યોનમાં ઠરી છે. તેના અંતરમાં પ્રિયતમની વાટ પેખતી પ્રિયાની આતુરતા વસી છે. “ચિદ્વા” શબ્દ દ્યબેદક ને આત્મસ્વરે તે અડધી મીઝેલી આંખે ઉચ્ચારે છે; ને વિકૃત્તાની વાટ જોતાં તેનાં રોમાંચ ખડાં થાય છે. તે કવિઓનો પણ કવિ છે. એક દૈવી ભાવનાનો પ્રેમ તેણે સેવ્યો છે—ને તેને માટે તે ધણું ધણું સહે છે; અને તે પ્રેમ વ્યક્ત કરવા જતાં તે સરસમાં સરસ સાહિત્ય ઉચ્ચારે છે. આ નિર્મલ પ્રેમને તે ભક્તિ કહે છે; ઊર્મિ-ગીતો ને તે પદ કહે છે. પણ પ્રણયીને નટવર નરસિંહ ભક્તિગાનમાં તાલીનબની, ગુજરાતના પ્રણય રસનો પરાગ ઊરાડતો ગોપીવદ્ધલ પાછળ ઘેલો બનીને ફરતો મને દેખાયા કરે છે. એને મન જગત એ પ્રણયથી ભર્યો છે. એનો પ્રણય સદ્મતમ ભાવના પર ચોંટ્યો છે. નિરંકુશ પ્રેમ-પદની મુક્તિ મેળવી તે કંપનાનાં વૈકુંઠમાં વીહરે છે; અને ગુજરાતી હૃદયની એક મહા-પ્રયંઙ ઊર્મિની મને ઝોળખ કરાવે છે.....

...ને ભટ્ટ પ્રેમાનંદ! એની માણમાંથી ઉત્સાહ

ને વીરતા રણકે છે; એની વાણીમાંથી ગુજરાતીનું માધુર્ય ઝર્યાં કરે છે. એની મહત્વાકાંક્ષા ભગવાન વ્યાસ થવાની છે—ગુજરાતીને સંસ્કૃતની સાહેલી બનાવવાની છે. દર રાતે, શિષ્યોમાં ને એકચિત્તે સાંભળી રહેલા લોકટુંદમાં તેનો પ્રયંઙ અવાજ ગજો છે; ને નલ ને દ્રુપ એની વાણીના અમૃતથી સજીવ બની ગુજરાતને ઘેલાં બનાવે છે...

—વડતાલનો સંન્યાસી સ્વામીનારાયણ અધમને ઉદ્ધારતો ચારે દિશામાં વીચરે છે; ને લોકને સમાન ને સદાયરણી કરતો ગુજરાતની ભાવિ મહત્તાનો પાયો નાખે છે. સુધારકોનો શિરોમણી ધર્મનો પ્રભાવ પ્રસારે છે, ઉદ્ધારવા; બ્રાહ્મણનો પ્રતાપ વાપરે છે અધમોને ઉચ્ચ કરવા.....

—અને દાદાભાઈ નવરોજી શાંત સરલ, ને પ્રમાણિક જીવનની અપૂર્વતામાં શોભતા વ્યવસ્થિત ઉત્સાહના પ્રણેતા—ને શાશુપથ ભરી મુત્સદ્દીગીરીથી પરાધીનતા સંહારવા તત્પર થએલા મહર્ષિને સ્વરાજ્યનો અમર મંત્ર ઉચ્ચારતા હું દેખું છું...

—ને રાષ્ટ્રવિધાતા ‘વેદાંકારકારી’ દયાનંદ—ગુજરાતના અનુપમ ને અણુભોલા ન્યોતિધર્મને આર્યતાનો દિગ્વિજય કરતા જોઈ છું. એની દૃષ્ટિ વિશ્વકર્માની છે; એના હૈયામાં વનરાજની દામ છે; એના શબ્દમાં બ્રહ્માત્મની વિનાશકતા છે. કાતંવીર્યનો યુનુની વિજયપ્રેમ, બાણાવલી ભીમદેવની સચોટતા ને હેમચંદ્રની અકલ્પ્ય વિદ્વાની ઝાંખી કરાવતા;—સંસ્કાર ભક્તિની એકનિશામાં પરશુથી વિયોગી થએલા પરશુરામ સમા;—ને વૈરાગ્યની ઉચ ને અસ્પર્શલત સિદ્ધિમાં શુષ્કતા વીસરેલા તપોનિધિ હેમચંદ્રસરિસમા આર્યવર્તને સજીવન કરવા અમૃત શોધતા પ્રતાપી ને ભગ્ય મહર્ષિને ગુજરાતનો વિજયધ્વજ સિંધુતરે રેપતા હું જોઈ છું.

[વધુ માટે જુઓ ૫૪૬ ૧૧૩]

મા છ લી ઓ

લેખક:

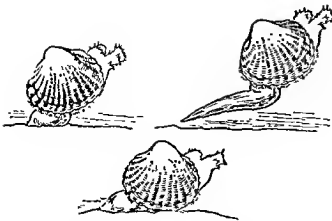
રા. સતતકુમાર ચી. વીણ

હુનીઆમાં સર્જનહારે અનેક જાતની અગત્યની બરેલી વસ્તુઓ બનાવીને ગોઠવી છે; મનુષ્યો દળરો વર્ષથી હુનીઆરૂપી ધરમાં વસે છે, તેઓ તેમના ધરમાં 'ઠંડા', કાચું, અને શું ફર્નિચર છે, તેમની તેમને ખબર નથી. ધણા પ્રયત્નો, તેની નોંધ લેવાને થયા છે, ધણા પ્રયત્નોમાં તેમને સફળતા મળી છે, તેઓ એ નોંધ પુરેપુરી ક્યારે થશે તેની કોઇ અટકળ કરી શકે તેમ નથી—ક્યારે ઇશ્વરે બનાવેલી હુનીઆની બધી વસ્તુઓ આપણે જાણી અને જોઇ શકીશું. તે સમજાતું નથી.

મનુષ્યોએ માછલીઓની પુરી નોંધ લેવાને જોવાનેવા પ્રયત્નો કર્યા નથી. અને તેમાં આપણને ઘણી જાણ આશ્ચર્યમાં હુણકાં અવગણે એવી છે. ખાસ કરીને 'જળની માછલી જળનીજ મરે' એ વાક્ય ખોટી પાઠની માછલીઓની વાત સાંભળીને, આપણે એ ન છુટકે માનવી પડે—મન માનવાની ના કહે, અને સત્ય મનાવવાની હક લે.

છીપવાળી માછલીઓ (Cockle) ને એક સાસ અથવા નારંગી રંગને મળે તે એક જ પગ

હોય છે. તેનાથી તે પાણી બહાર આવી રેતીમાં ખાડો ખોદી અંદર રહે છે. કેટલીકવાર, એ પગની સહાયતાથી ઉંચા ઉંચા પાણી બહાર કુદકા પણ મારે છે. કેટલીકવાર એ માછલીઓ નાના ગોળ મરડીઆ કે પથ્થર પર બેસે છે, અને પગ એકાએક કુદકો મારે છે. પરિણામે તે નાનો પથ્થર, માછલીને બાર જતો રહેવાથી અને માછલીના કુદકાના વેગથી દવામાં ઉછળે છે. ઘણી વખત, એવા પથ્થરવાળા કાનારા પર લોટો ફરવા જાય છે અને તેમને આવા પથ્થરો પગ પર જાણે આકાશમાંથી પડતા હોય તેમ પડે છે, સારે તેઓને એનું કારણ સમજાતું નથી. કેટલીક વખત તો આને લીધે, પાંચે ટોચ માછલીનો નાનો છોકરો કામ કરતો હોય, નો તો ફરવા આવનાર માણસ એમ સમજે છે કે તેણે મરકરીમાં કાંકરો માર્યો દરો; અને ફરીક તે ખીચારા છોકરાને વગર વાંકે જોયાર ધોલો સગાવી પણ દે છે. રક્તીડ (Squid) જાતની માછલી પણ આ છીપવાળી માછલીના જેટલીજ હોય છે. તેને પક્ષીની પાંખની માફક એ બાજુ સખન

કોકલ નામની માછલી.

કેટલાક કુટ લાંબા કુટકો લેઈ શકે છે.

હાંડકાની પાંખો હોય છે. પાણીમાં આ પાંખો હલેસાંની ગરજ સારે છે. પાણી બહાર તે પાંખો તરીકે ચાલે છે. કેટલીક વખતે તો આ માછલીઓ કુટકા મારી, પાણી બહાર નીકળી, વહાણ અને આગબોટોના તુતક ઉપર પણ ચઢી બેસે છે.

કુદની માછલીઓ (Carpeina Arnoudi) આનાથીએ વધુ વિચિત્ર હોય છે. માદા સરોવર કે નદીને કંઠિ ઉગેલા ઝાડની ડાળી કે પાંદડા પર કુટકો મારીને જાય છે, અને ત્યાં ઈંડા મુકે છે. આવી રીતે એક ઝાડ પર બસે-એક ઈંડા મુકી, પાછી પાણીમાં જતી રહે છે. આટલું કર્યા પછી માદાની ફરજ પુરી થાય છે, અને નર પોતાની પુંછડીથી પાણી ઉરાડીને ઈંડાને બીનાં અને બીનાં રહેવા દે છે. આખરે ઈંડા ફેડીને માછલીઓ બહાર નીકળે છે, અને પાણીમાં અદસ્ત યજ જાય છે. ઉંધતી માછલીઓ (Synodontis membrana-ceus) ઓફીકાની નદીઓમાં મળે છે; તેમની ફક્ત આખી છાંછી એકજ મજા માટે મળી હોય તેમ આખો વખત પાઠ નીચે રાખી નદીને બીજે કાનારે જાણે ઉંધતી હોય તેમ કર્યા કરે છે.

એક જાતની રંગીત માછલી (Paratilapia multicolor) પણ ઓછી વિચિત્ર નથી. માદા ઈંડા મુક્યા પછી ઈંડાને મોંમાં રાખી ફરે છે; એક માછલીઓના શોખીને કહ્યું છે કે “આ માછલીઓનો ગાલ ઈંડાની સંખ્યાને લીધે, બહુ વખત-નો ભુખ્યો છોકરો એકદમ કશાનો છુટકો ભરે, ને જેવા તેના ગાલ લાગે તેવા લાગે છે. ઈંડા ફેડીને બહાર નીકળ્યા પછી પણ અચ્ચાઓ માના મોઢામાંજ થોડો વખત રમત-ગમતમાં ગાળે છે.

એક જાતનાં કરચલાં (Thorn-Back crabs) પોતાની છીપ તરફ બહુજ ધ્યાન આપે છે, અને એમનામાં સરસ છીપ કાતી છે, તેને માટે સખત હરીફાઈ ચાલે છે. લીમ્પેટ (Limpet) ખડકોવાળા કાનારા પર વસે છે. તોએ કોઈ પણ માછી તેને પકડવા પર ધ્યાન આપતો નથી, કારણ કે તે માછલીમાં સાફ રતલની ખેંચાણ રોટી શકે છે. આથી એકજ લીમ્પેટ પકડતાં માછીને ઘણુંજ અધરું પડે છે. “દરીઆનો ઘોડો” (sea-horse) તો પાણીમાં મનુષ્યની માફક ઉભો ઉભો અડક ચઢીને ફરે છે. એક જાતની માછલી ફક્ત અરબસ્તાનના હુઝુર નામના ઉકળતા પાણીના ઝરામાંજ મળી શકે છે. તેને ઠંડા પાણીમાં મુકવાથી ઉટ્ટી તે મરી જાય છે; અને નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે તે ૧૦૦ થી ૧૧૦ મેન્ટીગ્રેડ ગરમ પાણીમાંજ રહી શકે છે. વહેલના કુટુંબની માછલીઓમાંથી ઘણીજ ગરમી ઝરે છે. જો નાના તથાવમાં બેચારેક મુકી હોય તો બે દિવસમાં તે તથાવનું પાણી અતિશય ગરમ થઈ જાય છે.

વીલાયતના દક્ષિણ કીનારા પર Torpedo Ray (Torpedo Marmorata) નામની માછલી થાય છે. તેના શરીરમાં વીજળીક બળ ધાતુંજ હોય છે, અને તેને લીધે તેને અડકવાથી આંચકા (shock) પણ લાગે છે. તે માછલીના માથામાં વીજળીક સાધનો કુદરતી રીતે ગોઠવાયેલાં હોય છે અને સ્પર્શી આપ્તા શરીરના બહારના ભાગમાં તંતુઓ વાટે વીજળી પ્રસરે છે. તે માછલીમાં વીજળીક બળ એટલું બધું હોય છે, કે તેને લીધે વીજળીનો દીવો સળગાવી શકાય છે. લોહચુંબકના સાધારણ નિયમે પ્રમાણે તેનાથી લોહાની માંચને લોહચુંબક બનાવી શકાય છે, અને તેમાંથી તણુખા પણ નીકળે છે. કહેવાય છે કે વીલાયતમાં પહેલાં સંઘીરા માટે આ માછલી ઉપર ઉઘાડા પગે ઉભા રહેવાથી ઘણા જાણીઓનો સંઘીરા મરી ગયો હતો ને તે વીશે દાખલાઓ મોબુદ છે. ‘ઇનેક્ટ્રીક ફેર ફીશ’

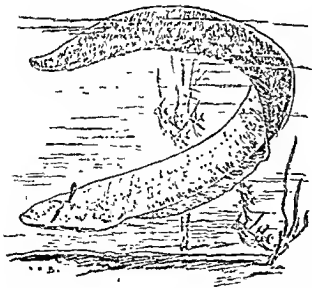
હેર્સ શુ નામની માછલી કંધી ચાલતાં શીખે છે.

અને ‘ઇનેક્ટ્રીક ઇલ’માં લગભગ ૪૦૦ વોલ્ટસનું વીજળીક બળ હોય છે.

“કાદવમાં કુદનારી” માછલી (Periophthalmus Koelreuteri) તે જમીન પર આવે છે એટલુંજ નહીં પણ સહેલથી ઝાડ પર ચઢી તેનાં ફળ ખાય છે તેને માંખી અને મચ્છર તેા ધણુંજ ભાવે છે. કામ નામની માછલીને કુતરાની માફક જાતજાતની યુક્તિઓ શીખવાડે છે. ગમે તેવી ઠંડીમા એ ખુશાલ રહી શકે છે. ‘વેધર ફીશ’

(Misgurnus fossilis) એટલી બધી સનેજ અને ચંચળ હોય છે કે તે આવતા તોફાનને અને વરસાદને પારખી શકે છે. કેટલાક દેશોમાં તે તેને કાચની બરછીમાં નાખી દવા-માપક થઈ તરીકે વાપરે છે.

બ્રહ્મદેશ અને સીઆમ તરફ “એટા” નામની માછલી થાય છે. અગામાં દાથી અને આખલાની જેમ કુસ્તી થાય છે તેમ ત્યાં “એટા” ની કુસ્તીએ થાય છે. તેમાં શરતો પણ બકાય છે, અને કેટલીકવાર [વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૫૩]

ઈસ નામની માછલીમાં ૪૦૦ વોલ્ટસનું વીજળીક બળ હોય છે.

કુમારીના અનુભવ

સંપાદક :

રા. રતિપતિરામ ઉદયભરામ પંડ્યા બી. એ.

ચિત્રકાર :

રા. જગમોહન મીસ્ત્રી

કુમારીના ઇતિહાસ દુઃખદ છે. તેને સારી ગૃહિણી થતાં આવડે છે, પણ વિધિ તેને એ પદ આપતાં ડરે છે. તેનામાં સત્ત્વીને લાયક દરેક ગુણ છે, છતાં એકદર દુનીઆને તેની ક્ષીભત નથી.

નાનપણથી સારા સંસ્કાર મળેલા હોવાથી કુમારી સમર્થ લેખિકા છે, છતાં દુઃખી જીવનથી કંટાળી તેણે લેખિનીને નવગજના નમસ્કાર કર્યા છે. “જો દુઃખ હોય દીવમાં કશુંએ ન રહે” એ પ્રમાણે કુમારીને હવે કેજ સુઝતું નથી. મારા તરફ નિરંતર ભગિની લાવ રાખતાં હોવાથી તેમણે મારા ઉપર કેટલાંક પ્રાસંગિક ચિત્રો મોકલ્યાં છે. તે રસિક વાચકા સમક્ષ રજુ કરતા પહેલાં એક મુશ્કેલી કરવાનું મન થઈ ગય છે. કુમારના અછકલા અનુભવ જેવું આ ચિત્ર નથી. જીંદગીમાં મરણ અને જીવનનો પ્રશ્ન જેને નડે તે જેવું ચિત્ર ખડું થાય તેવું આ ચિત્ર દર્શન છે. આમાં લેશ પણ અતિશયોક્તિ નથી. વાંચનાર, કુમારીનાં આવાં દુઃખી ચિત્ર-

દર્શનથી તારી આંખ ઉઘાડજો, અને ફટલાએ અછકલા કુમારો આવી કુમારીનાં જીવનને રહેંસી નાખતા હશે તેનો વિચાર કરી બે આંસુ સારજો !—

x

x

x

આજથી વીસ વર્ષ ઉપર હું માત્ર છ વર્ષની હતી. તે સમયની મારી બાલકીડા મને હલુએ જાંખી જાંખી સાંભરે છે. મારી બે માટેલીઓ હવે તો તેમનો સંસાર મુખરૂપ ચાલે છે, અને તેઓ મુખ શાંતિથી પોતાનો સંસાર ચલાવે છે, —(નામ આપવાનું સાદસ મારાથી નહોં થાય) લગભગ મારી સમોવડીઅણો હતી. અમે દીંગણા દીંગણીની રમત રમતાં. મારા ઘરને તેમજ પાડોશીના ઘરને મુંદર ઓટલા હતા. એક ઓટલો દીંગણાનું અને બીજો ઓટલો દીંગણીનું થઈ જનતું લગ્ન ગાળામાં હરતાંફરતાં સંસાર વ્યવહારની જે કું રુઢિઓ અમને યાદ રહેલી તેનો ઉપયોગ અમારાં દીંગણા દીંગણીનાં લગ્નમાં અમે કરતાં. મારા નાનો ભાઈ ‘જાવધામ

છાવધામ' બોલતો, અને અમે બધાં ગીત ગાતાં. આમ અમારા દીંગલા દીંગલીનાં લગ્ન થતાં. ઘેરથી ધાણીચણા કે ગ્રેમંદી લાવી તેની ન્યાત જમાડવાનો હાઠ કરતાં. ખરું જોતાં તે વસ્તુઓ અમેજ ખાઈ જતાં. દીંગલીની પત્રાણીમાં મુકેલી વસ્તુ હું ખાઈ જતી. વરકન્યાને અમે વધારે ભાગ આપતાં તે માત્ર એટલાજ ધરાદાથી કે એ ભાગ પાછો અમને મળે. બાકીમાંથી જેટલા હોઈએ તેટલાના સરખા ભાગ પડતા. હવે જ્યારે હું એ પ્રસંગ સંભારું છું ત્યારે અનુભવથી હું એટલું જાણુતી થઈ છું કે ધણાંએ માખાણો દીંગલા દીંગલીની પત્રાણીમાં જ મોટા ભાગ પચાવી ગય છે.

એક વખત મારી મોટી બેન સાથે હું મારા સગાની મેડી શણુગારાતી હતી તે જોવા ગએલી. મેડી શણુગારવાનું ઉંડું રહસ્ય હું તે સમયે

સમજતી નહોતી. અત્યારે તે સંભારતાં માઝું હસ્ય ક'પે છે. શણુગારાએલી મેડીમાં મારી બહેને પોતાની સરખી ન્હીઅરો સાથે તાળી દઈ દઈને મસ્કરીઓ કરી હમ્મત મારેહું. પરંપરા પછી મેડી શણુગારવીજ જોઈએ, એમ હું સમજતી, તેથી અમારાં દીંગલા દીંગલી પરણતાં, પછી અમે દીંગલાની મેડી શણુગારવાની રમત રમતાં. એક આખા નાળ લાવી તેને ચતી રાખી તેના ઉપર લુગડાનો કકડો વીંટાળતાં, એટલે એનો આકાર ખાટલા જેવો થતો. તે ઉપર અમે ઢાંગલાને મુવાડતાં. આસપાસની કીર્તિ ઉપર

રસ્તામાં પડેલા રંગીન કાગળના દુકડાઓ લાવી ચોટાડનાં, મેડી શણુગારવાનું મુળ રહસ્ય અમે સમજતાં ન હોવાથી દીંગલાને બનાવટી પતંગ ઉપર મુવાડી દીંગલીને અમે સામેના ચોટલા ઉપર મુવાડતાં. નવા સંગમ વખતે આમ દીંગલા દીંગલીનો ઉપયોગ કરવાની અમારી રમન મારા જીવનમાં કિતરશે તેનું મને તે સમયે મુઠ્ઠે ભાન નહોતું. અત્યારે મને વિચાર કરતાં એમજ લાગે છે કે હું રમતદ્વારા મારા ભાવિ જીવનની

અમે દીંગલા દીંગલીની રમત રમતાં.

રેઆએર અગાધરે દોરી રહી હતી.

મારાં માસી નવાં પરણીને સાસરે આવ્યાં, ત્યારે, મારા માસા ભર્યાભાદર્યા ઘરમાં પણ બાડી આંખે માસી સામે જોતા, અને માસી નીચું જોઈ હસી પડતાં. આ સંકેત કળા મારા જોવામાં આવી હતી તેના માયનો નહીં સમજતાં હું પણ રમતમાં દીંગલાને આડું જોવડાવવા અને દીંગલીને નીચું જોઈ હસાવવા ચલ કરતી. એક હાથમાં દીંગલો, ને બીજા હાથમાં દીંગલી રાખી આડું જોઈ હું તેમને એક બીજા સામે જોવડાવતી. પણ રમ્યલ વસ્તુમાં મારાં માસામાસીના ભાવ

ઉતર્યાજ નહીં. મારા એ જીવનમાં વિધિએ પાતાના એકેક હાથમાં મને ને મારા પતિરાજને પકડીને એમજ તીરકસ રીતે જોવડાવવા પ્રયત્ન કર્યો હશે, અને ઢીંગલા ઢીંગલીની બાજતમાં નિરાશ થઇ મેં જેમ પ્રયત્ન લજી દીધો, તેમ તેણે પણ અમારા સંજોગે તેવો પ્રયત્ન લજી દીધો હશે. આવી તો કેટલીએ રમતો અમે રમ્યાં હોઇશું. પણ મને તો ઢીંગલા ઢીંગલીનો પ્રસંગ બરાબર યાદ રહ્યો છે. તેજ અત્રે મુકું છું.

જ્યારે હું આડેક વર્ષની થઇ સારે મને નીશાળે મુકવામાં આવી. હું નીશાળમાં લખવામાં હેંશીઆર ગણાતી. માસ્તર મારા ઉપર સારો લાવ રાખતા. મારી બુદ્ધ તે ધીમેથી મુદારના. બહુવા કરતાં. યંચણની કળામાં મારો હંમેશાં પ્રથમ નંબર રહેતો. કેટલીકવાર ઉચા ધોરણની છોકરીઓ સાથે પણ હું હરીફાઇ કરતી. યંચણના વિષયમાં મને સારાં સારાં ધનામે પણ મળ્યાં હતાં.

મારી ન્યાતમાં યુવકોએ એક મંડળ કાઢ્યું હતું. તેમાં ભરત યંચણના નમુનાઓ મોકલવાની હરીફાઇમાં મેં ધણીવાર ભાગ લીધેલો. નીશાળમાં ઉચા ધોરણની છોકરીઓને હરાવી ધનામે મેળવેલાં હોવા છતાં કોણ જાણે કેમ મને આ હરીફાઇમાં નાસીપાસીજ મળતી. મારાથી આ કોયડો હજી ઉકલતો નથી. અત્યારે તો હું જીવનની વધુ વિકટ હરીફાઇમાં ઉતરી છું, એટલે મારો એ અગુભવ મને હવે ક્ષુલ્લક લાગે છે. તે સમયે કણું દોષ થએલો કે પરીક્ષા કાકદષ્ટિથી જ તુલના કરે છે. આમાં સલ કેટલું છે, તે જાણવાનો કે વીચારવાનો મેં પ્રયાસજ કર્યો નથી. કારણ મને નીશાળમાંથી સારું પ્રેત્સાહન મળતું હોવાથી જાતિમાં થતી હરીફાઇમાં થએલી પાસીપાસી મને લાગેજ સાંભરતી.

તેર વર્ષે ગુજરાતી અભ્યાસ મેં પુરો કર્યો. મારા પિતા ક્યારે સ્વર્ગવાસી થયા તે મને યાદ નથી. પણ મારા કાકા મને ધણા હેતથી ઉછેરતા. તેમને સંતતિ નહોતી, તેથી તેઓ અમને ત્રણ ભાંડુઓને-મારી મોટી બહેન, હું ને મારો નાનો ભાઇ-પોતાનાં છોકરાં પેટે ઉછેરતા. મારાં કાકી હું જ્યારે નવ વર્ષની હતી, સારે મરણ પામેલાં; તે સમયે મારા કાકા પાંત્રીસ વર્ષના હતા, છતાં તેમણે બીજાવાર લગ્ન નહોતાં કર્યાં. તેમણે અમને ત્રણેને પોતાની પાંખમાં લીધાં, અને પોતાની પાસે બે પૈસા હોવાથી અમને સારી કેળવણી, સારા સંસ્કાર અને સારા આચારનો વારસો આપવાનો પ્રયત્ન નેમણે કરવા માંડ્યો. મારાં મોટી બહેનને તેમણે મેટ્રીક સુધીનું જ્ઞાન આપેલું; પણ બહેનની નજીબી મગજ-શક્તિને લીધે અભ્યાસ છોડાવી મોટી વયે તેમને સાસરવાસો દીધેલો. મારા નાના ભાઇના અભ્યાસને માટે તેમણે ખાસ શિક્ષક રોકેલો.

તેર વર્ષે મેં ગુજરાતી અભ્યાસ પુરો કર્યો. એટલે મારા કાકાએ મને અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કરવા શાળામાં બેસાડી. આ વખત સુધીમાં તો એમણે ખાસ કાળજી લઇને મને સારા સારા સંસ્કૃત શ્લોકો શીખવાડેલા, સારી સારી સતી સ્ત્રીઓની વાર્તાઓ કહેલી. ટુંકમાં સારા સંસ્કાર અમારામાં કેમ પડે, તેની પુરેપુરી કાળજી તેમણે રાખી હતી.

કોણ જાણે કેમ, પણ મારા કાકા મને વારે વારે પુછતા: “બહેન! તું કુંવારી રહેશે? જો તું મારી પાસે રહેતે તો હું તને એવું તો મારું સારું શીખવીશ કે તને તારા જીવનમાં દુઃખ શું તેજ નહીં સમજાય.” હું તે સમયે તો ‘હા’ કહેતી. પણ લવિષ્યના ઉદ્ધરમાં શી ઘટના રચાઇ છે તેની અમને કાંઈ ખબર નહોતી.

મારા કાકાના અચાગ પરિશ્રમથી અરાદ પર્વે હું મેટ્રીકની પરીક્ષા આપવા શક્તિમાન થઈ. પરીક્ષા આપવા અમદાવાદ ગઈ, સારે કાકાની તખ્તીઅત સારી હતી, પણ પરીક્ષા આપીને ચાર દિવસ પછી પાછી ફરી સારે મેં મારા કાકાને ખીજાને પડેલા જોયા. હું એકદમ ગભરાઈ ગઈ. મેં એમની છાતી ઉપર માથું નાખી દઈ ધુસકે ધુસકે રડવા માંડ્યું. કાકા

જોલ્યા: “બહેન, શીદ મુંઝાય છે? મને મટી જશે. તું ગભરાઈશ નહીં. મને એ દિવસથી સહેજ તાવ આવે છે. એ સીવાય ખીજું કશું દુઃખ નથી. બેટા, ગભરાઈશ નહીં.” એમ કહી પોને પચારીમાં બેઠા થયા, અને મને છાતી સરસી દાખી આંધાસન આપ્યું. મારા કાકાના મોસાળ પક્ષનો દરનો સગો એક ડોક્ટર દરરોજ તેમને જોવા આવતો અને ચોગ્ય દવા આપતો. હું એક પગે તેમની ચાકરી કરતી. રાત્રે તેમને આનંદ આપવા સારુ પુસ્તક વાંચતી. ચર્પટ પંજરિકા માંભલ્યા વિના તેમને ઉંઘ આવતીજ નહીં. હું હંમેશાં, રાત્રે શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યની ચર્પટ પંજરિકા સંભળાવતી.

પરિણામ બદાર પડવાના દિવસો પાસે આવતા ગયા, તેમ કાકાની તખ્તીઅત સુધરવાને બદલે વધારે વધારે બગડવા લાગી. મારી હાંમત ન રહી, એટલે મેં મારાં મોટી બહેનને તેમને સાસરેથી બોલાવ્યાં. અમે ત્રણેયે મળીને સગા બાળની સારવાર કરીએ તેમ અમારા પિતા

સમાન કાકાની શુશ્રૂષા કરવા લાગ્યાં.

મને બરાબર યાદ છે. શા માટે ન હોય? મારા નશીબનો આડો આંક વળવાનો હતો. એવા દિવસો ને એવી ઘડીઓ શેં વીસરાય? પંદરમી મેં નો દિવસ ને શુક્રવારને દિવસે મારી પરીક્ષાનું પરિણામ જણાવાનું હતું. મંઝળવારે મેં મારા કાકાને કહ્યું: “કાકા, ગેલે દિવસે મારું પરિણામ જણાશે.” તે દિવસે કાકાની તખ્તીઅત

મારા માસા બર્થબ્રદર્થા ઘરમાં પણ ભાડી આંખે માસી સામે જોતા

સારી હતી. તેમણે મને પાસે બેસાડી, માથે માથે હાથ ફેરવ્યો અને જાણે ભવિષ્ય કહેતા હોય તેમ અડધી આંખ મીંચીને મને કહેવા લાગ્યા: “બેટા, જો ન કરે નારાયણ ને મને કેં થાય, તો તું આગળ ભણવાનું છોડી દેજે. મેં મારી હાંમત ઉપરજ તને આગળ ભણાવવાનું ધાકું હતું. પણ મારી હાંમત હવે નથી. આ મંદવાડ છાવનેણી નીકળશે એમ મને લાગે છે. “કાકા આટલું

ખોલીને શ્રમથી શાંત થયા એટલે મારી છાતીમાં કુમો ભરાયો, અને ચોધાર આંસુએ મેં રડવા માંડ્યું. “કાકા! આમ શું બોલો છો? આજે તો તમને તદ્દન સારું લાગે છે. આમ ધીમે ધીમે રોગ શાંત પડશે. તમે નાહકના શું કામ ખોટા વિચાર કરો છો!”

કાકાએ મને પોતાની પાસે બેસાડી. મને આશ્વાસન આપ્યું અને કહેવા લાગ્યા: “નીલુ, એટા, તું આમ ગભરાઈશ. એમ મેં ધાયું હોત, તો હું તને સત્ય વાત કહેતજ નહીં. તું ભણેલી છું, સારા સંસ્કાર પામેલી છું.”

“કાકા! એ બધું તમારા વડેજ ને?” મેં વચમાંજ કહ્યું.

“હા, બહેન. હા! પણ તારે ધીરજ રાખવી જોઈએ. જો, હવે તું નાની નથી. તારો ભાઈ હજુ બાળક છે. એને પણ ગભરાવા દેવો નહીં. બહેન. શું કરીએ વિધિની ધટના તો સહન કર્યેજ છૂટશે. એમાં પાંચર મનુષ્યનું શું જોર! મને એટલીજ દુઃખ છે કે તું પાસ થાય, એવા સમાચાર હું સાંભળું એટલે બસ!” આટલું બોલતાં બેલતાં કાકાને ઘણું શ્રમ પડ્યો તેમણે પથરીમાં પડતું નાખ્યું. મેં તેમના માથા ઉપર હાથ ફેરવવા માંડ્યો.

ભાઈ! એ સમયની પગપગની મને યાદ છે. સ્વચ્છ ગુમાવવાનું હોય, સારે તેવી ક્ષણો વીસરવી મટેલી નથી. એટલામાં ડોક્ટર આવ્યા. મેં તેમને બનેલો બધો પ્રસંગ કહ્યો. ડોક્ટરે કહ્યું: “ભાઈને સારું દેખાય છે, એજ ખોટું ચિહ્ન છે. તેમને તાવ ઉતરે છે. એ સારી નીશાની નથી. અસારે તેમનામાં જેમ તાવ હોય તેમ તેમની તૃપ્તિયત સુધરવાની આશા રખાય. હું તાવનીજ દવા આપું છું. પણ તેનું પરિણામ હજુ કશુંજ આવ્યું નથી.” ડોક્ટરને આમ નિરાશ થતો જોઈ મારાં તો અગો શિથિલ થઈ

ગયાં. મેં મોટી બહેનને બોલાવ્યાં, અને તેમને ડોક્ટરનો અભિપ્રાય કહી સંભળાવ્યો. મોટી બહેન મને હાથ ઝાલીને બહાર લઈ ગયાં. અને આંખમાં આંસુ સાથે ધીમેથી કહ્યું: “નીલુ, તું સમજણી થઈ ક્યાં સુધી થેલાં કાઢીશ. મને કાકાની આશા નથી પડતી. હવે ગભરાયે કે વળવાનું નથી. હવે તો જે થાય તે જોયાંજ કર.” આથી વધારે મોટી બહેન ખોલી શક્યાં નહો. તેમનો કંઠ પણ ગળગળો થઈ ગયો હતો. આખરે આ બધાથી મુંઝાઈને મારી ઝોરડીમાં જઈ, બારણું બંધ કરી, સાંકળ વાસી, ટેબલ ઉપર માથું મુકી, ધુસકે ધુસકે રોઈ અંતરનો ઉભરો મેં ખાલી કર્યો, સારેજ હું કે શાંત થઈ.

ગુરુવારે રાત્રે સાડા ત્રણ વાગે કાકાએ ભાન ખોવા માંડ્યું. હવે કંઈક દૈયું રાખી અને તેમની સારવારમાં પડ્યાં હતાં. મારા નાનાભાઈને પાડોશીને ઘેર સુવા મોકલ્યા હતા. તેને એક કટેવ હતી કે હંમેશાં સવારે કાકા સાથેજ તે ચઢા પીતો. ગુરુવારની સવાર સુધી તેણે તે કમ સાચવ્યો હતો. કાકાએ પણ તેની એ ટેવનું આજની સવાર સુધી પોપણ કયું હતું. તેથી આવતી કાલે પણ કાકા સાથેજ ચઢા પીશ, એમ કહીને તે પાડોશીને ત્યાં સુવા ગયો હતો. કાકા જેમ જેમ એ ભાન થતા ગયા, તેમ તેમ મેં એકજ વિચાર આવતો, કે કાલે જો મારું પરિણામ કાકાની હયાતીમાં જણાય તો કેટું સારું? ગુરુવાર તેજ શુક્રવાર હોત તો? વિધિ ઉપર મને ઘણીજ રીસ ચઢી. મીનીટમીનીટ હું ઉતાવળી થવા લાગી. હવે કાકાને માટે તેનો વિચાર મને ન રહ્યો, પણ કાકાના પ્રાણ જાય તે પહેલાં મારું પરિણામ જાણવામાં આવે તો એજ વિચાર મારા મગજમાં પ્રાધાન્ય ભોગવી રહ્યો હતો. શુક્રવારના બપોરના દોઢ વાગે કાકાને

[વધુ મઠે. જુઓ પૃષ્ઠ ૬૫૭]

લેખક:
૨૧. કુસુમાકર
ચિત્રકાર:
૨૧. ગોરક્ષકર

જર્મન મહાકવિ ગેટેની 'સેરિઝ એન્ડ વર્ધર' નામની વાર્તા હપરથી આ વાર્તા લખાઈ છે મુળ વાર્તા નવાદે પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યારે સમાજમાં બારે ફેલાહલ થયો હતો. અને જે જે જીવાને એ વાંચતા તે તે પ્રેમના અને દુઃખના ગગનગામી કલ્પનાવિલાસોમાં રચાપચા રહેતા ને પરિણામે તે દિવસોમાં આત્મ-હત્યા કરી એ શોખ થઈ પડ્યો હતો.

એવી સરસ વાર્તાનું ગુજરાતી સંયોજન વાંચક આગળ રજૂ કરતાં અમને આનંદ થાય છે.

! ઉપતંચી

વસંતની વાયુ લહરી ક્યા આત્માને નથી
ચડી? કાયલ રાણીના કહોલ કુંજે
કુંજે કોણે નથી સાંભળ્યા? રહીઆળા ક્યા
રાજહસે માનસને રુપાળે કાઢે હંસી રાણીને નથી
નોતરી? છતાંએ જ્ઞાંઝાં વીશાળાં ગગનપટમાં
પ્રેમની તારાક્ષરીનો સારાંશ એકજ બોલમાં
આટોપીએ તો નિરાશા નથી?

જહાંગીરી-ફકીરીના લલાટે લેખ લખાવ-
નારા કેટલાએ હૃદય લગવાં કરી સંસારસાગર-
નાં અદૃશ્ય તળાંબાં શોધવા મન્યન ક્યાં નથી?
પ્રેમનાં પુનિત રામાયણ-મહાભારતની મિતાક્ષરી
અબ્રજલથીજ લખવાની હોય.

પ્રેમનાં આંસુ કોને વહાલાં નથી? વહાલાં
હશે તે વીણશે. અરવિંદની પ્રણયકથા શુંથવા
બધી સુલલ-દુર્લભ સામગ્રી મેળવી અતે રજૂ
કરી છે. આવાં આંસુની માળા વાયક તેં શુંથી
તારી પ્રણયિનીને વૈવનને મધુકાળે અર્પીછેસ્તો.
આ આંસુઓમાં તારાં આશ્વાસનનાં શુ ઓછાં
અમી છે? આ નિર્ભાંગી આત્માના ચારિત્રને તું
પૂજ્ય વૃત્તિથી જરૂર જ્ઞેષ્ઠશ. તેનાં દુર્ભાગ્ય પર
યોડાં આંસુ તું જરૂર ખેરવીશ. વિજયની વરમાળ
તને ન વરી હોય, પ્રણયપંથે નિષ્કંટકગતિ તું
ન કરી શક્યો હોય તો આ કરુણ વિલપન જરૂર
એકં હૃદયના મિત્રની ગરજ સારશે.

પ્રથમ પુસ્તક

વસંત પ મી મહા સુદ ૫

હા! અહીં દૂર વિદૂર શું આનંદનાં ઝરણાંમાં તરખોળ લીંઘઈ રહ્યો છું! પ્રિય સુહૃદ! માનવ હૃદય કેવું અગમ્ય વિચિત્ર છે! જીવના જીવન જેવો, પ્રાણના પ્રાણ જેવો, તું હૃદયસખા તેનાથી વીખુટા હોવાનું અને છતાં આ આનંદવીચિત્રોમાં ગરકાવ થવાનું! મને તારી ક્ષમાનો પાત્ર તો ગણીશને ?

બીજી વાત મારા જેવાં મસ્તિક્કને ડંખવા વિધીનિર્ણીત બીજી સ્નેહપ્રત્યીકોએ હોયજને? આપડી લાગણ્ય! પણ મને દરકાપાત્ર ગણીશ ના. તેની બેનની અજબ રસમાધુરી મારા આત્માને અમૃતયાળ પીરસી રહી હતી, સારેજ તેના નિર્બળ હૃદયમાં મારે માટે પ્રણયમીણુગારીનું મળગતુ! કેવી વિચિત્ર ધડીએ તે પાણીપોચા હૃદયનું પુણ્યધન્યાનું રમકકું બન્યું! અને છતાં એ મારે જરાએ વાંક નહોતો? તેની હૃદય-પાંખડીમાંની એકાદ અટુલીને મેંજ નયવી નહોતી? પ્રકૃતિની તે સ્મિતભર રતિરેખાએ મને મુગ્ધ ક્યોં નહોતો? શું મેં-પણુ અરે, ક્યો માનવી આમ પોતાની જાતને દુષિત ઠરાવે ?

પ્રિય સુહૃદ! હું તને કાલ દષ્ટ ચુક્યો છું કે હું મુધરીશ. વિધિની પ્રત્યેક નાની સરખી મુંઝવણને વાગોળીશ નહીં. એ ટેવ છોડી નહીં શકું તોએ શિથિલ કરવા તો મથીશજ. હવે તો હું વર્તમાનના રંગેજ રંગાદ્ય ને જૂતકાલને તેની ગહન ગુફામાં જઈ ઢંઢોળીશ નહીંજ. ખરેજ, તું કહે છે તેમ જો માનવી જૂતકાલના પ્રત્યેક મૃતઃપ્રાય આઘાતને કપવાથી સજગાવી સચેત સ્મૃતિદંશ કરતા ન હોત તો જીવંતમાં શોડાંધણાં મધુમિંદુ ચાખી શકેજ. ગઈ ગુજરી બુદ્ધી વર્તમાન ધડીના વિવિધ રંગો ધૈર્યથી,

સહનશીલતાથી માનવી વેડી લેતાં કેમ હોય ? શા માટે પ્રભુએ માનવહર સ્મૃતિ-ધડ્યાં હશે ? અને તેએ આવી કડવી સ્મૃતિ-વિગ્નાસી ?

બાને જરા કહીશ કે મને સોંપેલા સંદેશ ખટલા પર હું મારા ગળ પ્રમાણે ધ્યાન આપે અને તે સંમંધે બનશે તેટલા વહેલા સમાર મોકલીશ. કાકીને હું મળી ચુક્યો છું. આ મંડળ ધારે છે તેવાં અણુગમે ઉપજે એવાં ન લાગ્યાં. તે આનંદી, ખુશ મીઠજી સોજીલી બાઈ દીમે છે. હું તો નેને દીકરાવરએ નાખું. મીઠકતના હીરસાની વહેંચણીમાં બાને અન્યાય થઈ ચુક્યો છે તે મેં તેને સમજાવે કાકીએ મને પોતાની વર્તણૂંકનાં કારણો અહેતુએ સમજાવ્યા. અને તેએ તો આપણે માગણી ઉપરાંત એ અમુક શરતે આપવા તેઓ છે એમ પણ કહ્યું છે. દુઃકામાં આ વિષય પર હા તો વધારે લખી નજ શકું. બાને ખાત્રી આપે સૌ રડાં વાનાં થશે.

પ્રિયમુહૃદ! આમાંએ મને તો આપણે કલાપી કહે છે તેમ 'દુઃકી દષ્ટિ જનહૃદય અદ્ય ખોડોજ જોતી' એ સાચુ લાગે છે, નાની બાળતમાં ખરું કહું તો મને તો સમજ છે કે ગેરસમજીતી અને ખેદરકારી, દુષ્ટતા અપ્રેક્ષ કરતાં આ દુનીઆમાં વધુ અંશે માફાં ફેલાવે છે. ગમે તેમ હો, માનવ સ્વભાવમાં દુષ્ટ અને વિદ્રોહની ફાજરી હું તો પ્રમાણમાં એક જ જોઉં છું.

બાકી હું તો અહીં આનંદમાં છું. પૃથ્વ પરનાં આ નંદનવનમાં એકાંત મારા મન અમૃતરોષ સમાન છે. ખરેજ ધડી ધડીમ ગમગીનીમાં પડી જતાં મારા હૃદયમાં વાસંતી દેવીના અમૃત યાળ અપૂર્વ ચાનક લાવે છે. પ્રત્યેક છોડ, પ્રત્યેક તરુ ફળપુલે બચી રહ્યાં છે.

આપણા લલિતજી જેને
'હુમઝુમતું અમ જીવન
રસમય' કહે છે તેનો
અપૂર્વ સાક્ષાત્કાર—
અહીં અનુભવી રહ્યો છું.
હા, કેવી ધગ્ગા મને
ચાય છે? હું એક મધુ-
મક્ષિકા હોત તો કેવું
સારું? આ સુરભિના
સાગરમાં 'અજબરંગી
હયાતી' જળકોળી ત્યાં
કરવાનું!

લીલા સુવાળા ઘાસ પર લાંબો યદને એતોપા: સુઢ છું. ને પાસે જમઝમતાં
ઝરણતું કલગાન સાંભળું છું.

નગર તો સૌ નગરો
જેવું ગલીય અને ગંદુ
છેજ. પરંતુ આસ-
પાસનાં મેદાનોમાં
'અજબરંગી સનાતને'
પ્રકૃતિ અપૂર્વ, અકથ્ય
સૌંદર્ય છટાએ મોહી
રહી છે. ગિરિ માળની
આનર્તિ, પર્વતની
ટકરીઓ જાણે એક;
ખીળને અડકડમાં
આવી દુલાવતી હોય
એમ આવી રહી છે. શું
સૌંદર્યની બહાર! કેવી
જાતની ખીણો પ્રકૃતિએ
રચી છે! આ અવર્ણનીય શોભાએ સરદાર
મોહનસિંહનું દીવ લલચાવ્યું અને એમણે અહીં
એક વાડી બનાવી. એ વાટિકાના સુંદર અવશેષો
હજીએ કહી રહ્યા છે કે તેની રચના કોઈ
શાસ્ત્રીય આગળાંએ કરી નહોતી પરંતુ તેનું
સંયોજન એનાં કરુણ મૃદુ હૃદયના આભાસિક
ચોતાના ભગવા હૃદયના માર્દવ અને મનોરાજ્ય

ના કલ્પનાવિશ્વાસના લહાવા લેવા કયું હતું.
તેના જત સ્વામીની સ્મૃતિમાં અહો કેટલાં આંસ
મેં સાચાં છે! આ ખડેર જેવું ચીધમલવન જે
એક વખત તેના સ્વામીનું પ્રિય આરામગાહ હતું
તે હાલ તો મારું છે. કદાચ થોડા સમયમાં હું
તેના રીતસરનો માલીક પણ બની જઈશ. થોડા-
જ દિવસમાં તારા મિત્રના પ્રેમાળ હૃદયે માળીને

પોતાનોજ કરી લીધો છે. આ વાડી મારી પોતાની બને તેમાં માળીને તો બહુ નહાવા નીચોવવાનું નહીંને! ઉલટું રાજ થવાને અને સતોપનાં એને સખળ કારણો છે.

મહા સુદ દસમ.

વસંતના ખુશનુમા પ્રલાતને લખણુટ આનંદ હું લુટી રહ્યો છું. એની પ્રખળ અસરે એક પ્રકરના અગમ્ય રસગાંભીર્યે મારા હૃદયને વિવશ-ધેલું કરી મુક્યું છે. અપ્સરાઓ રમવા ઉતરી આવે એવા આ સ્થળમાં જાંદગીનું માધુર્ય હું આપી રહ્યો છું. કેવળ નિવૃત જીવનની અમીમય શાંતિમાં મારો આત્મા એટલો બધો ગરકાવ થઇ ગયો છે કે મારા પ્રિય વ્યાસંગને હાલ તો મેં તિલાંજલિ આપી છે. પછીનો એક પણ લસરડો મારવા પણ અત્યારે હું અશક્તિ માનુ છું છતાં, આ મનોરમ ખીણ બાળપથી આચ્છાદિત થાય છે, અથવા જ્યારે મધ્યાહ્નનો પ્રખર ભાસ્કર તરુરાજના ગીચ ઘટાટોપ પર તીક્ષ્ણ કિરણો ફેંકે છે, અને થોડાં છુટાં છવાયાં રશ્મિ મારા પુનિત એકાંત રસભુવનમાં પ્રવેશે છે ત્યારે લીલા સુવાળા ઘાસ પર લાંબો થઇને ચતોપાટ સુઈ છું. ને પાસે ઝમઝમતાં ઝરણાનું કલગાન સાંભળું છું. અને જ્યારે પૃથ્વીમાતાના ખોળામાં હું આમ પડ્યો હોઉં છું ત્યારે સહસ્ર અણુ-જાણુ છોડવા મારી આંખો આગળ રમે છે. સારે વૃક્ષેક્ષની, વિટપવિટપની, ડીશીડીશીની નાની દુનીઆના અણુસુપ્યા-અશ્રુત યુગ્મવર હું સાંભળું છું કે પારાવાર અકથ્ય જીવજંતુઓની જાત અને આકૃતિથી હું હળી જાઉં છું. સારે પરમ પિતાને-તે જગન્નારાયણ જેનાં પ્રતિમા-પુતળાં આપણે સૌ નરનારહીએ-તે સચ્ચિદાનંદને હાજરાહજુર ઝેઈ રહ્યો હોઉં એમ મને થાય છે. હા, સારેજ ત્યારે વિશ્વપ્રેમની આસલહરી, જે નિરવધિ આનંદ સાગરમાં તરી રહી છે અને

જે માનવ માનવને ધારણ કરી પોષી રહી છે, તેનો સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થાય છે. અને ત્યારે પ્રિય સુહૃદ! અંધારું મારી આંખો પર છવરાય છે, અને મારા અંતરાત્મામાં સ્વર્ગ અને અવની આવી રહ્યાં દીસે છે. મારી માથુકની સ્વપ્નબ્રમણ મારી બધી શક્તિઓને ઘેરે છે ત્યારે અહો! કેવી વાંછના થાય છે!

આ મનોરાજ્યને શબ્દમાં હું મૂર્તિમંત કરી શકું? મારા હૃદયમાં રમી રહેલી, મારા આત્માને હલમલાની મુક્તી રસવૃત્તિઓને હું કાગળ પર ટપકાવી શકું? અનંત પ્રભુની પ્રતિમા જેમ મારો આત્મા છે તેમ એ મારા તરફ મારા મનોમુકરરૂપ તાદૃશ થાય. હા! કેવી વાંછના! એ વહાલા મિત્ર! પણ આ બધું મારા ગળ ઉપરાંત છે. આ સ્વપ્નો, આ લગ્નતાના ખોળા નીચે હું કચરાઉં છું-કુખી જાઉં છું.

માધ સુદ બારમ.

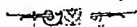
કોઇ ટુગારાં સત્ત્વોની આ સ્થળે ભૂતાવદ્દ હશે તો! વા મારાજ હૃદયની કોઇ સ્વર્ગીય કલ્પનાએ આ બાગેમેઢસ્ત ખડું ક્યું છે? ધરના આંગણમાં એક પુવારો છે. નાણુક ટોળાવ ઉતરતાંજ એક કમાન આવે છે જ્યાંથી થોડાંક પગથીઆં નીચે આરસપહાણના ખડક-માંથી ખીલોરી કાચ જેવાં નિર્મલ નીરની નીક વહે છે. તેને ઉપરથી ઘેરી રહેતી એક નાની દાવાજ સોહી રહી છે. તરુવરો તેની આસપાસ વીટળાઈ વળેલાં દીસે છે. આ રમણીયતા, આ શીતળતા આત્મા પર ખુશકારક અને લગ્ન અસર કરી રહ્યાં છે. મેં સાં એકાદ કલાક ગાળ્યો ન હોય એવો એક દહાડો જતો નથી.

નગરની નાણુક કુમારિકાઓ અહીં પાણી ભરવા આવે છે. કેવો નિર્દોષ અને આવશ્યક ઉદ્દમ! અસલની રાજરાણી અને કુંવરી પત્નીહારીઓનાં

[વધુ મઠે લુએ પૃષ્ઠ ૬૫૪]

આઠમી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ

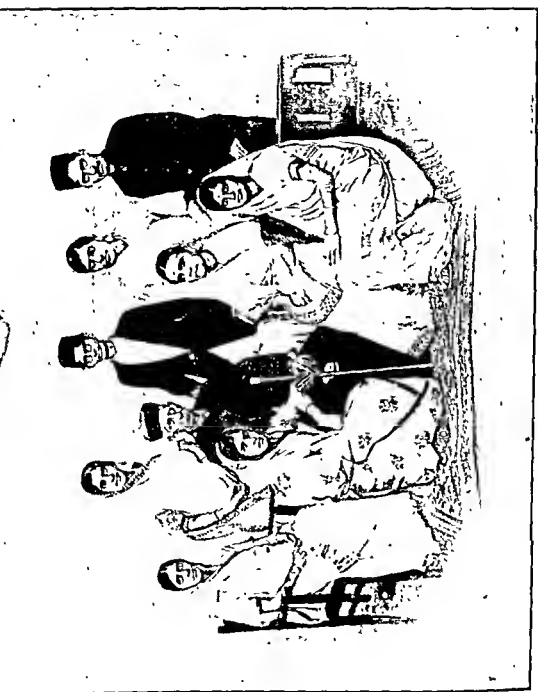

લેખક:

રા. હીરાલાલ ત્રીભોવનદાસ પારેખ,
બી. એ.

રા. બ. રમણલાલ મહીપતરામ નીલકંઠ
બી. એ., એલ.એલ. બી.

સુરતના વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ નીલકંઠ મહેતાએ નવાબના કારભારી તરીકે સારી નામના મેળવેલી. ત્યારથી એમના વંશજો નીલકંઠ મહેતાના ઉપનામથી ઓળખાય છે. એજ કુટુંબમાં રા. સા. મહીપતરામનો જન્મ થયેલો. સૌ કોઈ કાળ પાણી-દરીઓ ઓળંગવાને ડરતું અને ન્યાતનો વળી ત્રાસ, તેવે વખતે શિક્ષણપદ્ધતિનું નવું જ્ઞાન અને વિશેષ અનુભવ લેવાને તેમણે ઇંગ્લાંડ જવાનું સાહસ ખેડેલું. એ રીતે પરદેશગમનનું દ્વાર ગુજરાતીઓ માટે ખુલ્લું કરી આપવાનું માન તેમને ધરે છે. પણ તેના કરતાંએ કેળવણીકાર તરીકે તેમની પ્રસિદ્ધ અને કાર્નિ જાહે છે. ખરી રીતે ગુજરાતમાં કેળવણીનું વૃદ્ધિ તેમણે જ ઉછેરી પોષેલું, જેનાં મિષ્ટ ફળ આપણે અત્યારે ભોગવી રહ્યા છીએ. તેમના હાથ નીચે શિક્ષણ લીધેલા મોંઢકા વિદ્યાર્થીઓ અદ્યાપિ તેમના પ્રતિ ગુરુભક્તિ દર્શાવી તેમનું પ્રેમપૂર્વક સ્મરણ કરે છે.

રા. રમણભાઈ : ૧૯૧૧-૧૨

૨

પોને કેળવણી અને જ્ઞાનનાં સારાં અને સુંદર પરિણામ જોએલાં તેથી જનતામાં તેનો અને તેટલો પ્રચાર કરવાને તેઓ યથાશક્તિ ચલ કરતા. દરકોઈ સાર્વજનિક હીઝચાલમાં તેઓ જોડાતા. ઘણાં વર્ગો સુધી તેઓ “ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી”ના ઓતરરી સેક્રેટરી રહ્યા હતા. વળી “અમદાવાદ પ્રાર્થના સમાજ” સ્થાપનામાં પણ તેમણે આગળ પડતો ભાગ લીધેલો. એમનાં પત્ની પાર્વતીકુવર પણ એટલાં સુશીલ અને પ્રેમાળ દનાં; અને પોતાના પતિ સાથે તેઓ પણ જાહેર હીઝચાલમાં રસ લેતાં. એમના ગુણોનું સુંદર વર્ણન ના. કવિ, ગણપતરામે તેમના પાર્વતીકુવર ચરિત્રમાં કર્યું છે. આવાં પુણ્યશાળી બ્રાહ્મણ પેટ જન્મ લેવો એ પલ્લુ એક સદ્ભાગ્ય છે.

સને ૧૮૬૮ ના માર્ચની ૧૩ મી તારીખે રા. બા. રમણભાઈનો જન્મ થયો હતો. તેઓ રા. સા. મહીપતરામના ત્રીજા-સૈ થી નાના-પુત્ર હતા. તાજુમી બારેલું તો એ છે કે ચાર વર્ષની છેક કાચી વયે, કેળવણી શાસ્ત્રમાં નિષ્ણુત એવા રા. સા. મહીપતરામે, તેમને -રમણભાઈને -પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવું શરૂ કરેલું. આઠ વર્ષની વયે તો તેઓ ઈંગ્લેન્ડ વર્ગમાં દાખલ થયેલા અને પંદરમે વર્ષે સન. ૧૮૮૩ માં મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા અમદાવાદ વિભાગમાં સૈથી ઉચ્ચે નંબરે પાસ કરેલી. યુનીવર્સિટીની પરીક્ષામાં ફોર્સમન નીવડતાં તેઓ સન. ૧૮૮૪ માં ગુજરાત કોલેજમાં જોડાયા; એક શિષ્યવૃત્તિ (સ્કોલરશીપ) પણ મળી પણ તે વખતે મુંબાઈની એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં પ્રીન્સિપાલ

રા. રમણભાઈ: યુવાવસ્થા.

વડઝવર્યનું આકર્ષણ જળરું હતું; તેથી બીજે વર્ષે અહીંની શિષ્યવૃત્તિનો લાભ હોડીને તેઓ એશીન્સ્ટન કોલેજમાં ગએલા.

નવમી તખીઅનને લીધે સન. ૧૮૮૩ માં ૭ માસ મુદ્દી તેમણે અભ્યાસ શિથિલ કર્યો તે પ્રસંગે તેઓ પાછા ગુજરાત કોલેજમાં થોડો વખત આવેલા; પણ બી. એ. ની છેવટની પરીક્ષા તો તેમણે સન. ૧૮૮૭ માં એશીન્સ્ટન કોલેજમાંથીજ પાસ કરેલી. આપણા ધણા-ખરા દેશનેનાઓ પોતે એશીન્સ્ટોનીઅન હોવા માટે મગરૂરી લે છે, તેમ રા. બા. રમણભાઈ પણ પ્રીન્સીપાલ વડઝવર્યના હાથ નીચે શિક્ષણ અને તેમનો સાદ સંપાદન કરવાની સાથે એક એશીન્સ્ટોનીઅન તરીકે પોતાનો લડ-પ્રાંતિ-લગ્ન નોંધાવી શકે. બી. એ. માં ધનિદાસ અને અર્થશાસ્ત્ર એમનો અંગિક્ષક વિષય હતો. એમ.

એ. માં તત્ત્વજ્ઞાન લખને એસવાની તેમની ઉમેદ હતી પણ તે બર આવેલી નહીં. તેમના સહા-ધ્યાયીઓમાં સર મનુભાઈ નંદશંકર મહેતા, મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ અને પ્રો. કાશીરામ મેવડરામ દવે એઓ મુખ્ય હતા. પ્રો. બળવંતરાય તો તેમની એક વર્ષ આગળ હતા. છતાં એ ગુજરાતી મંડળીએ કોલેજમાં 'ગુજરાતી એશીન્સ્ટન સલા' સ્થાપેલી, જેમાં રા. બા. રમણભાઈએ 'કવિતાની ઉત્પત્તિ અને સ્વરૂપ' વીશે વ્યાખ્યાન આપેલું, જે હજી પણ મનનીય માણુમ પડશે.

સન. ૧૮૮૯ માં તેઓ એલ. એમ. બી. થયા. એજ વર્ષમાં એમનાં લક્ષ માણીના સુધારક સરદાર ભોળાનાથ સારાભાઈનાં દોહિત્રી, વિદ્યાગારી સથે થયાં. એમનું પહેલું લક્ષ સુરતમાં સન. ૧૮૮૪ માં થએલું પણ પહેલાં પત્ની સન ૧૮૮૮ માં ત્ર્યગ્ગંધ થએલાં.

એમ. એ. ના અભ્યાસ માટે પ્રવળન મારી રાખ્યો હતો, તે દરમ્યાન અમદાવાદ ડીસ્ટ્રીક્ટ કોર્ટમાં હેડ ક્લાર્ક ઓફ ધ કોર્ટ (મીસ્ટર-દાર) નીમાયા. તે પછી એલ. એમ. બી., થઈને એક માસમાં અમદાવાદમાં સજ જડજ નીમાયા, અને તે પૂર્વે સન. ૧૮૯૧ માં રા. સા. મહીપતરામભાઈ કોમેરાના એકાએક ભોગ થઈ પડ્યા. એ દુઃખદ યનાય પછી અમદાવાદ હોડનું તેમને ગમ્યું નહીં અને તેથી અમદાવાદ ડીસ્ટ્રીક્ટ કોર્ટમાંની નોકરી છોડી, અને વકીલાત કરવા માંડી આ પછી તેમની સજ જડજ તરીકે ગોધરે નીમણુંક થઈ પણ તેમણે તે લેવા ના પાડી. આજે એક આદોષ અને આગેવાન વકીલોમાં તેમની ગણના થાય છે. કેટલાક માને છે કે એક સજ જડજ તરીકે તેઓ સાચુ રહ્યા હોત તો તેમની કારકીર્દી કે લુહુજ રૂપ લેત; તેઓ સાદિમના

ક્ષેત્રમાં વિશેષ ફાળો આપી શકત; પણ એ કાયમ ઉપયોગના એક શિષ્ટ ગ્રંથ તરીકે બહુ પ્રશ્નની ચર્ચામાં આપણે અહીં નહીં ઉતરીએ. ઉચું સ્થાન ભોગવે છે.

સને ૧૮૮૮ માં બ્રાહ્મણોમાં પ્રચલિત વિવાહ 'જ્ઞાન સુધા'નું તંત્રીપદ તેમનો ઓછો પદ્ધતિનું (મંત્રો, આચારની ક્રિયાઓ અને સમય લેતું નહીં, છતાં તે સાથે અન્ય સાહિત્ય ભાષાંતર સાથેનું) 'વિવાહ વિધિ' નામે પુસ્તક તેમણે બહાર પાડ્યું.

૩

સન. ૧૮૮૭ માં બી. એ. ની પરીક્ષામાં ઉત્તરું થયા પછી "પ્રાર્થના સમાગ્ર" તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા માસિક 'જ્ઞાન સુધા'નું તંત્રી પદ તેમણે સ્વીકાર્યું; જે પદે સને. ૧૯૧૮ માં એ પત્ર બંધ થતા સુધી કાર્ય કર્યું. શુભ રાત્રી માસિક સાહિત્યમાં 'જ્ઞાન સુધા'નો ફાળો કર્મતી છે; તેમાં રમણભાઈના વ્યક્તિત્વની છાપ સ્પષ્ટ માલુમ પડી આવે છે, બહુ રમણભાઈ એજ 'જ્ઞાન સુધા' એમ આપણે કહી શકીએ.

આ પ્રમાણે એક સમર્થ વિવેચક તરીકે તેમણે સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી અને આપણા

વિવેચન સાહિત્યમાં મેકાલેના નિબંધોની જેમ પાછળથી "કવિતા અને સાહિત્ય" એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા તેમના એ લેખોનો સંગ્રહ

સેવા આણુ હતી. આપણાં ફેટલાંક સામાજિક રુદિ બંધનો અને જ્ઞાતિના રીત રીવાજો [વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૬૧૫]

સા. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ નીલકંઠે. બી. એ.

એક પ્રેમકથા

મુળ લેખક :

જેરોમ કે. જેરોમ

અનુવાદક :

રા. ધનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા,

સભ્ય, સાહિત્ય સંસદ

ચિત્રકાર :

રા. સુશીલ

અલગ

કનૈયાલાલ, સ્નેહવદન અને ભાનુશંકર બેઠા હતા. કોઈ પણ ખરાબ પાત્ર વિનાની એક નવલકથા અમે ચાર ભેગા મળીને લખીએ તો કેમ એ વિષય સંબંધે અમે વાદવિવાદ ઉપર ચઢ્યા. પણ આવી નવલકથા નીરસજ થાય એવા મત ઉપર અમે સર્વાનુમતે આવ્યા.

“આ જગતમાં ખરાબ મનુષ્યોજ નહીં હોત તો જગત કેટલું બધું શુભક લાગત!” કનૈયાલાલે કહ્યું. “જે કે આ વિચાર બહુ સારો નથી પણ તેમ છતાં પણ એમાં અસલ જેવું તો કશું નથીજ. કેટલાક મનુષ્યો આ દુનિઆમાંથી પાપ કાઢી નાખવાના પ્રયાસો કરે છે એથી કેટલીકવાર હું બહુ ઉદાસ થઈ જાઉં છું. પાપને આ જગતમાંથી કાઢી નાખો તો ‘સાહિત્ય’ જેવો શબ્દજ નહીં રહે. શુનેહગાર વિના આપણે લેખકો છુપેજ મરવાના.”

“એમાં ઉદાસ થવા જેવું કશું નથી.” સ્નેહવદને કહ્યું. “જ્યારથી જગતની ઉત્પત્તિ થઈ ત્યારથી દુનિઆનાં અરધાં માણસો બીજાં અરધાંને સુધારવા મથી રહ્યાં છે છતાં પણ જગતમાંથી પાપ ઓછું થયું નથી. મનુષ્યોને સુધારવાં એ જવાલામુખીને મોંએ ઢાંકણાં દેવા જેવું છે. એક ટેકાણેથી મોં બંધ કરીએ તો બીજે ટેકાણે મોં થાય અને તેમાંથી લાવા નીકળેજ. એટલે આપણે જીવીયું સાંસુધી તો પાપ નાણુદ થઈ જવાનું નથી.”

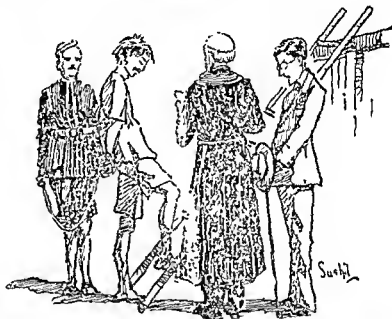
“હું તમારા જેટલો આશાવાદી થઈ શકતો નથી.” કનૈયાલાલ બોલ્યા. “આપણા જીવનમાંથી શુનાહ-આકર્ષક શુનાહ અદ્રશ્ય થતાજ જાય છે. ચાંચીઆઓ અને લુટારાઓ હવે ક્યાં છે? રૂમાલે ફાંસા દબને સેંકડો માણસને મારનાર હજી હવે કોની નજરે પડે છે? માણસો પોતાની સ્ત્રીઓની લાજ લુટનારને

ખજર ભોંકીને સગ્ન કરતા નથી પણ કોર્ટમાં જઈને સગ્ન કરાવે છે. હવેનાં ચોર માત્ર રસ્તામાં ફરતા બીખારીઓ જ છે અને તે પણ ઓટલા ઉપર પહેલી વસ્તુઓ ઉઠાવી જઈને સતોષ માની લે છે. હવે પોતાની માથુફાનાં હરણ કરી જવાને તત્પર થએલા કેટલા આશકો દૃષ્ટિગોચર થાય છે? જો આપણે લેખકો આ બતના ચુનાહને ઉત્તેજન આપવાને માટે એક મંડળ નહીં કાઢીએ તો જરૂર આપણે રવડી જ છડું એમ મારું ધારવું છે.”

કન્યાલાલની આવા પ્રકારની ટીકાથી ભાનુ-શંકરનો પીતો ખસ્યો. સાહિબને માટે ભાનુ-શંકરના વિચાર બહુ હિંમત દતા. તેમણે તરત કહ્યું: “કન્યાલાલ! તમારા ધારવા પ્રમાણે સાહિબ એ માત્ર પાપના પાયા ઉપરજ રચાએલ મંદિર છે?”

“ત્યારે બીજું શું છે?” વાદવિવાદ કરનાર મળે એટલે પછી કન્યાલાલને બીજું કેંપણ ગમે તેમ નહતું. એટલે બહુ ઉત્સાહથી એમણે કહ્યું: “ઋષિતા, હૃદયની નિર્બલતા અને પાપ સીવાય તમે આકર્ષક સાહિબ શી રીતે રચી શકો? મનુષ્યોના દુઃખના ઢગલામાંથીજ લેખકો પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. તમે એક એવી સર્વ રીતે સંપૂર્ણ દુનીયા ધારો-જેમાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓ કોઈ પણ વખત ખોટું આચરણ કરતાં નહીં હોય, જેમાં છોકરાઓ કદી

તોફાન કરતાં નહીં હોય, જેમાં કુતરાઓ માણસો કદી ખીવડાવતાં નહીં હોય, જેમાં પત્નીઓ પતિઓને કદી કાયર કરતી નહીં હોય, જેમાં કદી પતિઓ પત્નીઓને લાકડીના પ્રહારથી પુજતાં નહીં હોય, સાઠ વર્ષના ડોસાઓ કલપલગાડીને જીવાન દેખાવાનો ઢોંગ કરતાં નહીં હોય, જાહેર જગ્યાઓમાં જીનાં પરણેલાં જોડાંઓ એકેકમાં પ્રેમ ખતાવીને

પુત્રી ફાંસીના માથડા અગળ હશે હશે.....ધર્મશુરૂએ તેને ઉલ્લી ધડાએ પણ લપડેલા આપવા માડ્યો.

મુખર્મી બનતાં નહીં હોય, ફજાની છાલથી કોઈ માણસ ગળડતું નહીં હોય, પવનથી કોઈની પાઘડી ઉડતી નહીં હોય, તો પછી તેવામાં તમારો હાસ્યરસ ક્યાં જાય? કેવી રીતે જમાવાય? વળી જે દુનીયામાં હૈયાં કદી દુઃખથી ઝખમાયજ નહીં, જેમાં ઓછાને સુખનરપર્શ સીવાય બીજું દુઃખ હોયજ નહીં, જેમાં આંખમાંથી અશ્રુ પડતાં નહીં હોય, જેમાં ચણી કોઈ દિવસ ચાકતાં નહીં હોય, જેમાં પેટમાં કોઈ દિવસ

જીખના ખાડા પડતાજ નહીં હોય, જ્યાં વિયોગ કે મૃત્યુ જેવું દુઃખજ નહીં હોય ત્યાં-તેમાં તમે કરુણરસ કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરો? જ્યાં પુરુષો માત્ર પોતાની પત્નીનેજ ચહાતા હોય, જ્યાં પત્નીઓ માત્ર પતિ પાસેજ ચુંબન લેતી હોય, જ્યાં પુરુષનું હૃદય સવદા નિર્મલજ હોય અને સર્વ સ્ત્રીઓ પતિવ્રતાજ હોય, ત્યાં તમારી દીલ ઉસ્કરનારી, કલેજાં ચડકાવનારી, ચારિત્રાનાં ઝીણાં પૃથક્કરણ કરનાર નવલકથાને કયી રીતે સ્થાન આપશો? ભક્ષા ભાતુશંકર, આપણે નવલકથાકારો, નાટિકાઓ લખનારાઓ અને કવિઓ જગતના દુઃખથીજ દ્રવ્યવાન યજ્ઞએ છીએ. આપણે શયતાનના લશ્કરના ખાસ ખબરપત્રીઓ છીએ. તેના વિજયનાદ આપણે મોટી મોટી નવલકથાદ્વારા વાંચનારને મંલગાવીએ છીએ. તેની શીકસ્તો આપણે બોધ ક્રેવા જેવાં નાટકોદ્વારા જ્ઞેનારને ખતાવીએ છીએ.”

“કનૈયાલાલ, તમારું કહેવું ખરું છે,” સ્નેહવદને કહ્યું: “પણ આપણે એકલાજ મનુષ્યોના દુઃખથી કમાઈએ છીએ એમ નથી એ તમારે ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ. ડાક્ટર, વકીલ, ધર્મગુરુ, વગેરે વગેરે પણ આપણી માફકજ કમાઈ ખાય છે. આ વીશે મને એક વાત નાંભરી આવે છે. એક વખત એક ખુનીને ફાંસીએ ચઢાવતા હતા. ખુની માંચડા આગળ ઉભો હતો. તેની પાસે માહસ્ટેટ, સીપાઈઓ, જેલનો ઉપરી, ધર્મગુરુ વગેરે ઉભા હતા. ધર્મગુરુએ તેને છેઢી ઘડીએ પણ ઉપદેશ આપવા માંડ્યો અને માહસ્ટેટે પણ તેને શીખામણ આપવા માંડી; એટલે પેલા ખુનીનો મીઝસ ખસ્યો. તેણે એ બધાને બરાબર બહોણાવીને કહ્યું: “તમે અહીં બગલગત જેવા આવીને ડાહ્યા થાઓ છો પણ મારા જેવા કોઈ હોયજ નહીં તો તમને કંઈ નોકરી મળવાની હતી? અમારા જેવાના પ્રતાપે

જ તમે મોટા મોટા પગાર લઈને તાગડધીન્ના કરો છો. આજે આ અહીં ટોળું એકઠું થયું છે તેમાં ખોટ તો એકલા મનેજ છે. ખીજા કોને નહાવા જવું પડે એમ હતું?” આટલું તિરસ્કારથી કહીને પેલા ખુનીએ ફાંસી દેનારને કહ્યું: “ચાલ ભાઈ ચાલ, તારું કામ જલદી કરી લે. નાહક આ બધા શાણા, ડાહ્યા, પરમાર્થી અને પરમગુ ગ્રહસ્થો ખોટી થાય છે.”

“ખુનીમાં દોષત તો ખરી” કનૈયાલાલે કહ્યું.

“અને હાસ્યરસ પણ ખરો” સ્નેહવદને કહ્યું.

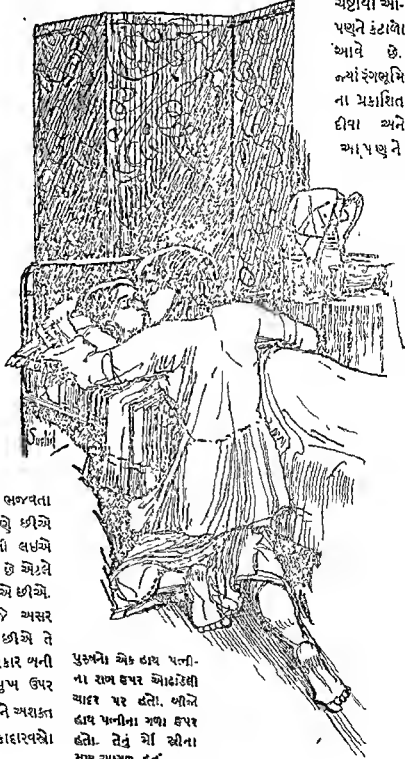
“મને આ તમારી વાતથી એક ખીજી વાત સાંભરી આવે છે.” કનૈયાલાલ બોલ્યા. “એક વખત એક મોટા વર્તમાનપત્રની ઓફીસમાં ફેજ નવા તાર સમાચાર આવ્યા નહતા અને શેના ઉપર લેખ લખવો એ વીશે તંત્રી અને એના મદદનીશોમાં વાદવિવાદ ચાલી રહ્યો હતો. તંત્રીએ દીક્ષગીર યજ્ઞને કહ્યું: ‘આ તે કે દુનીઆ છે! નથી એકે લદાઈ ચાલતી, નથી એકે ભયંકર ખુન થતાં કે નથી કે પોર્સસેનો જીજ્ઞસ કે નથી દુકાળ! ત્યારે આપણે લખવું શેના ઉપર? શેજ ને શેજ કે બાળલસ કે સ્ત્રી કેળવણી ઉપર લખ્યા કરાય છે!’ આ પ્રમાણે નિરાશા અને નિરુસાહથી બધા બેઠા બેઠા બખડતા હતા ત્યાં એક ખબરપત્રી આનંદથી ઉછળતો આવી પહોંચ્યો. બધાએ એકદમ પુછ્યું કે શું છે? પેલાએ કહ્યું કે હવે આપણે જ સાત દિવસ ગભરાવાની કે જરૂર નથી. -સ્ટેશને રેલ્વેનો મોટો અકસ્માત થયો છે અને ત્રણસોએક માણસો મરી ગયાં છે. ચાર પાંચ તો જાન સફાવટ થઈ ગઈ છે. આ ખબર સાંભળીને બધાજ ખુશ થઈ ગયા અને એમનો નિરુસાહ એકદમ અદ્રશ્ય થઈ ગયો. આ પ્રમાણે

એક માણસનો જીવ જાય અને બીજાને આનંદ પડે એવું પરાપૂર્વથી ચાલતુંજ આવેજું છે."

એમ તે એમ આપણી કને પડી રહે છે. શૈર્ષ સુચવતું અભિનય અને સદૃશ્યો જતાવનારી

આ ઉપરથી મને એક નર્સે કહેલી એક ખે વાતો યાદ આવી. બધા લેખકો, નવલકથાકારો અને કવિઓના કરતાં એક નર્સ સ્ત્રી અને પુરુષના ચારિત્રને વધારે સારી રીતે સમજી શકે છે અને તેમના આત્માનું વધુ સારી રીતે પૃથક્કરણ કરી શકે છે એમ હું ધારું છું. આણું જંગલ એક રંગભૂમિ છે અને તેમાં આપણે સ્ત્રી પુરુષો નટી અને નટરૂપે છીએ. જ્યાં સુધી આપણે તંદુરસ્ત હોઈએ છીએ ત્યાં સુધી આપણે આપણો વેપ બરાબર ચાલાકીથી ભજવીએ છીએ અને કોઈક કોઈક વખત તો જે વેપ આપણે ભજવતા હોઈએ તેજ પાત્ર આપણે છીએ એમ પણ આપણે માની લઈએ છીએ. પણ માંદગી આવે છે એટલે આપણે ભુલકણા થઈ જઈએ છીએ. અને પ્રેક્ષક વર્ગ ઉપર જે અસર આપણે કરવા માગીએ છીએ તે અસર વીશે આપણે મેદરકાર બની જઈએ છીએ. આપણે મુખ ઉપર પાઉડર અને રંગ લગાડવાને અશક્ત થઈએ છીએ અને લપકાદારવસ્ત્રો

ચોટાથી આપણને કંટાળો આવે છે. જ્યાં રંગભૂમિના પ્રકાશિત દીવા અને આપણને

પુરુષનો એક હાથ પત્નીના રાજ ઉપર ઝોડાડેલી ચાદર પર દત્તો. બીજો હાથ પત્નીના ગળા ઉપર દત્તો. તેનું ચોં સ્ત્રીના મુખ આગળ હતું.

પ્રકાશમાં લાવતા નથી અને પ્રેક્ષકવર્ગની તાળીઓ અને તિરસ્કાર સંભળતાં નથી એવા રાત, અંધમારમય ઓરડામાં આપણે આપણા ખરા સ્વરૂપમાં આવીએ છીએ.

આ નર્સ લલી, માયાળુ હતી. તેની સ્વપ્ન જોતી હોય તેવી આંખો જે જોતી તેને પોતાના હૈયામાં સચોટ ઉતારી દેતી એમ જણાતું. તેણે કહેલી વાતો હું લખીને પ્રસિદ્ધ કરું એમ ઘણી વાર મને લાગતું પણ પાછળથી એ વિચાર હું છોડી દેતો કારણ કે એમાંની ઘણીખરી વાતો જગતની કાળી બાલુ દર્શાવનારી હતી. કેટલીક સારી બાલુ દર્શાવનારી હતી પણ તે ઘણી દીલગીરી ભરી હતી; અને કેટલાકથી આપણને હસવું આવે તેવી પણ હતી પણ તે ભયાનકજ લાગે.

“હું જ્યારે કોઈક ઘરમાં પહેલી વખત પ્રવેશ કરું છું ત્યારે હું જીવનનાં દૃશ્યોની પાછળ ભરાતી હોઉં એમ મને લાગે છે. તમારી આસપાસ, નાટકની માફકજ લોકો આવે છે, જાય છે, હસે છે, રડે છે અને વનો કરે છે. તમે દર્દીની આંખ જુઓ તો તમને તરત લાગે કે ખરેખર આ સંઘર્ષ નાટક જેવુંજ છે.” એ નર્સે એક વખત હું માંદો હતો ત્યારે મને કહ્યું હતું.

“એક વખત હું મારી કારકીદર્દીની શરૂઆતમાં,” નર્સે વાત કરતાં કરતાં બોલી હતી. “એક શસ્ત્રપ્રયોગના કેસમાં હું ગઈ હતી. ત્યાં મેં એક કમનસીબ ભુલ કરી હતી. ભુલ નજીવી હતી પણ અમારાં જેવાંઓએ એ નજ કરવી જોઈએ.

“મારો દર્દી એક ખુબસુરત દેખાવનો ભોળા સ્વભાવનો પુરુષ હતો. તેની સ્ત્રી સુંદર હતી પણ તેનો સ્વભાવ ખરફતા ડુંગર જેવો હતો. મને પહેલેથીજ એના ઉપર ચીઠ ચઢી

હતી. બંને એકમેકમાં બહુ વહાલ દાખવતાં હતાં —હૃદયી બહાર વહાલ દાખવતાં હતાં. મને હંમણું જેવો જગતનો અનુભવ છે એટલો તે વખતે હોત તો એ વહાલ માત્ર દેખાવનુંજ છે એમ હું તરતજ જાણી ગત.

“ઑપરેશન મુશ્કેલ અને કપરું હતું. તે પુરું થયાં પછી રાત્રે દર્દીને સન્નિપાત શરૂ થયો. દર્દી ‘મેના, મેના’ કરીને ભ્રમ પાડ્યા કરતો હતો. મેના એની સ્ત્રીનું નામ હશે એમ અનુમાન કરીને હું એની સ્ત્રીને બે લાવવા ગઈ. તે સ્ત્રી બેડી બેડી હારમોનીઅમ યગાડતી હતી. મેં તેને જઈને હપ્તીકત કહી એટલે એણે કહ્યું કે જરા વારમાં હું આવું છું. આ જવાબથી હું ચીડવાઈ અને જરા તપીને બોલી કે ‘તમારું નામ દઈ દઈને પેલો મરવા પડ્યો છે છતાં તમારાથી ઉપર અવાતું નથી?’ આથી તેણે કંઈક આશ્ચર્ય થી મને પુછ્યું. ‘મરું નામ દઈને બોલાવે છે?’ મેં કહ્યું: ‘હા, મેના, મેના કહીને ભ્રમ માર્યા કરે છે.’ આ નામ સાંભળીને તેના મોં ઉપર એક તિરસ્કારયુક્ત દાસ્ત જવાયું. આ દાસ્ત જોઈને મને તેના ઉપર વધારે ચીઠ ચઢી. પેલી સ્ત્રી મારી સાથે ઉપર આવી અને બીજાના પામેજ ખુરશી લાવીને બેડી. પેલો દર્દી શીલકુલ ભાનમાં નહોતો અને પોને મેનાની સાથેજ છે એમ માનીને તેજ વીશે બાંધ્યા કરતો હતો.

“કાળી અંધારી રાતમાં સર્વેર ઘેર ચાંતિ પ્રસરી રહી હતી. તેમાં આ દર્દીના બેમાનવરચામાં ઉચ્ચારેલા એકેએક શબ્દ મારું કળણ કોરી ખાતા હતા; પણ પેલી સ્ત્રી પેટુંજ તિરસ્કાર-યુક્ત મિત પોતાના મુખ ઉપર રાખીને દર્દીને સામે જોની બેડી રહી હતી. આખરે પેલા દર્દીએ જીવનની વાતો એક પછી એક બકવા માંડી.

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૬૧૬]

વિરામ ર:-ઘરડાં વડિલા ને માખાપ.

[ગતાંક પૃષ્ઠ ૫૦૦થી ચાલુ]

જે રવીસનાં ખાતામાં હતા તારે ઘેર ખીજાઓનું લખતા નહોં પણ ચાહરી કરી આગ્યા પછી પોતાના મિત્ર રણુજોડદાસ ગીરધરલાઇ, ખીમજીભટ્ટ અને કેટલાક દક્ષણીઓ સાથે ખેસી આનંદ કરી બહાર જતા-માયન હારકથા વગેરે સાંભલતા તેમ સુરતમાં ત્રણ વરસ રહ્યા સારે પણ રાતે કામ કરતા નહોં; દોસ્તદારિ-માં મદાલતા-પણ સવારથી તે સાંજ સુધી કોઇને મળતા નહોં-ન્યાતમાં જમવા પણ જતા નહોં એવા નિયમસર કામ કરનારા હતા. પણ જી દહાડેથી સદર અદાલતમાં ૧૫ ને પગારે રહ્યા સારથી ધણીજ મહેનત કરવા માંડી. સને ૧૮૬૦ થી મેં એમને લખવાની ના કહી-ને એઓએ પણ લખવાનું બંધ દાખ્યું.

એ સંસ્કૃત સમજતા; કંઇ કંઇ બોલી પણ જાણતા. દક્ષણીઓના સદ્વાસથી મરેડી પણ બોલી લખી જાણતા-નિશાળ સંબંધી ધણાખરાં પુસ્તકો પોને લખેલાં એટલે તે સંબંધી પણ થોડું ધણું જાણતા. ને ગુજરાતીમાં તો નિપુણ હોય તેમાં નવાધજી શી ? અહા એની કાગજ લખવાની રીતથી તો અવધિ. જેમ અંગ્રેજોમાં પોપ, બેરન ને કાઉપરના કાગજો વખણાય છે

તેવાજ એના કાગજો હતા-અફસોસ તે મેં ફાડી નાખ્યા છે ! એવા કાગજોની લાખા કેવી સરળ ને શુદ્ધ ! ને મતલબ દુનિયાદારીની શિખામણુ આપતી ને સંસ્કૃત સ્તોત્રથી ભરેલી ! હું ખરેખર કહું છું કે મારાથી તેના જેવા કાગજો કોઇ કાળે લખાવાના નથી. એના મારી મા-ઉપર ને મારી માના એના ઉપર લખાવલા ત્રણ ચાર કાગજો મારા વાંચવામાં આવેલા તેની ખુબી શું ?—કેવો પ્યાર ! કેવી નીતિ ! મારા ઉપર જે એના કાગજો તેમાં કેટલી નરમાસ, કેટલો પ્યાર, ને કેટલી શિખામણુ ! એ લાઇ તમારી તો મને ખોટજ છે; જારે હું સુરતમાં ત્રણ વરસ રહ્યો હતો ને મારી મા મરી ગઇ હતી તે વખત જારે પોતે મુંબઇમાં એકલા હતા ને જારે માધવાનજની ચોપડીને ઉતારા કરતા હતા ત્યારે માધવને દેશનિકાલ થયેથી તેના બાપે જે રુદન કીધું છે તે વાંચતાં તેને ધુમરી છુટી હતી ને હાથમાંથી કલમ પડી ગઇ હતી ને પોતે પણ પડી ગયા હતા એ બનાવ જે તેણે મને કાગજમાં આબેહૂબ ચિતરી મોકલ્યો હતો તે મને હજી સોંભરે છે. સામળદાસની ચોપડીઓની પ્રસિધ્ધી ફરવાનું થોડુંક માન એને પણ છે; એણેજ બાપુ

હરતો દેવલેકર છાપખાનાવાળાને સલાહ આપી હતી કે એ ચોપડીઓ છપાવીશ તો તને ને લોકને લાલ થશે. એ ચોપડીઓ એણે જ નેના ઘરમાં પોતે ભાડે રહેતા તેના ઘરમાં હાથની લખેલી હતી તેની પાસ બહાર કહડાવી—એવી સરતથી કે એક છાપેલી ચોપડી તેને આપવામાં આવશે.—પોતાને પિંગળનું જ્ઞાન નહીં તેથી પ્રત પ્રમાણે નકલ કર્યા કીધી.

એને પુસ્તકોની સંભાળ રાખવાની બહુ કાળજી હતી—હમારા ઘરડાનાં ઘરમાં સુમારવનાનાં સંસ્કૃત પુસ્તકો હતાં જેની તેણે વર્ગ બાંધી ટીપ કરી હતી પણ હાલ મોટી આગે તેનો સંહાર કરી નાખ્યો.

એને ગુજરાતી કવિતા ઉપર લક્ષ નહીં પણ માનમાં સારી સમજ હતી. પોતે પણ સાથે માતા-વેળાએ એવી તો મળતી કરતા કે કંઈ કલાનીજ વાત નહીં. એણે સુરતના વિજયનંદને સારી પેઠે સાંભળેલા અને ભીમાનંદ મહેતા જે એનો સગો ને સ્નેહી તેની સાથે પણ થોડા ફરેલા—ને નાનપણમાં બહુ સાંભળેલું. છ દહાડેથી મેં કવિતા કરવા માંડી તો દહાડેથી એને કવિતા સંબંધી જ્ઞાન સાઈ થયા લાગ્યું ને પછી પોતાના આનંદને માટે મારીજ કવિતા વાચતા—ને કહેતા કે ‘લાઇ તારી કવિતા વાંચવાથી રાત્રી’ આવેછ પણ પછી બહુ સુખ થાયછ.’

સુધારાવાળાઓના વિચાર તેને ખરેખર મમતા હતા—પણ કહેતા કે ‘હમણાં બહાર પડવાનો વખત નથી. ઘણા થયાં એટલે એની એજ ચાલશે.’ જાતિભેદ વિષે કહેતા કે ‘૨૫ જાણી બુદ્ધ પડે તો તું સામેલ થજો.’ મારા પુનર્વિવાહ તરફના વિચારો ઉપરથી કેટલાક લોકો એને મોઢાં મારી નિંદા કરતા તો તેઓને તે જવાબ દેતા કે ‘લાઇ જેવો જેનો વિચાર; તે કહેછ તે

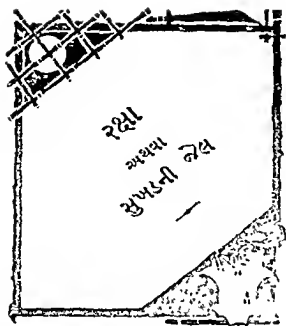
એટું શું છે? તે તો મને પણ કહેછ કે તમે પુનર્વિવાહ કરો.’ એઓ શુદ્ધિ વર્ધક સભામાં આવતા—હું લાપણુ કરતો તે પોતે સાંમે ખુરસી ઉપર બેસી સાંભળતા. એણે પણ એક વખત સત્ત ઉપર નિબંધ વાંચ્યો હતો. હું આટલો સુધારામાં અગ્રેસર પણ મારાથી તે દુઃખી થતા નહીં.

મારા ઉપર એનો પ્રેમ અતીસં—મનેજ દેખતા—મારી મરજી ઉપરાંત કામ કરતા નહીં. મારાં લખાણની નકલ કરી આપતા ને હું પણ નિબંધ અથવા કવિતા લખીને પ્રથમ એની આગળ વાંચતો ને જ્યાં હાથી જ્યાં દે દાટ્યો હોઈ ત્યાં ફેરફાર કરવાની સલાહ આપતા—ને તેમ હું કરતો—મારી ઉમરમાં એણે એક પ્રસંગ સિવાયે કોઈ વખત જાંસો સરખો પણ કીધો નથી—એડી બાંધણીનો શોધ કર્યા કીધો—૩ મને દુઃખ થાય માટે પોતે બીજવાર પરણ્યા નહીં. મારી ભુલ, મારું સાહસ એણે સાંખ્યા કીધું ને મારા ઉલ્લોગમાં મને હંમેશ ઉત્તેજન અને સાલતા આપ્યાં કીધાં.

એની પ્રતિ પ્રેમાળ, ટેકા, ધીરી, સંતોષી ને રસિક હતી. જેઓ એના પ્રસંગમાં આવેલા તે સદુનીજ એણે પ્રીતિ સંપાદન કીધી હતી. નિયમસર ખરચ કરનાર પણ પ્રસંગે હાની બહાર જતા—ન્યાતમાં ઉજળા ને પ્રતિષ્ઠિત કહેવાતા. મારી માંદી માને પગરૂતે સુરત લઈ આવ્યા તો મિઆનો, આંગડીયા, મસાલ—સાથે ને ખરચ રૂ. ૩૦૦) કીધો.

ઘણી ઘણી વાતો લખવાની છે પણ નિરાંત નથી. એણે ૩૭ વરસમાં ૨૫૦૦૦) રૂપિયા ખરી મહેનતથી મેળવ્યા. તેમાં પોતાના બાપનું રૂ. ૬૦૦૦) નું કરજ તેમાં ત્રીજો હિસ્સો રૂ. ૨૦૦૦) પોતાના આપ્યા; પોતાનાં અધરણીનો, મારા જનોાઈનો ને બે વાર લખનૌ, મારાં

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૬૭૬]

લેખક:

રા. બટુલાઇ લાલભાઇ ઉમરવાડીઆ,
સભ્ય, સાદિલ સંસદ

ચિત્રકાર:

શ્રી. જડાવખેન ચી. વીણુ

પાત્રો

નટવર...	...	...	...	...	...	...મંદાકિની
પ્રદુમ્ન...	...	...	...	...	...	...રક્ષા

પ્રવેશ પહેલો

સ્થળ: નટવરભાઈનું દીવાનખાનું

એક સંવિધારની મવાર. નટવર, પ્રદુમ્ન અને મંદાકિની બેઠાં છે. પ્રદુમ્ન લમણાંગ મુસાફરી કરી આવ્યો હોય તેમ જણાય છે.

પ્રદુમ્ન

અત્યા ગમે ઉનાળે હું આવ્યો ત્યારે તો તું સહેર કરતો હતો.

નટવર

હા, છતાં આ ઉનાળે સ્થિતિ જુદી છે. એ સહેર કરવાના દિવસો હવે ગયા.

પ્રદુમ્ન

એવું શું છે ?

નટવર

[મંદાકિની તરફ દાઢ કરતો] આ સ્ત્રીઓ-

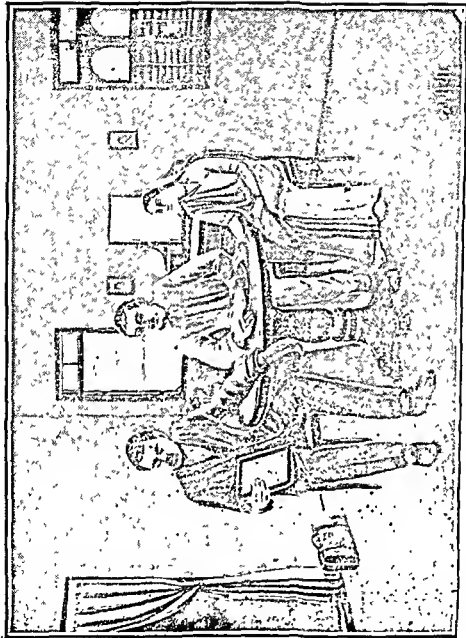
નોજ પ્રતાપ તો, ખીણું શું ? એ લોક ન્યાં જાય ત્યાં ફેક નવા જુની ક્યાં વિના તો રહેજ નહીં. સ્ત્રીઓએ પુરુષોને જોટલા દેરાન ક્યાં છે તેટલા કોઈએ નહીં ક્યાં હોય.

પ્રદુમ્ન

કાણે, લાભીએ આ બધું ઉત્તું ક્યું છે એમ ?

નટવર

એ કે એકલી સ્ત્રી છે. અહીં તો હવે બધેજ વિધવાઓ જોવા મળે છે. અત્યાર સગી ધરમાં તો હું સ્ત્રીનો શુભામ દતોજ પણ હવે તો સ્ત્રીઓમાં પણ સ્ત્રીનો અમલ ચાલે છે.

સુખશીલ]

પ્રદ્યુમ્ન: આતો ઇકુલામની રક્ષા ।

[કિલ્લન ૧૯૮૨

પ્રઘુમ
હું કે સમજ્યો નહીં.

નટવર

એમાં સમજવાનું નથી; વેઠવાનું છે. અમારા શેઠ ફરીવારના પરણ્યા છે અને હવે પરતાય છે.

પ્રઘુમ

કેમ ?

નટવર

કેમ શું ? પરણતા પહેલાં તો શેઠ સ્ત્રી, સ્ત્રી કરતા હતા. એમને મન કે એમના સોનેરી પીંજરામાં એ પંખી પુરાઇ રહેશે ને ત્યાં એકું એકું એનું મધુર ટટ્ટક ટટ્ટક કરશે; પણ એ તો એમના માથે છાણાં થાપે છે એટલે હવે પરતાય છે.

પ્રઘુમ

પણ તેમાં તારે શું ?

નટવર

કાંઈ એનું રાજ્ય એમના ઘરમાંજ નથી પુરું થતું. બદારનો વહીવટ પણ એણે હાથ કરી લીધો છે.

પ્રઘુમ

એમ ! સ્ત્રી વહીવટ કરે એ તો નવાઈની વાત.

નટવર

અરે, નવાઈની વાત શું ? એ જાતેજ નવાઈ છે. ગજબ છોકરી છે, માનીય, અદીના બધા વેપારીઓને પાછી જરાવે છે. એક અસહ્યો ખોટો ન પડે. કાંઈ જાણે વેપારી લીસાબ પણ ક્યાંથી થીખી આવી છે !

પ્રઘુમ

તેં પુછ્યું નહોતું ?

નટવર

પુછ્યું તો હતુંજ પણ કહે કે "નટવર-લાલ, કામ, કામને શીખવાડે છે. તમે પણ ખ્યાન દઈને કામ કરો તો તમને પણ એ બધું આપડે."

પ્રઘુમ
હતારી, તેને ધેળો માયો.

નટવર

એ કે નવાઈનો ધેળો નહોતો, લાલ, એવા ધેળ્યા તો. રોજ પડે છે. ને બધાને. એના આગળ કોઈજ ડાહ્યું નહીં. બધાની ભુલ કાઢે. મારા એકલાની ઓશીસમાંથી દસ જણે તો રાજનામાં આપ્યાં. પેસો ભુલો કેશીઅર. ખીચારો આજ વીસ વરસથી ગુલામી ખેડતો હતો તેને દસમે દહાડેજ નાળાંએ આપ્યું. ને કાને ક્યારે જવું પડશે એની કાઈને ખબર ન પડે. સાંજે ઘેર આવીએ ત્યારે દહાડો રળ્યા.

પ્રઘુમ

પણ એક સ્ત્રી તે વળી કેટલું કામ કરી શકે કે તમે મરદોનું લશ્કર આમ હારી જાઓ છો ? એ તો થોડા દહાડા ધમપછાડ કરશે, પાછી બધુ શાંત પડશે. સ્ત્રીઓ તો તારાઓ પેઠે ચમક્યા કરે. એની વળી આવડી બીક શી ?

નટવર

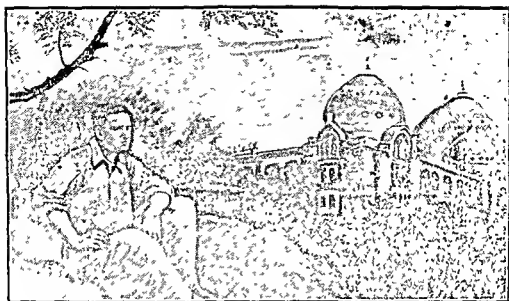
ઉહ તને નથી ખબર. એ અદાર વર્ષની છોકરી નવનેજ પાછી ઉતારે છે. એ તો તારાઓ પેઠે ચમકે પણ છે અને પ્રચંડ સુખ પેઠે તપે પણ છે.

પ્રઘુમ

અરે, પણ એનું શરીરજ કેટલુંક ચાલે ? સર્વોચ્ચ ત્યારથી જાતન કરી જળવાએલી અને સૌક્યોથી આરામ અને લાડમાં ઉછરેલી સ્ત્રીનું કોમળ શરીર વનનું વળી કેટલું વેડી શકે ?

મંદાકિની

પ્રઘુમભાઈ, તો : હજી એવાં ને એવાં કવિજ રચાયાં છે. [વધુ મંદાકિની પૂછે ફરજ]

સ્વપ્ન દ્રષ્ટા

લેખક:

રા. કર્નયાલાલ માણેકલાલ મુનશી,
બી. એ., એલએલ. બી., એડવોકેટ,
પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ.

ચિત્રકાર:

શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ,
સભ્ય, સાહિત્યસંસદ

અને

સા. જહાવખહેન ચીમનલાલ વીણુ.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

આણંદના સ્ટેશન ઉપર મુંબઈના બેરીસ્ટર અને ધારાસભાના સભ્ય ના. જામોદનલાલને તેમના બાલમિત્રને ભાવિ વહેવાઈ રા. બા. પ્રમોદરાયનો મેળાપ થાય છે, તેઓ સાથે વડોદરા જાય છે. રા. બ. પ્રમોદરાયનો પુત્ર મુહમ્મદ વડોદરાની કોલેજમાં એ. બી નો અભ્યાસ કરે છે. તેને સ્વદેશભક્તિની ધુન લાગી છે. તે વિશ્વવિદ્યા વિચારે છે. તે સ્વતંત્ર દીનના સ્વપ્ન જુએ છે.

ના. જનમોહનલાલની પુત્રી ને સુદર્શનની બાવિ પત્ની સુલોચના મુંબાઈની કોલેજમાં ભણે છે.

તે બનેલી મહાકાવ વડોદરામાં રાજભાઈને ત્યાં પ્રથમ થાય છે. પરિચયથી સુદર્શન તેને પરજીવા ના પાડે છે. અને સુલોચના પાસેથી તેને નર્દી પરજીવાનું વચન લે છે.

સુદર્શનને આઠ રૂપે બ્રહ્મચારી-શ્રાદ્ધજી બનવે છે. ઇતિહાસ, ને નાટ્યો જોતાં તત્કાલના નાવકો સાથે તેને ચેત્રી થાય છે ને તે નાનપણથી ઇચ્છાશિલાથી સ્વપ્નો સેવતો મોટા થતો જાય છે.

તેના પિતાના એક ગોરા અમલદાર મિત્રને ત્યાં એક પ્રસંગે તે જાય છે અને પોતાના દેશીઓની શ્યાનશતિ જોઈ તેનું સ્વમાન હણાય છે. તેને પૂર્વજો ઉપર ક્રોધ થઈ છે.

તે કોલેજમાં આવે છે; વાંચે છે ને વિચારે છે. ઢોંડુ સમાજ તેને મુખ્યભાઈનું મળવસ્થાન જણાય છે. બ્રહ્મજીવની નીરાણીઓ તરફ તેને તિરસ્કાર થાય છે. નેપોલીઅનનું જીવન પ્રેરણા પામ્યું છે. અમદાવાદની કોંગ્રેસ અને ઢોંડાના મેજેની સુરેન્દ્રનાથના બાપજી તેનામાં રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા જાગ્રત કરે છે.

લોર્ડ કર્ઝનના અપમાનભર્યા સંબોધી અને બગલાના બાગલા પાડવાના સરકારના કરાવથી ખીરીરા હૃમત નીચે કચરાતા ઢોંડાની ગુલામી દરાનું તેને તીવ્ર બાન થાય છે. અને અરવિંદ ઘોષના સદ્વાસથી તે તેના ક્રોધાક મિત્રો સાથે મળી વિપ્લવવાદીઓની છુપી મંડળી રાતું કરે છે.

સુદર્શન પરીક્ષા આપવા મુંબાઈ જાય છે. તે નામદારને ત્યાં ન ઉતરતાં તેના મિત્ર અંબાલાલ દેસાઈને ત્યાં ઉતરે છે. અને પરીક્ષા દરમ્યાન તે વાંચે છે અને અંબાલાલની નાની પત્ની દેશબજ બહેન ધની સાથે વાતો વિનોદ કરે છે. અને સ્વતંત્ર ઢોંડાનાં સ્વપ્નો સાથે સેવે છે. પરીક્ષા પછી તે નામદારને મળવા જાય છે. નામદાર તેને પોતાને ત્યાં નર્દી ઉતરવા માટે કપડો આપે છે. અને રાજકીય વિષયો ઉપર વાતચીત આણે છે. એક દિવસે નામદાર પોતાના મિત્ર પ્રો. કાપડીઆ સાથે તેને મેળાપ કરાવે છે. ઢોંડાની વિપ્લવવાદી નર્દી થઈ ચક્રે એમ પ્રો. કાપડીઆ તેને કહે છે. સુદર્શનને પ્રો. કાપડીઆ દેશદ્રોહી લાગે છે; નામદાર દેશદ્રોહી લાગે છે. અને તે આ બધા દેશદ્રોહી વાતાવરણમાંથી ખીજે દિવસે અંબાલાલને ત્યાં આવે છે. ધનીના નિર્દોષ દારૂને ટંકી અજામજી ઓળી થાય છે અને તે વડોદરા જાય છે.

રાજબહાદુર સુદર્શનને નામદારને ત્યાં નર્દી ઉતરવા માટે લઈ છે અને સુલોચના સાથે તેનું લગ્ન નર્દી કરી ચક્રે તેની મતલબનો નામદારનો અવિરોધ પત્ર તેને દેખાડે છે.

ફરીથી કોલેજમાં ગઈ ચક્રે થાય છે અને સુદર્શન પિતાની અનુમતિથી મુંબાઈમાં અંબાલાલને ત્યાં પૈસા આપવાનું નક્કી કરી રહે છે. અને ધનીના સદ્વાસમાં અને અંબાલાલની મૈત્રીમાં તે સ્વતંત્ર ઢોંડાના દિવસો બહુ નજીક જોતો સમય વ્યતીત કરે છે.

(દને આગળ નાંચો)

પ્રકરણ ૧૦ મુ—(ચાલુ)

—૦—
મુંબાઈમાં વસવાટ

૪

અંબાલાલનાં બે દિવસ લો કલાસમાં થી પાછા ફરતાં ફલુસવાડીને નાકેથી સુદર્શન 'વદેમાતરમ્' ખીરીડી ધેરે લઈ આવેલા હ્યારે અંબાલાલની નાની રૂમમાં રાષ્ટ્રીય મદો-તસવ થયો. અંબાલાલ કે સુદર્શન મોટેથી આપું પત્ર વાંચી જતાં. અને આવાનું તેઆર દોષ તે

કાષ્ઠકવાર જમતાં જમતાં બે ટાળાયાં વચ્ચે વાનાં માર્ગે શોધતા; અંગ્રેજો તરફ તેમનો દેવ
પણ તેનાં કર્કશાઓ અધીરાં દેશભક્તો વાંચતા. વિષથી વધારે હળાદળ થઇ જતો; તે 'મા'
ત્યારે અરવિંદ નાણુની સંજીવની લાપાનો તેઓ અમેય અંતરથી સ્વસંસ્કાર ને આત્મસિદ્ધિના
પ્રસાદ આપતા; બંગાળામાં જામેશા રાષ્ટ્રીયધુર- સદેશ સ્પષ્ટ રીતે તેમને સંભળાવતી.

૧૯૦૭ ની કથા

મહાકાવ્ય છે.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૬

માં મુરેંદ્રબાબુએ અભિ-
પેક કરાવ્યો હતો;
વિદ્યાર્થીવર્ગે તેને રાજ્યા-
ભિષેક માન્યો હતો;
અને નવા વર્ષથી જાણે
જીરીશ સત્તનન ચાલી
ગઇ છે એવા ખ્યાલ
સુદર્શન ને તેના મિત્રો
અનુભવવા લાગ્યા હતા.

ડિસેમ્બર ૧૯૦૬

માં દાદાભાઈ નવરોજી-
એ સ્વરાજ્યનો મત દેશ-
ને આપ્યો; અને અંગ્રે-
સાત દેસાઈએ દેશમાં
અંગ્રેજો વમે છે એ
વિચાર સરખો મગજમાં
થી કાઢી નાખવાનો
પ્રયત્ન કર્યો.

દાદાદાદાડે બંગાલ-
માં સ્વયંસેવકોની સમિતિ-
ની હપ્તીનો આવતી.
નવા યુગચરુ થતો લાગ્યો.
નવયુવકો કટિબદ્ધ થઇ

પ્રદેસર માયલીએ બારણું બંધ કર્યું.

ની છેલ્લાથી તે ભોંઠાનાં રાષ્ટ્રીય ભૂમિઓ સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધમાં અંપલાવવા તે આર થતા
તેમનાં હૃદયમાં તે દાનં મંચાંવેનાં; દેશભક્તિની દના.
થેલી બંધો તે મુગા બેસતો, મંદા તો તેને દેશાવ-
[૧૫ માર્ચ ૧૯૦૭]

ગુજરાત] મુકલકડી સરીર, ને દુકડાં પંચીઆમાં મોખના શાપડીઆએ [ફાગુન ૧૯૮૨
આરાધું દિવાડયું.

શ્રાવણ-૧૪ ૧૨૫]

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી અને
શ્રી. લીલાવતી મુનશી

[વર્ષગુન ૧૯૮૨

સાહિત્ય સંસદની સભા

સાહિત્ય સંસદની એક સભા તા. ૨૦-૨-૨૬ ને શનિવારના રાજ સાંજે સાડાપાંચ વાગતાં ચાંદનાબાગમાં થી. ચંદ્રશંકર પંડ્યાને ઘેર સંસદના પ્રમુખ થી. કનૈયાલાલ મુનશીનાં સંસદના સભ્ય સી. લીલાવતી સાથે થએલાં લગ્ન માટે અભિનંદન આપવા મળી હતી. થી ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યાને થી. કેશવપ્રસાદ દેસાઈની દરબારતથી અને ચા. શંકરપ્રસાદ રાવલના અનુમોદનથી પ્રમુખપદ આપવામાં આવ્યું હતું.

શ્રી. ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યાએ પ્રમુખપદેથી ભાષણ આપતાં જણાવ્યું હતું કે : સૌ. લીલાવતી, લાઇ મુનશી, સંસદના અતિથિઓ, અને સભ્યો,

આપ સર્વેને નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે આપણી સંસદના પ્રમુખ ભાઇ કનૈયાલાલ મુનશી અને આપણી સંસદનાં સભ્ય લીલાવતી અને ઉલ્લસને રતેહ-સદયાર લગ્નના સહ-ધર્મમાં પરિણામ પામ્યા તે નિમિત્ત તેમને જુદાં જુદાં અને સામટાં અભિનંદન આપવા આપણે આજે અત્રે એકત્ર થયા છીએ. સાથે આપણે આશીર્વાદ પણ આપીશું, અને લાઇ મુનશી અને લીલાવતી જેવી અહંતાની સજીવ મૂર્તિઓના અભિમાનને જરા તેથી આઘાત પહોંચે તો ભલે પહોંચે. સંસદને નામે બોલનાર આપણે કે આપણા અધિકારનો લાગ કરવા તૈયાર નથી. કાર્ય સદૈવ સંસ્થાઓ કરતાં મોટું

છે અને સંસ્થાઓ વ્યક્તિઓ કરતાં મોટી છે. એટલે આપણો સાહિત્ય અને સંસદને નામે આશીર્વાદ આપવાનો અધિકાર છે-Super man ને તેમજ New woman ને.

એ અભિનંદન અને એ આશીર્વાદ આપવાનું મિત્રકાર્ય કરવામાં મુખરૂપ થવાનું માન આપે મને આપ્યું તેથી હું આપનો આભાર માનું છું. આપને ખાતરી આપું છું કે મિત્ર મડી મુરખી નહીં બની જાઉં. એ પણ ધ્યાનમ રાખીશ કે આ કે માત્ર વિનોદાત્મક ભોજનોત્તર ભાષણનોજ નહીં; પરંતુ ગંભીર જવાબદારીનો પણ પ્રસંગ છે. પ્રસ્તુત લગ્નને અનુસરીને વિશ્વામિત્રીના દક્ષિણ-ઉત્તર વિભાગોની-વિનોદ-ગાંધીર્ષની સંવાદી મીલાવટ રજુ કરીશ.

લાઇ મુનશી એટલે કેક નવું, કેક ધ્યાન ખેંચે એવું, કેક સંક્ષોભ કરે એવું. સમાજને આશ્ચર્યચકિત કરે નહીં, જગતને ચમકાવે નહીં તો મુનશી મુનશી નહીં. લીલાવતી એટલે સમર્થાદ છતાં પ્રગટ્ત સ્વતંત્રતા. મુનશી એટલે કૌતુક તો લીલાવતી એટલે વળી સ્ત્રી રવાં તેથી મદ્દા કૌતુક. એ બેનો યોગ એટલે સમાજનો સંક્ષોભ; ભિન્નભિન્ન દષ્ટિએ કુતુહલભરી પરીક્ષા અને પ્રશ્ન-પરંપરા. પરંતુ આજે હું સંસદની દષ્ટિનેજ લક્ષમાં રાખી અપ્રસ્તુત આકર્ષણોથી લોભાઇશ નહીં અને રતેહલગ્ન, પુનલગ્ન, વર્ણાન્તરલગ્ન વગેરે પ્રશ્નોને અણુછેડ્યા છોડી દઈશ. માત્ર

એક વાત ઉમેરીશ. લગભગ અશક્ય આદર્શોની ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપરથી મનુષ્યજાતિની સખત પરીક્ષા કરવા તત્પર નીતિપ્રેમીને એક નમ્ર વિશ્વસિ કરીશ કે કાંઈને કડક કસોટીએ ચઢાવતા પહેલાં ગોવર્ધનરામલાઇની શાશ્વી સાવચેતી સ્મરણમાં રાખે. “સરસ્વતીચંદ્ર અને ક્રુદ્ધની વિશુદ્ધિના પરીક્ષક! ખુલ્લેખાંચરે પહેલા તારા પોતાના અનુભવોને યાદ કરજે અને પહેલાં બરાબર આત્મપરીક્ષા કરજે કે જેથી પરપરીક્ષા ન્યાયી થાય.” સર્વાંગી સરખામણીનો આશય હોયજ નહીં, માત્ર સમાન તત્ત્વ ઉપર બાર મુકવાનો ઉદ્દેશ છે. ન્યાયાસને ભેસી જવું સહેલું છે, જાતે આદર્શો સાધવા મુશ્કેલ છે અને બીજાના તરફ સમભાવભરી માનવતાની અમીદૃષ્ટિથી જોવું એથીએ મુશ્કેલ છે.

હવે આજના પ્રસ્તુત વિષય ઉપર આવીએ અને એ વિષય તે સંસદની દૃષ્ટિ. એ દૃષ્ટિએ લાઇ મુનશીનું લીલાબહેન સાથેનું લગ્ન માત્ર આનંદ-જનક છે એટલુંજ નહીં પરંતુ આશાજનક છે. આ લગ્ન માત્ર એક સંસ્કારી યુવાનનો એક સંસ્કારી સ્ત્રી સાથે સંયોગ હોત તો પણ સંતોષ-કારક ગણાત; માત્ર ઉંચા પ્રકારની કુદરતી શક્તિઓવાળાં સ્ત્રીપુરુષનો સંબંધ હોત તો પણ તૃપ્તિદાયક લેખાત; પરંતુ એ બધું હોવા ઉપરાંત સાહિત્યસેવાની અને સાર્વજનિક કાર્યની મહેત્તાઓથી પ્રેરાએલા એક પ્રભાવશાલી પુરુષ પ્રવાહનો એક વેગવતી સ્ત્રી સરિતા સાથે સંગમ એ માત્ર સંતોષ અને તૃપ્તિ આપે એટલુંજ નહીં પરંતુ અનેક અવનવી આશાઓની ઊર્મિ પરંપરા-ઓ જન્માવે એ સ્વાભાવિકજ છે. લાઇ મુનશીએ સંસદ સ્થાપી અને તેને ક્રમેક્રમે બીલાવી એ આપણી સમક્ષ બનેલી બાબત છે. લીલાબહેને “ગુજરાત”માં લખવા માંડ્યું સારથી સંસદના કાર્યપટમાં નવા અને જુદા

છતાં સંવાદી રંગ ઉમેરાયો એ કયો કૃતસ માણસ કણલ નહીં કરે? મને બાળે એક સૂચક પ્રસંગનું સ્મરણ થાય છે અને તે પ્રસંગ હું આપને નિવેદન કરું તો મને આશા છે કે માત્ર લીલાબહેનનીજ નહીં પણ લાઇ મુનશીની પણ સંમતિ નહીં તો મારી તો મળશેજ. ઇ. સ. ૧૯૨૩ ની હું ધારું છું કે એ વાત. મારી બીમારીનો એ વખત. લાંબા વખતનો મંદવાડ અનેક ઉપાયો કરતાંએ મારો મહેમાન નહોતો મટતો તેથી હું કૈંક હીમત હારેલો અને નિર-ત્સાદજ નહીં પણ નિરાશ બનેલો. લીલાબહેન અનેકવાર મારે સાં આવતાં અને પોતાની લાક્ષણિક પ્રબુદ્ધતાથી પ્રોત્સાહન આપતાં. કેંકે વિષયો ઉપર ઉંચી ભૂમિકાની વાતચીત કરતાં અને મારો મંદવાડ જુલાવતાં. પોતે ખબરદાર છે, પક્ષાં છે; છતાંએ મારા સમભાવની આવી તેમનું હૃદય ખોલાયતી. પોતે હૃદયકથન કરતાં-કૈંક કહેતાં, કૈંક મારે કલ્પી લેવા માટે રાખતાં. એક સાંજે આવ્યાં. હૃદયકથનની મનોદશામાં દતાં. બોલ્યાં: “ચંદ્રશંકર, એક વાત પુછું?” મેં કહ્યું: “હા, પુછોને સંકોચાઓ છો શાને?” તેમણે કહ્યું: “મને કેટલાએ વખતથી એમ થયાં કરે છે કે મુનશી ગમે તેવા સમયે લેખક હોય છતાંએ એકલા સંસદનો અને “ગુજરાત”નો બોળે ખેંચે છે તેમાં મારા જેવી મદદનીશ થાય તો બોળેએ દળવો થાય અને એકલા પુરુષના કાર્ય-માં જે અધુરાપણું રહે છે તે ખોટ સ્ત્રી ઉમેરાવા-થી પુરાય એમ તમને નથી લાગતું?” જવાબ દીધો: “લીલાબહેન, એમાં તે વળી પુછવાનું હોય? પણ-” લીલાબહેન બોલ્યાં: “પણ શું?” જુલુલાઇએ મને અને લીલાબહેનને એક તોરણના બે છેડા કલા છે. મારો છેડો તે શિષ્ટાચાર, લીલાબહેનનો છેડો તે સ્વેચ્છાચાર. કાંચે જાણે

એટલું ખરું કે મેં લીલાબહેનને કહ્યું: “લીલા-
બહેન, પણ એક બે બાબતો માટે સાવધાન રહેવું
પડશે. એક તો એ કે આપણું જગત દુધનું
દાઝનું હાથ પુંડીને પીએ એવું છે. સ્ત્રીપુરુષનો
સહચાર એ તેવો શુદ્ધ હોય તો પણ લોકચંકા
અને લોકટીકાને પાત્ર તે બનાવવાનોજ.
લોકાપવાદ સહન કરવાની સમર્થતા તમારામાં
જોઈશે. એથી વધારે ગંભીર અને વીચારવા
યોગ્ય બાબત તે બીજી; તે એ કે લીલાબહેન,
મહેન્દ્રાનાં પ્રેરાયાં આપણે ગમે તેમ માનીએ
તોએ આપણે આખરે માણસ. આદર્શો ઠીક છે,
પણ રનેહનાં પુર છતાં અણુતાવયાં ઉભા રહેનાર
તો કોઈકજ. માટે લોકાપવાદની વાત તો બાબુ-
એ રહી, પરંતુ પ્રકૃતિપ્રભાવ સામે થવું એ
સાહસ છે.”...એ ગયાં. મને મુઝાતો મુઝી ગયાં,
શુભેચ્છાઓ પ્રેરતો છોડી ગયાં. એ આનના
પ્રસંગનું બીજ...વિકાસ આપણે જોયો. હવે
એટલુંજ આપણું હૃદય પ્રાર્થે છે કે પરમ દયાળુ
પ્રભુ આ સંસ્કારી અને મહેચ્છુ દંપતી ઉપર
અનેક આશીર્વાદ વરસાવે, અને એક કરતાં
વધારે અર્થમાં આ લક્ષ સંબંધને સફલ કરે.
સંસદને એવા સંસ્કારી સહકારની જરૂર છે
એટલુંજ નથી, સમસ્ત ગુજરાતને એવા સંસ્કારી
સહકારની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. સંસદને
કેં કેં મનોરથો છે-પોતાનો વિકાસ સાધવાના,
પોતાના વિકાસદ્વારા ગુજરાતી સાહિત્યને અને
ગુજરાતી સંસ્કારનો વિકાસ સાધવાના. એ
સાધવામાં ભાષ મુનશીનું લીલાબહેન સાથેનું
લક્ષ નિમિત્ત થાય એવો સંસદનો આશીર્વાદ છે.
અભિનંદનના ઉત્તરમાં શ્રી. કનૈયાલાલ
મુનશીએ જણાવ્યું હતું. કે :

પ્રિયભાઈ ચંદ્રશંકર ને સ્વજનસભા મિત્રો!

તમે બધાએ અભિનંદનના જે શબ્દો અમારે
માટે કહ્યા છે. તેનો યોગ્ય જવાબ આપવાની

મારી શક્તિ અત્યારે નથી. સંસદના સભ્યો
એટલે મારા બંધુજનો. એમ હું ગણતો આવ્યો
હું; અને મારા સંબંધ અત્યારે આમ વ્યક્ત
થતો જોતાં મારું-ને મારી ખાત્રી છે કે લીલાનું
પણ-હૃદય અવર્ણનીય રનેહની ભૂમિ અનુભવી
રહ્યું છે. સાથેસાથે ઉભા રહીને-આદર્શો ને
અભિલાષાને એક રાખીને-સાહિત્યમાં, ને કેટલેક
અંશે જીવનમાં આપણે વર્ષો વીતાવ્યાં છે. અને
આવે વખતે જેને અમારી કસોટીનો વખત કહો
કે ધન્યમાં ધન્ય પલ કહો, તેવે વખતે તમારા
ઉદ્ગારો અમને એટલું તો રપટ બાન કરાવી
રહ્યા છે કે સંકુચિત દૃષ્ટિ ગમે તેમ બુદ્ધિ,
પ્રગતિના વિરોધી ગમે તેમ વિદ્વેષ, દ્વેષથી
પ્રેરાએલી જીભગમે તેમ કહે છતાં તમારા રનેહમાં
અમે સુખ અનુભવીએ છીએ, તમારા વિદ્વાસથી
અમે શક્તિ પામીએ છીએ, તમારા આનંદથી
અમારો આનંદ સહસંધા થાય છે, અને તમારા
સાહચર્યમાંજ અમારાં ભાવિ કાર્યોની સિદ્ધિ
અમને જણાય છે.

તમે જણો છો કે અમે બંને-આપણે બધા
છીએ તેમ-લાંબા વખતનાં સહયોગી છીએ.
‘ગુજરાત’ પ્રભાવશાલી અને, અંસદ પ્રતિષ્ઠાવાન
બંને; ગુજરાતી સાહિત્ય સમૃદ્ધ થાય; નવા
ગુજરાતના સંસ્કારનું દર્શન થાય-એ દિશા તરફ
અમે અનેક પ્રયાસો સાથેસાથે આદર્યા છે
સાહિત્યનાં શોખ ને સેવાએ અમારી મૈત્રી પોષી;
‘સંસદ’ તરફની એકનિષ્ઠ કાર્યતંત્રપરતાએ તેને
હિચોળી; નવયુગના આદર્શોની ભક્તિએ
તેને ઉછેરી અને ભાવિ ગુજરાતનાં સાહિત્ય,
સંસ્કાર ને જીવનનાં બધાં સ્વપ્નાંની ઝાંખી કરતાં,
ગુજરાતમાં તે સ્વપ્નાંના રંગો પુરવાનો સેવા-
ધર્મ સેવતાં તે મૈત્રીએ સંલક્ષ જીવનના સહધર્મ-
ચારનું સ્વરૂપ લીધું છે અને આજે ભાવિ જીવન-
ને ઉપર ઉભેલાં અમે-એ સહચારી ભક્તો દેવનાં

દર્શનતરસ્યા બની હિંસા હોય તેમ—આશાભર્યા નવીન શુભરાતનાં દર્શન કરવા તલસીએ છીએ. 'અમે' ને 'પગલું' લીધું છે તે લેવામાં સંસારને સુધારવાનો દાવો અમે કરતાં નથી; હુંનીઆને દાખલો દેવાનો આરો ખ્યાલ નથી. સામાન્ય માનવની અનેક નિર્બલતાનાં અમે અધિકારી છીએ. સામાન્ય જીવનના અનેક ઉદ્ધાસોથી અમે પર નથી. એટલે સમાજ કે પ્રજાસિક્ષાનાં ધણાં પ્રયત્નિત ધોરણોની કસોટી પર અમને ચઢાવવામાં આવશે, એમાં દોષ અમારો નથી. અમે નો એકજ ધોરણ માન્ય રાખ્યું છે—અમારી ભાવનાઓનું. અને એ ભાવનાઓ અમને એક જીવન, એક સખ્ય, એક ધર્મચાર પ્રેરી રહી છે. અને એ પ્રેરણાનો દ્રોહ અમે કદી કર્યો નથી, અને અમારે કરવો નથી. બંધુઓ! અત્યારે દર્શાવેલા તમારા સદ્ભાવથી અમે જેટલાં ઝણી રહીએ એટલાં ઝોણાં. અને એ તમારો સદ્ભાવ પહોંચશે તેજ સંસદની સેવા કરવાની આશા કેક અંશે અમે સફલ કરી શકીશું એ તમને કહેવાની જરૂર જણાતી નથી. અને તમારી શ્રદ્ધા અમારા નિર્બલ હૃદયમાં કે પછી કરવાની દામ આપશે એમ કહું તો અતિ-શયોકિન તો નહીંજ મનાય.

ફરીથી બંધુઓ! અમારા બંને તરફથી ખરા અંતરનો આભાર સ્વીકારશો !

સાર બાદ રા. મનહરરામ મહેતાએઆ શુભ પ્રસંગે અભિનંદન આપતાં જણાવ્યું કે :

ભાષ ચંદ્રશંકરે સંસદના આગ્રના પ્રતિનિધિ તરીકે જે કે જણાવ્યું છે તેને હું સંપૂર્ણ રીતે અનુમોદન આપું છું. સંસદના દૃષ્ટિબિંદુએ એમણે સર્વ વિચારો એવી અવગ્રી રીતે દર્શાવ્યા છે કે એ સંબંધી વિશેષ વિવેચન કરી આપેનો વખત હું લેવા માગતો નથી. માત્ર એટલુંજ કહીશ કે ભાષ

મુનશી અને શ્રીમતી લીલાવતીના સહચારથી સંસદના આદર્શો સિદ્ધ કરવાના પ્રયાસોમાં અનેરો હિત્સાહ આવશે. “શુભરાત”નો પ્રભાવ અધિકતર થશે અને શિષ્ટ સાહિત્યના વિકાસ અને વિસ્તારને પ્રબળ ગતિ મળશે. પણ મારી દૃષ્ટિ એમના કરતાં કેક વિશાલ રાખી હું ચાર અક્ષર બોલવાની રમ્મ લઉં છું. પણ તેમ કરતાં પહેલાં મારે જણાવવું જોઈએ કે એ વિચારો સંસદના એક અધિકારી તરીકેના નહીં પણ મારા પોતાના અંગત છે અને સંસદને તેની સાથે કોઈ પ્રકારની નીરખત નથી.

સાધારણ રીતે શુભ પ્રસંગના સંબંધમાં બોલતાં હંમેશાં આનંદ થાય છે. પણ સાધારણ રીતે એવે પ્રસંગે બોલતાં જે આનંદ થાય છે તેના કરતાં આજે મને વિશેષ આનંદ થાય છે; કારણ જે લક્ષના સંબંધમાં આપણે અત્રે મળ્યા છીએ તેમાં અનેક વિશિષ્ટતાઓ રહેલી છે; આ વિશિષ્ટતાઓમાં સર્વથી પ્રથમ તો એક આ એક પુનર્લક્ષ છે. આપણા સમાજમાં પુરુષ અને સ્ત્રીઓને વારતે નીરાળા નીરાળા નિયમો છે. પુરુષના કાર્યની કીમત એક કસોટીએ અંકાય છે. સ્ત્રીના કાર્યની કીમત બીજી કસોટીએ અંકાય છે પુરુષ બે, ત્રણ, ચાર એમ એક પછી એક કે એક ઉપર એક સ્ત્રી કરે છતાં સમાજની નજરે ને દોષપાત્ર નથી થતો પણ સ્ત્રીના સંબંધમાં તો નવ વર્ષની બાળ વિધવાની પણ જે પુનર્લક્ષની વાત કરવામાં આવે તો સમાજ કોધાવિષ્ટ થઈ જાય છે; તો પછી કોઈ પુખ્ત ઉમરની સ્ત્રી પુનર્લક્ષ કરવા નીકળે તો તેને અદ્યતન્ય—અસલજ લેખી તેને પીંખી નાખવામાં આવે છે. આ પ્રકારના અણુધતતા ભુલમ સામે કવિ નર્મદે પ્રથમ બંડ ઉઠાવેલું અને સાર બાદ શુભરાતમાં છૂટા

છવાયા પુનર્લભ થવા માંગ્યાં. છતાં પણ સમાજને ઉપદેશ આપનારો શિક્ષિત વર્ગ તો ભીરુતાથી નટસ્થજ રહેતો અને એ વર્ગનાં અનેક વિધુરો અને વિધવાઓ તેમજ તેમના સંબંધીઓ આવશ્યક હિંમત બતાવી શકતા ન હતાં. આ પ્રકારની કાયરતા પર જ્યારે મારા પરમમિત્ર સદ્ગત નાનાભાઈ દરુ, બી. એ., બી. એસ. સી. (લંડન), બારીસ્ટર એટ-ઓ, એમણે મારા મિત્ર રા. જયમુખલાલ મહેતાની બહેન શ્રીમતિ તારાગવરી સાથે પોતપોતાના કુટુંબીજનની સહાનુભૂતિ, સંમતિ અને સહાયતાથી કર્યા ત્યારે પ્રથમ ફટકો મારવામાં આવેલો, એ વાતને આજ લગલગ પંદર વર્ષ થઈ ગયાં અને વાત વીસારે પડવા માંડી હતી. તેની અસર ભૂંસાવા લાગી હતી અને સમાજ પોતાના વોહમાં લગલગ પડી ગઈ હતી. વસ્તુતઃ સમાજને પાછી જાગૃત કરવાને એક પ્રયત્ન આચકાતી જરૂર હતી અને એવો એક પ્રયત્ન આચકો મારવા પાછો મારો એક પરમ મિત્ર નીકળે એથી મને થયું આનંદપ્રદ શું હોઈ શકે ?

આ લક્ષ્મીની બીજી વિશિષ્ટતા વધુવરની અસવર્ણતાને લઈને એટલે કે તેઓ જુદી જુદી ન્યાતનાં હોવાને લીધે છે. હિંદુ જાતિના ઐક્યને વાસ્તે આ પ્રકારના લક્ષ્મી આવશ્યકતા ચર્ચવા અત્રે અવકાશ નથી. એનું મહત્વ ડા. જીવરાજ, બેરીસ્ટર મી. દક્ષતરી, ડા. ઠાકર, શ્રીમતિ ઉર્મિલા ભાસ્કર મહેતા આદિના લક્ષ્મી નિહ્ન થઈ ચુક્યું છે. આમ હોવાથી આખા ગુજરાતના સારકારિક ઐક્યનાં સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવા અઠંગ પ્રયાસ કરનાર ભાઈ કનૈયાલાલ અસવર્ણુ અને તે પણ વળી અનુલોમ લક્ષ કરે એ સ્વાભાવિક અને સતોષપ્રદ ન હોય તો બીજું શું હોઈ શકે ?

ત્રીજી વિશિષ્ટતા પતિપત્નીનો પરસ્પર સંબંધ અને કુટુંબમાં પત્નીના સ્થાન ને લઈને ઉત્પન્ન

થાય છે. વાસ્તવિક રીતે પત્ની તે પતિની અર્ધાંગના-સહચરી છે અને હોવી જોઈએ. પણ પત્નીનું એ પદ આપણા સમાજના સંબંધમાં તો માત્ર પુસ્તકમાંજ છે. અત્યાર સુધી તો પત્નીએ પતિની અને કુટુંબની દાસીજી હતી. હમણાં હમણાં આ સ્થિતિમાં કેંક ફેરફાર થવા લાગ્યો છે અને તે એટલોજ કે કોઈ કોઈ પતિને મન તે ડાલી થઈ પડી છે પણ પત્નીને પતિની યથાર્થ અર્ધાંગના-સહચરી તરીકે વર્તતી જોવામાં લાગેજી આવે છે. આ લક્ષ્મીનાં પક્ષકારો એક ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરનારાં છે. ભાઈ મુનશી એક પ્રખર સાહિત્યક તરીકે પ્રસિદ્ધ છે અને શ્રીમતી લીલાવતી અદ્વિત સમયમાંજ એક ઉત્તમ લેખિકા તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યાં છે. આમ હોવાથી મને આ યોગમાં ઇશ્વરનો પ્રત્યક્ષ હાથ નજરે પડે છે અને એ પતિપત્નીને ગુજર સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં અછેકને પ્રેરતાં, ઉત્તેજતાં, ઉત્તમોત્તમ કરતાં પોતાનું ઉત્તમોત્તમ અર્પણાં હું જોઉં છું.

આ લક્ષ્મીમાં ચોથી વિશિષ્ટતા એની શુંદતાને લઈને આવે છે. લક્ષ સંબંધી પ્રાચીન આર્યભાવના સેવવાના દિવસ હવે ચાલ્યા ગયા છે. હવે પુરુષને કન્યાદાન નથી જોઈતાં પણ સ્ત્રીનું સ્વાર્પણ જોઈએ છીએ. પુરુષને સ્ત્રી સાથે માત્ર સંયુક્ત નથી થવું, પણ એકતાર થવું છે. લક્ષ એને માત્ર દેહનાં નથી જોઈતાં પણ દીલનાં જોઈએ છીએ. આ લક્ષ આ નવીન ભાવનાની ચોપક છે, તેથી એ વિશેષ રચિકર છે.

આ ઉપરાંત આ લક્ષ્મીના સંબંધમાં ધણું કહેવાનું છે. ધણાને જવાબ આપવાના છે પણ એ બધું કરવાને આ સ્થાન નથી. ભાઈ મુનશી તમારે ગુજરાત પાસે ધણું લેવાનું છે, તમારે ગુજરાતને ધણું આપવાનું છે. તમારા બોલચાલ, તમારા લેખ અને તમારા કાર્યપર સમસ્ત ગુજરાતની નજર છે. દિનપ્રતિદિન તમારી જોખમદારીઓ વધતી જાય છે. આ સર્વ વાત

તમે બહુ સારી રીતે સમજે છો એટલે તમને તો કે કહેવાનું નથી. પણ બહેન લીલાવતી દેવની પ્રતિકુળતાને લીધે અભાર સુધી તમારું જીવન શુષ્ક હતું, તમારું હૃદય નિરાશામય હતું, અસ્વસ્થ હતું, તમારો વિકાસ કુટિત હતો. સત્યતઃ અભાર સુધી અકેલાં અટલાં માર્ગ ફેંકાસતાં તમે ફરતાં હતાં. હવે તમને ભાઈ મુનશી સરખા ચતુર નાયક મળ્યા છે, અને તેથી અમે જે તમારા સંબંધી વિશેષ આશાઓ બાંધી છે તે સફળ કરવામાં અમને નિરાશ નહીં કરો એવી મારી ખાત્રી છે.

અતે આ દેશમાં, આ કાળમાં, આ સમાજમાં, આ પ્રકારનું હૃદયબળ પ્રાપ્ત કરી દાખવવા બદલ હું તમને બંનેને અભિનંદન આપું છું અને તમે સાહિત્યરસિક પતિ પત્નીનું સાહચર્ય ગુજરાતી સાહિત્યના ઉત્કર્ષ અને અભિવૃદ્ધિ અર્થે બહુ ફલપ્રદ નીવડશે એવી આશા સહિત આશીર્વાદ આપતાં હું અથર્વ-વેદની વાણીમાં જણાવીશ કે

મન સમાન, સમાન મન,
સમાન ચિત્ત સમાન જિતિ હોતે ॥

યોગ્યો યોગ યશસ્વી આ સમસ્ત,
તે સમર્થ બાહ્યભરપતિ ભગે ॥

શક્તિ અભિવૃદ્ધિ લીધે,
રાષ્ટ્ર દંપતિ વર્ધે ને ॥

હો ત્વદા સર્વતઃ શાંતિ,
તુષ્ટિ પુષ્ટિ દીર્ઘ આયુ ॥

પ્રમુખ સાહેબને ઉપકાર ગાનતાં શ્રી. દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીએ જણાવ્યું હતું કે આજના શુભ પ્રસંગે શ્રી. ચંદ્રશંકર પંડ્યાએ પ્રમુખ-રથાનથી જે સુંદર શબ્દોમાં યોગ્ય અભિનંદન આપેલ છે તે બદલ તેમને આભાર માનવે ધટે છે.

આ દરખાસ્તને અનુમોદન આપતાં શ્રી. મણીલાલ ડાહ્યાભાઈ નાણાવટીએ જણાવ્યું હતું કે :

આ દરખાસ્તને ટેકા આપતાં જે શબ્દો કહીશ. હમ જેવા મૌલિક પ્રસંગે બીજું તો શું કહેવું હોય ? એકજ ધમ્મા દર્શાવવાની હોય

કે ભાઈ મુનશીનું આ હમ સુંખી નીવડે. આ પ્રસંગે લીલાબહેનને એટલુંજ કહીશ કે જે સદ્ગત સાખીની જગ્યા પર તમે આવો છો તેમના જેવીજ પતિભક્તિ અને હૃદયની ઉદારતા દાખવશો અને તે ઉપરાંત ભાઈ મુનશી પત્ની પાસે માંગે છે તેવાં પ્રેરણા અને સાહચર્ય તમે આપશો એવી આશા રાખીએ તો ખોટું નહીં કહેવાય. બીજું જે “હૃદયરૂપની ઊર્મિઓનાં મીઠાં વારિ” સારુ તમે એક વાર તરસ્યાં હતાં તે હૃદયરૂપમાંથી તમારા ભાગ્યબળે તમને Artesian well (પાતાળ કુવો) પ્રાપ્ત થયો છે. તો તમારી પહેલાં જે મનુષ્યોએ એ હૃદયરૂપનાં મીઠાં જલ પીધાં છે તે પુરુષો તરફ, ઊર્મિઓનો પ્રવાહ વહેવા દઈને આનંદ માનશો.

ભાઈ મુનશીને તો મારે શું કહેવાનું હોય ? “શુદ્ધિની કઠણ સપાટી”ની ઉચ્ચાઈ પરથી અગર ફેટલાક ટીકાકારો કહે છે તેમ “થોડાંક પગથીઆ” ઉતરી વિચારપૂર્વક તમે આ હમમંથી સ્વીકારી છે તો તમારા સધળા મનારથોની તૃપ્તિ આ હમથી થાએ એમ અમે ધમ્મીએ છીએ. ફુનીઆના શુદ્ધિયાળી અને અનુભવી માણસોએ કહ્યું છે કે Marriage is a lottery and very few draw a prize in that great lottery. મારા પોતાના ભાઈ મુનશી સાથેના સહવાસથી તો હું જાણું છું પણ લીલાબહેન પોતે સૌ. અતિલક્ષ્મી બહેનના મરણની નોંધ લેતાં જે જે જણાવ્યું છે તેનાથી આપણે સર્વ જાણીએ છીએ કે એ લોટરીમાંથી પહેલીવાર ભાઈ મુનશી એક કીમતી ધનામ લખ ગયા હતા. તેજ પ્રમાણે આ બીજવારના હમથી, જે એમના કેસમાં લોટરી તો કહી શકાય નહીં, તેવાં જાનથી જે જે આશાઓ આપણે રાખીએ છીએ તે ફલિભૂત થાઓ એટલું કરીને આ દરખાસ્તે હું ટેકા આપું છું.

બાદ વરવધૂને દારતોરા આપવામાં આવ્યા હતા અને નારતો લેખ સભાનું કાર્ય વિસર્જન થયું હતું.

નવું સાહિત્ય

લેખક:

રા. દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી,

સભ્ય, સાહિત્ય સંસદ.

બૌદ્ધ સંધનો પરિચય—લેખક અધ્યાપક ધર્માનંદ કાસંખી. ગુજરાત પુરાતત્ત્વ મંદિર અમદાવાદ. સંવત ૧૯૮૧ મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

અધ્યાપક ધર્માનંદ કાસંખીએ પોતાના ઉચ્ચાગીપણાનો પરિચય ગુજરાતને બરાબર આપવા માંડ્યો છે. એ બૌદ્ધસાહિત્યપારંગત વિદ્વાન પુરાતત્ત્વમંદિર મારફત બૌદ્ધ ધર્મને લગતાં એક પછી એક પુસ્તકો પ્રગટ કર્યે જાય છે. છેલ્લે પ્રગટ થયેલ બૌદ્ધસંધનો પરિચય પ્રાચીન બૌદ્ધ સમાજની સ્થિતિ સરસ રીતે દર્શાવે છે. એમાં વિનયગ્રંથનો સાર તથા શુદ્ધ સમકાલીન શ્રાવક સંધની કેટલીક વ્યક્તિ-જ્ઞાનાં સંક્ષિપ્ત ચરિત્રો આપ્યાં છે. અ. ધર્માનંદજી પાલિભાષાના સમર્થ પંડિત છે. એમણે પાલિભાષામાં લખાએલા મુળ બૌદ્ધ ગ્રંથોનું શ્રદ્ધાભક્તિ પૂર્વક પરિશીલન કરીને બૌદ્ધ ધર્મનું રહસ્ય જાણ્યું છે. વળી એમનામાં ઐતિહાસિક દષ્ટિ પણ સરસ ખીલેલી છે. એટલે બૌદ્ધ સાહિત્યના જુનામાં જુના ગ્રંથોના પણ જુના ભાગો ક્યા છે તે આંતર પ્રમાણથી ત્રિપિષ્ક જેવા મુજબત ગ્રંથોમાંથી જુના નવાને જુદું તારવે છે.

અને આ રીતે બૌદ્ધ ધર્મ વીરો પ્રમાણભૂત માહિતી આપવા સાથે આ દેશની શુદ્ધકાલીન સમાજિક સ્થિતિનું સરસ ચિત્ર ઉભું કરે છે. અને પ્રાચીન બૌદ્ધ સાહિત્ય જે સમાજિક ચિત્ર બહુ કરે છે તેને જોયા વગર—તેનો ખીખાં સાધનો ઉપરથી દોરેલાં ચિત્ર સાથે મેળ કર્યા વગર આ દેશનો ઇતિહાસ અધુરોજ જોઈ શકાય છે. હંકમાં આપણો પ્રાચીન ઇતિહાસ બરાબર સમજવા માટે ‘બૌદ્ધસંધનો પરિચય’ જેવાં સાધનો બહુ ઉપયોગી છે.

“લગભગ ઇ. સ. ના આરંભમાં બૌદ્ધ સંધની ઘટના કેવી હતી, તે સંધમાં કંઈ વસ્તુ-ઓને મહત્ત્વ આપવામાં આવતું હતું અને સંધ શક્તિ વધારવાનો કેવો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો હતો” એ સમજાવવા માટે આ ગ્રંથના પહેલા ભાગમાં વિનયન ગ્રંથના આધારે રચનાત્મક નિયમો અને નિષેધાત્મક નિયમોનો સંગ્રહ કર્યો છે. અને ત્રીજા ભાગમાં પ્રાચીન બૌદ્ધ સાહિત્યમાં શુદ્ધના સમકાલીન ગણાતા કેટલાક મહા શ્રાવકોનાં ચરિત્રો આપેલાં છે.

વિનયગ્રંથના પારાછંદા, પાચિત્રિયાદિ મહાવકા, સુલ્લવકા, અને પરિવાર એવા પાંચ

વિભાગ છે. આ પાંચમાં પણ પહેલા બે વિભાગમાં આપેલા લિસ્ટબોના અને લિસ્ટબોના નિયમો જેનો આ પુસ્તકના બીજા ભાગમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે તે ઘણા પ્રાચીન હોવા જોઈએ એમ અ. ધર્માનંદ કાસંબી કહે છે તે ખરું લાગે છે. પહેલા રચનાત્મક નિયમોના વિભાગમાં વિનય ગ્રંથના મહાવકા અને સુસ્તવકા વિભાગોમાંથી માર

આપે છે. અને ત્રીજા ભાગમાં પાલીબોદ-સાહિત્યના પ્રાચીનતમ ભાગમાંથી સુદીને અર્થાત અંગુત્તર નિકા-મના એતદ્વ પ્રકરણ-માં જે જે મહા શ્રાવકા સંબંધ સુત્રો છે તેને જેને વીશે અંગુત્તર નિકામ-અકૃ-કથાને આધારે જે થોડી વિશ્વસનીય માહિતી મળે છે તે આવી છે. બૌદ્ધ સાહિત્ય મા-આ સ કરીને પાછળના બૌદ્ધ સાહિત્યમાં પુરાણો પેઠે કલ્પિત વિસ્તાર

ધણો છે અને આ બધી દ્રષ્ટાંતની જગમાંથી મૂલ્યભૂત જુની દકીકેના શોધી કાઢી એ સહેલું કામ નથી. પ્રાચીન બૌદ્ધ સાહિત્યનો જેણે તત્તરપર્યં કર્યા હોય તેજ આ અધુરું કાર્ય કરી શકે.

સંઘની સંસ્થા આ દેશમાં પ્રાચીન કાળમાં એક બહુ અગત્યની સંસ્થા હતી. આ દેશનું ઘણું કાર્ય સંઘની સંસ્થાદ્વારા ઘણું. સરસ રીતે

સંઘાતું. પરિણામે ધર્મપ્રચાર માટે સંઘ સંસ્થાની ધર્મ સંસ્થાપકોને આવશ્યકતા લાગી હતી. બીજા ધર્મના સંઘો. વીશે આપણને ઝાઝી માહિતી મળતી નથી. પણ બૌદ્ધ સંઘ વીશે ઠીક માહિતી મળે છે અને એ ઉપરથી સામાન્ય સંઘ સંસ્થા ઉપર સારો પ્રકાશ પડે છે. આ જગતની જુનામાં જુની માહિતીનો આ

પુસ્તકમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. બીજા વિભાગમાં આપેલા નિયમો ધર્માનંદ કાસંબીના કહેવા પ્રમાણે વિનય ગ્રંથથી પ્રાચીન છે એટલું જ નહીં પણ “આમના ફેટલાએક મહત્ત્વના નિયમો તો ખુદ ભગવાન જીએ લિસ્ટ બોને માટે ઘણા હોવા જોઈએ, અને પાછળથી પ્રસંગે પત ભિક્ષુ સંઘ નેમાં ફરક કર્યા હશે.” મતલબ કે ભગવાન જીહના તથા તે પછીના બસોત્તરણુઓ વર્ણના

“ગુજરાતના ન્યોતિર્થે”
પુસ્તક આકારે
આટલું પેપર ઉપર
છપાવેલું
ગુજરાતના ઉત્તમ ચિત્રકારોને હાથે દોરાએલાં
ન્યોતિર્થેશોનાં મુંદર ને શિષ્ટ ચિત્રો
સાથે
બહાર પડશે.
આજે જ નામ નોંધાવો
મૂલ્ય માત્ર ૦-૨૨-૦
લખો:
વ્યવસ્થાપક ‘ગુજરાત કાર્યાલય’
૧૦-૧૪, એકદાઉસ લેન, કોટ,
સુભાષ.

સમયમાં બોદ્ધ સંઘમાં કેવા નિયમો પગલાતા હતા એનો ઠીક ખ્યાલ આવે છે અને જો કે તે નિયમની પૂર્વ પીઠિકા નિયન જેટલી પ્રાચીન નથી પણ છેક ઇ. અ. આદ્યેન કાળ સુધીમાં સંઘમાં નિયમો કેવાં કાળોથી કરવામાં આવતા તેનો પૂર્વ પીઠિકા સારો ખ્યાલ આપે છે. અલગત મુખ્ય વાત વખતના સમાજમાં

[૧૫ માટે જુઓ ૫૫ ૧૭૪]

ગુજરાત યુનીવર્સિટી

—: ૦ :—

તા. ૯ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૬ ના રોજ મુંબાઇ યુનીવર્સિટીની સેનેટની સલામાં ડૉ. કુંવરજી નાયકની દરખાસ્તથી નીચે પ્રમાણેનો ઠરાવ પસાર થયો હતો:—

“યુનીવર્સિટી સુધારા સમિતિએ મહારાષ્ટ્ર પ્રદેશ માટે પુના યુનીવર્સિટીની જે યોજના રજુ કરી છે, તે ધોરણ પર ગુજરાત અને કાઠીઆવાડ પ્રદેશ માટે અમદાવાદમાં એક નવું યુનીવર્સિટી સ્થાપવી.”

આ ઠરાવ માત્ર ભેજ વિરુદ્ધ મતે પસાર થયો હતો. સાર બાદ ગુજરાતમાં યુનીવર્સિટીની યોજના તૈયાર કરવાને માટે એક સમિતિ નીમવી એવા નિર્ણય સેનેટના કેટલાક આગેવાન મલાસદોએ કર્યો હતો. અને તે નિર્ણયને પરિણામે તે સમાસદોના તરફથી રા. કર્નયામાલ મુનશીએ કેટલાક અગ્રગણ્ય ગુજરાતીઓને સમિતિમાં જોડાવાનું નિમંત્રણ મોકલ્યું હતું.

આ સમિતિનું પ્રમુખસ્થાન સર ચીમનલાલ મેતલવાડ, મુંબાઇ યુનીવર્સિટીના વાઇસ ચાન્સેલરે લેવાનું કમુદ્યું છે; તેમજ નીચેના ગૃહસ્થોએ સમિતિમાં જોડાવાનું કલુલ કર્યું છે:—

૧. ધી* જોનરેબલ જરડીસ સર લડ્ડુભાઇ આશારામ શાહ.	૧૧. પ્રો. પી. એ. વાડીઆ (વીલ્સન કોલેજ).
૨. રાજરાણા થી માનસિંહજી એમ. ઝાલા, સી. આઇ. ઇ., (ધાંગધ્રા)	૧૨. પ્રો. ખુશાસ દી. શાહ (મુંબાઇ યુનીવર્સિટી).
૩. સર ઇન્દ્રાદીપ રહીમગુડલા.	૧૩. પ્રો. જેઠાલાલ ચીમનલાલ સ્વામીનારાયણ (અમદાવાદ)
૪. ધી એન. મી. જરડીસ કાજીજી.	૧૪. ડૉ. જીવરાજ મહેતા.
૫. સર મનુભાઇ નંદશંકર મહેતા (વડોદરા).	૧૫. ડૉ. પુરુષોત્તમ દી. પટેલ.
૬. સર પ્રભાશંકર દી. પદ્મણી (ભાવનગર):	૧૬. શેઠ પીરોજશાહ વખારીઆ (ભરૂચ).
૭. રા. લડ્ડુભાઇ શામળદાસ મહેતા.	૧૭. આચાર્ય આનંદશંકર દુવ (બનારસ).
૮. મીન્સીપાલ એન. એમ. શાહ (ન્યુ પુના કોલેજ).	૧૮. રા. બ રમણભાઇમ. નીલકંઠ (અમદાવાદ).
૯. ડૉ. કુંવરજી જી. નાયક (વડોદરા કોલેજ).	૧૯. પ્રો. એ. એમ. મસાની.
૧૦. પ્રો. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દીવેડીઆ (એશી-સ્ટન કોલેજ).	૨૦. રા. મોરારજી આણંદજી તત્તા (પાલણપુર).
	૨૧. શેઠ અંબાલાલ સારાભાઇ (અમદાવાદ).
	૨૨. રા. ત્રીભોવનદાસ એન. માલવી.
	૨૩. રા. કર્નયામાલ માણેકલાલ મુનશી.

વીનંતી પત્ર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સતત સંગીન કામ કરતી રહે એ હેતુથી “ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ મંડળ” ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે, અને તેને સન ૧૮૯૦ ના ૨૧ મા કાયદા અન્વયે સરકારમાં નોંધાવવામાં આવેલું છે. સરહદ મંડળના સભાસદના પ્રકાર નીચે પ્રમાણે રાખેલા છે:—(૧) પરિષદના આગ્રહ પ્રમુખો; (૨) પરિષદ મંડળે ચુટેલા દસ સન્માન્ય સભાસદો; (૩) આશ્રયદાતાઓ; એટલે કે, જેઓ રૂ. ૫૦૦ કે વધારે આપે તેઓ; (૪) આશ્રયન સભાસદો, એટલે કે, જેઓ રૂ. ૧૦૦ કે વધારે આપે તેઓ; (૫) સામાન્ય સભાસદો; એટલે કે, જેઓ વાર્ષિક રૂ. ૩ ભરે તેઓ; અને (૬) સલામત સંસ્થાઓ એટલે કે, મંડળનાજ હેતુઓથી કે તેને મળતા હેતુઓથી કામ કરતી જે સંસ્થાઓ વાર્ષિક રૂ. ૧૦ આપે તે. ટીપ્પણ:—(૧) આશ્રયન સભાસદો ઉપરાંત પરિષદના આગ્રહ પ્રમુખો, સન્માન્ય સભાસદો અને આશ્રયદાતાઓ મંડળના આશ્રયન સભાસદો ગણાશે. પરિષદ મંડળમાં ‘મધ્યસ્થ સભા’ અને ‘કાર્યવાહક સમિતિ’ નામક બે સમિતિઓ કામ કરવાની છે. પરિષદ મંડળના મુધરેલા બધારણની કલમ આ પ્રમાણે છે:—

મધ્યસ્થ સભા નીચેના શુદ્ધિઓની બનશે:—

(ક) પરિષદના આગ્રહ પ્રમુખો; (ખ) પરિષદ મંડળે ચુટેલા દસ સન્માન્ય સભાસદો; (ગ) મંડળના સામાન્ય સભાસદોએ ચુટેલા બાર સભાસદો; (ઘ) મંડળના આશ્રયદાતાઓ અને આશ્રયન સભાસદોએ ચુટેલા પાંચ સભાસદો, (ઙ) સભાસદ સંસ્થાઓએ ચુટેલા દસ સભાસદો; અને (ચ) પરિષદે ચુટેલા સાત સભાસદો. ટીપ્પણ:—(૧) પરિષદે ચુટેલા સભાસદો પછીની પરિષદ ભરાય ને નવી ચુટણી કરે ત્યાં સુધી ચાલુ રહેશે. (૨) છેલ્લી પરિષદના પ્રમુખ પામેલા હોદ્દાની રૂબરૂ પરિષદ મંડળના, મધ્યસ્થ સભાના તેમજ કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ ગણાશે. (૩) કોઈ સન્માન્ય સભાસદ મૃત્યુ પામશે કે રાજીનામું આપશે તો પરિષદ મંડળ તેમની જગ્યાએ બીજા કોઈની નીમણુંક કરશે; પણ સન્માન્ય સભાસદોની સંખ્યા હંમેશાં દસજ રહેશે. (૪) ચુટેલા સભાસદો પરિષદ મંડળના સભ્ય હોવા જોઈએ. પણ જે વર્ગ ચુટણી કરતો હોય તેજ વર્ગમાંનો પોતાનો પ્રતિનિધિ ન હોય તો તે આધકર્તા નથી.

આ પ્રમાણે પરિષદ મંડળ સંગીન કામ હાથ ધરવા ધારે છે તો ઉન્સાહી બાઈનહેનો મંડળના સભાસદ યદ્ય મંડળની પ્રગતિને આગળ ધપાવવામાં પોતાની બનતી મદદ કરશે એવી ઉમેદ છે. ઉપર જણાવેલા જુદા જુદા પ્રકારના સભાસદો પૈકીના કોઈ પણ પ્રકારના સભાસદ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે યદ્ય યકાય છે. જે સભાસદ ઘશે તે મત આપીને પરિષદ મંડળની મધ્યસ્થ સભામાં પોતાના વર્ગના કેટલા સભાસદોને ચુટી કાઢી શકશે તે પણ ઉપર જણાવ્યું છે. હવે સભાસદો નોંધવાનું કામ ઝપાટાબંધ હાથ ધરવામાં આવ્યું છે. ગુજરાતના ધણા

જાણીતા સાક્ષરો મંડળના સભાસદો થયા છે અને આશા રહે છે કે વખત જતાં મંડળ ઉપ-
યોગી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી શકશે. હું તો આથી ગુર્જર પ્રજાને વીનંતી કરવાની કે જેને
સભાસદ તરીકે જોડાવું હોય તેણે મહેરબાની કરીને તા. ૧૦-૩-૨૬ સુધીમાં રા. હીરાલાલ
ત્રિભોવનદાસ પારેખ, ભદ્ર, અમદાવાદ, રા. રમણલાલ કનૈયાલાલ યાત્રિક, ભાવનગર, રા.
બરતરામ ભાનુસુખરામ મહેતા, શીઆપુરા, વડોદરા અથવા રા. મનહરરામ હરિદરરામ મહેતા,
૧૦-૧૪ બેકડાઉસ લેન કોટ, મુંબાઈ એ પૈકી કોઈ પણ ગૃહસ્થને પોતાનું નામ દાખ તથા
સભાસદનો પ્રકાર વગેરે તેમજ લવાજમનાં નાણાં મોકલી આપવાં. આ વર્ષની ચુંટણીનું
પરિણામ તા. ૨-૪-૨૬ ના રોજ બહાર પડવાનું હોવાથી તે પહેલાં પોતાના મતપત્રો
મોકલી શકાય તેટલા માટે આ વર્ષે બધા સભાસદોનાં નામની યાદી તા. ૧૪-૩-૨૬ પછી
દરેક સભાસદને રવાના થશે, અને દરેક સભાસદ પોતાનો મતપત્ર રા. મનહરરામ હ.
મહેતાને આરોપ્યાર વખતસર (તાં. ૩૧-૩-૨૬ સુધીમાં) મોકલી આપવાની દૃષ્ટા કરશે. રા.
કૃષ્ણલાલ મોદનલાલ ઝવેરી, રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દીવેડીઆ અને રા. મનહરરામ હ.
મહેતા એ ત્રણ જણની સમિતિ આવેલા મતની ગણતરી કરશે અને તેનું પરિણામ તા.
૨-૪-૨૬ ના રોજ જાહેર કરવામાં આવશે. સમગ્ર ગુર્જર સાહિત્ય રસિક લાભીઓ અને
બહેનો પોતપોતાનો ફાળો જરૂર આપશે એવી આશા છે. પરિષદ મંડળના બંધારણની
છાપેલી નેકસ “ગુજરાત” કાર્યાલય. ૧૦-૧૪, બેકડાઉસ લેન, કોટ, મુંબાઈ, એ શરનામેથી
મળી શકશે.

અમદાવાદ,
તા. ૧૮-૨-૧૯૨૬.

રમણલાલ મહીપતરામ નીલકંઠ.
મનહરરામ હરિદરરામ મહેતા.
હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ.
ભરતરામ ભાનુસુખરામ મહેતા.
મંત્રીઓ. ગુ. સા. પ. મંડળ.

આડમી સાહિત્ય પરિષદ, મુંબાઈ.

૦૦૦૦૦૦૦૦

તા. ૨૩-૧-૧૯૨૬ ને રોજ સંકાર મંડળની એક સભા મળી હતી તેમાં રા. બ.
રમણલાલ મહીપતરામ નીલકંઠને સર્વાનુમતે અધ્યક્ષ માટે ચુંટવામાં આવ્યા હતા.

જરા યાદ રાખશો ?

ચૈત્ર માસથી ગુજરાતનું નવું વર્ષ શરૂ થાય છે.

‘ગુજરાત’ તમને સર્જનાત્મક સાહિત્ય આપે છે,

‘ગુજરાત’ તમારી મહત્વાકાંક્ષાઓને ને આદર્શોને પેાપે છે.

‘ગુજરાત’ તમને રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાનું ભાન કરાવે છે.

અવનવી ને રસિક વાતો,

મુંદર નાટકો

અને

સરસ કાવ્યો એમાં વાંચશો.

અધિક ચૈત્રના ૧૫૦ પૃષ્ઠો નિરંગી ને દ્વિરંગી ચિત્રો સાથે પુર

દમામમાં ખાસ સાહિત્ય પરિષદ અંક સાહિત્ય પરિષદ

પ્રસંગે બહાર પડશે.

વાર્ષિક લવાજમ :

હીંદુસ્થાનમાં રૂ. ૮-૦-૦. : : : પરદેશમાં રૂ. ૧૦-૦-૦.

છુટક નકલ : રૂ. ૧-૦-૦.

વ્યવસ્થાપક : ‘ગુજરાત’ કાર્યાલય.

૧૦-૧૪, બેકહાઉસ લેન, મેડાલ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઈ.

દોહ લીલ સેવા મંડળનો ત્રીજો વાર્ષિક અહેવાલ (સં. ૧૯૮૧ નો):-

ગુજરાતના પંચમહાલ જીલ્લાના દોહદ-ઝાલોદ તાલુકાઓમાં વસતી બીલ કામની સેવા કરવા માટે સર્વેન્ટસ ઓફ ઇંડીઆ સોસાયટીના સભ્ય રા. અમૃતલાલ વિ. દુધરે સ્થાપેલા દોહદ બીલ સેવા મંડળનો ત્રીજો વાર્ષિક અહેવાલ ગયા માસમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે. મંડળ સ્થાપાયાને ગયા નવેંજર માસમાં ત્રણ વર્ષ પૂરાં થયાં છે, જે સમય દરમિયાન તેણે સતોપકારક પ્રગતિ કરેલી જણાય છે. દોહદમાં મંડળનું કાર્યાલય છે, જ્યાંથી રા. ભાઈ દુધર દોહદ-ઝાલોદ તાલુકાનાં ગામડાંઓમાં જુદે જુદે ઠેકાણે મથક રાખીને ૩ આશ્રમે (વસતિગૃહવાળી શાળાઓ), ૭ સામાન્ય શાળાઓ, અને ૨ દવાખાનાં-એટલી સંસ્થાઓ લગભગ ૩૨ કાર્યકર્તાઓ મારફત ચલાવે છે. આ ૩૨ પૈકીના ૧૬ જેટલા તો મંડળમાં ઓછામાં ઓછાં ત્રણ વર્ષ રહીને કામ કરવાને બંધાએલા સેવકો છે. તેઓમાંના ઘણા-ખરા તો કાયમ માટેજ મંડળમાં જોડાયાં છે, અને ત્રણ વર્ષ પૂરાં થયેા સેવા કરવાનું ચોક્કસ રાખશે. મંડળનો ચાલુ વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૨૦,૦૦૦) જેટલો છે; તેમાંથી ત્રીજા ભાગનો

ખર્ચ ગુજરાત પ્રાંતિક સમિતિ તરફથી મળે છે, અને બાકીનો બે ભાગનો ખર્ચ મહેર પ્રગ્ન તરફથી-ખાસ કરીને મંડળના બે શ્રીમંત મિત્રો તરફથી મળતા દાનમાંથી પૂરા પડે છે. દાનની રકમ પુરતી નહીં મળવાથી, ત્રીજા વર્ષ આખરે મંડળને લગભગ રૂ. ૨૧૦૦) નું કરજ થયેલું છે. ઉપરના ચાલુ ખર્ચ ઉપરાંત મકાનો, કુવા વગેરે બાંધવાનો ખર્ચ જુદો કરવો પડે છે.

દોહદ અને ઝાલોદ તાલુકાઓમાં એકદરે એકે લાખ ભીલોની વસતી છે. તેઓ દરેક રીતે ઘણા પછાત છે અને કેળવણીને અભાવે શાહુ-કારોનાં ભારે વ્યાજ ભરવાને લીધે કરજના બોજ નીચે કચડાએલા રહે છે. દારુના વ્યસનને લીધે પણ તેમની આર્થિક સ્થિતિ ઘણી કઠોળ થએલી છે. તેમનાં બાળકોને કેળવણી આપવાને થોડી લોકલ બેઝની નીશાણો સીવાય કામ વ્યવસ્થિતં મોજના થએલી નથી. આ બધાં દુઃખ ઉપરાંત દેવના કોપે એ કમનસીબ મુલકમાં વરસાદની ઘણી અનિશ્ચિત મોસમને લીધે વારંવાર દુષ્કાળ પણ પડ્યાં કરે છે. સને ૧૯૧૯ અને ૧૯૨૨ ના બે દુષ્કાળોમાં રા. ભાઈ દુધરે એ મુલકમાં સંકટ નિવારણનું કામ કરેલું તે ઉપરથી તેમનો બીલ

સેવામંડળ જેવી એક કાયમની સંસ્થા સ્થાપવા-
નો નિશ્ચય થયો અને ૧૯૨૨ ના નવેમ્બરમાં તેમણે
આ મંડળ સ્થાપ્યું પણ ખરું. મંડળ આજે તેમની
અંગત દેખરેખ નીચે ત્રણ વરસ થયાં બીલેની
ધાર્મિક, સામાજિક અને આર્થિક ઉન્નતિનું તથા
તેમનાં બાળકોને કેળવણી આપવાનું કાર્ય કરી
રહું છે.

ગુજરાતમાં પછાત કોમોની સેવા કરવા
માટે ભાગ્યેજ એકમે વ્યવસ્થિત મંડળો
હતી ધરાવે છે, અને તેથી સંસ્થાઓને રા.
ભાઈ હક્કર જેવા અનુભવી અને કાયમ રહેનારા
કાર્યકર્તાઓ પણ મળતા નથી. રા. ભાઈ હક્કરે
અથાક પરિશ્રમ લઈને ત્રણ વર્ષમાં સંગીન કાર્ય
કયું છે; અને નેમણે ૧૬ કાયમના સેવકો પણ
મેળવ્યા છે. પણ મંડળના ખર્ચની રકમ એકડી
કરવાને માટે તેમનો તથા મંડળના મંત્રી રા.
સુખદેવ વિશ્વનાથનો ધણોખરો સમય લુદે લુદે
ઠેકાણે ફરવામાં ચાલ્યો જાય છે, તેથી તેમનાં
અનુભવ અને સેવાનો લાભ મંડળને જોઈએ
તેટલો મળતો નથી એ લુ ખર્ચ ઉપરાંત મંડળની
સંસ્થાઓને માટે મકાનો બાંધવાની પણ ખાસ
આવશ્યકતા છે. આ અને પ્રકારના ખર્ચનો
ખોજે મુંબાઈ-ગુજરાતનો શ્રીમંત વર્ગ ધારે તો
સહેલાઈથી ઉપાડી શકે; આ વર્ગ ઉદારતાથી
સહાય કરીને મંડળને આર્થિક ચિંતામાંથી મુક્ત
કરે તો ગુજરાતની આ પછાત કોમની ઉન્નતિ
કરવાના તેના પ્રયત્નમાં તે દદતાથી આગળ
વધી શકે.

રૂઢીઆળી રાત ભા. ૨, સંગ્રાહક: રા.
ઝવેરચંદ મેઘાણી, પ્રકાશક સૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલય
રાણપુર.

કાકીઆવાડની લોક વાર્તાઓ: લેખક: રા.
ગોકુલદાસ રાયસુરા રાજકોટ.

મરત. લેખક: રા. વાડીલાલ મોતીલાલ
શાહ વાટકોપર, મુંબાઈ મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦.

નાના સાહેબ અથવા સ્વધર્મ માટે પ્રણા-
ર્પણ લેખક: રા. નારાયણ વિસનજી હકકર,
પ્રકાશક: 'ગુજરાતી' પત્રની ઓફીસ મુંબાઈ,
મૂલ્ય: રૂ. ૩-૦-૦.

મહાત્મા મહિમા: લેખક તથા પ્રકાશક:
રા. મેહેરજીભાઈ માણેજી રતુરા, અમદાવાદ.
મૂલ્ય રૂ. ૨-૧૨-૦.

ગુજરાતી શબ્દાર્થ ચિંતામણિ: તૈયાર
કરનાર: રા. જીવજીલાલ અમરશી મહેતા.
અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૫-૮-૦.

દેરાંગના (પૂર્વ ભાગ) રા. મારકંડ
રતનલાલ ધોળાદ્રીઆ મૂલ્ય: ૧-૪-૦.

મનુષ્ય ધર્મ: માનસરોવરની યાત્રા: હોંદુ
કર્તવ્ય: લેખક: અને પ્રકાશક રા. નારાયણજી
પુરુષોત્તમ સાંગાણી, દરેકનું મૂલ્ય: રૂ. ૦-૮-૦.

અભાગિની અથવા મુગીમ્મની સંસાર
વૃણા. અનુવાદક: રા. બીમાશંકર શર્મા પ્રત્ય-
કાર, પ્રકાશક: 'સ્ત્રી બોધ' તરફથી રા.
જીવજીલાલ અમરશી અમદાવાદ મૂલ્ય: રૂ.
૨-૮-૦.

બાળમોનો મિત્ર: લેખક: રા. દેવશંકર
જેઠાલાલ પંડ્યા, પ્રકાશક: 'સ્ત્રી બોધ' તરફથી
રા. જીવજીલાલ અમરશી મહેતા. અમદાવાદ
મૂલ્ય: રૂ. ૦-૮-૦.

વિદ્યાર્થીનાં આરોગ્ય અને કેળવણી: લેખક:
ડા. દાદાભાઈ ખરશેદજી તલાટી, પ્રકાશક: શ્રી.
ચીમતાખાઈ સ્ત્રી અને બાળ સંરક્ષણ સંસ્થા
વડોદરા મૂલ્ય: ૦-૬-૦.

સવિખ્યમાં થનારી માતાને શિખામણના
બે રાખ: લેખક અને પ્રકાશક ઉપર મુજબ:
મૂલ્ય: ૦-૪-૦.

ઉગતું સાહિત્ય *

લેખક:

રા. કનૈયાલાલ માલેકલાલ મુનશી,
બી. એ., એલ. એલ. બી., એડવોકેટ.
પ્રમુખ, સાહિત્ય સંસદ.

મ હરખાન પ્રમુખ સાહેબ, બહેનો
અને સદ્ગૃહસ્થો !

મુરખી કેશવલાલભાઈએ મારે માટે તમને
ધન્ય કે કહ્યું છે. એ ત્યારે બોલતા હતા, ત્યારે
મને વહેમ પડ્યો કે આ શબ્દો મારે માટે હતા
કે બીજા કોઈને માટે? એટલે હું બોલું અને
એમણે આપેલો ચીતાર ખેંચી દે, તો તે માટે
વાંક મારો છે એમ ગણીશો નહીં, એવી આશા
રાખું છું.

અત્યારે બોલવા ઉભા થતાં હું તમારી
ક્ષમા યાચું છું. થોડા વખત પર હું અમદાવાદ
આવવાનો હતો એમ માની મારું ભાષણ
જાહેર કરવામાં આવેલું. પણ મારે દુર્ભાગ્યે હું
ઘણી વાર સ્થાવર મીલકત બની જાઉં છું. અને
પ્રેમાભાઈ હોલ અહીંઆંથી ખસી મુંગાઈ જાય
તેટલીજ મુશ્કેલીથી હું મુંગાઈ છોડી બહાર
નીકળી શકું છું. ગયે પ્રસંગે હું આવી સ્થાવર
મીલકત યદ્ય ગયો હતો, અને તેનાથી જે કે
અસંતોષ થયો હોય તેને માટે દરગુજર કરશો.

અમદાવાદમાં જાહેર પ્રસંગે હું આજે
પહેલવહેલોજ આવ્યો છું; એટલે મને ધાક અને
આનંદ બંને લાગે છે—ધણા પ્રમાણમાં. અમદા-
વાદ એટલે સાહિત્ય યાત્રાળુનું મહાતીર્થ.
અહીંઆં ‘પંચદેવનાં દહેરાં’ છે; અને મને
પ્રેરણા લેવા આવતાં અનેક ભાવો પ્રગટે છે.
પહેલા દેવનું દહેરું તે મુરખી પ્રમુખ સાહેબનું.
ત્યારે હું નાનો હતો ને ગુજરાતી સાહિત્ય વીશે

નામનુંજ જાણતો હતો, ત્યારથી એમની લયંકર
વિદ્વાતાના પડખા મને સંભળાતા. અને ત્યારથી
જે ધાક મારા અંતરમાં પેસી ગયો છે, તે આજે
એમણે આવા સુંદર ને ઉત્તેજક શબ્દો મારે
માટે વાપર્યાં તોપણ એણે યતો નથી.

બીજું દહેરું, તે રા. રમણલાલનું. વીસ
વર્ષ કે પચીસ વર્ષ પહેલાં—હું ચોક્કસ વર્ષો કહી
શકતો નથી અને વર્ષો અચોક્કસ નીકળે તો રા.
નરસિંહરાવલાલની માફક કોઈ મને ટુંપકો દે
તે પહેલાંજ હું મારી માગી લઉં છું—મેં રમણ-
લાલના પરિચય કર્યો:—ભદ્રંભદ્ર વાંચ્યું. ભદ્રંભદ્ર
એટલે ગુજરાતી સાહિત્યની એક અનુપમ ને
સુંદર મૂર્તિ. જેમ યુરોપીય સાહિત્યમાં ડોન
કવીક્સોટ એક ચહેરાનું કરે છે, તેમ ભદ્રંભદ્રને
પણ હજી સમોપડીઓ મળ્યો નથી; અને તેના
સજાનું દહેરું હું અમદાવાદનું એક પુણ્યધામ
ગણું છું.

પછી ત્રીજું દહેરું—આખી દુનીઆભરને
માટે પૂજનીય દહેરું—અને ગુજરાતી સાહિત્યના
ભક્ત માટે પ્રેરણા મંદિર તે ‘નવજીવન’ના તંત્રી
નું દહેરું. ગુજરાતી ગદ્યનાં ગૌરવ ને પ્રભાવમાં
અજળ ચમકે આપનાર ગાંધીજીના અમદાવાદ-
માં આવતાં મને પૂજ્યભાવ અને આનંદ થાય
એમાં શી નવાઈ?

ચોથું દહેરું મુરખી ‘કવિકાકા’નું.
એમને માટે બોલતાં તો લગભગ પગ મુજે
એટલો ધાક લાગે છે. કયે શબ્દે એ છોડાઈ પડશે

એ વિચાર કરતાં આનંદની ભીમિઓ પણ અકળાઈ ઉઠે છે. પણ ‘વસંતોત્સવ’ અને ‘જય-જયંત’ના કર્તાનું ધામ એ પ્રુણધામ તો ખરુંજ; અને રસસૌંદર્યના એ કલાવિધાયકના ગામમાં આવતાં આનંદ થયા વગર રહેનો નથી.

પાંચમું દહેરું રા. આનંદશંકરભાઈનું. ‘વસંત’ના વિદ્વાન તંત્રી, છટાદાર અને સંસ્કારી-ગણના વિધાતા અને આર્ય સંસ્કારને વીકસાવવા કાશીવાસી થએલા ગુજરાતી આચાર્યનું દહેરું પણ નાનુંસું નથી. આવી આવી પ્રેરણા ન્યાંથી મળે ત્યાં આવતાં ધાક પણ લાગે, આનંદ પણ થાય અને પૂન્યભાવ કેળવવાનો લક્ષ્યો પણ મળે.

વળી મને ધાક લાગવાનું બીજું પણ એક કારણ છે. કેળવાએલા સાહિત્યરસિકોના અમદાવાદે ઇંગ્લેંડ લીધા હોય એમ લાગે છે. “પ્રગ્ન બંધુ” અને “ગુજરાતી પંચ” પણ સાહિત્યરસિક છે. અને હું કે પણ લખું તો અમદાવાદ શુ કહેશે એ જાણવાની જિજ્ઞાસા થઈ આવે છે. આવો ન્યાં સદ્ભાવ હોય—હું આશ્વેષને પણ સદ્ભાવનું એક સ્વરૂપજ ગણું છું—ત્યાં આવતાં આનંદ થાય એ પણ સ્વાભાવિક છે.

ગૃહસ્થો ! આજે “ઉગતા સાહિત્ય” પર મારે બોલવું એમ છપાઈ ચુક્યું છે. એ વિષય શાંધવા માટે હું જવાબદાર નથી. એનો અર્થ શો તે કરવાનું હું જોખમ ખેડતો નથી. ન્યારે “સાહિત્ય હોતેજ સમાજ”ના મંત્રીના પહેલા પત્રમાં મેં “ઉગતું સાહિત્ય” શબ્દો વાંચ્યા ત્યારે કાણ જાણે કેમ મારાથી “ઉગતું સાહિત્ય” એમ વંચાઈ ગયું. મંત્રીની પસંદગી જાણે યોગ્ય હોય એવું પલ્લવાર લાગ્યું. જે દેશમાં અનેક વર્ષો થયાં છતાં સાહિત્ય પ્રરિપદ હજી અસ્થિર છે; ન્યાં હજી નેડણીના સવાસો અનિશ્ચિત સ્વરૂપે છે; ન્યાં જુના

સાહિત્યની સત્તાવારી પ્રતો તૈઆર કરવાનું માથે લેવાયું નથી, “ત્યાં સાહિત્ય સકારણુ ઉગતું” કહેવાય તો નવાઈ નહીં. બીજી વાર પત્ર વાંચતાં મારો બ્રમ દૂર થયો, અને મુસ્કેલી શરૂ થઈ. જે વસ્તુ ઉગતી હોય તેનું વર્ણન થાય કેમ? વખત છેને વર્ણન પૂરું થતાં પહેલાં એ જુલુંજ સ્વરૂપ લઈ બેસે.

“ઉગતું સાહિત્ય” ચારે તરફ ઉભરાય છે. જેને મારી માફક પત્રના તંત્રી થવાનું દુર્ભાગ્ય હશે તેને તો ખમર-હશે કે waste paper basket (કચરાની ટોપલી) સાહિત્યથી કેમ ભરાઈ જાય છે. છતાં આ આશાજનક ચિહ્ન છે. જેમજેમ આ ટોપલીઓ ભરાતી જશે તેમતેમજ તેમાંથી રત્ન જડશે અને સાહિત્યની પ્રગતિ થશે. ઉગતા સાહિત્યકારોએ તો કાલાંજીનો મંત્ર સ્વીકાર્યો છે: “તારામાં જે શક્તિ હોય, તેનો નેટલો બને તેટલો અંશ-હજારમો અંશ પણ તું બહાર પાડ”; બીજા શબ્દોમાં કહું તો “તારા અંતરમાં તને જે સુંદર દેખાતું હોય તેને સુંદરમાં સુંદર રીતે બહાર પાડ. પ્રગ્ન તેનો સત્કાર કરે કે નહીં, તેની દરકાર તારે ન જોઈએ. તારે તો અંતર વ્યક્ત કરવાનું છે. એ વ્યક્ત કરેલું સાહિત્ય ચિરંજીવ રાખવું કે કેમ એ ભાવિ પ્રગ્નનું કામ છે. સાહિત્યસ્વામીઓનું સાહ્યર્થ સાધી, બને તેટલી રસિકતા કેળવી, કોઈ પણ પ્રકારનો ડર કે કોઈ પણ પ્રકારની પ્રણાલિકાની પરવા કર્યા વિના વિચારો બહાર પાડ.” આ મંત્ર સ્વીકારશે ત્યારેજ ગુજરાતમાં ખરું સાહિત્ય બહાર પડશે.

આજનું બંડ તેજ કાલનું ધોરણ. પ્રચલિત ધોરણની સામે બંડ કર્યા વિના સાહિત્યમાં વિવિધતા કે સમૃદ્ધિ આવશે નહીં. અને બંડ કરતાં ડરવું પણ શા માટે? વિજયી છુટારો તેનું નામ રાખ. શિવાજી મદારાજ

સિંહાસન પર બેઠા વિના પ્રતાપગદમાંજ મરત તો તે હું દારૂ ગણાત. કવિશ્રી નાનાલાલ મારા બંડ વીશે રસથી વાતો કરે છે. હું એમનેજ પુછું છું કે તમે વીસ વરસ પર શું કર્યું ? પણ આ ઘણીજ સ્વાભાવિક મનોદશા છે. જે પ્રતિષ્ઠા પામે તેને બંડ કેમ પસંદ પડે ? મનુષ્યસ્વભાવનો વિકાસ જોતાં વીસ વર્ષ પછી ન્યારે ભવિષ્યના લેખકો નવું લખશે ત્યારે હું પણ તેને બંડ લેખવાની અધમ દશાએ જઈ પહેંચ્યો હોઈશ. ખરું જોતાં ઉગતા સાહિત્યના લેખકોએ સદાનુભૂતિ કે સંતોષકારક લોકપ્રિયતા મેળવવાની આશા વ્યર્થજ ગણવી જોઈએ. હજી આપણે ત્યાં કદર વહેલી યાય છે. વીશ્વાયતમાં ત્રણ પેઢી વીસા પહેલાં સાહિત્યકર્તા શિષ્ટતા સ્વીકારાતી નથી.

ઉગતા સાહિત્યમાં ક્યાં ક્યાં ધોરણો સામે બંડ દેખાય છે, તે વીશે હું થોડુંક કહીશ. અને મારા દૃષ્ટિગિંદુથી ઉગી ગએલા, ઉગી રહેલા અને ઉગતા સાહિત્યનો આજો ખ્યાલ આપવાનો પ્રયત્ન કરીશ. અને આ ખ્યાલ આપતાં ધોરણોનો વિરોધ પણ હું બતાવીશ. પણ છતાં જે જે ધોરણોએ ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યું છે તે બધા માટે મને પૂન્યભાવ છે એ સ્પષ્ટ રીતે જણાવવાની રજા લઉં છું.

સાહિત્યનું એક ધોરણ સંસ્કૃત પંડિતોના આદર્શ પર રચાયું હતું. તેમાં વિદ્વાતાનું પ્રદર્શન ઠેકઠેકાણે દેખાતું; અને એ પ્રદર્શનથી લાલિય આણવાના પ્રયોગો થતા. એમાં વસ્તુ કરનાં સ્વરૂપ ને સરસતા કરતાં આડંબર પર ભાર મુકાતો. અત્યારે આડંબર-વિદ્વાતાનો કે બીજા કોઈ પ્રકારનો-જમાનો સાંખી શકે એમ નથી. નવા સાહિત્યરસિકોને સ્વરૂપનું લાલિય નહીં, પણ વસ્તુની સરસતા જોઈએ છે.

પછી આવ્યો ભક્તિસંપ્રદાય અને નરસિંહનો યુગ; ધર્મની ભક્તિથી ઘેરા થએલાં હૃદયોનાં કવનોએ સાહિત્યમાં સર્વોપરી સ્થાન મેળવ્યું. કૃષ્ણ ને રાધાના શૃંગારમાં કલ્પના મુગ્ધ થઈ રહી. જેમાં ધર્મની માકત ન હોય તે સાહિત્ય નથી એવો ભ્રમ પેદા થયો. આપણે સદ્ભાગ્યે-કે ભલે કેટલાકના મત પ્રમાણે દુર્ભાગ્ય કહો-ભક્તિ-સંપ્રદાય નષ્ટ થતો જાય છે. સારું જોડું શું, તેનું નિરાકરણ હું કરવા માંગતો નથી. સલ હકીકત એ છે કે આપણા ભાવો ધર્મને સમર્પણ કરવાની આપણને શ્રદ્ધા કે પરવા નથી. ઉગતા સાહિત્યમાં ધર્મથીલા થવાની ને ભક્તિસંપ્રદાયની પરાધીનતા એવવાની શક્તિ નથીજ. આ અશ્રેણીની વાત ભને હોય; પણ એ અશ્રેણી ઉગતા સાહિત્યના સેવકોએ વેડી લેવો પડશે.

પછી એક વખત સાહિત્યમાં શિક્ષકસંપ્રદાય આવ્યો. શિક્ષણ અને શિક્ષકોનું સ્થાન છત્તનમાં ધણું મોટું છે. હું તેમને કે તેમના આદર્શોને અન્યાય કરવા માંગતો નથી. પણ શિક્ષકોના આદર્શો જ્યારે સાહિત્યમાં આવ્યા ત્યારે ડાહ્યું, ઠાવડું, અને બાપ દીકરી આગળ વાંચી શકે તેનુંજ નામ સાહિત્ય, એવું ધોરણ રચાયું. આ ધોરણ સાહિત્યમાં રાખવાની જે હીમાયત કરે છે તે વીસરી જાય છે કે જે જીવાન મિત્રો ખાનગી-માં બેસી મહત્વાકાંક્ષાની, રસની, કે પ્રણયની અનેક વાતો કરતા હોય તેમને પણ સાહિત્ય જોઈએ; અખંડ ધ્વજચર્ચની ભાવનામાં નહીં માનનારાં પાખર ધણીધણીઆણીને રસનો લહાવો હુંટવો હોય તો તેમને પણ સાહિત્ય જોઈએ; અને સાસરેથી આવેલી બે સહીઅરો હાંચકા પર બેસી અંતર હાલવતી હોય તો તેમને પણ રસ પડે એવું સાહિત્ય જોઈએ. પરમેશ્વરે સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં બાપને દીકરી બેજ-આઘ-પુરુષ ને સ્ત્રી-ધ્વજાં હોત અને કોઈ પ્રકારે એજ સંબંધી.

ઓથી સમાજ ને સૃષ્ટિ ચલાવવાની તરફીય રચી હોત તો આ શિક્ષકસંપ્રદાયનું સાહિત્ય પુરતું થઇ પડત. પણ ઉગતા સાહિત્યને આ ધોરણ પરવડી શકે એમ નથી.

આ ધોરણ આપણા પુરાણ કાલના મુનિઓથી ઉતરી આવ્યું છે. આપણા દેશના મોટા માણસોમાં એક પ્રકારનો રોગ હોય છે. એમને પોતાના સમય માટે નિયમ ઘડવાને બદલે સનાતન કાલ માટે નિયમો ઘડી જવાની ખાસીઅત પડેલી છે. મનુ મહારાજ સ્મૃતિ કરે તે 'યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ' પ્રવર્તાવવા માટે; અને શિક્ષકસંપ્રદાયના સાહિત્યકો ધોરણ બાધે તે પણ દુનીઆ-પુરી થાય ત્યાં સુધીને માટે. જ્યારે હાંદુરયાન રગસીઆ ગાડામાં વીચરતું, લારે સનાતન સિદ્ધિતા રચવાનો શોખ કેંક અંશે સફળ થતો. પણ આજે એરોપ્લેનના જમાનામાં, જ્યારે તેર દિવસે વીલાયતની ખબર મળે, અને થોડા દિવસમાં ચાર પાંચ દિવસે મળશે; જ્યારે કલકત્તેથી સવારની ખબર મુંબાઇમાં સાંજના આવે છે; જ્યારે મહાવિગ્રહે મુરોપમાં આખો યુગ બદલી નાખ્યો છે; લારે કોઇ પણ સિદ્ધાંતને સનાતન કે ચિરંજીવી માનવો, એ અશક્ય થઇ પડે છે; અને એ ધોરણો આજે પ્રવર્તાવવાની હોંસ રાખવી એ હસતું આવે એવી મહત્વાકાંક્ષા દેખાય છે.

આ સનાતનતા સાચવી રાખવાની ઇચ્છા સાહિત્યમાં તેમજ શિક્ષણ પદ્ધતિમાં નુકસાનકારક છે. બલે શિક્ષક બીચારા છોકરાને ચાર કલાક નિયમિત ટાઇમ ટેબલ (કાર્યક્રમ) પ્રમાણે કામ કરાવે; પણ આપણે ત્યાં તો તે પોતાનો જીલમ અબ્યાસના સમયની બહાર પણ પ્રવર્તાવે છે. સ્કુલ છુટે ને બે છોકરા મુઝાબાજી કરે તોપણ માસ્તર સાહેબને દુનીઆ ઉધી વળી જતી લાગે છે. એમનો આદર્શ એવો હોય છે કે ચોવીસે કલાક

છોકરા ઉગતી માનવતા કચરી એમના ટાઇમ ટેબલ પ્રમાણેજ ચાલ્યાં કરે. જ્યાં ખરું શિક્ષણ છે ત્યાં નિયમની સાથે માનવતા વીકસાવવાનું સ્વાતંત્ર્ય પણ હોય છે. આના દૃષ્ટાંતરૂપ એક વાત યાદ આવે છે. થોડા વખત પર લોડર્ બર્ફનહોડ સાહેબ-આપણા સેક્રેટરી એફ રેટ-અભિમાન ને મીઝનજની મૂર્તિ-લોડર્ ચાન્સેલર હતો. લંડનની એક 'ઇન'માં-એટલે કાયદાની કોલેજમાં-એવી રીત હતી કે જે કોઇ પણ આવે તે પોતાની ગાડી કંપાઉંની બહાર રાખી, પગે અંદર આવે. લોડર્ ચાન્સેલર સાહેબ અભિમાનના તોરમાં પોતાની રોલ્સ-રોઇસમાં બેસી અંદર સુધી આવ્યા. સાહેબ ઉપર ગયા, ને પચીસપચાસ છોકરાઓ નીકળ્યા;-સાહેબના શોફરને બોલીએથી પકડી ઉધાડા નળ નીચે ધર્યો;-આ શિક્ષાની કીમત ગરમ દેશમાં ન થાય, પણ જ્યાં નળનાંથી બરફ જેવું ઠંડું પાણી નીકળતું હોય ત્યાંજ થઇ શકે;-અને સાહેબની ગાડીમાં બેસી તેને ચક્કર ચક્કર એવી તો ફેરવી કે જ્યારે ચાન્સેલર સાહેબ નીચે ઉતર્યાં લારે તેના ઉપર નહોતી કાયની કચ્ચાર, કે તેના સંચામાં નહોતી એક પણ વસ્તુ સાથુન. આવા સ્વાતંત્ર્યના શોખીન છોકરાઓ નિયમસર શિક્ષણ લે છે, ખરી વ્યવસ્થાવૃત્તિ કેળવે છે, અને જરૂર પડતાં મોટા કાર્યમાં હાંમતથી અંપદાવે છે. જેમ શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં તેમજ સાહિત્યમાં સખત નિયમો બાંધવાની ઇચ્છા રાખનાર જીલ્લી જાય છે કે સ્વાતંત્ર્ય એટલેજ સમૃદ્ધિ, સ્વાતંત્ર્ય એટલેજ વૈવિધ્ય, અને સ્વાતંત્ર્ય એટલેજ પ્રગતિ.

આ ઉપરાંત સાહિત્યનું એક ધોરણ, તે ત્રિવેણી સંગમ સાહિત્યનું. એ સાહિતાના યુગમાં ગોવર્ધનરામ ચક્રવર્તી હતા; તેના કેટલાક પ્રતાપી પ્રતિનિધિઓ અલારે પેટ્રોફામ પર બીરાજે છે. એમનો ઉદ્દેશ સંસ્કૃતનો પ્રવાહ, ગુજરાતીનો

પ્રવાહ અને અગ્રેજીનો પ્રવાહ—એ ત્રણનો સંગમ રચવાનો હતો. એમનું દષ્ટિબિંદુ હાવકું હતું, એમની રીત કાપકુપ કરનારની હતી. રએને એક પ્રવાહનું જોર વધી જાય એ હર તેમને હમેશાં રહેતો. આ સાહિત્યના શ્રેયક્રોમાં ધણા વિદ્વાનો ને ધણા સાદિલકો હતા. એમણે ત્રિવેણી સંગમ પુરેપુરો રચ્યો.

આપણે આ સાહિત્યના વારસો છીએ. આ ત્રિવેણી સંગમમાંથી વહેતી મરિતામાં આપણે રનાન કરીએ છીએ. પણ ત્રિવેણી સંગમના સાદિલનો ધોરણો આપણાથી લુહાં હતાં. એમની કાપકુપની પદ્ધતિની આપણને પરવા નથી;—કારણ કે સંગમ થઈ ગયો છે એટલે કોય પ્રવાહ દેટકું પાળી લાવશે તે વિચારવાની જરૂર નથી. એ ધોરણો જે હદાપણ, જે હાવકાપણ, ને જે હર ઉપર રચાયાં હતાં તે નવા સાદિલને ઉપયોગી ગણાય નહીં. સંગમ પછી વહેતી મરિતાના આપણે અધિકારી છીએ. તેમાં નદાયાનો, નાયવાનો, ને જેને ચોખ લામે તેને કાદવ ઉછાળવાનો દક છે. અને એ સંગમને રચનારા—એને એ રચના થઈ તે પહેલાંના કે તે વખતના હાલ હમરા. કૈક અંશે ખીટપી ભરેલા આદર્શો ઉપર આપણે સાદિલ રચવું એમ કહેવાનો અધિકાર નથી.

આ બધાં ધોરણો રચાયાં તે વખતે એક બળ જે નહોતું તે આજે સાદિલમાં આવ્યું છે: ને આંતરરાષ્ટ્રીય જીવન અને સાદિલની અનર. પુરોષીય મદાવિમદ પહેલાં ફૂલીઆ એક વિશ્વ સમાન હતી; આજે તે એક દેશ સમાન થઈ રહી છે. અને જાપાન ને તુર્કસ્તાન જેવા એશીઆઈ પ્રદેશો આંતરરાષ્ટ્રીય વહેણમાં પ્રપાટાજાય તજાયા છે. તેજ પ્રમણે આવડું જીવન પાવ તજાય છે ને તજાયું જશે. અને આવડું સાદિલ પજ આ જગતી પ્રેરાઈ રહ્યું છે. અને પ્રેરાનું જશે.

ઉગતા સાદિલની નેમ જન, જનસ્વભાવ ને જનહુલ્યનું આલેખન છે. લોકશાસનના આ દિવસોમાં સામાન્ય જનના હુલ્યમાં વસતા લાવોનેજ એ કીમતી ગણે છે. મનુષ્યનું વ્યક્તિલ, તેના સ્વભાવમાં રહેલી કીલ્લવટો, ને તેના અંતરમાં ઉછળતી ભર્મિઓનું કથન તેનેજ તે ઉચામાં ઉચું કથન લેખે છે.

આ આદર્શમાં અભિમાન હોય, આ આદર્શમાં પૂજ્યપુદ્ધિનો અભાવ હોય કે આ આદર્શમાં રસિકતા એાછી હોય તો પણ આજ ઉગતા સાદિલના માનીતા આદર્શો છે. અને એ ધોરણને પરિણામે નીપજતા સાદિલે વિશિષ્ટ સ્વરૂપો લેવા માંડ્યાં છે. આ આદર્શને પરિણામે કવિ આમન્નદશી બને છે. મદાકાવ્ય, અંકકાવ્ય કે નાટક છોડી આ આદર્શ કવિને ‘લીરીક’—ભિમિગીન યા સંગીતકાવ્ય—રચવા પ્રેરે છે. સાદિલકોને હજર પર પુષ્પરૂપે લાવ ચઢાવવાની તમના કે પરવા રહેતી નથી; પ્રેમની ભિમિઓ ટીંગાવવા ગાધાપ્રયુગની ખીટીઓ કરવી પડતી નથી એમને પોતાનું અભિમાન છે અને તે ભાવ દર્શાવે તો તે પોતાની પ્રિયતા તરફ અને તેને મારેજ. જયવેવકવિ આ જમાનામાં જન્મ્યા હોત તો લાલિત્યના સરવ સરખું ‘ગીત-ગોવિંદ’ પદ્યાવતીને ચરણે ધરવાને બદલે તેનેજ સખે.થીને રમી જાન. દરેક જન પોતપોતાના અંતરના ઉત્સાસમાંજ મરત રહે છે. અને તે મસ્તી પ્રજ્ઞાવવા પ્રયત્ન કરી રહે છે.

ઉગતા સાદિલનો ખીલે પ્રકાર પત્રો છે. દરેક માનુસ એકખીલને સમાન ગણવાથી નેનામાં પૂજ્યભાવ ધરે છે, અને સામાની—અને ખાસ કરી, ને જે અસાધ્યભૂ માનુસ હોય તો નેના જીવનની—નાનામાં નાની વિગતો જળવાને ને પ્રયત્ન કરે છે. અત્યારે કલાપીતા નાનામાં નાના પત્રોની ખાંખાંબોળ થઈ રહી છે. બામ

રણભટ્ટરામની લખેલી “લાઠ મને આવીને મળી જશે”—એવી ચીકીઓ પણ પ્રકટ થઈ ચુકી છે. આપણે મોટા કે અસાધારણ લેખાતા માણસોના જીવનની દરેક નાનીમોટી વિગતો જાણી તેના પર ટીકા કરવા ઇચ્છીએ છીએ.

આજ વૃત્તિનું બીજું અંગ રેખાચિત્રો અને વ્યક્તિત્વઆલેખનો છે. એમાં લેખકનો અહંભાવ ભલે દેખાતો હોય; એમાં મહાજનોને હસી કાઢવાનો પ્રયત્ન જણાતો હોય; એમાં કેટલાકને ન જાણવા જેવું જાણવાની, ને ન કહેવા જેવું કહેવાની ઇચ્છા દેખાતી હોય. પણ જમનો લોકશાસનનો છે. સામાન્ય જન અસાધારણ માણસને સાધારણ કરી ન શકે ખરે, પણ તેની અસાધારણતા પીપી નાંખી તેની ખોડખાંપણ યુથવાતો અધિકાર ભોગવે છે. આજે મૂર્તિની પ્રશંસા કે પૂજની કોઈને પરવા નથી; પણ મૂર્તિ ક્યા પથ્થરની ઘડાઈ છે, ઘડનારે શી ભુક્ષો કરી છે, ક્યાં તે ખેડેાળ છે અને ક્યાંથી તે ખરી ગઈ છે:—એમાંજ મૂર્તિના પુનઃકોની ભક્તિ વિરામે છે. આજ પ્રમાણે સાહિત્યમાં. બૈકનહેડ અને મારગોટ એસ્કેપીય આ પ્રકારના સાહિત્યનાં વીઢાયતી પ્રતિનિધિઓ છે. એમને મન કોઈ પણ મૂર્તિ એવી અસ્પૃશ્ય નથી કે જેને સ્થાનથી બ્રજ કરી અહંભાવી ઝીણવટથી તેની ઝડતી ન લઈ શકાય. ને લાઠ સુંદરરામ ત્રિપાડી ભલે સુરુચિનો ભંગ કરે પણ પૂજ્ય મૂર્તિઓનું તેનું સંશોધન લોહિા રસબેર વાંચે છે. આ ઘણી ખેદજનક સ્થિતિ હોય; પણ એ સ્થિતિ ઉજ એ તો ચોક્કસ.

આપણે ત્યાં વ્યક્તિત્વઆલેખન હજી સુરુચિના ચોક્કામાં ખેડું નથી; પણ એ સાહિત્ય જરૂરનું છે એમ તો હું માનું છું. આપણે ત્યાં મહાપુરુષોની મૂર્તિપૂજા કરવાની ખાસીઅત ઘણી પડી છે. આપણા પ્રાંતના અસાધારણ

લેખકને સંસ્કૃત કે યુરોપીય સાહિત્યસ્વામીઓ જોડે સરખાવી દેવાની ટેવ જેટલી તિરસ્કરણીય છે એટલીજ નુકસાનકારક છે. એનાથી જે પૂજ્ય હોય તેનું માથું ફરી જાય છે. તે પોતાની જાતને સાહિત્યસ્વામીઓના શિરોમણિ માની લે છે. તે મીઝજના તોરમાં શિષ્ટ સાહિત્યનું સાહચર્ય છોડી દે છે, અને વિકાસ પામવાને બદલ દહાડે દહાડે બગડે છે. અને ખીચારે પૂજક ટુંક શુદ્ધિમાં નિરાધાર બની થોડીઘણી જે રસિકતા હોય તે પણ ખોઈ ખેસે છે. આ ખાસીઅતને હું મહાભય સમજું છું. અને તેને નાશુદ્ધ કરવી એ ઉગતા સાહિત્યની એક પ્રયત્ન ઇચ્છા મને દેખાય છે. આપણે ત્યાં સાહિત્યનો શોખ વધે છે, પણ અત્યારના જીવાનીઆઓ સંસ્કૃત અને અગ્રેજી શિષ્ટ સાહિત્ય સાથે મારો પરિચય નથી રાખતા, તેથીજ આવી દશ થાય છે. સાહિત્યના કેટલાક ક્ષેત્રમાં તો આપણે એકડો ધુટીએ છીએ. જ્યાં સુધી ઉચામાં ઉચા સાહિત્યના આદર્શોને પૂજ્યભાવથી સેવી આપણા સાહિત્યનું માપ કાઢતાં શીખીશું નહીં, ત્યાં સુધી આપણો આરો આવશે નહીં. જ્યારે એના આદર્શોના સતત સમાગમમાં આપણા સાહિત્યકો અને સાહિત્યસેવકો રહેશે ત્યારેજ ઉગતું સાહિત્ય ઉત્તર દશાએ પહોંચશે.

ઉગતા સાહિત્યનું એક અગત્યનું સ્વરૂપ નવલકથા છે. મહાકાવ્યો ને નાટકોનું સ્થાન નવલકથાએ લીધું છે. પહેલાંની માફક વીરતાનો સાક્ષાત્કાર કરવા કેન્ટે કે મીટનની માફક આખી જીંદગીખરમાં એકજ મહાકાવ્ય લખવામાં કોઈને શ્રદ્ધા નથી. સૌદર્યના સત્ત્વ સરખાં બેચાર અપૂર્વ પણ નાનાં નાટકો રચી અમર થવાની કાલિદાસની માફક કોઈને પરવા નથી. વાંચકને પણ પુરાણા શાસ્ત્રોઓની માફક પંચકાવ્ય મોટે રાખી કે ઝેડરટનની માફક એક

ધર્મીયડનો અભ્યાસ કરી શબ્દબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર
 કરવો નથી. આપણે તો ઝપાટાઅંધ લખી
 શકાય, અને વગર તરદીએ વાંચી શકાય એવું
 સાહિત્ય જોઈએ છે. આપણને સંસારની નાની
 નાની ચીજો જાણવાનો તે મનુષ્યહૃદયના નાના
 નાના ભાવોનું પૃથક્કરણ કરવાનો ચરકો વધી
 પડ્યો છે. આપણે પરિણામે રસ પડે પણ તરદી
 ન પડે; જિજ્ઞાસા ઉત્તેજ્ય તે વખત ચાલ્યો જાય
 એવી નવલકથાઓ લખવાનું અને વાંચવાનું,
 આરંભ્યું છે. આ સાહિત્યમાં શિષ્ટતાનો આદર્શ
 અધમ છે. તેમાં અપૂર્વ સરસતા દેખાતી નથી.
 અને છતાં, આજ સ્વરૂપમાં નવા સાહિત્યના
 ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ પ્રચલિત આદર્શો જણાય છે.
 આવાં અનેક અંગો ઉગતા સાહિત્યનાં છે.

તે જુના સાહિત્યનાં અંગ કરતાં સારાં છે કે
 નરમાં એનો ન્યાય આપણે કરી શકીએ
 એમ નથી. પણ આ દરેક અંગમાં શિષ્ટતા
 પ્રાપ્ત કરવાની વૃત્તિ દેખાય છે; અને ધીમે
 ધીમે આ નવાં સ્વરૂપો અપૂર્વતા પ્રાપ્ત કરતાં
 જશેજ. ઉગતા સાહિત્યમાં જેને શ્રદ્ધા હોય
 તેને તો શિષ્ટ સાહિત્યની નિશ્ચલ સેવા; પોતાની
 રસિકતાનો અનિયંત્રિત વિકાસ—એ બે સાધવાં-
 જ જોઈએ. આ સાધ્યા પછી જે પોતાની
 શક્તિને પુરેપુરો ક્રોધ આપશે; જે શબ્દબ્રહ્મની
 નિરંતર ભક્તિ અને શિષ્ટ આદર્શોની સતત
 સેવા આદરી પોતાનો આત્મા વ્યક્ત કરવા
 મથશે, તેજ ઉગતા સાહિત્યની સેવા કરી
 શકશે.

ખહાર : : : પડી : : : ચુકી : : : છે

કર્નયાલાલ માણેકલાલ મુનશી કૃત

• મારી કમલા અને બીજી વાતો •

બીજી નવીન વાર્તા સાથે . . . . . બીજી આવૃત્તિ

મૂલ્ય : રૂ. ૧-૮-૦

: પાણજી બુક : :

લખો : 'ગુજરાત' કાર્યાલય,

૧૦-૧૪, બેકહાઉસ ડેન, મેડોર્લ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઈ ૧.

સં. સ્વ. દ. ગ્રં. થા. વ. લિ.

૧. રણુજીતરામના નાનખ ધો

લેખક :

૨૧. રણુજીતરામ વાવાભાઈ મહેતા

મૂલ્ય: રૂ. ૧-૮-૦ (પોસ્ટેજ જુડું)

૨. રેખાચિત્રો અને બીજા લેખો

લેખક :

ડૉ. જડેન લીલાવતી.

મૂલ્ય: રૂ. ૩-૦-૦ (પોસ્ટેજ જુડું)

ગુજરાતના સર્વાત્તમ લોકપ્રિય નવલકથાકાર:

૧. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી કૃત

૨. ગુજરાત-એક સાંસ્કૃતિક વ્યક્તિ.

મૂલ્ય: રૂ. ૦-૪-૦ (પોસ્ટેજ જુડું)

૩. પુરંદર પરાજય અને અવિભક્ત આત્મા.

મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧૨-૦ (પોસ્ટેજ જુડું)

૪. કોનો વાંક ?

મૂલ્ય: રૂ. ૩-૦-૦ (પોસ્ટેજ જુડું)

૫. પૃથિવીવંદન.

મૂલ્ય: રૂ. ૧-૮-૦ (પોસ્ટેજ જુડું)

૬. ગુજરાતનો નાથ.

મૂલ્ય: રૂ. ૪-૦-૦ (પોસ્ટેજ જુડું)

૭. રાગધિરાજ.

મૂલ્ય: રૂ. ૪-૮-૦ (પોસ્ટેજ જુડું)

૧૦ ભારી કમલા અને બીજા વાનો.

મૂલ્ય: રૂ. ૧-૮-૦ (પોસ્ટેજ જુડું)

૬. શાપનંદ્રમ અને બીજા કવિતાઓ

લેખક :

૨૧. નર્મદાસ ૨૨ પ્રભુરામ બદ.

મૂલ્ય: રૂ. ૦-૧૨-૦ (પોસ્ટેજ જુડું)

ગુજરાત

કાર્યાલય.

c/o 'સાહિત્ય' પ્રેસ.

૧૦-૧૪, બેકડાઉસ લેન. મેગાસ્ટ્રીન, કોટ-મુઆમ ૧.

ઉપરનાં બધાં પુસ્તકો મેગાસ્ટ્રીન આર. વનમાળીદાસ. બુકસેલર્સ; ટે: ૭૦ : સુના
ભાડીઆ મહાજનવાડી સામે, રહેલ, કાલ્યાણેતી રોડ: એમની પાસેથી મળશે.

નાગાનંદમ્

-૩૩-૩૩-

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૮૧ થી]

સરપ ન આવતાં હોય તેમ લાગે છે. સહુદ
એમના હાથમાં હાથ મીલાવી આસે છે. ચાલ !
હું પણ એમની સાથે યજ્ઞ જઈ.

વિવાદનાં વસ્ત્રોથી મુંઝારિત થએલા નાયક મલય
વતી તથા યુજ્ઞ પરિજનો સાથે પ્રવેશ કરે છે.

નાયક

[મલયવતીને નીદાળી.]

તેતાં હજી ઠંભે નીચી ધરણીએ, પુણ્યે ન જોઈ કડી,
સાધ્યામાં સુતી પાસુ વાળી, બજથી અભિગત્તાં કંપની;
સાદેથી જતી બદાર ન્યાં ભુવનથી કેએ જવા છાછતી,
તેએ આમ મતિકુજા બની મિથા-આજે નવેડા સખી.

[મલયવતીને જોઈને] પ્રિયે મલયવતી!

હોંકારે હાથે મલિવચન મેં મોને કરી સાધના,
ને જાવાનલ જગતથી સરીરને બાળધું શસિતાપમાં;
તાકે એક દેહગીધ્યાન ધરતાં ગાળયા દિને મેં ધણા,
એના એ નવના ફોરે નીરખતો આ મુખ આજે મિથા!

નાયિકા

[આતુમાં] અહીં અગ્નિકા! કેવળ એ

દેશનીયજ નથી; પરંતુ મીઠાં મીઠાં વેણ પાળ વડી
જાણે છે.

ચેટી

[દ્વંતી] વાદરે પ્રતિપદિણિ! પ્રસંસાન
નથી એ સત્ય વાનાંજ કપી દેવા છે.

નાયક

અગ્નિકા! કુસમાકરોઘાનનો માર્ગ
બનાવ નો.

ચેટી

પંધારીએ મદારાજ!

નાયક

[મોહું આહી-નાપિકાને] ધીમેધીમે આવજો
દોં મિથા! કેમકે—

૫

આપે છે રતનબાર કુંભ પુરવું-રાને પછી હાર આ?
કંથે છે કટિબારથી હરુયુગો-રાને કટિ મેખલા?
શક્તિ પાદયુગે નથીજ વહવા જંધા, નૂપુરો કહાં?
અગે હું સણગારતી સરીરને-શું મંડોનો કામનાં?
ચેટી

મદારાજ! આ આન્યું કુસમાકરોઘાન,
અંદર પધારો.

[સર્વે પ્રવેશ કરે છે]

નાયક

[આરે તરફ જોઈને] અહો! કેવી રમણીયતા
કુસમાકરોઘાનની?

લાલી કંડી કરે છે સિતલ રસ કરી ડોલનાં ચંદ્રને
ધારા સખેડો સુખીને મનિ અનુસરતા નાચતા નીલકંઠા
યત્રો પાળી વજાળી જલ્દી બરી દીએ વૃક્ષનાં ખામણાં
કડોળાંજ મગે ધારાં કુસુમરજ તાજો વારિને પુર વહેળો
અને વળી—

બરે ગીને-નાદે, મધુકર નિકુન્ને મણગણી,
ને રમ્યાં જાણે શરીર સદર્શાં કુલ રમ્યાં;
મિથાને પાઈને મધુરસ પીતાં તૃપ્ત મગતી:
બમે પાનેત્તારો મધુકર બધાં રવાતુમવથી.

વિદૂષક

[આવી પહોંચી] મદારાજનો જય હો!
શ્રીમતિ! જય!

નાયક

કેમ બંધુ વિલંબ થયો?

વિદૂષક

અરે બાઈ! હું નો કપારનો એ આગ્યો છું.
પરંતુ કુતુહલથીજ આટલીવાર આમનેમ બમતો
દનો. આજે તો લમના મંગલ પ્રસંગે આ
મદોત્સવ મદાલવામાં મગ્યા છે. સિધ્ધી અને
વિવાહરો બધાએ બેગા મળી સુગપાન કરી દેવા
છે. ચાલો! આપ પણ આજની લીલા નીડાણો

નાયક

ચાલો! આપનાં વચન કેમ જગપીએ?
[જોઈને] વચન! જો જો—

અંગે હાર ધર્યાં, વિલેપન યતાં, ભાસે હરિચંદને
વસ્ત્રોએ વિધરંગ છે ભૂષણનાં માણેકની ન્યોતિએ;
છાયા અંદન પૂજની શિતલ ત્યાં વિદ્યાધરો ને ધુમે,
સિંધી વાટ મળ્યે, મધુપ મધુ લે પ્રિયા સુમીને ધરે.
તો આલો આપણે પણ તમાલવીથિકામાં
જમ્યો.

[સર્વે કરે છે.]

વિદૂષક

આ રહી તમાલવીથિકા. શરદના તાપે વદન
કરમાયું હોય એમ ભાસ થાય છે. અહીં આવો,
એસો આ સ્ફટિકની શિલા પર.

નાયક

મિત્ર! હીક કળ્યું હોં!

શોભે મુખ પ્રિયાનુ શશિને જીતી કપોલ કાન્તિથી,
તાપે લાલી વધ્યાથી જાણે કમલ લઈ જતી.

[મત્તવવતીનો હાથ ઝાલી] પ્રિયે! અને
જરા વિરામ કરો.

[સર્વે જણે છે.]

નાયક

[નાયિકાનું મુખ ઉઘું કરી જુએ છે]
પ્રિયે! કુસુમાકરોચાન જોવાના કુતુહલથી અમે
આપને નાદક શ્રમ આપ્યો—

તારી ભૂ આ, લતા જાણે; લાલ હોડા, સુપ્તલેખ;
જાણ્યો ઈન્દ્રનો-મોહું; અન્ય સર્વત્ર જંગલો.

ચેટી

[સ્મિત કરતી વિદૂષકને] સાંભળ્યું કે?
કુમારીઆનું કેવું વર્ણન થાય છે?

વિદૂષક

અતુરિકા! ખાંડ ન ખાશો હોં! અમારામાં
પણ દર્શનીય વ્યક્તિઓ પડી છે. કેવળ મન્સરને
લીધેજ કાષ્ઠ તેમનું વર્ણન કરતું નથી.

ચેટી

[સ્મિત કરી] લાવોને! આય! હું તમને
વર્ણવું.

વિદૂષક

[હર્ષથી] કેવાં સદ્ભાગ્ય! આમ સાહેબા!
જરૂર કૃપા કરો. પછી આ મારા મિત્ર મને
વાનરમુખો કહેજ નહીં.

ચેટી

આર્ય! વિવાહના જગરણથી તમારી આંખે
ઉધ ભરાઈ હતી; એ વેળાએ દળેલાં નયને તમે
મને બહુજ સુંદર લાગતા હતા હોં! અત્યારેએ
એમ કરો જોઈ! પછી હું તમને વર્ણવું.

વિદૂષક

[તેમ કરે છે.]

ચેટી

[મનમાં] કેવા આંખો મીઝીને ઉભા રહ્યા
છે? એટલામાં તમામ પદ્મવના કાળા મેશ જેવા
રસે તેમનું મોહું કાળું કરવા દે.

હજી થઈ તમાલ પલ્લવ તોરે છે: મસળા રસ કઠે
છે નાયક ને નાયિકા વિદૂષક તરફ જુએ છે.

નાયક

રે મિત્ર! ધન્ય છે. અમે તો ક્યાં રહ્યા ને
તને વર્ણવા માંડ્યો!

[ચેટી, તમાલ પદ્મવના રસે વિદૂષકનું મોહું
કાળું કરે છે. નાયક, નાયિકા, સાચું જોઈ
સ્મિત કરે છે.]

નાયક

[નાયિકાનું મુખ જોઈ.]

દારયશ્વરી ખાંધું પુષ્પ હોષરૂપી સુપ્તલેખ,
નીદાએ નેત્ર. મુચ્ચાસિ! મળે દૃષ, દર્પમાં, મને.

વિદૂષક

અરે ચેટી! શું કહ્યું આ.

ચેટી

આપને વર્ણવ્યા.

વિદૂષક

[મોઢા પર હાથ લગાડી જોતાં: રાજથી
દંડ ઉગામી] આ: કુટ છોકરી! રાજકુલ

છે...શું રહે ?...[નાયકને] તમારા બંનેના દેખતાં આ દુષ્ટ છોકરીએ મને બનાવ્યો. તો પછી મારે અહીં રહે શું કામ ? હવે તો હું બીજો ચાલ્યો જઈશ. [જાય છે]

ચેટી

ખરેજ ! આર્ય આગ્રેયને ખરેખાત ખોટું લાગ્યુંજ જણાય છે. લાવ ! તેમની પુઠે જઈ મનાવી લાવું. [જવા માટે છે]

નાયિકા

અલિ ચતુરિકા ! મને આમ એકલી મુકી ક્યાં ચાલી જાય છે ?

ચેટી

[નાયકને બતાવી હસતાં] આમ એકલી સદા રહે. [જાય છે.]

નાયક

[નાયિકાનું વદન નીકળી]

શ્વિ નિજ કરે સ્પર્શાં જ્ઞેને દુને નિજ અપતો, હયાન કિરણો સ્ફુરી જ્યાંથી દીસે જ્યમ કેસરેક અયિ ! મુખકું આ તારું મુગ્ધે ! ખાધે જ્યમ કલ્પયો, મધુકર મધુ ત્યાંથી ખીને ખીતો ન જણાય કો ?

[નાયિકા હસીને મુખ દેડી નાખે છે. નાયક ફરી ઉપરની પંક્તિઓ ઉચ્ચારે છે.]

વચ્ચેથી પાછો દૂર કરી ચેટી આવે છે

ચેટી

[એકદમ સખીપ બાળી] આર્ય મિત્રાવસુ કે કામસર કુમારને સારવ મળવા માગે છે.

નાયક

પ્રિયે ! જાઓ ઘેર. હું પણ મિત્રાવસુને મળી જઈ આવી પહોંચું છું.

[નાયિકા, ચેટી સાથે જાય છે. મિત્રાવસુ પ્રવેશ કરે છે.]

મિત્રાવસુ

માયાં વિના રિપુને કદું કેમ હું જમતવાહનને હા ! નિર્વાજ જનીને-તરું આણુ રાજ્ય હયું રિપુએ. " કહ્યા સિવાય જવું નેએ ઠીક નહીં. આજ કહી આવું. [પ્રાસે જાય છે]

નાયક

[મિત્રાવસુને જોઈને] મિત્રાવસુ ! આવો અહીં બીરાજો.

[મિત્રાવસુ બેસે છે.]

નાયક

[જોઈને] મિત્રાવસુ ! કોધની છાયા કેમ જણાય છે ?

મિત્રાવસુ

દુષ્ટ મતંગ પર વળી કોપ કેવો ?

નાયક

કેમ ? કેમ ? મતંગે શું કર્યું ?

મિત્રાવસુ

તમારા રાજ્ય પર ચઢાઈ કરી હાથેજ વિનાશ વહોરી લીધો.

નાયક

[દરંથી સ્પર્ગત] પ્રભુ કરે ને આ વાત સાચી હોય.

મિત્રાવસુ

એનું નિકંદન કાઢવાની કુમારશ્રીએ આજા કરવાનીજ બાકી છે. કિં બહુના—

બંસી હથે હોડે એ સકવ મળનના મર્ગમાં સો વિમાને, ઠોકે વર્ષાની પેઠે સહુ રવિકિરણો-શગમતા માઠ વ્યાપે જાણે હડા અહીંથી તવ વચનથી સિદ્ધા સો યુધ્ધ કાળે, જીતે રાજ્યો ફરીને-અરિહમન બાંધે મર્વ રાજ્ય નમે છે.

અરે ! પણ શું કામ છે સંનિકાનું ?

તે એકજો ધસી કદી અસિ ખેંચુ વગે, છુટ સદસ વળી રશિમ કરાવ બાસેઃ જાણે સજેન્દ્ર સિંહની સપડાય ફળે, માનો મતંગ નીચ એમ મરેલ યુધ્ધે.

નાયક

[કાન દાખી દઈઃ મનમાં] અરરરર ! ધણેજ દારણુ વચનો. આમ કહેવા દે [પ્રકાશ] મિત્રાવસુજ ! આટલું બધું શાને ? તમારા માટે મને ધણેજ માન છે. તમારા બાહુબલમાં મને પુરો વિશ્વાસ છે. પરંતુ—

જે નિજ દેહ પરાર્થે માન્યા વિના દયા યજી દે છે,
તે શું સ્વરાજ્ય માટે પ્રાણીનો વધ કરી કૈર્થ સાંખે ?

વળી કલેશ સીવાય ખીજ દાખ પર મારે
વેર બુદ્ધિ નથી. એટલે મતંગે તો અમને ગમતું
કરવા ધાર્યું જણાય છે. રાજ્યને માટે કલેશમાં
સપડાએલા ખીયારા મતંગની આપણે દયા
ખાવી જોઈએ.

મિત્રાવસુ

[આવેશમાં તુચ્છકારનું હસતાં] ઉપકાર
કરનાર કૃતગ મનુષ્ય ઉપર આપણે દયા ખાવી
કેમ ન થટે ?

ત્રીજો અંક સમાપ્ત.

[આ રસિક નાટકનો વિશેષ બાગ આવતા અંકમાં.]

નાયક

[સ્વાગત] આને રામે રામ કાષ વ્યાપેલો

છે. એ અભારે નીવારી શકાય તેમ નથી. માટે
આમ કહેવા દે. [પ્રકાશ] મિત્રાવસુ ! ઉભા
થાવ ! ચાલો અંદર જઈએ. હું તમને પછીથી
સર્વ સમજાવીશ. દિવસ પણ પૂર્ણ થવા
આવ્યો છે. જુઓ—

નિદ્રાના બંધમાંથી દૂર કરી અરણ્ય પદ્મને જે હસાવે,
આરા પુરે હમેશાં નિજ કિરણ વડે વિશ્વને સુખ આપે;
સંધ્યાએ સિદ્ધ લોકોની રમી સ્તુતિ કરે અરત પામે છતાંએ,
એવો છે શ્વાધ્ય સૂર્ય પરહિત કરવા માત્ર આહુ પ્રયત્નો
[સર્વ નય છે]

સુંદર અને આકર્ષક કામ ક્યાં છપાવશો ?

સાહિત્ય પ્રેસ

માં

કે ન્યાં, એર્ડરોની તાત્કાલિક બજાવણી, નવાં ને સંપૂર્ણ સાધનો, અનુભવી
કામદારોની સેવા, કેળવાએલા વ્યવસ્થાપકોની દખલેખ
ને

સૌથી કીફાયત ભાવ

આ બધાનો સામટો લાભ એવો હોય તો. તમારું સઘળી જાતનું ગુજરાતી
તેમજ અંગ્રેજી છાપવાનું કામ

એક વખત આપી દ્રાયલ મેળવો.

લખો :—

મેનેજર 'સાહિત્ય' પ્રેસ,

૧૦-૧૪, એક્ઝાઉસ લેન, મેટ્રાઝ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઈ-૧.

અપરાજિતા

૧૩૩૬૬૬

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૮૬ થી]

ઉતાવળી ઉતાવળી યુવરાજ પાસે એ આવી; અને એની પ્રદક્ષિણા કરી એ સામે ઉભી રહી. ડોક સહેજ ઉઘી કરી પોતાનાથી સહેજ ઉઘા યુવરાજ તરફ અધર્મીએલી આંખે એ નેંછ રહી, અને પુછવા મંડી:—

“કહો, તમે કાણ છો? ભૂતલ પર ઉતરેલા કોઇ દેવ છો? કે મારા મનની બ્રમણા!”

યુવરાજ, કાણ જાણે કેમ, સ્વરમાં મીઠાશ લાવી બોલ્યો: “ઓ વનદેવી! હું તો નથી દેવ કે નથી દાનવ, હું છું કંકત આ નજીકના નગરનો માનવી રાજા—”

“ભણે, તમે ગમે તે હો; પણ મારા તો તમે દેવ છો. મારા પ્રાણાધાર છો; મારું જાગતું મીઠું સ્વપ્ન છો!” એ બોલી.

નંદકિશોર તો આશ્ચર્ય થઈ ગયો. મનમાં એણે ગાંઠ વાળી. “હા હવેજ મારે સંભાળવાનું છે. મારે હવેજ સાવધ રહેવું ધટે. મને જોતાં પાંત ફસાવવા જળ પાયરતી એક સુંદરી સાથે મારે અહીં કામ પાડવાનું આવ્યું છે; કારણ કે સ્ત્રીઓના મોંમાં જુદાણું અને ખુશામદ સીવાય બીજું શું લક્ષું હોય છે?”

યુવરાજે ઠટે પેટે જવાબ દીધો: “તમે જે હો તે હો, તમે જુલાં પજાં લાગો છો. કોઇ અકસ્માતથીજ હું અહીંઆં આવી ચઢ્યો છું. અને તમારા એકાંતનો મેં લંગ કર્યો છે તે માફ કરજો! હવે હું અહીંથી ચાલ્યો જઈશ. અને ખુશીથી તમે પાછાં તમારા એકાંતમાં મહાલજો!”

તિલોત્તમા બોલી ઉઠી: “ના, ના. હવે તમે શું એમ ધારો છો કે મેં તમને એકવાર જોવા એટલે જવા દઈશ? તમારે, અહીં રહીજ નવું પડશે. નહીં તો હું તમારી સાંથે ચઢશ.”

“કારણ કે હવે આ પળથી હું અને મારું સર્વસ્વ તમારુંજ થઈ ગયેલું જોઈ છે. ગયા જન્મમાં પણ હું તમારીજ હોઈશ, કારણ કે મેં તમને પહેલાં કોઈ ટેકાણે દીધા હોય એમ મને સ્મરણ થાય છે.”

યુવરાજ તો ધણુએ શુંચવાયો; અને કાણ જાણે પોતાના ધ્યાનને લીધે કે તિલોત્તમાના લાવણ્યને લીધે એના સામેજ એ નેંછ રહ્યો. એનાથી સહસા ઉદ્દગાર નીકળી ગયો:

“હવે મને સમજતું ગય છે અનુભવી વૃદ્ધ પંડિતોએ કહ્યું છે કે—“વિદ્વાંસા વન્નિતા લ્લતા। વિદ્વાન, સ્ત્રી અને લતા કોઈને આશરે વળગીને વીંટાઈ રહે તોજ ફાંસે અને પુલે. તેથીજ તેમનો સ્વભાવ એવો પડી ગયેલો હોય છે કે જે તેમની ધણીજ પાસે નજરે પડે તેને એ વળગી પડવાનો!”

તિલોત્તમા તરત બોલી ઉઠી: “કહે યુવરાજ! તમારા પંડિતો ખરેખર સાચુંજ લાખે છે; કારણ હું પણ હવે તો તમારેજ આશરે ને લેરોસે—” અને એમ બોલતાં બોલતાં એ પાસે આવવા લાગી.

નંદકિશોર જાણે હબકી ગયો હોય તેમ આંધો ખસી ગયો; ને બોલ્યો “દૂર રહે, ઓ અજ્ઞણી! તને આમ કરતાં લાજ નથી આવતી?”

“મને એમાં શું કામ લાજ આવે? હું છું મારી મુખ્યત્વાર, ને વળી રાજ કુમારી; એટલે તમને સ્વંવરથી વરી ચુકી છું. એમાં તમને અજાણતું શું લાગ્યું, તે કહેશો?”

“તમે મારા ‘પૂર્વ જન્મના સંગી’ હો એમ મને થાય છે. અને કેવા મેં તમને પહેલીજ મીઠ મંડિતાં ઓળખી કાઢ્યા? પણ તમે તો જાણી લેરેલા માણસજ ન હો, ને કોઈ ચિત્રામણ હો તેવા કેમ લાગો છો?”

તમને કશાની ખીક તો લાગતી નથીને? પણ અંદેશો રાખવા જેવું શું છે? રૂપમાં મારી બરોબરી કરી શકે એવું જેવું છે ખીલું કોઈ?”

યુવરાજ વિચારવમળમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યો એટલે પોતાના ઉપરજી ચીદાષને બોલ્યો: “મને લાગે છે કે તમે કોઈ સખ્ય સ્ત્રી જેવાં લાગતાં નથી! તમારા રૂપની મારે ખીલકુલ પંચાત નથી. પણ મૃત્યુસોકની એવી કે કુમારિકા હજી મેં તો દીડી નથી જે એક રાત્ર આગળ આવું બોલવાની હીમત કરે!”

“પણ, હું કે મૃત્યુસોકની નથી. હું તો છું નાગસોકની નાગકન્યા. અને અમે અમારા પ્રિયતમને જાનેજ આગળથી લઈએ છીએ, હું પણ પેલા ઝરણામાં રહું છું. તમે આવતા હતા ને ધડીએડુ એમાં કુદી પડવાનું જ કરતી’તી. એટલામાં મારા રૂઝા લાગ્યું મેં પાછળ જોયું અને તમને જોવા!”

“નાગસોકમાંએ મારા રૂપની જોડ ન મળવાથી મારું ખીલું નામ ‘અપરાજિતા’ પડેલું છે.” આમ બોલી છટાથી જાણે ખરેખર એ અપરાજિતાજ હોય એમ નંદકિશોર સામે એ તાડાને જોઈ રહી.

યુવરાજનું મોં તો રીવાજ જ ગયું. મન વિચાર કરવું આટલું ગયું. શું બોલવું તે તેને સુઝ્યું નહોતું. અને એની આંખો તો એનો કાળી નાગણુ જેવો અંબોડો જ જોઈ રહી. એને થયું: “મને શુંયવવાને કોઈ જાણ તો એ ન હોય? નહોતો તો મારા જેવું સાવ નિર્દોષ હૃદય આવાં પ્રેમોલનોથી બોળવાય કેમ?”

નંદકિશોર દર્શનમુગ્ધ થઈ મુગો ઉભો રહ્યો. પોતાના હૃદયનું જાણે અજાણે સેવાણુ થઈ ગયા પછી તેને કેપણુ મોત્રવાને અવકાશજ ક્યાં હતો કે હવે ને ‘હા, ના’ બોલે! અને કદાચ

અવકાશ હોત તો પણ તે કશું જાહેર કરી શકત કે કેમ તે ક્યાંથી કહી શકાય?

તિલોત્તમાએ સહસ્રદળ કમળ ફરીથી હોઠે અડકાડ્યું; અને હવે ત્યાં વધારે થોભવાની ન હોય અને ત્યાંથી જવાની રાહ જોતી હોય એમ એ જોઈ રહી.

યુવરાજ તો એકસરખો ગાજી ઉઠ્યો; “તમે મને તે હો અને મને તેવાં હો, પણ તમે એક સ્ત્રી છો અને કોણુ જાણતું નથી કે બધી સ્ત્રીઓ એકસરખી અને એકજ ખીયાની હોય છે? સ્ત્રી તો હોય છે નહીં જેવી વાંકીસુકી, સાપ જેવી ઝેરી, પવન જેવી સ્વચ્છંદી, મોક્ષ માર્ગમાં આડખીલી અને બહારથી અમૃત જેવી છતાં અંદરથી લીલાં ઝેરથી ભરેલી!”

તિલોત્તમા વિરમવથી આ બધું સાંભળી લાંબને બોલી: “તમે તો રાજકુમાર! હજી હમણું ઉગ્યો છો; અને અમારું આટલું બધું ભુંડું ક્યાંથી લાખો છો? તમે તમારી પત્ની પાસેથી આવું આવું શીખ્યા? નહોતો તમારી માતા પાસેથી તો આવું ભણતર નજ લણ્યા હો!”

નંદકિશોર કડક અવાજે બોલ્યો: “મારે પત્ની નથી; અને માં દર્શી તે તો હું સમજાવ્યો થયો તે પહેલાં યુગ્ગરી ગયાં છે.”

“તારે કુમાર! આવું શાણપણુ તમને ક્યાંથી લાખ્યું!”

“હું યુવાન છું નેથી તમે મને ભભેરો છો ખરાં, પણ તમેએ મારા જેવડાંજ છોને? એટલે તમારા સંબંધી નેમજ સમગ્ર સ્ત્રી જાત સંબંધી હું થોડો ધણો પાવગધો બન્યો છું. કારણુ કે મારો અબ્યાસ સાધુઓ અને પંડિતો વચ્ચે સંધાયો છે.”

યુવરાજના છેલ્લા શબ્દો માંભળી તિલોત્તમા ખડખડત હસી પડી; અને વાયુ વાવાથી જેમ પાંદડું દાસે તેમ નંદકિશોરનો આત્મા એ હાસ્યે

હસમલી ઉઠ્યો. હાથમાંનું કમળ નીચે નાખી દષ્ટ એ તાળીઓ પાડવા મંડી અને બોલી:

“હં, સાધુઓ ને પંડિતો! બરાબર સારે કહેતે કયા પંડિતે સ્ત્રીઓને પીછાણી છે કે આટ-આટલાં આળ એમના પર ચઢાવવા તૈયાર થાવ છો? કુમાર! હવે નવેસરથી તમે મારા શિષ્ય થાઓ, અને પંડિતોનેએ ખબર નથી એવું બધું અવનવું હું તમને શીખાવાડી દઈશ. સમન્થા? અરેરે, તમારો આટલો સમય પંડિતોએ વ્યર્થ ગાળી નાખ્યો. હશે ચાલો હવે પહેલેથી છેલ્લે સુધી તમને મારે શીખવી દેવું પછી છે કે?”

નંદકિશોરની મુખમુદ્રા ઉપર ક્રોધની રતાશ તરી આવી. એ બોલ્યો: “અરે તમે બુલ્યાં લાગે છો. મારે તો તમારા શિક્ષણની કે તાલીમની જરાએ જરૂર નથી. યાદ રાખજો કે તમારી કલા કે ચાતુરી મને કેં કરી શકવાતાં નથી.”

તિલોત્તમા ટીખળમાં આંખો નચાવતી મોં મલકાવતી બોલી: “સારે તો કુમાર! તમારા અલેખ બખતરને કોઈ પણ બાણ વીંધી શકવાનું નહીં ખરું? એ મારા બોળા કુમાર! તમે મારાથી—એક અબજાથી બીજો છો? બરાબર તમને એમ થાયસ્તો! કારણ કે હુંએ છું જખરી. જોઈ તો ખરી, તમે કેવા વગર હાલ્યે ચાલ્યે મારા સામે જોઈ રહો છો તે—”

“હ્યો, હાલે ઉભાં રહો!” યુવરાજ બેઠકારીભરેલા તિરસ્કારથી બોલ્યો.

“ત્યારે જોઈ રહેજો કુમાર!” તિલોત્તમાએ સરત બકી; અને સહેજ બાલુએ ખસી, જરા મોં ફેરવી નંદકિશોર સામે તીરછું જોઈ રહી.

તે બોલી: “બરાબર કહેજો કુમાર!” મારામાં શું શું નરસું લાગે છે તે. તમે તો છો મોટા સ્વરૂપ ત્રિવેચક, તેથી મારામાં કયાં ખોડખાંપણ છે તે બેલાશક બતાવી દેજો. કારણ

તમે કહેશો તે શુદ્ધ ન્યાયનુંજ કહેશો એમ મને ખાતરી છે.” આમ બોલતાં તેના મૃદુ એાષ ઉપર મીઠું હાસ્ય ફરકી રહ્યું.

મન અકલાગરું થયું હોય અથવા તો કેાષનો તેણે વિશ્વાસઘાત કર્યો હોય તેમ નંદકિશોરનું હૃદય એનું પોતાનુંજ દ્રોહી બન્યું; અને નાગકન્યા ભણી સદસા ઢળવા મંડ્યું. પોતાનું બધું બળ એકઠું કરી મહાપ્રયાસે યુવરાજ બોલ્યો:

“હું તમારા કનેવરની વાત નહોતો કરતો એ તો તમારા આત્માજ એવા હોય છે!”

“સારે મારા કનેવરમાંથી તો તમને કશું એવું ન લાગ્યું ખરું? મારા આત્મામાંજ સારે તમે કેં જોયું! તો કુમાર! અહીં ચાલો અને મારી પેઠે આ ઝરણામાં જીવો ને પછી કહો શું દેખાય છે તે.”

નંદકિશોર અણપાશ્વર્યે ઝરણામાં ડાકીયું કયું; “ઓહો, મારા પ્રતિબિંબ સીવાય આમાં બીજું કશું દેખાતું નથી—” બેરીકરાખી એ બોલ્યો.

તિલોત્તમા તે ન ગણકારતાં બોલી: “બરાબર, ત્યારે મારો આત્મા એ આ ઝરણા જેવો છે—કાંચ જેવો નિર્મલ ને પારદર્શક! એ, પાછા જીવો જોઈએ—” એમ બોલતી, બે પગની એડી અડોઅડ ગોઠવી તિલોત્તમા યુવરાજ સન્મુખ ઉભી રહી; અને લાંબી અણીયાળી આંખો કુમાર સામે ઠેરવી એ બોલી, ‘રાજકુમાર! વળી જીવો, મારા હૃદયના હોળમાં તમે નથી દેખાતા?”

યુવરાજને આમ કરવું ન પાલવ્યું તોએ ના પડાઈ નહીં. એણે તેમ જોયું તો તિલોત્તમાની આંખની કાકીમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ એને જણાયું.

એ તો કેલેજઅને

૨૩૭૬૬૧

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૬૨ થી]

એટલાજ ઉંચા આદર્શથી ગોઠવેલું? એજ પ્રમાણે શોભતો બહારનો વરંડા, અને પુલથી મધમધી રહેલો કમ્પાઉન્ડ-આલુ બધું જોઈને જાણે નવી સૃષ્ટિમાં આવ્યો હોય એમ એમને લાગ્યું.

વીરીઓ નોકર એમને એમના ઓરડામાં લઈ ગયો. એમના ઓરડાનો ભવ્ય દેખાવ જોઈ, તે તો ઠંડાજ થઈ ગયા. પલંગમાં વહાણથી બધિતો ખાટલો, ટેબલમાં બે ઉપરા-ઉપરી ગોઠવેલાં દેવદારનાં ખોખાં, ખુરશીમાં દેવદારના પાટીઆનું રટુલ-પથારીમાં એક ફાટેલી સાદડી-બાલડીમાં ધાસલેટ તેલનો કબ્જો, લોટામાં મીઠાનું ટ્રાયલું, ખીંટીમાં બે ખીલા અને આરસામાં એક માટો અબરખ.

“વીરીઆ, સ્નાન કરવાને પાણી અને કુંડી?” પ્રોદારાયે પુછ્યું.

“શેફ આ રહ્યુંને,” કબ્જો અને કાચલી બતાવતાં નોકરે કહ્યું.

દેસાઈજીએ સ્નાન કરવા માંડ્યું. તેટલામાં હેમંતરાય આવ્યા. સમાચાર પુછ્યા. સાણુ નહોતો, તેથી વીરીઆને સાણુ લાવવા કહ્યું. વીરીઓ ધોવાનો સાણુ, ફરનીચર સાફ કરવાનો કકડો અને એક પચીઈ લઈને આવ્યો.

“લો, દેસાઈજી, આ સાણુ ટુવાલ અને ધોતીઈ” હેમંતરાયે પણ દેસાઈ કહીનેજ બોલાવવાનું ઉચિત ધાર્યું અને બધી ચીજો આપીને સ્વાગત કર્યું, અને ઉમેર્યું: “દેસાઈજી જે જોઈએ તે માંગી લેજો-આ વીરીઆને કહેજો.” એમ કહી ઠંડાઈથી તેઓ ચાલ્યા ગયા.

દેસાઈજીને નવાઈ લાગી-આ બધું શું? આલું સ્વાગત? બોલવાની મીઠાસ આટલી બધી

અને વર્તનમાં આમ? આ ગભરામણમાં તેઓ કુંજ બોલી શક્યા નહીં અને મુંગે મુંગે બધું સહન કર્યું.

સ્નાનાદિ વિધિથી પરવાર્યા, એટલે લટ એક થાળી લઈને આવ્યો. થાળી ઢાંકેલી હતી તેથી, દેસાઈએ પુછ્યું: “શી રસોઈ બનાવી છે?”

“ખીરંજ-પુરી-ફુધ-બે શાક-વગેરે” લટે ધીમેથી કહ્યું.

દેસાઈને ભુખ લાગી હતી, તેથી “હાથ” એમ થયું, અને જમ્યા પછી આ બધું ફુખ વીસરી જવાશે એમ લાગ્યું.

લટ તો થાળી મુકી ચાલ્યો ગયો હતો. થાળી ઉઘાડી દેસાઈજી જમવા બેઠા. થાળીમાં જે વાનીઓ હતી તે જોઈને તો તે હચકીજ ગયા. ખીચડી-કાણું શાક-આખું મીઠું અને વાકડીમાં પાણી જેવી કદી. “શું કર્યું” એમ વિચારમાં પડ્યા. પણ સવારના ભુખ્યા-એટલે જમ્યા સીવાય છુટકો નથી એમ કરી જમવાનું શરૂ કર્યું. પણ પહેલો કોળાઓ મોંમાં મુકતાંજ, ખીજો મુકવાની દીમત ચાલી નહીં. ખીચડીમાં એકલું મીઠું અને કદીમાં એકલાં મરચાં!

થોડીવારે લટ પુછવાને આવ્યો: “શેફ શું જોઈશે.”

“શું કપાળ જોઈશે. આ બધું શું? તમે તો ખીરંજ પુરીની વાતો કરતા હતા.” દેસાઈએ જરા ચીઠાઈને કહ્યું.

“શેફ મારા પર ચીઠાવાથી શો ફાયદો? મેં જે આપને કહ્યું હતું તેજ રસોઈમાં છે. પણ આપને માટે તો જુદી રસોઈ શોધના ખાસ હુકમથી અને એમની પોતાની દેખરેખ નીચે થઈ છે. કેમ આપને ખામી જણાય છે? માફ કરશો.” એમ કહી લટ ચાલ્યો ગયો.

દેસાઈએ તો હાથ ધોઈ નાખ્યા. થાક લાગ્યો દનો, ભુખ લાગી હતી અને આ સ્નાન-

થી મીઠાજ ગયો હતો. તેથી ગુસ્સામાં તેમના પક્ષગ (?) પર જરા આગ પડ્યા અને ઉઘી ગયા. છેક સાયંકાળે ઉઠ્યા. જરા આભુબાભુ નજર કરી તો ઇનેમજના એક પ્યાલામાં ચાહ ઢાંકેલી જોઇ. ચાહ લાંબી લાંબ રહેવા દીધી, અને બારીએ જરાક વિચાર કરતા ઉઠ્યા.

તે વખતે હેમંતરાય અને એમનું કુટુંબ બહારથી ફરીને આવ્યું. વનશ્રીને કે ચેન પડતું નહોતું. તેણે દેસાઇને બારીએ ઉભેલા જોયા અને ધીમેધીમે એના ઓરડામાં ગઇ.

“કેમ દેસાઇજી, મઝામાં તો છોને?” વનશ્રીએ જરા અચંબાથી પુછ્યું.

દેસાઇ થોડીવાર એની સામેજ જોઇ રહ્યો, અને શો જવાબ આપેલા તેની સમજ પડી નહીં. છેવટે અકળાઇને કહ્યું: “વનદેવી, આપના ધરમાં આમ સ્વાગત થાય છે કે? શું આ આપના કુટુંબની શોભા છે?”

“અમારા ધરનું સ્વાગત કેવું હોય છે, અને અમારા ધરની કેવી શોભા છે, તે બધાં જાણે છે. જે આપને બધાથી ઉલટો અનુભવ થયો હોય તો તેને માટે આપજી જોખમદાર હોવા જોઇએ. પ્રમોધરાય દેસાઇ ચંદને ખીજાજી માણસ બની બેસીએ તો આજ દશ થાય! આ તો ઠીક છે; પણ કોઇક વાર કેદનો પણ અનુભવ લેવો પડે. એમ જો લોકો સહેલાઇથી છેતરાતાં હોય તો પછી ફુનીઆનો અંત આવેલો સમજવો.” વનશ્રીએ દુઃખ દર્શાવતાં ડહપણની સલાહ આપતાં કહ્યું.

“શું હું પ્રમોધરાય દેસાઇ? ક્યાં એ ઉઠાઉગીર-તોફાની છોકરો અને ક્યાં હું? તમારી ભયંકર ભુલ થાય છે. તમારા કહેવા પ્રમાણે કેદનો અનુભવ તો ઇશ્વર કરાવશેજી નહીં, પણ વગર ભુલે, આપનાજ આમંત્રણથી અહીં આવનાર આ પ્રમોધરાય પુરુષોત્તમરાય દેસાઇને

નજરકેદનો સાક્ષાત અનુભવ થયો. મારું માન તો ગેપ થયું; મારા સામાન ગેપ થયો હવે મારું નામ પણ ગેપ કરાવતું છે! અને મારાં પૂજ્ય માબાપનાં નામ પણ ગેપ કરાવી જવાં છે કે શું! વનશ્રી! તમારી તથા તમારાં માતા પિતાની કે ભયંકર ભુલ થાય છે, અને તે ભુલનો ભોગ હું થઇ પડ્યો છું;” દેસાઇએ જરા ઉમતાથી-જરા નમ્રતાથી પણ ગૌરવભરી રીતે કહ્યું.

“આવીજ રીતે સારું સારું બોલી, લોકોને ફસાવવાના” એમ કહી લાંથી તે ચાલી ગઇ.

કોઇ વિચિત્ર પ્રેરણાથી વનશ્રીને દેસાઇ માટે માન ઉપજ્યું. પોતાની લાગણી દુઃખાતી હોય એમ લાગ્યું. કે પણ ભુલ થતી હોય એમ મન સાક્ષી પુરવા માંડ્યું. પણ પિતાજી કહેવામાં ભુલ કરેનહીં એમ તેને લાગ્યું; અને વધુમાં આશ્ચર્યાળ-એટલે પિતાજીને કેમ કહેવાય? ઉઠાઉગીર પ્રમોધ આવો પ્રભાવ ન પાડી શકે એમ થયું. પણ એ તો રોજના કાર્યક્રમમાં રોકાઇ જમવા બેઠી પણ કે જુખ નથી એમ લાગ્યું, અને માથું દુઃખે છે એમ કહી, એના ખંડમાં જઇ વહેલી સુઇ ગઇ.

“મને જુખ નથી; મારે જમવું નથી” દેસાઇએ ન્યારે ભટને થાળી લઇને આવ્યો ત્યારે કહ્યું અને મનમાંજ ‘અત્યારે તો નજર કેદ ભોગવો અને સુઇ જાઓ; સવારે જોઇ લઇશું’ એમ બબડી સુઇ ગયો.

ગૌરવ પતનથી, માનભંગથી, જુખથી અને થાકથી, દેસાઇને ઉંઘ બહુ આવી. સવારે લગભગ નવેક વાગે ઉઠ્યો.

આ વખતે બહાર એક ટેકસી આવીને ઉભી, અને હેમંતરાય, તેમનાં પત્ની તથા પુત્રી કાણુ આવ્યું તે જોવા દોઢાં હત્યાં. પુરુષોત્તમરાય અને જયલક્ષ્મી આવ્યાં.

“હો, રામજી આપ પધાર્યાં ? મારું કયું.
પણ અબર તો આપવી હતી ? અમે સ્ટેશને
મોટર લઇ તેડવા આવ્યા. આગે અમારા ઉપર
બહુ ઉપકાર કર્યો.”

ધનલક્ષ્મીએ જયલક્ષ્મીને આવકાર આપ્યો.
વૃન્દશ્રી બધું જોઇ રહી.

“આજ વિવાહનું મુદ્દનું છે, તેથી લાવો
જમણે, એમ રાતે વિચાર થયો નેથી આ મેલમાં
આવ્યાં. ઘેરજ આવવાનું હતું એટલે તાર કર્યો
નહો.” પુરુષોત્તમરાયે કહ્યું અને ઉભેર્યું. “ગઇ
કાલે મારો પ્રમોદ પણ પુનાથી અહીં આવ્યેજ
હશે.”

બધાં ગભરાઇ ગયાં. અંદરથી દેસાઇ પણ
પોતાના પિતાનો સાદ સાંભળી દોડતો આવ્યો
અને એક બાળકની પેઢે બાજી પડ્યો.

હેમંતરાય અને ધનલક્ષ્મીનાં તો મોઢાંજ
પડી ગયાં અને ઠંડાજ થઇ ગયાં.

“દેસાઇ, કેમ કે કાલે સાંજના પાછા
દેખાયાજ નહો” છેટેથી કે પરિચિત અવાજ
આવ્યો.”

પેલા દલાલ અને મહેતા આજ જરા
મળવા આવ્યા હતા. અને મી. મહેતાએ સમા-

ચાર પુછ્યા હતા.

“અરે, શું આવે ? અહીં તો નગર કેદ
હતો” પ્રમોદે કહ્યું.

“કેમ, એ શું ?”

“ચાર દિવસ ઉપર તમે હેંગીનગાડનમાં
બાફ્યું હતું તેનાં પરિણામ. તમે તો કહેતા હતા
ને કે પ્રમોદ, પ્રમોદ થઇને આવવાનો છે, અને
પ્રમોદરાય તો કાઠ પ્રયોગ માટે રોકાઇ જવાના
છે.” શુરસામાં હેમંતરાયે કહ્યું.

“જુઓને અમારા પ્રમોદરાય જરા અતડા
રહે છે. કાલેજમાં કાઠની જોડે બોલધું નહો.
સોસાઇટીમાં ફરવા જવું નહો, એકલા રહેવું
અને ફક્ત વાંચ્યા કરવું. એ ટેવ છોડાવવા આ
બધું કહ્યું હતું.” મહેતાએ જરા ઠંડાઇથી કહ્યું.

“તે આવા પ્રસંગે ? વિવાહના વખતે ?”
પુરુષોત્તમરાયે પુછ્યું.

“એ તો અમીલ ફરટે હોય” દલાલે ધીમે
રહીને કહ્યું.

ગઇ કાલેજ અમીલની પહેલી તારીખ ગઇ
હતી તેથી બધાં હસી પડ્યાં.

“એ તો કાલેજનો !” એમ વનશ્રીથી
બોલી જવાયું.

માછલીઓ

***

[મુનુનના પૃષ્ઠ ૫૬૬ '૬]

તો ફક્ત પૈસા નહીં પણ જગીરો, અને પુત્રી, પુત્ર કે કુટુંબનું બીજું કાંઈ માણસ પણ શરતમાં સુકાય છે.

“પોપ” (Acerina Cerncia) નામની માછલીઓ એંતાનની સાથી છે, એવું પહેલાં ખ્રીસ્તી લેકો માનતા હતા. કેટલીક વખત પાદરીઓ તેને પકડવા જતા, અને એને પકડીને એની પુંછડીએ બુચ બાંધતા, અને પછી પાણીમાં જવા દેતા. માછલી બીચારી પાણીમાં જેમ જેમ કુબડી મારવાનો પ્રયત્ન કરે તેમ તેમ બુચને લીધે પાછી પાણીની સપાટી ઉપર આવે; આવી રીતે એંતાનના માથાને દુઃખ દઇ પાદરીઓ અને બીજા ધાર્મિક પુરોહો, મજા લેતા હતા.

આફ્રીકાની, “લગ ફીશ” ઉનાળો આવતાં અને નદીઓ સુકાઇ જતાં, કાદવમાં લગલગ અદારેક ફૂટ ખાડો ખોદી તેમાં મજાનું ઘર બાંધે છે. ત્યાંથી તેઓ ઉપરની જમીન સુધી એક નળી વાટે આવજાવ કરે છે. એ કાદવનું ઘર

એવું સખત હોય છે કે, એને ભાંગવું થયું અશક્ય પડે છે.

“રટાર ફીશ”માં એના ભાંગેલા અવશેષ ફરીથી પેન કાંચ ની શક્તિ હોય છે. કેટલાક માછીઓને આને લીધે ઘણીવાર ઘણી ખોટ જાય છે. એને અને નાની સાધારણ માછલીઓને બહુ વેર હોય છે આથી એ નાની માછલીઓ બેગી “રટાર ફીશ” જળમાં આવી તો પહેલાં માછી એના કંઠે કકડા કરીને દરીઆમાં, હવે મરી જશે કહીને નાખી દેતો. પરંતુ એના દરેક કકડાની જુદી જુદી માછલી જનતી, અને માછીને વધારે કરાતી. કેટલાંએ રટાર ફીશને મારી નાખવાના આ પ્રયત્નને લીધે, કેટલાંએ રૂપીઆનું માછીઓને નુકસાન થયું હશે.

આવી અનંક જનત માછલીઓ વારિષિના ઉંડા જળમાં વીહરે છે; હજુ કેટલાંએ આગળથી જનો વસતી દશે તેની કાંઈને ખબર નથી; હજુ કેટલાંએ અનન બીઓ પ્રભુએ જળજગતમાં સાચવી દશે તે કોઈ જાણી શકું નથી.

ક્યારે મનુષ્ય દરવરનાં સર્જન સમજી શકશે?

બહાર

આહુ મારમાં

પડશે

સંસાર-મંથાપત્રિ ૪

ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી નરહરિયજી : :
સા. કનૈયાલાલ મોદીસાલ મુન્શી કૃત

ચિત્રકાર: સા. રસિકદાસ તાવળાં : :
મુંદર આર. વિદ્યા સાથે

મૂલ્ય: રૂ. ૨-૮-૦

લખા: ‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,

૧૦-૧૮, પંડિતરાય સેન, મેડીન રોડ, કોટ-મુબાઈ ૧.

કોના વાંક ?

(બીજી આવૃત્તિ)

અરવિંદનાં આંસુ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૦૮ થી]

હવે તો સમણાંએ ન રહ્યાં ! અહીં આરામ લેનો હું એસું છું ત્યારે અસહી આમ્ય અને ગોષ્ઠ્યવનના ભણકારા મારા કર્ણમાં વાગી રહે છે ! પિતૃઓનું કેવું ચિત્ર મારી આંખ સન્મુખ ખડું થાય છે ! જલ ઝરણે, કુવા કઠિ કે નદી કીનારે હૃદયની માંડ વાળતાં કે ભાવિ ઉદ્ઘાહના કુંકુંમ અક્ષરે ફરારનામાં રંગાતાં જોઉં છું. આ અને આવાં મૃદુ સંવેદનથી અસ્તાત અને અપરિચિત હૃદયે ઉનાળાના ઉકળાટ અને યાક પછી ઝરણાંની શીતળ લહેરો ચાખી છે કે નહીં એની મને તો શકા રહે.

માથ ૨૬ પાંચમ.

હું મને પુસ્તકો મોકલવાનું લખે છે? પથુ વહાલા ! પ્રભુ ખાતર એ ધુંસરીથી મને મુક્ત રાખજે. પ્રિય સુહૃદ ! એ ભોભીઆથી હું યાકયો છું. તેના સંક્ષોભની મને પરવા નથી. તેની ધગશોથી હું પરવારી ચુક્યો છું. મારા પર એનો ભોભો ન નાખજે, એ સૌ વિનાએ મારું હૃદય કેટલું ખદબદી રહ્યું છે. મારા ઉન્માદને હીડાળી શાંત પડે એવી રચધારાજ અત્યારે મારે જોઈએ અને તે તો મારા પ્રિય કાલિદાસ, શેલી ને કન્નાડી ધરી રહ્યા છે.

તારા દેહિના ઉન્માદ-જવરને-જવાલાને પાડવા હું કેટલો મથું છું. પરંતુ દૈર્ઘ્ય, તરંગિતામાં મારા હૃદયનો જોટા ફેલ છે. ઉડામાં ઉડી ગમગીનીમાંથી આનંદ ઉડ્યન, વા મધુર રમેણીય પ્રખળ જુસ્સો ! આવી વિવર્ત લીલાના મારે આ સૌ કહેવું ન હોય ! જાણે હૃદયને આવીમાર બચ્યાં જેવું પ્રત્યેક કલ્પનાને

પંખાળી પોયુ છું. ફરી આવો હસારોએ કરીશ નહીં. તારા જેવા ઠાપકા લોકન મીઠો ઠપકો મારે કયા શબ્દોમાં દેવો ?

મહા ૧૬ તેરમ.

અહીંનાં સામાન્ય લોક મને ક્યારનાં ઓળખે છે. મને તેઓ ચાહે છે પથુ ખરાં, ખાસ કરીને સુંદર શિશુઓ. જ્યારે પહેલાં હું તેમની જોડે બળ્યો ત્યારે મિત્રભાવે તેઓની નાની આળ-પંખાળ સંબંધે પુછવા માંડ્યું. કેટલાક સમજ્યા કે મારો હેતુ તેઓની ટેકડી કરવાનો હતો અને ભારેખમ મીઠવાએએ ચહેરે મારાથી દૂર રહ્યા. આથી મારા હૃદયને મેં જરા પથુ બળાપામાં ન નાખ્યું.

ઉલટું આથી તો મારી પૂર્વની માન્યતા દઢી બૂત થઈ. કેટલાએ ભદ્રલોક સામાન્ય જનતાથી અતડા રહી અળગા રહે છે. જાણે કે એમને ખીક લાગતી હોય કે પોતાના લાંબા પડછાયા આ દૂષિત (!) સંસર્ગથી ટુંકા થઈ વેરાઈ જાય ! કેટલાક સંસ્કારી બેશરમ નવરાઓ એમની જોડે ભજેહજે છે તો માત્ર પોતાની ઉદ્ધત મગકનું કાર્તાલ બાન કરાવવાજ.

ભાઈ, હું તો જાણું છું કે પાંચે આંગળી સરખી છે નહીં ને હોયે નહીં. મારી માન્યતા પ્રમાણે તો જે સંસ્કારી જીવ પોતાનો માન-મરતઓ ને મોભો જળવવા આમ્યલોકથી અતડો ને અળગો રહે છે તે પરાલવના ભયથી શત્રુથી નાસતા બીરુ-કાપુરુષ સમાન છે.

પેલે દહાડે હું પાણીઆરે ચઢી ગએલો લાં મેં એક જીવાન પરિચારકને વીમાસજ્યમાં ઉભેલી જોઈ. તેના ઘડો સૌથી નીચેને પગથીએ હતો ને તેની સખીજનમાંની એકાદની તે કાગતે ડોળે રાહ જોતી હતી. હું લાં ગયો ને તેની સામે જોઈ રહ્યો. મેં હસીને કહ્યું : “રાધા ! હુંજ એકું માથે ચઢાવું તો ચાલશેને ?” તેના શુભાખી ગાલે

શરમના શેરડા પડ્યા. “શેરડા! તમને તકલીફ હોય?” તે બોલી. ઉત્તરમાં મેં કહ્યું: “જવા દેને આ આડંબર ચેષ્ટા! ને સરખી ઉભી રહેને.” મેં તેને મદદ કરી, સટસટ ને પગથીઆં ઉતરી ગઇ. સટસટ તે પગથીઆં ઉપર ચઢી ગઇ. જતાં પહેલાં તે માટે: આભાર માનવાનું જુલો નહીં.

ફક્ત સુદ ખીજ.

ઝાળખાણ પીછાણનો તો મેં એક મણતરો કરી મુક્યો છે; પણ મારું પ્રાણપંખી જપે એવા એકાદ હૃદયનો એક નાનો સરખો ખુણો હજી મને સાંપડ્યો નથી! લોક મારા તરફ કેમ આકર્ષાય છે તેની મને ગમ પડતી નથી. તું પુત્રીશ લોક કેવા છે? વલ્લવલી રહેલી આ દલિન જનતાનો અનુભવ હું ક્યા શબ્દમાં આલેખું! શામજી લામજી સર્વસ્થળે સરખાજી હોય. માનવજાતનો વિમાર કરતાં તો જગતભરમાં સારંગીના સર્વ સુર એક સરખા! જ્યાં જુઓ ત્યાં એજ દારિદ્ર્ય! એજ કંગાલતા! તેઓમાંના ધણાને તો હાડમામ સાથે રાખવા, આખો દિ’ તનનોડ મજુરી કરવી પડે છે. અને નીરાંતની એકાદ ધડી મળે તો તે જંપને બદલે તેમને એટલો અંજયો આપે છે કે તેનાથી તેઓ ભડકી છટકે છે. એ વિધાતા! માનવ માત્ર પર આ દુઃખના હુંગરા!

આ બધી બોળી દોલી જનતામાં મને તો ખુબ ગમત પડે છે. આ ખેડુતોની વાડીમાં પોંકની ઉમળી હું મહાજી છું, તાજે ગોળ ઉડાતું છું કે શેરડીના અમૃત જામો ગટગટાતું છું. ધણીવાર એમના સાથેના ગપાટાતડાકમાં મારું આ દરજ્જાનું ખોળીયું ફેંકી દઉં છું. શાં એમનાં દીલાવર દીસો! શો એમનો મુક્તાનંદ! કોઈક વાર એવા ભગવાનના માણસ જેવા એકાદ, બે જોડે હું લઠાર મારવા નીકળી પડું છું. આવાં મકરમાં સુખદુઃખની કંઈ વાતો તેઓ નીખામસ

દીલથી મારી સાથે દવે તો કરે છે. આવાં નાનાં આનંદપર્થકોનો મારી ‘તખીઅન’માં નવો રંગજ છાટે છે માત્ર મારે અહીં જુલો જતું પડે છે કે મારી પ્રકૃતિની કેટલીએ ચમત્કૃતિઓ અર્થ નિદ્રાવશ સુષુપ્ત દશામાં અહીં પડી રહે છે! મારાથી આ તંદ્રામાંથી તેમને ઉઠેરી જાગત કરી શકાતી નથી. આ વૃત્તિસંગોપન મારા સરેકારી જીવને સાલેજ. કોઈકવાર હું ગહન નિરાશામાં પડી જાઉં છું છતાં,

ગરસમજીતી વદાલા, લખ્યા લક્ષ્મી લેખ છે!
સાપિત જનતા પાંડે બાલ! શું કમરિએ એ!

અફસોસ! મારી ઉગતી જીવાનીનો હૃદય-મિત્ર આજ ક્યાં! અફસોસ! અફસોસ!!
કલાપી મારોજ અનુભવ આપાદ તને ક્યાં થયો!
મળ્યાં હોત ના આપણે, યદિ હોત ના પ્રીત!

હૃદય ભરના શું ગણગણીરણો છે? અપ્રાપ્ય, દુષ્કર, અપાર્થિવ, સ્વર્ગીય અમૃતને માટે તલસતો હું ‘ગમે તેવાં ભવ્ય પણ આખર તો સ્વપ્નનોજ આદમી છું.’ પણ અરે તે યુગયુગની જીવનસખી મારી યર્ષ યુજી છે. તે હૃદય, તે ઉમદા આત્માની માલેકી મને મળી યુજી છે. જેના સાન્નિધ્યમાં મારા બધા અણુઓ આદર્શ દાસેપુલે છે! જેની સમીપ, હું છું તેના કરતાં વધુ દીસું છું કારણ કે યદિ શકું તે બની જાઉં છું. તેની ઈંદુ-કિરણથી અંશલિને હું રાહડી ચુક્યો છું. અમારો સહવાસ સંસર્ગ કુંજામાં કુંજી, મીઠામાં મીઠી લાગણીઓની, જીવિવિલાસની, સ્વપ્નભ્રમણાની શાશ્વત અમૃતજળ નહોતી! જેટલી રમણીય તેટલીજ ઐન્દ્રજાલિક! ફર વિધિ! મારા હાથમાંથી એ રત્ન તું ઝડપી ગયો! તેની સ્વર્ગીય સદિષ્ણતા, અપૂર્વ જીવિ મમતૃતિ આજ ક્યાં? ‘ન જુલાતું તું જુલો જા, વિધિનું પાણું તું પી જા’ એ જેવી ભણકા વાગ્યા કરે છે શું તેના ફકીરના જાઅમાં પ્રણયના અવશેષોની ‘મર્મદારક

ભરમ'એનહી વિધાના મારું ભાગ્યતું થકી ચુકી.
કનકની મેખને યદ્દે સોદની મેખ તે નાં મરા- ચુકી!

શારદાપીઠના તામ્ર રનાતક વિનોદની અને
હમણાંજ એળખાણ થઈ ચુકી છે. કેવો નિર્દોષ,
નીખાલસ અને વહાલસોલો! જ્ઞાનસાગરને
અદૃશ્ય તળીએ જાણે હુખકી મારી આંખો હોય
એવો તે પોતાને માને છે. એ પુત્રકીઆ
પડિત-પોપટજીએ ઠીક શુક્રવત્તિ કરી તનનોડ
પરિશ્રમ લીધો છે; એની મારાથી ના
પડાય એમ નથી. તેનો માહીતીજાંડારએ
વિપુલ છે. જ્યારે તેણે સાંભળ્યું કે એનમુન
ચિત્રકાર હોવા ઉપરાંત હું કવિ છું અને છતાં
સંસ્કૃત ઉપર મારું પ્રભુત્વ એક વિશારદને શોભે
તેવું છે, તેમજ પાણીમાંએ મારે ચયુપ્રવેશ છે
ત્યારે મારી સાથે પ્રસંગ પાડવાની પહેલી તક
તેણે સાધી. તે બીચારા અર્ધદુઃખે પરેશ્વેજ યોગે
તેનો જ્ઞાનયાત્રા ઠાંસીને ગચ્છરકે આવે એરી રીતે
મને પીરસ્યો શંકર અને સાંખ્ય શ્રીક્રમુશી. ગદી
અને ગીતગોવિંદ, ડારવીન અને કૅન્ટ, હુગો
અને રૂમી શીરહોસી, માર્કેન્ડેય પુરાણ અને ગાઝલિ
ભરતનાં ક્યુંઅનું જ્ઞાન પ્રદર્શન કર્યું; અને ન્ની
વિદ્વતા અને બહુશ્રુતિ તણે મને ચમદી નાખ્યો. [વધુ અફળાનું.

અરીના ભક્તિન્યાયાધીશનો પરિચય પંજું
મને હમણાંજ થયો છે. વિનોદ મારફતેજ એ
અભિજ્ઞાન મને થયું. મને તો ભક્તમનસાધ તેના
ચહેરા પરથી નીતરી રહેલી દીસે છે. તેના બાળકો-
ના બુધથી ઘેરાએલો તેને જોવો એએ એક
બડી ગમ્મત છે! એની મોટી છોકરી ઠીક ગવાય
છે! ગામને મોટે ગળાણું હાય? એણે મને મળવા
આવવા ઇજ્જત મોકલ્યું છે. ને પહેલી તકે તે
નિમંત્રણનો હું લાભ લઈશ. અહીંથી અરધા
કલાકની લટારને અંતરે ને રહે છે. તેની પ્રેમાળ
પત્નીના અવસાન પછી શહેરનો અંગણો તેને
અસહ્ય થઈ પડ્યો છે ને તેથી અહીં રહેણીયકુટિર-
માં રહે છે. કેટલાંક વિધિનાં વિચિત્ર પુતળાં જોડેએ
મારે અફળાવાનું થયું છે. મને એમનો સંસર્ગ
જેટલો અનિષ્ટ લાગે છે તેટલીજ મારી
મિત્રાચારીની એમની મને લોહપતા ભાસે છે.
જય ભારત! પ્યારા! આ કાગળ તને ગમશે.
અછળું થાગ એટલો લાખો તે થઈ ગયો છે.
જાણે આખી તપાસીખ મેં ચીનરી નાખી! તારા
જીવનપ્રવાહના રસતરંગ પરનું નૃસ તને મીઠું
લાગતું નથી? એ રસતરંગની કલગીએ ચાલ

[આ રસિક વાર્તાનો વિશેષ ભાગ આવતા અંકમાં.]

કુમારીના અનુભવ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૬૦૪ થી]

એક ઝોઝો આવ્યો, પણ તુરત પાછા તે સચેત થયા. આ પછી તેમનામાં ગએલું લાન પાછું આવતું લાગ્યું. તેમના શરીરમાં ઉચ્છ્વિતાનું પ્રમાણ વધ્યું અને અશકિતથી પથારીમાં પડ્યે પડ્યે આંખ ઉઘાડી અમારા તરફ તેમણે જોયું. તેમણે મને તથા મોટી બહેનને પોતાની પાસે બોલાવ્યાં, તે કહ્યું: “નીલુ બેટા, જોને કેટલા વાગ્યા છે?” મેં કહ્યું: “કાકા, બે વાગવાની તૈઆરી છે.” “હં” કહી કાકા શાંત થયા.

બરોબર ત્રણમાં દસ મીનીટ બાકી હતી અને મારા કાકાના નામની કુમ પાડતો એક છોકરો દોડતો આવ્યો. મેં તેના હાથમાંથી તાર ઝુટાવી લીધો, અને સહી કરવાનું પાડોશીના છોકરાને કહી હું એકદમ કાકા પાસે દોડી. કાકા આંખ મીંચીને પડ્યા હતા. તેમને ધીમે સહે મેં બોલાવ્યા: “કાકા, કાકા,” પણ કાકા બોલ્યા નહીં. મારી આંખમાં ઝળઝળીયાં ભરાયાં, કંઈ ગદગદ થઈ ગયો. ફરીથી યત્ન કર્યો: “કાકા, કાકા, મારો તાર આવ્યો છે હું પાસ થઈ જુઓ.” તારનું નામ સાંભળતાં જ કાકાએ સફાળી આંખ ઉઘાડી. કાકાની આંખ ઉઘડતાં જ હું તેમના ચરણમાં નમી જ પડી, અને ધુસ્કે ધુસ્કે રડવા લાગી. કાકા બોલ્યા: “નીલુ, બહેન, જો, હવે મારું કહેવું સાંભળી લે. વાર ન લગાડીશ. હવે તું પરણવાનો પણ નિશ્ચય કરજે. અને તારી સાથે અથવા બચુ (મારી મોટી બહેનને લાડથી બચુ કહેતા) સાથે દોકિલ (મારો નાનો ભાઈ) ને રાખજે. સંપીને રહેજો. હવે લણવાનો વિચાર ન રાખીશ. થોડાનું ધણું માનજે. કોકિલને સારી

કેળવણી મળે તેવી ચોક્કસ કાળજી રાખજે. બસ બહેન, બોલને ચર્પટખંજરિકા. હરિ, ઝંઝં!” બસ. કાકા બોલતા અટક્યા. ચર્પટખંજરિકા ઉચ્ચારવાનું સામર્થ્ય મારામાં નહોતું. છતાં કાકાની ઇચ્છાને વશ થઈ ગળગળા અવાજે મેં બોલવાનું શરુ કર્યું. મોટી બહેનને મારી પાસે બોલાવ્યાં, અને નલિનીદલ્લમતસલીલં તરલં એ લીટી બોલાતી હતી, તેટલામાં તો સખત આંચકી સાથે કાકાના મોંમાંથી પાણી નીકળી પડ્યું, અને તેમનો પ્રાણ ચાલ્યો ગયો!

બસ! મારી સઘળી આશાઓ લાગી પડી. તે દિવસથી જ મારી ગ્રહ દશા પણ બદલાઈ એમ મને હવે લાગે છે; કારણ ત્યાર પછી એવા બનાવો બનતા ગયા, કે હું જીંધીને બેઠી જ નથી. વરસાદ અને વાવાઝોડના તોફાનમાં ગરીબનું એકનું એક આશ્રય આપનારું ઝુંપડું ઉખડીને પડી જાય, અને તેની જે સ્થિતિ થાય, તેવી જ સ્થિતિ મારી થઈ.

x x x

સુખનાં સંવત્સરોનાં સંવત્સરો અમ્મણમાં વહી જાય છે, પણ દુઃખની તો પળેપળ માણસને સાંભરે છે. આજ મારા કાકાના અવસાનને આઠ વર્ષ થયાં એ વાત માન્યામાં પણ નથી આવતી. હું માનું કે ન માનું, છતાં કાળ તો પોતાનું કાર્ય કર્યે જ જાય છે.

મારા કાકાના મંદવાડમાં જે ડોક્ટર અમારા ઘરમાં આવતો, તે માગ તરફ વારે વારે ટીકી ટીકીને જોયાં કરતો. મારી મોટી બહેનને તેના આ ચાળા જેએલા હતા (તે વાત તેમણે મને પરણ્યા પછી કહેલી.) પણ કાકાના મંદવાડમાં એની મરજ હોવાથી એ કે બોલી શક્યાં નહોતાં. કાકાના મરણ પછી મારા બનેલી મારફતે એ ડોક્ટરે મારી મોટી બહેનની પાસે મારું માયું કર્યું. મારા બનેલી ધણી બવહાર અને સંસ્કારી

હતા. તેમણે પણ ડોક્ટરની સાથે મારા વિવાહ થાય તેમાં ખોટું નથી, એમ મારી બહેનને મોઢે કહેલું. ભણેલો યુવાન અને ધંધે લાગેલો, તથા, બહારથી એની કે પણ દાદ ફરીઆદ સાંભળેલી નહીં, એટલે મારા બહેનનો એને માટે ખાસ ખોટો અભિપ્રાય ન થયો. 'ઈદ્રવાયણું ઉપર લલ, ભીતર લાળા હોય' * એ પ્રમાણે મારા બહેની ઉપરથીજ સારું દેખી લેલાયા. મારી બહેનને પણ તેમનો વિચાર ગમ્યો અને જ્યારે બહેને મને વાત કહી, સારે મેં પણ પહેલાં તો એવોજ વિચાર કર્યો. જ્યારે હું ડોક્ટરની માગણીનો સ્વીકાર કરતી હતી, સારે મારો અંતરાત્મા ઝણઝણી ઉઠ્યો હતો. આજ આટલે વર્ષે હું અંતરાત્માના ઝણઝણાટનું સત્ત સમજી. મેં ડોક્ટરની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો, અને કાકાના શોકનો એક વર્ષનો સમય જવા દઈ હું ડોક્ટરની પત્ની થઈ.

લગ્ન થયા પછી થોડા સમય સુધી તો ખરાબર ચાલ્યું. હું વાંચનની શોખીન હતી, તેથી ડોક્ટર મને બેઠતાં પુસ્તકો લાવી આપતા. મેં હવે 'સાહિત્ય'માં લખવા માંડ્યું, મારા લેખોની કદર થતી જણાઈ. 'સાહિત્ય પરિષદ'માંથી મારા લેખ વાંચવાનું નિમંત્રણ મને મળ્યું, પણ તેજ સમયમાં અટકાવનો પ્રસંગ હોવાથી મારાથી ત્યાં જવાયું નહોતું. મારા લેખો મેળવવાને તંત્રીઓ તનતોડ મહેનત કરતા. વળી 'ગુજરાત' નામે માસિક પણ તે સમયમાં નવું નીકળ્યું હતું. આરંભથીજ આ માસિક લાંબા જીવનની સારી આશા આપતું હતું. તેના તંત્રી રા. કનૈયાલાલ મુનશીનું નામ મેં સાંભળેલું. મારા પતિ અને એ બંને જણા સાથેજ કોલેજમાં ભણેલા. એટલે મારા પતિ એમના વીશે ઘણી વાર વાત કરતા, પણ સાથે એમ પણ કહેતા કે 'મુનશી એટલા

જીદી છે, કે સારું કે માફું જે કામ હાથમાં લેશે, તેને સામે પાર ઉતાર્યા વિના નહીં રહે.' મારા પતિ-દેવના આ અભિપ્રાયથી મને ગુજરાત વીશે સારી આશા બંધાઈ હતી. પણ એ આશાને મૂર્ત-સ્વરૂપ આપવા લેખો તેમાં છપાવા મોકલવાનું મારાથી બન્યુંજ નહીં !

મારાં લગ્ન થયા પછી મારા પતિએ મુંબાઈમાં આવીને ડોક્ટરનો ધંધો કરવાનો વિચાર કર્યો. તે વખતે તેમણે મને સમજાવેલું કે અહીં દરતાં મુંબાઈમાં કમાણી વધારે થાય, અને આવા ધંધામાં આગળ પડવાનું સ્થાન પણ મુંબાઈજ છે. મને એ વાત સાચી લાગેલી. મુંબાઈની બહાર-વાંદરાનીએ બહાર-(પરાનું નામ આપવાની મારી હીમત નથી.) અમે બંગલો રાખી રહેવા લાગ્યાં. મને તે વખતે મારા પતિની યુક્તિની કશીએ સમજણ પડી નહીં. એમણે મને જેમ સમજાવી તેમ મેં બોળે ભાવે માની લીધું. પણ એમના પ્રયત્નના પર્વતની ઉડી ઉડી ખીણોમાં મારું સૌભાગ્ય વિનાશક લાવા રસ ઉકળી રહ્યો હતો. મને બોળીને એની કશીએ ખખર હતીજ નહીં.

x x x માં (અમે રહેતાં દતાં તે પરામાં) એક વડાલ કુટુંબ રહેતું હતું. આ કુટુંબની અટક વડાલ હતી. ખરી રીતે તે કુટુંબનો વડો માણસ પેન્શનર હતો. તેનો મોટો પુત્ર પરદેશી માલની આયાત કરનારો મોટો વેપારી હતો. તે પુત્રની સ્ત્રીનુંજ રાજ્ય આખા ધરમાં ચાલતું. પેન્શનર સાહેબ એ વાર જમતું, તે બહાર ફરવું, એ રીવાજ બીજી દરકાર રાખતા નહીં. તેમનું દીલ બોળું હતું. પોતાના શત્રુ સાથે પણ તે દસીનેજ વાત કરતા. કપટ શું તે પણ એ જાણતા ન હોય, તો નવાઈ નથી. પુત્ર તો આખો દિવસ મુંબાઈમાંજ રહેતો, અને

* હયારામકૃત 'પ્રતિષ્ઠા' બાવનીમાંથી.

રાત્રે પણ ઘણું ખરું નવ વાગ્યા પછીથીજ ઘેર આવતો. આ ઘરમાં-અહેનના (પેન્શનર સાહેબનાં પુત્રવધૂ) ત્રણ ભાઈઓ એમને ત્યાંજ રહેતા હતા. તેમાંના એક એડવોકેટનું લાજુતા હતા, અને બીજા બે ડોક્ટરનો અભ્યાસ કરતા હતા. કુલીન, મધુ, અને શરત* એ પ્રમાણે એમનાં નામ હતાં. શરતને અને મારા પતિ દેવને ખાસ મિત્રાચારી હતી. અને મુંબાઈ આવવાનું ખરું કારણ પણ શરતની શીખવણીજ હતી. શરતને મેં એકવાર અમારે ઘેર જોએલો, પણ મને તેની રીતભાત ગમતી નહીં હોવાથી તેના સામી નજર નહીંજ કરવાનું મેં નક્કી કર્યું હતું. જ્યારે અમે મુંબાઈ આવ્યાં, ત્યારે શરત દિવસમાં એકવાર તો અમારે ત્યાં આવેજ આવે. પણ એ સાથે હોય, એટલે મારે તેમાં વચ્ચે પડવાનું કે કારણ નહોતું.

મારા પતિનો નિયમ હતો કે સાંજે સાડા સાતની લોકલમાં ઘેર આવીજ જવું. એક દિવસ હું 'ગુજરાત' ને માટે લેખ લખી રહી હતી, અને સાડા સાત થતાંજ લેખ અધુરો મુકી હું એમને માટે ચલા કરવા સ્ટવ સળગાવવા ગઇ. લોકલ આવી અને ગઇ, બીજી ફાસ્ટ લોકલ ગઇ, ત્રીજી ગઇ. પણ એ આવ્યાજ નહીં. મને ચિંતા થવા લાગી. અમારી પાસે વિપિન કરીને વીસ વર્ષનો છોકરો એનાં માથાપ સાથે રહેતો હતો. તેને મેં રેશને તપાસ કરવા મોકલ્યો, પણ તેએ થોડી વારે એકલોજ પાછો આવ્યો. સાડા અગીઆરની લોકલ અને સાર પછી સાડા બારની લોકલ એમ બે છેલ્લીજ લોકલો. હવે મુંબાઈથી આવવાની બાકી હતી. હજી તો પોણા અગીઆર થયા હતા, અને સાડા અગીઆર સુધી કેમ રહેવાશે, એ વિચારે હું નિર્બલ બની, વિપિનને મેં,

વાતો કરી કરીને જગાડ્યો પણ એ બીચારાને બીજે દિવસે શનિવાર હોવાથી વહેલા નીશાળે જવાનું હતું, તેથી તે સાડા દસે જતો રહ્યો. હવે હું મુંબાવા લાગી. બારણાં બંધ કરીને હું અંદર બેઠી હતી. ત્યાં સવા અગીઆર વાગે એમનાં પગલાં સંભળાયાં. બારણાં ઠોક્યાં, અને મને ઉઘાડવાને શુભ પાડી. આ વખતે લોકલનો વખત હતો નહીં, અને આટલી બધીવાર ક્યાં રોકાયા હશે, એ વિચારે મારા મનમાં સહેજ કોષ ઉત્પન્ન કર્યો. 'કે પણ બોલ્યા ચાલ્યાં વિના મેં બારણું ઉઘાડ્યું, એટલે જાણે મને વઢવાને ટાંપી રહ્યા હોય, તેમ ઘોઠા કાઢીને મને કહેવા લાગ્યા: "કેમ, તેં હજી ખાધું નથી?" મેં કહ્યું: "તમારા પહેલાં હું ક્યારે કોઇ દિવસ પણ જમું છું!" "હીક, હીક. તું તારી મેજે જમી લે. મારે આજે જમવું નથી." આમ કહી લુગડાં ઉતારી એકદમ પથારીમાં પડીને તેમણે નિદ્રાનો આશરો લીધો.

જેના ઘરમાં હંમેશાં મારફાડ થતી હોય, તેને ત્યાં આ બનાવ સહજ લાગે. પણ મારે તો જીવનમાં આવો પહેલોજ પ્રસંગ બન્યો હતો, એટલે મારું તો હૃદય કપાઇ જતું હોય, તેમ મને લાગવા માંડ્યું. મારું માથું પણ ભમવા માંડ્યું. મેં તે રાત્રે ભોજન લીધું નહીં. મારી વિકલતામાં ઉધાડું રહેલું દુધ પણ બીલાડી પી ગઇ હતી, 'નીરાંત થઇ' એમ કરીને હું પણ પથારીમાં નહીં સુતાં ચટાઇ પ્રાયરી પૃથ્વીની માતાના અંકમાં સુતી.

હાય, હાય! તે રાત્રિનાં ભયંકર વિચાર તરંગો, અને તે રાત્રિનું ભયંકર સ્વપ્ન મને હજી પણ સાંભરી આવતાં-કંપ થાય છે. હું કોણ મુંબાઈની દીકરી, અને કેવા સિદ્ધાંતનું સેવન

સંબંધારને મારા. ઇતિહાસ સમન્વય મારે, અને બનાવથી. નામ મેં, સુકાં, છે, ...

કરનારી, આમ છતાંએ કેવાની સાથે વ્યવહાર બાંધવાનો મારે પ્રસંગ આવ્યો, મેં કેવી કેળવણી લીધેલી, આ બધાનો વિચાર આવતો; ત્યારે મને મારા સ્વર્ગસ્થ કાકા યાદ આવ્યા, અને એમનું લાડથી —બોલાતું વાક્ય “બહેન તું કુંવારી રહેશે? જો તું મારી પાસે રહે ને તો હું તને એવું તો સારુ સારું શીખવીશ કે તને તારા જીવનમાં દુઃખ શું તેજ નહીં સમજાય.” વારે વારે સાંભરવા લાગ્યું. ટાઢાં હિમ જેવાં એ વાક્યોનું સત્ય ક્યાંનું ક્યાં ફેંકાઈ ગયું. પણ આ બધા પરિવર્તનનું મુળ શું, એ જાણવા તરફ હવે મારી વૃત્તિ વળી.

બીજે દિવસે સવારમાં શરત આવ્યો, અને તેણે મારા પતિને ઉઘતાજ જગાડ્યા. તેણે મને કહ્યું: “એહો ભાભી, દજી તમે ઉઠ્યાં નથી કે? આવાં આજસુ ક્યાંથી થયાં?” આ બદમાસના શબ્દોથી હું કંક ચેતી. મને હવે ગઈ કાલની ઘટનાનો ક્રમ સમજવા માંડ્યો. મેં તેને કશાએ જવાબ ન વાલ્યો. મુંઝે મેઢિ દાતણ પાછી કરીને ચઢા કરી, અને મારા પતિના ટેબલ ઉપર બે ખાલા ગોઠવ્યા. મેં તો ચઢા, તે દિવસે પીધીજ નહોતી, મારું માથું ભમતું હતું. આંખો બળતી હતી, છતાં તે બેની વાતો સાંભળવા આજે હું અધીરી યઈ. કૈંક કૈંક સમજાયું તે ઉપરથી સાર એ નીકળ્યો કે શરત અને એ બે જણા મુંબાઈમાં કાલે ક્યાંક ગયા હોવા જોઈએ. (મારી આ સમજણ ખોટી હોવાનું પછીથી મને જણાયું હતું.) વહીલના ઘરમાં પેન્શનરની બહેનની દીકરી સાથે શરતને આડો સંબંધ હતો, તેમ લોકવાયકા સાંભળેલી. એ છોકરી ચખરાક, અન્નપ્રયાની સાથે પણ ઓળખીતાની માફક વર્તન રાખનારી, અને હોશીઆરીનો ફકિર રાખનારી હતી. તેનું શરીર ઘાટણના જેવું સ્થામ, પણ મોઢું જરા શીકાદાર હતું; તે હુગડાં એવી

તો મોહક રીતે પહેરતી કે જોનાર પહેલી નજરે તો જરૂર અંજન્ય. તે મુંબાઈમાં કોલેજમાં ભણતી હતી. કોલેજમાં તેના વીશે છોકરાઓ અનેક વાતો કરતા, તેવું મારા પતિ પહેલાં મને કહેતા. શરતે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા મારા પતિને તેના ફાંદામાં નાખવાનો પ્રયત્ન રચ્યો. મારા પતિ તે પ્રયત્નમાં આખાદ ફસાયા. હવે શરત પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા અમારે ઘેર આંટા મારવા લાગ્યો. પણ મારા અંતરમાં મારા કાકાની આપેલી સંસ્કૃતિનું તેજ ઝળકતું હતું. મારા કુળનું-પિતાના કુળનું-અભિમાન મારી નસેનસમાં વ્યાપ્યું હતું. મારી કરડી આંખ, અને ક્રોધિત બ્રકુટિ જોઈ શરત શે' ખાઈ ગયો, ને બીજી વાર અમારે ત્યાં હું એકલી હોઈ ત્યારે આવવાનુંજ ભુલી ગયો. પણ મારા પતિ કુબળતામાં ફસાયા હતા, તેમને છોડવાનું કાર્ય વિકટ હતું.

તેમની વૃત્તિ ધીમેધીમે ધરમાંથી ઉઠવા લાગી. રાત્રે પણ ધાતું ખરું વહીલને ત્યાંજ પડ્યા રહેવા લાગ્યા. રાત્રે અનિયમિત સમયે ઘરમાં આવી, મને ઉગ્મગરા કરાવવા લાગ્યા. તેમનો ઉદ્દેશ એકજ હતો કે હું કંટાળીને મુંબાઈથી ચાલી જઈ, અને બંગલામાં તે એકલાજ રહે. ન્યારથી મેં તેમનો એવો ઉદ્દેશ જાણ્યો, ત્યારથી મેં પણ હઠ પકડી કે હું મુંબાઈ છોડીને જઈજ નહીં. પણ પુરુષ આગળ સ્ત્રીનું શું ચાલે? બબ્બે ત્રણ ત્રણ દિવસો સુધી ઘેર આવવાનું તેમણે બંધ કર્યું, અને ન્યારે ઘેર આવતા ત્યારે મારી સાથે વડવાનું બહાનું બદારથી લેતાજ આવતા.

મારો નાનો ભાઈ કોકિલ મારા બનેલી સાથે રહીને કોલેજનો અભ્યાસ કરતો હતો. તેના લગ્નનો પ્રસંગ આવ્યો. મોટી બહેનનો કાગળ આવવાથી હું મારા કાકાને ઘેર ગઈ, કારણ ભાઈનાં લગ્ન અમારા જુના ઘરમાંજ થાય, તેવો મારા બનેલીનો અને મારી મોટી બહેનનો

આગ્રહ હતો. મોટી બહેન આગળ મારાથી સહેજે હૃદય ઉઘડી ગયું. હું રડી પડી, ત્યારે બહેન ચમક્યાં, ને બોલ્યાં: “નીલુ, નીલુ, આ શું? તું સાચું કહે છે કે શું? તેં મને કેમ કે જણાવ્યું નહોતું?” આમ કહી બહેને મારા બનેલીને બોલાવ્યા. તેમને મારી બધી વાત કહી. તેમણે ડોક્ટરને અહીં બોલાવવા પત્ર લખ્યો. તેના જવાબમાં મારા નક્કર પતિએ (વાંચનાર, તારી દષ્ટિએ હું પાપ કરતી હોઉં તો દુઃખ આપજો.) લખ્યું કે “—ની સાથે સઘળો બચકાર તોડી નાખ્યો છે. હવે એ મારે ઘેર અહીં આવશે તો એને અપમાન સાથે પાછા જવું પડશે. એની ખર્ચાને માટે હું દર માસે રૂપીઆ મોકલતો રહીશ. એ મારા વિના બીજી રીતે સુખી થાય, તેનો મને વંધા નથી.”

આવા ઉત્તરથી મારા બનેલી પણ ધણા નવાઈ પામ્યા. તેમને પ્રથમ તો એ વહેમ આવ્યો કે મારો કે સંગીત વાંક હોવોજ જોઈએ. પણ મેં તેમને અચ્ચતી ઇતિ સુધી બધી વાત કહી, સારે કેંકે શંકા સાથે તેમણે આ વાત માની. પણ તેમની ખરી ખાતરી તો બ્યારે તે મુંઝાઈ કે કામ પ્રસંગે ગયા, ત્યારે મારા પતિનું પ્રત્યક્ષ વર્તન જોતાંજ યદ્ય. હવે નિરાધાર દશામાં જીવન વીતાવ્યા સીવાય મારે બીજો ઉપાય નહોતો. શું હું રૂપીઆની સગી હતી? એમના રૂપીઆ સ્વીકારવા કે કેમ તે મને ન મમજાયું. આખરે મારા બનેલીના કહેવાથી મેં રૂપીઆ સ્વીકારવાનું યોગ્ય ધાર્યું.

મારા પતિને મેં કેટલાએ કાગળો લખ્યા, પણ તે એકેનો તેમણે જવાબ આપ્યો નથી. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીને છોકરાં પતિ વગેરે સંભાળવાનાં હોય, એટલે એનો સમય ભૂલ્યો, એ દેખીતું છે. વિધવા સ્ત્રી પણ પતિની હવે આશાજ નથી, એમ માની ટાઈ કાગે પણ કાઈ સારા સંગીન

કાર્યમાં મુંઝાઈ શકે, પણ મારે તો છાતી ઉપર ધીકતા લાગી પડ્યા હોય, તેવી મારી દશા યદ્ય છે. પતિને જોઈ છું કે તેમના વીશે બ્યારે કે પણ વાતો સાંભળું છું, સારે મારો જીવ કપાઈ જાય છે. મને કશું સુઝતુંજ નથી. મારા પતિનો એક સગો લણેલો ગણેલો, સારે હોદ્દે નોકરી કરતો હોવા છતાં પણ તેને મારા પતિનો વાંક વસતો નથી. એટલુંજ નહીં, પણ આ યુવક સ્ત્રી જાતિની સ્વતંત્રતાનો હીમાયતી છે; તેવા વિષય ઉપર મોટા મોટા લેખ લખે છે, છતાં મારા પ્રશ્ન વખતે તે મારી સામે કરડી આંખેજ જુએ છે. આવા કેટલાએ દીલના ચોર લેખકારથી દુનીઆં છેતરાતી હશે! મારી પાસે લેખની માગણી કરનારા તંત્રીઓને મારે જણાવી દેવું પડ્યું છે કે “ભાઈ, મારા રસરાજ રૂઢ્યા છે, અને મારું જીવન નીરસ થતું જાય છે. મારા રસહીન લેખથી તમારા માસિકનાં પાનાં રખેને અલગાવતા!”

અત્યારે હું લુપ્ત જીવન વીતાવી રહી છું. ભાઈ, તમે મારા ધર્મના ભાઈ છો, સારે આટલું દીલ બોલીને તમને લખું છું; અને મારો હૃદયનો ભાર હલકો કરું છું. મારી જ્ઞાતિ છડે ચોક મારા પતિનું વર્તન જુએ છે, છતાં તે સંબંધે નિર્વાર્ધની માફક તે બેધાંજ કરે છે. અરે! અમારી જ્ઞાતિના સ્ત્રીસન્માન વૃત્તિની લાગણી ધરાવનારા યુવાનો લેખોદ્ધાર અને પુસ્તકોદ્ધાર ધણેએ સારો દેખાવ કરી ચકે છે, પણ મારા ડોક્ટરને તેઓ લેશ પણ કહી ચકતા નથી. એટલુંજ નહીં, પણ ડોક્ટરના આ કૃત્ય તરફ તેમણે તિરસ્કાર જતાવી પોતાની મંડળીમાંથી તેમનો બરિષ્કાર કર્યો હોય, એમ પણ તેમણે કહ્યું નથી. વાંચનાર, મારા અનુભવથી કહું છું—તે ચોક્કસ માનજે કે લંબો લખનારાનો મોટો ભાગ અંતરમાં જુદીજ વૃત્તિ.

વાળો હોય છે. માટેજ આપણું સાહિત્ય ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચ્યું નથી. જે સાહિત્યમાં આત્મા રેડવામાં આવે, તેજ સાહિત્ય વિકાસ પામે છે.

જસ, મારી ક્યની હવે હું પુરી કરું છું. મુનશીના જીવન ઉલ્લાસની વાતો મારા જેવી અબળાઓ કેમ પચાવી શકે? એટલે પ્રશ્ન

એમને પુછવાનું મને ઘણીવાર મન થાય છે. પુરુષોએ સ્ત્રીઓને જીવનના ઉલ્લાસ માણવાની તક કોઈ વખતે પ્રશ્ન આપી છે? સૌભાગ્યવતીને કુર્કુઅબળમાં મુંઝાવાનું રહે. વિધવાઓ અને મારા જેવીઓને હંમેશના ધીક્તા અંગારા છાતીએ બાંધી ફરવાનું રહે, ત્યાં જીવન ઉલ્લાસની ટાલક અમને કેમ અસર કરે?

બહાર પડી ચુકી છે !!

હીંદુ સંસારના મૂઢ પ્રશ્નો જાણવા હોય,—સમાજનાં અસામાન્ય લમની વેદી, અને તેનો ભોગ ભોવો હોય,—ઢોંગી ધર્મ શુરુઓ અને ભોળી સ્ત્રીઓનાં વર્તન જાણવાં હોય,—આહોશ હીટેકડીવનાં પરાક્રમ વાંચવાં હોય,—અનેક રહસ્યમય ઘટનાઓ જાણવી હોય તો આજેજ મંગાવો.

“રસિકા ઉર્ફે આદર્શ આર્ય બાળા.”

ભાગ ૧-૨. સંપૂર્ણ કીંમત રૂ. ૪-૦-૦ (વી. પી. જુદું.)

૧૭૦૦ પાનાનો દળદાર ગ્રંથ,

અનેક સુંદર ચિત્રો સહિત

મળવાનું ઠેકાણું:—

માથેક મીન્ટીંગ પ્રેસ,

કરંજ્યા બીહીંગ, ચર્નીરોડ જંકશન, મુંબઈ.

ગુજરાત-એક મહાવૃક્ષ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૯૬ થી]

—ને પછી આવે છે નર્મદ-નવા યુગના સંદેશ સમી જ્યોતિષધરીને. તે નિર્બલ છે; ધનહીન છે; અસ્વસ્થ છે. પણ તેની આંખમાં પ્રેરણા છે; તેના અંતરમાં નવું ચેતન છે. તેની વાણીમાં વીરનો વિજયધોષ છે. ગુજરાતને ફરી સરજવાની તેને હાંસ છે. પેટ પાટા બાંધી સાદિલ ને જીવનમાં નવો યુગ સ્થાપવાનાં સ્વપ્નાં રચતો તે દુધ ને પૌંઆ આરોગવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે; અને તેના ઉજળતા અંતરમાંથી નીકળતો લાવા ચારે તરફ પ્રસારે છે-વિનાશ કરે છે-સર્જવે છે ને સર્જનકાર્યની સેનાને પ્રેરે છે...

—ને જમશેદજી નરરાવાનજી ટાટા ગુજરાતી સાહસના અર્વાચીન અવતાર ચારે તરફ નવો ઉદ્યોગ, ને નવા પ્રયોગો આરંભતા. તેનું હૃદય ચિંતાનુર છે. હાંદનું દારિદ્ર્ય જોઇ તે દુઃખી છે. તે ફેડક્ષની પ્રતિજ્ઞા લઇ તે બેઠા છે; અને તે પ્રતિજ્ઞા પાર ઉતારવા ગુજરાતની વેપારવૃત્તિ કેળવવા તે મથે છે. પશ્ચિમો ને વલિષ્ઠોના ઉત્સાહનો તે વારસ સમુદ્રને શરીઓ સમાન સરલ કરી રહ્યો છે.....

—ને શ્રીરાજશાહ મહેતા!-ગુજરાતમાં વ્યવસ્થિત સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધના આઘનાયક-કેંગ્રેસ, કોરપોરેશન, ને યુનીવર્સિટીના ત્રિભુવનને ધારનાર; ગુજરાતી વ્યવહારિકતા ને જાહેર જીવનમાં ઉતારી અર્વાચીન પ્રગતિને સાધવા તત્પર થએલા આ નિર્ભય વીરને અદ્વિતીય મુત્સદ્દી ને પડકાર કરતા હું જોઈ છું....

[આ રસિક લેખમાળાનો વિરોધ બાળ આવતા અંકમાં]

—ને મહાત્માજી!-કોઈ પ્રાચીન ભગવાન અર્વાચીન સૃષ્ટિમાં જુલા પડ્યા હોય એવા મહાન ને અપૂર્વ મોહનદાસ ગાંધી! હેમચંદ્રસરિના વૈરાગ્યને હરિચંદ્રના સલ સાથે સંમિશ્રિત કરી;- દાદાભાઈની એકનિષ્ઠ સેવાવૃત્તિમાં દયાનંદની ઝનુની દેશદાઝ બેળવી;- નરસિંહના વૈધ્યવનો આદર્શ સેવી ને સ્વામીનારાયણને અધમોદ્ધારણુ પ્રવૃત્તિમાં ઝાંખા કરી-આ નરોત્તમે તો માનવતા કેટલી ઉચ્ચ ભૂમિકાએ પહોંચી શકે છે તેની કલ્પના કરવાની શક્તિ પણ આપણામાં રાખી નહીં. વાદ્પટ્ટતામાં, લાગમાં, દેશભક્તિમાં, સમભાવમાં. મુત્સદ્દીપણામાં ને સસપ્રિયતામાં, એક અને અનુલ એવા ગુજરાતના આ વ્યગ્રગણ્ય જ્યોતિર્ધરને અર્વાચીન યુગની દશ દિશા ઉજળતા હું જોઈ છું. બારડોલીમાં બેઠા બેઠા, રાષ્ટ્રીય બળવો કરવાના સંકલ્પ કરતા તે મને દેખાયાજ કરે છે. અચનથી નર્મદ સુધીનાં તેજ એના તેજમાં મળી લાગિનું ક્ષિતિજ આસ્વાદક પ્રકાશે દીપાવે છે.

...અને આ જ્યોતિઓની પરંપરા ચાલી જાય છે-એકબીજાના તેજમાં વૃદ્ધિ કરતી-અનુપમ પ્રકાશે દિશાઓને નવરાવતી-નવા ચેતને અનુગામીઓની દીપિકાઓ પ્રગટાવતી. અને આ જ્યોતિઓની જ્વાલમાંથી જેમ તેમ કરતાં આંચ બેગી કરી મારા જુઝાતા દીપકને જળતો રાખવાનો પ્રયત્ન કરતો હું-સવિતા નારાયણને અધ્ય આપતા કોઈ નિર્જય બ્રાહ્મણની માફક-તેના તેજની ભવ્યતાથી અંબાઇ જઇ પ્રાર્થું છું કે 'ઓ જ્યોતિર્ધર! મારા પ્રગતિ પંથ ઉજળો ને ગુજરાતને તમારી જ્યોતિના જ્વલંત ચેતનથી નવે અવતારે આજો !'

તનમનની મહેનત કરનારાં !

તમે વાપર્યું

કે ?

અંકુ

નમુનેદાર ચાટણ

કેસરી જીવન

સુશોભિત—સુવાસિત—સ્વાદિષ્ટ—પૌષ્ટિક

રસામનરૂપ લીલાં રસદાર
આમળાં સાથે રસસિદ્ધર, અબ્રક,
કેસર, કસ્તુરી અને ખીજાં દીપન
પાચન તથા પૌષ્ટિક ઔષધો
મેળવી બનાવેલું

મહારસાયન

માંદાં હો કે સાગ્નં હો
નખળાં હો કે સખળાં હો
નાનાં હો કે મોટાં હો
સ્ત્રી હો કે પુરુષ હો
તમે જે હો તે

અંકુના કેસરી જીવનનો એક પાટ
આંગેજ લઈ જાઓ : આંગેજ મંગાવી લ્યો :
તનમનની મહેનત માટે તૈયાર થવા માંડો

અંકુ : :
ફાર્માસ્યુટિકલ : :
વર્કસ, લી. : :

કારખાનું : એલફીન્સ્ટન રોડ મુંબાઈ ૧૩
મુખ્ય દુકાન : કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ ૨

કેસરી જીવન—રતલ ૧ ના રૂ. ૫, રતલ ૧૦ ના રૂ. ૧૦, ૨૦ ના રૂ. ૧૫

કેસરી જીવનનું માહિતીપત્ર તથા આયુર્વેદિક દવાઓનું સુચીપત્ર તાકીદ મંગાવો

આઠમી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ

૧૯૨૧

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૨૧ થી]

નિર્ઝંક અને નડતરરુપ થઇ પડેલા છે તે નિર્મૂલ કરવાને સખ્ત ઉપાય લેવાની જરૂર તેમણે જોઈ; પણ તે કાર્ય ઉપદેશ કે દરાવથી જ ન થઈ શકે તેમ નથી. તે માટે પ્રાચીન સમયથી ચાલતું આનું છે તેમ Satire-કટાક્ષમય-લખાણ એજ ઉત્તમ શસ્ત્ર છે અને આપણી ખાતરી થઈ છે કે “લડંભર” ધાર્મિક કાર્ય સિદ્ધ કર્યું છે. સને. ૧૯૦૦ માં તે પ્રસિદ્ધ થયું ત્યારે સમાજમાં સહજ ખળભળાટ થયો હતો; પણ હવે સૌ કોઈ તે પુસ્તકની યથાર્થતા અને ઉપયોગિતા જોઈ શક્યું છે. પણ તે સાથે એટલું કહેવું પડશે કે ગુજરાતી સાહિત્યમાં એવું બીજું એકે પુસ્તક હાસ્યરસ અને કટાક્ષમય સાહિત્યનું આપણને મળ્યું નથી. ડીકન્સના ‘પીક વીક’ પેડે ‘લડંભર’ પણ આપણા જીવનમાં એક જીવંત પાત્ર થઈ પડ્યું છે, એ કર્તા માટે ઓછું માનાસ્પદ નથી.

તે પછી લાંબે ગાળે છેક સને. ૧૯૧૯ માં આપણને રમણલાલ પાંતેથી “રાધનો પર્વત” એ નામનું એક બીજું નાટક મળ્યું. આપણે અહીં સ્વતંત્ર નાટકનાં પુસ્તકો ગણતરી બંધ છે, કર્તા જે છે તેમાં ‘રાધનો પર્વત’ બહુ ઊંચી કોટિનું ગણાયું છે અને અન્ય લાપાના ઊંચી પ્રતિના નાટ્ય સાહિત્ય સાથે તે હરીફાઈમાં ઉભું રહી શકે એટલું ઉત્તમ છે.

દરમિયાન રા. જીવનલાલ અમરશી મહેતા-એ તેમની જાનવર્ધક ગ્રંથમાળામાં તેમના હાસ્ય-રસના લેખોનો સંગ્રહ “હાસ્ય મંદિર” એ નામથી બહાર પાડ્યો. હાસ્યરસ જમાવવામાં તેઓ કેટલા કુશળ છે અને કેવા સફળ નીવડ્યા છે તે પ્રસ્તુત પુસ્તકના વાચક સારી

રીતે જોઈ શકશે. તેમાં હાસ્યરસ વીશેનો સ્વતંત્ર લેખ તો તે વીશેના ગુજરાતી સાહિત્યમાં અપૂર્વજ લેખાય. સૌ વિદ્યાર્થીના હાસ્યરસ-મય લેખોનો એ ગ્રંથમાં સમાવેશ થએલો છે.

સન. ૧૯૦૪ માં અમદાવાદમાં “ગુજરાત સાહિત્ય સભા” પ્રથમ સ્થાપવામાં આવી. રા. જી. રમણલાલને તેના પ્રમુખ નીમવામાં આવ્યા; તેમનો એ સંબંધ હજી ચાલુ છે. સન. ૧૯૦૫ માં પહેલી સાહિત્ય પરિષદ મળી ત્યારે સત્કાર કમીટીના અધ્યક્ષ તરીકે એક વિચાર-પૂર્ણ લાપણ તેમણે આપ્યું હતું. બીજી સાહિત્ય પરિષદમાં “અલંકાર શાસ્ત્ર” વીશે, ત્રીજી સાહિત્ય પરિષદમાં “ગુજરાતી લાપાના આરભ” વીશે, ચોથી સાહિત્ય પરિષદમાં “ગુજરાતી લાપાના બંધારણ” વીશે; પાંચમીમાં લેખ મોકલી શકેલા નહીં પણ મોટે અર્થા કરેલી. ત્યારે છઠી પરિષદમાં એ નિબંધો, “ગુજરાતી અને મારવાડી લાપાનું સમાપણ” અને (૨) જીંજી અને ગુજરાતી લાપાઓમાં ના સામાન્ય અંશ’ વીશે લેખો લખેલા, તે ઉપરાંત સાહિત્ય વિભાગના પ્રમુખ તરીકે એક વિદ્યાર્થી લાપણ પણ આપ્યું હતું. સાતમી પરિષદમાં તેમણે ‘પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં ના અંશ વિવેચન’ વીશે ચર્ચા કરી હતી. આ પ્રમાણે પરિષદની બની શકે તેટલી સાહિત્ય સેવા કરવાનું તેઓ ચુક્યા નથી; અને પરિષદના એક તંત્રી તરીકે પણ તેને સ્થાયી અને વ્યવહાર સ્વરૂપ આપવાને હમેશા પ્રયત્નશીલ રહ્યા છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય, સાહિત્ય સભા અને સાહિત્ય પરિષદ, એ સર્વ સાથે આપણે ઉપર જોયું કે તેમનો સંબંધ બહુ નિકટ અને ગાઢ છે અને તે પાછળ તેઓ પોતાનો કેટલો સમય વ્યતીત કરે છે, તે પાછળ જે ગ્રંથ

ઉઠાવે છે, તેનો પુરતો ખ્યાલ તેમની સાથે કાર્ય કરનારાઓનેજ આવી શકે એમ છે.

૪

રા. સા. મહીપતરામના સમયથી રા. બા. રમણુભાઈનું કુટુંબ એક સુધારક કુટુંબ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. રા. સા. મહીપતરામે માત્ર પરદેશ ગમનનું બીડું ઝડપીને સંતોષ માનેલો નહીં પણ આપણા સમાજમાં સુધારાનું કાર્ય આગળ વધારવાને અથાગ શ્રમ લીધેલો અને અહીં સંતોષપૂર્વકે નોંધવું જોઈએ કે રા. બા. રમણુભાઈએ એ કાર્ય ચાલુ રાખી, તેનો વેગ વધારવામાં શરૂઆતથી અગ્રેસર ભાગ લીધો છે.

“ગુજરાત સંસાર સુધારા મંડળ”ના તેઓ પ્રમુખ છે; ગુજરાતમાં એવું એકે પુનર્લભ નહીં હોય કે જે તેમની મદદ વિના થયું હોય. “મહીપતરામ અનાથાશ્રમ” “બહેરા મુંગાની શાળા,” “પ્રાર્થના સમાજ,” “રેડ-ક્રોસ,” “મદ્યપાન નિષેધક મંડળ,” “નર્સિંગ એસોસિએશન,” “મેડીકલ રીલીફ ફંડ,” વગેરે વગેરે મંડળો જે સમાજસેવા અર્થે સ્થપાએલાં છે, તેના તેઓ મુખ્ય ચાલક અને જવાબદાર કાર્યવાદક બનતા રહ્યા છે.

તેમનો સુધારો બહુ વ્યાપક, બહુભાવ, સમાનતા અને વ્યક્તિ ગ્વાતંગ્યના સિદ્ધાંતો પર બંધાયેલો છે. “અંગોષ જ્યુબીલી” પ્રસંગે આપેલું ‘સુધારાની પદ્ધતિઓ’ વીશેનું ભાષણ તેમજ નદીઆદમાં ભરાયેલી “ગુજરાત સમાજ સુધારા પરિષદ”ના પ્રમુખ સ્થાનેથી આપેલું વ્યાખ્યાન, (સુધારાના ભાવનારૂપ સિદ્ધાંતો વીશેનું) એ બંને આપણને વિચાર અને વિવરણ શૈલીમાં સ્વ. રાનાડેના વાર્ષિક પ્રસ્તાવિક ભાષણોનું સ્મરણ કરાવે છે અને તે મુળ સિદ્ધાંતો ચર્ચાતા હોવાથી તેની અસર કાયમ રહેવાની.

ખરી રીતે રા. બા. રમણુભાઈએ સુધારાને જીવી જાણ્યો છે. સુધારાના સિદ્ધાંતોનો તેમણે માત્ર ઉપદેશ કર્યો નથી પણ તેને આચરણમાં ઉતારવા સતત પ્રયત્ન કરેલો છે; તદનુસાર પોતાનું કૌટુંબિક હિત ધડ્યું છે. નહીં તો લગ્ન પછી હીંદુ સંસારમાં સ્ત્રી-પત્ની, બારે વર્ષે ગ્રેજ્યુએટ થાય એ સંભવેજ કેમ? જાતે ગ્રેજ્યુએટ થાય અને પોતાની પાછળ સ્ત્રી ગ્રેજ્યુએટોની ટુકડી ઉભી કરે એ શું ઓછું આશ્ચર્યજનક છે!

એ ગ્રેમાળ જોડુ આપણાં સમાજિક કાર્યોમાં સમપૂર્વક આગળ પડતો ભાગ લે છે, અને સમાજે પ્રસંગોપાત ટ્રાન્સફરન્સ કે મેળાવડાઓમાં તેમને પ્રમુખપદે નીમી તેમનાં મહત્તા અને યોગ્યતા સ્વીકાર્યાં છે.

થોડાજ વખત પર સા. વિદ્યાગૌરીને નામદાર મરકારે “કૈસરે હાંદ” નો રૂપાનો ચાંદ બદલ્યો તે પ્રસંગે તેમને અલિનંદન આપવાને જે બહેર મેળાવડો અમદાવાદમાં થયો હતો, તેમાં જુદા જુદા અને ભિન્ન ભિન્ન કોમના વક્તાઓએ તેમની પ્રશંસામાં જે ઉદ્ગાર દાદ્યા હતા તે તેમના પ્રત્યેની જનતાની માન અને આભારની ભાગધી અને લોકપ્રીતિ દર્શાવવાને પુરતા હતા.

ખાસ કરીને એઓએ એમના લગ્ન દિવસનો પત્નીસમો સૌભાગ્ય ઉત્સવ બહેર રીતે ઉજવ્યો હતો. તે પ્રસંગે પ્રી-સીપાલ આનંદશંકરે “વસન્ત” માં તે બનાવની નોંધ લેતાં જે વિચાર દર્શાવ્યા હતા તે અત્રે ઉતારવા ઠીક થઈ પડશે:—

“બંને દંપતી, સર્વ વાતે સુખી છે. એક હૃદય સાથે, બંનેએ ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી પ્રાપ્ત કરી છે, અને એ કેળવણીને શોભા આપે એવા ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમ તેઓ

ચલાવે છે. રા. રમણુભાઈએ સાક્ષરતા ઉપરાંત બ્રોક્સેવાના જીવનથી રાજદરબારમાં માન અને પ્રતિષ્ઠા મેળવ્યાં છે. સૌ. વિદ્યા, ગંભીર વિદ્યાનો આનંદ લેવા ઉપરાંત, છોકરાં ઉછેરવાં અને એમને સારી કેળવણી આપવી-એ ગૃહણીનો પ્રથમ અને પરમ ધર્મ બહુ સારી રીતે બજાવે છે, અને ગુજરાતમાં સ્ત્રી કેળવણીની ઉત્તમ ભાવના પોતાના દુહાંતથી લોક આગળ સતત ઉપસ્થિત કરે છે. ”

(વસ્તંત; વર્ષ ૧૩, અંક ૩ ને, પૃષ્ઠ. ૧૩૮.)

૫

રા. બા. રમણુભાઈનાં સાર્વજનિક કાર્યોમાં અમદાવાદ મ્યુનીસીપાલિટી અને “ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી ” એ મુખ્ય છે. સને. ૧૮૯૮ થી તેઓ અમદાવાદ મ્યુનીસીપાલિટીના સભાસદ છે; તેના ચેરમેન તથા ઉપ-પ્રમુખ તરીકે પણ તેમણે કેટલોક સમય કામ કરેલું; અને છેલ્લું બોર્ડ આવતા પૂર્વે તેઓ તેના પ્રમુખ ઘણા વર્ષોથી હતા. મ્યુનીસીપાલિટીના એકેએક ખાતાથી તેઓ મારી રીતે માહિતગાર છે અને એવું કોઈ મ્યુનીસીપલ વહીવટનું કાર્ય નહીં હોય કે જે એમની નજર બહાર હોય. એ કાર્યમાં તેમનો પુષ્કળ સમય જતો છતાં અન્ય રોકાણોને ગૌણ રાખીને, કર્તવ્ય બુદ્ધિથી તેમાં તે પ્રવૃત્ત રહેતા. તેથી મ્યુનીસીપલ બોર્ડનો તેઓ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ સંપાદન કરી શક્યા છે અને અત્યારે પણ દરેક મહત્વના અને મુદ્દાના કાર્યમાં તેમની સલાહ અને સુચના પ્રથમ લેવામાં આવે છે.

સોસાયટીની વ્યવસ્થાપક સભાના સભાસદ તરીકે તેઓ જનરે જીવનમાં જોડાયા ત્યારથી સન. ૧૮૯૫ થી-છે અને સન. ૧૯૧૨ માં રા. બા. લાલશંકર માંદા પડ્યા ત્યારથી તો તેઓ જાનરરી સેક્રેટરી છે. સોસાયટીના

કાર્યમાં એમની ઝીણવટ અને નજર બહુ ઉડી ઉતરેલી છે પણ એ પ્રકરણ કોઈ અન્ય પ્રસંગે ચર્ચાશું. આ સીવાય તેઓ હીમાલાય ઇન્સ્ટીટ્યુટ, આપારાવ લાઇબ્રેરી અને લીબરલ લીગની અમદાવાદ શાખાના પ્રમુખ છે; બોળાનાથ સારાભાઈ લેડીઝ ઇન્સ્ટીટ્યુટ, લાલશંકર કેળવણી ફંડ, અને મુગા પ્રાણી પ્રતિ દૂરતા અટકાવનાર મેડજીના જાનરરી સેક્રેટરી છે; અને એવી બીજી અનેક જાહેર સંસ્થાઓ માથે એક વા અન્ય રીતે જોડાયેલા છે, જેમાં તેમની હાજરી અને સલાહ મદદગાર થઈ પડે છે.

એમનાં આ સાર્વજનિક કામોની કદર કરી નામદાર સરકારે સન. ૧૯૧૧ માં કોરો-નેશન પ્રસંગે રા. બા. નો હૃદયમાં બહુયો હનો. તે વખતે એક નોંધવા જેવો અનાવ એ બન્યો હતો કે અમદાવાદના છાપખાનાવાળાઓ અને પત્રોએ તેમને એક માનપત્ર આપ્યું હતું. એવી સુંદર કદર સૌ. વિદ્યા-ગૌરીને એમ. બી. ઇ;નો હૃદયમાં, અને “ કેસરે હોદ ” ના ચાંદ મળ્યા ત્યારે સમાજ તરફથી કરવામાં આવી હતી. એ બધું આપણા સમાજ જીવનમાં આગેવાન તરીકે જે ઉંચું સ્થાન એ બનેએ પ્રાપ્ત કર્યું છે અને લોકોનો વિશ્વાસ અને ચાહ સંપાદન કર્યો છે તેના સુચક ચિહ્નરૂપ કહી શકાય.

૬

પોતાની કૃતિઓ કરતાં મનુષ્ય હંમેશા મહાન છે તેમ આ સર્વ કાર્ય-પ્રવૃત્તિની પાછળ રહેલી વ્યક્તિનો-તેમના આત્માનો પરિચય કરવો, તેમના નિકટ સમાગમમાં આવવું એ પણ આપણે માટે હજીવા યોગ્ય અને ઐયરકર પ્રસંગ છે. રા. બા. રમણુભાઈને મળવું એટલે સૌજન્યનો પ્રત્યક્ષ પરિચય થવો.

“ડોક્ટરે પણ અમને આ છળમાં મદદ કરી અને તે પુરુષને બીલકુલ વહેમ નહીં પડ્યો. પણ ગમે તે કારણને લઈને હોય પણ જે દિવસથી તે સ્ત્રી મૃત્યુ પામી તે દિવસથી પેલા પુરુષની તખીઅત પણ લથડવા માંડી. અમારા ગામડાના લોક એમ માને છે કે જ્યાં શય્ય હોય ત્યાંની હવા કમકમાવનારી ઠંડી થઈ જાય છે. આ વિચાર એક પ્રકારનો વહેમજ છે છતાં મારાથી તેનો ત્યાગ કરાતો નથી. મને એમજ લાગ્યું કે પેલી સ્ત્રીના શયની આસપાસની ઠંડી હવા ધીમેધીમે પેલા પુરુષ કને જતી જાય છે અને તેના હૃદયને પોતાના સ્પર્શથી ઠંડું કરતી જાય છે.

“મૃત્યુ પેલા પુરુષને સેવા બારણા પામેજ ઉભું હતું અને અમે કાણુલર પણ અસાવધ રહીએ; અમે એક પણ નજીવી ભુલ કરીએ તો તેના લાલ લાંબને તે અંદર આવીને પોતાના લક્ષને લઈ લેશે એમ અમને લાગ્યું. આથી હું ચોવીએ કલાક પેલા પુરુષ પામે બેસી રહેતી. ન છુટકે કોઈ કોઈ વાર હું એની સ્ત્રીના ઓરડામાં જતી અને સાં એ સ્ત્રીના શય આગળ બેઠેલી એની બહેનની સાથે પેલા પુરુષ સાંભળે તેમ સ્ત્રીના નામથી કેંક વાતચીત કરતી અને તેના જવાબ પેલી મોટી બહેન દાંત પીસી રાખીને પણ આપતી. પણ જ્યારે આખરે અમને એમજ થતું કે હવે તો અમારાથી બચાવનક ચીસ પાડી દેવાશે ત્યારે અમે જાને નીચે ઉતરી પડતાં અને ત્યાં એકકને બેઠીને અમે છાતીફાટ રડી પડતાં. ધીમેધીમે જાને દીવાનાં થતાં જતાં હતાં એમ અમને જણાતું હતું.

“આની ભયંકર સ્વપ્નવત જીંદગીના ત્રીજે દિવસે મારાથી એક ભુલ થઈ ગઈ જેનું પરિણામ તેને તેજ વખત ગાડુ ધુરું આવત પણ સુલાગ્યે તેમ થયું નહીં આ બનાવ ત્રીજે દિવસેજ

અન્યો હતો એમ અમને પાછળથી જણાયું; તે વખતે તો એ ત્રીજે વર્ષે અન્યો હોય એમ અમને જણાતું હતું. મોટી બહેન નીચે ગઈ હતી અને હું એકલી પેલી સ્ત્રીના શય આગળ બેઠી હતી. થોડી વાર પછી હું પેલા પુરુષના બીજાના આગળ ગઈ. પેલા પુરુષે મને પોતાની પત્નીની તખીઅતના સમાચાર પૂછ્યા. મેં મારા ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં જવાબ દઈ દીધો કે એ તો વાંચે છે. આ ઉપરથી તરત પેલા પુરુષે ધાટી પાડ્યો. ઉત્તરમાં જવાબમાં શાંતિ મળી. શાંતિ એટલે નિઃશબ્દના કે અવાજની ગેરહાજરી નહીં પણ અવાજનું કાર્ય કરી શકે એવી અને અવાજથી વધુ તીવ્ર અસર કરી શકે તેવી ભયભીત શાંતિ મળી. આ કદાચ તમે નહીં સમજી શકો. જે મનુષ્યો મારી માફક મૃત્યુ પામેલાં સાથે એકાંતમાં રહ્યાં હોય તેજ આ શાંતિ કયા પ્રકારની હશે તે સમજી શકે.

“હું આથી એકદમ ગભરાઈ ગઈ અને પેલા ઓરડામાં દોડી. પાછાં આવીને મેં હસવા નો યત્ન કરતાં કહ્યું કે એ તો ઉઘી ગઈ છે. પેલા પુરુષ કેં બોલ્યો નહીં પણ મારી સામે કેંક ન સમજી શકાય તેવા વિકારથી જોઈ રહ્યો. થોડી વારમાં તે પુરુષ ઘેનમાં ઉઘી ગયો. હું એના અને એની સ્ત્રીના ઓરડાની વચ્ચેના બારણાને કુંચીથી બંધ કરીને આ વાત નીચે એની બહેનને કહેવા ગઈ. હવે શાં પગલાં લેવાં તે અમને સમજાયું નહીં. સહેજ શક્તિ એનામાં આવે તો તો એ પુરુષને આ વાત કરી શકાય પણ તેની આવી સ્થિતિમાં કેં કહેવું એ તો તેનું ખુન કરવા બરાબરજ છે એમ અમે ધાયું.

“અમે અકેકના મોં સામે જોઈને આ કાયડો ઉકેલવા મથ્યાં. અમે એમજ ઉભાં હતાં. એટલામાં વિધિએજ એ કાયડો ઉકેલ્યો.

“ એક ચાકરડી હતી તે બહાર ગઇ હતી અને આખા ઘરમાં ગાઢ શાંતિ હતી. મોટી બહેનના ગળવામાં ધડીઆળ ટીક, ટીક, કરતી હતી તે અવાજ પણ સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો એટલી શાંતિ પ્રસરી રહી હતી. એટલામાં એ ગાઢ શાંતિમાં એક અવાજ સંભળાયો. તે મનુષ્યની ચીસ ન હતી. તે કોઇ પણ મનુષ્યના મુખમાંથી નીકળેલ અવાજ ન હતો. મનુષ્યોનાં દરેક જાતનાં દુઃખના અવાજ, ચીસ અને છુમ મેં સાંભળ્યાં છે. હવે એ પ્રકારના અવાજથી મને જરા પણ અસર થતી નથી એટલા બધા જુદી જુદી જાતનાં અને જુદા જુદા પ્રસંગના મનુષ્યોના અવાજ મેં સાંભળ્યા છે. પણ આ અવાજ કોઇપણ કમનસીબ મનુષ્યને કાને ફરીથી નહીં પડે એવી હું પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરું છું. એ હૃદયભેદક અવાજ બીજું કે નહીં પણ આત્માનું હુસકું હતું. આત્માની કાશ્મી ચીસ હતી. પ્રભુ! હજી એ અવાજની રમૂતિ મારા હૃદયમાં ખડી કરું છું ત્યારે મને આંખે અંધારા આવે છે. પણ કેમ નહીં આવે ? એ અવાજ નહતો—એ આત્માનું હુસકું હતું—આત્માની કારમી ચીસ હતી. અમારાં હૃદય

ભેદી ચીસ—અમારા કાળજી કાપતું એ હુસકું ધરના એક છોડાથી બીજા છોડા સુધી જઈને ધીમે ધીમે વીરમી ગયું. અમે બંને નિસ્તબ્ધ ઉભાં રહ્યાં.

“ થોડીવાર પછી અમે બંને ઉપર ગયાં. પેલા પુરુષે કંઠેરામાં થઈને પોતાની પત્નીના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો હતો. પુરુષના એક હાથમાં પત્નીના શબ ઉપર ઓઢાડેલી ચાદર પકડાઈ હતી. બીજો હાથ પત્નીના ગળાં ઉપર હતો. તેનું મોં સ્ત્રીના મુખ આગળ હતું.”

આ વાત કહી રહી પછી અદ્ય સમય, સંસારનાં અનેક મુખ જોઈને રીઢી બનેલ આ નર્સ પણ શાંત થઈ ગઈ અને તેની આંખમાં જળજળીયાં આંખ્યાં હોય એમ મને લાગ્યું.

“ ત્યારે તમારી અનુભવકથા લખવી જોઈએ” મેં નર્સને કહ્યું.

“ આહ! જગતમાં મેં જોયું જોયું છે તેટલું તમે જોયું હોત તો આવી દીલગીરીભરી વાતો લખવાનું તમે મને કહેતજ નહીં” નર્સ વિચારમાં હુબતી બોલી.

હજી વખત છે

ઈન્કમટેક્સ બચાવવા માટે મળો.

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈદ્યની કું.

ઈન્કમટેક્સના અનુભવી.

પહેલો માળ, લાલસિંઘ બીહીંચ, મંગળદાસ મારફીટ પાસે, મુંબાઇ.

નવું સાહિત્ય

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૩૨ થી]

સંઘની પ્રતિષ્ઠા જળવાઈ રહેવા સાથે સંઘની અંદરની વ્યવસ્થા બરોબર ચાલ્યા કરે તથા ધાર્મિક સંઘ સમાજ ઉપર અતિ બોમ્બરૂપ ન થઈ પડે એ લક્ષ્યસ્પષ્ટ દેખાય છે પણ નિયમેને ધાર્મિકરૂપ આપ્યું છે. પાપ અને પ્રાચલિતમાં બે અઢી હજાર વર્ષથી આપણો સમાજ ગુંચવાઈ ગયો છે તે હજી વીસમીસદીમાંએ નીકળતો નથી.

ત્રીજા ભાગમાં આપેલાં મહા શ્રાવકોનાં અતિ દુઃખાં અને સાદાં-રંગે રોગાન વગરનાં ચરિત્રો ધણાં બોધક છે અને એ વખતનાં સંસ્કારી માણસોની ભાવનાઓનું આબેદુજ ચિત્ર ખડું કરે છે. જૈન અને બૌદ્ધ ચરિત્ર કથાઓમાં અલ્પચર્ચા ગૃહ ત્યાગ, ઉદારતા, સત્યનિષ્ઠા, સંયમ વગેરે ઉંચી ભાવનાઓનાં ચિત્રો જોવામાં આવે છે તે ખીજા સાહિત્યમાં ભાગ્યેજ દેખાય છે. એક ક્ષણમાં ધરત્યજીને નીકળી પડતાં, સંસારમાં રહીને પણ યાવજીવિત અલ્પચર્ચા પાળનારા, સંયમનિષ્ઠ છતાં ઉત્સાહી અને આનંદી માણસોને આ કથાઓમાં જોઈને એ વખતનો હીંદુ સમાજ આજના હીંદુ સમાજથી કેટલો ભુલો હતો એ સ્પષ્ટ દેખાય છે. જોકે આવી કથાઓમાં દેખાતું જીવન કેવળ એકજ બાલુનું છે છતાં એ જીવન ભરેલું તેજસ્વી દેખાય છે. અલ્પચર્ચા આપણા ધાર્મિક જીવનમાં જે નિર્માલ્યતા અને જડતા જોવામાં આવે છે તેને રચાને આ પ્રાચીન જીવનમાં ચેતના જોવામાં આવે છે. અને એ જોવા માટે આ ચરિત્રો વાંચવાનીજ અમે વાચકોને ભલામણ કરીએ છીએ. દાખલા તરીકે મહા કાશ્યપનું ચરિત્ર (જુઓ—પા. ૧૯૦) ભગવાન શુદ્ધના સમયમાં મગધ દેશના મહાતીર્થ

નામના ગામમાં એક અત્યંત શ્રીમંત કુટુંબમાં મહાકાશ્યપનો જન્મ થયો હતો. એનું નાનપણનું નામ પિન્દલિ હતું. એ મોટો થયો ત્યારે પરણવા માટે એની માએ એની પાછળ તગાદો ચલાવ્યો. આજીવન અલ્પચર્ચા પાળવાનો નિશ્ચય અને માતૃપ્રેમ એ બેની વચ્ચે બીચારો મુંઝાયો. એણે બહાનાંઓ શોધ્યાં, પણ તેમાં સફળતા ન મળી અને તેણે નહીં ધરેલી એવી સુંદર છોકરી મળી આવી અને પરસ્પર કુટુંબોમાં પત્રવ્યવહાર થઈ વિવાહ નક્કી થઈ ગયો. કાશ્યપની ઉંમર વીસ વર્ષની અને એની ભાવિપત્ની ભદ્રાની સોળ વર્ષની હતી. વિવાહ નક્કી થવાની વાત જાણવામાં આવી કે તરતજ એ બંનેએ એક ખીજાને એવા આશયના કાગળ લખી મોકલ્યા કે સંસારમાં રહેવાની મારી છુટા નથી. તેથી લગ્ન પાશમાં બંધાવાથી નફાનો ત્રાગ ધરો. આ બંને કાગળો એના માથાપોના હાથમાં આપ્યા અને તેઓએ વાંચીને ફાડી નાખ્યા. અને બંનેનાં લગ્ન થઈ ગયાં. એ વળતના રીવાજ પ્રમાણે રાત્રે બંનેને શયનગૃહમાં અને એકજ પક્ષે પર સુંવું પડતું; પરંતુ બંનેની વચમાં જેટલના દાર મુકી ભદ્રા કાશ્યપને કહેતી “જેના તરફનો દાર સુકાઈ જાય તેના મનમાં કામ વિકાર ઉત્પન્ન થશે છે એમ સમજવું” મહાકાશ્યપનાં માથાપ જીવતાં રતાં રતાં મુઠ્ઠી બદારથી ગૃહસ્થ રહીને પણ અંદરથી સંપૂર્ણ અલ્પચર્ચા પાળીને અને રહ્યાં. માથાપ મરણ પામ્યાં ત્યારે તેણે ભદ્રાને કહ્યું “તે પોતાને ધેરથી આણેલું દ્રવ્ય તથા આ ધરમાં જે છે તે બધું દ્રવ્ય આજથી તારું જ છે.”

ભદ્રા—પણ આપ ક્યાં ગયો છો ?

કાશ્યપ—હું હવે પ્રવ્રજ્યા લેવાનો છું.

ભદ્રા—આપનો આ વિચાર મને પણ પસંદ છે.

હું આપની પાછળ આવું છું.

મહાકાશ્યપ પરિવ્રાજકના વેષમાં ઘરમાંથી બહાર પડ્યો. ભદ્રા પણ એની પાછળ પાછળ પ્રવિવ્રાજિકા થઈ નીકળી પડી. પ્રવ્રાજિકા લીધા પછી પણ આ બંનેનો ઘરસંબંધ તુરંતો નથી એમ લોકોને ન લાગ્યું. જોઈએ માટે બંને રસ્તામાંથી જુદાં પડી ગયાં અને જુદેજુદે વખતે ભગવાન જુદાં શિષ્ય થયાં. થેરીગાથામાં આ ભદ્રાની ચાર ગાથાઓ છે તેમાંની છેલ્લી નીચે પ્રમાણે છે:—

વિદ્વા ભાદીનંતે ભેકે લમે વચ્ચજિતા મયં ।

ત્વમ્હ સીળાસવાદન્તા સીતિ મૂતમ્હ નિજ્જુતા ॥

અર્થ—આ સંસારમાં દોષ માત્રુભ પડવાથી અમે બંનેએ પ્રમાણ્યા લીધી. હવે અમારી વાસનાઓનો ક્ષય થયો છે. અમે દાની થયાં છીએ. શાંત થયાં છીએ, અને નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયાં છીએ.

આ મહાકાશ્યપ અને ભદ્રાની રીતે અનેક સ્ત્રી પુરુષો બ્રહ્મચર્ય પાળીને સાથે રહેતાં અને ઠીક પડે લાગ કરીને ચાલી નીકળતાં; તથા પોતાને રૂચે એ ધર્મોપદેશકોનો ઉપદેશ સાંભળી એના સંઘમાં દાખલ થઈ દેશમાં પરિવ્રાજ્યા કરવા નીકળી પડતાં. ભગવાન જુદાં બે પ્રખ્યાત શિષ્યો સારિપુત્ર અને મોક્ષાન બાહ્યાવરચાર્યામાં ધેરથી રાજગૃહમાં કુંભર ઉપરની ભત્રામાં નાચ તમાસો જોવા ગયા હતા. સાંજ પૂર્વના પુરુષ પ્રભાવથી એમના મનમાં એકાએક એવો વિચાર આવ્યો કે “મેં વરસ પછી આમાંથી એક પ્રજા પ્રાણી પાકી રહેશે નહીં” અને ત્યાંથી જ બંને મિત્રો ચાલી નીકળ્યા. કેવો તીવ્ર સવેગ ! કોઈ કોઈ કથા એ વખતના

રીવાજ ઉપર પણ નવોજ પ્રકાર નાખે છે. ઉગ્રગૃહપતિ વૈશાલિના ચરિત્રમાં કહ્યું છે કે (જુઓ પા. ૨૮૬) આ ઉગ્રગૃહપતિ વૈશાલિ પોતામાં રહેલા આઠ ગુણો ગણ્યાવતાં કહે છે કે “મારી ચાર * કૌમારિક સ્ત્રીઓ હતી એમની પાસે જઈ મેં કહ્યું: “બહેનો, મેં બ્રહ્મચર્ય સહિત પાંચશિક્ષાપદોનો સંગ્રહ કર્યો છે. તેથી તમારામાંથી જેની ઇચ્છા હોય તે પીપર ભય, અને જેની પુનર્વિવાહ કરવાની ઇચ્છા હોય તે પોતાને કયો પતિ ગમે છે, તે મને કહે. સારે જો મારી સૌથી મોટી બાઈ હતી તેણે કહ્યું મને અમુક માણસ સાથે પરણાવો. હું એ મદરચને જોલાવી લાવ્યો અને ડાખા હાથમાં સ્ત્રી તથા જમણા હાથમાં ઝારી લઈ, સ્ત્રી એને સ્વાધીન કરી, એના હાથ પર પાણી મુક્યું. આવે પ્રસંગે મારા મનમાં જરાએ વિકાર ઉત્પન્ન ન થયો. એ મારામાં ત્રીજો ઉત્તમ ગુણ છે.”

આ કથાઓમાં દેખાતું વાતાવરણ આધુનિક વાતાવરણથી જુદું છે અને એ કાળનાં ઉંચા કુટુંબનાં બાહ્ય બાળકો છોકરાઓ અને છોકરીઓ તથા રાજકુમારો અને રાજકુમારીઓ પણ આવી રીતે વર્તતાં એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

છેવટમાં એટલું કહેવું જોઈએ કે પાલી ગ્રંથોનાં પોતાનાં વચનોને બંને તેટલું વળગી રહીને છતાં સ્વતંત્ર ગોઠવણથી આવી મનોરંજક રીતે બૌદ્ધ સંઘનો પરિચય શ્રી. ધર્માનંદ કોસમ્મી સીવાય બીજું કોણ આપી શકે ? વળી દંતકથાથી મુળ પ્રાચીનતર અને પ્રામાણિક હકીકતોને તારવવાનો પણ કેવો સફળ પ્રયાસ કર્યો છે ?

* કૌમારિક એટલે પ્રથમ લગ્નની પુનર્વિવાહની નહીં.

મારી હકીકત

૧૭૨૯૯૧

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૬૧૮ થી]

અધરણીના, મારી માતા મુઆનો ને મારી વહુના મુઆનો તમામ ખરચ પોતે પ્રીધો. એ મુઆ તારે રૂ. ૫૦૦૦ ની ૪ ટકાની પ્રામીસરી નોટ, રૂ. ૧૦૦૦ નું ધરેણું, એ ગાળાનું એક ધર જેને બંધાવતાં રૂ. ૧૨૦૦ ને સમરાવતાં ૬૦૦, એમ રૂ. ૧૮૦૦ ને લાંબના રૂ. ૨૦૦) ગણીયે મળીને રૂ. ૨૦૦૦) અને ૫૦૦) નો બીજો સામાન એટલો વારસો મારે સારું મુકયો હતો.

મારી મા નવદુર્ગા જેને સહુ ન્હાની કહેતા અથવા સાસરેથી રૂકમણીવહુ તે સંવત ૧૮૭૫ના આસો મહિનામાં જન્મીને ૧૯૦૭ના કારતક વદ ૪ થે તેત્રિસ વરસની ઉમરે મરી ગઈ. એ, ધરકામમાં કુશળ, સુધડ, ઉઘોગી, કરકસર સમજનારી ને સતોષી હતી. એને લખતાં વાંચતાં ભરતાં રીવતાં ને ગીત ગાતાં સાઈ આવડતું. સ્વભાવ ગરીબ અને મળનાવડો હતો. પણ મને ધાકમાં બહુ રાખતી. એને પોતાનાં ગરીબ સર્ગાની બહુ દાઝ હતી ને વેળાએ વેળાએ તેઓને હુગડાં વગેરે આપી મદદ કરતી. એ એકલી પડતી ત્યારે પોતાના મરી ગયેલાં બહાલાંને સંભારી રડતી એને પૂછ પાડતું બહુ ગમતું હતું-કોઈ માગનારને બીજ આપ્યા

[આ રસિક આત્મકથાને વધુ ભાગ અવતા અંકમાં]

નોંધ:—

સાદિત્ય પ્રકાશક કંપની લીમિટેડના એક શ્રેષ્ઠાદર શ્રીમાન શ્રી નરેન્દ્રભટ્ટાચાર્ય બાણજીના સ્વર્ણવાસની અમે સખેદ નોંધ લઈએ છીએ. અને તેમના કુટુંબીઓને માથે આવી પડેલી આપત્તિમાં સદાનુભૂતિ દર્શાવીએ છીએ.

સદ્ગત એક બાદોશ વેપારી દના અને

વના પાણું કઢાડતી નહીં. એક વખત એક ધુતારો બાવો મારા બાપ લખતા હતા ત્યાં આવીને બોલ્યો કે તપખીર મુંઝાડ.—મારા બાપે મુંઝાડી—ને મુંઝાડી એટલે બાવાએ મુંઝાડમાંથી પુછા કહાડ્યા (સહુ કહેતા કે આંતરડાંના મુંઝાંગાં), ચોખા લઈને પાણી કઢાડ્યું—એ બેઠેને મારા બાપ બોળવાઈ ગયા ને ધરમાં કહ્યું કે એને એક ધોતીડી ને અંગરખો આપો. મારી મા જે રસોઈમાં હતી તેણે બહાર આવી પેલા બાવાને ધમકાવીને કહાડી મુક્યો. મારા બાપ બોળવાય તેવા તો નહોતા પણ એક તીલદાડેજ કોણ બળે શું થઈ ગયું? એ વાત મને હજી સમજે છે! અરે મંદવાડમાં જરે તે મને બોલાવતી ને પોતાનાં દુખતાં પેટ ઉપર મારું મોટપણું રાગમાતું માથું મુકાવતી ને પછી પ્રેમથી—છેલ્લા પ્રેમથી (ફરી દહાડા આબ્યા નહિ) ધીમાં આંધુ પાડતી ને ચિત્ર કું નથી બુલતો જે! એ પ્રમાણે મારાં માબાપ સંબંધી થોડી ઘણી દમીકત છે—ખરેખર મારાં ગરીબ પણ ફલીન માબાપના સહયોગ વિશે હું જેટલું બોલું તેટલું થોડું છે ને બોલું તે પણ લોકમાં બડાઈ કહેવાય. પણ આ પ્રસંગે હું મારાં અંતઃકરણથી ધરણું છે જેટલો હું તેઓથી સંતોષ પામ્યોજ તેવો સંતોષ બીજાં છોકરાંએ પણ પોતાના માબાપથી પામે.

સાદિત્ય રસિક દના. અને તેઓ દમિય થયાસક્તિ સાદિત્ય વિષયક પ્રતિજ્ઞાને આર્થિક સદાયથી પોતા ને ઉત્સાહ પ્રેરતા દના. સદ્ગતના આન્માને અમે શાંતિ દમ્પતીએ છીએ!

—કુપનંત્રી.

રક્ષા

[અનુસંધાન ૫૪૪ ૬૨૧ થી]

પ્રદ્યુમ્ન

ત્યારે શું એ ખરું નથી ?

નટવર

તદન ખોટું છે. તું, હું તો શું પણ મીઠનો મજબુત કામદાર શરીર કસે છે તે કરતાં એ વધારે જહેમત કરે છે. એ ઘોડે એસે છે, ટેનીસ રમે છે, ધંટી ફેરવે છે; દસ વીસ માઈલ ચાલી શકે છે અને મીઠના સાંચા ફેરવવા હોય તો તેમાં પણ ના તો નજ કહે. તું શું વાત કરે છે ? એક દહાડે અહીંથી ચારેક માઈલ દૂર એમનો વજીર છે ત્યાં એ ગયાં હતાં. રાતે આઠ વાગે એમને ટેલીફોન મળ્યો કે મીઠના મકાનનો એક ભાગ સળગી ગયો છે. તેં એ ગામ જવાનો રસ્તો જોયો હોય તો દિવસે જવાની તું ના પાડે. એવું વેરાન છે કે ભરી, બપોરે બીક લાગે. પણ એ તો તરત ઘોડેસ્વાર થઈ નીકળ્યાં ને અમારા ઇજનેર સાહેબ અહીંજ હતા પણ એ આવે તે પહેલાં એ આવી પહોંચ્યાં. હું તો મારા સાદા નસીબે દસ મીનીટ પહેલાં જઈ પહોંચ્યો હતો.

પ્રદ્યુમ્ન

પછી ?

નટવર

પછી શું ? તમને લાગે કે હમણાંજ ઘર-માંથી નીકળ્યાં હોય એટલી સ્વચ્છતા.

પ્રદ્યુમ્ન

એટલે ચાક પણ નહોતો ચઢ્યો ?

નટવર

ચાક ? અરે ભલા માણસ, ઘોડાને છુટા મુકી દઈ એ તો બીમ ને સાંચા ગળડતા હતા ત્યાં

ઉભાં ઉભાં કે પથ્થરોને ખસેડે; ઘડીમાં બંબા-વાળાઓને હુકમો આપે તો ઘડીમાં સળગતી મીનારત ઉપર ઉભાં રહી દોરડાંઓ ભેરવે. મેં તો ત્યારેજ જોયું કે પ્રચંડ શક્તિ એટલે શું ! ખરેખર પ્રદ્યુમ્ન, સ્ત્રી કોઈ અદ્ભુત જીવ છે. પ્રમંગ મળે તો એ વિધાત્રીને પણ દરાવે. આપણે લોક આપણી સ્ત્રીઓને જાણતા નથી ને એને અનુકૂળ પ્રસંગ આપતા નથી.

મંદાકિની

પ્રસંગ આપો તો પુરુષને શરમાવાનું થાયને ?

નટવર

પ્રદ્યુમ્ન, આગના ભડકા રાતના અંધારામાં પુંકાતા હતા ત્યારેજ મેં તો કુમળી ગણ્યાતી એક સ્ત્રી શું કરી શકે છે એ જોયું. અદ્ભુત વિશ્વમાયાનો અવતાર.

પ્રદ્યુમ્ન

તું એકાદ વાર્તા લખી કાઢ, નટવર. આ બધું વાતોને શોભે એવું છે.

નટવર

એવુંજ છે. તું માનીશ ? મેં તો બેચારજ લાકડાં ગળડાવ્યાં હતાં પણ ત્રણ દિવસ ટર-પી-ટાઈન ધસાવવું પડ્યું ને એ ભેરવી મળે ગુલાબનાં પુલોની ગાદીમાંથી ઉડી હોય તેમ બીજે દહાડે હસતી રમતી ફરતી હતી.

પ્રદ્યુમ્ન

આવી મજબુત સ્ત્રીને હું તો ન પરણું. તે ભાબી, તમારી સ્ત્રીઓમાં તો એ મોટી પડછંદ પુરુષ જેવી લાગતી હશે. નહીં ?

મંદાકિની

પ્રદ્યુમ્નભાઈ તમે એમને જોયાં નથી એટલે આમ કહો છો બાકી જુઓ તો...

પ્રદ્યુમ્ન

જોઈ તો શું ?

[મંદાકિની જવાબ નથી આપતી]

નટવર

જો પ્રદુષ્ક, આ વાતમાં હું કે મરકરી
ની કરતો. એની વાતચીત, અને રીતભાત,
કમેક માટે સ્વાર્થત્યાગ કરવાની વૃત્તિ—અરે
કહે છે તેમ પ્રાણ પાચરવા સુધીની તૈયારી
બધાં પ્રેમનાં લક્ષણ છે ખરું ને ?

પ્રદુષ્ક

હા.

નટવર

ત્યારે આ બાઈ એના પાળેલા સીતારામ
લાડાથી માંડી, હરિધોડા, એના નોકરો,
એની મીલનો મેનેજર અને એના પતિ બધા
એ પ્રમાણે વર્તે છે. તારી વ્યાખ્યા પ્રમાણે
એ બધા ઉપર એને પ્રેમ હોવો જોઈએ

પ્રદુષ્ક

પણ પ્રેમ પ્રેમમાં ફરક હોયને ?

નટવર

જો, એક વાત કહું. એક દહાડો હું અને
મંદાકિની એમને મળવા ગયાં હતાં. એ અંદરના
રડામાં હતાં. અમે જતાં હતાં એટલામાં
પછે કોઈ કારકુન મળ્યો તે હું વાતે રોકાયો
ટલે મંદાકિની આગળ મઠ, પણ એ તો
ત પાછી આવી દૂર ઉભી રહી. કારકુનને
માવી મેં પુછ્યું : “કેમ ?” સારે એણે કહ્યું
અંદર હમણાં નહીં જવાય.” પછીથી
રેથી ઉમેર્યું : “અંદર શેઠ શેઠાણી એકલાં
જા છે.”

અમે અર્ધો કલાક બહાર બેસી રહ્યાં.
ટલામાં શેઠ તો બહારથી આવ્યા. એણે

[પડે પડે છે.]

પ્રવેશ બીજો

બપોર. નટવર મીલની ઓફીસમાં કામ કરતો
છે. એટલામાં સીપાર્ક આવે છે અને એક કાઈ
પે છે. નટવર તે લે છે અને ગાલે છે.

નટવર

સ્વગત] પ્રદુષ્ક! અહીં શા માટે આવ્યો ?

મારી સામે જોયું તે મેં એની સામે જોયું.
અમને બધ લાગ્યો કે અંદર કોઈ બીજો
પુરુષ હશે

પ્રદુષ્ક

પછી ?

નટવર

પછી શું ? શેઠની પાછળ પાછળ અમે
ગયાં ત્યારે એણે કહ્યું : “તમે આટલા મોડા
કેમ આવ્યા ? આ મેનાબહેન એ કલાકથી
બેસી બેસી યાકી ગયાં.”

પ્રદુષ્ક

પણ...

નટવર

ના, ભાઈ ના, પણ કે નહીં. પછી અમને
મેનાએ કહ્યું કે એ તો સીતારામ બીલાડા
જોડે રમતી હતી. સાળો, નસીબદાર, બીલાડો.

મંદાકિની

ચાલો, હવે આપણે આની આ વાત
ક્યાં લગી ક્યાં કરીશું ? પ્રદુષ્કભાઈ બીચારા
યાકીને આવ્યા હશે.

મંદાકિની ઉભી થાય છે પ્રદુષ્કન ઉભી બેસે
બેસી રહે છે.

નટવર

કેમ અધ્યા, હજી તારી યાજ્ઞ નથી ઉતરી ?
પણ ચાલ, હવે જરા તું આરામ લે.

પ્રદુષ્કન કતર નથી આપતો. મંદાકિની અને
નટવર બહાર બધ છે.

પ્રદુષ્ક

[સ્વગત] રહ્યા—તું ?

બધે બહારથી બેસો દોષ તેમ જોઈ રહે છે.

[સીપાર્કને] જા, મોકલ.

[સીપાર્ક બધ છે; અને પ્રદુષ્કન દાખલ થાય છે.]

કેમ, અધ્યા, તું ક્યાંથી ?

[પ્રદુષ્કન બેસે છે નટવર જરા અવશ્ય થાય છે.]

પ્રવ્રુમ્ન

મારે એને નજરે જોવી છે.

નટવર

પણુ લક્ષ્મી માણસ, મને પુછવું તો હતું.

કોઈ પણ માણસ અહીં વગર કામે આવી એમના માણસોનો વખત બગાડે એ એમને જરા નથી ગમતું.

પ્રવ્રુમ્ન

હા, મને ખબર છે; લાભીએ મને કહ્યું હતું પણ મારાથી ન રહેવાયું એટલે આવ્યો.

નટવર

પણુ એમને જોવાના તો બીજા ધણા પ્રસંગો મળશે; હાથે કરી મારી રેવડી દાણેદાણુ શા માટે કરે છે? તને ખબર નથી. અહીંઆં તો મીનીટોનો હીસાબ રખાય છે.

પ્રવ્રુમ્ન

એ હશે પણ હું શું કરું?

નટવર

પણુ તારે તારે ચીટી લખવી હતી તો મુલાકાત આપતે. ગામનો ઘોળી પણ એમ એમને મળી શકે છે.

પ્રવ્રુમ્ન

ના, પણુ મારે એને જણાવવુંજ નથી કે હું અહીં છું.

નટવર

તે શું તું એમ માને છે કે તું અહીં છે એમ ખબર પડે તો તને લઈ જાય, એમ? તું હજી એમને ઓળખતો નથી; પ્રવ્રુમ્ન [એથી ધીરે] હવે ઈંદુભાઈની રક્ષા નથી; હવે તો લાખખોપતિ રક્ષાસુદરી છે, શું?

પ્રવ્રુમ્ન

નટવર, મારે તારી જોડે ચર્ચા નથી કરવી. જો, એ ન જાણે તેમ મારે એને જોવી છે; અને તારે બતાવવી પડશે.

નટવર

અરે, પણુ એમને ખબર પડે તો મારું શું

તેનું તેં કે વીચાર્યું કે નહીં? આપણે તો નિર્દોષ રમત કરતા હોઈએ પણુ એ તો કે કે અરોપ મુકે ને મારે તો મોં બતાવવું પણુ ભારે પડે.

પ્રવ્રુમ્ન

પણુ, નટવર, એને એની ખબર પડશેજ નહીં.

નટવર

અરે, પણુ ધાર કે ખબર પડી તો શું? પછી મારું શું?

પ્રવ્રુમ્ન

ખબર પડી તો તને કે નહીં થાય, જા.

નટવર

વાહ, જાણે મોગલ શહેનશાહે સહીસીકેઠા આપ્યો. “જા, કોઈ નહીં પુછે.” લક્ષ્મી માણસ, તારે આ બધી પાગડી પંચાતમાં પડવાનું શું કામ?

પ્રવ્રુમ્ન

નટવર, મારામાં વિશ્વાસ નથી, તને કેંજ નહીં થાય. અને પહેલું તો મારેજ એને જણાવવું નથી. ચાલ, હવે મને લઈ જા, જોડે. એ ક્યાં હશે?

નટવર

ના, હું લઈ તો ક્યાં જવાનો નથી. તારું નસીબ હશે તો અહીં આવી ચઢશે.

પ્રવ્રુમ્ન

પણુ મારે નસીબ નથી અજમાવવું. મારા નસીબમાં મને હવે શ્રદ્ધાજ નથી. અહીં એ કોઈધાર આવે છે ખરી?

નટવર

એનું કે કહેવાય નહીં; પણુ હું તો એટલુંજ કહી શકું. આ માછલો સુધીની જમીનમાં એણે આ પાસેની ત્રણ-ચાર ફુટની નાની ઝોરડી મને આપી છે એટલી ખાનગી છે. બાકી બધે એ જાય છે. તું ત્યાં બેસજે. ને પડો વાળી જરા જોઈ લેજે; પણુ બાઈસાહેબ, ધધર ખાતર વધારે લોભ ના. કરીશ. નહીં તો મારું આવી બન્યું જાણજે, હોં.

પ્રવ્રુમ્ન

વારુ, વારુ, નટવર તું ચિંતા ન કરીશ. પણ દોરત. તું કે એવી યુક્તિ કરની કે અહીં એને આવવું પડે.

નટવર

સ્વાથને આંખ કયે દહાડે હોય છે? ભલા આદમી, અહીં એ કયારે આવે છે એ ખબર છે? જ્યારે મને કે ઠપકો આપવો હોય ત્યારે.

પ્રવ્રુમ્ન

ત્યારે આટલી બધી ધમાલ શાનો કરતો હતો. ત્યારે તો કદાચ પંદર દિવસ સુધી પણ એ અહીં નહીં આવે.

નટવર

ના, ભાઈ, ના. દહાડામાં એ વાર નહીં આવે એમ કાણુ કહ્યું?

એતલામાં બહાર પગરવ વધે છે ને લોકો હતાવળે આમતેમ દોડી જતાં હોય એવું લાગે છે.

ચાલ, ચાલ, તું અંદર જતો રહે. એજ આવ્યાં. ને એઈ, મહેરબાની ખાતર યાદ રાખજો હું, પણ ચાલ ઝટ કર.

પ્રવ્રુમ્ન પડાવાળી ચોરડીમાં ભય છે ને નટવર પડહો સમો કરી આવી ખુરશી પર બેસે છે. જરા વારે રક્ષા પ્રવેશ કરે છે. એના હાથમાં ચોડાક કાગળો છે. નટવર ઉભો થઈ સલામ કરે છે.

રક્ષા

એસો. [એક બેસે છે.] તમે શેઠ પાસે હવે નથી જતા એ મને ધણું ગમ્યું. રોજના સાત કલાક લેખે તમને મહીને દિવસે સાતસો રૂપીઆ મળે છે. એટલે તમે શેઠ જોડે રોજના ત્રણ કલાક નકામી વાતમાં બગાડો તો વેપારમાં મહીને ત્રણસો રૂપીઆનું નુકશાન થાય. તમારે એ ૧૮૯ કલાકની મીનીટે મીનીટ કે ને કે રૂપમાં ભરપાઈ કરી આપવી જોઈએ.

નટવર

હા, જી. એમ કરવા હું પ્રયત્ન કરીશ.

રક્ષા

તો હું ઘણી રાજ થઈશ. પણ દરમ્યાનમાં તો મારે તમને ચોડાક ઠપકો પણ આપવો પડશે. [એક કાગળ લઈ] હું માનું છું કે આ એક પર સહી તમે કરી છે.

નટવર

શેઠના કહેવાથી... ..

રક્ષા

હા, મને ખબર છે. એ નાણાં બદલ આપણે ત્યાં માલ જમે આવી નથી. અને બીજા વેપારીઓના કરતાં આના ભાવ વધારે છે છતાં એને શા મેળે ચોડાક મળ્યો છે તે સમજાતું નથી. શેઠ જો મને રાખાઈને મદદ કરવા માંગતા હતા તો આનગી ખરચમાંથી શેઠ પાસે તમારે એ અપાવવી જોઈતી હતી. તમે આ છુલ કરી છે. આમ ને આમ તો વેપારમાં કશુંજ રળતર થાય નહીં. અને કદાચ તમને ખબર નહીં હોય પણ એથી તમે બધાએ સરકારનો પણ ગુન્હો કર્યો છે.

નટવર

સરકારનો?

રક્ષા

હા, કારણ આથી આપણને વીસ હજાર રૂપીઆ નફો ન થયો; એટલે એટલા પ્રમાણમાં સરકારને ઇન્કમ ટેક્ષ પણ ચોછો મળશે. જો દરેક વાતમાં આપણું થાય તો સરકાર તો એક પૈ પણ પામી શકેજ નહીં; અને બધાજ સરકારને સહેલથી છેતરી ભય.

નટવર

હા, એ વાત મારી ધ્યાન બહારજ ગઈ.

રક્ષા

તો હવે સરત રાખજો. વારુ, આજે કે સહીના કાગળો છે?

નટવર ઉભો થાય છે; અને ચોડાક કાગળો રક્ષાની સામે મુકે છે. રક્ષા તે પર સહી કરવા માંડે છે. એટલામાં નટવરની નજર સામેની ચોરડી તરફ ભય

છે. ત્યાં પ્રધુમ્ન લગભગ બહાર ઉભેલો હોય છે. નટવર-
ના કપાળ ઉપર કચ્છલી પડે છે. પ્રધુમ્ન તરફ તે
ડોળા કાઢી રહે છે. રક્ષા સહી કરતી અટકી જાય છે
અને એક કાગળ નટવરને ખતાવવા જાય છે ત્યાં
નટવરને ડોળા કાઢતો અને પડદાવાળી ઓરડી તરફ
નજર કરતો જુએ છે; અને રક્ષાની નજર તે તરફ
જાય છે. તેના હાથમાંથી પેન પડી જાય છે; ને કાગળ
ઉપર ડાલો પડે છે. અર્ધકલાણુ તે પ્રધુમ્નને જોઈ રહે છે.
પણ જરાકવારમાં તે નજર ફેરવી લે છે. કાગળ પર
પડેલો કાગળ તે જુએ છે ને તે ઢાંકી દે છે.

રક્ષા

આ શાનો કાગળ છે?

નટવર

એ, એ...એ તો.....

રક્ષા

શું છે? તમારા શરીરે કીક નથી લાગતું.
ચાલો, કાલે મોકલાશે.

રક્ષા હોં છે; અને કાગળો લઈ સ્વસ્થ પગલે
બહાર જાય છે. પ્રધુમ્ન બહાર આવે છે.

નટવર

એવકુંડ, શા માટે તું બહાર નીકળ્યો? હવે
પતી રહ્યું.

પ્રધુમ્ન

'પણ તેં મારા ભણી એમ શા માટે જોયું?
તેથીજ પકડાઈ ગયા. નહીં તો એને ખબર
પડતજ નહીં.

નટવર ખુસ્તીમાં બેસી પડે છે.]

નટવર

પણ હવે મારું શું થશે?

પ્રધુમ્ન

નટવર, નટવર, તું જરા ગભરાઈશ નહીં.
હું હમણાંજ એની પાસે જાઉં છું.

નટવર

ના, ના, એવું કે ન કરીશ. તું શું, ઇશ્વર
જાય તોપણ એ તો જે કરવાનાં હશે તેજ કરશે.

પ્રધુમ્ન

પણ તેં ન જોયું કે એની પેન પડી ગઈ.

નટવર

હા, અત્યા, અને ટપાલ કાલે મોકલીશું
એમ કોઈ દહાડો નથી કહ્યું. એનું શું કારણ?
સીધાં અંદર આવે છે ને નટવરને એક કાગળ
આપે છે. નટવર તે લઈ વાંચે છે.

અત્યા, આનો શો અર્થ?

પ્રધુમ્ન

કેમ શું છે?

નટવર

મને મોટી મીલના મેનેજરની જગો
આપે છે.

પ્રધુમ્ન

એમાં અર્થ શો? તું નાહક ચિંતા ન કરે
એટલા માટે જણાવે છે કે એ ગુસ્સે નથી થઈ.
આખરે ઉદ્બુલાઈની રક્ષા છે.

નટવર

એમ લાગે છે ખરું, પણ સારે, પ્રધુમ્ન,
આ જાણું શું છે?

પ્રધુમ્ન

નટવર, મારી જોડે વાતમાં વખત ના
ગુમાવ. ૧૮૯ કલાકની અંકેક મીનીટ ભરપાઈ
કરી આપ. હું જાઉં છું. સાંજે મળીશું.
જાય છે.

નટવર

આ પ્રધુમ્ન પાસે પણ કે પ્રેમ લાગે છે
ખરો. એ શું હશે? [વિચાર કરી] ના, ના..
એવું તો ન હોય. કાણ જાણે શું હશે!
[પડેલો પડે છે.]

[આ સંદર્ભ નાટકનો વિશેષ ભાગ આવતા અંકમાં]

સ્વપદ્મ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૬૮૪ થી]

કામીલામાં હોંદુ મુસલીમ તોફાનો થયાં; મારામારી થઇ; થોડુંક લોહી રેડાયું. સમીરમાં સમરાંગણુનો ધ્વનિ ગાજવા લાગ્યો. અને સુદર્શનનાં નરકોરાં યુદ્ધતત્પરતાના ગર્વથી ફાટવા લાગ્યાં.

પંજબમાંથી પણ રણશીંગાનો અવાજ આવ્યો. લાહોરમાં ‘પંજાબી’ પત્રના તંત્રીને રાજદ્રોહ માટે શિક્ષા થઇ. કેદમાં જતા તંત્રાને લોકોએ વધાવ્યા. સ્વાતંત્ર્ય માટે સઘળું સહેલું—એ માત્ર ટેવ થઇ રહી.

રાવલપીંડીમાં સરદાર અજીતસિંહ ને લાલા લજપતરાય ગાજ્યા. પંજબ એટલે શીખ;—શીખ એટલે સેના; સેના એટલે યુદ્ધ; યુદ્ધ એટલે વિજય; હવે શું રહ્યું ?

લેફ્ટીએ સત્તા સામે બંડ કર્યું: દેવળનું ફર્નિચર તોડયું; દેશમાં અફવા ઉડી કે ૧૦ મી મે એટલે સત્તાવાન બળવાની સંવત્સરી. તે દહાડે જરૂર સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ થશે. બાળહદયો આશા ઘેલાં બન્યાં.

૬ મી મેએ નીશાણીઆઓને રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેતા સરકારે અટકાવ્યા. “સરકાર ખાંડ ખાય છે” ધનીએ કહ્યું.

૮ મી મેએ લાલા લજપતરાય ને સરદાર અજીતસિંહને ડીપોર્ટ (દરીઆપાર) કર્યા. હવે શું બાકી ?

૧૧ મી મેએ બંગાળ ને પંજબમાં જાહેર સલાનો હક નિયંત્રિત થયો. હરકત નહીં; જાહેર નહીં તો ખાનગી રીતે—એક થએલું હોંદુ કે જુદું રહેવાનું છે ?

સપ્ટેમ્બરમાં બિપિનચંદ્ર પાલ પકડાયા. બેનીય કરોડ ન્યાં જેલમાં જવા તૈયાર છે ત્યાં

કેટલાને પકડશે ?”. મીસ વકીલે સૂત્ર ઉચ્ચાર્યું.

સપ્ટેમ્બરમાં મહાયોગી મનાતા અરવિંદ ઘોષ પર અલાવેલા કેસમાં તે છુટી ગયા. સ્વાતંત્ર્યનો સૂર્ય તપતો હતો તેની કાણુ ના પાડી શકે ?

કેર હાર્ડી ને નેવી-સન વીલાયતથી હોંદની અશાંતિ તપાસવા આવ્યા. ઈંગ્લાંડ પણ ધુજવા માંડ્યું તેની કાણુ ના કહી શકે ?

૧લી નવેમ્બરે રાજદ્રોહી સહ્યા અટકાવવાનો કાયદો પસાર થયો. ડા. રાશબિહારી ઘોષને ગોખલેએ ભાષણોમાં ધણો ક્રોધ દાખવ્યો. ભાષણુ ક્યે સ્વાતંત્ર્ય મળવાનું છે ?

મોર્લી સાહેબ પુસ્તકોમાં સ્વાતંત્ર્યના શોખી હતા; પ્રધાન થતાં કહેવા લાગ્યા કે ‘કેનેડાનું સ્વરાજ્ય હોંદમાં શોભે નહીં; કેનેડાનો ફર કોટ દખખણમાં સુખપ્રદ કેમ થાય ?’ વિધવાદીઓ મવાલપક્ષની મજાક કરવા લાગ્યા: “મોર્લીનો” અભિપ્રાય. પછી અંગ્રેજો પાસે મળશે શું ?”

આમ રાજ રાજ કે નવું યત્ન; ને તે બધા પર ‘વંદેમાતરમ’ એ રાષ્ટ્રીયતાને પ્રોત્સાહ એવા સજીવન મંત્રો ઉચ્ચારવા માંડ્યા. કર્મ-યોગ-અશાંતિ-સ્વદેશી-ઓયકોટ-વિનાશ-વિધ્વજ; અને તેને અંતે સ્વાતંત્ર્ય ! શી ભવ્ય પરંપરા !

સુદર્શન ને અખેલાલની ઘેલછા વધવા લાગી. ધનીની આંખોનાં તેજ વધુ ને વધુ નાચવા લાગ્યાં. મીસ વકીલના હોઠ ઝનુનમાં વધારે ખીડાવા લાગ્યા.

૧

૫

અંતરના આવા તોફાનમાં એક દિવસે સુદર્શનને પ્રોફેસર કાપડીઆને મળવાનું મન થઇ આવ્યું. તે દિવસે જગમોહનલાલને ત્યાં એ કલાક તેની જોડે વાત કરી સારથી સુદર્શનને તેને મળવાનું મન હતું. સારેજ તેને લાગ્યું હતું કે વેદીઆ જેવા લાગતા કાપડીઆની વાતમાં ઉંડો વિચાર ને અગાધ વાંચન રહેલાં હતાં; અને રખેને પોતાની

તેઓમાં કંઈ ખામી રહી જાય એવી બીક તેણે કાપડીઆના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એક દહાડો સાંજના તેણે પ્રેક્ષકોનું બારણું ઠોક્યું; અને તેજ હાથી સમુ કપાળ, સુકલકડી શરીર, ને ટુંકડા પંચીઆમાં શોભતા કાપડીઆ એ બારણું ઉઘાડ્યું.

“સાહેબ ! આતું ?” નમ્રતાથી સુદર્શને પુછ્યું.

“શું કામ છે ?” તેને બરાબર નહીં ઓળખતાં પ્રેક્ષકે વચ્ચે ઉભા રહી પુછ્યું.

“આપે મને નહીં ઓળખ્યો ? તામદાર જગમોહનલાલને ત્યાં ગયા નવેબરમાં આપણે મળ્યા હતા.”

“હા-હા-” પ્રેક્ષકે માથું ખંજવાળી કહ્યું.

“આપને કુરસદ હોય તો બેવાત પુછવી છે.”

“અંદર આવ. ફરીથી તું મળ્યોજ નહીં.”

“જગમોહનલાલ મોટા માણસ છે. એને હાં મારું જેવાનું સ્થાન નહીં.”

“તું તો વિપ્લવવાદી હતો નહીં ? હા, હા,

હા. તેને શોભે એવો જવાબ છે.” કહી પ્રેક્ષકે સુદર્શનને અંદર બોલાવ્યો ને બારણું દીધું.

સુદર્શન પળવાર ચોપડીઓથી ખડકેલો ખંડ

જોઈ દિંગ થઈ ગયો. આટલું બધું કાષ્ટ વાંચી

શકે એ તેના ખ્યાલમાં નહોતું. તેણે માનભેર

પ્રેક્ષક તરફ જોયું.

“આપનો વખત તો નથી લેતો ?” સુદર્શને

શોભાથી પુછ્યું.

“શું વાત કરવા તું આવ્યો છે તેના

પર તેનો આધાર છે.” કહી એક ખુરશી ખાલી

કરી આપી પ્રેક્ષકે તેને બેસવા સુચવ્યું.

સુદર્શનને જરા ક્ષોભ થયો. આ નાનકડી,

નિર્બલ મૂર્તિના કદરૂપા કપાળ પર શોભતું

શુભિનું નેત્ર, ને સરસ્વતીના મંદિર સમા આ-

ખડે તેને જરાવાર ગભરાવ્યો. પણ તેની ‘મા’ની આસા તેને યાદ આવી. તેના પ્રતાપી શબ્દોના સ્મરણમાં પ્રગટેલી પ્રેરણાનું તેને જોમ મળ્યું.

“પ્રેક્ષક સાહેબ ! આપે તે દહાડે કહ્યું હતું કે હીંદીઓ વિપ્લવવાદી થઈ શકે નહીં એ તમારા સિદ્ધાંત વીશે પુછવા આવ્યો હતો.”

“હા, હા, તારા સિદ્ધાંતમાં ભુલ પડી. કેમ ?”

કહી કાપડીઆએ તપકીરનો સપાટો લગાવ્યો.

“તમારો સિદ્ધાંત મને ખોટો લાગે છે” સુદર્શને કહ્યું.

“લાગે છે. ને પાંચ વર્ષ સુધી લાગશે, સમજ્યો ?”

“૧૭૮૯ પહેલાં કાષ્ટ ક્રાંતિમાં તમારા જેવા હોત તો એમજ કહેત નહીં ?”

“મને ખાતરી નથી, My boy ! ૧૭૮૯ પહેલાં ક્રાંતિ રાષ્ટ્ર હતું. તેના રાજ્યકર્તા આંધળા હતા. તેની પ્રજામાં ઝતુન હતી. તેધાર્મિક નહોતી, તે નિર્બલ નહોતી. તેનમાં વ્યવસ્થા શક્તિ હતી ને છતાં ભુખે મરતી હતી. આપણે ત્યાં એમાંનું કર્યું દેખાય છે ? સમજ્યો ?”

કાપડીઆએ જેમ જેમ વિગતો કહેવા માંડી તેમ તેમ સુદર્શનમાં પલવાર અશ્વદાનો સંચાર થયો. ગલરાટમાં તેને રૂવાં ઉભાં થતાં લાગ્યાં.

“તમને નથી દેખાતું ?” તેણે માનભેર પ્રશ્ન પુછ્યો; “કર્જન સાહેબ શું આંખોવાળા દેખાય છે ? શું બંગાલી નિર્માલ્ય દેખાય છે ? શું આપણે અહીંયાં તમને ભુખમરે નથી દેખાતો ?”

“મુરખ ! કર્જન આંધળો હોય પણ બીટીસ પ્રજા નથી. અંગ્રેજી ઇતિહાસ વાંચ્યો છે ? એ પ્રજામાં રસ્તો કાઢવાની તરકીબ છે.”

“અમેરીકા ખોલું સારે એ તરકીબ ક્યાં ગઈ હતી.”

“તરકીબ તો શોધી હતી, પણ તેના-

અમલ મોડા થયો. બકે ને ચેધામનાં ભાષણો વાંચ્યાં છે ? તરફાળ તો તૈઆરજ હતી; પણ રાજ ખરાળ હતો. અમેરીકા ખોડું એટલે અગ્રેજોએ તરફાળ કરી રાજ નિર્માલ્ય કરી મુક્યો. હવે એ લુલ નહીં થાય. ને એ કરે તો તેનો લાભ લેતાં આપણને ક્યાં આવડે છે ? ” પ્રેફેસરે તપકાર સુંઘી.

“ તમે તદ્દન નિરાશાવાદી છો. ”

“ ના, હું તો તેમની ને તમારી સરખામણી તટસ્થ રીતે કરું છું. ”

“ તેનું શું પ્રયોજન ! હું તો તમારી પાસે રસ્તો ખોળવા આવ્યો છું. તમે કહો છો કે વિશ્વવવાદ આપણે સાં શક્ય નથી. ત્યારે શક્ય થાય કેમ ? ”

“ હા, હા. ” કાપડીઆ હસ્યા; “ હું રાબ્દ રોગનો ડાક્ટર નથી. ”

“ છતાં આપના જ્ઞાનનો લાભ મારે લેવો છે. ”

“ My boy ! વિશ્વવવાદ એટલે ઉત્ક્રાંતિ-ક્રમ ટુકો કરવાની યોજના. જે મરદાઇ ને શક્તિ સો વર્ષમાં જણાય તેને પાંચ વર્ષમાં દર્શાવવી તેનું નામ વિશ્વવાદ સમજ્યો ? સામાન્ય વીરતા ને વીસ ગણો પાનો ચઢવો જોઈએ. સામાન્ય ભાવનાઓની સચોટતા વીસ ગણી વધવી જોઈએ. આ પહેલું પગથીઈ. આ તમારા છોકરાઓથી થવાનું નથી. દર વર્ષે બી. એ. થાય છે તેમાંથી બે ટકા પણ કોલેજમાં સેવેલી ભાવનાઓ જ મહીના રાખી શકતા નથી. એ બધા નિર્માલ્ય બની સંસાર સાથે સમાધાન કરી લે છે. ”

સુદર્શન મનમાં હસ્યો. આ પુસ્તકધેરા પ્રેફેસરને ક્યાં બાન હતું કે તેના ને અંબાલાલ દેસાઇ જેવા ભાવનાશીલ યુવકો હવે પાકતા હતા. નેઓ જીવ જવા દેશે; પણ ભાવના છોડશે નહીં !

“ પ્રેફેસર સાહેબ ! માફ કરો. આપ અમને ન્યાય આપતા નથી. અમે હવે એવા નથી. ”

“ My boy ! જેટલા છોકરાઓ મેં લણ્યાં છે તેટલા તેં દીઠા નથી. તું પાસ થઈ જ પછી બતાવું. બેરી હશે તો ખાવાનું માંગશે. મા હશે તો કમાવા કાઢશે. આપ હશે તો મદદ માંગશે. ને કોઈ ઓશીસમાં માસિક ૫૦ રૂપીઆ લઈ તારી ભાવનાઓ વેચી દેશે. હા, હા, હા. ”

સુદર્શનને આ હાસ્ય ચાલુકના ફટકા સમાન લાગ્યું. જ્ઞાનના આડંબરમાં આ પ્રેફેસર અધમમાં અધમ નિરાશાવાદ સેવતો હતો. એની વાતમાં માત્ર તિરસ્કાર નહીં, પણ દેશદ્રોહનાં બીજ જણાયાં. શું આ માણસ યુવકોને અશ્રદ્ધાવાન બનાવવાનો ધંધો લઈ બેઠો હતો ? પોતાની મેળે, કે સરકારની ઉચ્ચેશ્વરીથી તે બધાને નિરુત્સાહી કરતો હતો ?

નિર્માલ્ય દેખાતા પ્રેફેસર ગળે ભયંકર નામ હોય તેમ સુદર્શન તેમની તરફ જોઈ રહ્યો. સુદર્શન ને ‘મા’ નું દર્શન સાંભર્યું; ભીમનાથ પર બેગા થએલા વિરૂપાદાદીઓ યાદ આવ્યા. ધની સમાન ઉછરતી વીરાંગના નજર આગળ આવી, તેણે હોઠ પીસી બોલવા માડ્યું.

“ પ્રેફેસર સાહેબ ! આપનો જ્ઞાનયોગ નિરાશાની અધારી છે. આપને ખરી દુનીઆ દેખાતી નથી, કે જોવી નથી. તમે જેને નકામા ગણો છો તે કોલેજીયનોમાં ભાવનાશીલતા વધી રહી છે. જીંદગી તેમને મન રમત થઈ રહી છે. તે બધામાં ભારતમાતાની લક્ષિતમાં તલ્લીન થઈ ગયા છે. આપનું જ્ઞાન ગણુનીવાળું છે. તેમનું જ્ઞાન પ્રેરણાનું છે. અને સ્વતંત્ર ને સ્વાધીન થવા તત્પર થએલી પરમ પ્રબળ માતા તેમને પ્રેરી રહી છે. ”

શાંતિથી કાપડીઆ હસી રહ્યા. “આ ભક્તિમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ નહીં.”

“પ્રેફેસર સાહેબ! એવો કર્મ માર્ગ છે. કર્મયોગ ઇતિહાસમાં ન આવે.”

“Confusion of ideas (વિચારોનો સંભ્રમ) My boy!” તપશ્ચર સુંધી હાથ ખંખેરતાં પ્રેફેસર બોલ્યા; “કર્મયોગથી તમે મરી છુટો. વિજયી વિપ્લવ કરો કે નહીં એ વાત એમાં ન આવે.”

“સાહેબ! કર્મની સિદ્ધિના વિચાર કે વિચારની સ્પષ્ટતાની વાટ જોયા કરીએ તો કર્મયોગ કેમ આચરાય?”

કાપડીઆ કસ્યા. “મુરખ! જરા સાંભળ. તું અસારે બંગાલી વિપ્લવવાદ પાછળ થેલો થયો છે. કાં તો પાંચ વર્ષે બધું વીસરી જશે કે ફ્રેન્સીએ જશે. પણ અહીંઆ આવ્યો છે તો એક વાત સાંભળતો જ. સિદ્ધાંત ગણુ, ચેતવણી ગણુ—જે ગણુ તે. સમજ્યો?”

“જો કર્મયોગ, રાષ્ટ્રવાદ કે વિપ્લવવાદ જે ગણુંતો હોય તે આચારમાં મુકવેા હોય કે પ્રચાર કરવેા હોય તો તેને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપતો નહીં.”

સુદર્શન હસ્યો; “એ બધા વાદો ધાર્મિક-જ છે.”

“આ દેશમાં એનું પરિણામ એ આવશે કે તમે હતા સાંના સાં રહેશો. ગીતામાંથી કર્મયોગ લેશો તો પાછા કર્મકાંડ કરતા થશો. વેદાંતમાંથી લેશો તો અહં બ્રહ્માસ્મિ ગણુગણુનામાં વિરામ પામશો. યોગ સૂત્રમાંથી લેશો તો અહિંસાવાદ બની મરેલી જી પર મંદિરો બંધાવશો, રાષ્ટ્રવાદ સ્વીકારો તો શુદ્ધ ને અમિશ્રિત.”

“અમારો રાષ્ટ્રવાદ એ ધર્મજ છે.”

“પણ તમારો ધર્મ તે રાષ્ટ્રવાદ છે એવા પુરાણા બ્રાહ્મણોનો જીનો સિદ્ધાંત ફરીથી

પ્રગટાવશે નહીં. જા, My boy! હમણું તો તારું નશીબ તને જોવામાં લાઇ જવા બેઠું છે.”

“એ ધન્ય દિવસ ક્યાંથી?”

“માથાપને પુછ્યું છે?”

“વિપ્લવવાદી ને માથાપ હોય ખરાં?...”

હસીને સુદર્શને કહ્યું.

“પણ તું નામદાર જગમોહનલાલની સુલોચનાને પરણવાનો છે.”

“ના, એને પરણી હું શું કરું?”

“નથી પરણવાનો?” પ્રેફેસરે ચકિત થઇ પુછ્યું. પ્રેફેસરના અવાજમાં આશ્ચર્ય ઉપરાંત કે જીદ પ્રકારનો ધ્વનિ હતો. સુદર્શને તે પારખ્યો નહીં.

“ના જી, સાહેબજી!”

“સાહેબજી આવજો!” પ્રેફેસરે બાગણું ઉઘાડતાં કહ્યું. સુદર્શને રંગ લીધી.

પ્રેફેસરે બારણું બંધ કર્યું. ને આવીને નામદાર જગમોહનલાલની સહકુટુંબ છત્રી ભીંત પર લટકતી હતી તે જોઇ રહ્યા. છત્રીમાં આઠ નવ વર્ષની સુલોચના બાપની પાસે ઉભી હતી. પછી પ્રેફેસરે અકદમ્ય એવું કંઈ કયું. બધું વીસરી તેણે સુલોચના સામે જોયા કર્યું. થોડીવારે તે બબડ્યા: “સારું છે કે આ ગાંડા જોડે નથી પરણવાની!” પાએક કલાકે ત્યાંથી ખસી પ્રેફેસર એક મેંલા થઇ ગયેલા આરસા સામે જોઇ રહ્યા; ને પોતાનું કદરૂપું અંગ, ઉડી ગયેલી આંખો, હાથી જેવું કપાળ, ને શીઠા લટકતા હોઠ જોઇ રહ્યા. તેણે બે મીનીટ પછી નીસાસો મુક્યો: રાતના તેનાથી વંચાયું નહીં.

૬

સુદર્શન કાપડીઆને સાંધી નીકળ્યો ત્યારે તેના ગુચવાકાનો પાર નહોતો. જે સિદ્ધાંતો તેને નિર્વિવાદ લાગતા હતા તેને પ્રેફેસરે હસી કાઢ્યા હતા. જે વિપ્લવવાદ તેને ચારે તરફ પ્રસરી

રહેલો લાગતો હતો તેની શક્યતા વીશે કાપડીઆ-
ને શક હતો. તેની ભાવના, તેના સિદ્ધાંતો, તેનો
કર્મયોગ—શું આ બધાં સ્વર્માંજ !

ગ્રેફિસરે દશવિલાં નવાં દૃષ્ટિબિંદુઓથી તેના
હૃદયમાં અશ્રદ્ધાનો સંચાર થયો. એ અશ્રદ્ધાથી
તેનું અંતર ખળભળા ઉઠ્યું. શું તે ખોટો હતો ?
શું તેનો કાર્યક્રમ નિષ્ફલ થવા સરળયો હતો ?
શું ‘મા’ ના નસીબમાં સદાને માટે ઓશીયાળા-
પણુંજ હતું ? પરાધીન ભારત સ્વાધીન થવા
સરળયુંજ નહોતું ?

તેને આસપાસ પહીં રહેલી માનવસરિતાનું
ભાન રહ્યું નહીં. દોડતી ધોડાગાડીઓ ને દ્રામો
હતી ન હતી થઇ રહી. એને લાગ્યું કે શંકાઓના
સાગરમાં તે યુગળાઇ રહ્યો હતો, કુળવા માંડ્યો
હતો. અશ્રદ્ધા તેને વીંટાઇ વળી, તેના પ્રાણ
લેવા તત્પર બની. મુંબાઇ, હાઈદ, પૃથ્વી, બ્રહ્માંડ
તેને ડોલતાં લાગ્યાં.

ભાવનાહીણને અશ્રદ્ધા સમો લહાવો નથી;
ભાવનાશીલને અશ્રદ્ધા સમું દુઃખ નથી. તેને
તો ભાવના એજ જીવન હોય છે—તેમાં રાખેલી
શ્રદ્ધાજ તેને જીવન સાથે સાંકળે છે. એ શ્રદ્ધા
જતાં તે અંધ બને છે, જડ થઇ રહે છે—પછી
તેને મૃત્યુ વિના બીજો આરો દેખાતો નથી.
ખ્રીસ્તે મૃત્યુને ડાર્યું, પણ પિતાના અવિશ્વાસના
ખ્યાલે તે કલ્પાંત કરી રહ્યો. મહમદ અશ્રદ્ધાનો
ભોગ થતાં ગભરાઇ ઉઠ્યો. ગાંધીજી તેનો સ્પર્શ

અનુભવતાં કંઠણ તપશ્ચર્યાથી પ્રાણ ત્યાગવા
તત્પર થાય છે.

અશ્રદ્ધાના-સંચારથી ગભરાઇ ગયેલા સુદર્શન-
નું મગજ ઠેકાણે રહ્યું નહીં. તેના અંગે પરસેવાના
રેલા ઉતરવા લાગ્યા. તેની આંખો જોતી, પણ
તેને કંઈ દેખાતું નહીં. પરિચિત રસ્તે તેના પગ
તેને કાંદાવાડી લઇ ગયા. તે ચાલતો દાઢર ચઢ્યો.
તેના યુગળાતા અંતરમાંથી નિરાશાની હાય-
તેના પ્રાણ સાથે લઇ, ‘બહાર નીકળવાની
તૈઆરી કરતી હોય એમ તેને થવા કરતું.

તેના પગ અટક્યા. અંબેલાલની ઓરડીને
ઉબરે ને ટેબલ પર બેસી સુરતમાંથી પ્રગટ થતું
‘શક્તિ’ વાંચતી ધની તેણે જોઇ. તેની ડોક
છટાથી મરડાઇ હતી. તેના મુખ પર તેજ-
બાણે દૈવી હોય તેવાં રમતાં હતાં.

“ધનીબહેન ! શું કરો છો ?”

“‘શક્તિ’ વાંચું છું.”

સુદર્શન થોડીવાર ઉભો રહ્યો. તે બાણે
તેના હૃદયના તાર તુટતા હોય તેમ નિરાશાભર્યો
સવાલ તેણે પુછ્યો: “ધની બહેન ! મા
સ્વતંત્ર થશે ?”

ધનીએ ઉંચું જોયું ને સુદર્શનને ગભરાયેલો
જોયો. સ્ત્રીહૃદયને સહજ એવી સમજથી તેણે
તેના તરફ સહાનુભૂતિથી જોયું ને ઉડીને પાશં
આવી.

“સદુભાઇ ! શું પુછો છો ? થશે શું !
આપણે ‘મા’ને સ્વતંત્ર કરીશું.”

[આ વીંતના વિરોધ બાગ આવતા અંકમાં]

ગુજરાત સાહિત્યની રસદહાણી

શ્રી. ગોવર્ધનરામની જન્મતીના હિરેવમાં શ્રી ગોકલદાસ રાયચુરા (તંત્રી “શારદા” લે. રાયચુરાની રસીલી વાર્તાઓ) એ કહ્યું છે કે “શ્રી ગોવર્ધનરામના ગયા પછી ગુજરાતી નવલકથાનો તાજ ધરાવનાર કોઈ હોય તો શ્રી કનેયાલાલ મુનશીજ તેમનું સ્થાન લેશે.

ગુજરાતનો નાય (સચિત્ર) ...	... ૪-૦-૦
રામધિરાજ (સચિત્ર) ...	... ૪-૮-૦
કોનોલકાં ૧ પ્રથમ આવૃત્તિ અપ્રાપ્ય	
પૃથ્વી-વંશજ (બી. આ.) ...	... ૨-૦-૦
મારી કમળા ને બીજી વાર્તા ...	... ૨-૦-૦
અવિભક્ત આત્મા ...	... ૧-૮-૦
ગણસંઘ ...	... ૨-૮-૦
અમારી સોલ એન્જેલીના અન્ય પુસ્તકો:—	
સૌ. લીલાવતીનાં રેખાચિત્રો ...	... ૩-૦-૦
રાયચુરાની રસીલી વાર્તાઓ ...	... ૧-૮-૦
રણજીતરામના નિબંધો ...	... ૧-૮-૦
આત્મનિવેદન: લે. શ્રી. વિભાકર ...	... ૩-૮-૦
ચૌરવાડથી નંપાન ...	... ૦-૧૨-૦
ફલલક્ષ્મી કમળા ...	... ૧-૪-૦
નંદતરંગ (કાવ્ય) ...	... ૦-૧૦-૦
પાંડવ ગુપ્તનિવાસ ...	... ૦-૧૨-૦

ચિત્તરંજનદાસના અકાળ અવસાનથી ભારતભૂમિએ એક મહાન દેશભક્ત ગૂમાવ્યો છે પણ પોતાની પાછળ જે “રાષ્ટ્રીય” એકતાનો અખૂટ ભંડોળ તેઓ મૂકી ગયાં છે તે નીચેનાં પુસ્તકોમાં જુઓ....
(યુગધર્મ કાર્યાલય તરફથી છપાએલાં)

અસહકાર ...	... ૨-૮-૦
અંધારશ્વરમાં ગાંધીજી ...	... ૧-૮-૦
કાળાપાણીની કથા ...	... ૧-૮-૦
એકાની હડત ...	... ૧-૮-૦
મહિરા પ્રતાપ ...	... ૧-૮-૦
મુકુલ ...	... ૧-૦-૦
કારાવાસની કદાહી ...	... ૦-૧૨-૦
રાષ્ટ્રગીત ...	... ૦-૧૨-૦
આટલું તો નાજુલો ...	... ૦-૮-૦
કારીયાની હડત ...	... ૦-૩-૦
કાયદા સામે યવાની ફરજ ...	... ૮-૧-૦

બીજાની એન્જેલીના .	...
પૃથ્વીરા લે. રા. ધ્રુમકેતુ ...	... ૨-૮-૦
રાંકિતદ્વય (નાટક) ...	... ૦-૧૨-૦
ભદ્રંભદ્ર (દાશ્યરસ) ...	... ૨-૦-૦
દર્શન રાતક ...	... ૧-૨-૦
દેવતી મેક્ષમહિર ...	... ૧-૦-૦

બધાં પુસ્તકોનાં સોલ એન્જ

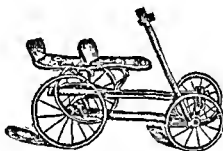
: આર. વનમાળીદાસ, બુકસેલર્સ

ભાટીઆ મહાજનવાડી સામે, ૩૯૭ કાલ્યાણેવી મુંબઈ, ૨,

નાના બચ્ચાંઓ ખેતી શકે તેમજ સ્વછ શકે તેવી સગવડવાળી ફેલ્ડીંગ બાંધા ગાડી.

બાળકો પગને બદલે હાથથી ચલાવી શકે તેવી બાળક ગાડી.

તેમજ

આંખ ઉઘાડી
તી અને મોં
તી તરેહવાર
ફેન્સી ડરેસે
માં સજ્જ થ
યેલી નાની મો
ટી પુતળીઓ.

અમારી મારફત ઘણીજ સસ્તી કીમતે મંગાવી શકાશે.

સોલ એજન્ટસ :—

કેવળરામ એન્ડ કું.

યુસફ ખીલ્ડીગ; એસ્ટેટેડ રોડ,
મુંબઈ.

રેસીફાન. { ૨૫૫૬૬
{ ૨૩૫૮૧ }
તાર : KECO.
પોસ્ટ બોક્સ, ૭૫૫.

ઓઝોએ વાળની રક્ષા કરવી એ શરીરની રક્ષા કરવા બરાબર છે.

જે સ્ત્રીના વાળ ખરી પડતા હોય, વાળ ટુંકા
અને માથામાં ઉઠરી હોય, તેણે તો હંમેશા

દુનિયા હેર ઓઇલ
વાપરવું,

દુનિયા હેર ઓઇલ માથાના વાળને વધારે
ચુંવાળા બનાવશે.

માથાની ઉઠરી અને ઓડો નાબુદ કરશે.

દુનિયા હેર ઓઇલમાં એવો તો અસંખ્ય ગુણ છે

બાળેજી ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરો.

ઈ. એસ. પાટણવાલા,

કારક હોલ : પરકુમરીના વેપારી.

ભાજપાલા લેન, મુંબાઈ નં. ૩.

ગુજરાતના

સ્થાનિક, દેશાવર તેમજ બહારગામના એજન્ટો

મુંબઈ:

ઈડીઅન બુક ડીપો, મેડોઝ સ્ટ્રીટ.

આર. વનમાળીદાસ, જુની ભાટીઆ મહાજનવાડી સામે,
૩૯૭, કાલ્યાદેવી રોડ, મુંબાઈ નં. ૨.

સુરત: નરસિંહ કંપની, કણ્ણીક.

ભાવનગર: રા. જોશલાલ કલ્યાણજી, નાનાલાની શેરી.

અમદાવાદ: ધી સીટી ન્યુસપેપર સપ્લાઈંગ એજન્સી, રતનપોળ, રીઘીરોડ.

વડોદરા: અતિહરરામ શિવહરરામ મહેતા, વિનય સાહિત્ય મંદિર, સુલતાનપુરા.

વ્યવસ્થાપક "ગુજરાત."

પ્રો. ટી. કે. ગજજરની "આયોનીક" દવાઓ.

લેગ, કોલેરા, તાવ, ઇ. માટે શાસ્ત્રીય ઇલાજો.
 ફીવર ડોઝ (જ્વરાળિદુ) ક્વીનીન કરતા સરવૈ ન સાચું રૂ. ૧-૦-૦ અને ૦-૫-૦.
 એન્યુમીકથર : મેલરીયા ડેપુ વથા ટાઈપા તાવ માટે રૂ. ૧-૦-૦
 ઇન્ફલુએન્સા : પ્રીવેન્ટીવ-ક્યુરેટીવ ઉધરસ આંકાઈસ ઉપર અકસીર રૂ. ૧-૦-૦.
 પ્લેગ, કોલેરા, સાલ્યુશન :- ૮૦ ટકા અતિ ઉત્તમ કાયદા રૂ. ૦-૧૦-૦.
 જમાસાઇડ :- એપી તાવ, રોજો અટકાવનારી દવા રૂ. ૦-૧૦-૦.
 ફીવર સાલ્યુશન :- રેચની દવા તાવમાં શરૂઆતમાં બહુ ગુણકારી છે રૂ. ૧-૪-૦.
 દુધ પાવડર, દરોજના મલમ, કફની જોળીઓ, રક્તરોધક, ટોનિક વીગેરે.

વધુ માટે લખો :- મ જે. ગજજર. એમ. એ.

માલેક, આયોનીક ફાર્મસી. ૧ એ એતવાડી મેનરોડ, ગીરઆ.

ખાસ શીઆળાની ઋતુ માટે દૈવી પ્રસાદી.

સાલમ પાક અગ્રખ ચમટાર સાલમ પાક ખતાવનાર

આ પૌષ્ટિક સાલમ પાક કકત શીઆળાની ઋતુમાં જનીસ પૌષ્ટિક વનરપતિઓ નાખી ખાસ તૈયાર કરવામાં આવે છે તેનાં એવનથી શરીરમાં ખરી બરખી પેદા થાય છે મગજશક્તિ વધે છે, તથા શરીરમાં નવું જીવન પેદા થઈ ચહેરો ગુલાબી અને છે. ઈ. રતલ ૧ નાં રૂ. ૫) પાંચ.

અનંગ પ્રભા યાકુતી

આ હીંચ યાકુતિ લોહી તથા વીર્યના અખૂટ ખત્તો છે. ગુ+લેલ શક્તિ પાછી મેળવી આપી ખરી મરદાઇ પ્રાપ્ત કરાવી વૃધ્ધિને પછુ સંસાર સુખ જોગવવા યોગ્ય બનાવવામાં આ હીંચ યાકુતી અગ્રખ શક્તિ ધરાવે છે. ઈ. ગોલી ૩૦ ની શીશી ૧ નાં રૂ. ૧૦) દશ.
 ખાસ શીઆળામાં ઉપર જણાવેલ પાક તથા યાકુતી વાપરવા અમે ખાસ લાભમણ કરીએ છીએ ખુલાસાતી જરૂર પડે તો પત્ર લખી પુછાવવા સુકવું નહીં.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી

હુદઆદીસ :- જમનગર (કાઠીઆવાડ). આંચ :- હડહડ, કાલખદિવી રોડ, મુંબાઇ. ૨

વગર ઇન્જએ વાળ કાઢવા માટે - - - - -

બા દ શા હી સા બુ વાપરો.

ચામડી બળતી નથી અને કાળી પડતી નથી.
 સી. સી. મહાજન એન્ડ કું. મુંબાઇ. ૨
 દરેક ટુકાણે વેચાય છે.

ધનકમટેક્ષના ખાસ અંતુભવીઓ—

નાનાભાઈ આર. દેશાઈ એન્ડ કંપની.

એકાઉન્ટન્ટસ અને ધનકમટેક્ષ એક્ષપર્ટસ

અખા શ્રીહટીંગ, પહેલે માળે, કરનાક રોડ, ધોત્રીતળાવ મુંબાઈ, નં. ૨.

ધનકમટેક્ષના 'ડી' કારમ ભરવાનું, અખીલનું તેમજ રીફર્ડ કામકામ કરીએ છીએ અને બહાર-મામના કેસ લઈએ છીએ વેપારી ભાઈઓને સતોષ એજ અમારો મુદ્દા લેખ છે.

કેસન્ટ બામ

ગૃહસ્થો

તથા

બહેનો

તમારા

ભાગ્યમાં શું છે ?

તે ચોક્કસ નાખવું હોય, ધંધામાં અડચણો આવતી હોય તો એક વાર

જ્યોતિષાચાર્ય

પંડિત. ચતુર્ભુજ શર્મા ત્રિવેદીને

રુબરે અવશ્ય મળે અથવા લખે. તેઓએ કલકત્તા, દાર્શી, જયપુરની મોટામાં મોટી પરીક્ષાઓ પસાર કરેલી છે. અને શ્રીમન્ત ગૃદસ્થોના લણા અભિપ્રાયો મેળવેલા છે. તેમજ

જ્યોતિષ કેશદેશ, સામુદ્રિક (હસ્તદેખા) અને મંત્ર શાસ્ત્રના બહોળો અનુભવ ધરાવે છે.

૬૦. જ્યોતિષભુવન.

માધવ ભુવનની સામે, તમાકુવાળાના માળામાં, કાંદાવાડી, ગીરમંમ, મુંબાઈ નં. ૪.

મેળાપ: સવારે ૮-૧૧; સાંજે ૨-૬.

સહન ન થઈ શકે તેવો સંખત માયાનો, કમરનો દુઃખાવો, સંધીવા, વાયુરોગ, દાંતનો દુઃખાવો, ખાંસી, રાત્રી વગેરે ઉપર ધણેજ અકસ્તીર ઈલાજ કેસન્ટ બામના અસરકારક ગુણોને લીધે આજે લગભગ પાંચ વરસથી પણ વધુ તે દુખરો ધરોમાં નાશીતો છે. કીમત ૫ આના

દરેક કમીસ્ટ ડ્રગીસ્ટ વેચે છે.

એન્ટ:-એ. એચ. નાઝરની કંપની

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

જાણક શિક્ષાજીત-પાણી જેવી પાતળી અને મશીન ધાતુને સફેદ તથા ઘટ બનાવી ત્રીજે પ્રકારના પ્રમેદો અર્થાત પેશાબની પહેલાં યા પછી ધાતુ જેવી, ધબ્બો લાગેલા, પચરી, સુલક, મુત્રરોગ, સ્વપ્રમેદો, શીથપનન, ધાતુ-ક્ષીણતા, નર્ણસકતા, નિબળતા ત્રીજે ત્રીજે સંબંધી તમામ રોગોને દુર કરવામાં રસાયન છે. તથા મંદાગ્નિ છર્ણન્નર, ગુરદાનાં દરદ, માર વાગ્યાનાં દર્દ, કફાય, હરસ મીઠા, કાઠ વગેરે ભયંકર રોગોમાં ધણો સામદાયક છે. પુરા ૪૦ રીવસ ચયાવિધિ સેવન કર્યાથી અપા શક્તિ પેદા થઈ વજન વધવાનું અને જીવાન બળવાન બની જાય છે. ૪૦ ટકે (વાર)ના પાંચ તોલાના ૩.૪, તોલા ૧૦ ના ૩.૭૫, તોલા ૨૦ ના ૩.૧૪, તોલા ૪૦ ના ૩.૨૭, ૧ ટા. ના ૩.૫૨. ૧૧૧ જી

કેમલુ:—

ચેનેજર. શિક્ષાજીત ડિપો. નં ૧૩, ૬૨૬: યુ. પી.

કલકત્તામાં ડા. બોઝની, લેબોરેટરીમાં બનેલી
બે અમૂલ્ય દવાઓ

એલીકઝીર વાઈટો ગ્લીસરોફોસ

જેની અછતથી ઘણા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે તે વાઈટામીન્સ તત્ત્વ આ દવામાં હોવાથી હોદના નામીયા ડાક્ટરો ખાત્રીનું સક્રિયવર્ધક અને ધાતુપોષક તરીકે આ દવાની હમેશાં ખાસ બલામણુ કરે છે. ચિંતા તેમજ અતિ મહેનતને લીધે લાગતા થાક તેમજ લોહીનું કમીપણુ, કોષપણુ માંદગીમાંથી ઉઠવા પછીની નબળાઈ, અગ્નિ મંદ, અજીણુ, બદ્દહનમી, હાડકાંનું પોચાપણુ તેમજ વળી જનું અને નપુંસકપણુ વિગેરે રોગોમાં ઘણુંજ ઉપયોગી છે. આથી લુખ સારી લાગે છે તેમજ દરત સાફ આવે છે, પહેલીજ બાટલીથી એનો ગુણુ માલમ પડશે.

છ ઔસની બાટલીની કીંમત રૂ. ૨. તથા વીસ ઔસની બાટલીની કીંમત રૂ. ૫-૮-૦.

અશોક કોર્ડીઅલ વાઈટામીન્સ

સ્ત્રીઓને લગતા અનેક રોગો પર અમૂલ્ય

ગભાશયોનાં દરદો તેમજ શ્વેત પ્રદર, અતિ શ્રાવ તથા ઓછો શ્રાવ, ખાતુ આવતું, અનિયમિતપણુ, વિગેરે પર ખાસ ઉપયોગી છે અને તેથી આવેલી ક્ષીણતા, નબળાઈ, ચક્કરનું આવવું, નાંગ તેમજ કમ્મરનો દુખાવો વિગેરે તરતજ દૂર થાય છે તથા સર્વ શરીર પુષ્ટ, આરોગ્યપૂર્ણ અને સંતતિ ધારણ માટે યોગ્ય બને છે. સ્ત્રીઓના ઉપરના દરદોને આ દવા એક ખરો આશીર્વાદ છે.

કીંમત ૪ ઔસની બાટલી રૂ. ૨-૦-૦, ૧૬ ઔસની બાટલીની કીંમત રૂ. ૬-૦-૦.

આ બંને દવા ઘણી પ્રસિદ્ધ થવાથી

દરેક દવાવાળાને ત્યાં મળે છે.

સોલ એજન્ટ્સ:—

ઈંડીઅન ડ્રગ એન્ડ ફાર્માસ્યુટિકલ કંપની.

મોરારજી ગોકળદાસ મારકીટ, મુંબાઈ નં. ૨.

THE VULCAN INSURANCE CO., LTD.

સદ્ગર સ્વદેશી વીમા કંપની.

ધી વલ્કન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની, લીમીટેડ.

ચેરમેન:-સર જમશેદજી છલભાઈ, બેરોન

આગનો

વીમા

માર્ગનો

વીમા

ફરીયાઈ

વીમા

અકસ્માતનો

વીમા

મુખ્યમા ચીફ એજન્ટ:-મેસર્સ કરીમભાઈ ઇબ્રાહીમ એન્ડ સન્સ.

અમદાવાદના ચીફ એજન્ટ:-સર ચીતુભાઈ માધવલાલની કંપની.

મેનેજિંગ એજન્ટ:-જે. સી. સેતલવડ એન્ડ કંપની.

લેઠ ઓફીસ: બેધામ પાસ્ટ બીલ્ડીંગ, રેમપાર્ટરો, કોટ, મુંબઈ.

દરેક ઘરમાં રાખવા લાયક મુશોભિત, આકર્ષક અને ત્રિરંગી ચિત્રો

‘ગુજરાત’

ના આકરોને આપેલાં

નરનાજી, દ્રૌપદી વસ્ત્રહરણ, અને શ્રી કૃષ્ણનાં ચિત્રો

નકલના અનુક્રમે છ આના અને ચાર ચાર આના રાજ્યમાં આવ્યા છે.

ગણ્યાંગાંઠયાં ચિત્રો હવે રહ્યાં છે

વી પી થી નહીં મોકલવામાં આવે,—પોસ્ટેજ આઠ આનાની દીર્ઘાટો ખીટો

વ્યવસ્થાપક,

‘ગુજરાત’ કાર્યાલય.

૧૦-૧૪, બેકહાઉસલેન, મુંબાઈ, ૧.

સ્થાપી ૧૮૯૫.

એકજ દામ.

સુરજમલ લલ્લુભાઈ

ની કું, હીરાના વેપારીઓ.

DIAMOND IMPORTERS

અમારા એકજ દામને લીધે

કોઈન પણ દગાવાની ધાસ્તી રહેતી નથી.

કોઈ ચીજ પસંદ ના આવે એક અકવા-

ડીઆમાં પાછી આપી શકાય છે.

એવીજ { કલકત્તા, રંગુન, મદ્રાસ,
એન-સીજ { એન્ટવર્પ, આમસ્ટરદામ.

નં ૨૨૫, કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ.

હોળોટીઝમ અ ન મેરમેરીઝમ

કિમ્મત રૂ. ૮ આઠ.

આશા-જવેરી સાહચર્યદ માણેકચંદ ધડીયાળી અનંતવાડી બુલેથર મુંબઈ-૨.

બહારગામના ઓડેરોપર પૂરતી દબરેખ
રાખવામાં આવે છે.

તમારા ઓફિસને સારી રીતે કેળવવો. છે ?

દવાખાણી સારા

કેળવણી સારી

ટેબલેટ સારી

મું માર્થ પ્રજાકામાં એકજ સંસ્થા છે.

પંચગની હીંદુ હાઈસ્કૂલ

છેલ્લામાં છેલ્લી દબે એકરે એકથી મેટ્રીક સુધી ત્યાં કેળવણી મળે છે;

અને આ હાઈસ્કૂલ દરે જાહેર સંસ્થા થઈ છે. તે

પંચગની હીંદુ એજ્યુકેશન સોસાયટી

ચલાવે છે. રહેલો અને જમવાની સગવા સાથે માસિક રૂ. માત્ર રૂ. ૫૨)

અવસ્યાપક મેડીયન:

પ્રમુખ

૧. કનૈયાલાલ માણિકલાલ મુનશી, બી. એ. એલ.એલ. બી., એડવાકેટ

ઉપ—પ્રમુખો.

૨. મ. ગણદાસ એમ. પદવાળા, બી. એ. એલ.એલ. બી., સોફીસ્ટીકેટ

૩. જમનાદાસ ગોકળદાસ ડોસા

કોપાઈપેસ્ટ

૪. જીવજીલાલ યુનીસાલ ગ્રીનાઈ

૫. રામચંદ્ર માધવરામ ભટ્ટ

મંત્રીઓ.

૬. લક્ષ્મીભાઈ વિ. ખાંડવાળા

૭. કલ્યાણદાસ એચ.ર.દાસ

૮. એમ. વી. પંડિત બી. એ.,

ર.જ.પી.

૯. મનજીલાલ માણિકલાલ જવેરી

૧૦. સાકરચંદ મોતીચંદ શેઠ, બી. એ.,

૧૧. જગજીવન ઉજ્જમરી મુલજી

૧૨. કૃષ્ણરાવ વી. પંડિત, બી. એસસી.

૧૩. કાશીનાથ વી. પંડિત

૧૪. વી. જી. કલમકર

સભ્યો:—

પંચગની હીંદુ એજ્યુકેશન સોસાયટી.

C/o 'સાહિત્ય પ્રેસ', ૧૦-૧૪, એકલાઉસ હોન, કોટ, મુંબઈ.